53973

REGNUM

1940/41

Horthy Miklós-Tudományegyetem • A M. Kir. KÖNYVTÁRA SZEGED

53973

N. 6927

REGNUM

EGYHÁZTÖRTÉNETI ÉVKÖNYV

1940—1941

KÖZZÉTESZI:

A MAGYAR KATOLIKUS TÖRTÉNETÍRÓK

MUNKAKÖZÖSSÉGE

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA

1941

A címlapot Iván Szilárd festőművész tervezte.

Horthy Miklós-Tudományegyetem * A M. kir. KÖNYVTÁRA SZEGED

Felelős kiadó: Dr. Balanyi György.
Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

Vanyó Tihamér:

A plébániatörténetírás módszertana.

I. Hangulati beleélés.

A történetírás nem csupán adatok egymás mellé rakása és ujjainkon elszámlálható okok és okozatok száraz rendszerezése, hanem mindezek szükségszerü feltételezése mellett az életnek egy lelken át megszűrt képe, tehát művészi tevékenység is és valóságos újra-teremtés. Ezért az eszményi történetíró alkatának egyik elengedhetetlen vonása *a tárgyba való közvetlen beleélés* adománya. Sokszorosan szükséges ez különösen oly tárgykörökben, amelyek az emberi lelket közvetlen közelből, tevékenységének és megnyilvánulásainak legbensejében ragadják meg, így pl. az egyháztörténetírásban. Korunk egyháztörténetírása is követi a történettudomány egyéb ágainak mai szemléletmódját, és különös figyelemben részesíti a vallásos élet közösségi, népi vonatkozásait, a társadalmi, néprajzi, lélek- és élettani szempontokat. Ezek első kézből való megismerésére alig találhatunk megfelelőbb területet egy plébánia életének feldolgozásánál.

A plébánia a hivők közösségének az a legkisebb szervezeti sejtje, amelyben az Egyház élete teljes gazdagsággal benne lüktet, s összes életjelenségeinek alulról bemutatott hű tükre és foglalata. Mindennemű elmélettel szemben a valóságot állítja elénk, az eszmék és rendelkezések gyakorlati érvényesülését tünteti föl.

Egy plébánia multja föként *három együttható közreműködéséből* alakul: a Pásztoréból, a Nyájéból és a környezetéből.

Nem kell különösebb regényes és költői adottság ahhoz, hogy a katolikus pap, a mi esetünkben *a plébános alakját és földi pályafutását a megszokott körökön kívül —, felülállónak, magábanvalónak és kiváltságosnak* ismerjük el. A plébános egy meghatározott hely és hivősereg számára az Isten embere, az Egyház képviselője, személyét tekintve pedig a lelki hatalom felkentje, s e mellett a többi emberrel közös természet részese. Magányos ember, titkai benne megszületve mindjárt ott sírjukra is találnak. Ezenkívül mások mázsás

lelkiismeretének, kínjaiknak, viaskodásaiknak, szenvedéseiknek, bukásaiknak, — és csupán kevesek győzelmi jelentéseinek hétpecsétes, élő levéltára. „Ő a megjelölt, az elkülönített, az élet szélén álló, akit mindig újra annak közepébe hívnak; a legmagasabb s egyúttal a legalacsonyabb, az első és az utolsó, a leggazdagabb és a legszegényebb; az egészség és a betegség határán áll, a férfi és a nő között; a szélen, ahol a körök érintkeznek; ő, a titkok szolgája, egyszersmind maga is titokzatossággal van körülvéve, félhomályba burkolva."[1]

Mint magányos fa áll a zajgó élet közepett. De bármennyire magában áll, s hatása kicsinyszerűnek is tűnik fel néha, beleállítva elődeinek és utódainak s egyidejű kartársainak névtelen, nagy sorába, mégis *a világ és a művelődés legnagyobb hatású, legmélyebbre nyúló munkásának kell elismerni.* „Nyugat történetét és műveltségét nem lehet elgondolni a katolikus pap nélkül. A valódi s nem-irányzatos történelem kénytelen öt az emberiség jótevőjének nevezni... Azok a népek, amelyek maguktól eltaszították, vallásilag elszegényedtek, életükből elveszett a lélek, műveltségük lassan kihült. Semmi sem bizonyítja jobban minden történés vallásos ősalapját vagy hátterét, mint annak észrevétele, hogy a világ a papot majd magához hívja és vonzza, majd eltaszítja, a tengeri dagály és apály mozgásához hasonlóan. A szellemtörténetnek és korainak szellemi és lelki hajtóerőire fölötte tanulságos *a pap irodalmi ábrázolásának változása*... A pap képében mindenkor valamely idő és nép lelkének lényeges vonása tükröződik."[2]

A pásztor a nyájért van, a pap a hívekért. Emberi lelkek tarka erdeje veszi őt körül, bezárja életkörébe és le-

[1] *Sellmair*, Josef: Der Priester in der Welt. Regensburg 1939. 9. Ezt a kitűnő munkát, az összes papi életkérdések korszerű és magasszínvonalú feldolgozását, igen melegen ajánljuk.

[2] *Sellmair* i. m. 12—13. — Papoknak (katolikusoknak és protestánsoknak) az irodalomban való szerepléséről szép anyag van összeállítva a következő munkában: *Bauerhorst*, Kurt: Bibliographie der Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur, Berlin u. Leipzig 1932. 81. *Pfarrer* alatt. Ebből kiemeljük: *Schweizer*, P.: Etwas über Priesterromane. Kath. Kirchenzeitung 65 (1925), 175—78. — *Stein*, B.: Katholische Priestergestalten in der neueren Literatur. Bücherwelt 4 (1906), 248—52. — *Bünger*, W.: Kirche und Geistlichkeit im Spiegel der Literatur. Nürnberg 1928. — *Graf*, Emma: Die Pfarrergestalt in der deutschen Erzählungsliteratur des 19. Jahrhunderts. Eine ideengeschichtliche Studie. Konstanz 1922. — *Bötticher*, G.: Pfarrertypen in der modernen deutschen Literatur. Neue Christoterpe 26 (1905), 1—37.

foglalja magának. *Igazi népies hivatás: egy falu papjának lenni!* Az együvétartozás, az egymással való eljegyzettség érzülete lassankint egyre mélyebben vésödik mindkét fél lelkébe.

„Ez az *«örök falusi pap»*... aki századok óta járja falvainkat, aki magányosan és elzártan kitart az egyszerű falusi nép mellett, a falusi életre *minden vonatkozásban igen nagy hatással* volt. Többnyire ö maga is a népből jött, azért tudott benne oly mélyen gyökeret verni... A falu élete a plébános úr után igazodott. Az egész közösség nagyon jól tudta, hogy jó és rossz napokban mit jelentett ő számukra. *Mindnyájuknak szükségük volt rá*, nélküle sem az örök, sem az ideigvaló dolgokban nem ment jól semmi sem a faluban. Éppen ezért nem is volt szabad semmit sem kezdeni a plébános ellen. Aki vele összetűz, lelkipásztori munkáját zavarja, ellene feltámad, szavára többé semmit sem ad, azt már ebben az életben eléri Isten büntető keze. Mert mélyen a nép meggyőződésében gyökerezett az a felfogás, hogy a papok *Isten küldöttei*. Egy pár cipötalpat érdemes elkoptatni azért, hogy az ember egy újonnan felszentelt pap első miséjén résztvehessen és áldásában részesedhessék. Így gondolkodott a nép századokon át az ö papjáról... Az egész falu népe előtt oly tiszteletet és nagyrabecsülést élvezett, mint senki más."[3]

„Nem hiszem, hogy csalódnék — írja *Cormenin* «Entretiens de village» c. művében 1846-ban —, ha azt mondom, hogy a falvak egész erkölcsi kormányzata mintegy *a plébánosban összpontosul*... Egyedül a plébános az erkölcs tanítója; juhait kezében tartja, szent szabadsággal, hihetetlen teljességgel. Soha egy pillanatra sem hagyja el öket *a bölcsőtől a koporsóig*, a misében, a szószéken, a gyóntatószékben, a halálos ágyon, az egyházkelőn, a házasságban; mestere, igazgatója, birtokosa titkaiknak örömeiknek, bánataiknak, hitetlenségüknek, vágyódásaiknak, félelmeiknek... Számára nem léteznek sem túlságosan kicsiny szalmakunyhók, sem nagyon szegény emberek, sem igen fertözött sebek, sem fölötte ragályos betegség, sem túlságosan nagy távolság, sem igen hideg vagy meleg hőmérséklet, sem alkalmatlan óra, sem csukott lakás, sem szív, mely meg ne nyílna; sem nem, kor vagy

[3] *Maier*, Carl: Dorfseelsorge. Freiburg i. Br. 1937. 39—40. Hosszú évek lelkipásztori tapasztalatai alapján készült mű, a falusi lelkészkedés összes kérdéseire kitér. Kitűnő eszméltető és gyakorlatias útmutató. Alkalmas a plébánosi életkörülményekbe való beleélés elsajátítására.

állapot, amellyel bármely pillanatban ne tudna érintkezni és ne érintkeznék. Mivel majdnem mindig *a népből került ki*, úgy táplálkozott és nevelődött, mint a nép, sokkalta jobban ismeri szükségleteit, érdekeit, gyengeségeit, hajlamait, erkölcseit, balítéleteit, hibáit, jótulajdonságait, fogyatkozásait, erényeit, mint a világ hatalmasai... Ha valami viszály van atyák és gyermekek között, testvérek, hitvestársak, szomszédok közt, mint békebíróhoz csak a plébánoshoz fordulnak. Semmiféle szeretetmű nem tud létesülni a faluban, mégha a kezek tele is lennének arannyal, a nélkül, hogy a plébánostól ne kérnének tanácsot, hogy ő részt ne venne benne, ne örködnék fölötte; a nélkül, hogy ő ne nyomná rá az egyszerűség, önzetlenség és tartósság jellegét. Ha víz vagy tűz fenyeget, felmegy a szószékre, közösben kéri Istent a csapás eltávolításáért és a földi javak felvirágoztatásáért. *Együttesen imádkozik* valamennyi meghalt hivőért; megnyitja a közösségben, az Isten házának fedele alatt összegyült valamennyi hivőnek a menny harmatját, a kegyelem kincseit és a halhatatlanság végtelen reményeit... Ugyanakkor, midőn a népnek a fennálló hatalom tiszteletét hirdeti, a meglevő hatalomnak viszont az igazság megbecsülését; a szegénynek a balsorsban való megnyugvást ajánlja, a gazdagnak az alamizsnálkodást; nem akarja erőszakosan megszüntetni a társadalmi különbségeket, de hangsúlyozza az érdemek szerint való egyenlőséget az égben; sokkal inkább *lelkivigasztalója a nyomorultaknak és a gyöngéknek*, mint a boldogoknak és hatalmasoknak."[4]

A népnek és papjának, egy plébániának élete *nagyszerű lelki, történelmi és földrajzi keretbe, környezetbe* van beállítva. A házak és fák csoportja fölé magasan égnek emelkedik a fehér torony, mint öre és serkentője mindannak, ami tiszta, nemes, felfelé törő és el nem múló értékű.

„A falusiak léte *a templomtorony köré csoportosul:* ott van a keresztkút, a meghaltak temetője, a házasok kápolnája, a katekizmus padjai; a torony lábánál, vagy legalábbis nem messze tőle, van az iskola és a községháza; a torony fölébük emelkedik, mintegy jelezve ezáltal, hogy *a vallás fölötte áll a földi érdekeknek;* a templom megszentelt harangjai minden reggel és este rezgésbe hozzák a levegőt és csengésükkel elviszik távoli tanyákra a jó Isten nevét és emlékét... A templom rendszerint a falu legrégibb épülete. A falusi emberek lelkében, kiknek időszámítása soha nem megy messze visszafelé,

[4] *Lesêtre*, Henri: La paroisse. [3] Paris 1908, 178—180.

a templom elvész az idők éjjelében és elegyedik öseik bizonytalan emlékével; számukra semmi sem szentebb és tiszteletreméltóbb. Megbecsülését még növeli az a körülmény, hogy *szemük előtt láttak lefolyni sok újdonságot, változásokat,* kísérleteket, rendszereket, közigazgatási formákat, köztársaságokat, konzulátusokat, királyságokat, császárságokat... *De mindig csak ugyanazt a papot látták felmenni ugyanahhoz az oltárhoz,* mindig ugyanazokat a dallamokat énekelte a szentkönyvekből, a szentély fokán ugyanazt az evangéliumot olvasta, és annyi század óta *egyetlen vessző sem változott meg* sem a Hiszekegyben, sem a Miatyánkban, sem az Üdvözlégyben... Ahol a templom, ott van a falu: azt lehetne mondani, mint egy anya, úgy gyüjti maga köré minden gyermekét; ő a középpont, amely körül egész életük lezajlik; ő a község összefogó köteléke... Az emberek megkérdezik, hogy hol van a községháza, hol van az iskola. De nem kérdik, hogy hol a templom, mert látják... A templom azonban nemcsak a község kifejezője, életének székhelye és középpontja, szíve és feje s vallásos találkozóhely, — ő egyúttal legjobb hordozója a polgárosodásnak." *(Cormenin.)*[5]

A templom mellett hallgatag, *komoly épület* áll: a változatlan Isten váltakozó szolgáinak háza. Mindkettőben nemzedékek lelke él, a történelmi folyamatosság szálai a messzi multba nyúlnak vissza; papok és hívek, bünbocsátók és bűnbánók, magvetők és befogadók százados emléke ad itt egymásnak találkozót. S e lelki folyamatok párhuzama kint *a temetőben* van: a test szerinti folytonosság történetének utolsó csataterén. A jelen és a mult e gyorsan pergő és változó jeleneteinek színpada *a környező természet.* A dombok és völgyek, az erdők, mezők és a vizek hallgatag, egykedvű tanúi a körülöttük viruló boldogságnak és viharzó szenvedésnek, egyforma kiszolgálói az ősnek és az örökösnek.

Íme, néhány vonásban bemutattuk, hogy a természetes és természetfölötti, az ideigvaló és örök dolgok mily csodálatos szövedéke egy plébánia élete. Nem tekintettük a regényes, érzelgős szemlélet bizonytalan bárányfelhőiből, hanem a való élet nyers felszíni kérge alá behatoló lélektan és kifínomult világnézeti szempontok fényénél. *Hit, eszményiség, az igazság tisztelete és szeretete* elengedhetetlenül szükséges alapok ily történetírói feladatok megoldásához. S miként a lelkipásztor számára, kell, hogy bennünk is *lassanként élménnyé érlelőd-*

[5] U. o. 176—77.

jék, egységbe foglalódjék tárgyunk sok kis részlete és adata. Kell, hogy újra át tudjuk élni és ihletett hűséggel megjeleníteni a testek gomolygásának s elsősorban a lelkek földi vándorlásának ama szövevényes útjait, amelyek egykor ily *szűkebb keretben az Egyház életét* jelentették.[6]

II. A plébániatörténetírás célja és módszere.

A tudomány nem ismer tétova, elvek nélküli, találomra való tájékozódást, hanem lehetőleg pontosan meghatározott célok után indul, a legjobbakként felismert, módszeres utakon. A helytörténetírásban éppen azért találkozunk oly sok fonák alkotással, mert művelői, sőt olykor legfelsőbb, elméleti irányítói sem látnak tisztán e két főkérdésben. Sajátos célkitűzésünk megértéséhez elsősorban *a plébánia fogalmát* kell megvilágítanunk. *Az egyházi törvénykönyv* 216. kánona így határozza meg: „Mindenegyes egyházmegye osztassék fel egymástól elkülönített területi részekre; minden résznek saját temploma legyen meghatározott néppel, s élére a lelkek gondozására, mint saját pásztorát külön vezetőt kell állítani". A plébánia tehát nem valami tisztán lelki dolog, hanem *bizonyos területhez kötött földi valóság*. Ennek középpontja és főhelye egy látható épület, az áldozat otthona, a templom. De ezt nemcsak a földi kövek alkotják, hanem a hozzátartozó hivő népnek „lelki téglái" is. Ily szempontból a plébánia *Isten népé-*

[6] E fejezetünkkel kapcsolatosan még a következő írókat említjük meg. A falu papjáról szépen ír *Dénes* Gizella *A fehér torony* c. regényében. — A német irodalomban *Mörike* (prot.), *Sailer* püspök, *Jais* Egyed, *Stolz* Albán szóltak sok szeretettel a falu papjáról. (Maier i. m. 39.) — Az újabbak közül élményszerűségben talán a leggazdagabb *Pfleger* Károly plébános szép könyve: Im Schatten des Kirchturmes. Stille Erlebnisse. (3. kiad. Paderborn 1936.) Az egyházi év s vele párhuzamosan a természet életének költői, nagyműveltségű, mélyen hívő rajza a plébános szemszögéből. — Hasznos kiegészítője, bár színvonalban nem éri el: *Engel*, Johannes: Aus dem Leben eines Dorfpfarrers. Ernstes und Heiteres, Erlebtes und Erstrebtes. Paderborn 1935. — Széles szemhatárú, mélyen lelki, fínom és józan *Eder* Károly könyve: Heilige Pfade. Ein Buch aus des Priesters Welt und Seele. 6—7. ezer, Freiburg i. Br. 1922. — Remek lelkirajzot ad az ír *Sheehan* Patrik két papregénye: My New Curate és Luke Delmege. Mindkettő németre is le van fordítva. — A francia irodalomból *Bernanos* híres munkáján (Journal d'un curé de campagne. Paris 1936.) kívül megemlítjük *Le Querdec Yves* (Fonsegrive György): Lettres d'un curé de campagne c. művét és *Lhande* Péter jezsuita magyarra is lefordított könyvét: Krisztus Páris vadonában. Debrecen 1931. Az utóbbi a nagyvárosi, elsősorban szociális vonatkozású lelkipásztorkodás megkapó képét adja.

nek bizonyos területen való képviselője, megjelenítője. Nem egyéneknek pusztán összege, halmaza, hanem *szerves egység és egész* az Egyház nagy anyaölében. Söt távolabbi értelemben minden plébánia az egész Egyházat, Istennek egész evilági népét jelenti. A katolikus gondolatnak ez a nagy, az utolsó sejtig is kiható és abban is teljességgel élő egyetemessége szépen kifejeződik a liturgikus imádságokban. A plébánia fogalmának harmadik eleme: *a saját vezető, pásztor, a plébános.* Már nevében bent van a néppel való teljes összetartozás, "pastor cum grege". Munkája, a lelkipásztorkodás — bár elsősorban az Istenhez vezetést, az eszményi értékek és a kegyelem ápolását jelenti —, mégis a test és lélek legszorosabb kapcsolata következtében az életnek szinte minden vonatkozását érinti.[7] *Egy plébánia élete: az említett három elemnek, a földnek, a templomnak és népnek s végül a lelkipásztornak a Mindenség Urával és egymással való együttműködése, kapcsolata a századok folyamán.* A megítélés főszempontja mindig a lelki értékek, törekvések és az egyházi intézmények sorsa a váltakozó életszínpad, hivőnemzedékek és lelkivezetők sodrában. De figyelembe veendők egyúttal azok a pusztán földi, anyagi tényezők is, amelyek néha döntőleg és sokszor minősítőleg beleszólnak a szellemi-lelki alakulásba.

Utolsó megállapításunkból már sejthetjük, hogy *a plébániatörténet fogalmát egyesek más és más terjedelemben fogják fel.* Vannak olyanok, kik a legtágabban értelmezik s a plébánia keretén belül ide sorolják és tárgyalják az egész általános-, jog-, gazdaság-, társadalom- és egyháztörténetet, tehát igazában összekeverik a községtörténettel. Mások — sokkal helyesebben — csak az egyházi fejlődés történetére vetik figyelmüket.[8] Mi az előzökben már kifejtettük álláspontunkat. De újra hangsúlyozzuk: amennyire nem vagyunk annak hívei, hogy mindenféle, a tárgyhoz nem tartozó dolgokat is egymásutáni fejezetekben összefüggéstelenül egybehalmozzunk; ugyanúgy nem helyeselhetjük a kizárólagos egyházi szempontokra való szűkmarkú korlátozást. A határt elméle-

[7] *Christian*, Johannes: Volk und Pfarrei im Leben der Kirche. Freiburg i. Br. 1937. 6—10, 20—25.

[8] *Weber*, Josef: Anleitung zur Abfassung einer Pfarrgeschichte. I. Teil (a második még nem jelent meg), Hirschenhausen 1935, 1. (Südostbayerische Heimatstudien, Bd. 12.) Ezt a 36 oldalas, igen használható, gyakorlatias füzetet egy plébános írta. A münchen-freisingi egyházmegyei hatóság valamennyi plébániája számára megrendelte. Bár elsősorban a délnémet viszonyokra van tekintettel, nálunk is jól eligazít.

Kr. Horthy Miklós-Tudományegyetem KÖNYVTÁRA SZEGED

tileg, föltétlen érvényességgel nem lehet megállapítani. Ez mindig nagyon függ az író alkatától, kapcsoló tehetségétől és az anyag természetétől.

A követendő *módszeres eljárás* lényegében megegyezik a helytörténetírásra megállapított elvekkel. Mi itt csupán néhány fontosabb szempontot emelünk ki. A közfelfogással ellentétben ki kell mondanunk, hogy jó munkát a történetírás területén is *csak bizonyos hozzáértés és képzettség alapján* végezhetünk. Bár eszményi volna, mégsem gondolunk e téren egyetemi szakképzettségre. De az elengedhetetlenül szükséges, hogy a feldolgozandó kérdéssel vonatkozásban álló *irodalomnak legalább egy részét előre* áttanulmányozzuk és némi általános módszertani ismereteket is elsajátítsunk. Érdemes itt megjegyeznünk, hogy ha valaki a történeti feldolgozásra nem érzi hivatottnak magát, még mindig igen hasznos munkát végezhet — s ez már csaknem tisztán szorgalom és kitartás dolga, — ha monográfia helyett csupán adattárt készít. *Sokkal használhatóbb egy okosan összeállított adattár, mint egy elhibázott feldolgozás.* Nincs semmi értelme annak, hogy egy általánosabb, nagyobb feldolgozásból könnyűszerrel kiírjuk a plébániánkat érdeklő adatokat, s e vékonypénzü eredményt némi értéktelen „felöntéssel" közzétegyük. Akár adattárt, akár feldolgozást készítünk, törekednünk kell *lehetőleg az összes források* megismerésére és felhasználására, a levéltáriakra és a könyvészetiekre egyaránt. De itt sem szabad túlzásba esnünk, amint ez kezdő kutatókkal oly gyakran megtörténik. Egy plébánia történetének megírása végett pl. ajánlatos, sőt szükséges a püspöki, esetleg káptalani, megyei, városi levéltárban vagy szóbajövő családi gyüjteményben, valamint az Országos Levéltárban kutatni, de — egész kivételes eseteket nem tekintve — nem kell Rómába vagy Bécsbe fordulnunk. Igen megszívlelendő tanács, hogy a levéltári *kutatások előtt a megfelelő irodalmat* tanulmányozzuk. Ez sok felesleges munkától fog megóvni és a levéltári anyaggyüjtés közben megbízható támaszunk és eligazítónk lesz.

Tárgyunk felfogásában, adataink értékelésében s egyáltalán *az egész feldolgozásban vezetőnk az öncélúság gondolata legyen.*[9] A helytörténetírónak nem feladata, hogy a történet-

[9] „Szerintünk a monographia mint műfaj is csak úgy valósítható meg, a köztudománynak is csak úgy válhatik igazi hasznára, ha saját céllal bír, s minden kívánalmat föltétlenül annak az egy célnak rendel alá." (Tagányi Károly: Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében. *Századok* 1894. 368.)

tudomány eddigi megállapításaihoz újabb megerösítö példákat szolgáltasson. Nem helyes eljárás az sem, ha eleve az eddigi korfelosztásba és a már ismert, általános keretekbe szorítjuk bele adatainkat. Az adatok gyüjtéséhez, értékeléséhez és feldolgozásához ugyan tárgyi és módszertani ismeretekkel felszerelve kell elindulnunk, de semmiképpen se engedjük magunkat ezektől befolyásolni. A helytörténetíró egyik föerénye a *becsületes, tiszta munka.* Mindent gondosan megvizsgál, alaposan mérlegel, szigorúan tárgya körében marad, nem ragadtatja magát túlságosan messzi következtetésekre; de ha egyik-másik részben az eddigi tudományos felfogással nem egyező vagy ellenkező igazságra jut, ezt teljes felkészültséggel és öszinteséggel feltárja. Így szolgálja legjobban sajátos feladatát és az általános tudomány érdekeit.

Az emberi természet törékeny, a szeretet és a szenvedély könnyen elvakítja tiszta látásunkat, az egyetlen gondolatkörbe való erös elmélyedés pedig igen gyakran érzéketlenné tesz mások megértésére. Ezért nagyon fontos, hogy a történész hösies önmegtagadással és föltétlen igazságszeretettel *törekedjék az elfogulatlanságra. Nem szabad semmi fontosat sem elhallgatnunk, sem megmásítanunk, sem átfestenünk.* Az egyháztörténetírónak nem hivatása, hogy mindenképpen hitvédelmi érveket kutasson fel és tálaljon elő. Tanulmányunk egész beállítására és nyelvére is vigyázzunk. A szellemtudományok ugyan ma már nem kergetik a teljes szenvtelenség és sarki hideg hamis bálványát, de a plébániatörténet elsörendü feladata nem esik egybe a jámbor olvasmányéval, sem az érzelgös széplelkűséggel. *Nagy átélés, de egyúttal komoly lemértség, férfias önfegyelem és méltóság legyen a csillagunk!*

Végül *Mályusz Elemér találó megállapításait* idézzük minden helytörténetíró fülébe: „Aki a monográfiaíró nevére érdemes akar lenni, annak először ismernie kell a történeti kritika módszerét, amellyel mérlegelhető, hogy igaz-e valamely forrás állítása vagy sem; aztán az adatokat minden vonatkozásukban értékelni is kell tudnia, azaz bele kell helyeznie azokat saját környezetükbe, hogy értelmesekké és beszédesekké váljanak; végül pedig mindezeken felül értenie kell az adatokat mai műveltségi fokunknak megfelelő szempontok szerint úgy elrendezni, hogy azok a történeti fejlödést érzékeltető előadás részeivé legyenek".[10]

[10] Falutörténet. (*Magyar Szemle* VI. 175.)

III. A plébániatörténetírás forrásai.

(Anyaggyüjtés.)

1. Alapvető könyvek.

Az idejével s erőivel okosan gazdálkodó és céltudatosan dolgozó író nem fog hozzálátni a szoros értelemben vett anyaggyüjtéshez a nélkül, hogy előbb néhány legfontosabb kézikönyvet át ne tanulmányozna. Elsősorban tájékozódnia kell *az általános tudományos és a különleges történeti módszertanban.* A magyarnyelvű munkák közül nagy segítségére lesznek *A Magyar Történettudomány Kézikönyve* c. nagy vállalkozásnak egyes füzetei és kötetei. Közülük e helyütt főként *Dékány* István és *Szentpétery* Imre műveit emeljük ki.[11] Nagy szemhatárt nyit és a korszerű történettudomány minden ágába bevezet a *Hóman* Bálint szerkesztésében megjelent *A magyar történetírás új útjai* c. könyv. (Bp. 1931.) Az okmányok közzétételében a *Magyar Tört. Társulat* forráskiadási szabályzatát kell követni, megjelent a *Századok* 1920-i évfolyamában. A tudományos munka összes elemeire nagy gyakorlati érzékkel, részletességgel és tudományos alapossággal oktat *Fonck* Lipót jézustársasági atya műve.[12] Jó útbaigazítás *Feder* Alfréd módszertani könyve, és fölötte ajánlatos elolvasni *Bauer* Vilmosnak minden szempontra kiterjedő, nagyműveltségű bevezetését a történelem tanulmányozásába.[13]

Itt kell megemlítenünk *a helytörténetre és a falukutatásra vonatkozó munkákat.* Az utolsó években ennek irodalma nálunk erősen nekilendült, s ha egészen mintaszerű nagy alkotásokat nem is hozott létre, több tiszteletet érdemlő kezdeményezése a plébániatörténet művelőjének is hasznára válik.[14] A német könyvek közt a honismeret minden vonatko-

[11] A történettudomány módszertana. Bpest 1925. — Magyar oklevéltan. U. o. 1930.

[12] Wissenschaftliches Arbeiten. Innsbruck. Több kiadásban.

[13] Lehrbuch der historischen Methodik,[3] 1924. — Einführung in das Studium der Geschichte.[2] Tübingen 1928.

[14] *Fodor* Ferenc: A szülőföld- és honismeret könyve. Bp. 1926. Főként második része tanulságos: A mi községünk. (323—83.) E rész a földrajzi helyzet és a történeti sors alapjait népszerűen, de alaposan és kimerítően ismerteti. — *Bodor* Antal: A falukutatás vezérfonala. Bp. 1935. Jó útmutatás, pontos és gazdag kérdésanyag, a megfelelő helyeken a legjobb irodalom is fel van sorolva. — Honismeret könyve. Szerk. *Bodor* Antal. Bp. 1935. A falu- és társadalomkutatás sokoldalú megvilágítója, igen alkalmas a helytörténetíró látókörének tágítására. — *Újszászy* Kálmán: A falu.

zásával szakszerű részletességgel foglalkozik *Blau* József feldolgozása. (Der Heimatforscher. [3]Prag-Wien-Leipzig 1922.) A plébánia tudományos és művészi értékeinek gondozásáról pedig *Bretschneider* P. ad jó tájékoztatást. (Der Pfarrer als Pfleger der wissenschaftlichen und künstlerischen Werte seines Amtsbereichs. [2]1925.) Legújabban a franciák *Carrière Viktor vezetésével a helyi egyháztörténetírás oly hatalmas és szigorúan tudományos kézikönyvét* alkották meg, amilyennel eddig még egyetlen nemzet irodalmában sem találkoztunk. A mi szempontunkból bennünket e helyütt főként a második kötet érdekel. Ez a keresztény feliratoktól kezdve a pecséttanon, oklevélközlésen át a helyi egyháztörténet kutatójának úgyszólván összes kérdéscsoportjaival módszertani szempontból behatóan foglalkozik, így az egyházmegyék, plébániák, kolostorok, szegényházak és kórházak történetével s a helynévkutatás egyházi vonatkozásaival. Egyes részei a szerzők szerint nem egyenlő értékűek ugyan, mégis egészen úttörő vállalkozásnak kell minősítenünk.[15]

Útmutatás a falu tanulmányozásához. Sárospatak 1936. Ez a 100 oldalas tanulmány a sárospataki ref. főiskola faluszemináriumában készült. Terjedelmes, szinte az összes szempontokra kiterjedő, rendszeres és áttekinthető. Egy nagy fejezetben foglalkozik „a faluközösség életének transcendens összetevőjével", a vallásos élettel. Használható mű, sok mindenre felhívja a figyelmet, bár fejezetei nem egyenlő értékűek. Előnye, hogy anyagába felvette a különböző életterületekre eddig kidolgozott legjobb kérdőíveket. — *Sándor* István A magyar falu szellemtörténete c. kis tanulmányában sok termékeny szempont van a magyar falu lelkiségének megragadására és egyháztörténeti fejlődésének megítéléséhez. (*Vigilia* 1936. I. 56—61.) — *Mályusz* Elemér A magyar történetírás új útjaiban (252—54.) hasznos szempontokat ad a falutörténet korszerű művelésére. — Eszmeindító *Ortutay* Gyula értekezése a magyar falukutatásról. (*Vigilia* 1935. II. 109—25.) — A *módszertani tanulmányok* közül megemlítjük: *Tagányi* Károly, Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében (*Századok* 1894, 364—71, alapvető, de sok pontban ma már tovább kell mennünk); *Mályusz* Elemér: A helytörténeti kutatás feladatai (*Századok* 1924, 538—66.), a kérdést újabb történetírásunkban elsőnek felvető, úttörő cikk, bár gyakorlatilag kevésbbé kiaknázható; *Belitzky* János, A magyar helytörténetírás problémái (*Vigilia* 1935. II. 91—108.) Főként Mályusszal vitázik, nem egy jó meglátása van. — *Maár* Károly és *Mollay* Károly: A soproni és sopronmegyei helytörténetírás módszere és feladatai. (Soproni Szemle, 1938, 273—88. és 1939, 17—22.) — *Soós* Imre: A sopronmegyei községtörténetírás forrásai. (U. o. 1939, 153—159, 204—210.)

[15] Introduction aux études d'histoire ecclésiastique locale. Tom. I.: Les sources manuscrites. — Tom. II.: L'histoire locale à travers les âges. Paris 1934. — Tom. III.: Questions d'histoire générale à développer dans le cadre régional ou diocésain. Paris 1936. Az első kötet tudomásunk szerint még nem jelent meg.

Egyháztörténeti irodalmunknak egyik legnagyobb hiánya, hogy nincs megfelelő összefoglaló munkánk *a magyar katolikus egyház multjáról.* Más hijján *Karácsonyi* Jánosnak egyébként nagyérdemű, de korszerű szempontokban és könyvészetben erősen elmaradt kötetét ajánljuk.[16] Mellette még mindig haszonnal forgatható *Lányi* Károly Magyar Egyháztörténelme *Knauz* Nándor átdolgozásában (I—II. k. Esztergom 1866, 1869.) A magyar egyháztörténet újkorára egyés másban továbbra is használható *Lányi*nak egy még régibb, háromkötetes müve. (Magyarföld egyháztörténetei, I. Nagyszombat 1844, II—III. Pest 1844.) Megemlítjük *Balics* Lajos nagy, de sokban avult feldolgozását is árpádkori egyháztörténetünkről. (A római katolikus egyház története Magyarországban. Bp. 1885. Két rész három kötetben.) A *magyarországi protestantizmus* történelmére *Révész* Imre rövid összefoglalása a legjobb (Bp. 1925.), míg a *Zsilinszky* Mihály szerkesztésében megjelent testes kötet a legrészletesebb. (A magyarhoni protestáns egyház története. Bp. 1907.) Nagy figyelmet érdemel a négy kötetre tervezett *Magyar Református Egyháztörténet.* Első kötete (1520—1608.) Révész Imre tollából már meg is jelent. (Debrecen 1938.)

Ajánlatos egy-két *egyetemes egyháztörténeti kézikönyvet* is áttanulmányozni. Magyar nyelven legújabb a *Bangha* Béla és *Ijjas* Antal szerkesztette nyolckötetes mű. (A keresztény egyház története. Bp. 1937—41.) *Marx* Ignác egykötetes egyháztörténetét *Bilkei* Ferenc fordította nyelvünkre, sok hibával. (A katolikus egyház története. Székesfehérvár 1932.) A német kézikönyvek közül elsőnek *Bihlmeyer* Károlyét említjük. Közepes terjedelmű, nagy könyvészettel felszerelt, pontos összefoglalás. (Kirchengeschichte auf Grund des Lehrbuches von F. X. von Funk. Paderborn. 3 k. Már a tizedik kiadás!) Nála terjedelmesebb, tudományosabb és önállóbb jellegű a *Kirsch* János Pétertől kiadott Kirchengeschichte. Eddig négy kötet van készen: az ókor Kirschtől (Freiburg i. Br. 1930.), a 13—15. század *Hollnsteiner* Jánostól (1940), az 1648—1932 közti idő *Veit* András Lajostól. (Két kötet, 1931, 1933.) Új szempontjai miatt figyelmet érdemel *Lortz* József egykötetes összefoglalása. (Geschichte der Kirche in ideengeschichtlicher Betrachtung.[7-8] Münster i. W. 1940.) A francia feldolgozások közül ajánljuk *Mourret* Fernand 9 kötetes mű-

[16] Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. [3]Veszprém 1929.

vét: Histoire générale de l'Église. (Az utolsó kiadás 1928—33 közt jelent meg Párizsban.) Három kötetes kivonata a *Mourret—Carreyre*-féle Précis d'histoire de l'Église. (1924-től.) A *pápaság történetére*, egyúttal a hit, erkölcs és egyházfegyelem legfelsőbb irányítására vonatkozólag *Pastor és Schmidlin*, célunk szempontjából túlságosan terjedelmes monográfiái helyett *Seppelt* Xav. Ferenc és *Löffler* Kelemen egykötetes művére hívjuk fel a figyelmet. (Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. München 1938, 36—45. ezer!)

Amint a jó lelkipásztorkodás föltételezi, hogy az embernek nemcsak a lelkét tekintjük elszigetelten, hanem az egész embert valamennyi életnyilvánulásával és körülményeivel együtt vesszük figyelembe, akként az egyháztörténetírónak sem szabad saját malmába egyoldalúan bezárkóznia. Fontos, hogy *a nemzeti élet alakulásába jó bepillantást* kapjon, hogy a mult *művelődési, művészeti, gazdasági és életmódbeli* viszonyairól is tájékozott legyen. Ebben nagy segítségére lesz a *Hóman* Bálinttól és *Szekfű* Gyulától megírt, már ötödik kiadásban forgó Magyar Történet és a *Domanovszky* Sándor szerkesztésében most készülő Magyar Művelődéstörténet. (Eddig négy kötet van közzétéve.) Mindegykben megtaláljuk az egyházi fejlődésnek korszerű rajzát, a Hóman—Szekfűben igen gazdag egyháztörténeti könyvészettel.

Végül egy-két *segédkönyvet* ajánlunk. Az oklevelek és más iratok megértésében sokszor jó szolgálatot fog tenni *Zsámbéki* László tiszteletre méltó törekvésű és eredményű Magyar művelődéstörténeti kislexikona (1937). Az okmányok latin nyelvének különlegességeiben *Bartal* Antal nagy munkája lesz a vezetőnk, bár éppen az egyházi nyelvhasználat terén még sok kiegészítésre szorul. (A magyarországi latinság szótára. Bp. 1901.) A keltezések megállapítására nélkülözhetetlen *Szentpétery* Imre Oklevéltani naptára. (Bp. 1912.) Könyvészeti segítségként *Bartoniek* Emma művét idézzük. (Magyar történeti forráskiadványok. Bp. 1929.)

2. Forrásmunkák és feldolgozások.

Már említettük, hogy egyrészt a fölösleges munka elkerülése végett, másrészt a levéltári kutatás értelmessége és okos irányítása érdekében ajánlatos először a tárgyunkra vonatkozó könyveket és közzétett tanulmányokat, adatokat megismernünk. E munkánk közepette *állandóan jegyzeteket kell*

készítenünk a minket érdeklő dolgokról. A jegyzetkészítéssel nem szabad takarékoskodni, inkább több, olykor kissé távolinak látszó vonatkozást is írjunk ki. Mindig könnyebb a fölösleges adatok későbbi elhagyása, mint a mellőzöttek újra való, fáradságos megtalálása. És folyton ügyeljünk arra, hogy minden adat mellé pontosan odaírjuk a forrásul szolgált műnek címét és a megfelelő kötetet, valamint a lapszámot.

A plébánia legrégibb nyomaira vonatkozólag legjobb tájékoztatónk lesz *Csánki* Dezső négykötetes munkája.[17] Ebben az addig kiadott s igen sok, még levéltárban pihenő adat is megyénkint s ezen belül helységenkint mintaszerűen össze van gyüjtve a Hunyadiak koráig. A hatalmas vállalkozás, sajnos, még máig sem teljesen kész. Át kell néznünk a *Vatikáni Magyar Okirattár* sorozatában megjelent pápai tizedszedők számadásait az 1281—1375 közti évekről s Magyarország egyházi földleírásának ezek alapján megalkotott képét.[18] Kevés középkori anyagunkat egy-két vonással szerencsésen kiegészíthetik a vatikáni levéltárból közzétett pápai supplicatiók.[19] A hitszakadás idejére fontos a *Bunyitay* Vince, *Rapaics* Rajmund, *Karácsonyi* János, *Kollányi* Ferenc és *Lukcsics* József gondozásában megjelent oklevéltár.[20] Sok plébániai adatot is tartalmaznak az általunk kiadott *Püspöki jelentések*. A XIX. századot illetőleg érdemes beletekinteni *Nagy* Lajos és *Fényes* Elek statisztikai feldolgozásaiba.[21] A mult század közepére, egyben-másban régebbre is visszanyúló becses anyagot szolgáltatnak a *Magyar Statisztikai Közlemények*. Az érdeklődők figyelmébe ajánljuk a *Magyar Társaság Falukutató Intézetét* (néhai *Steinecker* Ferenc egyetemi tanár kezdeményezését a közgazdasági karon). Ez az intézet a forrásmunkákhoz való hozzájutás megkönnyítése végett összeállította a „*Honismeret és Falukutatás Repertóriumát*", amely a községek, tájak és megyék betürendjében a róluk írt könyvek, folyóiratcikkek és

[17] Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1890—1913.

[18] Az első mű *Fejérpataky* László kiadásában jelent meg Bpesten 1887-ben, a második két kötetben, *Ortvay* Tivadar szerkesztésében ugyanott 1891—92-ben.

[19] *Bossányi* Árpád: Regesta supplicationum. 2 k. Bp. 1916—18. — *Lukcsics* Pál: XV. századi pápák oklevelei. 2 k. Bp. 1931, 1938.

[20] Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. 5 k. Bp. 1902—12.

[21] *Nagy*, Ludovicus: Notitiae politico-geographico-statisticae incliti Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. I—II. Budae 1828—29. — *Fényes* Elek: Magyarország geographiai szótára. I—IV. Pest 1851.

kéziratok címeit közli.[22] Megemlítjük *Virágh* Rózsa tanulmányát a magyar helységnevek eredetéről. Az eddigi nyelvészeti megállapítások rövid foglaltát adja.[23] Haszonnal forgathatók a *Borovszky* Samu szerkesztésében megjelent *Magyarország Vármegyéi és Városai* c. sorozatnak megfelelő kötetei, különösen a községek történetére vonatkozó részek. Még inkább ajánljuk a Mályusz Elemér irányította *Település- és népiségtörténeti értekezések* c. sorozatot.[24]

A plébániatörténet művelője a legnagyobb segítséget — méltán és joggal — püspökségének, egyházmegyéjének történetétől várhatná. De itt — egy-két kivételes esetet nem tekintve — hatalmas csalódásban van része. *Teljesen korszerű és befejezett története egyetlen egyházmegyénknek sincs.* A meglevő munkák legnagyobb része 100 évvel ezelőtt vagy még régebben íródott, s ezek többnyire csak gyarló életrajzi gyüjtemények. S még a csekélyszámú legújabbakban is csak nehezen tör magának utat a mai történetírás szelleme. Ezek is inkább egyes intézményeknek és a központnak, mintsem a plébániákon élt hivő népnek életét rajzolják. Mivel azonban helytelennek tartanók, ha a helyi egyháztörténet művelője most az ellenkező végletbe esnék, szükségesnek tartjuk röviden felsorolni az egyes egyházmegyékre vonatkozó munkálatokat. Ha egy részük közvetlenül nem is használható, felfogásunk kialakításában mégis lesz szerepe.

Az *esztergomi érsekségnek* módszeresen készült, de csak a XIV. század közepéig érő okmánytára van. *Némethy* Lajosnak hatalmas műve 818 plébánia és 7273 plébános adatainak gazdag tára. Sok kérdésben becses útbaigazítást ad *Kollányi* könyve az esztergomi kanonokokról. Az összefoglaló munkákat csak három régi, igen gyarló és avult életrajzi gyüjtemény képviseli, *Schmitth* Miklósé, *Bartayéké* és *Török* Jánosé (ez utóbbi oklevelekkel is).[25]

[22] *Bodor* Antal: A falukutatás vezérfonala. Bp. 1935. 11. 13—14. Az egyes községekre vonatkozó, cédularendszerben kiírt adatokat a *Magyar Szociográfiai Intézet* az érdeklődők használatára bocsátja.

[23] Magyar helységnevek eredete. (A *Föld és Ember* c. folyóirat 1930. évfolyamában és külön is: Szeged 1931.)

[24] Az eddig megjelent kötetek: *Fügedi* Eriché Nyitra megyéről (Bp. 1938), *Iczkovits* Emmáé az erdélyi Fehér megyéről (U. o. 1939.), *Balázs* Éváé Kolozs megyéről. (U. o. 1939.), *Maksai* Ferencé Szatmár megyéről (U. o. 1940.), *Jakó* Zsigmondé Bihar megyéről. (U. o. 1940.)

[25] Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.. (979—1349-ig.) Esztergom 1874—1924. Az első két kötet kiadója *Knauz* Nándor, a harmadiké *Dedek Crescens* Lajos. — *Némethy*, Ludovicus: Series parochiarum et parochorum

A *kalocsai* érsekségre máig is a legkimerítőbb összefoglaló mű *Katona* Istváné. *Érdujhelyi* Menyhért az egyházmegye mohácsi vész előtti plébániáival foglalkozott és magyarságukról tett bizonyságot. Legújabban *Winkler* Pál írt derék füzeteket az érsekség és intézményeinek multjáról.[26]

Eger püspökeiről *Schmitth* Miklós adott ki 1768-ban háromkötetes életrajzgyüjteményt. Egyes plébániák történetére gondos csoportosításban igen becses anyagot tartalmaznak az *Adatok*. Megemlítjük még a *Bartakovics-emlékkönyvet* és *Meszlényi* Antal művét az egyházmegye felosztásáról. Hasznos forgatni az Egri Egyházmegyei Közlönyt.[27]

A *győri* püspökökről két, igen régi, latinnyelvű feldolgozásunk van, *Károlyi* Lőrinctől, illetve *Romanus* kármelitától. Újabban rövid összefoglalás jelent meg az 1928-i névtárban. Néhány évvel ezelőtt néhai *Bedy* Vince és *Mohl* Adolf, valamint *Szabady* Béla buzgóságából új, komoly és alapos sorozat indult meg, „*Győregyházmegye multjából*" címen. Ebben nagy forrásismereten nyugvó kötetek láttak napvilágot, elsősorban a központi egyházi intézményekről. Az egyházmegyének, illetve egyes nagyobb egységeinek életét bizonyos korokban a *pannonhalmi benedekrendűek* tanulmányozták.[28]

archi-dioecesis Strigoniensis... Strigonii 1894. — *Kollányi* Ferenc: Esztergomi kanonok 1100—1900. Esztergom 1900. — Archi-episcopi Strigonienses compendio dati a P. Nicolao *Schmitth*. I—II. Editio altera. Tyrnaviae 1758. — *Bartay* Gusztáv és Ede: Magyarország primásai. 1847. (Buda.) — *Török* János: Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat. I—II. Pest 1859. — *Meszlényi* Antal: Szelepcsényi prímás és Északmagyarország rekatolizálása. (1671—75.) (A *Theologia* 1935-i évfolyamában és különlenyomatban. Plébániánkinti kimutatásokkal.)

[26] Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae. I—II. Colocae 1800. — *Érdujhelyi* Menyhért: A kalocsai érsekség a renaissance-korban. Zenta 1899. — *Winkler* Pál: A kalocsai és bácsi érsekség. Tört. összefoglalás. Kalocsa 1926; Kalocsa története. U. o. 1927; A kalocsai érseki főszékesegyház 1010-től napjainkig. U. o. 1929; A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története. U. o. 1932; Monostoraink a mohácsi vész előtt a kalocsai egyházmegyében. U. o. 1933; A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében. U. o. 1934; A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig. U. o. 1935. — *Málnási* Ödön: gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora. (1672—1732.) Kalocsa 1933.

[27] Episcopi Agrienses. I—III. Tyrnaviae 1768. — Adatok az egri egyházmegye történelméhez. I—IV. Eger 1885—1907. Az első három kötetet *Kandra* Kabos, a negyediket *Leskó* József szerkesztette. — Emlékkönyv Kis-Apponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére. Eger 1865. — *Meszlényi* Antal: Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökségek kihasításának története. Bp. 1938.

[28] *Károlyi*, Laurentius: Speculum Jaurinensis ecclesiae. Jaurini 1747. — *Romanus a S. Venantio:* Syllabus praesulum Jaurinensium, és: Supple-

A *veszprémi* püspökség középkorára alapvető a *római oklevéltár*. Egységes feldolgozása máig sincs más, mint *Rókának* régi életrajzai. Sok plébánia történetére tartalmaz adatokat Hornig püspök kiadványa. Kitűnő *Lukcsics* József könyvészete. A jelenben *Pfeiffer* János és néhai *Lukcsics* Pál erősen nekiláttak az egyházmegye történetének műveléséhez. *Pehm* József lelkiismeretes, nagy munkáját sem mellőzhetjük. Megemlítjük még *Meszlényi* Antal és *Holub* József könyvét.[29]

A *pécsi* egyházmegye már több mint 150 évvel ezelőtt megtalálta történetíróját *Koller* Józsefben. De a plébániatörténet művelőinek az ő nagy művénél sokkal fontosabb *Brüsztle* József négykötetes munkája. Ez a plébániák történetének igazi kincsesbányája. Kár, hogy két ilyen komoly kezdeményezésnek mindeddig nem akadt korszerű folytatása.[30]

mentum ad Syllabum... Jaurini 1822. — *Schematismus* ven. cleri almae dioecesis Jaurinensis. Jaurini 1928. — *Bedy* Vince: A győri székesegyház története. Győr 1936; A győregyházmegyei papnevelés története. U. o. 1937; A győri székeskáptalan története. U. o. 1938; Győr katolikus vallásos életének multja. U. o. 1939. — *Házi* Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron 1939. — *Bán* János: Sopron újkori egyháztört. U. o. 1939. — *Vanyó* és *Csóka* i. m. Sopron megye egyházi viszonyairól. — *Kelemen* Atanáz: Keresztély Ágost herceg katolikus restaurációs tevékenysége a győri egyházmegyében. Pannonhalma 1931. — *Piszker* Olivér: Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején. (1743—83.) U. o. 1933. — Több dolgozat kéziratban. — Felhívjuk még a figyelmet az *Ebenhöch* által magyarul kiadott egyházlátogatási jegyzőkönyvekre, a *Magyar Sion* 1869. évfolyamában; továbbá *Wiedemann* Theodor könyvére (Geschichte der Reformation und Gegenreform. im Lande unter der Enns, IV. k. Prága—Lipcse 1884, 397—426.), ez a soproni főesperességhez tartozó 41 plébániáról ad a XVI. század második felét érintő becses levéltári adatokat.

[29] *Lukcsics* József: A veszprémi egyházmegye könyvészete. Veszprém 1909. — A veszprémi püspökség római oklevéltára. (1103—1526.) I—IV. Budapest 1896—1907. — *Róka*, Johannes: Vitae Vesprimiensium praesulum. Posonii 1779. — Padányi Biró Márton veszprémi püspök naplója. Közli báró *Hornig* Károly. Veszprém 1903. (A mi szempontunkból főként a mű függeléke fontos.) — *Lukcsics* Pál—*Pfeiffer* János: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém 1933. — *Pehm* József: Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg 1934. — *Meszlényi* Antal: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatása (1845—46.) Veszprém 1941. — *Holub* József: Zala megye története a középkorban. I.: A megyei és egyházi közigazgatás története. (Pécs) 1929.

[30] *Koller*, Josephus: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. I—VII. Posonii et Pestini 1782—1812. Hozzájárul még egy kötet, a Prolegomena, Posonii 1804. — *Brüsztle*, Josephus: Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis... I—IV. Quinque-Ecclesiis 1874—80. — Megemlítjük még: *Aigl*, Paulus: Historia brevis ven. capituli cath. eccl. Quinque-Ecclesiensis. U. o. 1838. — *Merényi* Ferenc: Domsics Mátyás egyházlátogatása (canonica visitatio) Baranyában 1729-ben. Pécs 1939.

A *váci* püspökség feldolgozói közt az első *Desericius* József Ince piarista. A plébániatörténettel foglalkozóknak kitünö vezetője lesz az egyházmegye mintaszerűnek mondható történeti névtára *Chobot* Ferenc tollából. Nemcsak a nyomtatott anyagot használta fel lelkiismeretesen, hanem a hozzáférhető plébániai évkönyveket is beledolgozta. Legújabban *Mezősi* Károly füzete és *Szarka* Gyula adatokban gazdag könyve mellett a *Félegyházy* József szerkesztésében megindult, *Vácegyházmegye multjából* c. sorozatot kell méltatnunk.[31]

A *csanádi* egyházmegye könyvészetéből kiemeljük *Oltványi* Pál munkáját, valamint a *Történelmi Adattárt*. *Szentkláray* Jenő széles alapon megindított plébániatörténeti művét igen jól felhasználhatja a helytörténeti kutató, csak az a kár, hogy nem jutott befejezéshez. Az utolsó másfél évtizedben nagy lendülettel, kitartással és hozzáértéssel foglalkozott a püspökség történetével *Juhász* Kálmán.[32]

A *váradi* püspökség régi történetírói, *Gánóczy* és *Kereszturi* mellett legföképen *Bunyitay* Vince hatalmas és szakszerű munkálkodását méltatjuk. Részben hagyatékának korszerü sajtó alá rendezésével, részben új kutatásokkal még *Málnási* Ödön szerzett érdemeket.[33]

[31] *Desericius*, Iosephus Innocentius: Historia episcopatus, dioecesis et civitatis Vaciensis. Pestini. (1763-ig.) — *Chobot* Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. I—II. Vác 1915, 1917. — *Mezősi* Károly: A váci egyházmegye a török hódoltság idején. Kiskunfélegyháza 1939. — *Szarka* Gyula: A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás korában. Vác 1940. (Plébániák szerint összeállítva.) — *Nagy* J. Győző—*Klekner* Tibor: A két Althann váci püspöksége, 1718—1756. (Vácegyházmegye multjából I.) Vác. 1941. — A káptalanra: *Kovách* Paulus: Specimen monographiae capituli Vaciensis... Vacii 1884.

[32] *Oltványi* Pál: A csanádi püspöki megye birtok viszonyainak rövid története. Szeged 1867. (A címnél többet ad.) — *Történelmi adattár* Csanád egyházmegye hajdana s jelenéhez. Szerk. *Orthmayer* Tivadar és *Szentkláray* Jenő. I—IV. Temesvár—Bpest 1871—74. — *Szentkláray* Jenő: A csanádegyházmegyei plébániák története. I. Temesvár 1898. — *Juhász* Kálmán: A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig. (1030—1242.) Makó 1930; U. a. 1243—1307. U. o. 1933; U. a. 1552—1608. U. o. 1935; Das Tschanad—Temesvarer Bistum während der Türkenherrschaft. 1552—1699. Dülmen i. Westf. 1938; Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Bp. 1926.

[33] *Ganoczy*, Antonius: Episcopi Varadinenses. I—II. Viennae 1776. — *Kereszturi*, Josephus Aloysius: Compendiaria descriptio fundationis ac vicissitudinum episcopatus et capituli M. Varadinensis. I—II. Magno-Varadini 1806. — *Zimmermann* Károly: A nagyváradi l. sz. egyházmegyei clerus érdemei. Nagy-Várad 1864. — *Bunyitay* Vince: A váradi püspökség törté-

Az *erdélyi* katolicizmus történetére vonatkozó könyvészet ismertetését *Szeredai* Antalnak két régi kötetével kezdjük. *Veszely* Károly sok értékes adatot hozott felszínre. *Temesváry* János a püspökökről írt hasznos tanulmányokat. *Kovács* Gyárfás és *Buday* János egy-egy kerület plébániáival foglalkozott. Söt Erdély dicsekedhetik egy tudományos jellegű, széles szemhatárú egyháztörténeti összefoglalással, amelyben a Trianon által román uralom alá vetett csanádi, váradi és szatmári püspökségek is részesednek.[34]

A *nyitrai* egyházmegyéről csak *Vurum* Józsefnek és *Vagner* Józsefnek régi művét, továbbá *Stránsky* és *Fügedi* munkálkodását említhetjük.[35]

Az újabb alapítású püspökségek közül a legmódszeresebb történeti feldolgozással a *szombathelyi* büszkélkedhetik, bár éppen a plébániák élete még hiányzik. Megalkotása *Géfin* Gyulának és munkatársainak nagy érdeme.[36]

*Székesfehérvár*ra vonatkozólag a plébániákra is sokat nyujt *Pauer* János, továbbá *Károly* János és *Nyirák* Sándor könyve.[37]

A *szepesi* püspökségnek máig sincs összefoglaló törté-

nete. I—III. (1566-ig.) Nagy-Várad 1883—84. — *Bunyitay* Vince—*Málnási* Ödön: A váradi püspökök a számüzetés s az újraalapítás korában (1566—1780). Debrecen 1935. — *Málnási* Ödön: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672—1732.) Kalocsa 1933.

[34] *Szeredai*, Antonius: Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transilvaniae. A. Carolinae 1790; Notitia veteris et novi capituli eccl. Albensis Transilvaniae... U. o. 1791. — *Veszely* Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok. I. Kolozsvár 1860; Az erdélyi róm. kat. püspöki megye autonomiája. I—II. rész. Gyulafehérvár 1893. — *Kovács* Gyárfás: A bányavidéki róm. kat. esperesi kerület plébániáinak története. Szamosújvár 1895. — *Buday* János: A hunyadi főesperesség története. Bp. 1916. — *Temesváry* János: Erdély középkori püspökei. Kolozsvár 1922; Erdély választott püspökei 1618—1695. I—II. rész. Szamosújvár 1913—14; Az erdélyi püspöki szék betöltése (1696—1897.) Kolozsvár 1932. — *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene.* Dicsőszentmárton 1925. (Sok szerzőtől.)

[35] *(Vurum*, Josephus:) Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria. Posonii 1835. — *Vagner* József: Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez: Nyitra 1896. — *Stránsky:* Dejiny biskupstva Nitrianskeho. — *Fügedi* Erich: Nyitra megye betelepülése. (Századok 1938. 274—319, 488—509. (Sok adat a plébániákra is.)

[36] *Géfin* Gyula (szerkesztette s nagy részében írta): A szombathelyi egyházmegye története. I—III. Szombathely 1929, 1935.

[37] *Pauer*, Joannes: Historia dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777—1877. Albae-Regiae 1877. — *Károly* János és *Nyirák* Sándor: Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére. Székesfehérvár 1877.

nete. A terület egyházi viszonyaira *Wagner*, *Pirhalla* és *Hradszky* munkáin kívül a világi vonatkozású történetírást is segítségül kell hívnunk.[38]

A *kassai* egyházmegye 100 éves fennállásakor három szép kötetet jelentetett meg, bennük a plébániákra is sok anyagot kapunk. Megemlítjük még *Wick* Béla érdemes helytörténeti működését.[39]

Valamennyi egyházmegyénk közül tán a legmostohábban áll a *rozsnyói*. A *besztercebányai* és a *szatmári* történeti névtára a plébániatörténet munkásainak nagy segítségére lesz.[40]

A *munkácsi* görög katolikus püspökséggel kapcsolatban *Basilovits*, továbbá *Lehoczky* és *Petrov* írásai mellett főként *Hodinka* Antal alapos munkásságát emeljük ki.[41]

Püspökségeinknek felsorolt történeti könyvészete korántsem mondható teljesnek. Elsősorban arra törekedtünk, hogy az összefoglaló munkákat, mégha sajátos szempontunkból kevésbbé használható életrajzi jellegűek is, megemlítsük. Továbbá különös tekintettel voltunk egyházközigazgatási egységek helytörténeti feldolgozásaira. Az egyes plébániák történetének külön-külön való kiemelésére, bármennyire tökéletesek is, valamint egy-egy püspökről írt részlettanulmány felvételére — néhány kivételes esetet nem tekintve — célunknak megfelelően nem éreztük magunkat kötelezve.

[38] *Wagner*, Carolus: Analecta Scepusii sacri et profani. I—IV. Viennae 1773—74, Posonii et Cassoviae 1778. — *Pirhalla* Márton: A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. Lőcse 1899. — *Hradszky*, Josephus: Initia, progressus ac praesens status capituli ad S. Martinum C. C. de monte Scepusio... Szepesváralja 1901.

[39] *Szokolszky* Bertalan: A százéves kassai püspökség. 1804—1904. Kassa 1904. — *A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve*. 1904. 2 k. Kassa. — *Wick* Béla: A kassai Szent Erzsébet-dóm. Kassa 1936, és egyéb művei.

[40] *Rosnyói egyházi töredékek* I—VIII. Rosnyó, Kassa, 1834—39. Gyarló kis füzetek, sok nem történeti anyaggal. — *Schematismus historicus* dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari 1876. Neosolii. — *A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve* fennállásának századik esztendejében. (Schematismus centenarius. 1804—1904.) Szatmár 1904.

[41] *Basilovits*, Joannicius: Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits... Pars I—VI. Cassoviae 1799—1805. — *Lehoczky* Tivadar: A beregmegyei görögszertartású lelkészségek története a XIX. század végéig. Munkács 1904. — *Hodinka* Antal: A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Bp. 1910. — U. a.: A munkácsi görög szert. püspökség okmánytára. I. Ungvár 1911. — *Petrov*, Alex.: Kanoniceskija visitaciji 1750—1767. Ungvár 1924.

Külön is felhívjuk a figyelmet *az egyházmegyei névtárakra.* Általában a XVIII. század utolsó negyedében kezdődnek. Eleinte nagyon szükszavúak, később bővülnek. A püspökségek fennállásának százados fordulóin, de néha azoktól függetlenül is, levéltári és komoly könyvészeti alapon álló, tudományos értékű, ú. n. *történeti névtárak* (schematismus historicus) jelentek meg. Ezekben a plébániák adatai rendszerint össze vannak állítva, s így nemcsak kiindulásra alkalmasak, hanem arra is, hogy plébániánk fejlődését a helyi környezet keretében láthassuk. A már fentebb említett, legjelentősebb, külön mű számba menő névtárakon kívül még megemlítjük a következőket (a nélkül, hogy ezzel számukat kimerítenők): Szatmár 1864, Erdély 1882, Várad (latin) 1896, Csanád 1900.

Bár régi, még mindig sok esetben jó szolgálatot tesz *Rupp* Jakab munkája az esztergomi és egri érseki tartomány püspöki megyéinek egyházi intézményeiről. Általában igen vékonypénzű, mégis röviden érintjük a *Kiss* János és *Sziklay* János szerkesztésében megjelent díszes kiállítású két kötetet a katolikus Magyarországról; minden egyházmegyéről külön megemlékezik. A *Felvidék* vallási viszonyainak újkori történetére idézzük *Kvacalá*nak újabb, tótnyelvű feldolgozását. A plébániatörténet művelője gyakran igen hálásan forgathatja az illető *megye, város és község történetét* is.[42]

3. A plébániai levéltár.

A levéltári források felhasználásában alapelv, hogy a legközelebbiből, a legjobban kézenfekvőből kell kiindulnunk. A mi esetünkben ez a plébánia levéltára. Az utolsó évtizedekben egyre jobban erősödött megbecsülése és fontosságának felismerése, napjainkban pedig *az ősök kutatása és a néprajz fellendülése* következtében egyenesen divatba jött. Az Egyház mindettől függetlenül régi hagyományához és szokásához híven az *új törvénykönyvben* is szorgalmazza gondozását és ellenőrzését. (378, 383, 384, 470. kánon stb.)

A plébániai levéltárak egymagukban a fennmaradt okle-

[42] *Rupp* Jakab: Magyarország helyrajzi története főtekintettel az egyházi intézetekre, vagy is a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. I—II. Pest 1870—72. — *Kiss* János és *Sziklay* János (szerk.): A katholikus Magyarország. I—II. Bp. 1902. — *Kvacala*, Ján: Dejiny reformácie na Slovensku 1517—1711. Lipt. Sv. Mikulás 1935. (Protestáns.) — A megyék és városok történeti feldolgozásait l. *Bartoniek* Emma összeállításában: Magyar történeti forráskiadványok, Bp. 1929. 12—16.

velek és iratok száma s természete szerint *nagyon különböző* értékűek. De gyakorlati hasznukon és a plébánia szempontjain felülemelkedve, egy-egy kisebb-nagyobb egyházkormányzati egység, esperesi kerület, főesperesség, leginkább pedig egy egész egyházmegye levéltárai együttesen — az egyházi és világi történelem számára egyaránt — *nagyon fontos, eddig még alig kiaknázott forráscsoportot* jelentenek. *Németországban* már évtizedekkel előbb megindult a plébániai levéltárak leltározásának munkája, s a würzburgi és az eichstätti egyházmegyére és egy-két evangélikus területre vonatkozólag nyomtatásban is megjelent. Legújabban a trieri püspökség fogott hozzá tervszerűen a munkához.[43]

a) *A levél- és irattár rendezése.*

Igen sok plébánián szomorú szívvel látja az ember, hogy a levéltári anyag nyitott állványokon van elhelyezve, kitéve az állandó pornak és a szoba tisztogatásával kapcsolatos, nemkívánatos kezelésnek. Az első föltétel tehát: a plébániai levél- és irattárnak *keményfából készült, csukott, de szellőztető résekkel ellátott szekrénye legyen.* Ezt állítsuk fel száraz helyen, ne egészen a falhoz tolva, és tüzveszélytől mentesen. Időnkint jól szellőztessük ki.[44]

[43] *Amrhein* A.: Archivinventare der kath. Pfarreien der Diözese Würzburg. 1914. — *Buchner*, F. X.: Archivinventare der kath. Pfarreien der Diözese Eichstätt. 1918. Buchner e kutatásait még kiegészítette a püspöki levéltárban talált adatokkal, és sok évi munkájának eredményeként megírta mintaszerű, gazdag tanulmányát Volk und Kult címen. (Düsseldorf 1936.) — *Schornbaum*, K.: Archivinventare der mittelfränkischen Pfarreien des ehemaligen Konsistoriums Ansbach. 1929. — *Herrmann*, Fritz: Inventare der evangelischen Pfarrarchive. (Inventare der nichtstaatlichen Archive im Freistaat Hessen, I.) Darmstadt 1920. A II. kötet: Inv. d. älteren Registratur des ev. Landeskirchenamtes. U o. 1926. — *Thomas*, Alois (Diözesanarchivar): Pfarrarchiv und Pfarregistratur. (Veröffentl. des Diözesanarchivs Trier, Heft I.) Saarbrücken 1940. 14, 41—44.

[44] *Thomas* i. m. 18—20. — A levéltári anyagnak *legnagyobb ellensége a nedvesség és a por.* Ez alapvető szempont a levéltár helyének megválasztásában. A *padlóra* is figyelnünk kell, és ha nedves, föltétlenül kicserélni. *A napsugár* közvetlenül semmiképpen se érje az iratokat, levegőre és — az újabb megállapítások szerint — a nappal fényére azonban szükségük van. Ezért nagyobb levéltárakban ma az általánosan elfogadott berendezés a nyitott állvány, mert zárt szekrényben könnyebben dohosodnak és penészednek az iratok. Mivel azonban a plébániai levéltár rendszerint lakószobában van, inkább *a szellőztető lyukakkal ellátott zárt szekrényt ajánljuk.* A *szellőztetés* lehetőleg mindennapos legyen, évente egyszer pedig rendszeres *porolás* szükséges. *Csobán* Endre: A levéltár helyisége és berendezése. (*Levéltári Közlemények* 1936, 49, 51, 52—55, 59—60.)

A szekrényben elkülönítjük egymástól *a levéltárt és az irattárt*. Nagyobb plébánián a kettőt legcélszerűbb külön-külön szekrényben elhelyezni. A levéltári részbe osztjuk be azokat az iratokat, amelyek a rendes ügymenet intézéséhez már általában nem szükségesek.[45] Magyarországi viszonyaink között a legtöbb helyen ennek a megállapításnak csak elméleti értelme van, mivel plébániáink régi anyaga egészen elenyészően csekély. Másrészt tudtunkkal semmiféle hivatalos útmutatás sincs arra vonatkozólag, hogy melyik év tekintendő időhatárnak.

Akár együtt, akár külön kezeljük a két rész anyagát, mindkét esetben még *további csoportosítás* ajánlatos. Külön egységbe foglaljuk az *okleveleket* (valamely jogi ténynek bizonyságául szolgáló, szabály vagy szokás által meghatározott külső és belső alakiság szerint kiállított iratok, pl. alapító, kiváltságot adó, adás-vételi, cseréről tanuskodó oklevelek), az *aktákat vagy okiratokat*, ügyiratokat, okmányokat (ide soroljuk a jogi ügyleteket megelőző iratokat s általában minden más, az előbbitől különböző természetűeket, pl. a plébánialeírásokat, leltári jegyzékeket, tizedjegyzékeket, építési iratokat stb.), a *kéziratos könyveket* (anyakönyvek, plébániai krónikák, számadáskönyvek, mise-jegyzékek stb.), végül a *térképeket, terveket, képeket*, fényképeket stb.[46] Az egyes csoportokon belül az elrendezés *időrend szerint* történik. Nagy iratanyaggal rendelkező plébániákon, főként az akták, még külön, tárgyszerinti részcsoportokba is beoszthatók, pl. a templomra, a lelkipásztorkodó papságra, az istentiszteletre, az egyesületekre vonatkozó iratok.[47]

Az *iratok elhelyezésére* is nagy gondot kell fordítanunk. Az okleveleket egyenkint külön-külön, lehetőleg nem ragasztott, hanem csak *hajtogatott borítékba* tesszük, ezeket pedig dobozba vagy ládába. Az eszménynek az felelne meg, ha minden oklevél kiterített állapotban kerülne a borítékba. Az aktákat vagy ügyiratokat szintén *kiterítve* őrizzük meg, tehát nem hajtjuk össze az ívet, s az egyes csomókat csatos hevederrel összekötjük vagy még inkább *dobozba* helyezzük. A térképeknek és tervrajzoknak is legelőnyösebb a kiterített állapot irattartóban vagy laposfiókú szekrényben, csak igen nagy

[45] *Thomas* i. m. 15.

[46] U. o. 15—17. — *Szentpétery* Imre: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 1—2.

[47] Erre a délnémet viszonyokhoz alkalmazkodó, igen alapos és részletes tervet ad *Weber* (Anleitung zum Ordnen der Pfarrarchive. Hirschenhausen 1939, 18—29.); figyelemreméltó a svájci *Schnyder* felosztása is. (Das Pfarr-Archiv. Luzern 1933, 10—13.)

terjedelem esetében van helye a tekercsnek.[48] A kéziratos könyveket, akár pusztuló lapjaik megóvása, akár bekötés miatt csak a legjobb könyvkötőnek adjuk ki, és minden más szempont félretételével épségük megmentése és fenntartása legyen a vezetőnk.[49] Kötetlen állapotuk vagy erősen megviselt kötésük a bűnös mulasztás kiáltó vádja!

Az előbb említett négy csoport mindegyikén belül *időrendben minden darabot* a csoportot jelző betűvel és *folyószámmal* látunk el, ezt ceruzával (de nem színes-, sem tintaceruzával!) ráírjuk az oklevél vagy irat külsejére és a borítékra. Az oklevelekről rövid *tartalmi kivonatot* is készítünk (regeszta), s ezt tintával rávezetjük a borítékra. Ennek tartalmaznia kell a keltezést, a helyet, a kiállítót és címzettet s az irat rövid tartalmát; végül meg kell említeni, mi az anyaga (papír, hártya), eredeti-e vagy másolat, milyen a pecsétje, s nincs-e már valahol kinyomtatva. Az oklevélben szereplő tulajdonneveket eredeti alakjukban kell írni. A *kéziratos könyvekről* is készítünk regesztákat. Ebben megadjuk a sorszámot, a keletkezés idejét, a könyv anyagát, nagyságát, a bekötés minéműségét, a lapok számát, a könyv származására és tulajdonosára vonatkozó esetleges megjegyzéseket. Ha a kéziratos könyv több önálló részt foglal magában, ezeket egyenkint megemlítjük. Az *aktákat* is megszámozzuk, s e számot, a tartalomra vonatkozó egy-két vezérszót és a keltezést ceruzával felső sarkukba írjuk; ha nagyon becsesek, akkor papírba helyezzük őket s erre írjuk. A *terveket, térképeket, képeket* is egyenkint megszámozzuk, jelezzük a keletkezés helyét, idejét, a darab anyagát. Mikor mindezzel elkészültünk, az említett összes adatokat csoportonkint külön-külön számozás alatt beírjuk az ú. n. *repertóriumba*. Ha még ehhez név- és tárgymutatót is készítünk, akkor kimerítettük a rendezés összes követelményeit.[50]

[48] *Paulinyi* Oszkár: Az iratok elhelyezése. *(Levéltári Közl.* 1936, 70—75, 77—78.)

[49] *Thomas* i. m. 47—50. Igen részletes tanácsokat ad a bekötésre vonatkozólag.

[50] *Thomas* i. m. 21—25, 27—29. — *Könyvészet a plébániai levéltárak rendezésére: Böhm*, K.: Anleitung zur Ordnung von Pfarrarchiven. ²Brixen 1912. — *Wonisch*, Othmar: Das Pfarrarchiv und seine Ordnung. Graz 1919. — *Oberseider*, H.: Anleitung für die Ordnung der Pfarrarchive in der Diözese Regensburg. 1927. — *Schnyder*, W.: Das Pfarr-Archiv. Luzern 1933. — *Richtlinien und Anweisungen* zum Ordnen und Führen der Pfarr- und Dekanatsreposituren bzw. Archive der Diözese *Fulda*, herausgegeben vom Bischöflichen Generalvikariat Fulda. ²Fulda 1938. — *Weber*, J.: Anleitung

Hazai viszonyainkhoz és lehetőségeinkhez mérve az elmondottakat, ezek közül *a következőket tartjuk minden plébánián föltétlenül megvalósítandóknak:* legyen a levéltárnak zárt, szellőztető résekkel ellátott szekrénye, a fentiek szerint elhelyezve; a legbecsesebb és legrégibb okleveleket, iratokat különös gonddal őrizzük; a többi anyagot akár egy, akár több csoportban, időrendben megszámozzuk. A kéziratos könyvekre és az anyakönyvekre nagyon vigyázzunk, szükség esetén jó szakemberrel beköttetjük azokat. Az egész levél- és irattár anyagáról legalább lényeges, nagy vonásaiban feltüntető leltári jegyzéket készítünk.

Bár történelmünk viszontagságai miatt hazánkban csak kevés plébániai levéltár hasonlítható némiképen is a szerencsésebb nyugatiakhoz, mégis egészükben véve igen becses kincssebányáját jelentik egyházi és népi multunknak. Ezért már égetően szükséges lenne, *hogy egy központi szervnek minden plébániai levéltár anyagának felsorolásszerű leltára* (különös figyelemmel a régi oklevelekre és kéziratos könyvekre) *kezében legyen;* hogy a levéltárak *rendszeres ellenőrzés* alatt álljanak, s legbecsesebb, legrégibb, valamint megfelelően nem őrizhető anyaguk a püspöki levéltárba kerüljön. Nálunk ily téren eddig csak *a református egyház* mutat sokatígérő kezdeményezést. Az egyetemes konvent határozata értelmében 1938 július 1-én életbelépett egy szakemberek közreműködésével gondosan kidolgozott *levéltári szabályzat.* Ez az egyházközségi levéltárakra vonatkozólag is előírja a régibb anyagnak, főleg az anyakönyveknek tüzálló páncél- vagy vasszekrényben leendő őrzését; utasításokat ad a rendezésre, selejtezésre nézve, és — bár nem kötelező módon — az egyházkerületi levéltárakat letétek őrzésére gyüjtőlevéltárakként ajánlja.[51]

b) *Az anyakönyvek.*

A plébánia levéltárának *legfontosabb darabjai.* Az ösök kutatásának és kimutatásának az utóbbi években való rendkívüli fellendülése és kötelező mivolta milliók érdeklődését irányította rájuk. De e gyakorlati szemponton kívül, a tudo-

zum Ordnen der Pfarrarchive (Südbayer. Heimatstudien 15), Hirschenhausen 1939. — *Thomas* i. m. 14. és *Weber*, J.: Anleitung zur Abfassung einer Pfarrgeschichte, 9. alapján.

[51] *Ila* Bálint: A magyarországi református egyház levéltári szabályzata. *(Levéltári Közl.* 1938. 249—54.)

mány előtt is nagyot emelkedett tekintélyük. Az utolsó évtizedekben a történetírás egyre inkább a széles néprétegek multjának feltárására szentelte magát, s így észre kellett vennie ezt a jelentős forráscsoportot. Mert az anyakönyvek nemcsak a plébániatörténethez szolgálnak adatokkal, hanem ugyanúgy a *községtörténethez* is; s egész *különlegesen fontos forrásai a családkutatásnak, a nemzetiségek, népmozgalmak, betegségek, népi erkölcsök és szokások, művelődéstörténeti apróságok, társadalmi viszonyok történetének.*[52]

A III. század óta szokásos, de utóbb megszünt keresztelési és halotti jegyzékeket nem tekintve, az anyakönyvekhez hasonló feljegyzések *a késői középkorban kezdődnek.* Az anyakönyvek legrégibb emlékei Francia- és Olaszországban a XIV., Németországban a XV. sz. végéről valók. Egyházi törvény, néhány helyi zsinat, elöször a XV. század elején írja elö vezetésüket.[53]

Az anyakönyvek elterjedésének *nagy lökést adott a hitszakadás.* Német protestáns fejedelmek már a XVI. század közepén rendeleteikben erélyesen sürgetik rendszeres vezetésüket a falusi lelkészségekben is. Néhány egyházmegyei zsinat egyidejűen katolikus részről is szorgalmazta az anyakönyvezést, de az egész katolikus Egyházra vonatkozólag a döntö lépést csak *a trienti zsinat* tette meg 1563-ban. (XXIV. 1, 2. de ref. matr.) Elrendelte a házasultak könyvének vezetését, s ezzel kapcsolatban a kereszteltekét is. E rendelkezést követték az egyes *egyházmegyei zsinatok* hasonló határozatai, söt ezek már többet is elöírtak. A XVI. század végén már egész Dél-Németországban megvannak a kereszteltek, bérmáltak, gyónók és áldozók, házasultak, megholtak jegyzékei és az egyes családokról készült kimutatások. Az egyetemes Egyház részéről újabb fejlődést jelent az V. Páltól 1614-ben közrebocsátott *Rituale Romanum.* Ez már a halottak anyakönyvezését is megkívánja, valamint a hívek nyilvántartását, kataszterét. (Liber status animarum.) A központi rendelkezéseket sok egyházmegyei zsinat megújította, úgyhogy a lassú kezdet ellenére is az anyakönyvek vezetése *a XVII. század első felétől kezdve meglehetősen általános.* A XVIII. század második felében az anyakönyvek sok országban állami jelleget

[52] *Weber* i. m. 9—10.

[53] *Sägmüller*, Joh. Bapt.: Die Entstehung und Entwicklung der Kirchenbücher im kath. Deutschland bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts. *(Theol. Quartalschrift* 1899. 216.) — *Lexikon für Theologie und Kirche* VI. (Freiburg i. Br. 1934.) 1024.

is nyernek, s ezt megtartják a következőben is egészen az állami anyakönyvvezetés meghonosításáig.[54]

Az anyakönyveket sajátos céljainknak megfelelően *különféleképen aknázhatjuk ki.* Ma a legdivatosabb *a családfa-készítés.* Németországban a faji törvények értelmében kb. 20 millió anyakönyvi kivonatot állítottak ki. Komoly szakférfiak sürgetik, hogy fel kell használni az alkalmat s az egyes családokra vonatkozó kutatást *az egész néptest megismerésévé kiszélesbíteni.* Az anyakönyvek alapján ez 2—300 évre visszamenőleg megvalósítható. Ennek azonban első feltétele, hogy *az anyakönyvek adatait külön törzslapokra* vezessük át. Ilyen irányú feldolgozásukat igazában már V. Pál pápa sürgette a Rituale Romanumban (1614), amikor útmutatást adott családi könyvek készítésére. (Tit. XII. c. 6.) Manapság erre *a németeknél két módszer* fejlődött ki. Az egyik *Themel* Károly berlini módszere a nagyvárosok viszonyaira alkalmazva. E szerint cédulázzák ki Berlin összes evangélikus egyházközségének anyakönyveit. Minden írásban is megörökített egyházi ténykedés (keresztelés, temetés stb.) valamennyi kísérő adattal együtt külön lapra kerül, s a végén ezeket betűrendbe állítják.[55] A másik módszer kisvárosok és falvak számára készült, megalkotóiról *Demleitner—Roth-féle* eljárásnak nevezzük. Ez is külön lapokra történő cédulázással indul meg, de a származási sorrend feltüntetésére is törekszik. Ezért a gyermekek vérszerinti szüleik alá kerülnek, tehát a csoportosítás családi alapon épül föl.[56] Az első eljárás főként a mozgékony lakosságú nagyvárosokban, a második az állandóbb megülepedettségű kisvárosokban és falvakban előnyös.[57]

Egy-egy falu, vagy méginkább valamely nagyobb egység, pl. esperesi kerület, esetleg földrajzi vagy népi egység

[54] *Puchner*, Karl — *Stadler*, Josef Klemens: Lateinische Berufsbezeichnungen in Pfarrmatrikeln. [2]Hirschhausen 1936. 4—6. — *Sägmüller* i. h. 229, 232, 235, 252. — *Lexikon* für Theol. u. Kirche VI. 1025. — *Veit*, Andreas Ludwig: Der kultur- und volkskundliche Wert des tridentinischen Pfarrbuchs. (Oberdeutsche Zeitschrift für Volkskunde, 1933. 137—46.)

[55] *Themel*, Karl: Wie verkarte ich Kirchenbücher? Der Aufbau einer alphabetischen Kirchenbuchkartei. Berlin 1936. Verlag für Standesamtswesen.

[56] *Demleitner*, Josef und *Roth*, Adolf: Der Weg zur Volksgenealogie. Anleitung zur übersichtlichen Darstellung des sippenkundlichen Inhalts der Kirchenbücher in Familienbüchern. [3]München-Berlin 1937.

[57] *Demleitner*, Josef: Der Weg zur Volksgenealogie. (Volk und Volkstum III. München 1938, 314—15.)

anyakönyveit *egyetlen szempont* (pl. szaporodás, betegség, életkor, nemzetiség) *szerint is értékesíthetjük. Pataki* József pl. a Sárköz népesedéstörténetére és az egyke kifejlődésére csaknem kizárólag az ottani református lelkészségek anyakönyvei alapján igen tanulságos anyagot dolgozott fel.[58] *Kiss* Géza ormánysági ref. lelkész működése úttörő és mintaszerű abból a szempontból, hogy megmutatta, milyen, más által nem pótolható, nagyértékű és nemzeti jelentőségű művelődési munkát tud végezni a helyi ismeretekkel rendelkező, képzett és kitartó lelkipásztor.[59]

Az anyakönyveknek minden szempont szerint való, nem ugyan mutatós és öncélú, hanem áldozatos és sokaknak szolgáló, *teljes feldolgozása akként történik*, hogy valamely területi vagy egyházigazgatási egység összes anyakönyveit bizonyos, az anyagból adódó nézőpontok szerint, minden adat mellé a hely és év nevét odaírva, kicédulázzuk; azután e tárgyi csoportokba tördelt anyagot akár betűrendben, akár a rokon csoportokat egy-egy egészbe egymásután összefogva közreadjuk. A munkának persze nem szabad vaktában nekifognunk, hanem *előbb olvasgatunk az illető hely, vidék és kor történetéről, majd az anyakönyvekbe temetkezünk*, s miután már így némi érzéket szereztünk, akkor látunk hozzá az anyaggyüjtéshez és elrendezéshez. Nem kell megijednünk attól, hogy adataink semmitmondóknak és üreseknek tűnnek fel. *Több plébánia anyaga együttesen tekintve mindig tanulságos.* Az adatok közzététele rövid magyarnyelvű kivonatban ajánlatos a hellyel való takarékosság érdekében. Csak a jellegzetes szavakat és kifejezéseket (pl. foglalkozások, betegségek, művelődéstörténeti vonatkozású megnevezések, pénz-, súly-, mértéknevek, a nemzetiséget, tanultságot jelző szavak stb.) adjuk eredetiben. A német irodalomban „*Praktischer Wegweiser durch die Pfarrbücher*" címen öt füzet jelent meg ily feldolgozásban.[60] Tájékoztatásképen közöljük *az egyes csoportok*

[58] *Történetírás* 1937. 85—96; 193—205.

[59] *Kiss* Géza: Az egyke. Protestáns Szemle 1934. 10—18. — Az egyke okai. U. o. 401—14. — Adatok az egyke-kérdéshez. U. o. 542—50. Az egész Dunántúli Ref. Egyházkerület 100 évi (1833—1933) születési statisztikáját közli községenkint, és szemléletes ábrákkal kíséri. Nagy könyve, az *Ormánság* (Bp. 1937.), 12 évi, elsősorban a népéletre vonatkozó, fáradságos munkájának gazdag eredménye. Az anyakönyvek népiségtörténeti szempontból való kiaknázására jó példa *Haraszy* Károly munkája: Az ungi református egyházmegye. Nagykapos 1931.

[60] Sonderhefte der Zeitschrift „*Deutsche Gaue*", Kaufbeuren, Nr. 11, 61, 89, 91, 109. Az 1903—1920 közti években, az I. füzet második kiadásban

címszavát (a németben betürend szerint követik egymást): babona, életkor, foglalkozás, nevesebb emberek, megszállottság, várak, felekezetek és áttérések, cselédek, ki- és bevándorlás, bérmálás, történeti események, esküvő, időjárás, törvénytelenek, gyermekek, nevelés, kolostorok, nyomorékok, betegségek, beteggondozás, háborúk, művészet és művészek, tanító és iskola, szertartások, keresztnevek, papok, gyermekágyasok (halála), szentségek, betegellátás, öngyilkosság, járványok, iszákosság, parasztok jellemzése, szerencsétlenségek, kóborlók és koldusok, bűntények, búcsújárás, fördösök és orvosok, kereskedelem és kereskedők, közrendészet, stóla, templomok, tized, testvérületek, törvénykezés, népszokások stb.

Hazánkban — eddigi csekély tapasztalatunk szerint — ugyan megközelítőleg sem fogunk ily színes és sokféle adathoz jutni, de ez nem ment föl a munkától! A török hódoltság és a háborúk miatt *anyakönyveink* — egy-két felsőmagyarországi és tán erdélyi várost kivéve — *későbbi keletűek* is, mint a nyugati országokéi. De a XVII. század végétől és főként a XVIII. elejétől kezdve már nagy számban rendelkezésünkre állnak.[61] Nagy szükség volna rá, hogy — ha már az egész plébániai levéltári anyagot nem, — *legalább az anyakönyveket rendszeres felkutatás és ellenőrzés alapján minden egyházmegyénk jegyzékbe venné.* Bajorországban ezt az állami levéltár az egyházi hatóságokkal karöltve megvalósította, s az eredményt kinyomatja.[62]

1935-ben. Az I. füzet *Frank* Chr., a II. *Pilgrim*, a többi *Graf* Matth. munkája. Az I.-ben 10, a II.-ban 61, a III.-ban 21, a IV.-ben 18, az V.-ben 23 plébánia anyakönyvei vannak felhasználva.

[61] *A magyarországi ref. egyháznak* legrégibb anyakönyve 1630-ból való, az egész XVII. századból is csupán kevés helyen maradt fenn anyakönyv. Az egyházközségek zömében a legjobb esetben is a XVIII. század első feléből valók. *(Miklós* Ödön és *Szabó* István: A magyarországi református egyház levéltárai. *Levéltári Közl.* 1937, 181, 182. Igen tanulságos cikk, hasonló a mi viszonyainkról is nagyon elkelne.) *Anyakönyveink korszerinti* megoszlásáról nem volt időnk magunknak képet alkotni, csak odavetőleg jegyezzük meg, hogy pl. Besztercebányán 1612-vel, Nagyszombatban 1650-nel, Nyitrán a XVII. sz. végén, Győrött 1643-mal kezdődnek. (Névtárak alapján.)

[62] *Puchner—Stadler* i. m. 7. — *Az anyakönyvek irodalmából* még megemlítjük, hogy Bécsben 1935-ben jelent meg első évfolyama a *Die Matrikel* c. folyóiratnak. (Quellen zur Familienforschung.) — Hazai szaklapjaink közül a már 54. kötetben megjelenő *Turul*ra hívjuk fel a figyelmet (a Magy. Heraldikai és Genealogiai Társaság közlönye, szerk. *Czobor* Alfréd), valamint a *Baán* Kálmán szerkesztette *Magyar Családtörténeti Szemlére* (1935-től.)

c) *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek.*

Az egyházlátogatás (visitatio canonica) a püspöki kormányzatnak *már az V. századtól* kezdve rendes eleme. Egyes zsinatok már a középkor legelején megkívánták ennek évenkint való gyakorlását. Idő multával azonban a püspöki méltóság egyre inkább közjogi jellegűvé vált. Az egyházfőket mindjobban lefoglalta a rájuk bízott világi ügyek intézése, s egyházkormányzati teendőiket részben *helyettesekkel végeztették*. Az egyházmegye látogatását *a főesperesek* végezték, előbb püspöki megbízásból, utóbb már saját tekintélyüknél fogva. A főesperesi hatalomnak nagy érvényesülése — s minket érdeklően a főesperesi egyházlátogatás kora — *a XII. századtól a trienti zsinatig* tart. E zsinat a központi, püspöki hatalmat az egyházlátogatás terén is visszahelyezte eredeti szintjére. Az egyházmegyei látogatás az új viszonyok közt fontosságában nagyon emelkedett, mert a katolikus megújhodásnak egyik legjelentősebb eszköze volt. *A zsinat kötelezte a püspököket*, hogy évenkint, nagyobb egyházmegyékben legalább kétévenkint elvégezzék a látogatást, mégpedig személyesen. Csak törvényes akadályoztatásuk vagy a püspökség nagy kiterjedése esetén helyettesíthetik magukat az általános helynökkel vagy más, megbízott látogatóval. Ezenkívül a zsinat életben hagyta a főesperesi és esperesi egyházlátogatásokat is, csak azt kívánta, hogy a püspök megbízásából történjenek, s a látogatás iratai egy hónap alatt a püspök elé kerüljenek.[63] *Háromféle egyházlátogatást* különböztetünk meg: a legáltalánosabb (visitatio generalissima) az egész egyházmegyére kiterjed; az általános, tüzetes vagy részletes (v. generalis) egy-egy nagyobb egységre, rendszerint főesperességre;

[63] *Timon* Ákos: A visitatio canonica a magyar egyházjogban (Különlenyomat a Magyar Igazságügy 1884. február havi füzetéből). Bp. 1884. 1—5. Ugyanő részletesen ír az egyházlátogatásról „A párbér Magyarországon" c. könyvében is. (Bp. 1885.) — *Vanyó* Tihamér: Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona Országainak egyházmegyéiről 1600—1850. Pannonhalma 1933, XXIII—XXIV. — *Huszár* Elemér: Az egyházmegye látogatása. *(Hittudományi Folyóirat* 1909. 460—509, 676—707. és 1910. 42—92. Itt főként az 1909. évf. 460—65. lapjaira utalunk.) Alapos jogi és gyakorlatias jellegű tanulmány, de a történelmi szempontok háttérbe szorultak, s a magyar vonatkozások hiányoznak belőle. — *Schwarz*, Wilh. Eberh.: Die Akten der Visitation des Bistums Münster aus der Zeit Johanns von Hoya. (1571—1573.) Münster 1913. Az egyházlátogatás németországi történetébe jól bevezet. Itt elsősorban a XXI—XXVI. közti lapokat idézzük. — Régebbi, részben elavult, bár úttörő feldolgozás: *Lingg*, Maximilian: Geschichte des Instituts der Pfarrvisitation in Deutschland. Kempten 1888.

a részleges (v. particularis, partialis) valamely esperesi kerületre.[64]

Hazánkban a középkorból csak kevés adatunk van a főesperesek említett szereplésére és az egyházlátogatásra. A XVI. századtól kezdve ellenben *országgyűlések és zsinatok sokszor foglalkoznak vele.* A katolicizmus megerösödésében igen nagy része volt. A személyesen elvégzett püspöki látogatás ritka eset, *legtöbbször a főespereseké* helyettesítette. A látogató kettös, *királyi és püspöki megbízással* indult útjára. (Mandatum visitatorium, litterae visitatoriae.) A királynak, mint legfőbb kegyúrnak jóváhagyása nélkül nem volt szabad általános egyházlátogatást végezni. A királyi megbízólevél az illető terület minden rendű és rangú lakosaihoz szólt. A vizitátor *a protestánsokkal szemben* épúgy gyakorolta jogait, mint a katolikusokkal. A valóságban persze ez már a XVII. században is sok helyen nem sikerült vagy csak nagy erőszakolással és kevés eredménnyel. A *Carolina Resolutio* (1731), amely megengedte a protestánsoknak superintendensek állítását, a főesperesek vizsgálati jogát az ú. n. becikkelyezett helyeken csakis a keresztség kiszolgáltatására nézve tartotta fenn, a többi helyeken azonban továbbra is korlátlan maradt. A gyakorlati megvalósítás persze messze járt a betűtől — a protestánsok javára. A látogatási jognak a protestánsokra vonatkozó utolsó maradványait *II. József* törölte el. Ezzel, majd az 1790—91-i országgyűléssel a királyi megbízás kora véget ért.

Az egyházlátogatás végzésekor *a püspöki kiküldöttön vagy kiküldötteken kívül még jelen volt* az illetékes plébános, esetleg a szomszédos községek egyik-másik papja, a főkegyúr nevében a megyétől kiküldött szolgabíró vagy esküdt, a földesúr (kegyúr) képviselője, a községi bíró, jegyző, templomatya. Olykor, kényesebb esetekben, világi karhatalom is rendelkezésre állt.[65]

[64] *Lingg*, Max: Kulturgeschichte der Diözese und Erzdiözese Bamberg seit Beginn des siebenzehnten Jahrhunderts auf Grund der Pfarr-Visitations-Berichte. I. Kempten 1900. 4. — *Vanyó* Tihamér: A katholikus restauráció Nyugatmagyarországon. I. (Sopron megye.) Pannonhalma 1928. 2.

[65] *Timon* i. m. 6—15. — *Vanyó:* A kath. rest. 1—2. — *Csóka* Lajos: Sopron vármegye katholikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma 1929. 6—7. — A *soproni és mosoni* főesperesi kerület egyházlátogatási *jegyzőkönyvei* alapján. (A győri püspökség levéltárából.) Meg kell jegyeznünk, hogy a jegyzőkönyvek elején a püspöki megbízóirat a legtöbbször megtalálható, de a *királyi a legritkább*

Az egyházmegyei látogatás írásba foglalt emlékei *az egyházlátogatási jegyzőkönyvek.* Rendkívül gazdag és sokoldalú anyagot tartalmaznak. A szorosan vett *egyháztörténelmen kívül fontos forrásai a művészettörténetnek, a néprajznak, a nemzetiségi állapotnak, az iskolázásnak, az általános művelődés- és gazdaságtörténetnek.* Bár a látogatást végzők egyénisége szerint az egyes beszámolók különböznek egymástól, mégis a legtöbb esetben *a következő kérdéscsoportokra szolgáltatnak igen becses adatokat:* a templom épületére, az oltárokra és oltárképekre, a szent edényekre, ruhákra és egyéb felszerelésre, a templom könyveire és anyagi javaira; szólnak a papok életkoráról, műveltségéről, tanulási helyükről, nemzetiségükről és erkölcseikről; megemlékeznek a plébánialakról és a lelkipásztor jövedelméről, a kegyurakról és a templomgondnokokról; nem kerüli el figyelmüket a tanítók vallása, műveltsége, nemzetisége, életkora, munkaköre, lakása és jövedelme; sokszor megadják a lakosok számát és a község vallási megoszlását, sőt olykor az összes családokat gyermekeik megnevezésével egyenkint felsorolják; beszélnek a népről és szokásairól, erkölcseiről, nemzetiségéről. És ezek az adatok *legalábbis nagyrészben közvetlen tapasztaláson alapszanak, minden magyarázgatás és egyéni hozzátoldások nélkül csupa tényt közölnek, s hivatalos okmányjellegük van.*[66] *Nálunk* a XVI. század második felében kezdődnek, a legrégibbek az esztergomi prímási levéltárban találhatók. Ezek meglehetősen szükszavúak és inkább csak a plébánosokról adnak felvilágosítást. A XVII. századból már több egyházlátogatási jegyzőkönyvünk maradt fenn, különösen a második feléből. A török uralom alól felszabadult püspökségekéi csak a következő század második felében kezdődnek. A XVIII. század végén és a XIX. században a jegyzőkönyvek egyre inkább az anyagi viszonyok pontos feltüntetésére szorítkoznak és mind gépiesebbekké válnak.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyveket *történettudományunk még csak nagyon szerény mértékben használta fel.* E helyütt nem tekintjük most azokat a különleges, egyszempontú munkákat vagy egyetlen plébániára, községre vonatkozó feldolgozásokat, amelyek tárgyuk természeténél fogva

esetben. A királyi helyett egyébként többször találkozunk a *helytartótanácséval* a XVIII. század második negyedétől kezdődően.

[66] *Lingg:* Kulturgeschichte... 2. — *Müller,* Georg: Die Visitationsakten als Geschichtsquellen. (Deutsche Gesch.-Blätter 1916, 279—309. Könyvészettel.)

kénytelenek voltak hozzányúlni az anyaghoz.[67] *Az úttörés* érdeme *Ebenhöch* Ferenc és *Timon* Ákos mellett *Kollányi* Ferencé. Mindhárman fölismerték a jegyzőkönyveknek az egyházi viszonyok jellemzésén felülemelkedő általános történettudományi jelentőségét. *Ebenhöch* a *Magyar Sion* 1869-i évfolyamában[68] teljes magyar fordításban közzétette a győri főesperesség 1698- és 1748-ból származó egyházlátogatási jegyzőkönyveit, de mintha nem egészen ismerte volna fel a keze közt lévő nagy kincset. Timon sajátos kutatási céljainak megfelelően sokat használta őket. *Kollányi* volt az első, aki forrásjellegüket egységes és egész mivoltában megragadva magyarul ismertette őket. Ő az 1559—62 közti és az 1634-i esztergomegyházmegyei látogatások eredményeiből merítette közleményeinek anyagát. Munkája azonban nem sokban különbözik a félszabad fordítástól, hiányzik belőle a rendszeres szemlélet és a vonatkozó irodalom felhasználása.[69] Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatainak az összes számbajöhető szempontok szerint való kiaknázását s ezen az alapon a megfelelő irodalom felhasználásával bizonyos területre és korszakra vonatkozó egyháztörténeti állapotrajz megalkotását *mi kíséreltük meg.*[70] Hasonló természetű a XVIII. századra nézve *Csóka* Lajos tanulmánya.[71]

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján készült *külföldi feldolgozások* közül kiemeljük *Linggn*ek a bambergi egyházmegye XVII. századi művelődéstörténetét tárgyaló, már idézett munkáját. A forrásokat igen becsületesen felhasználta, de az aprólékos pontosság ellenére sem vesztette el szemléletét az egész fejlődésről. Figyelme az egyházi élet minden ágára kiterjed. Hiányként azt hozhatjuk föl ellene, hogy nyomtatott anyagot nem használ és tanulmányát nem helyezte összehasonlító alapra. A jegyzőkönyvek kiadására és feldolgozására egyaránt *mintaszerű Schwarznak a münsteri egy-*

[67] Itt kiemeljük *Brüsztle* József nagy művét: Recensio universi cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis... I—IV. Quinque-Ecclesiis 1874—80. A plébániák történetére vonatkozólag alaposan felhasználta az egyházlát. jegyzőkönyveket. — Továbbá megemlítjük Némethy Lajos hatalmas könyvét: Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis... Strigonii 1894.

[68] 410—27, 499—512, 576—92, 654—76.

[69] *Magyar Sion* 1891. 749—60, 840—55, 899—916.

[70] A kat. rest. I.: Sopronmegye katholikus egyházi és tanügyi viszonyai a XVII. század második felében. Pannonhalma 1928. (Elfogyott.)

[71] Sopron vármegye katholikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma 1929.

házmegyéről megjelent, fentebb idézett nagy műve. Egész anyagáról a bevezetésben nagyszerű képet ad, idézi a megfelelő irodalmat, a terjedelemben mértéktartó. Csak abban nem értünk egyet vele, hogy a szövegeket jegyzetelés nélkül adta ki. Elsősorban egyházlátogatási anyagra támaszkodik *a francia Pérouse* tanulmánya egy egyházmegye plébániáinak XVII. századi történetéről. Sokoldalú megvilágítást ad, de nem nyúl a dolgok mélyére sem az összefüggések kidomborításában, sem nagyvonalú áttekintésekben. Ezek ellenére is figyelemre méltó munka.[72] Óriási méretű szövegkiadás, de sajnos, jegyzetek és mindennemű feldolgozás nélkül, *Jungnitzé* a boroszlói egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveiről.[73]

Nálunk az egyházlátogatási jegyzőkönyvek említett, szerény *felhasználásánál is rosszabbul áll közzétételük ügye.*[74] Pedig szinte lehetetlen oly teljességű feldolgozást készíteni, amelyben a legkülönbözőbb vonatkozású adatok mind szóhoz jussanak. Ezért legsürgősebb feladatnak tartjuk, hogy *minden egyházmegye lassú egymásutánban, a legrégibbeken kezdve, eredeti szövegben* — lehetőleg jegyzetelve és bevezetéssel — *kiadja egyházlátogatási jegyzőkönyveit. Általános elvként* megállapíthatjuk, hogy 1800-ig az eredeti terjedelemben kellene őket megjelentetni, bár ez a határ egyes püspökségeknél esetleg kijjebb vagy beljebb is tolható. A kiadás időrendben haladjon, s a fölösleges költségek elkerülésére a későbbi jegyzőkönyveknek az előzőkkel megegyező részletei kihagyhatók. *E munkának alapfeltétele,* hogy először minden püspökség rendszeresen megállapítsa meglévő s a plébániákon és más levéltárakban lappangó egyházlátogatási jegyzőkönyveinek jegyzékét. A régebbieket és fontosabbakat, ha nincsenek meg a központban, mindenképpen be kell vonni a püspöki levéltárba! Hazánkban eddigi tapasztalataink szerint e jegyzőkönyveket esperességenkint vagy főesperességenkint

[72] *Pérouse*, Gabriel: Les paroisses rurales d'un diocèse de Savoie au XVII. siècle: L'archevêché de Tarentaise. Paris é. n. (Különlenyomat a *Revue d'hist. de l'Église de France* IV. (1913) évfolyamából.)

[73] *Jungnitz*, J.: Visitationsberichte der Diözese Breslau. I—IV. k. Breslau 1902—08. — Megemlítjük, még *Friedensburg* Walternek magyarázó jegyzetekkel is ellátott forráskiadását: Protokolle der Kirchenvisitationen im Stift Merseburg von 1562—1578. Magdeburg 1931.

[74] A legrégibb esztergomi jegyzőkönyveket (1559—62.) eredeti szövegükben a közelmultban egy szlovák tudós adta ki: *Bucko*, Vojtech: Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564. (Reformatio in archidioecesi Strigoniensi ad a. 1564.) Bratislava 1939. De Kollányit, aki ezeket először használta fel, nem ismeri.

kötetbe foglalva vagy kemény táblák közé illesztve *az egyházmegyei levéltárak őrzik.* Egy-két jegyzőkönyv, rendszerint az újabbak és még jogi szempontból is számbajövők, azonban a plébániákon is megvannak. (Igazában a püspöki levéltárral kapcsolatban kellett volna e részt tárgyalnunk, de beosztásunknak jobban megfelel a követett eljárás.)

Az egyházmegye látogatása *manapság is élő szokás és kötelezettség az Egyházban.* E látogatást megelőzőleg a plébánosok nyomtatott ürlapokat töltenek ki. Nagyon fontos, hogy ezek *az ürlapok nagy körültekintéssel és szakértelemmel* megszerkesztve minden lényegeset magukban foglaljanak. Igen alapos és szép munka pl. *a győri egyházmegye 1934-i egyházlátogatási lapja,* de azért benne is több hiány található, így pl. a plébániai levéltár összes kéziratos darabjait egyenkint fel kellene soroltatni, számon kell kérni a hívek nyilvántartását (liber de statu animarum) és a plébániai krónikát. Azt is üdvös lenne számontartatni és megkérdezni, hogy milyen könyvek, értekezések, cikkek jelentek meg a faluról, a plébániáról, a templomról. A plébánia alapítása és a kegyurasági változás is kérdezendő. Az épületek (templom, paplak stb.) leírására s a berendezés és felszerelés művészeti értékelésére igen ügyes útbaigazítás *a veszprémi egyházmegye épület- és tárgyleltára.*

d) *A plébániai évkönyv.*[75]

Plébániai évkönyvnek vagy krónikának (historia domus, historia parochiae) nevezzük azt a kéziratos könyvet, amelybe az egyes plébánosok mindazt beleírják, ami lelkipásztorkodásuk ideje alatt községükkel, híveikkel és önmagukkal történt. A vezető szempont: *őszinteség és adatszerű hűség* legyen. De ne váljék egyszerű számhalmazzá és tömondatos felsorolássá. Az utókor számára *igen becsesek a plébános egyéni megjegyzései, észrevételei* a világ- és országos eseményekkel, valamint a nép lelkületével kapcsolatosan. A közlés tehát legyen tárgyilagos, a történtek megítélésében viszont nyilatkoz-

[75] Irodalom: *Félegyházy* József: A Historia domus vezetéséről. *(Egyház Lapok* 1936, 296—98. Okos, gyakorlatias tanácsokkal.) — *Böhm,* K.: Winke zur Anlage einer Pfarrchronik. Brixen 1913. — *Jahner* I.: Die Pfarrchronik in Friedens- und Kriegszeiten. 1916. — *Bretschneider P.:* Der Pfarrer als Pfleger der wissenschaftlichen und künstlerischen Werte seines Amtsbereichs.[2] 1925. — *Diebolder,* P.: Die Pfarr-Chronik. Luzern 1933. — *Lexikon* für Theol. und Kirche VIII. k. 193. és *Thomas* i. m. 46—47. alapján.

zék meg az író egyénisége és világszemlélete. Legutóbb egy igen becses plébániai évkönyvvel ismertetett meg bennünket *Szalay* Jeromos *Vidovics Ágoston pápakovácsi plébános*ról írt tanulmányában.[76] Ebben a Történetes Könyvben 30 év elevenedik meg előttünk a mult század huszas éveivel kezdödöen egy dunántúli plébánia életéből. Vidovicsnak nagyon tiszta és okos elvei voltak: „Mindenütt — mindenekben — mindég csak az Úr Krisztust keressük. Örülünk, akárhol ötet feltalállyuk... a'miket majd mindgyárt beírunk a'Kovácsi Plébániának ezen történetes könyvébe, mind azt *a)* híven, *b)* jó lelki ösmerettel akarjuk be írni. Azért a'kútfőket ki mutattyuk, és meg nevezzük... Állíttyuk, hogy a'fökellék a'Történet írásokban a'hűséges, lelki ösmeretes előadás." Minden felkutathatót öszeszedett, a plébánia régebbi történetét is megírta, és közbeszötte a maga elmélkedéseit. Elbeszélése folyamán mindenütt másolatban adja az igazoló iratokat. (U. o. 14, 16.)

Az egyházi hatóságok már régen felismerték a plébániai évkönyveknek egyénileg serkentő és tárgyilag történeti jelentőségét. A *váci* egyházmegyében már 1774-ben elrendelték vezetését, s ezt a határozatot az 1921. évi váci egyházmegyei zsinat megújította. A *veszprémi* egyházmegyében *Ranolder* János püspök 1850. november 6-i körlevelében ugyanezt szorgalmazta. Ennek köszönjük többek közt Vidovicsnak fentemlített kitünö évkönyvét. Az 1858. évi *esztergomi* tartományi zsinat az évkönyvek vezetését kötelezövé tette. 1894-ben a *csanádi* egyházmegyében történik ebben az irányban céltudatos és rendszeres intézkedés. A *pécsi* egyházmegye területére *Zichy* Gyula gróf 1913-ban rendelte el az évkönyvek kötelezö vezetését, s a munka megkezdéséhez részletes utasításokat is adott. A *székesfehérvári* egyházmegyében 1924 óta van ez megparancsolva. A *hazai protestánsok* is ezen az úton haladnak. A tiszáninneni ref. egyházkerület pl. a 90-es években minden lelkészét arra kötelezte, hogy a kiadott íveken írják össze egyházuk történetét. Az ág. ev. egyetemes egyház pedig 1926. évi közgyűlésének határozatával utasította az iskolafenntartókat: írassák meg az egyházkerületek rövid ismertetését, hogy azt a tanítók az egyháztörténet tanításában felhasználhassák.[77]

[76] Vidovics Ágoston. (Adalék Pápa irodalomtörténetéhez.) Pápa 1940. (Különlenyomat a pápai bencés gimnázium 1939—40-i évkönyvéből.)

[77] *Chobot* Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. I. Vác 1915. Előszó. — *Mészár* Oszkár: A községi monográfiákról. Bp. 1935. 16—17. (Különlenyomat a *Bodor* Antal szerkesztette Honismeret Könyve c műből.)

Égetően szükségesnek tartjuk, hogy egyházi főhatóságaink szakértők bevonásával elkészített *útmutatás kíséretében az évkönyvek általános vezetését szigorúan elrendeljék* és számonkérjék. E munka keretébe tartozó anyagról és elkészítésének szempontjairól nagyjából a plébániatörténetírás fejezeteiről mondottak az irányadók. De nagyon hangsúlyozzuk, hogy ezt *nem szabad kaptafának felfogni.* A szükséges adatok hű és gondos közlése mellett *éppen a frissen folyó élet ütemének megörökítése és a személyes átélésnek közvetlensége adja meg az évkönyvnek kívánt és becses jellegét.* Ehhez szükséges, hogy a feljegyzések közelítően egyidejűleg történjenek, ne legyen bennük semmi hivatalos szükmarkúság, kedvetlen kényszeredettség és elfakult emlékezetből táplálkozó, kuszált, szófukar általánosítás. Nagyon kívánatos lenne, hogy az évkönyvvel kapcsolatban minden plébánia multjának becsületes feldolgozása — legalább kéziratban — szintén megírassék.

4. Egyéb levéltárak.

A plébániai levéltár után az első, söt sokszor még azt is megelőzi fontosságban *a püspöki levéltár.* Már említettük, hogy rendszerint itt vannak legnagyobb teljességben az egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Ezenkívül még sok olyan iratcsomó, amelyekben a helyi egyháztörténet kutatója meglévő anyagának megvilágítását és új, becses adatokat talál. Ilyen szempontból is igen tanulságos átvenni *Lukcsics* Pál mintaszerű szép feldolgozását a veszprémi püspöki levéltárról. A gazdag tartalomból néhány, bennünket közelebbről érdeklő csoportot emelünk ki: a plébániai iratok (acta parochialia) esperesi kerületek szerint rendezve, a kegyúri bemutatók (praesentae parochorum), a plébánosok végrendeletei (testamenta parochorum), a plébániai jövedelmek összeírásai (conscriptiones proventuum parochialium), a hívek számának plébániánkinti kimutatásai (conscriptiones animarum), a papság fegyelmi ügyei (processus causarum), az iskolákra vonatkozó iratok (acta scholarum).[78] Minden eredményes egyháztörténeti munkának természetesen *első és legfontosabb feltétele a püspöki levéltárak rendezése.*

A *káptalani levéltárat* sem szabad elhanyagolni. Olykor,

[78] *Lukcsics* említett tanulmánya a *Levéltári Közlemények*ben (1931, 13—37.) és különlenyomatban is megjelent. Az itt idézett részek a fenti folyóiratban a 18—20. és 22. lapon találhatók.

mint pl. *Győrött*, oly egyházlátogatási jegyzőkönyvek és más iratok találhatók benne, amelyek a püspökiben nincsenek meg. Mint földesúri levéltárnak is nagy jelentősége van. *Lukcsics* a veszprémi székeskáptalan levéltárának állományát is pontosan ismertette.[79]

A *községi* levéltárak is nyujthatnak valamit, bár általában nem sokat. Ott lappanghat a község levéltárában valamely régi jegyzőkönyv, amelynek egyes részei a vallási és társadalmi állapotokra érdekes fényt derítenek. Esetleg régi képre, térképre, birtokmegoszlási ívre, feledésbe ment dülőnevekre akadhatunk.

A *földesúri és kegyúri családok* levéltárai olykor igen gazdagok. A telepítésre, a nemzetiségi és vallási viszonyokra s a művelődésre pótolhatatlan anyaggal szolgálhatnak. Ki hinné, hogy bennük olyan egyházlátogatási jegyzőkönyvek is találhatók, amelyek a püspöki levéltárban sincsenek meg.[80]

Esetleg a *megyei levéltár*, s abban különösen a közgyűlési jegyzőkönyvek is kiegészítik egy-egy plébánia életének képét néhány vonással. Végül felhívjuk a figyelmet az *Országos Levéltárra* is, főként a benne őrzött régi adóösszeírásokra. Itt a tudományos tisztviselők tanácsainak meghallgatása előtt ne fogjunk bele semmiféle munkába.

A levéltárak használatával kapcsolatban azonban *mindenkit óvunk attól, hogy a lehető legteljesebb anyaggyüjtés délibábjának áldozzon.* A tárgy fontossága és rászánható időnk mértéke szerint ugyan rajta kell lennünk, hogy az összes elérhető adatokat felkutassuk, de egy plébánia történetének megírása végett nem kell minden, hetedhét határon belül szóbakerülhető levéltárat eredménytelenül „megkísértenünk". Ez lélektanilag is veszélyes eljárás, mert nagyon könnyen beletorkollik az örökké gyüjtők, de soha semmit közölni és feldolgozni nem merők történetírói eretnekségébe, vagy még gyakrabban a ráúnás és elközömbösödés útjába.

5. A néplélek megnyilvánulásai.

A történész nemcsak írott forrásokkal dolgozik, hanem figyelembe veszi az élet mindama megnyilatkozásait, amelyek alakítójáról és hordozójáról, az egyesekről és a közösségről

[79] U. o. 1930, 151—81. és különlenyomatban. Az érdekelt községek egyenkint fel vannak sorolva.

[80] Igy pl. a Herceg *Esterházy*-család levéltárában. V. ö. *Csóka* i. m. 3.

tanuskodnak. Sokszorosan fontos ez oly esetben, mint a plébániatörténetírásnál is, amikor a multból a jövőbe menő folyamatnak hullámai közvetlenül a szemünk előtt bontakoznak ki; amikor a jelen és a mult között az egyházi élet és a földi lét szinte változatlanul ismétlődő formáin mindíg átmeg átcsillog az örökemberi lélek és a nemzeti jelleg, a környezeti hatás és a tudatos alakítás élő ötvözete. Itt sok esetben meglehetősen zárt életkörrel állunk szemben, amelyet még nem festett át egészen szürkére s nem fosztott meg hagyományaitól, az egymásutáni nemzedékek eme élő lelkétől az észszerűsítés és egyformásítás járványa. *Még sok üdeséggel, el nem használtsággal, ősi gyökérzetű eredetiséggel és közvetlenséggel találkozunk. Mondákban, hagyományokban, szokásokban, íratlan törvényekben, babonákban is ott lüktet a nép szellemi öntevékenysége, világfelfogása, lelke.*

A néplélek megnyilvánulásainak ismeretébe és helyes értékelésébe a legjobban bevezet *a nép közötti élet.* De ez önmagában semmiképpen sem elég. Ha nincs szellemi rugalmasságunk, ha nincsenek szempontjaink, akkor igen hamar megérkezünk a lelki vakság, közömbösség és az unalom kikötőjébe. Ezért igen fontos, hogy a nép lelkét *tudatos szellemiséggel és akarattal megtanuljuk figyelni, megérteni, értékelni.* Ebben nagy segítségünkre lesz az újabban föllendült *közösségi lélektan.* Az elméleti munkák közül megemlítjük *Tomori* Violáét, bár meglehetősen nehézkes. Ajánljuk *Ortutay* Gyula tömör összefoglalását. A magyar jelleg ismeretéhez nagyon sok és gazdag nézőpontot ad a *Szekfű* Gyula szerkesztésében megjelent kötet: Mi a magyar? A magyar fajismereti kérdésekben a legrészletesebben és legalaposabban *Bartucz* Lajos tájékoztat. A parasztság lélektanának külföldi művelői közül *L'Houet*-t és *Koch*ot emeljük ki.[81]

Nagyon kívánatos, hogy a lelkipásztor kimondott *néprajzi műveket* is olvasson. Általános vezetőnek kitűnő az Egyetemi Nyomda négykötetes sorozata, rendkívül bőséges irodalmi utalásokkal. E mellett, ha történetesen plébániánk vidékének néprajza külön is fel van dolgozva, azt is szorgosan forgassuk. Az újabb, ú. n. *szociográfiai könyvek*, bár igen

[81] *Tomori* Viola: A parasztság szemléletének alakulása. Szeged 1935. — *Ortutay* Gyula: Parasztságunk élete. Bp. 1937. — *Szekfű* Gyula (szerk.): Mi a magyar? Bp. 1939. (Kár, hogy éppen a vallási rész hiányzik belőle.) — *Bartucz* Lajos: A magyar ember. (Magyar föld — magyar faj IV.) Bp. é. n. — *L'Houet*, A.: Psychologie des Bauerntums[3]. Tübingen 1935. — *Koch*, G.: Die bäuerliche Seele. Berlin 1935.

különböző értékűek, s gyakran kellő tapasztalatok nélkül és sok túlzással készülnek, szintén megérdemlik figyelmünket.[82]

A néppel foglalkozó összes tudományágak közül a legmelegebben a *vallásos néprajz* iránt érdeklődjünk. Ez nemcsak lelkészi és történetírói munkálkodásunkban lesz hűséges segítőnk, hanem egyúttal a plébániatörténet művelőitől várja egyre szélesebbkörű fellendülését és gazdagodását. Viszonylagosan ifjú tudomány. Nálunk *Schwartz* Elemér, *Karsai* Géza és *Bálint* Sándor tünnek ki művelésében. Az utóbbinak „Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza" című úttörő könyvét (Bp. 1938.) minden lelkipásztornak el kellene olvasnia. *A német irodalomból Weigert, Rumpf, Schreiber, Buchner, Stonner és Veit* nevét idézzük.[83] E munkák egyik-másikának olvasása ki fogja nyitni a lelkipásztor szemét, növelni fogja érzékét és megértését a népi ájtatosság oly megnyilatkozásai iránt, amelyek ugyan nem tartoznak bele az Egyház hivatalos szertartási rendjébe, de nem is utalhatók játszi könnyelműséggel a babonák világába. S minél jobban el fog

[82] *A magyarság néprajza*, 4 kötet. Bp. é. n. Főként a IV. kötet érdekel minket. A vallásos vonatkozású részek, sajnos, nagyon rövidek. — A társadalomrajzi műveket a nagyobb magyar könyvjegyzékekben *„társadalmi rajz, szociográfia, egyke, falu"* stb. címszók alatt találjuk meg.

[83] *Schwartz* Elemér: Vallási néprajz. (Ethnographia 1928, 165—68.); Falusi lelkipásztorkodásunk és a néprajz (Egyházi Lapok 1929, 193—94.); A néprajz új útjai — a katolikus néprajz. (Katol. Szemle 1934, 408—16.) — *Karsai* Géza: A vallásos néprajz fellendülése (Pannonhalmi Szemle 1937, 57—66); A vallásos néprajz világtávlatai (u. o. 333—41.); Hittudomány és néprajz (a Theologia 1937. évi 3. és 4. számában.) Mind a három cikk igen magvas, alapos, széles szemhatárú és nagyszerű irodalmi utalásokkal felszerelt. — *Weigert*, Jos.: Religiöse Volkskunde. Freiburg i. Br. 1924. — *Rumpf*, Max: Religiöse Volkskunde. Stuttgart 1933. (A szerző protestáns, de legfőként kat. vonatkozásokkal foglalkozik.) — *Schreiber* György prelátus roppant méretű munkálkodásából itt csak egy tanulmányt említünk meg: Deutsche Bauernfrömmigkeit in volkskundlicher Sicht. Düsseldorf 1937. — *Buchner*, Franz X.: Volk und Kult. Studien zur deutschen Volkskultur nach pfarrarchivalischen Quellen. Düsseldorf 1936. Az eichstätti püspökség 200 plébániai levéltárának és más forrásoknak alapján mintaszerűen megvilágítja a vallásos élet sok-sok elemének történeti útját. Munkájában a súlypont a hivatalos egyházi szertartásokon kívülálló, de azért pozitív és velük párhuzamos vallásosságon van. Nagyszerű szempontokat ad s a történeti szemléletmódnak e nemben való elsajátítására nélkülözhetetlen ez a rendkívül tartalmas 42 oldalas füzet. — *Stonner*, Anton: Die deutsche Volksseele im christlich-deutschen Volksbrauch. München 1935. — *Veit*, Ludwig Andreas: Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter. Freiburg i. Br. 1936. A vallásos néprajz történeti művelésének mintaképe. — Mindezeknek a munkáknak részletesebb elemzése és további, bőséges útbaigazítások Karsai idézett tanulmányaiban találhatók.

mélyedni ebbe a gondolatkörbe, annál inkább rá fog döbbenni *a sokszor igénytelen és kicsinyes megnyilatkozások százados hátterére s a népi élet és jellem leglényegesebb gyökérzetével való elemi kapcsolatukra.* A plébániatörténet művelőjéből nem kívánunk könyvtári bábot csinálni, csupán arra szeretnők rávezetni, hogy egy-két jó könyv és cikk áttanulmányozása alapján a népéletnek tárgyunkat érdeklő vonásait tisztán és világosan észrevegye, hűen és tárgyilagosan közölje s elfogulatlanul értékelje.

IV. A plébániatörténet fejezetei.

(Feldolgozás.)

Az anyaggyüjtésben elsősorban az író lelkiismeretessége, szorgalma, kitartása, körültekintése, sokoldalúsága nyilatkozik meg. Bár sokszor a tárgy természete s a fennmaradt források mennyisége és minősége ennek is, töle független, határt szab. Az igazi írói képességek, a beleélés, a feladat helyes felfogása, a szerkesztés és arány érzéke, a biztos látású ítélkezés, az összefüggések ösztönszerü megpillantása, az elmúlt életnek minél gazdagabb, színesebb és teljesebb újraalkotása, a feldolgozáskor kerülnek napfényre. Meddő és lélektelen dolognak tartanók, hogy fejezetről fejezetre megszabjuk a plébániatörténet művelőinek útját. Mégis röviden vázolni fogjuk *a szóbajövő kérdéscsoportokat.* Ezzel a rászorulóknak *támasztékot* akarunk nyujtani, a mélyebben érdeklődőknek *útmutatást és serkentést* adni, s tárgyunk minden munkásának közelítöen megjelölni azt a *keretet,* amelyben mozognia kell.

Mindjárt az elején felvetödik az a kérdés, *vajjon a tárgyi vagy időrendi csoportosítást kövessük-e,* azaz a plébánia életének fő tényezői szerint külön-külön vizsgáljuk-e a multat, vagy az időrendi egymásután egyetlen szempontjának érvényesítésével alakítsuk-e anyagunkat. Feleletünk a kérdés egyik része mellett sem köti le magát föltétlenül. Ismerünk oly plébániatörténetet, amely időrendi egymásutánban sokoldalúan és jól lepergeti egy plébánia életét; olyat is találtunk, amelyik három korszakra osztva, s ezeken belül közelítöen ugyanazon szempontok szerint taglalja anyagát a mű sérelme nélkül.[84]

[84] *Mohl* Adolf: Tata plébánia története. Győr 1909. Adatokban rendkívül gazdag, lelkiismeretes, alaposan jegyzetelt, sokoldalú feldolgozás. A főszempontot nem veszíti el, bár községtörténeti vonatkozásokat is bőven

Ez az eljárás azonban erősen próbára teszi az író szerkesztési képességeit, s igen kell vigyáznia egyrészt a pusztán krónikaszerű felsorolás elkerülésére, másrészt a teljességre és áttekinthetőségre. Ezért *a legtöbbek számára ajánlatosabb több, tárgyszerint csoportosított fejezeten belül a fejlődés vizsgálata* és feltüntetése.

Már említettük, hogy egy plébánia élete a földnek (környezetnek), a templomnak és népnek s végül a lelkipásztornak a Mindenség Urával és egymással való együttműködése, kapcsolata. *A főtényezők tehát a Természet, az Isten, a Pásztor és a Nyáj.* Az alábbiakban e nagy szempontok figyelembe vételével fogjuk összefogni mondanivalónkat. El tudunk képzelni más felosztást és csoportosítást is, amely ugyanilyen jó; de lényeges vonásokban *minden plébániatörténetben ugyanezekkel az elemekkel* fogunk találkozni, ha tán más sorrendben és másként hangzó címek alatt is.[85]

felvesz. Az időrendi sorrendnek szerencsésen végigvitt ritka példája. — *Anty* Illés: Balatonfüred. Veszprém 1933. (A veszprémi egyházmegye multjából: Plébániák tört. 1.) Szintén időrendi, de inkább csak a külső, szervezési szempontokat feltüntető, jobb tanulmány. — *Tormásy* Gábor: A szabadkai római kat. főplébánia története. Szabadka 1883. Feladatát helyesen fogta föl, s három korszakban sok becses adatot hoz a plébániai élet köréből.

[85] Tájékoztatásul közöljük néhány módszertani író fejezeteit. *Weber* (Anleitung zur Abfassung einer Pfarrgesch. 13—23.): 1. Források. 2. Irodalom. 3. Fekvés és ált. leírás. 4. Egykori földesurak. 5. A plébánia ált. fejlődése és külső tört. 6. A lelkészkedő papság. 7. Templomok és istentiszt. helyek. 8. A templom vagyona. 9. A plébániai javadalom. 10. A többi pap (káplán stb.) jövedelme. 11. A templom alkalmazottai (kántor, sekrestyés). 12. Vallásos élet és lelkipásztorkodás. 13. Vallásos népszokások. 14. Kolostorok. 15. Szegénygondozás. 16. A plébániáról származó papok és szerzetesek. — *Diebolder felosztása* (Die Pfarr-Chronik, 26—37.): 1. Hely és környezet. 2. A kereszténység meghonosodása. 3. Épületek (templom, kápolnák, paplak stb.). 4. A pléb. javadalom. 5. Leányegyházak. 6. Különvált egyházak. 7. Személyi jegyzékek (plébánosok, káplánok, kegyurak stb. életrajzi adatokkal). 8. Az iskolák. 9. Az egyházi ének. 10. Jámbor társulatok. 11. Kat. egyesületek. 12. Karitász. 13. Régi családok szerepe a plébánia életében. 14. Hadi események, koráramlatok befolyása. 15. Társadalmi és gazdasági viszonyok alakulása. 16. Súlyosabb csapások és szerencsétlenségek. 17. Vallásos népszokások. — *Guillaume* József fejezetei (Comment concevoir une monographie paroissiale? *Carrière* id. II. kötetében, 303—45. A bennünket itt érdeklő rész a 318—39. lapokon): 1. Fekvés, helyzet, ált. történet. 2. A pléb.-templom. 3. A plébános. 4. A segédlelkészek és más egyháziak. 5. A kegyuraság. 6. A templom és a plébánia anyagi viszonyai. 7. Leányegyházak, testvérületek, szegénygondozás, iskolák. 8. A plébániai élet ált. képe. — *Le Bras* Gábor egyetemi tanár Franciaország vallási állapotának megismerése végett szükségesnek látja az egyes plébániák multjának és és jelenének pontosan elkészített irányítás szerint való, *statisztikai adatok-*

Nálunk eddig *a plébániatörténetírás mikéntjével* csak igen keveset foglalkoztak. *Kandra* Kabos az egri egyházmegyére vonatkozó *Adatok* I. kötetében kérdőpontokat közöl az egyes plébániák története megírásához. (Eger 1885, 6—8. l.) A feltett kérdések nagyrészben jók, de elrendezésük nem megfelelő, és kissé erősen meglátszik rajtuk a régész és műtörténész érdeklődése. Az *Adatok*ban megjelent tanulmányok a feldolgozás módjában ugyan nem mindenben ütik meg a módszertani mértéket, de az egyes plébániák történetére, rendszerint gondos csoportosításban, igen becses anyagot tartalmaznak. *Kovács* Gyárfás erdélyi plébános a bányavidéki esperesi kerület plébániáiról írt művének elején korához mérten igen helyesen fogta fel célját, úgyhogy néhány részét érdemesnek tartjuk itt idézni: „Szó lesz tehát munkálatomban: a plébániákról általánosságban. Erről a bevezetés beszél. Szó lesz továbbá a plébániák részletesebb ismertetéséről, hol aztán tüzetesebben foglalkozom: a plébániák szervezésének kora, alapítói, javadalmai és jövedelmeivel. Kiterjeszkedem a plébániák vallási és nemzeti missziójára; felemlítem a plébánia nevesebb szülötteit; megemlékszem az idők mozgalmai alatt átélt viszontagságairól, a működött plébánosokról s pillantást vetek az irodalmi életre is. Szó lesz a vallási egyesületek, különféle erények- és bünökről, előbbiek forrásai s utóbbiak gyógymódjairól. Felvettem a kérdést: mikben szenvednek a plébániák hiányt s hogy lehetne ezeken segíteni? Végül a plébániai könyvtárak és archivumokról teszek rövidke említést stb". (Id. m. Szamosújvár 1895, 6.) A legnagyobb plébániatörténeti munkát *Szent-*

kal alaposan ellátott feltárását. Hatéves tapasztalat alapján a falusi plébániák használatára összeállított *kérdőíve négy fejezetből* áll. Az első az általános jellemzést foglalja magában, a plébániára, a papságra, az iskolákra és a helyi viszonyokra vonatkozólag. A másodikban az utolsó évek vallásos állapotának jellemzését kívánja (szentségek kiszolg., jámborság és szeretetművek). A harmadikban mindennek történeti okait és magyarázatát kutatja. A negyedikben a vallás befolyását vizsgálja a szavazatokra, a születésekre és a bűnözésre. *(Le Bras,* Gabriel: Notes de statistique et d'histoire religieuses. *Revue d'hist. de l'Église de France,* 1936, 462—85. A kérdőív a 484—85. l.) Használható szempontokat ad a plébániák jelen életének megrajzolásához. — Az *egyházlátogatási ürlapok* beosztása is irányítóul szolgálhat. Így pl. *a győri egyházmegye 1934. évi ürlapja* a következő fő pontokból áll: *a)* Visitatio personalis (a plébános személyére vonatkozó kérdések). *b)* Visitatio canonica. Ez utóbbi részei: I. De Ecclesia. II. De cultu divino. III. De administratione sacramentorum. IV. De populo fideli. V. De scholis. VI. De coetu parochiano, piis sodalitatibus et operibus socialibus. VII. De capellis, crucibus et statuis. VIII. De libris parochialibus. IX. De beneficio parochiali.

kláray Jenö írta meg a csanádegyházmegyei plébániák egy részéröl. Elején közli az irányelveket. (Id. m. I. Temesvár 1898. XI. l.) Ezekben helyes és helytelen szempontok keverednek. Szerencsére a megvalósítás jobb a munkatervnél, de annak egyik főhibájától mégsem tudott szabadulni, s így egyébként nagyon gazdag, lelkiismeretes és használható könyve inkább község-, mintsem plébániatörténet. Legújabban *Szekfű* Gyula, majd az ö vezetése alatt a *Katolikus Történészek Munkaközössége* szorgalmazza, a módszeres eljárást is figyelembe vevő tudatossággal a plébániatörténetírást. Tíz pontba foglalt, korszerű tudományos színvonalon álló és gyakorlatias, rövid tanácsai nyomtatásban is megjelentek.[86] Nem akarjuk e helyütt az összes plébániatörténeteket sorra venni — az ily természetű, nagyobb területre kiterjeszkedö tanulmányokat úgyis felsoroltuk az egyházmegyék könyvészeténél —, hanem csak módszeres munkánk egy-két elödjének akartuk megadni a megemlékezés tiszteletét. Bár kifejezetten nem foglalkozott a plébániatörténetírás módjával, mégis *az első helyre kell tennünk e téren Knauz Nándort.* Ő *Magyar Sion* c. folyóiratával igazában megalapítója korszerű katolikus egyháztörténetírásunknak. Lapjában sok plébánia története látott napvilágot. Ezek nagyrésze ugyan kimerült a községtörténetben, a templom leírásában és a plébánosok névsorának közlésében, de kezdeményező lelkesedésük és plébániai kútfőkből merített értékes adataik — amelyeket egyháztörténetírásunk még mai napig sem aknázott ki eléggé — mindenképpen az úttörök közé emelik öket.

1. Levéltári források és könyvészet.

Ennek a résznek fő tárgya a *plébániai levéltár ismertetése.* Az eredetiben örzött becsesebb okleveleket egyenkint felsoroljuk, a kéziratos könyveket szintén. Minden darab mellé odatesszük az évszámot, s azt is jelezzük, ha az illető kötetben a címtől eltérő, más feljegyzések vannak. (Pl. anyakönyvben történeti feljegyzések.) Megemlékezünk az őrzött akták mennyiségéről és jellegéről. Az egyházlátogatási jegyzőkönyveket,

[86] A katolikus történetírás Magyarországon. (Magyar Katolikus Almanach. Bpest 1927.) — Néhány szó a plébániatörténetírásról. (*Regnum* 1938—39. 307—08.) — *Clauser* Mihály: A plébániák története. (*Egyházi Lapok* 1940. 71—72.) — Jelen tanulmányunk elvei szerint készül *Hoss* József sokéves anyaggyüjtésen alapuló s rövidesen megjelenő munkája: A kaposvári plébánia története. — A legújabb német irodalomból *Büttner* Vilmos alapos feldolgozását említjük meg. (Geschichte der Pfarrei Wiesentheid. Würzburg 1939.)

akár kötetbe vannak gyüjtve, akár egyenkint beosztva, keltezéssel ellátva külön-külön feltüntetjük, s az egyesek terjedelmét is jelezzük. Beszámolunk a számadási iratokról, a tervrajzokról, térképekről, képekről. A plébániai levéltár ismertetése után sorra kerülnek a *más levéltárakban* örzött, bennünket érdeklö kútfök. Végül azokat a *nyomtatott oklevélkiadásokat* említjük meg, amelyekben plébániánkra vonatkozó források találhatók, a keletnek, a rövid tartalomnak s a kérdéses lapszámnak pontos megadásával.

A levéltári anyag után *az irodalomban* először azokat a könyveket, tanulmányokat, adalékokat soroljuk fel, amelyek plébániánkról napvilágot láttak. Még akkor is, ha folyóiratban vagy gyüjteményes munkában találhatók. Végül a szerzők szerint betürendben közöljük a többi felhasznált könyvet, illetve értekezést, a címnek, a megjelenési helynek és évnek pontos feltüntetésével. Ebben a részben van egyúttal helye annak, hogy a tanulmányunk folyamán esetleg használt levéltári és könyvészeti *rövidítéseket* hozzuk.[87]

2. Természeti viszonyok és általános jellemzés.

Az ember földi lény, a plébánia területi fogalom is, ezért első kötelességünk, hogy megismerkedjünk *a földrajzi adottságokkal.* A mai földrajztudomány tájakban szeret gondolkodni és szemlélödni, keresi azokat a kisebb-nagyobb egységeket, amelyeken belül a természetadta keret és a töle függő emberi élet bizonyos egyöntetűséget mutat. *A tájat* önálló szervezetnek fogja fel, s nem egyes részeinek gépies egymás mellé helyezésével jellemzi, hanem valamennyi erőnek és alakzatnak összjátékát, szerves együttélését és egymásra hatását kutatja. A plébániatörténet művelője előtt természetesen mindig ott kell lebegnie munkája jól felismert célkitűzésének, mert csak ez fogja megadni a helyes arányérzéket. Földrajzi fejtegetései ezért *nem válhatnak öncélú elmefuttatássá.* Fölösleges tehát a földtani viszonyoknak részletes ismertetése, bár okos érintésük esetleg nagyon helyénvaló és megokolt lehet. Ha van rá adatunk, ki kell térni *a táj multjára.* Vázoljuk, miként alakult át nemzedékek munkájával a nyers tájból kultúrtájjá. A táj és és az ember kölcsönhatásának említett, elsősorban gazdasági jellegü megnyilvánulása mellett különösen beszédes tanujele *a település,* v. i. községünk elhelyezkedési módja a térben. Ennek multjáról az emlékeken és hagyományokon kívül sokszor

[87] V. ö. *Weber* i. m. 12—13.

igen becses támaszpontokat adnak a *folyó-, hegy-, völgy- és dülőnevek.* Mindezek az elemek azonban nem önmaguk miatt fontosak nekünk, hanem egyrészt mint *a halhatatlan lelkek sorsának földi életszíntere és környezete,* másrészt mint munkájuknak és küszködésüknek, e kimondottan erkölcsi tulajdonságoknak eredményei és emlékei. Az *éghajlatot* is figyelembe kell vennünk, az emberi életnek ezt a tán legjelentősebb miliőtényezőjét. Különösen szélső esetekben fontos ez, amikor a lelkiéletre is észrevehető befolyással van.[88] Mindenben *a lényegre és a valóban fennálló összefüggésekre szorítkozzunk és egységes, szemléltető kép kialakítására törekedjünk.*

Ebben a részben ismertetjük a plébániára vonatkozó *egyházi közigazgatási adatokat* (leányegyházak, esperesi kerület stb.), a hívek számának multbeli alakulását és jelen állapotát. Megemlítjük a másvallásúak hasonló statisztikáját. Röviden szólunk a *műveltségi, társadalmi, nemzetiségi és gazdasági viszonyokról.* Itt beszélhetünk a régi és jelenlegi *birtokosokról, kegyurakról* és érinthetjük a községgé alakulást.[89]

[88] A korszerű földrajzi szemléletmód kialakítására ajánljuk *Prinz* Gyula: Magyar földrajz c. háromkötetes nagy munkáját, főként a II. és III. kötetet. (Bpest, Egyetemi Nyomda.) — A *tájföldrajz*nak eddig legjobb magyar műve *Kogutowicz* Károly két kötete. (Dunántúl és Kisalföld írásban és képben. Szeged 1930, 1936. Itt az I. k. 3—6. lapjait használtuk. Dunántúli plébánia kidolgozásánál nélkülözhetetlen. Könyvészeti összeállításai igen gazdagok.) — Az egész Magyarországnak eddig egyetlen összefoglaló tájföldrajza *Kalmár* Gusztáv szép könyve: Magyar hazánk és népei. Bp. 1932. — *Fodor* Ferenc Szülőföld- és honismeret c. művének második részét itt is ajánljuk. (V. ö. III. fej. 1. pont.) — *Fodor* Ferenc: Egy palócfalu életrajza. Bp. 1930. Módszertanilag úttörő értekezés, a földrajzi és történeti szempontok kiváló egyesítése. — *Mendöl* Tibor: Táj és ember. Az emberföldrajz áttekintése. Bp. 1932. (Az embernek és környezetének kapcsolatai.) — Némi támaszt ad e fejezethez *Újszászynak* A falu c., már idézett útmutatása, a 8—10. l. — Igen használható rövid összefoglalás bőséges könyvészettel: *Eperjessy* Kálmán, A magyar falu településtörténete. Bp. 1940. — *A külföldi irodalomból* idézzük *Banse* Ewald könyvét: Landschaft und Seele. Neue Wege der Untersuchung und Gestaltung. München und Berlin 1928. Nagyon sürgeti az emberi alkotótevékenység eredményeinek, így különösen a művészetnek fokozottabb figyelembevételét a tájrajzban s a nyers természettudományi tájszemléletnek több lelki átéléssel való telítését. Főként Die Landschaft c. fejezete (48—76.) ad sok megszívlelendő és termékenyítő tanácsot. — *Passarge,* Sigfried: Einführung in die Landschaftskunde. Leipzig u. Berlin 1933. A tájszemlélet és tájleírás alapvető vezérfonala, elméleti megfontolásokkal és párhuzamos gyakorlati alkalmazásokkal, példákkal. (Képeken is bemutatva.) — *Hellpach,* Willy: Geopsyche. Die Menschenseele unterm Einfluss von Wetter und Klima, Boden und Landschaft. [5]Leipzig 1939. Nagyon érdekes, újszempontú, úttörő mű.

[89] *Weber* i. m. 14.

3. A plébánia fejlődéstörténete.[90]

A természetadta környezetben és az emberi akarattal létesített település keretében megkezdődik *Isten járása az emberi lelkekben.* Ennek az útnak legbensőbb mivoltát alig tudjuk megfogni a tudomány eszközeivel, inkább csak következtetünk rá. De felszíni állomásait és szakaszait megfigyelhetjük, s ezt nevezzük *a plébánia külső történetének.* Hogyan harcolt egymással a századok folyamán a Világosság és a Sö-

[90] V. ö. *Weber* i. m. 14—16. — *A plébánia intézményének fejlődéstörténetére eddig a legjobb munka Pfleger Luciáné:* Die elsässische Pfarrei. Ihre Entstehung und Entwicklung. Ein Beitrag zur kirchlichen Rechts- und Kulturgeschichte. Strassburg 1936. (Forschungen zur Kirchengeschichte des Elsass. Bd. III.) Vizsgálatai kinőnek a helyi történet kereteiből és általános érdekűek. A plébániának mint intézménynek életére és a plébánosokra vonatkozó jogi és művelődési kérdésekben kitűnően tájékozott, az általános fejlődésre is kitér s ebbe egy helytörténeti kutatásban eltöltött gazdag tudós élet eredményeit nagyszerűen szövi bele. Ezért szinte a plébánia és a plébánosok teljes művelődéstörténetének is mondható. A hatalmas kötet legnagyobbrészt ugyan a középkori viszonyokkal foglalkozik, s így a mi körülményeink közt kevés plébániánál használható fel közvetlenül, elolvasása mégis nagyon tanulságos az újkori kutatónak is. Következő fejezeteinkben még ismételten idézni fogjuk alapvető megállapításait. — *Lesêtre* Henrik „La paroisse" (Paris 1908. III. kiad.) c. könyvében az apostoli időktől kezdve a XX. századig rajzolja a plébániai intézmény fejlődését. Gondosan figyelembe veszi az egyetemes egyházi, valamint a sajátos francia rendelkezéseket és viszonyokat, továbbá a társadalmi, gazdasági szempontokat s a lelkészkedő papság sorsát. A francia forradalomig gondos és tömör, attól kezdve kissé elnagyolt. A plébániatörténet művelőinek nálunk is sok becses felvilágosítást adhat. — Történeti részeiben erősen az előzőre támaszkodó okos, tömör kis füzet *Mauquoy,* J.: La paroisse. (Paris 1927.) Világos összefoglalás, tiszta fogalmak és jó könyvészet jellemzik. — A II. francia egyháztörténeti nagygyűlésen tartalmas előadások hangzottak el arról, hogy a legrégibb időktől kezdve a jelenig mit kell a plébániatörténet művelőinek az egyes korokban különösen megfigyelniök. *(Deuxième congrès d'histoire ecclésiastique de la France. Résumé des communications.* Paris 1937. 19—29.) — Magvas összefoglalása: *Lexikon* für Theol. u. Kirche VIII. 188—94. (Freiburg i. Br. 1936.) — A plébániára vonatkozó régibb irodalom, a történeti is, megtalálható *Scherer*nél (Handbuch des Kirchenrechtes I. 1886. 627.), az újabb (1914-ig) *Sägmüller* J. B. könyvében (Lehrbuch des kath. Kirchenrechtes, III. kiad. 1914. I. k. 479. skv.) és az előbb idézett Lexikonban. — *Paulus,* C.: Welt- und Ordensklerus beim Ausgang des 13. Jahrhunderts im Kampfe um die Pfarrechte. Göttingen 1900. — *Schaefer,* H.: Pfarrkirche und Stift im deutschen Mittelalter. Stuttgart 1902. — *Künstle,* F. X.: Die deutsche Pfarrei und ihr Recht zum Ausgang des Mittelalters. Stuttg. 1905. — *Az újabbkori plébániatörténeti fejlődés* a külföldön kevésbbé van kidolgozva, nálunk pedig az egész ily természetű vizsgálódás egy-két részlettanulmány kivételével (pl. *Gárdonyi* Albert: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. Károlyi-Emlékkönyv, Bp. 1933, 163—82.) el van hanyagolva.

Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem KÖNYVTÁRA SZEGED

tétség, a Kegyelem és a Bűn; miként építette ki mind a két oldal önmagába zárt életének fellegvárát, minő eszközökkel és mennyire tágította hatókörét az egyes korokban? Hogyan csaptak át időnkint az egyetemes emberi és egyházi fejlődés hullámai egy kisebb, zártabb területnek határain, s milyen változásokat hoztak ott létre? Kik voltak a Gondviselés eszközei, s minő ösztönszerű érzék vezette Isten népét a lelki értékek csatáiban? Másszóval: meg kell rajzolnunk *a kereszténység meghonosodását* és ennek körülményeit. De vigyázzunk, hogy elsősorban az érdemleges *helyi sajátságokon* legyen a hangsúly. S ha ilyesmikre nem akadtunk, akkor a már ismert és vidékünkre is jellemző általánosságoknak csak az elengedhetetlenül szükséges teret adjuk. Minden fáradságot rá kell szánnunk a *plébánia alapításának* pontos meghatározására s ennek módjára és körülményeire. Ha nincsenek közvetlen adataink, törekedjünk a közvetettekből, pl. a védőszentből, a helynévből való következtetésekre. Ezek tisztázása után az új egyházi közösség *történeti útját* jellemezzük, és adataink szerint iparkodunk pontosan megállapítani a különböző *korok és világnézeti áramlatok helyi érvényesülésének mértékét.* E közben nagyon kell ügyelnünk arra, hogy egyrészt általános, üres szólamokkal ne éljünk, másrészt ne ijedjünk meg az eddigi általános történeti felfogásnak esetleg ellenmondó helyi változások közlésétől. Igen sok plébániánknak a XVII., sőt XVIII. századig alig van érdemleges történeti forrásanyaga. Ez esetben korábbra nem nyúlhatunk vissza, legfeljebb csak a tán szerencsésebb szomszéd plébániák, az esperesség vagy a püspökség történetéből levonható *következtetések* rövid közreadásával kezdjük fejezetünket. A történeti okok és következmények vizsgálatában óvakodjunk attól, hogy csupán a rögtön és nyiltan felismerhető vallási vonatkozású tényezőket vegyük számba. A látszólag tárgyunkhoz nem tartozó, *gazdasági társadalmi, műveltségi, sőt politikai kapcsolatok* a vallásos következményeknek olykor sokkal mélyebb, bonyolultabb és igazabb gyökérzetére mutatnak.

Ebbe a fejezetbe tartozik a plébánia kapcsolatainak története *a püspökséggel, a fiókegyházakkal, a földesurakkal és kegyurakkal,* valamely *kolostorral.* Itt térhetünk ki a *községtörténet* olyan eseményeire (tűzvész, háborús pusztulás, új telepítés stb.), amelyek a lelkipásztorkodást is befolyásolták.

4. A templom.

A lelkekben lakást vett Istennek az emberi természetnek megfelelően külsőleg is kifejezett otthona a szentegyház, a plébánia középpontja, szíve. A templomról először azt közöljük, hogy *miként helyezkedik el a település keretében, milyen a fekvése.* Ezzel kapcsolatban arra is kitérünk, vajjon romokból, maradványokból és írott emlékekből megállapítható-e *régibb templomnak vagy templomoknak* fennállása, s ha igen, hol volt a helyük. Ki volt a régi templom vagy templomok *védőszentje illetve címe,*[91] megmaradt-e ez mindmáig, s nem vonhatók-e le belőle bizonyos következtetések a térítés jellegére, a régi vagy újabb települök származására, lelkületére nézve? Esetleg azt is vizsgálhatjuk, miként illeszkedik be ily szempontból templomunk a környező plébániák csoportjába. Tán községünk nevét is összefüggésbe hozhatjuk a védőszenttel.

Ezután rátérünk a templom *építésének történetére:* ki, mikor, mily indítékból építtette? Ki volt az építő? Kik voltak a közreműködő művészek vagy mesteremberek? (Nevük, származási helyük, képzettségük, nemzetiségük.) A későbbi megújító és toldási munkálatokról is hasonlóképen emlékezünk meg. A számadásokból is közlünk egy-két legfőbb adatot.

Erre következik *a templomnak és berendezésének leírása.* Először az alaprajzot és a méreteket adjuk, majd *külsejét* írjuk le, különös figyelmet fordítva a toronyra. Lehető-

[91] *Schwartz* Elemér: A templomi védőszentek és a helységnevek. Egyetemes Philol. Közl. 48 (1924), 12—20. és 49 (1925), 31—37. Dolgozatában 34 nyugatmagyarországi helységnevet hoz összefüggésbe, oklevelekkel is igazolhatóan, védőszentekkel. — *Ua.:* A nyugatmagyarországi német helységnevek. II. kiad. Bp. 1933, 132—52. — *Ua.:* A patrocinium a helynévfejtés és településtörténet szolgálatában. *(Századok* 1933, 185—91.) — *Fekete Nagy* Antal: Településtörténet és egyháztörténet. *(Századok* 1937, 417—31.) — *Kogutowicz* Károly szerint (Dunántúl és Kisalföld I. 102.) a szentek neveiből képzett, fennálló és elpusztult községek neveinek száma a Dunántúlon 350, a ma is meglevőké 240. — Szent István király tiszteletének helyrajzát egyházmegyénkint igazi úttörő munkával *Karsai* Géza alkotta meg. (Szent István király tisztelete. A Szent István-Emlékkönyv III. k.-ben, 204—55.) — A német irodalomban a védőszentkutatásnak nagy könyvészete van. Mintaszerű *Fink*, Hans: Die Kirchenpatrozinien Tirols. Ein Beitrag zur tirolisch-deutschen Kulturgeschichte. Passau 1928. — Igen értékes következtetéseket vont le a védőszentekből *Pfleger.* (Die elsässiche Pfarrei 19. skv.) — A francia irodalomban nagyon becses tanulmány e kérdésre *Lavergne* Géraud-é: Les noms de lieux d'origine ecclésiastique. *(Carrière,* Introduction... II. 495—552.)

leg jó *fényképet* is mellékelünk. A külső leírás után *a belsőre* térünk, jellemezzük építészeti megoldását és művészeti jellegét, foglalkozunk kifestésével. Közben igen ügyelünk arra, hogy az esetleg itt-ott fellelhető, régibb építészeti, szobrászati vagy festészeti elemeket gondosan méltassuk. Pontosan leírjuk a *szószéket* és az *oltárokat*. Az utóbbiaknál annak a titoknak, illetve szentnek nevét is közöljük, akinek tiszteletére emelték őket. A képen vagy szobrászati munkában megörökített szent személyeket és eseményeket röviden mind megemlítjük, s ha tudjuk, alkotójuk nevét és keletkezésük idejét is mindig hozzátesszük. Végül sorravesszük a templom *többi berendezését* (keresztkút, padok, gyóntatószék, orgona, harang stb.) Majd a templom *kincseit* vesszük vizsgálat alá; az *ereklyéket*, a drágább szent edényeket (értékesebb kelyhek, úrmutatók, keresztek stb.) egyenkint felsoroljuk, a kor, a művész és az anyag hozzátételével; a többieket számszerint jegyzékbe foglaljuk. A templomi *ruháknál* ugyanígy járunk el. Arra mindig legyen gondunk, hogy akár a ruhákon, akár az edényeken ábrázolt személyeket és eseményeket felemlítsük. Hasonlóképpen az egyes darabok származását, esetleg egykori árukat, hagyományozójuk nevét és szándékát. A templom könyveiről se feledkezzünk meg. Az egész felszerelést tanulságosan összevethetjük a régibb egyházlátogatási jegyzőkönyvek közléseivel. A templomnak és berendezésének leírásában *egyesítenünk kell a művészeti, művelődés- és szellemtörténeti szemléletet*. De a hangsúly nem a mi magyarázatunkon és állásfoglalásunkon van, hanem a lelkiismeretes számbavételen és hű leíráson; mert a szakértő előtt így azok az adatok is beszédesekké válnak, amelyek megértésével mi nem tudtunk boldogulni. Leírásunk ne legyen lélektelen jegyzék, de a túlzó szeretet keltette elfogult és fellengzős lelkesedéstől is tartózkodjunk. Sokat segítenek a *jó fényképek*. A nagyon sivár adatszerűséget úgy is elkerülhetjük, hogy a hosszabb felsorolásokat jegyzetben vagy függelékben adjuk közre.[92]

[92] Templomaink történetének egyetlen összefoglaló áttekintése szép képekkel: *Szőnyi* Ottó: Régi magyar templomok. Bp. é. n. — A barokk templomi művészet igen szemnyitogató leírása, az ábrázolt személyek és események szellemtörténeti értelmezésével *Schnell* Hugó könyve. (Der baierische Barock. München 1936. Részletesen ismertettük a Századok 1936. évf.-ban, a 234—38. l.) — Magyar templomokra jó eredménnyel alkalmazta *Aggházy* Mária. (A zirci apátság templomépítkezései a XVIII. században. Veszprém 1937.) — *80 dunántúli falusi templomnak és felszerelésének* művészettörténeti leírását adja *Mihályi* Ernő. (Pannonhalmi Szemle 1934, 28—73. Külön-

A templom és a plébánia **anyagi viszonyait** külön fejezetben is összefoglalhatjuk, de akár egymástól elválasztva a templomnál, illetve a papságnál is hozhatjuk. Megállapítjuk a templom eredeti, alapítási javadalmazását *(dos ecclesiae)*, s figyelemmel kísérjük ennek idővel történt megváltozását. A templom anyagi alapja, amelynek célja elsősorban az épület fenntartása és az istentiszteleti költségek fedezése *(fabrica ecclesiae)*, nálunk többnyire ingatlanokból (szőlő, szántó, rét, legelő, erdő, halastó, ház), készletben vagy kölcsönben levő ingóságokból (bor, gabona, pénz), továbbá személyi és egyéb szolgáltatásokból állt. (Robotmunka, úrbér stb.) Régibb időben a templom pénze a kisembereknek fontos *hitelforrása* volt. Erről, valamint a különféle alapítványokról, hagyatékokról részletesen meg kell emlékeznünk. Ha van rá elég adatunk, a templom kiadásait összeállítjuk és a mérleg alakulásának történetét is megrajzoljuk, s a templom pénzét kezelő gondnokról is szólunk.[93]

lenyomatban is.) — Jó templommonográfiák *Schoen* Arnold, *Pigler* Andor és *Kapossy* János művei. (A budai Szent Anna-templom. Bp. 1930. — A győri Szent Ignác-templom és mennyezetképei. Bp. 1923. — A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei. Bp. 1922.) — Az egyes *stíluselemek* megismerésére még mindig igen jól használható *Boros* Rudolf füzete: Stílisme. Bp. 1905. és *Hartmann*, K. O.: Stilkunde.[5] Berlin u. Leipzig 1914. (Sammlung Göschen.) — A középkori templomokra alapvető: *Sauer*, Joseph: Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Ausstattung in der Auffassung des Mittelalters. II. kiad. Freiburg i. Br. 1924. — *Az oltárra, felszerelésére, a liturgikus öltözetre és az ereklyékre Braun* József jezsuita atya hatalmas köteteit idézzük. (Der christliche Altar. München 1924. 2 k.; Das christliche Altargerät. U. o. 1932; Die liturgische Gewandung. Freiburg i. Br. 1907; Die Reliquiare des christlichen Kultes und ihre Entwicklung. U. o. 1940.) — *A mi viszonyainkra: Rados* Jenő: Magyar oltárok. Bp. 1938. és *Bárányné Oberschall* Magda: Magyar miseruhák. Bp. 1937. — A *képeket* ma már nemcsak művészeti emlékeknek, hanem művelődéstörténeti forrásoknak is tekintjük. Erről az új tudományról tájékoztat *Baráth* Tibor: A történeti képkutatás kialakulása, jelen állása és magyar feladatai. Magyar tanulmányok, 4. sz. Párizs 1935; és ifj. *Vayer* Lajos: Pázmány Péter ikonográfiája. Századok 1935, 273—320. — L. még *Keyser*, Erich: Das Bild als Geschichtsquelle. Hamburg 1935. — A keresztény hittartalom és a szentek ábrázolására a legfontosabb: *Künstle*, Karl: Ikonographie der christlichen Kunst. I—II. Freiburg i. Br. 1926, 1928. — A *templom leírására* néhány hasznos útmutatás olvasható *Brutails* Ágost tanulmányában: Comment il ne faut pas rédiger une monographie d'Église? *(Carrière:* Introduction II. 346—57.) — V. ö. Weber: i. m. 16—18.

[93] A multra vonatkozólag, a jelenre is kiható érvénnyel, az anyagi viszonyokról pontos felvilágosítást adnak az *egyházlátogatási jegyzőkönyvek*. Ezek alapján részletesen megrajzoltuk a sopronmegyei templomok helyzetét a XVII. sz. második felében *(A kat. rest.* 33—52, 87.), *Csóka*

Akár ugyanebben a fejezetben, akár önálló részben az előbb ismertetett alapelvek szerint fontosságuknak megfelelően ismertetjük a plébánia területén levő **egyéb istentiszteleti épületek és emlékek** történetét és jelen állapotát. (Szerzetesi, búcsújáró templom, kápolnák, kálvária, nyilt helyeken álló szobrok és keresztek stb.) Mindig vigyázzunk a fontosság és terjedelem arányosságára s arra a főszempontra, hogy bennünket mindez csak annyiban érdekel, *amennyiben a plébánia életére hatással volt, vagy a hívek lelkületének megnyilatkozása.* Végül *a temetőről* szólunk. Fekvéséről, a régiről és az újról, a benne levő kápolnáról vagy más, kiválóbb emlékről. A templomi sírboltokról a szentegyházzal kapcsolatban emlékezünk meg.

A *fiókegyházakat* a jellemzett módon külön tárgyaljuk.

5. A papság.

Fejezetünk elején ismertetjük a plébánia keretében szervezett *lelkészi állásokat*, jogi jellegüket és felállításuk idejét, továbbá betöltésük módját. Aztán időrendben feldolgozzuk a *plébánosok* és a velük egyidejűleg működött *káplánok* (s esetleg hitoktatók, hittanárok, kórházi lelkészek) *életrajzi adatait különös tekintettel a helyi lelkipásztorkodásra.* Minél messzebb vagyunk a jelentől, annál jobban meg kell becsülnünk minden adatot. Nagy erőfeszítéssel is arra kell törekednünk, hogy *névsorunk lehetőleg teljes* legyen. Tárgyalásunk szilárd gerincét minden esetben az egyéni élet szakaszainak és fontosabb változásainak évszámai fogják alkotni. A születés helye és ideje, az iskolázás adatai, a papképzés, felszentelés, hivatásbeli elhelyezkedés határkövei mind jelentősek számunkra; de ugyanúgy jellemezzük az illető családját *élettani, lélektani, műveltségi, világnézeti, nemzetiségi szempontból,* nem öncélú tudálékossággal, hanem az embernek és működésének teljes megértése érdekében. Mert mindezek közlésében a plébániánkon kifejtett működés a döntő: gyökérzetében akarjuk megragadni hősünket, hogy világosan láthassuk, *mit hozott magával az otthonból, mit alakított rajta a nevelés, s mivé tették a környezet,*

Lajos pedig a XVIII. sz.-ra vonatkozólag. (I. m. 24—34.) Ebben a két értekezésben egyúttal a templomok leírása, berendezése, felszerelése is kútfőszerűen részletesen tárgyalva van, s az egykorú okmányokból a magyar kifejezések mellé írt latin nevek a forrásértelmezésben a plébániatörténet munkásainak segítségére szolgálhatnak. — *Weber* i. m. 19—20. — *Pfleger* i. m. 4. — *Carrière* i. m. II. 323—24.

a hivatás gyakorlása, a korszellem, a megpróbáltatások, a haladó életkor, a néppel való érintkezés és a kegyelem hatásai. Ne a kedvünk szerint való hangulatos elképzelés és átlagban osztogatott fellengzős szavak megszokott díszítéseihez alkalmazzuk függelékként hősünk életének egyik-másik vonását, hanem pályájának komolyan és alaposan felkutatott adottságai alakítsák ki történetírói szemléletünket! A *főszempontok:* mennyire volt a plébános Istené, hogyan gondozta saját lelkét, miként alakította életét; mily mértékben tudott híveinek válogatás nélkül atyjává és mindenévé válni; minő fokban mutatta meg tetteiben és végrendeletében, hogy a lelkieket a mulandóknak és anyagiaknak fölébe helyezi; mennyire kereste az összeköttetést a szellem világával, a művelődéssel (e tekintetben sokat következtethetünk a fennmaradt könyvekből vagy könyvjegyzékekből), hogyan haladt a korral; minő volt felsőbbségéhez való viszonya, engedelmessége, kötelességteljesítése. De e munkánkban nem annyira az ítélkezés a fontos, mint inkább a kitartó szorgalom, őszinteség, férfias hűség és lelkiismeret. Attól azonban óvakodjunk, hogy csupa papi egyenruhába bujtatott és egyformává csiszolt bábot mutassunk be. *Keressük mindenkiben az egyéniséget,* a tulajdonságoknak sajátos, egyszeri összetettségét, ellentétét vagy egybehangoltságát, és cselekedeteinek e központból való kisugárzását. Mindehhez komoly lélektani tanulmányok, az élet megfigyelése és mintaszerű könyvek olvasása szükségesek.[94]

[94] *A magyar katolikus papság multjáról* a helytörténeti és életrajzi könyvekben elszórt adatokon kívül érdemleges összefoglalásunk még máig sincs. Figyelmet érdemel *Zsigovits* Béla értekezése: A papi nőtlenség (coelibatus) története Magyarországon. Bp. 1914; és *Sárközy* Lajos: A katolikus papság fegyelmének története Magyarországon. Veszprém 1915. — *Püspöki jelentések* c. könyvünk bevezető tanulmányában a római rendelkezések, a külföldi és hazai gyakorlat egybevetésével jellemeztük papságunkat és lelkipásztorkodását 1600-tól 1850-ig. — Régmúlt idők plébánosainak életkörülményei minden szempontból fel vannak dolgozva *Csóka* Lajos és a *magunk* fentebb idézett doktori értekezésében. (Sopron megyére vonatkozólag a XVII. és XVIII. századból.) — A kortörténetbe ügyesen beállított *papi életrajzokat* írt *Mohl* Adolf: Győregyházmegyei jeles papok (Győr 1933) c. művében. — Megemlítjük *Huszár* Elemér pusztán jogi vonatkozású füzetét: A plébános. Bp. 1906. (Különlenyomat a Papok Lapja VIII. évf.-ból.) — *A (protestáns) lelkész* alakját a koráramlatok váltakozásában tanulságosan ismerteti a kiváló protestáns ismerettár: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart,* II. kiad. IV. k. Tübingen 1930. „Pfarrer" címszó alatt. A hasonló katolikus vállalkozásban *(Lexikon f. Theol. u. Kirche)* nincs megfelelője. Okosan a mi viszonyainkra is használható. Ugyanott a *papképzésre* is jó nézőpontokat kapunk, de nálunk kevésbbé alkalmazhatókat

A személyi rész után — akár külön fejezetben is — tárgyaljuk **a plébánia anyagi viszonyait,** *a plébánosi javadalmat.* A *paplakon* kezdjük ismertetésünket. Ha okmányokból valamit a korábbiról is tudunk, azt is megemlítjük. Ki köteles a paplak karbantartására? Milyen volt a plébános eredeti javadalmazása, s hogyan változott a századok folyamán? (Esetleg egy-két dülőnév is feleléthez segít.) Az ingatlanokon kívül főként a párbér, a tizenhatod, a stóla és alkalomszerű adományok (collectura, coleda) sorsát kísérjük figyelemmel. Egy-egy korra vonatkozólag összefoglaló képet is alkotunk a plébánia anyagi ellátottságáról. Igen sok esetben látni fogjuk, hogy a plébánosok nagyon szerény körülmények közt látták el nehéz és fontos hivatásukat.[95]

A plébániai papsággal kapcsolatban tárgyalunk a plébánia területén élő *szerzetesekről,* főként a lelkipásztorkodásban kifejtett tevékenységünkről. Itt van helye a *licenciátusok* megemlítésének is. Végül a *kántor, orgonista és a sekrestyés* szerepének és ellátásának történeti megvilágítása következik.[96]

(A *magyar papnevelésről* több egyházmegyei papnövelde története mellett még mindig csak egyetlen összefoglaló munka van, *Mihályfi* Ákosé: A papnevelés története és elmélete. 2 k. Bp. 1896.) A *plébániai könyvtárak*ra: *Ivánka* Endre: Két magyarországi plébániai könyvtár a XV. században. (Századok 1938. 137—66, 320—34.) *Hermann* Egyed „A veszprémegyházmegyei papság könyvkultúrája a XIX. század elején" címmel előadást tartott a Szent István Akadémiában 1939. jan. 27-én; felolvasása eddig nyomtatásban nem jelent meg. A veszprémi egyházmegye plébániáinak könyvtárairól az 1815—16-i egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapul vételével gondos forráskiadáson dolgozik *Eberhardt* Béla piarista, c. főigazgató. — A *prot. lelkészről* két összefoglaló mű is van a németben, az egyik H. *Werdermanné*: Der ev. Pfarrer in Geschichte und Gegenwart. 1925; a másik: *Drews*, Paul: Der ev. Geitsliche in der deutschen Geschichte. Jena 1905. Nálunk l. *Sámuel* Aladár kisebbkörű tanulmányát: A református pap a XVII. században. (Prot. Szemle 1918.) — Nagy művelődéstörténeti munka *egy kisebb terület* (prot.) lelkészeiről, a községek külső és belső életébe beleállítva *Fritz*, F.: Die württemberg. Pfarrer im Zeitalter des Dreiszigjähr. Krieges (Blätter für württ. Kirchengesch. Neue Folge, a 29—34. évf.-ban, 1925—30.) — A *középkori* lelkészkedő papságra minden szempontból kitűnő *Pfleger* i. m. 180—271. — *A francia irodalomban Lesêtre* i. m.-én kívül *Benoit*, Paul: La vie des clercs dans les siècles passés. Paris 1915. — *De Vaissière:* Curés de campagne de l'ancienne France. Paris 1933. (Levéltári alapon, főként az anyagi és társ. helyzet, elsősorban a 18. sz.-ra.) — *Aulagne*, J.: Un siècle de vie eccl. en Province. Paris 1905. (Igen gondos feldolgozás a plébánosok munkaköréről és anyagi állapotaikról, a 489—529. l.)

[95] *Vanyó* (A kat. rest.) 70—84. és *Csóka* i. m. 42—52.

[96] *Juhász* Kálmán: A licentiatusi intézmény Magyarországon. Bp. 1921. — *Lélektani irodalom jellemismereti tájékozódásra: Noszlopi* László könyvei (Jellemlátás és jellemigézés. Bp. 1935; A világnézetek lélektana. U. o. 1937.)

6. A hívek.[97]

A lelkipásztorkodás *az egész embert tekinti*, s ebben a plébániatörténet művelőjének is együtt kell vele tartania. Korunk emberszemléletébe az utolsó évtizedekben egyre több tudományszak kért és kapott beleszólást, s ha sok túlzással és egyoldalúsággal is találkozunk, és érvényesülésük mértékével sokszor nem is érthetünk egyet, figyelembe vételük elöl mégsem zárkózhatunk el. A világ legbonyolultabb, legösszetettebb, s mégis testben és lélekben egészen egységbe fonódó tüneménye az ember. Méltó tanulmányozásához *nagy szemhatárra, sokoldalú ismeretekre, józan ítélőképességre, komoly felelősségérzetre, sok-sok megfigyelésre és tapasztalatra van szükség.*

A hívek jellemzését nem kezdhetjük rögtön a vallási vonások elszámlálásával, *előbb emberi adottságaikkal* kell megismerkednünk. Történetileg megvizsgáljuk, mily mértékű *átcserélődésen* ment át plébániánk és környékünk emberanyaga a háborúkat, természeti csapásokat követő pusztulás és újratelepítés következtében. Milyen volt ezenkívül plébániai híveink természetes életerőinek alakulása *a születés, a betegség és a halál* mérlegén? E szempontból mennyiben folytatása a jelen a multnak, vagy mennyiben mutat idegen hatást? Majd embereink *faji sajátosságait* igyekszünk megálla-

— *Boda* István tanulmányai a Magyar Psychologiai Szemlében, több különlenyomatban is. — *Rohracher—Szőllősy:* Karakterologia. Bp. 1939. — *Müller—Freienfels*, Richard: Persönlichkeit und Weltanschauung.[2] Leipzig—Berlin 1923. — *Bühler*, Charlotte: Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem. Leipzig 1933.

[97] Használható útmutatást ad: *Bodor* Antal, A falukutatás vezérfonala 30. skv. — *Újszászy* Kálmán, A falu 10. skv. — Meghatározott területre tanulságos feldolgozás: *Edelényi—Szabó* Dénes, Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig. (A Magy. Statisztikai Szemle 1927-i évf.-ban és különlenyomatban, Bp. 1927.) — A *Magyar Művelődéstörténet* társadalmi vonatkozású fejezetei. — *Szabó* István tartalmas füzete: A magyar parasztság története. Bp. 1940. — *Ortutay* Gyula: Magyar népismeret. Bp. 1937. — *Weis* István: A mai magyar társadalom. Bp. 1930. — *Ua.:* A magyar falu. Bp. 1931. — *Le Bon* Gusztáv: A tömegek lélektana. Ford. *Balla* Antal. Bp. 1913. — *Bartucz* i. műve a magyar emberről. — *Balogh* Pál: A népfajok Magyarországon. Bp. 1902. — Az *egykére* még mindig tanulságos: *Pezenhoffer* Antal, A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására. Bp. 1922. — *Simontsits* Elemér: Az egyke demológiája. Bp. 1936. Főként a kérdés gazdasági vonatkozásait fejti ki. — *Hídvégi* János: Hulló magyarság. Bp. é. n. Az egykéről szól minden szempontból, az európai helyzetet is szemmel tartja. — *Kiss* Gézának anyakönyvi adatokon felépülő tanulmányait már idéztük.

pítani. Különös figyelmet szentelünk azoknak a lelki adottságoknak, amelyek *az egyéni és közös vallási életre is fontosak.* (Pl. közömbösség, tunyaság, indulatosság, önfejűség, rátartiság, anyagiasság, testiség.) Ebben az eljárásunkban ne a könyvekből merített keretekbe erőszakoljuk be megfigyeléseinket, hanem adódó alkalommal adjuk elő pontos fogalmazásban *saját tapasztalatainkat.* A faji kérdésekhez kapcsoljuk a *nemzetiségieket.* Gondosan megnézzük, mennyiben volt összekapcsoló erő a vallás, mennyiben elválasztó. Ezután a *társadalmi kép* multját rajzoljuk meg (minő volt falunk lakossága: jobbágy, kurtanemes, egyházi nemes, kiváltságolt telepes, határőr stb.; milyen volt a községünkből való ki- és bevándorlás mértéke? Volt-e szerepe a vallásnak a társadalmi kiegyenlítődésben?), s a belőle kialakult jelent tárgyaljuk. Végül *népünk természetes erkölcsi jótulajdonságain és fogyatkozásain* tartunk szemlét. Itt az előzőkön kívül a szükséghez képest bevonjuk a *gazdasági* vonatkozásokat is. A természetes alapok megvetése után rátérünk a fölébük épülő természetfölötti világ jelenségeinek, a plébániai élet legbensőbb kérdéseinek taglalására.

7. Istentisztelet és valláserkölcsi élet.[98]

Kiváltságosan fontos fejezet, mert a kegyelem munkájának, a papság fáradozásának és a hivők közreműködésének szent együtteséről tesz tanuságot. Helyes felfogásához elenged-

[98] *Wunderle*, Georg: Religionspsychologie und Volkskunde. (Volk und Volkstum II. k. München 1937, 131—55.) Az egyszerű ember vallási felfogásának és élményeinek sokszempontú, tanulságos megvilágítása. — *Schreiber*, Georg: Deutsche Bauernfrömmigkeit c. már idézett műve indításnak és útmutatásnak kitűnő. — Nálunk *Bálint* Sándor könyve, bár elsősorban az egyházi évhez kapcsolódó népi sajátságokat tárgyalja, bevezető részében jó általános tájékoztatást is nyujt. — *Róheim* Géza: Magyar néphit és népszokások. Bp. 1925. Bár álláspontjával nem értünk egyet, mégis használható. — Gondolatindító *Kühár* Flóris két tanulmánya: Liturgia és népélet, továbbá: A liturgia és a magyar népélet. (Egyházi Lapok 1934, 132—35, 211—16.) Ajánljuk *Bevezetés a vallás lélektanába* c. könyvét is. (Bp. 1926.) — *Pásztor* Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1940. A mohácsi vész előtti négy évtizedet tárgyalja. Szól *a vallásos életeszményről, a jámbor testvérületekről és a céhekről, a szegénygondozásról és a betegápolásról, a szentmiséről, a zarándoklatról és az istenházáról.* Pontosan és tisztán látja a dolgok katolikus hitelvi alapjait, szempontjai általában érettek, színvonalon állók és sokoldalúak, olvasottsága nagy, gyüjtő munkája pedig bámulatosan gazdag eredményű. Példája annak,

hetetlenül szükséges, hogy a kérdéses dolgokra nézve ismerjük *az Egyház tiszta tanítását,* a századok folyamán követett *gyakorlatát és útmutatásait;* de egyúttal megértő őszinteséggel figyelembe kell vennünk és pontosan leírnunk a hely, az idő, a körülmények és a néplélek által létrejött változásokat, hozzáadásokat és mellékhajtásokat. Amennyire csak lehetséges, minden részletnél *visszanyúlunk a multba,* s minden fogható helyi adatot beillesztünk tárgyalásunk menetébe.

Vizsgálódásunkat *a vasárnapok istentiszteletével* kezdjük. A legfontosabb a *szentmiseáldozat.* Találunk-e a népért való felajánlására régi írásos nyomokat? Miként kapcsolódott be a nép a szent cselekménybe, énekkel, közös imádsággal? Voltak-e vele kapcsolatos népszokások (pl. az oltár megkerülése)? Tudunk-e valamit a régi szentbeszédek tartalmáról, tartamáról, látogatottságukról, kedveltségükről? Ha *az egyes plébánosok beszédeinek jegyzetei* fennmaradtak, ezeket az illető jellemzéséhez a személyi részben használjuk; itt az érdekel bennünket, mennyire voltak a korhoz, a néphez alkalmazva, s mennyiben volt meg bennük az Örök Evangélium. Szokásos volt-e a vasárnap délutáni *keresztény tanítás* vagy hitelemzés? A szentmisével kapcsolatban szólunk a *szentségimádásról;* mely vasárnapokon és ünnepeken volt szokásos, mily mértékben volt megszervezve a nép hódolata, milyen volt a szentségimádási nap rendje? Mit tudunk a templomunkban

hogy egy rövid korból, mostoha forrásközlések ellenére is, mit tud előhozni a céltudatos, kemény munka. *A magyar vallásosság történetére úttörő mű,* olvasását rendkívül ajánljuk. — A magyar *Mária-tiszteletnek* régi, adatokban igen gazdag s még mindig legnagyobb megörökítése: *Balogh,* Augustus Florianus: Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariarum. Agriae 1872. Két részben. — A népi vallásosságra sok becses, legfőképen levéltári adatot hoz: *Csóka* i. m.; *Piszker* i. m. (Barokk világ Győregyházmegyében); *Jánosi* Gyula: Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma 1935. — Az *Ethnographia (Népélet)* c. folyóiratban elszórtan sok adalékot találhatunk a vallásos népszokásokra. — A katolicizmus *emberbaráti tevékenységére* vonatkozólag (az egyes intézmények történetét mellőzzük): *Ratzinger* György: Az egyházi szegényápolás története. 2 k. Bp. 1886—87. (Németből ford., a II. kiad. után.) — *Gönczi* Magdolna: Az árvaházak kialakulása Mária Terézia korában. Bp. 1933. — *Vanyó:* Püspöki jelentések XXIX—XXXII, 1—2. — E helyütt újra ajánljuk *Buchner*nek *Volk und Kult* c. kiváló alkotását. — *Völker,* Christoph: Aus dem religiösen Volksleben im Fürstbistum Paderborn während des 17. und 18. Jahrhunderts. Paderborn 1937. Igen gazdag, sokszínű adatokat tartalmazó munka, szinte teljesen levéltári forrásokból merít. Párhuzamokra tanulságos lehet. — *Weber* i. m. 21—23.

tartott *litániákról?* Énekesek voltak-e vagy fennhangon mondottak? Szokásos volt-e néha a *vecsernye*, s latinul vagy anyanyelven-e? Ezzel kapcsolatban: milyen volt a *nyelvhasználat* a szentbeszédben, az éneklésben és hangos ima közben? Milyen *imádságos és énekeskönyveket* használtak a hívek? Mikor voltak *körmenetek*, mely útvonalon és minő ünnepélyes külsőségek között?

Milyen volt *a hétköznapok istentisztelete?* A templom köznapi látogatottsága? Úrjövet, nagyböjt ideje alatt s egyes, egyházilag kiváltságosabb köznapokon (kántorböjt) voltak-e külön ájtatosságok vagy istentiszteleti megkülönböztetések? (Pl. az evangélium felolvasása, szerdai és szombati litániák, nagyböjtben Miserere-ájtatosság.)

Ezután sorra vesszük *az egyes szentségeket*, s mindegyiknél keressük a helyi szokásokat, eredményeket. Pl. a keresztségnél: szokásban volt-e a házi keresztelés, milyen keresztneveket kedveltek, a születés után hányadik napra történt a keresztelés? Mikor volt bérmálás a plébánián, ki végezte, milyen számban és mily korúak részesedtek benne? Gyakran járultak-e a hívek az Úr asztalához? Szokásos volt-e az áldozás utáni ablutio pro communicantibus? Mely ünnepekre szeretett meggyónni a nép, és mennyire tartotta meg a húsvéti gyónás parancsát? Buzgó volt-e betegei lelki gondozásában és a szentkenet kérésében? Sokan haltak-e meg szentségek nélkül? Mekkora volt a hívek paptisztelete? Szívesen adták-e fiaikat az Úr szolgálatára? Voltak-e a községben emlékezetes újmisék? Mi a házasságról vallott felfogásuk s milyen a házaséletük? Ide csatoljuk a vegyesházasságról, a polgári kötésről és válásról, a keresztény-zsidó frigyről mondandókat. Minden kérdéssel kapcsolatban ismertetjük a *népi szokásokat*, söt az esetleges *babonákat* is. Minden kérdést *történetileg* tekintünk, s a mult jellemzése után a jelenre is kitérünk.

Milyen szerepük volt és van a *szentelményeknek és áldásoknak* a nép vallásos életében? (A szóbajövőket egyenkint részletezzük.)

A plébánia *Mária-tiszteletének* multjáról is megemlékezünk, megemlítjük a különösen kedvelt Mária-ünnepeket és ájtatosságokat, szólunk a Mária-képekről, szobrokról és testvérületekről. Felsoroljuk a *népszerű szenteket*, azt is részletezve, hogy mily alkalommal és mely ügyekben kihez szoktak pártfogásért fordulni. Gondosan összegyüjtjük a *magyar szentek* tiszteletére az összes adatokat. Beszélünk a *holtak*

iránt megnyilvánuló kegyeletről, a temetésről, a gyászmisékről és alapítványokról.

Számbavesszük a *parancsok megtartását*, a vallás érvényesülését az életben, a *családi vallásosságot*. Ismertetjük az egyházi év különféle alkalmaival és a mindennapi élettel összefüggő *vallásos népszokásokat*. (Pl. Vízkereszt, Gyertyaszentelő, Szent Balázs napja, nagyhét; aratás, állatgondozás stb.) Foglalkozunk a vallásos élet nagy közösségi megnyilvánulásaival, a *körmenetekkel*. (Mikor, hová, mennyien, milyen szándékra, minő rendben, ruhában, milyen jelvényekkel?) Nem feledkezünk meg a népi vallásosság egy másik kedvelt területéről, a jámbor *testvérületekről, harmadrendekről, egyesületekről*. (Melyek virágzottak, mennyi tagjuk volt, szabályaik, szokásaik, hatásuk, fennmaradásuk?) Mikor voltak *népmissziók*, kik tartották, mily sikerrel?

Mi népünk vélekedése a felekezetekről és milyen a *másvallásúakkal* való érintkezése? Áttérések, vegyesházasság, vallási közösködés.

A *keresztény szeretet* gyakorlása a koldusokkal, betegekkel, nyomorultakkal, vándorokkal, gyógyíthatatlanokkal, magukra maradottakkal szemben. Volt- és van-e *szeretetház?* Emberbaráti egyesület?

Végső mérlegelés: mennyire alakította át népünket, életét és szokásait a kereszténység; mily mértékben voltak befolyással vallásosságára a pogány maradványok, népi jellege, foglalkozása, a közelében élő máshitüek? Van-e plébániánknak vallásos kisugárzása és hatása a környékre?

8. Művelődés.[99]

A népoktatás hosszú századokon át teljesen az Egyház kezében volt, sőt nálunk még ma is nagy részben felekezeti jellegű. A magyar népoktatás történetéről *viszonylag igen keveset tudunk*, ezért nagyjelentőségűek a plébániatörténetírás

[99] *Békefi* Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Bp. 1906. — *Pogány* Frigyes: A magyar népoktatás története. (Magyar Népoktatás. Bp. 1928. 143—81.) — A *Magyar Művelődéstörténet* köteteinek megfelelő fejezete. (A népoktatásról keveset adnak.) — *Molnár* Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Bp. 1881. — *Finánczy* Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 2 k. Bp. 1899—1902. — Egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján viszonylag részletes képet adtunk *a falusi iskolázásról a XVII. században.* (A kat. rest. 88—101.) A XVIII.-ról *Csóka* i. m. 77—90. — *Polány:* Nyugatmagy. közokt. tört. Szombathely 1936. — *Vecsey:* A zalai népokt. *(Történetírás* 1937.)

útján felszínre kerülő adatok. Ha más forrásból származó korábbi adatunk nem is lenne, az *egyházlátogatási jegyzőkönyvekben* föltétlenül találunk említést az iskolázásról. A zavartalan tanítás egyik alapfeltétele a külön *iskolaépület*. Volt-e ilyen községünkben, s ha nem, hol folyt az oktatás? Milyen hosszú volt a szorgalmi idő és hány *tanulója* volt az iskolának? Szívesen járatta-e a nép gyermekeit az iskolába vagy sem? Mi volt a tanítás anyaga s milyen a *módszere?* Mennyi volt a *tandíj?*

Megemlékezünk a plébánián működött katolikus *tanítók származásáról* (honnan valók?), *nemzetiségéről, életkoráról, iskolai képzettségéről, alkalmazásának módjáról, kötelességteljesítéséről.* Működtek-e átmenetileg másvallású tanítók is? Voltak-e ellentétek a plébános és a nép közt az alkalmazandó tanító vallására vonatkozólag? (Főként a katolikus megújhodás korában.) Milyen volt a tanító *lakása és jövedelme?* Mely *más munkaköröket* is töltött be? (Kántor, harangozó, sekrestyés, jegyző.) Végül közöljük a plébánia tanítóinak *névsorát* működésük évszámaival.

Az *iskolánkívüli népművelés* módjai és eszközei a századok folyamán az Egyház kezében. (A templomi festmények, szobrok, szentbeszéd, hitelemzés, egyesületek, énekkarok, előadások rendezése, búcsújárások stb. által.)

9. Hivatások a plébánia területén.

Egy-egy plébánia hitének mélységét és egyházias lelkületét különösen jól mutatja a kebeléből kikerült egyházi férfiak és nők, *papok, szerzetesek és szerzetesnők* száma. Néhány adat jelzésével *egyenkint* felsoroljuk őket.[100] Ha csak kevés anyagunk van, az egészet a papságról szóló fejezet végéhez is csatolhatjuk.

10. Történeti keret.

A helytörténet művelőjének ugyan vigyáznia kell tanulmányának öncélúságára és vizsgálódásainak terület szerint való korlátozására, de mégsem szabad egyoldalúan bezárnia magát ebbe a szükebb körbe s minden nehézségének megoldását innen várni.[101] A plébánia élete nem folyik le légüres tér-

[100] *Weber* i. m. 23.

[101] A helytörténet és az általános történet egymáshoz való viszonyát szellemesen fejtegeti *Váczy* Péter A helytörténeti kutatás problémái c. cikkében. (Budapesti Szemle 223. k. 1931, 53—82.)

ben és történeti fejlődése nem csupán a helyi és belső erők hatásának eredménye. Az egyháztörténetben éppenséggel nagyon is kézzelfoghatóan észlelhető a *nagy összefüggések és távoli befolyások* törvénye. Ezért fontos, hogy a plébániatörténet munkása előtt ne legyen zárt, tilalmi terület az egyetemes Egyház élete; de még fontosabb, hogy a nemzeti történet keretében az egyházi állapotok alakulásában időnkint váltakozó tényezők jelentőségével tisztában legyen. Ezek érvényesülése *vidékenkint sokszor bizonyos módosulással* ment végbe, s egy-egy plébániára ebben a változatban hatottak. A plébániatörténetíró tehát legyen figyelemmel *közvetlen környékének történetére*, állítsa be e keretbe feldolgozását, és jelölje meg benne plébániájának helyét és jelentőségét. Ily szempontból igen nagy szolgálatot tehetnek egy nagyobb terület egyháztörténetét tárgyaló munkák.[102] A közvetlen környezeten kívül egyházi szervezetünknél fogva természetesen a központtal, *a püspökséggel való kapcsolatok* is alapvetők. Kár, hogy egyházmegyéink történeti feldolgozásai a központi egyházkormányzatnak a plébániákkal való kapcsolataira még a legszerényebb igényeket sem elégítik ki. *Egyháztörténetünk felvirágzásának tehát két, egymással párhuzamos követelménye van: a kisebb és a nagy szervezeti és helytörténeti egységek, a plébániák és püspökségek történetének korszerű művelése.*[103]

11. Okmánytár.

A plébánia története nemcsak tudósok számára készül, de mégis úgy kell megírni, hogy ők is felhasználhassák. Nem szabad a tárgyalást fárasztó, egyhangú adatokkal túlságosan

[102] Magyar katolikus egyháztörténetírásunkat e téren igen nagy mulasztások terhelik. Sokkal jobban állnak a protestánsok. Helytörténeti monográfiáikat felsorolja *Révész* i. m. 3. — A *német irodalomban* a helyi egyháztörténet művelése messze előtte jár az összefoglaló, nemzeti jellegűnek. Ezt a multban volt nagy területi megosztottság magyarázza. Újabban Felső-Ausztria egyházi állapotairól jelent meg egy igen kiváló munka, amely a *nagyobb egységet feldolgozó helyi egyháztörténetírás mintájának* tekinthető: *Eder*, Karl: Studien zur Reformationsgeschichte Oberösterreichs, I. k.: Das Land ob der Enns vor der Glaubensspaltung, 1490—1525. Linz 1933; II. k.: Glaubensspaltung und Landstände in Österreich ob der Enns 1529—1602. U. o. 1936. A harmadik kötet még nem jelent meg.

[103] Vö. *tanulmányunkkal:* Az egyházmegye-történetírásról. (Regnum 1937, 3—18. és különlenyomatban.)

megterhelni, sem idegennyelvű részletekkel. Lendületes, élénk, szemléletes legyen fogalmazásunk, világos, érthető és komoly. *Mindazokat az okmányokat és adatokat, kimutatásokat, amelyek az előadásba nem szőhetők bele, a könyv végén közöljük*, mégpedig lehetőleg az eredeti nyelven és betűhíven. A szöveghez kapcsolódó *jegyzeteket* — komoly történeti munka ezek nélkül el sem képzelhető — vagy a lap alján adjuk, vagy a könyv végén, az okmánytár előtt.

Kádár Zoltán:

Bonae memoriae
Josepho Strzygowski.

A Triumphus-eszme a pécsi ókeresztény héroon egyik freskóján.

A keresztény ókor művészetében a fejlődés folyamán egyre jobban előtérbe kerül Krisztus egyénisége, nem mint Csodatevő, hanem mint kozmikus Imperator. A Krisztus eszménynek ez az átalakulása, főként a milviusi csata és a milanoi constitutio (313) után következik be, midőn a császári *triumphus*[1] és a keresztény győzelmi gondolat mély kapcsolatba kerül egymással, a művészi kultúrában pedig a birodalmi triumfális művészet formanyelvét a keresztény művészet is átveszi.[2] Az is természetes, hogy a halált legyőző Krisztus *triumphator* ikonográfiája és jelvényei is átkerülnek a vértanuk kultuszával kapcsolatos művészi emlékekbe, hiszen a vértanu a Krisztus-eszmény legtökéletesebb megvalósítója. — A damasusi „*vincere mortem*" gondolat, amely voltaképpen a keresztény világnézet egyik alapgondolatának tömör kifejezése, áthatja az egész római birodalom keresztény művészetét s ez fejeződik ki a triumfális művészet felfogásában a pécsi ókeresztény „cubiculum" legművészibb freskóján is. Ejnar Dyggve kutatásai óta tudjuk, hogy ez a cubiculum egy ókeresztény héroon alsó része, tehát olyan kultuszhely, amely a klasszikus héroszkultusz formaadásával a keresztény hősi életeszmény felmagasztalását szolgálja.[3] Dyggve megállapítása megadta a kulcsát a mauzoleum legfontosabb freskójának, a szarkofág számára szolgáló fülke előtti falat díszítő kép, megértéséhez. E sorok írója már rámutatott arra, hogy a Petrus-Paulus freskó a IV—VIII. sz. triumfális keresztény művésze-

[1] Erről a problémáról legutóbb Alföldi András értekezett: Hoc signo victor eris. Beiträge zur Geschichte der Bekehrung Konstantins des Grossen. Pisciculi Fr. J. Dölger dargeboten (Antike und Christentum, Ergänzungsband, I.) 1939. l. skk.

[2] Összefoglalólag: Grabar, A.: L'empereur dans l'art byzantin. Paris. 1936. III. rész: L'Art Impérial et L'Art Chrétien. 189. skk. Vö. Gerke, Fr.: Christus in der spätantiken Plastik. Berlin. III. fej. — L'Orange, H., P. und Gerkan, A.: Der spätantike Bildschmuck des Konstantinsbogens (Stud. zur. spätant. Kunstgesch. 10.) Berlin—Leipzig. 1939. 181. l. stb...

[3] Dyggve, E.: Das Mausoleum in Pécs. Ein christiches Heroon aus Ungarn. (Pannonia könyvtár 3.) Pécs. 1935.

tével van kapcsolatban,[4] s ezt a megállapítását szeretné ezúttal továbbépíteni.

A szarkofág számára szolgáló nyilás fölött a csillagok közt koszorúba foglalt ☧ monogramm az acclamáló apostolfejedelmekkel, jellegzetesen szimbolikus kompozíció. A művész nem egy bibliai eseményt hangol át jelképes értelmű ábrázolássá, hanem *egész gondolatkört fejez ki egy képben.* A Krisztus jelvényre *(τοῦ σωτηρίου τρόπαιον,* Euseb., Hist. eccl. 9, 9, 10.), mutató apostolfejedelmek *(auctores martyrum)* kompozíciója a vértanusággal kiérdemelt halhatatlanságra vonatkozik, melyben a martyr részeséve vált a kozmikus győztes, Krisztus, dicsőségének, mert: *sanguinis ob meritum Christumque per astra secuti, aetherios petiere sinus regnaque piorum.*[5] De a pécsi freskón tulajdonképpen az apostolok örökletének művészi kifejezése is csak eszköz a sírkamrában nyugvó vértanu halhatatlanságának hangsulyozására, aki: *sitiens tenero suxit sibi sanguine praedo — sic victor superas auras regnumque petivit — et vos caelesti placidos de sede revisit,* ahogy egy római vértanu feliratára írta Damasus pápa.[6] A halál legyőzésének, a keresztény triumphusnak a gondolata, mely a poetovioi Victorinusnál és a pannoniai martyrok passióiban is kifejezésre jut,[7] természetesen szervesen kapcsolódik a feltámadás *(anastasis)* gondolatához.[8]

A halál legyőzésének gondolata a *passio*-val kapcsolatban legtökéletesebben az ú. n. passziószarkofágokon[9] fejeződik ki, különösképpen abban a csoportban, amelynek az emlé-

[4] Kádár Z.: Pannonia ókeresztény emlékeinek ikonográfiája. Klny. Regnum. 1938—39. 9. skk. 1. kép. A freskó irodalmát l.: Nagy L.: Pannonia sacra. Szent István emlékkönyv. I. 1938. 36—37. l. jegyzetei.

[5] Ihm, M.: Damasi epigrammata, Leipzig. 1895. 23. sz.

[6] De Rossi, Inscriptiones christianae urbis Romae. 64. l. 15. sz. v. ö. Baker, E., R.: Rome of the piligrims and martyrs. London. 1913. 229. l.

[7] Victorinus: Nagy T.: A kereszténység története Pannóniában a római védőrendszer összeomlásáig. Diss. Pann. ser. II. no. 18., 1939. 49. l.; u. a. Történetírás I. 1937. 133 sk. — A martyrum és a triumphus kapcsolatáról pannóniai szempontból. Nagy T.: Aszketikus életeszmény a pannóniai kereszténységben c. közeljövőben megjelenő tanulmánya fog szólni. V. ö. még Freiherr von Campenhausen, Die Idee des Martyriums. 1939.

[8] A pécsi freskónak az *anastasis*-szal való kapcsolatát már Henszlmann Imre és Giovanni B. de Rossi is megállapították. Henszlmann I.: Mitth. d. Zentralkomm. XVIII. 1873. 76. l. Rossi, G., B., de: Bull. di arch. crist. V. 1874. 152. l. (Idézve Kádár Z.: i. m. 5. l.)

[9] L.: Freiherr v. Campenhausen, H.: Die Passionssarkophage. Zur Geschichte eines altchristlichen Bildkreises (Marburger Jahrbuch f. Kunstwissenschaft. V.) 1929. l. skk.

keit Gerke Frigyes így különbözteti meg a többitől: „szarkofágok a legyőzhetetlen kereszt előtti hódolat ábrázolásával".[10] Ezek a szarkofágok az apostolok hódoló felvonulását ábrázolják a *crux invicta* előtt. A szóbanforgó pécsi freskóval főként azok a szarkofágok vannak sajátosan mély tartalmi kapcsolatban, amelyeken ez a felvonulás kozmikus jelleget ölt. Ezeken, az ú. n. csillagkoszorúszarkofágokon[11] az apostolok feje fölött legtöbbször koszorút tartó égi kéz jelenik meg, a koszorúk közt csillagok ragyognak, a koszorúba foglalt Krisztus-monogrammal koronázott győzelmi kereszt fölött pedig gyakran a nap és a hold jelei is láthatók. A már említett La-manosque-i szarkofág[12] is ebbe a csoportba tartozik, Gerke ezenkívül még kilenc ú. n. csillagkoszorúszarkofágot említ (hármat Galliából, egyet Palermóból, a többit Rómából), ezek közt azonban kettőnél (a lateráni 169/a — és a római Museo Torlonia udvarán lévő esetében) a csillagos ég nincs jelezve.[13] Az apostolok hódolata néha lerövidített szarkofágokon ennek a típusnak legszebb emléke a római San Sebastiano egyik szarkofágja, ezt a pécsi freskó kompozíciójával kapcsolatban már Nagy Lajos is említette.[14] Ez a kompozíció az apostolfejedelmek hódolatát ábrázolja a legyőzhetetlen kereszt előtt. Ez a kompozíció jelenik meg egy római bronzmécsesen is, ahol talán szintén szepulchrális jelleget nyer ez a triumfális képtípus, hiszen valószínűleg sírmécsesről van szó.[15] Ez a leegyszerűsített Petrus-Crux Invicta-Paulus kompozíció csak annyiban különbözik a szóbanforgó pécsi kompozíciótól, hogy Pécsett a crux invicta helyett csak a győzelmi keresztet koronázó koszorúba zárt monogramm szerepel, to-

[10] Gerke, Fr.: A passioszarkofágok kormeghatározása. Arch. Ért. U. f. LII. 1939. 49. skk. (Die Zeitbestimmung des Passionssarkophage. 230. ff.)

[11] Lawrence, M.: Columnar Sarkophagi, The Art Bulletin. XV. 1932. 112. l. M. Lawrence elnevezését élesen bírálja Gerke Fr.: id. m. 250. l. 174. j.

[12] Kádár Z.: id. m. 7. l.; 2. kép. — Gerke Fr.: id. m. 51. l.

[13] Gerke, Fr.: id. m. 52. sk.; 22. kép (Arles); 30. kép (Palermo); 23. kép (Roma San Sebastiano); lateráni szarkofág: G. Wilpert, I. sarcofagi cristiani antichi. 239. táb. 1. kép; Lawrence. M.: id. m. 91. sz.; másik arlesi: Wilpert: id. m. 238. táb. 3. kép; vaisoni: Wilpert: id. m. 240. táb. 2. kép.; lateráni 169/a. sz. u.; Wilpert: id. m. 238. táb. 6. kép; Roma, Museo Torlonia: Wilpert: id. m. 18. táb. 2. kép. — Töredék a római Domitilla katakombában, koszorúk nélkül: Wilpert: id. m. 18. t. 4. kép.

[14] Gerke, Fr.: id. m. 52. l.; 27. kép. — Nagy L. Pannonia sacra. 133. sk. (eml. Kádár Z. is: id. m. 7. l.)

[15] Kondakoff, N.: Rev. arch. XVIII. évf. 1877. I. köt. 368. l. is feltámadás szimbolumot lát benne, v. ö. Kádár Z.: id. m. 7. l. 19. j. (további irodalommal.)

vábbá a csillagok a krisztusmonogramm ágai közt láthatók, egyébként teljesen a san-sebastianoi szarkofág képtípusát tükrözi. Az, hogy a kereszt hiányzik s csak a monogramm szerepel, az az ábrázolás tartalmi lényegét nem érinti, hiszen a keresztnek sajátos, krisztusi megváltó jellegét éppen a monogramm adja meg, ez különbözteti meg a „megváltás fáját" a „gyalázat fájától". A másik különbség, a koszorúba zárt csillagok, a korhatározás szempontjából jelentős. A csillagos égbolt jelzése a passziószarkofágokon jelenik meg először, a theodosiusi korban, — az ókeresztény festészetben a koszorúba foglalt, csillagok közt ragyogó krisztusmonogramm első feltűnése a nápolyi Sótér-baptisterium mozaikja, ez a magas művészi értékű alkotás 470—490 közt készült.[16] A csillagos égen ragyogó győzelmi kereszt egyébként csak az V—VI. századi mozaikokon fordul elő.[17] Mindez amellett bizonyít, hogy a szóbanforgó pécsi freskó semmiesetre sem keletkezhetett a IV. század első felében, mint Eitelberger és Strzygowski kivételével[18] korábban hitték, hanem csakis a század második felében, s a passziószarkofágokkal való szoros tartalmi és formai kapcsolatok a 380 körüli időre utalnak.

A pécsi freskó megbeszélt jelenetében a szenvedés *(passio)*, a győzelmes halállal kiérdemelt feltámadás *(resurrectio = ἀνάστασις)* és a Krisztussal való örök élet *(vita aeterna)* gondolata válik eggyé: a keresztény halott *triumphus*-ává. A halálnak elképzelése, amely a császárkultusz formaadását már a III. század pogány szarkofágjain átvette, ahol a halott gyakran mint győzedelmes Imperator jelenik meg,[19] ez a győzelmi gondolat fejeződik ki a passziószarkofágokon is, a keresztény hivő krisztusi élete után magára ölti a halált le-

[16] Bettini, S.: La pittura bizantina. II. r. I. Mosaici I. Firenze. 1939. 19. l. További irodalom és képek idézve: Kádár Z.: id. m. 5. l. 11. j.

[17] L. Kádár Z.: id. m. 6. l., az ott felsoroltakhoz még: az albengai baptisterium mozaikját (V. sz. vége vagy VI. sz. eleje): Wilpert, J.: Die römische Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom IV. bis zum XIII. Jahrhundert. Freibourg i. Br. 1916. III. köt. 88. táb. 1. kép; Ravenna, San Appollinare in Classe (VI. sz.): Ricci, C.: Tavole storiche dei mosaici di Ravenna. Fasc. VII. 1. táb.

[18] A korhatározás kérdésének irodalmát l.: Kádár Z.: id. m. 9. l. 28. j. — Eitelberger kissé bizonytalan meghatározása a IV. sz. második vagy az V. sz. első felére utal: id. Henszlmann, i. m. 76. l. — Strzygowski a Galla Placidia mozaikjával hozta kapcsolatba a pécsi freskót: Kunstgeschichtliche Charakterbilder aus Österreich-Ungarn. Wien. 1893. 56. sk.

[19] L. po. a ludovisi csataszarkofágon: Alföldi, A.: „25 Jahre Römisch-Germ. Komission". 1929. 42. l. 11. ábra.

győző Krisztus-imperator jelvényeit. A szepulchrális művészet háttérbeszorulásával a Crux Invicta helyett a Krisztus császár mennyei trónusa jelenik meg az apostolfejedelmek közt,[20] majd a Krisztus kozmikus győzelmének kifejezése a középkori katedrálisok apsziszainak freskóin s a diadalívalakú főkapuzaton a *Majestas Domini* lesz.[21] Ez a christocentrikus világkép a legtökéletesebb formáját, makrokozmikus és mégis legmélyebben emberi formában, Michelangelo Utolsó Ítéletén, Rómában a vatikáni Cappella Sistina freskóján éri el.

[20] Róma, S. Maria Maggiore (432—440), S. Prassede, Zénó kápolna (817—824), l. Kádár Z.: id. m. 7. sk; 3. kép. — A passzioszarkofágok és a *Majestas Domini* kapcsolatáról: Gerke, Fr.: id. m. 65. l.

[21] V. ö. még: Mrs. A. Strong: Apotheosis and After Life. London. 1915.: Centralised Composition in Roman, Mediaeval and Christian Art. contrasted. 33. skk, főként 109. skk. — A Majestas-típusra összefoglalólag: Van der Meer, F. G. L.: Majestas Domini, Théophanies de l'art chrétien. Studi dell'antichità cristiana. XIII. Città del Vaticano. 1938.

Ferdinandy Mihály:

Adatok a magyar egyháztörténet első fejezetéhez.

A kazarok és ómagyarok vallási viszonyai.

... συνῴκησαν δὲ μετὰ τῶν χαζάρων ἐνιαυτοὺς τρεις (idest 300), συμμαχοῦντες τοῖς χαζάροις ἐν πᾶσι τοῖς αὐτῶν πολέμοις. *Konst. Porph.*

Élt a X. században, az akkor arab uralom alatti Hispániában egy nagytudományú, köztiszteletben álló férfiú, akinek teljes neve: Abu-Jusszuf Chaszdaï ben Jiczchak ben Ezra Ibn-Saprut volt. Kiváló nyelvösmeretei és rendkívüli diplomáciai tehetsége folytán a cordobai emir III. Abd-ar-Rachman államának vezetésével bízta meg, annak ellenére, hogy Chaszdaï nem Mohamed, hanem Izrael hitét vallotta. Chaszdaï hü szolgája volt az ő urának, ám sohasem tudta elhallgattatni lelkében a számüzött fájdalmát és gyakorta kesereg vala hazátlan népe felett, kitöl íme Isten megtagadá azt, hogy saját uralma és birodalma legyen. Mint írástudó ember, ösmerte a IX. századi héber tudós, Eldad Hadam tudósítását arról, hogy az egykori Simon és Menasszé törzsek egy része a kazarok országában lakik, ezek sokan vannak s huszonöt öket környezö ország s az arabok egy része is adót fizet nekik. Ez a félig meseszerü híradás aztán nem hagyta nyugodni Chaszdaït: a cordobai emir külpolitikáját vezetve, nem szünt meg kérdezösködni a különböző követeknél Simon és Menasszé törzsének valódi sorsa felöl.

Kharaszani követek hoznak elöször hírt Alanduluszba, azaz spanyol földre egy héber hitü birodalomról: a kazarok országáról. Chaszdaï azonban az örömhírt csupán akkor hiszi el, midön a kharaszániak értesítését a bizánci követek is megerösítik, mondván, hogy a kazarok zsidó királyát Józsefnek hívják, birodalma a görög birodalomtól csupán 15 napi járóra van s Bizánc és Kazaria egymással kereskedést folytatnak. Erre Chaszdaï levelet irat a kazar királynak s azt Izsák ben Nathan nevü követével Bizáncon át Kazárországba akarja küldeni. Izsákot a császár szívesen fogadja ugyan, de nem engedi tovább; mindenféle ürügyet hoz fel útja elodázására s

végre félesztendő mulva visszaküldi Chaszdaïhoz. Az óvatos görög politika igyekezett útját vágni egy esetleges cordobai-kazar szövetségnek. Chaszdaïnak tehát más megoldást kellett keresnie.

953-ban Ibn Adhari értesítése szerint a dunamenti horvátok követsége járt III. Abd-ar-Rachmannál. A követség tagjai közt két zsidó is volt, kik újra felköltötték Chaszdaï érdeklődését a távoli, Izraelt valló birodalom iránt. Ezek azt mesélték, hogy egy ösmerősük, Mar-Amram járt is Kazáriában, söt vendége is volt a kazar kágánnak. Meg is ígérték Chaszdaïnak, hogy levelét a magyarországi, oroszföldi és volgai bulgáriai zsidók kezein át eljuttatják József kagan kezéhez. Menahem ben Szaruk fogalmazta meg részben versekben héber nyelven Chaszdaï levelét, ami egy Jákob ben Eliézer nevü németországi zsidó kezén át 960 előtt végre el is érkezett a kazarok kaganjához, József királyhoz, a Volga partjaira.[1]

József nagy örömmel és nagy előzékenységgel szintén héber nyelven válaszolt vagy válaszoltatott távoli hitsorsosa levelére. Keleti módra körülményes udvariasságú bevezetés után, mindenekelőtt Chaszdaï első kérdésére akar feleletet adni: „melyik népből, melyik nemzetségből és melyik törzsből valók vagyunk?“ Szétoszlatja Chaszdaï reményét: nem, a kazarok fajilag nem zsidók. A bibliai Jáfeth fiának, Togarmáh-nak ivadékai ök, miért is szokás a kazar birodalmat togarmi királyságnak is nevezni. Ennek a Togarmah-nak tíz fia volt: Ugjur, Tiros, Avvar, Ugin, Bizal, Tárna, Kozar, Zagur vagy Zagud, Bulgar és Szavir.

A hetediktől, Kozartól eredtek a kazarok; kezdetben kevesen voltak, de Isten megsegítette öket s a náluk erősebb népeken sorban győzelmet aratva, elüzték azokat. E népek egy része a Duna mellé menekült s ezek ma is ott laknak Konstantinápoly közelében.

Pár emberöltövel később a kazarok közt király támadt, egy bölcs és istenfélő férfiú, névszerint Bulán. Bulán a varázslókat és bálványimádókat kikergette birodalmából, s Izrael hitére tért, mire angyal jelent meg neki álmában, aki felhívta, hogy imádkozzék az igaz Istenhez s akkor megáldja és „elszaporítja öt“. Bulán így is tett, mire az angyal másod-

[1] Praetz: Gesch. der Juden. Magdeburg. 1860. V. köt. 213. s köv. l. — Mandel M.: József khazar király válaszlevelének hitelessége. Pécs. 1929. — A leveleket magyarul kiadta: Kohn Sámuel: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Bp. 1881.

szor is meglátogatta, mondván: „Láttam utaidat és megkedveltem cselekvéseidet és tudom, hogy teljes szívből fogsz követni engem: azért adok neked törvényeket, jogot és rendeletet. Ha törvényeimet és rendeleteimet megóvod, én megáldlak és elszaporítlak.“ Ekkor Bulán sajátságos kéréssel fordul az angyalhoz: „Te, ó, uram! — mondja — ösmered szívemnek gondolatait, megvizsgáltad veséimet, hogy bizalmamat csupán csak tebeléd helyezem. De a nép, mely fölött uralkodom, pogány: nem tudhatom, vajjon nékem hitelt fog-e adni? Ha kegyelmet találtam szemeidben s irgalmad felém fordult, jelent meg *az ő* nagyfejedelmüknek, hogy ebben engem segítsen“.

Az angyal tehát megjelent „annak a fejedelemnek“ az álmában is. Reggel, midön a két férfiú találkozott, kölcsönösen elmesélték egymásnak az álmot. Egyetértve a teendök felett, összehívták a népet s mivel a történtek mindnyájuk előtt tetszést arattak, „a hitet elfogadták s az isteni dicsőség szárnyai alá mentek“, azaz felvették Izrael hitét.

Az angyal újra megjelent Bulánnak s felhívta, hogy építsen házat az ö nevének. Bulán azonban így felelt: „Nagy szégyenben állok én előtted, mert nincsen sem ezüstöm, sem aranyom...“ Az angyal erre Dél felé, Árdil (Árdebil) kincses városa ellen küldte Bulánt, amit az megvert, elpusztított és a zsákmányból „sátrat épített, frigyládát, lámpát, asztalt, oltárokat s szent eszközöket, melyek — írja József király — még ma is nálam vannak...“

A hatalmában megnövekedett Bulánhoz most már elküldte követeit úgy a keletrómai császár, mint a bagdadi khalifa s mindenik a maga hitére akarta nyerni öt. „De a király okos ember volt“ — mondja a levél s a görög papot, az arab khádit egy bölcs izraelitával hitvitára bocsátá; meggyözni egyik se tudta a másikat. Bulán hát háromnapi szünetet rendelt el s közben titkon magához hivatta a görög papot. „Melyik vallás a jobb, a zsidó vagy az izmaelita vallás?“ — kérdezte töle. A keresztény pap természetesen a zsidó hit mellett tört lándzsát, mely a kereszténynek is alapja. Másnap aztán a király magához hivatta a khádit: „Mondd meg az igazat! Mi a zsidó s a keresztény hit közti különbség s melyik közülük a jobb hit?“ S a khádi felelt, mondván neki: „Izrael hite jobb...“

A három nap elteltével a király egész udvara jelenlétében megint összehívta a három vallás képviselöit. Dülöre most se jutottak. Végre a király közbevágott s a görög paptól azt

kérdezte: „Melyik hit jobb, Izrael hite-é vagy Izmael hite?“ A pap csakis egyféleképpen válaszolhatott: „Izrael hite a jobb hit“. Erre a király a mozlimhoz fordult: „Melyik hit jobb, Izrael hite vagy Edom (Róma) hite?“ S a khádi felelt: „Izrael hite jobb“. „Erre a király: „Igy önönmagatok a saját szájatokkal vallottátok be, hogy Izrael hite a legjobb s a legigazságosabb, s én Izrael hitét választottam, mely Ábrahámnak is hite volt. A mindenható Isten segítségemre lesz; Ő az ezüstöt és aranyat, melyet nékem ígértetek, könnyüszerrel adhatja meg nekem. Ti pedig menjetek békében vissza a ti országotokba“.

Kazárország Bulán alatt és után a leghatalmasabb birodalmak egyike lett — folytatja elbeszélését a levélíró — s a szomszédos országok mind adót fizettek a kazaroknak. Nemsokára Bulán unokája, Óbadjáh lett a király, „ki a királyságot megújította és a hitet törvény és hagyományos szabály szerint alapította meg.“ Itt a kazar kaganok lajstromát adja a levél, melynek alapján a dinasztia családfája ekként alakul:

Bulán (1)

?

Óbadjáh (2)	Chánukah (5)
Chizkijah (3)	Jiczchák (6)
I. Menásch (4)	Zebulun (7)
	II. Menásch (8)
	Niszi (9)
	Menachem (10)
	Binjamin (11)
	Áhron (12)
	József (13)

a levél írója, 960 körül.

...„mindnyájan királyok vagyunk és királyoknak fiai — írja József — és idegen nem ülhetett soha öseink trónján.“

Ezután leírja birodalmát. „Az Atel (Volga) folyó mellett lakom a Gorgán... (Georgiai-tenger) végén...“ Megnevezi a határokat s megírja, hogy az ezen belül esö népek mind adófizetői. E népek közül egyesek „nyilt helyeken laknak, melyek falakkal nincsenek körülvéve és a pusztaságban vándorolnak

egész a Higraik határáig...“ „Én a folyó torkolatjai melleti lakom és nem engedem, hogy a Ruszi-ok, akik a hajókon jönnek, ezeken átmenjenek; a szárazon jövő ellenségeiket pedig hasonlókép nem engedem a (rusziok) országukba átmenni. Kemény háborúkat viselek velök; mert ha megengedném, az izmaeliták egész országát Bagdadig elpusztítanák.“

A kazar kagan fővárosa igen sajátságos, három egymáson belül elhelyezkedő övezetből álló, rengeteg kiterjedésü lakótelep. „Az egyikben a királyné lakik szolgálóival és heréltjeivel — írja a levél egyik fennmaradt változata —, nagysága 50 négyszög paraszanga, hozzászámítva külső városait s a közelfekvő falvakat. Lakosai izmaeliták és nazarénusok, de egyéb különféle nyelvü népek is laknak benne“. — „Az egyikben — ez a másik változat betűje[2] —, a királyné lakik, ez szülővárosom, s ez nagy, 50 négyszög paraszangát foglal magában, gömbölyű, köralakú.“ „A második város — megint visszatérünk az első verzióhoz — környékével 8 négyszög paraszanga nagyságú. A harmadik városban én lakom, előkelőimmel, szolgáimmal s minden tisztviselőimmel, kik hozzám közel állanak, ez kicsiny, 3 négyszög paraszanga, falain belül a folyó folyik.“ A másik változat ehhez a leíráshoz még hozzáteszi: „ez köralakú“. „Én szigeten lakom — írja később —, földjeim, szőlőhegyeim, kertjeim, faültetvényeim szintén szigeten vannak...“

Népei ebben a városban laknak egész télen át, „de Niszán (k. b. április) havában a városból kimegyünk s kiki az ő mezejére vagy kertjébe megyen munkája után. Minden egyes családnak bizonyos öseitől rászállott birtoka van, melynek határai közt vándorol és tanyáz örömben és dalokkal, a sarcoló szavát nem hallják és nincsen sem ellenségük, sem bántódásuk. Én, előkelőim s szolgáim, mi 20 paraszanga nagy utat csinálunk, míg a Varsán nevezetü nagy folyóhoz érünk, onnét elfordulunk, míg birodalmunk végét elérjük.“ Itt hozzáteszi még a második változat: ... „úgy, hogy Kiszlev (október—november) hó vége felé, a Chánukah ünnepre ismét székvárosunkba érkezünk.“

Néhány földrajzi s a kazár kertkultúrára, gyümölcs-, szőlő- és fatermesztésre vonatkozó megjegyzés után, a kagan még egyszer a határokról beszél, végre pedig — s ez a rész a második változatban már teljes egészében hiányzik —, a Messiásvárásról ír, majd így fejezi be levelét: „Leveledben említet-

[2] Harkavy: Mitteilungen über die Chazaren. Russ. Rev. 1875—1877.

ted, hogy engem látni szeretnél. Én is nagyban vágyodom s óhajtom kedves orcádat látni s bölcseséged és tekintélyed dicsőségét. Bárha szavaid szerint történnék, s én abban a szerencsében részesülhetnék, hogy veled társaloghatnék és kedves és kellemes orcádat láthatnám. Te nékem atyám, én néked fiad volnék és egész népem a te parancsod szerint láttatnék el; a te szavad, s jó tanácsod szerint járnék-kelnék. S most sok békét!"

„József togarmi király levelét" Chaszdaï hozzáírt levelével együtt a XVI. században fedezte fel egy Konstantinápolyból Egyiptomba utazó Izsák ben Ábrahám ben Jehuda Akris nevű zsidó s adta ki héberül Kol Mebesser c. művében 1577-ben.[3] 1870-ben Szentpétervárott Firkovits Ábrahám a leveleknek egy változatát fedezte fel, amit azután Harkavy adott ki. A fenti idézetekben második változatnak jelölt részek a Harkavy-féle iratból valók. Magyarra Kohn Sámuel fordította le a leveleket 1881-ben. Az ő fordítását használjuk mi is. 1929-ben Mandel Miklós a József-féle levél hitelességéről kisebb dolgozatot bocsátott közre s ezt a dolgozatot röviden említi Moravcsik Gyula a „Szent István Emlékkönyv" I. kötetében közölt tanulmányában.[4] A levelek kérdésének ez az egész magyar irodalma. Külföldön viszont igen sokat írtak a levelek ellen és mellett. Az erre vonatkozó irodalmat Mandel Miklós dolgozatában találhatja meg az érdeklődő.

Az a tény, hogy a Magyar Honfoglalás Kútfőiből a szerkesztők a kazar király levelét kihagyták, arra vall, hogy nem tulajdonítottak neki forrásértéket. Ezzel szemben fenti kivonatunk átolvasása is meggyőzhette az olvasót, hogy — ha a levél valódi —, rendkívül nagy jelentőségü. Ez az egyetlen összefüggő írásos emlék Európában — a madarai lovas-dombormü felírásait kivéve —, amely nem a lovas nomád népek*ről* szól, hanem, ami egyenesen ezektől a népek*től* származik. Ösmerve a kazar-magyar kapcsolatok szoros voltát, magyar szempontból is elsőrangú fontosságú annak a kérdésnek eldöntése, hogy a kazar király levele forrásként használható-e avagy sem?

Két részre oszthatjuk alábbi kritikai kísérletünket. Az első külső, filológiai, kronológiai és formai szempontokat vesz figyelembe — s részben ismétlése a régebbi kutatás eredményeinek —, a második rész belső, történeti, lényegi szempontokra épül.

[3] Mandel: i. m. 6.

[4] Moravcsik Gyula: a honf. magyarság és a kereszténység. Szent István Eml. I 171, köv.

Akris nyomtatványa és a szentpétervári kézirat még csak azt bizonyítja, hogy a levél két térben és időben egyaránt távolesö példányban létezett. A pétervári kézirat sem elég régi a hitelesség bizonyítására. Fontosabb az ú. n. Schlechter-féle genizatöredék összevetése a levéllel. Ez a genizatöredék 1912-ben került elő. Formáját tekintve töredékes volta ellenére is megállapítható, hogy nem egyéb, mint József levelének egy harmadik változata.[5] Egészítsük ki József levelének adatait a genizatöredékből.

A genizatöredékben az áll, hogy a különböző országokból elüzött zsidók Kazárországba menekültek s ott jó fogadtatásban volt részük, elannyira, hogy nemsokára a kagán is zsidó nöt vett feleségül. Ez a zsidó fejedelemné, Szerach és apja voltak azok, akik a kagant a zsidó hit felvételére rábeszélték. A kagan a Szabriel nevet vette fel.

Első adatát, a zsidók bemenekülését, igazolja az arab történetíró, Ibn Alathir: „imperatorem Constantinopolis, regnante Harun Raschidio, expulisse quidquid Judaeorum in ipsius regno. Hi quum Chazarorum terram se recipissent, populum experti essent socordem et simplicem, suam eis obtulere religionem, quam illi suis institutis sacris potiorem quum cognovissent, cum amplexi aliquamdiu servabant". Maszúdi ugyanezt mondja.[6] Az említett „imperator Constantinopolis" III. Izauri Leo volt, a kiűzetés évszáma 723.[7]

A geniza második adata feltárja a varázslókat és bálványimádókat kiüző kagan elhatározásának rúgóit, amik a József-féle levélben teljességgel hiányoztak. Egyben megtudjuk, hogy Bulán Izrael hitében Szábrielnek nevezte magát.

Szábrielt az áttérés után népe királlyá választja — mondja a töredék —, mert eddig nem volt örökletes királyságuk, hanem a legkiválóbbat választották időről-időre fővezérré. Országbírót is választanak s ez a méltóság szintén egy fejedelmi méltóság. Itt érezhető valami zavar; feloldását később fogjuk megkísérelni.

A fent leírt „hitvitát" a geniza is nagyjában hasonlóan beszéli el, azzal a különbséggel, hogy a vita mérlegét a Tizal

[5] Mandel: i. m. 8. „A geniza szóval a héberben azt a helyet jelölik, ahová a használatra már nem alkalmas szent könyveket és héber nyelven irt iratokat összegyüjtik, hogy azokat a profanizálástól megmentsék." (Mandel: i. m. 5.)

[6] Frähn: De chazaris. Excerpta de scriptoribus arabicis. St. Petersburg. 597. o.

[7] Heisenberg: Das byzant. Reich. Prop. Weltg. III. 172—9.

völgyének egyik barlangjában lévő szent héber könyvek tanusága billenti a zsidó vallás oldalára.

A töredék szerint aztán Binjámin király idejéig valóságos pax chazarica-t teremt a kazár uralom a Pontus felett, ekkor azonban a makedón király (a görög császár) fellázítja az alánok kivételével a kazár vazallus népeket. A kazárság azonban győzelmet arat. Áhron király idejében a császárnak Alaniát is sikerül fellázítania a kazárok ellen s ebben az új háborúban Áhron Turkia segítségére támaszkodik és megint győzedelmeskedik. A legyőzött alán király lányát a mi Józsefünk veszi feleségül. Bizánc azonban nem nyugszik. Romanus Lekapenus császár (921—944) az orosz vezérrel, Helguval szövetkezik József király ellen. Az új harcban József az alánok segítségével győzedelmeskedik, sőt kényszeríti Helgut, hogy Konstantinápolyt ostrom alá vegye. Helgu négy hónapnyi sikertelen ostrom után Perzsiába menekül s ott elpusztul seregének romjaival együtt.

A töredék nyilvánvalóan Olegről beszél, a viking Rurik (859—880) első utódjáról (880—912), aki 907-ben valóban ostromolta Bizáncot; az ostrom körülményei és időpontja azonban inkább Rurik második utódjának és fiának, Igornak (912—945) vállalkozására vallanak. Igor 941-ben — nem tudni, mi okból — 1000 hajóval tengerre szállva ostrom alá vette Konstantinápolyt, az olthatatlan görög tüzzel felszerelt védők azonban csakhamar elverték a város alól, mire Kis-Ázsia északi partjait kezdte pusztítani. Romanus császár hajói azonban ide is követték, teljesen szétverték Igor hajóhadát s ez maga is csak nehezen érkezett vissza székhelyére, Kievbe.[8]

Azzal, hogy Konstantinápolynak a X. század derekán történt orosz ostromát mint történeti tényt lehetett kimutatni, sőt ennek okát nem ösmerve, közel fekszik a kazár felbujtás valószínűsége, talán sikerült annyit bizonyítani, hogy a zsidóságnak a XII. században — ebből az időből való a genizatöredék — történeti értékű kazár hagyománya volt.

Ezt az állításunkat az 1140 körül a kazárokról könyvet író spanyolországi zsidó, Jehuda Halévi szavaival igazolhatjuk: „A kazár király többi cselekedete ismeretes a kazárok könyveiből.“ Jehuda Halévi a kagan áttérését József leveléhez hasonló módon beszéli el. Tud az ismételten megjelenő angyalról, arról, hogy felfedte titkát „hadvezérének“, s tud

[8] Kendrick: A history of the Vikings. London. 1930. 154—5.

a vitáról is, amit bővebben ír le, mint a József-féle levél bármelyik ösmeretes változata. Tud ezenkívül a genizatöredék barlangjáról is, amit Harsan hegyeibe helyez, leírja „miként mentek ketten a király és hadvezére ezen a pusztaságban és tenger mellett fekvő hegységbe, hogyan érkeztek meg abba a barlangba, amelyben zsidó emberek minden szombaton istentiszteletet tartottak, hogyan mutatkoztak be azoknak és vették fel azoknak vallását abban a barlangban, hogyan tértek vissza ezek után országukba szívökben a zsidó hittel . . .“[9]

Jehuda Halévi kortársa, Ábrahám Ibn Daud (1100—1180 körül) pedig így ír: „Zsidó községek léteznek egészen az Ubal (Volga) folyóig, ahol azelőtt kazár népek laktak, akiknek József nevű királya levelet küldött Chaszdaï Ibn Saprutnak és tudatta vele, hogy ő és egész népe a rabbinikus zsidóságot vallja. Toledóban magam is találkoztam közülük való tudósokkal . . .“[10]

A spanyolországi zsidóság körében 1150—60 táján tehát nemcsak a „kazárok könyvei“ voltak ösmeretesek, hanem a József-féle levelet is ismerték, sőt éltek köztük még kazár leszármazók is, akik nemzetük hagyományaiból természetesen még igen sokat megőriztek, hiszen a kazárság végső bukásától — 1016 — csupán négy emberöltő választotta el őket.

Végre 1924-ben fedeztek fel egy „Szefer haittim“ című gyüjteményt, amelyet egy Jehuda Al-Barseloni nevű rabbi 1100 előtt állított össze. Ebben a szerző bő tartalmát adja Chaszdaï és József király levélváltásának s egy konstantinápolyi zsidó tudósítására is kitér, aki Áhron és József Bizánccal folytatott háborúiról írt. Meg kell említeni, hogy Al-Barseloni a József-féle levelet apokrífnak tartotta, bár véleményét nem okolta meg.[11]

Mindezek alapján a József-féle levél legkésőbben a XI. század második felében már megvolt; József király korától tehát legfeljebb egy évszázad választja el.

Említsük meg még azt is, hogy Chaszdaï levele, amelyet Menahem ben Szaruk szerkesztett, szép héberséggel van írva: József válasza azonban hibás, nyers, bárdolatlan héberségü.[12] Igen természetes, hogy a zsidóhitű kazárok tudtak héberül s írtak héberül, ahogy Mohamed Ibn Ishak[13] is bizonyítja.

[9] Mandel: i. m. 23—27.
[10] U. o. 27.
[11] U. o. 9.
[12] Kohn: i. m. 28.
[13] Graetz i. m. 369. o.

de nem tökéletesen. Elég itt párhuzamként a tihanyi oklevél vagy Anonymus hungarizmusaira gondolni. Az sem érdektelen, hogy József levelében (a szentpétervári változatban) kétszer jön elö a Duna neve s mind a kétszer „Duná"-nak van írva, mintha csak magyarul lenne.[14]

A következökben a levél adatait kíséreljük meg párhuzamba állítani a kazárokról szóló egyéb, már hitelesnek bizonyult adatokkal.

1. József király 10 törzsnevet sorol fel, melyek közül csupán egyetlenegynek (Tíros) nem ismerjük megfelelöjét a korabeli népnevek sorában. „Ugjur" nyilván az ogur-törökök neve, kik a kazár birodalom elött nagy törzsszövetségeket alakítottak a Pontus fölött. (Onogur, uturgur, tokuz-ogur stb.) „Avvar" egy a VI. században itt maradt vagy a VIII. században Pannóniából ide visszamenekült avar törzs neve. „Ugin" vagy „Ugus" talán az úz, talán a hún népnév. „Bizal" nevü nép Chorenei Mózesnél fordul elö, ki Bassilnak írja öket. „Tárna" a Konstantinos Porhyrogennetos *Ταρίαν* nevü népe. „Zagur" vagy „Zagúd" pedig a *Σαγίδαι* vagy pedig Zagoria népével azonos. A „Kozar", „Bulgar" és „Szavir" törzsnevek nem szorulnak igazolásra.

Egy másik, a levelekkel körülbelül egykori zsidó forrásban, a Joszipon-féle tudósításban[15] a 10 törzsnév a következö: „Kuzar", „Pacinak" (Besenyő, ez a besenyők görög és latin neve is), „Alikanosz" (Harkavy szerint: Alán), „Bulgar", „Ragbina" (a hébernél szokásos mássalhangzó-áttétellel írva, tehát azonos a *Βαράγγες*, a varégok nevével), „Turki" (a türkök neve, s ezúttal talán a magyaroké, kiket Keleten a IX—X. században javarészt *Τουρκοι*-nak neveztek), „Buz" (Úz), „Zabuk" (*Σαβωχοι* nevü nép a görög forrásokban), „Ugri" (Magyar), „Tilmec" (*Τουλμαζοι*, a besenyök egyik törzse Konstantinosnál).

A két névsorban tehát csak két népnév azonos teljesen (Kazár, Bolgár), de valamennyi hiteles. A József-féle levél írója tehát *nem* merített a Joszipon-féle tudósításból. Joszipon népnevei egészen világosan a Pontus IX—X. századi helyzetéröl beszélnek, megemlítve a besenyőket, úzokat, egy besenyö törzset, sőt a germán varégokat is; népekről beszélnek tehát és nem törzsek neveiröl. József azonban a kazár törzsszövetség egyes törzseit sorolja fel, úgy ahogy Konstantinos vele

[14] Kutschera: Die Chasaren. Wien 1910.
[15] Közli Kohn: i. m.

csaknem egyidöben a magyar törzsszövetség törzseit. S ahogy a magyar törzsek elseje a Kabarok törzse, mely egykor külön nép volt s úgy csatlakozott a magyarokhoz, úgy a kazár törzsek elseje is az ogur törzs, mely valaha külön nép volt. A második törzs, Tíros, egy közelebbről nem ismert néptöredék. Harmadikul megint egy eltűnt népnév szerepel: az avaroké, negyedikül a húnoké. Ez a négy törzs a kazár törzsszerkezetben körülbelül ugyanazt a szerepet játssza, mint a magyaroknál a két elöörs-törzs, Kabar és Nyék. A kazárság nagyobb alakulat volt, centripetális ereje nagyobb volt, érthető, hogy több régi törmeléknépet vonzott magához. Következik a törzsrendszer dereka: három különben csak névről ismert törzsnév: Bizal, Tárna, Zagur s köztük maga a névadó törzs: Kozár. A magyarságnál is négy törzs alkotja a törzsszövetség sajátképeni magját: Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján és Jenö. József listáján maga a Kozár törzsnév hetedik a sorban s ismervén a 7-es számnak a puszták világában játszott nagy szerepét, ezt véletlenségnek nem tekinthetjük. A mi elgondolásunk szerint a névadó törzsnek elől a helye, nem hetediknek. Így gondolkozott már Joszipon is, ki nem volt lovasnomád, s első helyre írta a „Kozar"-t. A magyar törzsszövetség két utolsó törzse: Kér és Keszi, melyek másodika, töredéket jelent s ez egy a magyarsághoz késöbben csatlakozott néptöredék. A kazár törzsrendszer végén is két ilyen régi, nagy szerepet játszott és játszó nép töredékeit találjuk: a bolgárságnak egy a kazárokhoz csatlakozott törzsét s végre a szabírok maradványait.

A József-féle levél — a Joszipon-féle értesítéssel éles ellentétben — tehát nem csak a Pontus felett egykor valóban létezett törzs- és népneveket tartott fenn — ezt még megmagyarázná a zsidóság körében élö kazár hagyomány, ahogy Joszipon esetében meg is magyarázza —, hanem ezeket olyan sorrendben tartotta fenn, hogy azok a lovasnomád törzsrendszerek törvényszerűségeit tükröztetik; azáltal pedig, hogy a névadó törzset 7-ik helyre tette, mélyen a pusztai hagyományban gyökerező archaizmusról tett tanuságot. A József-féle levél törzslistáját tehát csakis olyan ember állíthatta össze, aki a lovasnomád viszonyokkal a legnagyobb mértékben ismerös volt, azok közt élt.

A magyar törzsrendszer Németh Gyula[16] rajzolta képét szem elött tartva, a kazár törzsrendszer eképpen alakul:

[16] Németh Gyula: A honf. magyarság kialakulása. Bp. 1930. 272.

Ogur
Tíros
Avar
Hún
} védőtörzsek,

Bizal
Tárna
Kozár — vezértörzs
Zagur
} régebb időben a Kozárhoz csatlakozott törzsek,

Bolgár
Szavír
} az előző 8 után csatlakozott néptöredékek.

2. A levélíró emlékezik az onogur-bolgárság Kuvrát onogur-bolgár fejedelem halála után, 679-ben bekövetkezett szétrebbenésére,[17] amidőn a fiatal kazár törzsszövetség a régi onogur-bolgár „náluknál erősebb népeket" előzte s „országukat elfoglalván" „űzőbe vette őket, mindaddig, míg a nagy folyón, melynek neve Duna (sic!), átszalasztották. Ezek még mai napig is a Duna mellett laknak. A kazárok pedig országukat foglalták el". Egészen világos, hogy itt a későbbi dunai bolgárokról van szó, akik Kuvrát fia, Isperich vezetésével ekkor a kazárok elől jöttek a Duna partjaira. Ugyanekkor történt a későbbi volgai bolgárság északra költözése, míg maga az onogur törzszövetség hazájában, a Kubán folyó vidékén maradt és elfogadta a Kazár birodalom fennhatóságát. Ennek a törzsszövetségnek voltak tagjai a magyarok elődei is.[18] Ebből a tényből érthetjük meg, miért első törzse a kazár törzsszövetségnek az Ogur s hogyan került törzsrendszerükbe két utolsó törzsként a maradvány Bolgár és Szavír.

A Harkavy-féle kézirat a dunai bolgárokat venent-nek, tehát szláv népnek nevezi (antok). Erre két magyarázatot adhatunk: vagy tudott a Harkavy-kézirat írója arról, hogy ez a dunai nép szlávnyelvű — mint ahogy a XII. században, midőn a pétervári írás keletkezett, már valóban az is volt —, s ezért szlávnak írta őket, vagy pedig az eredeti levélben — abban a bővebb változatban, amit még Jehuda Halévi használt —, volt egy híradás a dunai bolgárok magukkal hurcolta szlávokról, amit a Harkavy írója — Kohn Sámuel külön kiemeli, mennyire hanyagok a zsidó másolók földrajzi és tör-

[17] Hóman—Szekfü: Magy. Tört. I. kiad. I. köt. 56.

[18] Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Bp. 1923. 70. Németh: i. m. 180—81.

téneti dolgokban — félreértett és az egész Dunához vándorló népet venent-nek tüntette fel.

3. A levél valamennyi vizsgálója azzal intézi el az áttérés történetét, hogy az csak afféle legenda. Elsősorban emeljük ki, hogy semmi olyan nincs benne, ami lélektanilag vagy történetileg képtelenség, másodsorban tartsuk szem előtt, hogy Bulán története a kazár királyi ház egyik legfontosabb történeti hagyománya, jelentősége akkora volt, mint nálunk Szent István történetéé. Az egész úgy, ahogy van, az ismétlődő, sőt a két ember által egyszerre látott álommal együtt is, megtörténhetett. Ugyanaz a hitbeli bizonytalanság és nagyfeszültségű izgatottság tartotta az áttérés napjaiban hatalmában a kagant is, a „nagyfejedelmet" is; kézenfekvő, hogy ilyen állapotban mind a kettő angyallal, vagy más isteni személlyel álmodik, ki számára utat jelöl. Ám nem ez a döntő. A döntő tényező az elbeszélés hangja, hangulata, logikai építménye. Bulán történetén egy történeti epikai elbeszélés hangulata ömlik el, egy nép életének abból a fázisából való ez a derűs, nem mythologikus mélységeket, csupán felszíni jelenségeket reveláló hangulat, midőn az illető nép mítoszi korszakán már túl van, de történeti kialakulásának nagy eseményein még nem. Gondoljunk a lovasnépek nagy mítoszaira: a csodaszarvasra, a nemző turulra, a kovácskirály-mítoszokra. Ezek közé a Bulán-monda nem fog illeni. Ám gondoljunk a lovasnépek történeti mondáira, pl. a Képes Krónikában elbeszélt Árpád és Szvatopluk történetére,[19] annak felszínen mozgó voltára, naiv csalafintaságára és eredeti okoskodású logikájára. Ebben a körben már otthon van a Bulán-monda. Bulán a Szvatoplukhoz küldött Kusid vezérhez igen hasonló figura. Amaz lényegében becsapja Edom és Arab királyait, tévútra vezeti — elég átlátszó módon — a görög és a mohamedán papot s ezzel „salvavit animam suam" és nyugodtan követi azt az utat, amit már a vita előtt kijelölt a maga számára. Kusid is becsapja Szvatoplukot, amikor kicsalja töle a földet, füvet és vizet s aztán a honfoglalók is megszerzik maguknak a mulatságot, akár Bulán, hogy közöljék is a becsapottal a dolgot: „földedet lovon, füvedet féken, vizedet nyergen megvették — így szólnak hozzá — és te szegénységed és kapzsiságod miatt a földet, füvet és vizet nekik engedted". Itt is, ott is egy naiv, epikai gondolkodással állunk szemben, amelynek rokonsága szembetűnő. Ebben persze semmi

[19] Szentpétery Scriptores. Bp. 1937. I. 288—89.

csodálatos nincs, ha meggondoljuk, hogy kazárok és magyarok „egy fészekből bújtak elő" s még a X. században — mikor a József-levél s az Árpád-monda keletkezett — teljesen hasonló kulturális habitust képviseltek.

Mikor a X. század végén Szent Wladimir a kievi nagyfejedelem, a vallásváltoztatás gondolatával kezd foglalkozni, a kazar monda előírását követi, amit nyilván ösmert. Róma, Bizánc, Bagdad és Kazária követei állnak Wladimir előtt, hogy a latin, a görög kereszténység, az Izlám és a zsidóság képviselőit meghallgatva, kiválaszthassa magának a megfelelő vallást.[20] A helyzet ugyanaz, csupán a megoldás más. Wladimír követeket küld Itáliába, Bizáncba, az arab birodalomba s a krimi Kazáriába, hogy a vallásokat „in praxi" felülvizsgálják s végre a bizánci kereszténység mellett tör lándzsát. A monda naív, de kecses csattanója hiányzik, egyben megmutatva azt is, hogy mi monda és mi történet a Bulánról szóló értesítésben.

4. „A (kazarok) királyát isâ-nak címezik, — írja a IX—X. század fordulóján Ibn Rosteh, aki Dsaihâni szamanida nagyvezér elveszett művéből merítette adatait s csaknem szóról szóra ugyanezt olvassuk a XI. századi perzsa Gurdézinál — a főkirály azonban khazar khâkhân címet visel, ennek csakis címe van meg, de népe nem engedelmeskedik neki, a kormányzat az isânál van ... A főkirály a zsidó valláson van és hasonlóképen maga az isà is ..."[21] Ibn Fadhlan pedig, kinek értesítése a X. század első negyedéből származik, s autopszián alapul, így ír: „A khazar király címe khâkân... tulajdonképpeni címe nagy khâkân; helytartójának címe khâkân bhu és ez vezényli a hadsereget és kormányozza az országot; ő intézi a háborút, a szomszéd királyok ennek engedelmeskednek ... Ennek helytartója a kender khâkân ... A megkötés s a feloldás hatalma s az ország kormányzata khâkân bhu címmel felruházott helytartóját illeti."[22]

Más munkámban[23] bővebben beszéltem a nomádok kettős, illetőleg hármas fejedelemségeiről. Legyen elég itt kiemelnem, hogy ez ősi forma a lovasnépek világában, amelynek világképükbe és mythologémáikba lenyúló igen mély gyökérzete

[20] Graetz: i. m. V. 412—13.
[21] A magyar honfoglalás kútfői (M. H. K.) 153—4.
[22] M. H. K. 217—8.
[23] Ferdinandy M.: Mi magyarok. Tíz tanulmány a magy. tör.-ből. Bp. 1941. 67—70, 136—149.

van.[24] Világos, hogy Bulán, amidőn így szól az angyalhoz. „jelenj meg az ő (t. i. a kazar nép) nagyfejedelmüknek, hogy ebben engem segítsen", az isâról vagy khâkân bhu-ról beszél. A nagykhâkân szerepe csupán szakrális szerep, az Ég-Atya szerepének földi vetülete; az ország igazi királya az isâ. Így érthető az is, hogy az egész kazar hagyományanyagban a nép megtérítése mindenütt a kettőjük műve, sőt a Schlechter féle töredékben és Jehuda Halévi Kuzari-jában a barlangba is együtt mennek el; együtt látják a hitük sorsát eldöntő álmot is.

A Schlechter-féle genizatöredék Szabrielt az áttérés után királlyá választatja, kazárosabban szólva: pajzsra emelteti. Talán feltehető, hogy e ponton a kazar hagyomány még emlékezett a kazarságnak a birodalmi forma előtti formájára, arra az állapotra, amelyet megint a magyar őstörténetből érthetünk meg, ha a Vérszerződés előtti, Hétmagyar állapotra gondolunk. Ebben az állapotban a magyarságnak sem volt még örökletes fejedelemsége, az együttlakó törzsek felett azonban időről-időre egy-egy kiemelkedő törzsfő — legutoljára a Magyar törzs feje: Álmos — vezéri hatalmat gyakorolt. Szabriel megválasztásakor még egy fejedelmet választanak, az országbírót, aki nem lehet más, mint Ibn Fadhlan kender-khàkânja. A harmadfejedelem bíró voltát, Konstantinos Porphyrogennetos igazolja: Bulcsú, a magyarok harmadfejedelme, kharkhânja, valóban az ország főbírája volt.[25]

5. Jehuda Halévi 740-re teszi a kazárok megtérését. József levele szerint a megtérés időpontja egybeesett Ardebil elfoglalásával. Ardebil arab várost — a mozlim források tanusága szerint — a kazarok 731-ben valóban elfoglalták.[26] A bizánci zsidók kazar földre menekülése 723-ban történt. 724-ben a kazarok még nem voltak zsidók, mert a zsidók kiüzője, III. Leó császár fia kazar leányt vett nőül; zsidót bizonyára nem vett volna el.[27] Látjuk, hogy kronológiailag nincs nehézségünk.

6. Az arab írók a kazárok Izráel hitére térését Harun al Raschid idejére, tehát a VIII. század végére teszik. Láttuk: így ír Ibn Alathir és Maszúdi is. Ám a kazár áttérést egybekapcsolják a bizánci zsidók menekülésével; ez pedig 723-ban volt. Mi okozza a hibát?

[24] Alföldi András: A kettőskirályság a nomádoknál. Károlyi Emlékkönyv. — L. még: Ferdinandy: A kettőskirályság. Bartha Miklós Társ. Évk. 1941.

[25] Konst. Porph. M. H. K. 127—8.

[26] Graetz: i. m.: 213.

[27] Mandel: i. m. 4. o.

A zsidók Kr. u. 500 körül zárták le a Talmudot. Ekkor vallásos életükön bizonyos megmerevedés vált úrrá. Ennek ellenhatásul támadt Anan mozgalma, a Mikra, amely a Szent Iráshoz való visszatérést hangsúlyozta a Talmud hegemóniájával szemben. A zsidóság egy része a reformnak ellenállt s a zsidóság csakhamar két részre: a kareus és a rabbinita zsidóságra szakadt. A VIII. század első felében a kareusok rendelkeztek nagyobb expanzivitással: a kazarok a kareus változatot fogadták el. Erre vall, hogy Szabriel az ohel moed-et, a szent sátrat építette fel, ez a kareita felfogást fedi.[28]

Unokája, Óbadjáh, azonban „a hitet törvény és hagyományos rend szerint alapította meg", „zsinagógákat és iskolákat épített, sok izraelita bölcset gyüjtött össze... és ezek megmagyarázták neki a 24 könyvet, a misnáh-t s a talmud-ot..." Ez azt jelenti, hogy Óbadjáh a kareusi hitről a rabbinikus hitre tért át, elfogadta a talmudot és a hagyományt.[29] Az arab írók tehát az Óbadjáh nevéhez fűződő nagy reformról tudnak. Ha Szabriel 731 körül uralkodott, unokája uralkodhatott 786 után és 809 előtt, azaz abban az időben, amelyre kazárok áttérését az arabok teszik.

7. József király azt írja, hogy az Atel folyó mellett 9 nagy és számos nép lakik, kik mind a kazárok adófizetői. A genizatöredékből pedig kihüvelyezhető, hogy a kazárok legfontosabb szövetségesei az alanok voltak s ugyan meggyűlt a bajuk és csak a turkok segítségével győzedelmeskedtek, midőn egyszer a X. század elején a bizánciaknak sikerült az alanokat is fellázítani a kazarok ellen. A 9 nép és az alanok fontosságának oka Konstantinos Porphyrogennetosból igen szépen kiegészül: *ὅτι τὰ ἐννέα χλίματα τῆς Χαζαρίας τῇ Ἀλανία παράχειται, καὶ δύναται ὁ Ἀλανός, εἴ ἄρα καὶ βούλεται, ταῦτα πραιδεύειν καὶ ἔνδειαν ἐντεῦθεν τοῖς Χαζάροις ποιεῖν. ἐκ γὰρ τῶν ἐννέα χλιμάτων τούτων ἡ πᾶσα ζωὴ καὶ ἀφθονία τῆς Χαζαρίας καθέστηκεν.*[30] Végre Ibn Fadhlan arról értesít, hogy „a királynak kilenc bírája van a zsidók, keresztények, mozlímok és bálványimádók közül; ha valakinek valakivel pere van, ezek ítélnek a dolgokban és senki közvetlenül a királyhoz nem folyamodhatik, akihez csakis magok a bírák járulhatnak".[31] Közelfekvő a feltevés, hogy ez a 9, különböző vallású bíró a 9 tartomány kinevezett

[28] Graetz: i. m. 201. Mandel i. m. 38.
[29] Kohn: i. m. 37. és 38. o. a jegyzetekben.
[30] M. H. K. 113.
[31] M. H. K. 215.

— tehát hivatalnok és nem törzsfő — kormányzóját jelenti, bár e ponton más magyarázat is lehetséges. A 9 tájnak Józsefnél és Konstantinosnál, az alanság fontosságának a genizatöredékben és Konstantinosnál megegyező voltán azonban ez semmit sem változtat.

8. A Higrai-k népében a régebbi kutatás a Keleten maradt baskir magyarokat sejtette.[32] Ezt a kérdést most nyitva hagyjuk, csupán arra hívjuk fel a figyelmet, amit József király szomszédaik életformájáról mond. „... ezek nyilt helyeken laknak — úgymond a király —, melyek falakkal nincsenek körülvéve és a pusztaságban vándorolnak..." Vándor, nomád népről van tehát szó; ilyenek a X. században még laktak a keletdéleurópai nagy síkságokon. Nem tévesztendők össze a már félig települt lovasnépekkel, amilyenek elsősorban a kazarok voltak.

9. József király igen világos pillantással látja át maga és népe geopolitikai helyzetét. A Kaukázus és a Pontus fölött, a mohamedán világba vezető utak öre a kazar birodalom volt. Észak nagy rablói, a varégok, természetesen tudtak Bagdad csodáiról és kincseiről. Déli expanziójuknak egész tudatossággal áll útjába József király országa. „Nem engedem — írja a király —, hogy ... átmenjenek, ... kemény háborúkat viselek velök; mert ha megengedném, az izmaeliták egész országát Bagdadig elpusztítanák."

Ez a mondat döntőnek tekinthető a József-féle levél hitelessége szempontjából. Senkinek a kazar birodalom elenyészte után, pszichológiailag nem állott módjában, hogy felismerje ezt az egészen sajátos kazár helyzetet és hivatást. Semmiféle későbbi zsidó tudós nem lett volna képes arra, hogy rekonstruálja a XI. században a kazárok, oroszok és arabok közti, rendkívül veszélyes és érdekes helyzetét. Ez a vezetőrétegében zsidó, középső osztályaiban mozlim vagy keresztény ország a déli kultúrához számította s e déli kultúrák védőbástyájának tartotta magát az északi barbár világgal szemben. Helyzetében azonban már tragikuma is adva volt. Az arabság nem sietett segítségére, midőn harca az orosszal élethalál harccá keseredett. A kazár nagyhatalomnak József volt az utolsó királya.

10. A kazar főváros összetett voltáról az arab írók is tudnak. Legvilágosabban Ibn Roszteh fejezi ki magát:[33] „Városuk neve Szari'sen — írja — ebben még egy másik város

[32] Kohn: i. m.
[33] M. H. K. 154—5.

is van, melyet Khanlik-nak (Kánlak-nak, tehát ebben lakik a kâkân) neveznek". A legkülső várost, amely már a falvakat s földeket is magában foglalta, az arab már nem vette városszámba. Holott éppen így van értelme az összetett városnak: a kozmosz teljességének kicsinyített mása ez, akárcsak a lovasnomád világbirodalom. Közepén székel az Ég-Atya földi képviselője, a húnoknál az „Ég-fia", a kákán. Hármas osztata a háromosztatú világmindenséget szimbolizálja. Ibn Fadhlan[34] szerint négy kapuja van, minden világtáj felé egy-egy. A hármas körkörös rendszer, amely a négysarkú elképzelésen nyugszik, mindenütt a világon a makrokozmosz kifejezésére használt ősi szimbolum.[35]

11. Mindaz, amit József király a városnak nyaratszaka való elhagyásáról ír, megint az arab írókból igazolható. Ibn Fadhlan[36] azt írja, hogy nyaranta a kazárok 20 paraszanga távolságra is eltávolodnak fővárosuktól. Ami különben a király levelében le van írva, az sokkal több: az ú. n. „féllovasnomád" életforma illusztrációja. A téglapalotájában (Ibn Fadhlan[37]) tisztviselői és elökelői közt, óriási hármas városa központjában, mely magasrendű iparnak és kereskedésnek székhelye is, letelepült fejedelem módjára élő kazár király tavasznyílásakor udvarával, testöreivel, népeivel együtt megújra lóra száll, vándorrá, nomáddá lesz s egy meghatározott útvonalon — akár a vándormadarak — kilendül a szabad pusztaságra. Csak az ösz hozza vissza megint. Valószínű, hogy a további kutatás meg fogja találni ennek a szokásnak analógiáit és hihetöleg vallásos gyökerű magyarázatát.

12. A kazarok földműveléséről, kertkultúrájáról szóló adatokat az arab írók minden ponton megerősítik.[38] A levél ellenőrizhető földrajzi adatai is arra vallanak, hogy a levél írója kitűnően ismerte Keletdél-Európa földrajzi és X. századi politikai földrajzi viszonyait.

13. A héber tudósok kétségbevonják a levél utolsó két bekezdését, amelyben József a Messiásvárásról emlékezik meg. 1020 és 1070 közt ugyan ismerünk egy héber költöt, Ibn Gabirolt, ki a Messiásvárásról énekelt, de ez lehet elszigetelt

[34] M. H. K. 213.

[35] Erről a szimbolikáról l. R. Wilhelm.—C. G. Jung: Das Geheimnis der goldenen Blüte. München. 1929. 30—40 és Ferdinandy: Giotto. Bp. 1941. 46—50.

[36] M. H. K. 215.

[37] M. H. K. 213.

[38] L. M. H. K. „Keleti kútfők" több helyén.

jelenség. A levél Messiásváró sorai a szentpétervári kéziratból valóban hiányoznak. Ez utolsó sorok tehát minden valószínűség szerint apokryphek.[39] Ez a megállapítás azonban a levél többi részének hitelességén semmit sem változtat.

A József-féle levél s a Harkavy-féle változat tehát ez elveszett bővebb eredetire mennek vissza, amelyet a X. század derekán József kazar kagan nevében a Volgamenti Kazárfehérvárban héber nyelven valószínűleg kazár ember szerkesztett, de biztosan olyan ember, ki a kazarok történetével, helyzetével, életformájával és életszándékaival a legnagyobb mértékben tisztában volt, tehát hosszú időkön át közöttük élt, sőt a kazár kormányzat dolgaiba is befolyt.

József kazar király levele tehát a X. századi keleteurópai történetnek s így a magyar történetnek is elsőrendü fontosságú forrása.

Abban az időben, midőn a József-féle levél készült, a kazar hatalom utolsó fényes napjait élte. A varég oroszok már 912-ben vagy 914-ben megjelentek a Káspi-tenger vizein, már ekkor szorongatták a kazar fővárost. 943-ban Bakuig hajóztak s itt kikötve, elfoglalták a Kaukázuson túl, a Kúra egy mellékfolyója mellett fekvő Berda városát. Az oroszság azonban a kazárok számára halálos veszéllyé csupán 965-től kezdve vált, midőn Igor fia, Szvjatoszláv (957—972) elfoglalta a kazár birodalom nagy nyugati határvárát, a Don torkolatánál fekvő Sárkelt. Innen kezdve védtelenül állt az orosszal szemben a kazar birodalom szíve, a Volga torkolatvidéke s a hatalmas kiterjedésű főváros. Szvjatoszláv 969-ben bevette Itilt s a kazár birodalom megszünt.[40] Dávid kazar kagan — hihetőleg József fia —, népe maradványaival Krimbe menekült és Kercsben ütötte fel székhelyét. A magas kultúrának, amit a kazárság képviselt, még félszáz évig mentsvára maradt Krim. 896-ban Dávid király is elküldötte tudósait Wladimír udvarába, hogy öt a zsidó hit számára megnyerjék. Egyik követéről is tudunk, bizonyos Abraham ben Simcha-ról, aki ura megbízásából Susában járt s ritka kéziratokat gyüjtött az utolsó kagan számára. Talált is egy igen becses thoratekercset.[41]

1016-ban azonban ez a fellegvár is elveszett. Wladiszlav egyik fiának, Mietiszlávnak adományozza Tamutarachant és környékét. Ebbe Krim is beleszámít. Mietiszláv II. Baziliosz

[39] Kohn: i. m. 42. o. jegyzet.
[40] Kendrick: i. m. 160—163.
[41] Graetz: i. m. 412—3.

bizánci császárral összeszövetkezve szárazon és tengeren megtámadja a maradvány Kazáriát s csakhamar erőt vesz rajta. Az egyik törzsfőt, a keresztény Tsulu Györgyöt foglyul ejti, Dávid kagán úgy látszik elesik. Családjának tagjai Spanyolországba menekülnek s utódaik Toledóban kiváló Talmudösmerök hírében állanak. Itt találkozik velök még a XII. században is Abraham ibn Daud. Zsidó kazarok még soká élnek Krimben, míg lassanként nyomuk vész. Külön hitközségük neve: Kehal Chasar.[42]

A kazar hatalom 969-ben történt összeomlása világtörténeti jelentőségü esemény volt. A kazarság eltünésével eltünt Keletdél-Európa területéről az a lovasnomád kultúrkör, amelynek hagyománya bolgárokon és húnokon át a Krisztus előtti szkiták koráig vezetett. Fennállásának utolsó évéig beletartozott ebbe a kultúrkörbe a már pannóniai magyarság is.

A nagy kereskedelmi hálózat még a X. század derekán is fennállott Kelet-Európában, amelynek végpontjai egyrészt a magyar szállásbirtokok nyugati végei (pl. Galgóc), másrészt a turáni alföld mohamedán városai, Balkh, Khovarezm, Bokhara voltak. Így érthető, hogy balkhi arab dirhemek jönnek elő magyarországi honfoglaló sírok mellékleteiként. Ennek a kereskedelmi hálózatnak középpontja Itil, a kazar főváros; ide megy ki a „kalandozásokban" harácsolt nyugati arany és ezüst, hogy egy része postsassanida-mohamedános-nomádos tarsolylemezként a Szolyvától Szegedig vezető kereskedelmi úton, tehát a Vereczkei hágón át megint visszajöjjön Magyarországba. Ezt a kereskedelmet elsősorban mohamedán kazárok bonyolították le, kik — ezt az arab íróktól is tudjuk — főleg kereskedelemmel foglalkoztak. Magyarországon cserepiacaik és kirakodótelephelyeik lehettek.[43]

Nemcsak kereskedelmi, politikai síkon is fenntartotta a magyarság összeköttetését egykori uraival, a kazarokkal. A Schlechter-féle töredék tud róla, hogy az alanok ellen Áhron királyt a ‚turkok' segítették s ezekben a X. században nehéz mást, mint a magyarokat látni. Konstantinostól arról is tudunk, hogy a X. században a pannóniai magyarság és „Perzsia felé" leszakadt törzsei egymással érintkezést tartottak fenn, sürün váltottak üzenetet.[44]

Végre pedig összekapcsolta a magyarokat és a kazar-

[42] U. o. 413—414.
[43] L. bővebben: Ferdinandy: Mi magyarok. 72—73.
[44] M. H. K. 123.

török kultúrkör népeit a hasonló kulturális és szellemi állapot, s talán ez a legerősebben. Ez az azonos kulturális és szellemi állapot a vallási helyzet tényeiben jut kifejezésre. A Pontus feletti népekre a VI—X. században a vallási problémák állandó nyitottsága és végleg-el-nem-intézettsége jellemző. Már 525-ben felveszi a keresztséget egy Ogurda nevü „hún" király, Magyar király testvére. Száz évvel később keresztény az onogur-bolgárok fejedelme, Kuvrát is, sőt felesége bizánci császárleány.[45] Megint száz évvel később felesége hatására zsidó hitre tér a kazarok kagánja, s újabb száz évre rá, 921 előtt, a volgai vagy fehér bolgárok népe felveszi az Izlám hitét. A VIII. században a dorosi (Krim) gót metropolita fősége alatt a kazar birodalom területén 7 püspökség működött és pedig a kocirok püspöke, az itili püspök (tehát magában a kazar fővárosban), a kalizok püspöke, (Itiltől délre), a tereki püspök (hihetőleg az alánok püspöke), Taumatarachan püspöke s végre a húnok és az onogurok püspökei. Ezenkívül még három autokephal püspökség is fennállott ezen a területen: a sarkeli, a sugdaiai és a bosporosi püspökség. A húnok püspökének, Ephraim hitvallónak ünnepe november 10-én volt.[46] Az onogurok püspöke annak a törzsszövetségnek lehetett a főpapja, amelyben a magyarok elődei is benne voltak. — Mindezen bizánci keresztény, mohamedán és zsidó hatásokon kívül megjelentek a pusztákon — bár elsősorban Ázsiában — a dualis isteni természetet hirdető eretnek-keresztény Nesztór[47] és a tüzet tisztelő, perzsa Zoroaszter-féle vallás hatásai is.[48]

Azonban sehol, az egész területen nem szabad valamely vallás elterjedését véglegesnek tekinteni. Az ősi samanisztikus pusztai vallások mindenütt fennmaradnak: a zsidóhitü kazár kagant ősrégi pusztai hitben gyökerező királyölési szertartással végzik ki,[49] szerepe, az öt körülvevő szertartások mind a nomád és nem a zsidó gondolkodásban gyökereznek. Ogurda, vagy Kuvrát kereszténységük ellenére is megmaradnak pusztai, nomád fejedelmeknek, akár Bulcsú, aki Bizáncban megkeresztelkedik, ám Nyugaton, mint a kereszténység ostora jelenik meg s a hazai hagyomány azt tudja róla, hogy úgy itta a

[45] Moravcsik: i. m. 171. és köv.

[46] Moravcsik: i. m. 171. és köv.

[47] R. Hennig: Das Christentum im mittelalterlichen Asien etc. Hist. Vierteljahrschrift. 1934. 238—249. — Vámbéry: Bokhara tört. I. Pest. 19.

[48] U. o. 16. o.

[49] Róheim: A kazár királyölés és a Turul-monda. Ethnográfia. 1917. 58—99.

vért, mint a bort.[50] Gejza fejedelemről pedig egyenesen megmondja a hagyomány, hogy elég gazdagnak tartotta magát arra, hogy két istennek áldozzon.[51]

Legjellemzőbb erre a nyugtalan, kiegyensúlyozatlan szellemi és hitbeli állapotra a szerir fejedelem esete, amelyet Ibn Roszteh ír le: ...„fejedelmök... három vallásfelekezet szertartásait követi, pénteken (u. i.) a moszlimokkal imádkozik, szombaton a zsidókkal végzi az előírt imákat, s vasárnap a keresztényekkel. Annak, aki hozzájön, erre nézve azt mondja, hogy mind a három felekezet a maga vallásához hívja az embereket s úgy hiszi, hogy az igazság az ő részén van és hogy minden egyéb tévedés. *Én magamat e felekezetek mindenikéhez tartom, amíg a vallás igazságát meg nem ismerem...*" Szerdánta viszont e fejedelem népei egy „fa előtt földreborulnak s neki áldozatot hoznak."[52]

Egész mélységében tünteti fel ez az adat azt a tökéletes megzavarodottságot és azt a végzetes egyensúlyvesztést, mely a puszta népeit hatalmába kerítette. Igy aztán megértjük, mint lehetséges az, hogy valamelyik világvallás jelenlétét hogyan szorítja ki nagy területekről egy csapásra valaminő felszínes politikai változás. Ilyen pl. az, midőn 787-ben a kazarok elfoglalják Dorost s kivetik Krímből a bizánci hatalmat.[53] Úgyszólván azonnal eltünik az egész vidékről a tíz püspökséget felmutató gazdag keresztény tenyészet s az onogurok — s bennük a magyarok — egyszerre visszatalálnak régi pusztai hitükhöz. Doros elfoglalásától Szent Cyrill első déloroszországi missziójáig — tehát kb. 60 esztendeig — a Pontus felett úgyszólván megszünik a kereszténység.

E két emberöltő alatt a magyarság — mely eközben cseréli át kubánvidéki hazáját Dontövi hazájára — úgyszólván teljesen repaganizálódik. Ez az a kor, midőn — elsősorban Álmos személyiségéhez kapcsolódva — a magyarság ősi pusztai mítoszai sorra felújulnak.[54]

A magyar kereszténység — amit pedig körében nem kisebb személyiség, mint Kuvrát propagált —, még elég felszínes volt ahhoz, hogy szinte teljességében eltünjön Bizánc

[50] Szentpétery Script. I. 292.

[51] Marczali Henrik: A vezérek kora és a királyság megalapítása. (Mill. Tört. I. köt.) 233. o.

[52] M. H. K. 190—192.

[53] Moravcsik: i. m. 171. és köv.

[54] Ferdinandy: Mi magyarok 1. és 2. fejezete.

a steppékről való kiszorulásával egyidöben; a Káspi tó felett gyökeret vert kereszténység azonban erösebbnek bizonyult.

Keresztény volt—pogány népe körében—az alán király,[55] és zsidó királya alatt a kazarság egy tekintélyes része.[56] A kazarok városlakó, kereskedö osztálya viszont legnagyobb részében mohamedán volt. A kazarság nagy tömegei pedig, ahogy az arab írók mondják, oly hitet vallott, „mely a turkokéhoz áll legközelebb (Gurdézi).[57]

Ily környezetben a betelepedö magyarságot nem lehet vallásilag homogénnak elképzelni. Ahogy a bezdédi tarsolylemez kereszt-középpontú ornamentális kompozíciója mutatja, bizonyára voltak közöttük keresztények. A kazarokról leszakadt kabar törzsek egy része nyilván mohamedán volt, elökelöik talán zsidó vallásúak. A kabarokon kívül is sok lehetett a magyarok közt a mohamedán. Még a XIII. század elején is tanulnak az aleppói föiskolán magyar földi mozlimek.[58] A nép zöme azonban s maga a fejedelmi ház is a pusztai, ösi hitnek volt híve.

Könnyü belátni, hogy ez a lelki helyzet nem válhatott véglegessé. A X. század folyamán a pannóniai kereszténység elsösorban az itt talált szlávok közvetítésével utat talált a magyarság felé. Kelet-Magyarország viszont a bolgár és a bizánci egyház térítéseinek vált színhelyévé. A Gyula által az 50-es években idehozott Hierotheos szerzetes vált „Turkia" elsö püspökévé.[59]

A végleges megtérés azonban még így is soká váratott volna magára, ha a 969-es kazar katasztrófa fenekestöl fel nem borítja a keleteurópai gazdasági és politikai egyensúlyt.

A magyarság egyszerre magára maradt. Az orosz birodalom elzárta útját testvérnépei, elsösorban a magyarság töle elszakadt törzsei felé. Nyugat felé expanziós lehetöségei már 955, az ágostai ütközet óta nem voltak. A kazárság bukásával a Bizánc ellen folytatott portyáknak sem volt értelme: a rablott jószágnak nem volt többé piaca. A kazarok egy része — nyilván elsösorban azok a kereskedők, kiknek magyarországi kapcsolataik voltak —, Magyarországba menekültek. „Nam de terra Bular — írja Anonymus[60] —, venerunt quidam nobilissimi

[55] M. H. K. 193.
[56] L. a József-féle levél odavágó részét.
[57] M. H. K. 153—4.
[58] Németh Gy.: i. m. 305. u. o. más adatok is.
[59] Moravcsik: i. m. 171. és köv.
[60] Szentpétery: Scriptores. I. 114.

domini cum magna multitudine Hismahelitarum, quorum nomine fuerunt Billa et Bocsu ...“ A magyar hagyomány tehát fenntartotta e menekülő mozlim kazárok hírét, sőt vezetőik nevét is. Billa arab név, Boksu a török „baksy“-ból ered, mely bölcset, samánt jelent.[61] Anonymus ezt az eseményt Taksony uralkodásának idejére, tehát 970 elé helyezi.

Billa és Boksu közölhette Taksony fiával, a fiatal Gejzával a kazar birodalom összeomlásának szomorú hírét. Ez egyértelmü volt Magyarország teljes gazdasági és szellemi elszigetelödésével s puszta fennmaradhatása is egyszerre kérdésessé vált. Nem volt hátra más, mint az elveszett keleti kapcsolatok helyett nyugati kapcsolatokat keresni, kiegyezni a német birodalommal és intézményesen bevezetni a nyugati kereszténységet. Ez utóbbira Gejza már elő volt készítve: felesége lévén a keresztény Sarolt, a gyula leánya.

Elküldte hát követeit Nagy Ottóhoz Quedlinburgba és megnyitotta országát a nyugati térítés — a nyugati kultúra előtt.

[61] U. o. jegyzetben.

Bogyay Tamás:

Isten báránya.

(Adatok az Árpád-kori templomkapuk ívmeződíszítéseinek ikonográfiájához.)*

„... A Bárány legyőzi őket, mert ő az uraknak Ura és a királyoknak Királya;... (Jel. 17. 14.)

A középkori templom külsejének figurális díszítése rendszerint a főbejárat körül a leggazdagabb. Erre a részre hárult ugyanis az a feladat, hogy a kívülről jövőt a hely jelentőségére ráeszméltesse és a hétköznapból kiemelve az Isten házába való belépésre előkészítse. A kapudísznek e

* A képeket lásd a kötet végén.

A jegyzetekben a gyakrabban idézett művek jelzésére az alábbi rövidítéseket használjuk:

B = L. Bréhier, L'Art chrétien. Paris, 1928.

Ba = Kunstdenkmäler von Bayern.

BF = J. Baum, Romanische Baukunst in Frankreich, Stuttgart, 1910.

BZ = Bogyay Tamás, Két Árpád-kori timpanondombormű Zala megyéből. Technika, 1941. 6. szám.

DÁ = Donászy Ferenc, Az Árpádok címerei. Budapest, 1937.

DR = H. Dütschke, Ravennatische Studien. Leipzig, 1909.

F = Jan Fastenau, Die romanische Steinplastik in Schwaben. Esslingen a. N., 1907.

G = Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938.

GA = J. C. Gavini, La storia dell'architettura nell'Abruzzo.

IA = Italia artistica sorozat kötetei.

K = H. Karlinger, Romanische Steinplastik in Altbayern und Salzburg. Augsburg, 1924.

KrS = Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen.

MH = A. Michel, Histoire de l'art. Paris, é. n.

M = E. Mâle, L'art religieux du XIIe siècle en France. Paris, 1928.

MWE = Burkhardt Meier, Die romanischen Portale zwischen Weser und Elbe. Zeitschrift für Geschichte der Architektur, Beiheft 6. Heidelberg, 1911.

NÖ = F. Novotny, Romanische Bauplastik in Österreich. Wien, 1930.

PrS = Kunstdenkmäler der Provinz Sachsen.

RI = C. Ricci, Romanische Baukunst in Italien. Stuttgart, 1925.

RSI = C. Ricci, Mittelalterliche Baukunst in Süditalien. Stuttgart é. n.

SSz = Cs. Sebestyén Károly, Szeged középkori templomai. A szegedi városi múzeum kiadványai VIII. Szeged, 1938.

ST = M. Salmi, La scultura romanica in Toscana.

VDM = F. Van der Meer, Maiestas Domini. Théophanies de l'Apocalypse dans l'Art chrétien. Roma—Paris, 1938.

A könyv címe, illetve fenti rövidítése után minden egyéb jelzés nélkül álló római vagy arab szám, a képes tábla számát jelenti.

célból szemléletes és hatásos formában a megváltás gondolatát kellett a néző elé állítania, amely, mint a keresztény hit alapdogmája és lényege, középpontjában áll a templom belsejében folyó kultusznak. A megváltásban a középkor derekáig pedig elsősorban a triumfális mozzanatot látták, Isten Fia diadalát a Sátán, a Halál felett. A középkor első felének reprezentatív Istenképe ezért még nem a feszület, hanem a diadala dicsőségében trónoló égi Krisztus. Ennek megfelelően a románkori templom belső terében rendszerint az apszisz félkupolájába festett monumentális Maiestas Domini uralkodott és kívül is a kapuk díszítése általában triumfális szellemű volt, melynek középpontjába, a kapuépítmény szerkezeti súlypontját is jelentő timpanonba, legtöbbször a mennyei megdicsőült Krisztus alakja, vagy néha a rossz principium legyőzését ábrázoló harci jelenet (Sámson, Szent Mihály, Szent György, psychomachia stb.) került.[1]

A románkori magyar ívmezők ikonográfiájában is a triumfális-reprezentatív szellem uralkodik. Gerevich Tibor összefoglaló munkájában közölt tizenöt magyar timpanonnak közel fele, hét darab, Krisztus-timpanon.[2] Számuk nyolcra emelkedik a jáki főkapu sokáig elveszettnek hitt ívmezőjével, amelyet a Vasvármegyei Múzeum pincéjében Mozsolics Amália dr. talált meg és ő hívta fel rá e sorok írójának figyelmét is.[3]

[1] Ellentétben a gótikával, a románkorban rendkívül ritkán került a timpanon középpontjába passio-jelenet, vagy általában elbeszélő ábrázolás. V. ö. M 378. l., VDM 383—397 l., R. Berger, Darstellung des thronenden Christus in der romanischen Kunst. Reutlingen, 1926. 199—203 l.

[2] 1. Budapest, tabáni plébániatemplom. G CLXVIII. 1. Ívmező töredék voltára nézve l. ifj. Csemegi J. cikkét a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 1935. XII. 15-i 51—52. számában. 2—3. Gyulafehérvár G CXCV. 1—2. 4. Esztergom G CXCII. 5. Szentkirály (jelenleg Budapest, Szépművészeti Múzeum) G CCXV. 6. Bátmonostor G CCXV. 7. Timpanon Erdélyből a Szépművészeti Múzeumban. G CCXIV. A felsorolt Krisztus-timpanonok mellett Gerevich könyvében még a következő ívmezőket közli: három életfás timpanont (Vurpód G XCIII., Vizakna G XCIII., Veszprém, múzeum G 164. l), három Isten báránya timpanont (Jákon apátsági templom déli kapuja és a temetőkápolna G LXXVII. 1—2., Csempeszkopács G LXXXVII.), a fonott kereszttel díszített újudvari (G CCXIV.) és az elpusztult madonnás esztergomi timpanont (Porta speciosa G XIX.).

[3] Kívánatos volna az értékes emlék mielőbbi publikálása, mert a restaurálás előtti állapotról közölt rajzok és felvételek ebből a szempontból szinte használhatatlanok. Eitelberger tanulmányában (Jahrbuch d. Centralcommission 1856.) adott táblák megbízhatatlanságára jellemző, hogy az ívmezőben Krisztus egyszer derékig, áldó jobbal és baljában könyvet tartva

Az utóbbi időben ismeretessé vált emlékekkel azonban még inkább gyarapodott egy másik típus, amelyben az ívmezőt lehetőség szerint minél teljesebben kitöltő főalak a keresztet tartó, többnyire különleges, visszanéző beállításban ábrázolt bárány, ritkán (két esetben) oroszlán. A jáki apátsági templom déli kapujának, a jáki temetőkápolna és a csempeszkopácsi templom kapuinak timpanonjai ennek az Isten báránya timpanontípusnak közismert példái. Ezekhez járul még a nagysitkei dombormű,[4] a szegedi kőbárány,[5] a szentmihályfai (Zala m.) timpanon[6] (2. kép) és végül, mint e típusnak két különleges, eredeti értelmét vesztett hajtása, a zalahásházi[7] (3. kép) és a most első ízben közölt domonkosfai[8] (4. kép) oroszlános ívmezők. Számuk tehát eléri a Krisztus-timpanonokét. Még ha nem is számítjuk a két utóbbit, akkor is hat esetben foglalja el a megdicsőült Krisztus helyét a Bárány, amelyet pedig ma az ártatlan áldozat egyáltalában nem triumfális értelmű jelképének szokás tekinteni.

Mivel a Krisztus-timpanonok több, különböző eredetű típus közt oszlanak meg (Megváltó angyalokkal, szentekkel, donátorokkal stb.),[9] az Isten báránya-típus a románkori magyar ívmeződíszítések legnagyobb egységes csoportjává lép

(III. tábla), egyszer pedig mellképben jelenik meg (II. tábla). Az igen rongált eredetin világosan felismerhető, hogy az ábrázolás a burgund típusú, mennybemenetelből alakult Maiestasnak (két angyal által tartott mandorlában trónoló Krisztus) ugyanazt a térdelő angyalos változatát adta, mint a bécsi Riesentor timpanonja. Míg azonban a bécsi mester epigon módon fellazította a kompozíciót, Jákon a plasztikai erővel telt szentkirályi timpanonéhoz rendkívül hasonló arányú zömök alakok teljesen kitöltötték, sőt majdnem szétfeszíthették az ívmező szűk kereteit. A jáki és szentkirályi ívmezők közt mindenesetre igen közeli kapcsolatot kell feltételeznünk. A jáki ívmező és kapukáva jelenlegi, restaurált alakja természetesen hamis.

[4] Szenttamási Babos Lajos, A nagysitkei török emlék. Vasi Szemle 1935. 198 l. 1. kép. ifj. Csemegi József, A jáki apátság temploma. Vasi Szemle 1939. 23 l. 8. kép.

[5] SSz 7—8. kép.

[6] BZ 225—8. l.

[7] BZ.

[8] A szakirodalomban eddig ismeretlen; csak Kühár Flóris egy útirajza említi: Dunántúli bencés romok és emlékek. Pannonhalmi Szemle 1941.

[9] Megváltó angyalokkal: gyulafehérvári régibb timpanon és a jáki főkapu ívmezője. Szentek között: gyulafehérvári újabb timpanon és az esztergomi régi bazilikából fennmaradt márványberakásos ívmező (Deesis?). Evangelista szimbolumok közt: timpanon Erdélyből a Szépművészeti Múzeumban.

1. Leon.
2. Oloron.
3. Blasimon
4. Saintes.
5. Châteauneuf.
6. Varaize.
7. Aulnay.
8. Fontaine Chalendray.
9. Lichères.
10. Parthenay.
11. Argenton-Château.
12. Le Mans.
13. Chartres.
14. Paris.
15. St. Loup-de-Naud.
16. Girolles.
17. Semur-en-Brionais.
18. Varenne-l'Arconce.
19. Charlieu.
20. Salon.
21. Milano.
22. Crema.
23. Pavia.
24. Verona.
25. Piacenza.
26. Fidenza.
27. Ferrara.
28. Zara.
29. Siena.
30. Assisi.
31. Cingoli.
32. Spoleto.
33. Civita Castellana.
34. Carsoli.
35. Benevento.
36. Ruvo.
37. Trau — Trogir.
38. Zara.
39. Rheinau.
40. Sigolsheim.
41. Fluorn.
42. Heselbach.
43. Haubersbronn.
44. Murrhardt.
45. Andernach.
46. Lund.
47. Ronnenberg.
48. Rheden.
49. Hornburg.
50. Ober-Röblingen.
51. Naumburg.
52. Ober-Greislau.
53. Wechselburg.
54. Rochsburg.
55. Dornstedt.
56. Kemnath.
57. Pföring.
58. Münchsmünster.
59. Geibenstetten.
60. Vornbach.
61. Reichenhall.
62. Friesach.
63. St. Veit a. d. Glan.
64. Spitalitsch.
65. Domonkosfa.
66. Zalaháshágy.
67. Szentmihályfa.
68. Ják.
69. Csempeszkopács.
70. Nagysitke.
71. Szeged.

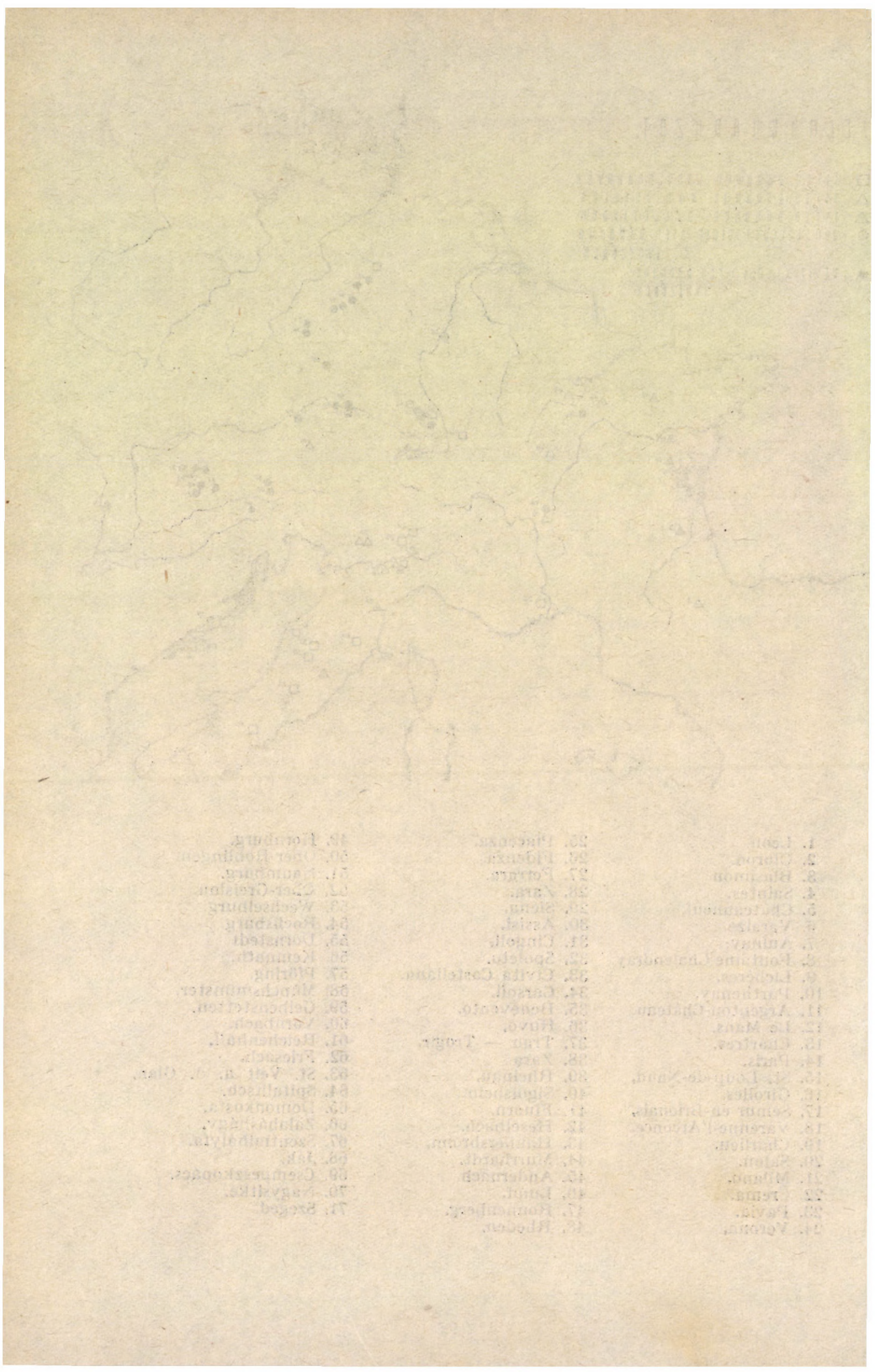

elő. Szinte kötelességünk tehát, hogy eredetével és jelentőségével foglalkozzunk.[10]

*

Az Isten báránya szimbolum eredetének ismertetése nem tartozik feladatunk körébe és a minket érdeklő magyar románkori emlékek szempontjából nem is szükséges. Elegendő csak utalnunk Friedrich Gerke és F. van der Meer müveire,[11] akik a kérdést mintaszerüen feldolgozták. Az Isten báránya ókeresztény korbeli fejlődéséből csak azokat a mozzanatokat kell az alábbiakban ismertetnünk, amelyek a szimbolum középkori kapudíszítésként való felhasználási módjaira és megjelenési formáira döntő befolyással voltak.

Két kérdés merül fel: 1. milyen formában, 2. milyen jelentéssel vette át a motívumot a középkori épületszobrászat a késő-antik művészettől?

I.

A középkor elején az Isten bárányának három olyan jellegzetes *formai változatát* találjuk, melyek a későbbi monumentális művészetbe is átmentek. Ezek közül a trónon vagy könyvön fekvő Bárány a VI. században az Apokalipszist már teljesen középkori szellemben, híven illusztráló festményciklusokban született meg (Roma, S. Cosma e Damiano). Plasztikai formát ölteni épúgy nem tudott, mint ahogy az Írás minden szavát képbe öntő kora középkori kéziratok hétszarvú, hétszemű, vérző, pecséttörő vagy harcoló Bárányai sem igen tudtak kilépni még a miniaturák fantasztikus álomvilágából sem.[12] A továbbiakban tehát mind a

[10] A kérdést Gerevich Tibor vetette fel a jáki déli kapuval kapcsolatban: „Az Isten bárányának jelképes ábrázolásával olasz és francia-román kapukon is találkozunk; Ferrarában a nyugati kapun, Piacenzában a kapu architrávján (Mus. Civ.), Fidenzában viszont a homlokzat oromfalán; a francia Charlieu-ben és Semur-en-Brionnais-ben az archivolton. A jáki típus elhelyezésében és kisérő motívumaiban ezektől független, eredeti. Hatása a jáki műhely nyugati kisugárzásával kiterjedt Ausztriára (St. Veit a. d. Glan) és Délbajorországra (Pföring, Münchsmünster). G 192 l.

[11] F. Gerke, Der Ursprung der Lämmerallegorien in der altchristlichen Plastik. Zeitschrift f. neutestamentl. Wissenschaft 1934. Band 33. Heft. 2—3. és VDM.

[12] VDM 125—133 l. A miniaturáknak a nagy művészetekre gyakorolt hatását sokszor túlértékelik. Világos azonban, hogy az írással szinte összenőtt könyvfestés a kora középkorban az egyházi, kolostori intelligencia munkakörébe vágott és a kézműves iparnak tekintett, többnyire világi kőfaragók kezében lévő monumentális plasztikára *közvetlenül* nem hathatott.

fekvő Bárányt, mind a kéziratokban előforduló különleges formákat figyelmen kívül hagyhatjuk.

A másik két formai változat voltaképen ugyanannak a beállításnak, *a frontalitásnak két különböző, de egyaránt késő antik ábrázolási módja.*

A IV. század második felében az apsziszok és szarkofágok ünnepélyes, mennyei Krisztus-kompozícióinak kísérőiként fellépő bárány-allegóriákban ugyanis a *homloknézet* emeli ki a középen, Sion hegyén álló Bárányt a két oldalról feléje tartó, oldalnézetben ábrázolt apostolbárányok közül.[13] Érdemes megfigyelni, hogy az első időkben a bárány-allegória szinte pontosan ismétli a felette lévő jelenetet, amelynek főalakját, a mennyei Krisztust ugyanaz a hieratikus frontalitás jellemzi, mint az alatta álló Krisztus-bárányt.

A középen, szemközt álló bárányt a római bazilikák mozaikjain festői rövidülésben, a késő-antik illuzionista művészet távlati ábrázolásainak eszközeivel adták vissza. Ez a forma a római és Róma környéki templomok apsziszdíszítésében az ókeresztény bárányallegóriás frízekkel együtt a középkor derekáig élt. Ezért leginkább *római* vagy *festői típusnak* nevezhetjük.

A plasztika viszont már a IV. század vége felé, a milanoi S. Ambrogio híres szarkofágján[14] a homloknézetet voltaképen két ellentétes oldalnézet egyesítésével, sajátságos kontraposzttal adja vissza és így megteremti az oldalt állva visszanéző báránynak a középkori szobrászatban is szinte egyeduralkodóvá lett különleges típusát. A frontális báránynak ez az ábrázolási módja a ravennai szarkofágokon válik jellegzetes, szinte heraldikus stilizáltságú szkémává, ezért röviden *ravennai típusnak* nevezzük. (1. kép.)

A homloknézet az ókeresztény Isten bárányának még akkor is kötelező beállítása maradt, mikor a jelképet a szokásos allegórikus kompozíciókból kiszakítva önállóan alkalmazták, tehát ilyen kiemelő, megkülönböztető eszközre voltaképen már nem volt szükség. A kialakult formához való ragaszkodásban bizonyára nemcsak a mintaképek tekintélyének

[13] Az ókeresztény bárányallegóriákra nézve l. Gerke id. cikkét és VDM 29—174 l. Az ókeresztény és középkori Agnus Dei ábrázolások közti formai különbségekkel foglalkozott röviden E. Dyggve, A lectern in the Ny Carlsberg Glyptotek. A romanesque style-copy. Re-print of: From the Collection of the Ny Carlsberg Glyptotek II. (1938) 196—199 l.

[14] VDM 45 l. 1. kép. A szarkofág kompozíciója egy monumentális apsziszmozaik másolata.

volt része, hanem a Krisztusképekre jellemző hieratikus homloknézet méltóságot és felsőbbrendűséget kifejező ősi erejének is, — legalábbis addig, amíg értették a késő-antik művészet formanyelvét és az Isten báránya kialakult formáiban még tényleg a homloknézet ábrázolását látták.

A népvándorlás hozta új népek a szimbolum keresztény formáinak lényegét és szükségszerűségét már nem értették. Ezért mindkét típus és általában az Isten báránya frontális beállítása elvesztette kötelező erejét és megjelent mellettük a harmadik, legkezdetlegesebb, legegyszerűbb, önmagától adódó típus, a longobard idők oldalnézetben ábrázolt barbár Isten báránya.[15]

Ez a három formai változat közül a románkori épületszobrászatnak általános, szinte kötelező formája *a ravennai típus* lett. A *római típus* mellette továbbra is csak a festészetben élt. Megtaláljuk közép- és délitáliai, franciaországi freskókon, itt-ott kéziratokban, de a szobrászatba csak szórványosan, akkor is torzított alakban jut el. *A barbár profil bárány* megjelenése pedig mindig helyi, népi gyökerekből táplálkozó antiklasszikus erők érvényesülését jelzi. Így szinte egyeduralkodó a spanyolországi Beatus-kéziratokban[16] és a kora középkori Felső-Itália „longobard" művészetében, később pedig fel-felbukkan a románkori provinciális alkotásokon.

Felvetődik a kérdés, a középkor miért éppen a ravennai típust részesítette előnyben a másik kettővel szemben.

A szobrászatban nyilvánvaló a plasztikában született ravennai forma felsőbbsége, szemben a rómaival, amely a szobrászi eszközökkel való ábrázolásra eleve alkalmatlan volt. A festői illuzionista rövidülés — a késő-antik művészi szemlélet és hagyomány lassú elsorvadásával — különben is egyre feleslegesebb és határozatlanabb beállításnak tűnhetett fel. A heraldikus figurává stilizált visszanéző ravennai bárány alakja viszont egyáltalában nem lehetett idegen a középkori Európa új népeinek. Mind a keresztény kelet művészete, mind a népvándorlás hozta motívumokkal telt kora középkori északi germán művészet ugyanis számtalan rokon formai megoldást tudott felmutatni stilizált, vissza-

[15] A sok közül mint jellemző „longobard" emlékét Teodota szarkofágjának töredékét idézzük. Pavia Museo, Civico. Venturi, Storia dell'arte italiana II. 140 l. 113. kép.

[16] VDM 160 l.

fordított fejű állatalakjaival.[17] A ravennai típusnak tehát a magától adódó barbár profil-bárránnyal szemben is győznie kellett, mert mögötte állt az erősebb, kialakultabb és magasabb színvonalú formai tradíció.

II.

Ami az Isten báránya *jelentését* illeti, a kérdés látszólag igen egyszerű, hiszen közismert, hogy mindig Krisztus jelképe volt. A Krisztus-fogalom dogmatikai és hangulati tartalma azonban oly kimeríthetetlen és sokszínű, hogy feltétlenül meg kell pontosabban jelölnünk, az Isten Fia személyiségének és megváltói mivoltának minő mozzanatait foglalták össze ebbe a különös jelképbe.

Az V. században, midőn a fentebb ismertetett két késő-antik formai változat véglegesen kialakult, az Isten báránya szimbolum már teljesen át van itatva az Apokalipszis szellemével. A Sion hegyén áll (Jel. 14., 1.), őt dicsőíti az apokaliptikus vének kara (Jel. 5., 8—13.), ő „az uraknak Ura és a királyoknak Királya" (Jel. 17., 14.). A Bárány tehát a menynyei dicsőségben megjelenő, minden ellensége felett győzedelmes Krisztus jelképe, lényegében Maiestas Domini.[18] Ezért páratlan népszerűségre tett szert épp a későbbi ravennai szarkofágplasztikában, amely már nem is igen ismert más témát, mint a Maiestas Dominit.[19]

Az apokaliptikus Maiestas jelleg az eredeti kompozíciókból kivált és szellemi jelentőségének, méltóságának jelzésére többnyire koszorúba,[20] később általában körkeretbe, aureolába foglalt Báránynál is megmarad, sőt az ünnepélyes izoláltságban még jobban érvényesül. A környezettől függetlenítő keret alkalmassá tette a jelképet arra is, hogy bárhová, változatlan formában beilleszthessék. Így került rá kisebb kultusztárgyakra, főként keresztekre és így kapott helyet egyéb apokaliptikus eredetű vagy hangulatú kompozíciókban is, pl. a négy Élőlény (evangélista szimbolumok) közt és később az Utolsó ítéletben.

Az önállósult Bárány mellől természetesen csakhamar

[17] V. ö. Fettich N., A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban. Szent István emlékkönyv III. 494 l.

[18] VDM 168 l.

[19] F. Gerke, Christus in der spätantiken Plastik. Berlin, 1940. 71—72 l.

[20] Pl. Laterán, Szent János oratórium. VDM 126 l. 29. kép.

eltűnnek az eredeti összefüggésekre emlékeztető járulékok, mint a paradicsomi Sion hegye és a négy folyó. Az attributum, amely helyükbe lép: a triumfális jelleget még erősebben és még világosabban hangsúlyozó hosszúszárú győzelmi kereszt. Egyesek szerint a keresztet tartó Bárányban a győzelmi szimbolikát a kereszthalál fájdalmas reálizmusával akarták valamikép összeegyeztetni.[21] A kereszt és a Bárány együtt nolai szent Paulinusnál tényleg a szent áldozatot jelzik, ez az áldozat, a passio, azonban az ókeresztény átértelmezésben nem szégyen és nem szenvedés, hanem győzelmes hadjárat, melynek jelvénye és középpontja nem a Golgota reális keresztje, hanem a crux invicta.[22] A kereszt előtt álló Bárány-kompozíció győzelem és megdicsőülés értelmét a ravennai szarkofágok mutatják legvilágosabban. Az ú. n. Honorius-szarkofágon[23] a kereszt és a Bárány a Paradicsomhegyen állanak, a S. Apollinare in Classe egy kőkoporsójának baloldali keskenyebb lapján a monogrammos kereszt két páva közt ismét a Paradicsomhegyen jelenik meg, a túlsó végen levő jobboldali lapot ugyanaz a kereszt ékesíti, de már ékkövekkel is díszítve és előtte áll a Bárány. A Paradicsomhegy a négy folyóval itt ugyan hiányzik, viszont a keresztre koszorút hozó galamb nem kevésbbé hangsúlyozza a triumfális és mennyei jelleget.[24] (1. kép.) Sehol semmi nyoma tehát a reális passióra való utalásnak.

A crux invicta a Maiestas értelmü kompozíciókban Krisztusnak és apostolainak kezébe került, mint győzelmi jelvény — vexillum crucis. A Bárány, mint a mennyei, győztes Krisztusnak teljes jogú helyettesítője, szintén vállára vette a keresztet. Ez az antropomorf, már egészen középkorias szellemű beállítás a VI. században kezdett el általánossá válni. (II. Justinus császár keresztje az ú. n. crux vaticana.)[25] Később az ábrázolás csak annyiban változik, hogy a Bárány melső lábát törzse alá visszahajtva tartja a már nem vállán fekvő, hanem többé-kevésbbé függőlegesen álló kereszt alsó végét, a kereszt maga pedig a liturgikus, körmeneti keresztek alakját veszi fel — és sohasem a feszületábrázolásokról ismert reális keresztekét.

[21] B 78—79 l. VDM 136—137 l.

[22] F. Gerke, A passiószarkofágok kormeghatározása. Arch. Értesítő 1939. 9—11 l.

[23] DR 5 l. 2. kép.

[24] DR 73 l. 29. b. és c. kép.

[25] Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin. Paris. 291 l. 151. kép.

Az ókeresztény művészet triumfális vexillum crucis-a lett tehát az Isten bárányának utoljára kapott, de napjainkig legjellemzőbb attributuma.[26]

*

Az Isten bárányát jelentése szinte eleve arra rendelte, hogy a románkori templomkapuk reprezentatív és missziós hivatást betöltő díszítésében helyet kapjon. Az az ismert szellemi törvényszerűség azonban, amelyből a román apszisz- és timpanondiszítések tartalmi párhuzamossága vagy legalább is rokonsága fakadt, érvényesült már az ókeresztény korban is. Ezért a bazilika „sacra via"-jának célját, végpontját jelentő apszisz bárányallegóriája, mint az egész apszisz-mozaik Maiestas képének kis helyen elférő változata, szórványosan már akkor is megjelent a „sacra via" kezdetét jelentő bejárat felett.[27]

Egy XI. századi rajz tanusága szerint a régi Szent Péter-templom homlokzatát díszítő monumentális mozaiknak szintén a körkeretbe foglalt római típusú Bárány volt a főalakja.[28] Kétfelől, kissé lejjebb, az evangélista szimbolumok kísérték, alul az apokaliptikus vének kara volt látható. A mozaik Attila kortársa, Nagy szent Leó pápa idejében készült és az akkori, V. századi római bazilikák (pl. S. Paolo fuori le mura) diadalívének szokásos díszét vette át. Itt is tehát az oltár feletti belső triumfális díszítést vetítették ki a homlokzatra. Eredetileg, az írott források szerint, Krisztus alakja állt a „négy élőlény", azaz az evangélista szimbolumok között. Grisar feltevése szerint I. Sergius pápa tétette helyébe a Bárányt, mint teljesen azonos értelmű jelképet a VII. század legvégén. Ez mintegy tüntető tiltakozás lett volna a 692. évi konstantinápolyi Concilium Trullanumnak a Krisztus-bárány használatát eltiltó 82. kánonja ellen, amelyet, a zsinat számos más határozatával együtt, az erélyes

[26] Ezt a keresztet a spanyol Beatus kéziratok illusztrálói nemzeti ereklyéjükkel, az oviedoi kereszttel azonosították és így az Isten báránya szimbolumot nemzeti tartalommal töltötték meg. (VDM 136 l.)

[27] F. Gerke szíves közlése szerint a régi Hagia Sophia maradványai közt került elő ilyen, valószínűleg kapudíszítő bárányallegóriás márványfriz. A salonai Basilica urbana-ban egy bárányallegóriával díszített szemöldökkövet találtak. (Forschungen is Salona. Wien 1917. 53 l. 84. kép.)

[28] H. Grisar S. J., Die alte Peterskirche zu Rom und ihre frühesten Ansichten. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte IX. 1895. 239 s köv. l.

pápa még a császári fenyegetésre sem volt hajlandó megerősíteni. Ha mindez csak feltevés is, tény az, hogy a Szent Péter-templom homlokzatán az Isten báránya jövendő sorsa is eldőlt. Míg keleten a Concilium Trullanum tilalma nyomán teljesen eltűnt,[29] nyugaton a császárral is dacoló I. Sergius pápa küzdelme nem volt eredménytelen. Amint az évezredforduló után az atriumok, előcsarnokok homályából kiszabadult kapu gazdag, reprezentatív román stílusú típusainak kifejlesztése megindult, az ókeresztény ötlet: a templombejáratnak, a „sacra via" kezdetének a győzelem és megdicsőülés szellemében Isten báránya képével való díszítése is kiteljesedett.

Az Isten báránya kapudíszként való alkalmazása különféle módjainak eredetét és az egyes típusok kialakulását most nem vizsgálhatjuk végig. A magyar emlékek helyzetének és jelentőségének tisztázása végett elegendő csak röviden áttekintenünk, hogy a szimbolumot Magyarországon kívül *hol* és *miként* használták fel a templomkapuk díszítésében.

A teljes emlékanyag felsorolására sem volna jelenleg hely, sőt lehetőség sem, mivel az alábbiakban most is folyó és voltakép soha be nem fejeződő gyüjtőmunka jelenlegi eredményeit adjuk. Ezért az Isten báránya kapudíszítések típusainak csak ismertebb és a földrajzi elterjedés határait jelző emlékeit idézzük és csak ezeket tüntetjük fel a mellékelt térképen is.[30] Lehető teljességre csak annál a típusnál törekedtünk, amelybe a hazai Isten báránya timpanonokat is be kell sorolnunk.

Keleten és délkeleten, a görög egyház területén, a jelkép a Trullanum tilalma következtében kiveszett. A nyugati, katolikus Európában az alábbi, mind az inkonografia, mind a földrajzi elhelyezkedés szempontjából világosan elkülöníthető csoportokat találjuk.

I. *Isten báránya a szemöldökkő közepén.* Eddig ismert legrégibb példája, egy — a XI. század első negyedére tehető — töredék, amely Dél-Franciaországból került a Louvreba.[31] A típus igazi hazájának azonban, mint a térkép is mutatja, Itáliát tekinthetjük, ahol rendszerint kerek aureolában, evan-

[29] VDM 168 l.

[30] A térképet ifj. Csemegi József rajzolta, aki szíves volt felhasználásra átengedni rokonirányú kutatásainak kiadatlan anyagát is.

[31] Haman-Lean, Frühe Kunst in westfränkischen Reich. Leipzig 1939. 113 l. 89. tábla. Pontos származási helye ismeretlen.

gélista szimbolumok közt, mint teljes Maiestas Domini jelenik meg. A jelképnek a szemöldökkőre való helyezését a fent egyenes lezárású antik kapuforma szívós továbbélése magyarázza meg. A klasszikus építészeti formákat híven őrző itáliai és délfranciaországi kapukon ugyanis jó ideig a vízszintes szemölkökkő alkotja a bejárati nyílás felső lezárásának szerkezeti lényegét. Felette az archivolt csak tehermentesítő ív és az ívmező egyszerű falkitöltés. Ennek megfelelően a szemöldökkövet emeli ki a díszítés is, amely felett az ív csak másodrendű jelentőségű, az ívmező pedig akárhányszor üresen is marad. A szemöldökkő díszítésének szinte kötelező témája a Maiestas Domini, Krisztus mandorlában az evangélista szimbolumok közt, amelynek a szóban lévő típus nyilvánvalóan csak egyik változata. Nem lehetetlen, hogy ez a változat, amely Középitáliában a leggyakoribb, a régi Szent Péter-templom említett homlokzatmozaikjának hatása alatt jött létre.[32]

II. *Isten báránya a homlokfalon.* A jelkép a kapuépítmény homlokfalán, a legkülső ív zárókövén vagy felette van elhelyezve. E típus magvát egy különleges veneto-emiliai emlékcsoport alkotja,[33] a veronai S. Zeno és dóm, a ferrarai és a piacenzai dómok kapuelőcsarnokainak jóformán szóról-szóra azonos díszítése. Mindezeken az emlékeken a kapuelőcsarnok homlokívének zárókövét díszítő Isten bárányát kétoldalt, az ív tövében a két szent János kíséri és Keresztelő szent János jobbjával a Bárányra mutat, másik kezében írásszalagot tart: Ecce agnus dei... Az ábrázolás tehát tel-

[32] E típusra példák: Assisi, Duomo. (RI 111), Benevento, Duomo. (IA Benevento 47 l.), Carsoli, Sta Maria in Cellis (GA 200) és Porta Santa Vittoria (GA 202), Cingoli (RI 126), Crema (RI 22), Milano, S. Ambrogio (RI 5), Piacenza, Museo Civico (Marburger Jahrbuch 1928. Krautheimer, Fig. Plastik in Ostlombardei. 69. kép), Siena, Ex chiesa di San Desiderio (ST 215), Spoleto, San Ponziano (szerző felvétele), — Franciaországban az említett Louvre-beli töredék mellett említhető még: Salon (Bouches du Rhône) (BF 133). Németországban Heselbach (F 17 l. 9. kép) és Sigolsheim (Zeitschrift f. christliche Kunst 1911. G. Weise, Das Tympanon der Peter- und Paulskirche zu Sigolsheim im Elsaß. 106 l.). Az olasz példáktól független, helyi előzményekre támaszkodó a ronnenbergi kapu szemöldökkövének népművészeti alkotásszámba menő provinciális dísze (H. Karlinger, Deutsche Volkskunst. Propyläen Verlag 1938. 131). Magyarországon legfeljebb a túri töredék jöhetne szóba, ha bebizonyulna, hogy nem párkány, hanem szemöldökkő töredéke volt. (Békefi R., A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. 116 l. 31. kép.)

[33] Verona, S. Zeno (RI 32) és Duomo (RI 31), Ferrara, Duomo (RI 72), Piacenza, Duomo (R. Hamann, Deutsche und französische Kunst im Mittelalter. Marburg a. d. Lahn, 1922. l. 92 l.).

jesen független az apokaliptikus Maiestasoktól és a Jordán-parti jelenet szelídebb hangulatát őrzi. Nem lehetetlen, hogy régi, keleti-keresztény eredetű képtípus, mert megfelel annak a leírásnak, amit a Concilium Trullanum az elítélt Krisztus-szimbolumról ad: a Bárány, amelyre az elöhírnök mutat. A típushoz tartozó többi itáliai emlékekre is jellemző az apokaliptikus elem hiánya. Valószínűleg a veneto-emiliai kompozíciónak a következő, középfranciaországi típussal való összevegyüléséből magyarázható a charlieu-i kapu dísze, ahol az archivolton fent áll a Bárány, az ív tövében is áll két alak, de már nem a két szent János, hanem két gitáros alak, valószínűleg apokaliptikus vének.[34] Ezeknek a XII. század első feléből származó emlékeknek sajátos ikonografiai témája csak jóval később, a szász provincializmusban bukkan fel újra.[35] A hasonló elhelyezés és az apokaliptikus elem hiánya kapcsolja hozzájuk a paviai S. Michele főkapuját[36] és néhány XIII. század eleji kaput,[37] anélkül azonban, hogy főként az utóbbiaknál, közvetlen leszármazási viszonyról beszélhetnénk.

III. *Isten báránya a bélletíven.* Ennek a XII. századi francia típusnak legjellegzetesebb képviselőit Saintonge és Poitou területén találjuk, ahol a hiányzó timpanon helyett a kapuk bélletíveit borították el figurális dísszel. Az Isten báránya, melyet többnyire angyalok tartanak aureolában, mindig apokaliptikus értelmű kompozícióban jelenik meg.[38]

[34] BF 149. Az ív tövében álló alakok jelentésére nézve l. VDM 375 l. Charlieu-t követi Semur-en-Brionnais (R. de Lasteyrie, L'architecture religiense en France à l'époque romane. Paris. 1912. 588 l. 586. kép).

[35] Az alább részletesen tárgyalt provinciális Isten báránya timpanonokon. Ezek, mint látni fogjuk, aligha vehették az ötletet közvetlenül a veneto-emiliai csoporttól.

[36] RI 18.

[37] Fidenza (Hamann i. m. 121. kép), Civita Castellana (RI 147). Az északolasz emlékek befolyásának kell tulajdonítanunk a reichenhalli S. Zeno egyébként is teljesen északolasz jellegű kapuján, a Madonnás timpanon feletti síma bélletív zárókövére faragott Isten bárányát, bár az elhelyezés módja a következő csoporthoz áll közel. (K 44).

[38] A nagyszámban fennmaradt emlékek közül csak néhányat sorolhatunk fel. A rájuk vonatkozó irodalomból is elsősorban csak az ikonografiai vonatkozásút idézzük. Argenton-Château (M 440 l.), Aulnay, Saint-Pierre (MH I. 2. 363. kép), Blasimon (M 441 l.), Châteauneuf (Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné de l'architecture française. VII. 402 l.), Fontaine Chalendray (M 441 l.), Oloron (M 439 l.), Parthenay, Notre-Dame de-la-Coudre (M 440 l.). Saintes, Sainte-Marie-aux-Dames (MH I. 2. 362. kép), Varaize (M 440 l.).

Ha nem is kísérik minden esetben az apokaliptikus vízió szokásos alakjai, mint a vének kara (Parthenay, Notre-Dame-de la-Coudre, Varaize, Aulnay) vagy az evangélista szimbolumok (Saintes), az ábrázolás, amelyben helyet foglal, legalább is apokaliptikus szellemű és hangulatú, mint pl. az Utolsó ítélet. Ezek a saitonge-i és poitou-i kapudíszítő kompozíciók idővel mindinkább elvesztik égi látomás jellegüket és tanító példákkal, moralizáló allegóriákkal telnek meg.[39] Északabbra azonban, ahol a figurális díszítésű archivolt ötlete a timpanonnal egyesült, az apokaliptikus gondolat ismét teljes tisztaságában nyilatkozik meg és az Isten báránya az ívmező Maiestas Domini-jának lesz szerves kiegészítője.[40] A típusnak délre, Itáliába eljutott példáit is az apokaliptikus gondolathoz való ragaszkodás jellemzi.[41]

IV. *Körkeretbe foglalt Isten báránya a timpanonban.* Az ide tartozó emlékek területileg nem alkotnak összefüggő csoportot és eredet szempontjából sem egységesek. Voltaképpen mindegyik valamelyik előbbi, elterjedt típus azonos szellemű leegyszerűsítése, szerényebb, vidékiesebb igényekhez való alkalmazása révén jöhetett létre. Ezért mind megegyeznek abban, hogy a körkeretbe foglalt Isten bárányát igazi vezető motívumként, a bonyolult és nehéz apokaliptikus látomás, Utolsó ítélet vagy Maiestas-kompozíciók nélkül alkalmazzák, még hozzá az ívmezőben, amely a legszerényebb falusi kapun is a leginkább alkalmas volt a figurális díszítésre. A kapudíszítő Isten báránya ebben a leegyszerűsített változatban már a XII. században szétáradt a latin keresztény Európában Spanyolországtól Skandináviáig és keletre Szász- és Svábországig.[42] Ezeken a szórványos emlé-

[39] M 441 l.

[40] Le Mans (M 382 l. 220. kép), Saint-Loup-de-Naud (M 388 l. 221. kép) Paris, Notre-Dame, Portail Sainte-Anne eredeti, XII. századi béllet-ívdíszítésében is szerepelt az Agnus Dei (B 305 l.). Késői kisugárzása a típusnak: Chartres, déli kapu a XIII század közepéről (VDM 375 l.).

[41] Pisa, Battistero, a 24 apokalyptikus vénnel (ST 202), Ruvo, evangelista szimbolumokkal (RSI 68).

[42] A francia típusú angyalok tartotta körkeretbe foglalt Isten bárányára példa: Lichères (BF 68), Andernach, plébánia templom (E. Redslob, Das Kirchenportal. 10). A XII. század végi Taramite de Litera (Huesca), S. Mária Mayor timpanonjában az ugyancsak angyalok által tartott Krisztus-monogramm közepén fedezhetünk fel egy kis bárányt (Kingsley Porter, Romanische Plastik in Spanien. Pantheon Verlag 1928. 133. b.) L. még: Leon, San Isidoro (VDM 131 l.). Az északfrancia elrendezésű evangelista szimbolumok közé a trónoló Krisztus helyébe állították a Bárányt a svéd-

keken az Isten báránya végleg kiszabadult a szövevényes apokaliptikus és eschatologikus kompozíciók kötöttségéből, ami mintegy előkészítette és lehetővé tette azt, hogy a jelképet a következő típus új művészi beállításban és részben új értelemmel is használja fel.

V. *Keretnélküli Isten báránya az ívmezőben.* Ennek a szász-sváb-bajor területen megjelenő típusnak jelentősége a formai megoldásban van. A timpanonba helyezett, körkeretbe foglalt Isten báránya motívumát ugyanis úgy fejleszti tovább, hogy a Bárányt minden keret nélkül teszi az ívmező főalakjává és igyekszik vele az adott teret minél jobban kitölteni. Ez az egyedüli típus, amely az összes eddig tárgyaltak közül Magyarországon is meghonosodott, ezért bővebben kell vele foglalkoznunk.

Az ide tartozó emlékek túlnyomó része szász, sváb és bajor területen, három, meglehetősen zárt csoportban, falusi templomokon található és erősen vidékies formákat mutat. Mindez a kor nemzetközi színvonalán álló stílusművészet útjából kieső, kimondottan lokális művészi gyakorlatra utal.[43]

Ma még nem tekinthető eldöntöttnek, hogy a teljesen különálló szász és az egymással érintkező sváb és bajor csoportból melyik a legrégibb, illetve tekinthető-e valamelyik a másik kettő előzményének. Provinciális stílusuk a formák alapján való kormeghatározást igen bizonytalanná teszi. Valószínű, hogy a szász és sváb falusi templomok emlékei megelőzik a bajor csoportot, amelyben már a Duna-völgyi kolostorok művészete veszi át a vezető szerepet. A XII. szá-

országi Lundban (A. Speitz, Der Ornamentstil. 197 l.). Ide tartozik még a dekorációjával Itália felé utaló Rheinau (Die romanische Kirchenbau des Bodenseegebietes I. 232), továbbá Dornstedt (PrS XIX. 52 l. 33. kép), Murrhardt (F 26. kép). Késői példa Trau-Trogir, Szent János templom (Ivekovič, Dalmatiens Architektur und Plastik II. 58.)

[43] Szász csoport: Hornburg (PrS XIX. 278 l. 160 kép), Ober-Röblingen (PrS XIX. 326 l. 189. kép), Ober-Greislau (PrS III. 15 l. 4. kép), Wechselburg (KrS XIV. Beilage VIII.), Rochsburg (KrS XIII—XIV. 78 l.), Rheden (Mitthoff, Kunstdenkmäler in Hannoverschen III. Taf. 4.), Naumburg (Dehio, Geschichte der deutschen Kunst I. 142 l. 284. kép). Sváb-bajor csoport: Fluorn (F 23. kép), Haubersbronn (F 25. kép), Kemnath (töredék) (F 24. kép), Geibenstetten (Ba IV. 7. 100—101. kép), Münchsmünster (K 122), Pföring (K 140), Vornbach (Ba IV. 4. 205. kép). Teljesség kedvéért említjük Gross-Ammensleben (MWE 221 l.) és Knobelsdorf (KrS XXV. 86. kép) timpanonjait, ahol az Isten báránya a függőleges középtengellyel ketté osztott ívmező jobboldalát foglalja el, míg a balmezőt az elsőnél rozetta, a másodiknál virág tölti ki.

zad második felénél régebbre azonban nem nyúlhat vissza egyiknek eredete sem. B. Meier ugyanis a szász csoportból kimutatta, hogy a legrégiesebb és legkezdetlegesebb falusi timpanonok sem igen keletkezhettek a XII. század utolsó negyede előtt.[44] Közel egykorúaknak, a XII. század végéről és a XIII. század első feléből valóknak kell tekintenünk a sváb csoport emlékeit is, amelyeket ugyanaz az időtlen vidékiesség jellemez, mint a szászokat. Az emlékanyag rendszeres, korszerű feldolgozása valószínűleg itt is épúgy korrigálni lesz kénytelen a korábbi kutatóknak (Fastenau) a formák kezdetlegességére alapított korai datálásait, mint ahogy az a szász és bajor csoportnál történt. A mintaszerűen feldolgozott bajor csoportnak már minden tagja a XIII. századba esik.[45] Ugyanebben az időben, a század első felében és közepe táján jelenik meg az Isten báránya-timpanon Karintiában és Stájerország szomszédos részén is.[46]

Érdekes folyamatnak vagyunk tanui: a nyugatról vagy tán délről jövő ötletet a szász és sváb falusi művészet radikálisan leegyszerűsítette és ezzel új művészi formát teremtett, a félkörös vagy lóhereívű timpanonba komponált Isten báránya típusát. A motívum ebben az új, provinciális formájában ismét felfelé emelkedik, belekerül a XIII. századi bajor kolostorok még szintén vidékies, de már nagyobb igényű művészetébe és végül román jellegéből már egészen kiforgatva, egy szász „Rankentympanon"-ba illesztve, a naumburgi dóm keleti kórusának egyik kapujára is eljut.[47]

Képszerkesztés szempontjából a német terület összes Isten báránya-timpanonjainak legjellemzőbb vonása a Bárány alakjának uralkodó szerepe. Egyéb mellékalakoknak vagy díszítő hivatású járulékos elemeknek rendszerint csak az ívmező legnehezebben kitölthető, szélső szögleteiben jut hely. Az ívmező önmagától adódó kompozíciószkémája tehát a hármas csoport, melyben a főhely mindig a Bárányé.

[44] BWE 59 l.

[45] K passim.

[46] St. Veit an der Glan (NÖ 67), Friesach (NÖ 84—85 l.), Spitalitsch (Mittheilungen der Central-Commission X. 196 l. 12. kép).

[47] L. 43. jegyzet. A naumburgihoz némileg hasonló korai gótikus szellemű a franciaországi girolles-i timpanon (V. Flipot, Mémento pratique de l'archéologie française. 334 l.), amely a csoportosan megjelenő német provinciális emlékektől épúgy független helyi változat lehet, mint a Varenne-l'Arconce-en-Brionnais-i ívmező (VDM 131—132 l.). Az olasz kultúrkörben az Isten báránya timpanontípusnak csak egy elég kései példáját ismerjük: a zarai dóm mellékkapuján.

A gondolati tartalom szempontjából mind a körkeretbe foglalt Isten bárányával díszített, mind a most tárgyalt típushoz tartozó timpanonokon feltünö az olasz és francia típusra jellemző apokaliptikus és eschatologikus gondolat teljes háttérbe szorulása. A keretnélküli Isten báránya mellett egyedül a Maiestas evangélista szimbolumainak jutott két emléken hely: a XII. század végi ober-greislau-i timpanonon erösen franciás beállításban, továbbá St. Veit an der Glanban, ahol viszont ezt a konzervatív vonást alighanem festett előképek hatásának lehet tulajdonítani.[48] A veneto-emiliai csoport egyébként oly ritka ábrázolásának vidékiesen leegyszerűsített változatát ellenben három szász emlékről is ismerjük. Aligha kell azonban itáliai átvételt feltételeznünk, mert — amint a gernrode-i szent sír mutatja, az ábrázolást Szászországban már a XII. század első felében ismerték.[49] A dornstedt-i ívmezőben a körkeretben foglalt Bárányra balról glóriás alak mutat, jobbról glóriás madár áll. A Bárány főhelyre állítása a hagyományos Szent Háromság magyarázatnak nyilván ellentmond,[50] viszont teljesen megfelel a veneto-emiliai és gernrodei kompozíciónak. A baloldali emberalak mutató gesztusa és mezítelen lábaszára is Keresztelő szent Jánosra vallanak, a jobboldali madár pedig az evangélista vidékies sasmadara lehet.[51] Ober-Röblingenben és Rhedenben még továbbmentek az egyszerüsítésben. Keresztelő szent

[48] A festett Maiestas képeken az evangelista szimbolumok könyv vagy tekercs helyett igen gyakran hosszú írásszalagot tartanak. Az oroszlán sajátságos támadó mozdulata azonnal érthetővé válik, ha összehasonlítjuk egy ilyen festett, írásszalagot tartó Szent Márk szimbolummal. Nyilvánvaló, hogy lemásolták a melső lábak állását, de elhagyták a szalagot, ami a tartást indokolta. A sas szintén pontosan van másolva, de a festményeken fordítva áll: háttal a Krisztusnak, akire visszanéz. Karintiában és általában a keleti Alpok vidékén a festett Maiestasok és evangelista szimbolumok elég gyakoriak. A gurki dómban az Isten bárányát is megtaláljuk a szimbolumokkal körülvéve. Nyilvánvaló tehát, hogy a St. Veit a. d. Glan timpanonjának konzervativizmusa a monumentális festészetben élő helyi hagyománnyal teljesen megmagyarázható.

[49] H. Beenken, Romanische Skulptur in Deutschland. 11. und 12. Jahrhundert. Leipzig, 1924. 61 l.

[50] PrS XIX. 53 l.

[51] A Szentháromságnak tényleg előfordul olyan románkori ábrázolása, amelyen az Atyát a kéz, a Fiút pedig a Bárány szimbolizálja. (Champeix [Puyde-Dôme] timpanon. B 238 l. 124. kép). Az Atya keze azonban *középen felülről* lefelé nyúlva mutat a baloldalt álló Bárányra. A galamb jobbról áll.

Jánost csak egy mutató kéz, az evangélistát egy virág nem is annyira jelképezi, mint inkább csak jelzi.[52]

A német Isten báránya-timpanonok legnagyobb részén azonban nem ilyen könnyű az ábrázolás értelmét felismerni. A Bárány kísérői ugyanis legtöbbnyire geometriai jellegű csillagok, rozetták, fonatos csomók vagy kezdetleges növényi díszek, esetleg izolált, szinte csak félgömbökké egyszerűsített fejek, melyeknek nincs már ábrázoló hivatásuk, sőt kialakult jelképi értelmük sem. Egyszerű térkitöltő díszeknek néznénk őket, ha nem láttuk volna Ober-Röblingenben és Rhedenben szent Jánost virág alakjában és ha nem találnánk az egyik legnépszerűbb ívmező kompozíciónak, a Deesis-nek hasonló vidékies, lerövidített, de még világosan felismerhető változatát a murrhardti Walderichskapelle falába befalazott timpanonban.[53] A körkeretbe foglalt Isten bárányától balra görög betűs „Theotokos" felírású aureolában Mária mellképe (különösképpen liliommal) látható, balra, ugyancsak aureolában már csak egy nyolcszirmú rozetta helyettesíti, illetve jelzi a másik alakot, valószínűleg Keresztelő szent Jánost.

A Deesis, Krisztus az apostolok vagy szentek közt és hasonló hármas ívmező- kitöltő csoportok gondolata él tehát tovább a rozetták, virágok vagy más dekoratív motívumok közé állított Bárány kompozíciójában. Ma már nem is lehet sokszor eldönteni, hol jeleztek ezek a járulékos elemek tényleg személyeket, és hol szolgáltak csak értelmét vesztett térkitöltő díszként. Lehet, hogy ez már az akkori szemlélőnek sem volt mindig fontos vagy világos. Mindegyik esetben azonban kétségtelenül az volt a hivatásuk, hogy a főalakot kiemeljék, a Báránynak méltó környezetet adjanak. Hogy mennyire nem nézték a felhasznált motívumok pontos, eredeti jelentését, arra legjobb példa a münchsmünsteri timpanon, amelyen a két rozetta mellett a keresztrefeszítésképek jellemző járuléka, a síró hold és a nap is megjelent. Tévedés volna ebből azt következtetni, hogy a Bárány a megfeszített Krisztust jelképezte, amint azt a mai Isten báránya képzet visszavetítésével sokszor állították. Egy szintén Münchsmünsterből való szemöldökkövön ugyanis teljesen azonos formában megtaláljuk a Sol-t és a síró Luna-t, — az Isten

[52] V. ö.: BWE 62 l. PrS 328 l.
[53] F 34—35 l.

bárányával azonos értelmű áldó, mennyei Krisztus mellképének két oldalán.[54]

A német terület Isten báránya timpanonjainál a szó szoros értelmében vett ábrázolásról tehát nem beszélhetünk. A kompozíció lényege nem más, mint geometriai, növényi vagy egyéb, elvont díszítménnyé egyszerűsített szimbolikus motívumoknak a Bárány két oldalán történő laza felsorakoztatása. A stílusművészet ábrázoló kifejezésmódját a német provincializmus elvont jelbeszéddé rövidítette. Ez a jelbeszéd azonban eléggé érthető ahhoz, hogy felismerjük, ezek az ívmezők a gondolati tartalom szempontjából is mennyire eltávolodtak azoktól az alkotásoktól, ahonnan az Isten báránya motívum kapudíszként való használatának ötlete származott.

A német kapukon a Bárány már nem zordon fenségű apokaliptikus vízióban jelenik meg, hanem annak a hétköznapibb, de emberibb Krisztusnak jelképeként, akinek kísérői nem túlvilági szimbolumok és vének, hanem a mi közbenjáróink: Mária és a szentek, és akiről már Keresztelő szent János is hirdette, hogy Ő az, aki elveszi a világ bűneit. A timpanondísz mintegy megszelídül és az egykori misztikus diadalmi szimbolumnak evangéliumi jelentése (Ján. 1., 29.) és tárgyi tartalma, bárány volta is kezd most érvényesülni A késő románkorban a megközelíthetetlen égi Királyból szerető Megváltóvá váló Krisztusnak jobb jelképet nem is találhattak volna, mint a „Bárányt", a megdicsőült, ártatlan áldozatot.[55]

Az Isten báránya jórészt ennek az átértelmezésnek köszönhette, hogy mint vezető kapudíszítő motívum legalább a szász-sváb-bajor provincializmusban elterjedhetett. Ez a virágzás azonban magában hordta már az elmúlás csiráját is. A jelkép új, szelídebb hangulatú, mondhatnánk modernebb jelentése végét jelzi annak a kora középkori zord fenségű apokaliptikus szimbolikának, amelynek ép az Isten báránya volt egyik legkedveltebb motívuma.

*

Mint már említettük, a magyar Isten báránya timpanonok egyedül a szász-sváb-bajor csoporttal tartanak rokonságot. Sem a két itáliai, sem a francia típushoz nincs semmi

[54] K 125.

[55] A vallásosság tartalmi és hangulati átalakulására vonatkozólag l. az 1. jegyzetben idézett irodalmat.

közük. A magyar csoport eredetének, európai helyzetének és jelentőségének kérdésére tehát végeredményben csak a szász-sváb-bajor emlékekhez való viszonyának tisztázása adhat feleletet.

A magyar emlékek legtöbbjét vidékies, kezdetleges formáik alapján jóformán lehetetlen pontosan datálni. A ma ismert nyolc alkotás közül a legkorábbra, a XII. század elejére a *szegedi timpanont* tették, „korai formáira" való hivatkozással. A szegedi „köbárány" lenne tehát egész Európában az Isten báránya timpanonok legelső és közel egy évszázadon át érthetetlenül folytatás nélkül maradt egyedül álló példája.[56] A kezdetleges kivitel azonban nem térítheti el figyelmünket a faragvány telt, plasztikus formáitól és az alak lendületes, a teret jól kitöltő beállításáról, amelyekben már a késő-román mozgalmasság és komponáló készség érezhető. A timpanon faragását tehát legalább egy századdal későbbre kell tennünk. Ebben az időpontban a jellegzetes ikonográfiai típus sem lesz már megmagyarázhatatlan, társtalan jelenség.

A szegedi „köbárányt" valószínűleg még megelőzi a *szentmihályfai timpanon.* Technikai kivitele talán még kezdetlegesebb, vidékiesebb, mint az előbbié, a kapu formái és az ívmező délnémet típusú keretelése alapján — mint másutt részletesen bizonyítottuk — meglehetős bizonyossággal a XIII. század elejére tehető.[57]

A század közepe táján a motívum a legmagasabb művészi színvonalat jelentő *jáki apátsági templom déli kapuján* jelenik meg. A timpanon kiképzése igen jellegzetes. A timpanon közepén kereszt előtt álló Bárányt három karéjos ív keretezi és az ívközt gazdag levéldíszben szárnyába harapó sárkánypár tölti ki. Különös, hogy a Bárány a kereszt szárát nem fogja, mint az összes rokon alkotásokon. Kétséges azonban, hogy eredetileg is így volt-e. Ugyanis ép a Bárány erősen restaurálva van és a nyugati főkapu timpanonja tanuskodhatik arról, hogy a restaurátorok a kiegészítéseket milyen merészen és meg nem értéssel végezték. Az ívmező restaurálás előtti állapotát világosan megmutató felvételt vagy rajzot eddig még nem sikerült találni.

A jáki templom déli kapujának timpanonja a helyi művészi gyakorlatban népszerű mintaképpé lett. A *jáki temető-*

[56] SSz 12 l.
[57] BZ 228 l.

kápolna és a *csemeszkopácsi* templom kapuinak ívmezői, továbbá a *nagysitkei dombormű* szinte szóról-szóra való másolatai. Lényeges különbség azonban, hogy ezeken a későromán provinciális alkotásokon nem ragaszkodnak már a régi ravennai formához, hanem teljes oldalnézetben adják a Bárányt. Ez már az új idők, a gótika előszele.[58]

Az Isten báránya-timpanon típusnak még jóval Ják előtt egészen különleges magyar provinciális változata is keletkezett. A *zalaháshágyi* plébániatemplom hajójában befalazott ívmeződomborművön ugyanis az Isten báránya helyén és beállításában egy ragadozó szörny, nyilván oroszlán jelenik meg. A sajátságos faragvány, amely mindenesetre még a tatárjárás előttről való,[59] Magyarország emlékanyagában nem áll egyedül. A vasmegyei *Domonkosfa* 1872-ben teljesen átépített róm. kat. templomának déli falában ugyanis ma is megvan egy befalazott románkori kapu, amelynek timpanonját szintén az Isten báránya beállításában ábrázolt hosszú, felfelé kunkorodó, bojtos farkú állat, tehát a zalaháshágyihoz hasonlóan oroszlán díszíti. A kormeghatározásban csak a kapu részleteire és a templom átépítés előtti állapotáról szóló Schulek Frigyes-féle jelentésre támaszkodhatunk.[60] A kapu szerkezetével általában a XIII. század elejétől (Esztergom, kápolnakapu), a század közepe tájáig, tehát a jáki építkezések idejéig (déli kapu) lehetséges. Az épület maga eredeti állapotában a falusi román templomok szokásos beosztását és felépítését mutatta: félkörös boltozatos szentély, laposmennyezetű hajó és a homlokfalra támaszkodó nyugati torony. Az enyhén csúcsíves fülkék, melyek a templom belsejében a kórus alatt ma is láthatók, a belső falat a szomszédos vaszalai templomokéhoz hasonló módon tagolják. Az egész templom és vele együtt a timpanon keletkezését is a század közepe tájára, azaz feltétlenül Ják közelébe kell tennünk.

Az egyes magyar emlékeknek itt adott rövid áttekin-

[58] Ugyanezt a folyamatot figyelhetjük meg Európa túlsó végén és a legmagasabb színvonalú művészetben is. Példa rá a chartresi északi középső kapu és a reimsi nyugati jobb oldalkapu Szent Jánosának kezében látható Isten báránya, amely az előbbinél még a ravennai szkémát követi, az utóbbinál viszont már teljesen oldalnézetben jelenik meg. (Gotische Kathedralen in Frankreich. Berlin—Zürich 1937. 66, 127).

[59] BZ 229 l.

[60] Műemlékek Országos Bizottsága 1872. 76. sz. Schulek rajzai, sajnos, elvesztek. A leírásban Agnus Dei-ként jelöli a timpanondíszt, aminek azonban a hosszú farok világosan ellentmond.

tése alapján a magyar csoportról a következőket állapíthatjuk meg. Az Isten báránya-timpanon Magyarországon a XIII. század legelején jelenik meg, vidéki kis templomok díszeként. A falusi művészetben született meg különleges értelmezése is a XIII. század első felében. Mint az emlékek elhelyezkedése bizonyítja, a típus csak a helyi művészi gyakorlatban terjedt el. Ennek szűk körén kívül eddig egyedül Szegeden ismerjük egy példáját. Mindez azt is bizonyítja, hogy az Isten báránya-timpanonok elterjedése nem vezethető vissza az ismert magyar művészi központok egyikének hatására sem.

A tatárjárás után Jákon munkába állt műhely is az ezen a vidéken talált helyi művészetből vette az ötletet, mert a jáki templom előzményeinek tekinthető hazai és külföldi emlékek körében teljesen ismeretlen az Isten báránya mint ívmeződíszítés. Jákon a motívumot a provincializmusból a nemzetközi stílusművészet színvonalára emelték és különleges művészi ívmezőtípussá fejlesztették. Azonban a jáki mintakép hatása is csak a közvetlen környékre korlátozódott és az Isten báránya az apátsági templom déli kapujáról szétáradva, a vasmegyei síkságon ismét a provincializmusba süllyedt vissza. Az internacionális műhely vezető mesterei az Agnus Dei-timpanon ötletét úgylátszik nem vitték magukkal Ausztriába, talán mert idegen, túl „magyar" volt nekik.

Az Isten báránya-timpanonok sem ikonografiai, sem a formai megoldás szempontjából nem olyan mindennapiak, hogy feltételezhetnénk a német és magyar emlékeknek egymástól teljesen független keletkezését és véletlen egyezését.

Az időbeli elsőbbség mindenesetre a szász és sváb csoportot illeti. Mivel az egyik legelső magyar emlék, a szentmihályfai timpanon egyébként is délnémet területre utal, az ikonografiai típus alapötlete is csak onnan jöhetett. Az utat ma még nem követhetjük. A karintiai és stájer terület emlékei, melyek mintegy összekötőként szolgálhatnának a bajor és a dunántúli csoport között, mind későbbiek, tehát semmi esetre sem jelzik a motívumvándorlás útját. Az ötletet, a vallási áhítat kifejezési formáját valószínűleg a névtelen alsóbb néprétegek és a falusi papság ma még ismeretlen módon adhatták tovább. Talán népmozgató zarándoklások, keresztteshadak útjain jött észrevétlenül, elkerülve a fényes udvarokat, nagy művészi gócpontokat és egyszerre hullott bele mind a sváb területtel szomszédos Bajorország, mind a magyar Dunántúl vidéki művészetének termőtalajába.

Az Isten báránya-timpanon magyarországi sorsa, provinciális elterjedése és felemelkedése a jáki színvonalra, nagyjából párhuzamos azzal a folyamattal, amit Németországban megfigyelhettünk. A kompoziciók formai és tartalmi fejlődésében azonban már nyoma sincs ennek a párhuzamosságnak. A közös alapmotívum útja a magyar csoportban az egyidejű bajor emlékektől teljesen eltérő, más irányban folytatódik.[61]

A német provincializmus, mint láttuk, sajátságos, elvont szimbolizmust hozott létre, amelyben geometriai vagy növényi jellegű dekoratív motívumokká egyszerűsített jelképek sorakoznak igazi szerkezeti összefüggés nélkül, bizonyos száraz józansággal egymásmellé. Nálunk mind a szerkesztés módja, mind a szimbolika szelleme teljesen ellenkező. A magyar ívmezők szerkesztésére igen jellemző, hogy az adott tér lehető legjobb kihasználása végett a mesterek az egyes képelemeket igyekeztek szinte elmozdíthatatlanul beleágyazni a kompozícióba. A leglazább és a legkevésbbé kötött a kompozíció épp azon a szentmihályfai ívmezőn, amely ikonográfiájával és keretelésével is a legközelebb áll Nyugathoz.[62] A szegedi timpanon bárány-alakja viszont már egyedül is teljesen kitölti a teret. A domonkosfai ívmező oroszlánja ívben visszahajló nyakával és kunkorodó farkával szintén igyekszik úgy belesímulni a keretbe, hogy laza, járulékos térkitöltő elemekre ne legyen szükség. A főalak körül üresen maradó térnek művészies kitöltésére való tervszerű törekvés teremtette meg a különleges jáki timpanonkompozíciót. Ez a törekvés már valóságos horror vacui-vá fokozódott a zalaháshágyi ívmezőn.

A szimbolika szellemére a legjellemzőbb az, hogy a magyar emlékanyagban az egymásmellé rakható geometriai vagy stilizált növényi motívumok, esetleg izolált fejek, nap és hold-jelképek helyett az élő, mozgó állati alaké az ural-

[61] Amint a motívumközösség még egyáltalában nem jelenti azt, hogy a bajor csoport hatott Magyarországon, épúgy nem kereshetünk magyar — közelebbről jáki — hatást a karintiai és bajor Agnus Dei-timpanonokon sem. (L. 10. jegyzet.) Ennek a feltevésnek ellentmond már a kronológia is, mert legfeljebb Pföringet lehet kétségtelenül Ják utánra tenni. Ezenkívül mind St. Veit a. d. Glanban, mind a münchsmünsteri és pföringi ívmezőkön épp azok a jellegzetes kompozícióelemek (lóhereív, sárkányok) hiányoznak, melyeket a kétségtelenül Ják hatása alatt készült kapukon következetesen és híven átvettek.

[62] BZ 226—8 l.

kodó szerep. A jáki csoport levéldíszítései is csak háttérként, keretként szolgálnak és kunkorodó formáik mintegy hasonulnak a sárkányok csavarodó kígyótestéhez. Ismét Zalahásháhgy képviseli a legszélsőségesebb változatot, a motívumnak a nyugateurópai művészettel és főként a német provinciális Isten báránya-timpanonokkal legellentétesebb szellemű átfogalmazását. Itt ugyanis a Ravennából örökölt jellegzetes passzív Isten báránya is már vad, rohanó, ragadozó szörnnyé változott és körülötte fantasztikus állatalakok lepnek be minden talpalatnyi helyet.

Rómer Flóris a faragványban a „Vicit leo de tribu Juda" (Jel. 5., 5.) illusztrálását látta.[63] Ez az ikonográfiai magyarázat első pillanatra tetszetős, de egyáltalában nem valószínű. Nem igen tételezhető fel ugyanis, hogy ilyen kimondottan provinciális alkotás mestere vagy annak megbízója a Jelenések könyvéből ép azt az ószövetségi hagyománnyal terhes, csak kevesek számára érthető verset választotta volna tárgyul, amely sehol másutt nem tudott igazi képtémává kristályosodni. A Juda oroszlánja még az írott szöveggel közvetlen kapcsolatban lévő és ezért minden tudós, exegetikus magyarázatnak helyt adó könyvfestészetben is csak rendkívüli kivételkép, néhány karoling bibliában jelenik meg, akkor is egész más beállításban, mindig a báránnyal együtt, sohasem annak a helyén.[64] A monumentális festészet és szobrászat tudomásunk szerint hasonló ábrázolást nem ismert. Az anagni-i kriptában a gondolat ugyan felbukkan, de a bárány bárány marad, csak a lábai közt lévő írásszalagon olvassuk: „ecce vicit leo de tribu Juda, radix david reperire . . ."[65]

A zalahásházyi timpanon oroszlánját körítő mellékalakok is arra vallanak, hogy nem lehet szó tervszerűen és következetesen, egységes gondolatra felépített kompozícióról. Fent a két egymásnak rohanó sárkány nemzetközi motívuma még úgy ahogy beleilleszkedik az ívmező adta keretbe és kezdetleges kígyókká satnyulva, a bajorországi Geibenstetten Agnus Dei-timpanonjában is ugyanezen a helyen feltűnik. Igen kérdéses, kereshetünk-e benne valami pontosabb tartalmi jelentést, mivel az egész népvándorláskori és kora középkori művészetben számtalan változatban megtaláljuk.

[63] Arch. Közlemények X. II. 20 l.
[64] VDM 161—163 l.
[65] VDM 105 l.

A XIII. századi magyar szobrászatból jól ismert kunkorodó farkú, önmagába harapó szárnyas szörny és a többi mellékfigura már szerkezetileg is teljesen függetlennek látszik mind a kerettől, mind a főalaktól és minden reális térszemléletet megtagadó össze-visszaságban lepi el az ívmező szabadon maradt helyeit. Világos tehát, hogy az egész ívmezőábrázolás és benne a különös bárány-oroszlán metamorfózis mögött nem tudatos, teológiai tárgyválasztás és önálló képalkotó munka áll, hanem sokkal inkább két teljesen eltérő eredetű és jelentésű, de itt vidéken már nem világos értelmű képtípus összevegyülése.

A probléma megoldásához a Magyar Történeti Múzeum egy ezüst csészéjének aljába vésett rajz segít hozzá minket. (5. kép.)

Az igen egyszerű, övre akasztható füles ivócsésze 1871-ben hazai vétel útján került a Nemzeti Múzeum tulajdonába. Lelőhelye sajnos, ismeretlen.[66] Ősi, már a népvándorláskorban ismert egyszerű formája nem szolgálhat alapul pontos datálásra, mert használati tárgyaknál a célszerűnek bizonyult formák hosszú évszázadokon át alig változnak.

Annál különlegesebb a rajz, amelyet általában Agnus Dei-nek tartanak. A kivitel kezdetlegessége adhatott alapot a csésze XI. századi datálására.[67] Az ábrázolás azonban, ha jól megnézzük, nyilvánvalóan erősen stilizált, szembefordított fejű, kecsesen jobbról balra lépkedő, bal első lábával keresztet tartó állatot ábrázol, amelynek kunkorodó farka és sörénye világosan oroszlánra vall. Ikonográfiailag tehát ugyanaz a motívum, mint a zalahásházi és domonkosfai timpanon főalakja.

Az oroszlán egész beállítása és lépésmotívuma kimondottan heraldikus stilizáltságot mutat. Felfelé kunkorodó farka és nyujtott mozdulatai azt is elárulják, hogy a mintaképet csak a síkművészet adhatta. A kerek plasztika vagy magas relief oroszlánjainak farka ugyanis mindig lábaik közt alul előre csapva törzsükhöz símul. Az ilyen oldalt lépő, felfelé kunkorodó farkú oroszlánok a magyar heraldikában csak egész rövid időre, Imre és II. András uralkodása alatt jelennek meg, és amint Donászy Ferenc kimutatta, aragoniai

[66] Dr. Bárány Istvánné szíves közlése. A csészére nézve l. Magyar Művelődéstörténet I. Bárányné Oberschall Magda, A kézművesség első nyomai. 571 l.

[67] Magyar Művelődéstörténet I. 568 lapon közölt kép felirata, amely ellentétes az 571 l. szövegének sokkal helytállóbb megállapításával.

hatásra vezethetők vissza.[68] Az esztergomi királyi kápolna oroszlánfrízének keletkezése is ebbe az időszakba esik és alakjai, ha stílusban talán nem is, de jelképes jelentésükkel feltétlenül rokonai a heraldikus oroszlánoknak.[69]

A ma ismert magyar heraldikus oroszlánábrázolások általában a teljes oldalnézethez ragaszkodnak, egyedül a Történeti Múzeum ezüst csészéje kivétel, amelyen a fej, igen kezdetlegesen ugyan, de világosan szembe van fordítva. Ez a beállítás gyakori bizánci textileken, előfordul a hazai XII. századi plasztikában, sőt néha az aragoniai ruedákon is,[70] tehát végeredményben nem tekinthető különleges és megmagyarázhatatlan elemnek. Ugyancsak egy aragoniai ruedán találhatjuk meg a csésze oroszlánjának azt a sajátságát is, hogy sörénye nem fogja körül az egész nyakat, hanem a lósörényhez hasonlóan csak a nyakszirtről lóg le.[71]

Mindebből csak arra az eredményre juthatunk, hogy a Történeti Múzeum ezüst csészéjén az Imre és II. András korabeli királyi oroszlán kapta meg az Isten báránya jellegzetes jelvényeit, a győzelmi liturgikus keresztet és általában a bárány-oroszlán metamorfózis a heraldika oroszlánjának az Agnus Dei helyére való beállításából ered. Ez meghatározza az ezüst csésze rajzának korát is, amelyet így körülbelül az oroszlános címerek megjelenésének idejére, a XIII. század elejére kell tennünk. A csésze maga természetesen lehet régebbi is, mint a valamelyik tulajdonosa által kezdetleges technikai készséggel bevésett, jobban mondva néhol beütögetett rajz.

A zalaháshágyi timpanon már nem a stilizált heraldikus formában ábrázolja az oroszlánt, hanem az ősi népvándorláskori[72] és a hazai kisművészetben[73] még akkor is élő mozgalmas, visszanéző beállításhoz tért vissza. Még a heraldikában is felbukkant ez a forma: II. András 1221. évi aranybulláján lent a nyolcadik mezőben szintén oldalnézetben ábrázolt, balra lépő, visszanéző, felfelé kunkorodó farkú oroszlánt találunk,

[68] DÁ 28 l. és Donászy Ferenc, Az Árpádok címerének kérdése. Turul, 1935. 24 s. köv. l.

[69] DÁ 35 l., László Gyula, Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához. Szent István emlékkönyv III. 554 l., G 221 l.

[70] DÁ 28 l. A pécsi ú. n. népoltárról való oroszlán is szembenéz. G CLII.

[71] DÁ 31 l. 6. kép.

[72] L. 17. jegyzet.

[73] Főként gyűrűkön. Pl. Hlatky Mária, A magyar gyűrű. Budapest, 1938. II. 19.

amely meglepően egyezik a domonkosfai timpanon állatalakjával. Miután a legnagyobb lépés, a királyi oroszlánnak az Isten báránya helyébe állítása már megtörtént, magától értetődő, hogy az oroszlánnak a legismertebb, a legotthonosabb formáját alkalmazták. Az Isten hátamögötti zalai faluban dolgozó mester ezt az ősi formát mindenesetre közelebbállónak érezhette magához, mint az esztergomi fríz vagy az aragóniai ruedák kecses, mesterkélt stilizáltságát.

A zalahásházi timpanonnak különben egész komponálási módja, horror vacui-ra valló zsúfoltsága idegen a latin-mediterrán kultúrkör művészetében és inkább a magyarság honfoglaláskori művészetének szellemére emlékeztet. Gondoljunk csak a nagyobbik csernigovi ivókürtre, amelyen a szimmetrikus szerkesztésre való törekvésről tanuskodó ismétlődő állatpárok mellett époly fantasztikus össze-visszaságban nyüzsögnek a különféle szörnyek és a vadászjelenet apró figurái.[74]

A zalahásházy-domonkosfai timpanontípus *formai* eredetét tehát a népi kultúrában tovább élő ősi formaérzés és formakincs újból felszínre jutásában találhatjuk meg. Megoldatlan azonban még a típus *szellemi* eredetének kérdése, miként volt lehetséges két teljesen különböző eredetű és jelentésű ábrázolásnak ilyen különös összevegyülése.

A kutatók megegyeznek ma már abban, hogy az oroszlán nem volt soha az Árpádok *családi címere*, és Imre s II. András pecsétjein, az esztergomi kápolnában ősi, keleti eredetű szimbolikus jelentősége, „királyi állat" volta következtében, mint általában a királyi méltóság jelvénye kapott helyet. A motívumnak ily értelmű felhasználásában az Imre alatti aragon hatás hazai türk fejedelmi hagyománnyal találkozhatott.[75]

Az Isten báránya szimbolum a XII. században általában rokon szellemi tartalommal, az apokaliptikus vízió, Utolsó ítélet vagy Maiestas Domini királyi, fenséges és félelmetes Krisztusának helyén és értelmével jelenik meg. Igaz ugyan, hogy az Isten báránya-timpanontípus későbbi elterjedését jórészt annak a románkor végét jelentő új, emberibb, lágyabb vallásos szellemnek köszönhette, amely a német provincializmusban a szimbolumnak épp szelídebb, evangé-

[74] Fettich Nándor, A honfoglaló magyarság fémművessége. Arch. Hung. XXI. 1937. LXXV.

[75] DA 31, 37 l. László Gyula i. m. 554 l.

liumi értelmét igyekezett kifejezésre juttatni. A motívum első épületplasztikai példái azonban ott is és Magyarországon is még apokaliptikus-triumfális jellegűek. A legrégibb magyar Isten báránya, a pécsi bazilika úgynevezett népoltárának záróköve például a szintén apokaliptikus díszt hordó egykori szentélykorlát középépítményéhez tartozott.[76] A XIII. század elején a szentmihályfai timpanonban pedig az Isten bárányát három alakra csökkentett Maiestas főalakjaként találjuk.

Az apokaliptikus győzelmes Krisztus-bárány és a királyi oroszlán tehát egyaránt hatalmat, felsőbbrendűséget jelentő jelképek, előbbi a mennyei, utóbbi a földi, világi hatalomé. A politikai, világi hatalom kialakult, reprezentatív megnyilatkozási formáinak (jelvények stb.) az Istenképre való átvitele szinte természetes folyamat, ha új Isteneszmény emelkedik a már meglévő és istenségig emelt földi hierarchia fölé. A pogány istenné emelt császár helyébe lépő keresztény-római mennyei imperator az őse a románkor reprezentatív Istenképének, a Maiestas Domini Krisztusának is.[77]

Hasonlókép léphetett a magyar fejedelmi oroszlán az idegenből jött Bárány helyébe. Kétségtelen ugyanis, hogy az Árpád-kori magyarság királyeszménye elég sokat megőrzött a régi lovas-nomád uralkodó örökségéből. Az isteni eredetű fejedelmi méltóság ősi képzete a legélénkebben és legtisztábban az alsóbb, falusi néprétegekben élhetett, melyek mindig a leghívebben őrizték és őrzik ma is a régi életformák és társadalmi berendezkedések maradványait. A magyar köznép szemében a király, illetve a dinasztia a földi hierarchiának a közönséges halandók felett szédületes magasságban trónoló, Istentől rendelt feje lehetett, akinek akaratából fakadt a jog és törvény. A keresztény-germán uralkodó evvel szemben Krisztus a király helytartója, aki ugyan szintén Isten rendeléséből, „Isten kegyelméből" uralkodik, de nem ő a törvény és jog egyedüli alkotója, hanem elsősorban a felsőbb isteni akarat érvényesítője.[78]

[76] Gosztonyi Gyula, A pécsi Szent Péter székesegyház eredete. Pécs, 1939. 248 s. köv. l. G CLII.

[77] F. Gerke, A passziószarkofágok kormeghatározása. Arch. Értesítő 1939. 65 l.

[78] Természetesen nem az uralkodó ténylegesen gyakorolt hatalmáról, hanem a fejedelmi méltóságnak az alattvalók lelkében élő felfogásáról van szó. Erre vonatkozólag l. Deér József, Pogány magyarság — keresztény magyarság. Budapest, 1938. III. és IV. fejezet.

A magyar királyeszmény tehát föként az ősi elemekkel átitatott népi fogalmazásban sokkal közelebb állhatott a természetfeletti korlátlansághoz, semhogy a keresztény Krisztus-királyság gondolatával harmonikusan egyesülhetett volna. A magyarság épp ezért nem is vette át változatlanul a germán-keresztény királyeszményt, a köznép pedig bizonyára még a Krisztus-királysága gondolattal és az azt kifejező, jórészt apokaliptikus szimbolikával is idegenül állhatott szemben.

Az Isten báránya is, az egész apokaliptikus gondolatkörrel együtt, végeredményben jövevénynek számított, amely helyi hagyományra aligha támaszkodhatott. A pannóniai ókeresztény emlékanyagban legalább is eddig még egy bárány-allegória sem került elő, a szimbolum mélyebb, exegetikus értelmével pedig csak a papság tudós része lehetett tisztában.

Vele szemben a nép előtt élő valóságként álló földi hierarchia legfelsö, már szinte földöntúli hatalmi fokát jelentő méltóság közvetlenül ismert jelvénye: a királyi oroszlán állt. Kell-e csodálkoznunk, hogy az oroszlán elragadta a Báránytól a keresztet és mint a legfőbb Úr jelképe, az Isten háza kapujára került?

Nem véletlen az sem, hogy ez éppen a vasi és zalai végeken, a horkák törzse ősi magyar szállásterületének határvidékén történt. Ez a terület, Göcsej és az Őrség, ugyanis egyrészt földrajzilag teljesen nyitva állt nyugat felé, másrészt azonban oly távol esett a magyar életet európaivá formáló vallási, politikai és gazdasági középpontoktól, hogy harcos határörtelepei a nyugattal való érintkezés mellett is a székelységhez hasonlóan jó ideig megőrizhették az ősi életforma szellemét.

* * *

Az Isten báránya-timpanontípus az ismertetett különleges változattal Magyarországon homlokegyenest ellenkező szellemben fejlödött, mint Németországban. A két ország emlékei csak egy tekintetben egyeznek meg: az Isten báránya mint kapudíszítés itt is, ott is egyformán elveszti apokaliptikus jellegét. A németeknél, mint láttuk, már az új, földközelben élő, emberi, „gótikus" vallásosság telíti tartalommal az Isten báránya timpanonok provinciális elvont szimbolizmusát. A magyar falu viszont újra királyi szimbolumot állít a kapu fölé, még félelmetesebbet, mint az apokaliptikus vízió Báránya volt, és ezzel a XII. századi komor fenségü román kapudíszítés szelleméhez tér vissza. Voltaképpen egész román szellemüek

még a magasabbrendü stílusmüvészetet képviselő és a nyugati ikonográfiai témát híven örző jáki déli kapu és társai is.

Az elmondottak után mindezt nem lehet egyszerüen a konzervativizmus vagy elmaradottság gyüjtőfogalma alá foglalni. A jáki kör díszítő motívumaiban és formanyelvében ugyan tényleg konzervatív jellegü, de ez a vele kapcsolatban levő egész dunántúli és ausztriai késő román építészetre jellemző.

A provinciális bárány-oroszlán metamorfózis mögött viszont nem a régi, megszokott formákhoz fáradtan ragaszkodó közízlés áll, hiszen voltakép teljesen új motívum, hanem annál sokkal több és nagyobb: a magyar nép sajátszerü, a németétől teljesen elütő Istenélménye, amelyben a kora középkori keresztény Isteneszményt az ősi kultúra kemény, harcos szelleme itatta át.[79]

[79] Az Isten bárányának tehát egész Európában csak két helyen keletkezett nemzeti szellemű, helyi változata: távol nyugaton, ahol a spanyol kereszténység az izlámmal élet-halál harcát vívta, e harc szent jelvénye, az oviedoi kereszt lett a Bárány attributuma; itt keleten, ahol a magyarság eredeti keleti steppe-kultúrája a nyugati kereszténységbe aránylag békésen felszívódott, maga a Bárány ad helyet a kereszténnyé tett ősi fejedelmi szimbolumnak: a keresztet tartó oroszlánnak.

Galla Ferenc:

A pálosrend reformálása a XVII. században.

Stassewsky Miklós pápai megbizatása.

A pálosrend apostoli vizitációja.

VIII. Orbán pápa 1632 augusztusában Pázmány Péter[1] kérésére és a Sacra Congregatio de Propaganda fide előterjesztésére Marnavics Tomkó János boszniai püspököt azzal bízta meg, hogy apostoli vizitátorként vizsgálja meg a lehanyatlott pálosrend kolostorait. A következő év folyamán Tomkó sorra meglátogatta a horvátországi, magyarországi, a bécsújhelyi, végül a dalmáciai és isztriai rendházakat, de már a lengyelországiak vizitálására a szerzetesi reformmal szemben megnyilvánuló hangulat miatt nem mert vállalkozni. 1634 nyarán írásban adott jelentésében és élőszóval is beszámolt küldetésének eredményéről.[2]

Tomkó tapasztalatai igazolták Pázmányt, aki rámutatott arra, hogy a pálosrendben, amely egykor a magyar katolikus élet egyik legjelentősebb erőforrása volt, megromlott az eredeti szellem és meglazult a szerzetesi fegyelem. A szerzetesek között gyakran előfordult nemcsak a szervezetből való kilépés, hanem a hitehagyás esete is. Az elöljárók korlátlan hatalma önkénnyé változott. Amíg a rendfőnök a magyar barokk püspökök példájára fényes udvart tartott, a szerzetesek rongyosan jártak, szegényesen étkeztek, magánvagyont tartottak és keresték a világiak társaságát.

Rendo sentitissimi ringraziamenti a Mons. Giuseppe Monticone archivista della S. Congregazione per i continui preziosi aiuti prestatimi nelle ricerche e a Mons. Francesco Luttor protonotario apostolico per avermi alleggerito l'acquisto delle fotocopie necessarie.

[1] Az esztergomi érsekek a magyar származású pálosrend örökös pártfogói (protectores Ordinis) voltak. Pázmány és utódai ezen a jogi alapon avatkoztak be a rend belső ügyeibe és sürgették a reformot. A rend a XVII. század folyamán több ízben hangot adott ama óhajának, hogy a többi szerzetesrend példájára neki is legyen bíborosprotektora a pápai udvarban, de megoldást nem hozott. 1694-ben XII. Ince átszervezte a protektori intézményt. A következő század elején Szász Keresztély prímás és utána Althann Mihály Frigyes váci püspök voltak a pálosrend bíborosprotektorai. A. P. F. 406., 408., 409., 411.

[2] Galla: Tomkó. 89—173. l. — A forrásokat lásd a munka végén.

A nagyérdemű rend megújításához nem volt elég csak a széles körben lábrakapott visszaélések megszüntetése, hanem múlhatatlanul szükséges volt még a rendi életnek a trienti zsinat szellemében való teljes átszervezése is. A Kongregáció a szerzetesi életben jártas tudós férfiakból szakbizottságot küldött ki a vizitátor jelentésének tanulmányozására és a rendi reformtervezet kidolgozására (Congregatio Particularis super reformatione Religionis Sancti Pauli Primi Eremitae). A bizottság javaslatára a novemberi rendes havi gyűlés (Congregatio Generalis) különböző alapvető és átfutó reformkérdésekben fontos határozatokat hozott.

Elrendelte, hogy vissza kell hívni a rendbe azokat a szerzeteseket, akik főképpen a rendi kormányzat hibájából léptek ki és a szabályokban előírt büntetések helyett csupán enyhébb penitenciára kell őket ítélni saját kolostoraikban.

Mivel azt remélte, hogy a hátramaradt lengyelországi vizitáció lefolytatása és az általános reformtervezet elkészítése csak kevés időt vesz igénybe, a reform ügyét tárgyaló rendi káptalan összehívását a következő évre halasztotta. Erre az időre apostoli kiküldött helyett továbbra is Gruskovics Márton főperjelt bízta meg a rend kormányzásával.

Minthogy a rendi szabályok a tényleges főperjel távollétében, lemondása vagy halálozása esetében a rendi vikáriust bízták meg a szerzet ideiglenes vezetésével, Tomkó pedig Zaics János vikárius, volt főperjel egyéniségéről rendkívül kedvezőtlen tájékoztatást adott, a Kongregáció bizalmas értesítést kért Pázmánytól a vikárius személyéről.[3]

Azt óhajtotta, hogy a pálos rendfőnök is, mint a többi szerzetes főelöljáró, lakjék állandóan Rómában, ezért elrendelte, hogy a rend építsen megfelelő kolostort az örökvárosban a Szent Péter templom közelében.

Alapvető fontosságú rendelkezéseket hozott a szerzetes- és rendi papnevelés ügyében, továbbá a régi rendi szabályok korszerű átdolgozására vonatkozólag.

Végül János Albert királyi herceg, krakkói püspök helynökét és a lengyel sarutlan kármeliták főnökét megbízta a lengyel házak felülvizsgálásával. Utasította a lengyelországi nunciust, hogy közölje a királlyal a vizitációra vonatkozó

[3] Zaics Zala vm.-ben született. Bork. rendt. 44., 47., 73. l. A. P. F. 424. — Magyar levelei: u. o. F. 527. — Vérrokonságban volt a Szentiványiakkal. Szentiványi Zsigmond levelei Zaicshoz: u. o. F. 608. — II. Mátyás király levelei Zaicshoz: u. o. F. 425. — Arch. Prop. Vis. e Col. vol. 12. f. 245r. — Act. vol. 10. 300rv. — Galla: i. m. 164—73. l.

rendelkezést és kérje meg őt, hogy segítse a vizitátorokat nehéz feladatuk eredményes elvégzésében. Határozatairól értesítette Pázmányt is. Közölte vele a nunciusnak adott utasítást, hogy figyelemmel kísérhesse a reform ügyének alakulását és kikérte véleményét a vikárius személyéről. A gyűlésen megjelent a pápa is. Mindenben jóváhagyta a határozatokat, egyben intézkedett, hogy készítsék el a vizitátorok kinevező brévéjét. Később a lengyel király kedvéért elejtették a sarutlan kármelita főnököt és helyébe Rembowsky Leonárd pelplini cisztercita apátot, a kolostori fegyelem közismert apostolát nevezték ki vizitátortársnak a krakkói helynök mellé. Mivel a lengyel pálosok elöljáróik vezetésével erősen szervezkedtek, hogy a tartományi káptalanon megbuktassák a reform ügyét, a Kongregáció meghagyta a nunciusnak, hogy addig, amíg a vizitáció tart, ne engedje összeülni a káptalant.[4]

A vizitátorok a Kongregációtól küldött utasítások és kérdőpontok alapján tervszerűen lefolytatták a vizitációt. Előzetesen megküldötték minden kolostornak a pápai irat másolatát és közölték megjelenésük pontos idejét. Megérkezvén egy-egy kolostorba, harangszóval összehívták a szerzeteseket, majd felülvizsgálták a kolostort és a templomot, az ingóságot és a felszerelést, a vagyoni helyzetet és a közös élet külső fegyelmét, végül eskü alatt egyenként kihallgatták a szerzeteseket. Különösen a személyi ügyek tárgyilagos megítélésében nagy segítségükre volt Gruskovics rendfőnök, aki súlyos betegsége ellenére elkísérte őket. A vizitáció szerencsés lefolytatása után a nuncius felhatalmazásával tartományi káptalanra hívták össze a szerzeteseket a czenstochowai búcsújáróhely mellett lévő kolostorba. A gyűlésen különféle intézkedéseket hoztak, hogy megfékezzék a kiáltóbb fegyelmi kilengéseket. Arra az átmeneti időre, míg az átdolgozott konstitúciók megjelennek, „Constitutiones" címen részleges szabályokat dolgoztak ki. Betöltötték a tartományfőnöki tisztséget, Ktodawsky Paulinus reformbarát szerzetes személyével, majd gondoskodtak a helyi tisztségek betöltéséről is. A vizitátorok felolvasták az általuk szerkesztett ideiglenes szabályok szövegét és minden egyes fejezetnél ünnepélyesen megkérdezték a szerzeteseket, elfogadják-e azokat. A válasz mindenkor általános taps és „Placet, placet" kiáltás volt. Ellenvéleményt senki sem terjesztett be. Azonban a káptalan viselkedése nem

[4] N. M. 1903. Qvart. Lat. f. 1r. — 2v. — Gauchat: i. m.. 23., 167. l.

volt őszinte. Később Stassewsky apostoli vikárius szemére vetette a lengyel szerzeteseknek, hogy a Placet csak az ajkukon volt. Amikor a rendelkezések betartására került a sor, a valóságban „Displicet"-tel válaszoltak.[5]

A gyűlés legkényesebb kérdése azoknak a szerzeteseknek a megbüntetése volt, akik botrányos életükkel és a reformmal szemben tanusított magatartásukkal kihívták a vizitátorok megtorló intézkedéseit. A legsúlyosabb vádak a két előző tartományfönök, Boleslavius Bertalan és Krolik Miklós ellen hangzottak el. Az eskü alatt vallott tanuk állítása szerint Boleslavius a testiség rabja volt, életével megbotránkoztatta rendtársait és megdöbbentette a világiakat. Eltékozolta a kegyhely és a kolostor jövedelmét a világiakkal és szerzetesekkel úgyszólván napról-napra folytatott dorbézolásban és részegeskedésben. Arra törekedett, hogy az apostoli vizitációt meghiusítsa, a rendfönök iránt való engedelmesség igáját lerázza és a rendtartományt a rend szervezetéből kiszakítsa. Többször kijelentette, hogy kilép a rendből, ezért ingóságait titokban elszállíttatta a kolostorból.

Ezekért és egyéb kihágásokért a vizitátorok a gyűlés hozzájárulásával kitagadták a rendtartományból Boleszláv Bertalant. Megfosztották cselekvő és szenvedő választójogától, három évre rendi börtönre ítélték és felfüggesztették a misézéstől.

Krolikot azzal vádolták rendtársai, hogy csaknem egész szerzetesi életén át botrányos életet folytatott, a rendtartományt a megyéspüspök joghatósága alá akarta helyezni, akadályokat gördített az apostoli vizitáció elé és több rendi kolostort, különösen a czenstochowai kincstárat kifosztotta. Őt is kitagadták és örök időkre megfosztották választójogától, azonfelül egyévi házi börtönre ítélték, de az év leteltével is csak úgy szabadulhatott ki, ha az elidegenített pénzeket megtéríti. Végül eltiltották a misézéstől és a szerzetesek sorában az utolsó helyet jelölték ki számára.

A vezérek után következett a főbb büntársak megbüntetése. Boleslavius Gergely czenstochowai perjel Bertalan provinciális távollétében bezáratta a rendfönök előtt a kolostor kapuit annak ellenére, hogy az elöljáró mint a vizitátorok kiküldöttje jelent meg. Ellenállásra lázította a szerzeteseket, megvetette és kigúnyolta a generális intézkedéseit, a szerzete-

[5] N. M. 1895. Qvart. Lat. f. 45rv. — Az ideiglenes konstitúciók: A. P. F. 408.

sekhez intézett leveleit elfogta, feltörte és visszatartotta. Szembeszállt az apostoli vizitációval és másokat is ellenállásra izgatott. Ezért örökre elvesztette választójogát, a szerzetesatyák közt az utolsó helyet kapta, tíz hétköznapot kenyéren és vizen kellett eltöltenie és három alkalommal a közös ebédlőben, míg a szerzetesek ebédeltek, térdenállva a hét bűnbánati zsoltárt elmondania.

Ossowsky atyát, Krolik társát a lázadásban, aki a rend szégyenére nyilvános mulatságokon táncolt, hat évre megfosztották választójogától, de az idő letelte után is csak a rendfőnök helyezhette vissza jogába, ha megjavult. A táncért tíz alkalommal botra tüzött koponyával be kellett járnia közös étkezés idején az ebédlöt, három pénteket pedig kenyéren és vizen eltöltenie.

Leiowicz, Skrtynsky, Madalensky és Joáchim szerzetesatyákat, Bertalan tartományfönök vezérkarát, akik erkölcsileg is mélyen lezüllöttek, egyévi börtönre és kivéve betegség idejét, tejfélék és zöldfőzelékek fogyasztására ítélték, azonfelül megfosztották választójoguktól. Joáchim atyát, akit csak laikustestvérnek vettek fel a rendbe, de Bertalan tartományfönök segítségével csalással felvette az egyházi rendet, lefokozták, örökre felfüggesztették, de azért a közös zsolozsmára kötelezték és visszarendelték eredeti mesterségébe, a szabóságba.

A vizitátorok tapasztalataik leszűrt eredményeként javaslatokat terjesztettek a Szentszék elé. Mindenekelött azt javalták, hogy a rendfőnök lakjék állandóan Rómában a Szent Péter templom közelében. A nyugati országokban elszórtan élö pálosokat egyesítsék a generális joghatósága alatt. Mivel Gruskovics Márton 1636 február 2-án Krakkóban meghalt, azt javasolták, hogy a reform bevezetésére nevezzenek ki külön rendfönököt és erre a megbízásra Stassewsky Miklós római rendi prokurátort és a magyar származású Paronics Pált ajánlották.

Az 1636 február 16-án kelt beszámolót a prokurátor március 20-án nyujtotta át a Propaganda Kongregációban, miután arról hiteles másolatot készített. A Kongregáció Pál Simon volt kármelita generálist bízta meg a beszámoló áttanulmányozásával.[6]

[6] A lengyel vizitátorok a czenstochowai templom misealapítványainak rendezését kérték a Szentszéktől. A Kongregáció 1636 augusztus 4-én tájékoztatást kért az ügyben a lengyel nunciustól. Arch. Prop. Vis. e Coll. vol.

A két vizitáció beszámolói feltárták a pálosrendben uralkodó súlyos állapotokat, egyben megindokolták a következő évtizedek belső válságát, amelyen a rendnek át kellett vergődnie, hogy ősi életképességét a Szentszék mérsékelt, de következetes irányítása mellett végre is kibonthassa. Ez a kor mind a két országban a vallási élet reformjának az ideje. Nálunk Pázmány ekkor volt reformátori tevékenységének delelőjén. Sokat panaszkodott, hogy papjainak egy része ágyasságban él és lelkipásztori kötelességét elhanyagolja. Ugyanazokban az évtizedekben szigorították a lengyelországi ciszterci kolostorokat a már említett Rembowsky és Trebnitz Ádám olivai apát, akinek a küldetése az egész királyságra kiterjedt. Ezért ne csodálkozzunk, ha a pálosrend is rászorult az európaszerte úgy szólván már mindenütt végbement belső megújításra. A rendben mind a két országban, elsősorban azonban Magyarországon szép számmal voltak példás életű, tisztalelkű szerzetesek, akik szomorodott szívvel szemlélték rendtársaik eltávolodását a szerzetesei életeszménytől. Tomkó és a lengyel vizitátorok egyaránt megjegyezték, hogy számos szerzetes őszintén kívánja a rend erkölcsi talpraállítását. A magyarországi pálos kolostorok általános szelleme mindenesetre emelkedettebb volt, ami főképpen a jezsuiták által vezetett pápai kollégiumokban végzett szerzeteseknek tulajdonítható. Már Tomkó megállapította a magyar és horvát pálosokról, hogy „ez a nemzet" könnyebben hajlítható a szigorított életmódra.

Stassewsky vikárius kinevezése.

Pázmány a soproni országgyülésen nagy megelégedéssel vette a Kongregáció 1634 őszi határozatait. Zaics személyéről csupán annyit jegyzett meg, hogy elégedetlen volt a lengyel származású Gruskovics megválasztásával, mely rést ütött az ősi szokáson, hogy csak magyar alattvalók választhatók főperjellé.[7]

15. f. 196r., f. 197r., f. 205v.—213r. — Act. vol. 12. f. 152v.—53v. — A lengyel rendtartománynak a rend kötelékéből való kiszakítását a század második felében is megkísérelték. Directorium. Supplementum. Memoriale ad Propagandam. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 462. f. 275r.—78v. — Act. vol. 47. f. 29rv.

[7] Hanuy: i. m. II. 700. l. — V. ö.: Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 78. f. 188rv., f. 192v. — Pázmány levelét az 1936 december 30-iki gyülésen olvasták fel

Azonban a Kongregáció Tomkó újabb kijelentései alapján továbbra is fenntartotta bizalmatlanságát a zabolátlan életű szerzetesekkel érintkező vikárius iránt. Úgy látszik, a bécsi udvarnál működö nuncius[8] által felszólította Zaicsot, hogy társaival együtt hódoljon meg a generális előtt és addig is, míg a köztük fennálló vitát elintézi, mindenben engedelmeskedjék neki.[9] Ezzel a reform ügye egyelőre lekerült a kongregációi gyülések napirendjéről, mert a bíborosok csak a lengyel vizitáció befejeztével kívántak vele foglalkozni.

A rendet alapjaiban megrázó válságot okozott Gruskovics Márton főperjel halála. Hasonló esetekben a következő választó káptalanig a rendi vikárius gyakorolta a legfőbb kormányzó hatalmat. Zaics, aki már Gruskovics elödjének, Biell rendfönöknek halála után is élt eme jogával, erőszakosságaival csakhamar maga ellen ingerelte a rend közvéleményét. A rendben érezték, hogy az öreg vikáriusnak nincs tekintélye Rómában, mert Tomkó szerint évtizedes rendfönöksége idején kíméletlen kormányzásával és a rendi vagyon tékozlásával elömozdította a szerzet lesüllyedését. Ezek a körülmények bátorítottak fel egyeseket arra, hogy szembeszálljanak Zaiccsal és megkísérelják a hatalom megszerzését.[10]

Pázmány, hogy megelőzze a keletkező vihart, a vikárius eltávolítását és a választó káptalan mielőbbi összehívását kérte a Kongregációtól. Mivel pedig előre látta, hogy a reform ellenségei, hogy a Szentszék törekvéseit elindulásukban meghiusítsák, féktelen izgatásra használják majd fel a gyűlést, megígérte, hogy mint a rend protektora megjelenik a káptalanon, de a bécsi nuncius megjelenését is szükségesnek tartotta. A gyűlésen, melynek hagyományos helye a pozsonymáriavölgyi kolostor volt, a két főpap behatóan megtárgyalta volna a vizitátorokkal és a rend képviselöivel a reform bevezetésének módozatait és leszerelték volna az ellenzék oktalan ellenállását.

Azonban a Kongregáció a belső válság eme súlyos pillanatában, amidön a rend fennmaradása forgott kockán, az 1634-iki határozata értelmében mellőzni kívánta a kétes kimenetű káptalant és kipróbált módszeréhez, az apostoli kinevezés eszközéhez fordult. 1636 április 14-én a pápa hozzá-

[8] Malatesta Baglioni (Balleonius) pesarói püspök. Később Assisi püspöke lett. Gauchat: i. m. 97., 281. l. — Galla: i. m. 94., 99., 172—73. l.

[9] A bécsi nuncius levele: A. P. F. 411.

[10] Zaics levele a lengyel szerzetesekhez Biell halála után. U. o.

járulásával a lengyel vizitátorok által már javasolt Stassewsky Miklós római prokurátort nyolchavi időtartamra a rend apostoli vikáriusává nevezte ki. Utasította a császári és a lengyel királyi nunciusokat, hogy az új rendfőnök sikeres működését készítsék elő. A kinevező bréve május 14-én jelent meg. Mivel Stassewsky magyar területeken protestánsokkal is érintkezett, a Kongregáció missziós fakultásokkal látta el.[11]

Zaicsot megdöbbentette a személye ellen irányuló döntés és Pázmányhoz fordult a magyar érdekek újabb mellőzése miatt. A bíboros mérsékletre és a Szentszék intézkedései iránt való tiszteletre intette őt, amikor pedig megtudta, hogy makacsságával növeli a zavart, szigorú rendeletet adott ki eltávolítására. Azonban a hatalmas főpap fellépése egyelőre hatástalan maradt, mert a szerzetesek lepoglavai káptalanja szembefordult az idegen származású új rendfőnökkel. Pázmány az elmérgesedett helyzet láttára felszólította a még mindig Rómában tartózkodó főnököt, hogy sürgősen foglalja el hivatalát.

Úgy látszik azonban, hogy Stassewsky addig nem mozdult, míg a Kongregáció el nem látta írásba foglalt utasításokkal. Ezek elkészítése a rendi reform kidolgozásával és irányításával megbízott szakbizottság feladata volt.

A szakgyülés első elnöke, Ginetti bíboros helyét előbb Laudivio Zacchia, a San Sisto templom címét viselő bíboros, majd 1637 őszén Giovanni Battista Pallotto volt bécsi nuncius, a pálos-ügy alaposabb ismerője vette át, aki a következő években rendkívüli szívóssággal és odaadással folytatta elődeinek nagy körültekintést és következetességet igénylő szerepét. Mégis a reform ügyének fáradhatatlan apostola Francesco Ingoli kongregációi titkár volt.[12] A szakgyülés, még San Sisto bíboros elnöklése mellett, kimutathatólag 1636 augusztus 4-én és 23-án, az év végén, továbbá a következő év április 4-én és június 13-án tartott fontosabb üléseket, amelyeken a vikáriusnak adandó utasításokkal és a vikárius első jelentéseivel foglalkozott. A határozatok a havi generális ülések elé kerültek jóváhagyás végett, majd a Kongregáció hiva-

[11] A pápai brévék: A. P. F. 407. — F. 411. — Bork. rendt. 71. l. A. P. F. 424. — Arch. Prop. Memor. vol. 396. f. 35lv. — Act. vol. 12. 166v. — Let. volg. vol. 16. f. 35v., f. 104v.—07v. — Vis e Coll. vol. 15. f. 204v. — Galla: Pázmány-levelek. 75., 77., 112—13. l. — Kisbán: i. m. I. 213. l.

[12] Arch. Prop. Scritt. rif. 79. f. 13r., f. 14r. — Tóth: i. h. 110. l.

talosan közölte azokat a rendfőnökkel, Pázmánnyal és a nunciusokkal.[13]

A Kongregáció november 22-én kelt levelében figyelmeztette Stassewskyt, hogy ne helyezze hatályon kívül a vizitátorok intézkedéseit, hanem igyekezzék azok érvényességét szigorúan fenntartani. Ezzel elejét akarta venni annak, hogy a reform ellenségei, főképpen pedig a vizitátorok által felfüggesztett szerzetesek, különféle ürügyek alatt, mézes-mázos szavakkal befonják a közülük való elöljárót. Mivel meggyőződött arról, hogy úgy Magyarországon, mint Lengyelországban, de különösen a tengermelléki kolostorokban a szerzetesek csekély száma és szűkös vagyoni helyzete nagy mértékben hozzájárult a fegyelem felbomlásához, december 10-én részleges statisztikai kimutatást kért a rendfőnöktől a rend összes kolostorainak személyi és vagyoni helyzetéről s egymástól való távolságáról. Utasította őt, hogy a kérdést beszélje meg Pázmánnyal, mert az volt a terve, hogy az elszórt kis kolostorokat egyesíti és formális konventekké alakítja, amelyekben lehetőleg tizenkét szerzetes él.[14]

Ezen intézkedéseknél jóval fontosabbak voltak az elinduló vikárius számára kidolgozott utasítások, melyek egyrészt a már kiadott rendeletek kiegészítését célozták, másrészt pedig a vikáriust látták el bölcs tanácsokkal.

A Kongregáció újból kitért az aposztata szerzetesek kérdésére és elrendelte, hogy azokat vissza kell hívni a szerzetbe, aki pedig két hónapon belül nem tér vissza, azt a Szentszéktől nyert felhatalmazás alapján a rendből örökre kitaszítottnak kell tekinteni. A Kongregáció ezzel a nagylelkű intézkedésével különösen azoknak a lelkiismeretén kívánt könnyíteni, akiket pillanatnyi szenvedély, meggondolatlanság vagy az elöljárók kemény bánásmódja ragadott végzetes lépésükre.

Kevéssel előbb, 1624-ben VIII. Orbán pápa apostoli levélben hasonló engedményeket adott általában a szerzetes aposztatáknak. Ugyanez a pápai rendelet felhatalmazza a megyéspüspököket, hogy a területeiken tartózkodó aposztata szerzeteseket, akár rendi ruhában járnak, akár nem, fogassák el és a rendjeikben fennálló büntető eljárás végett adják át rendi elöljáróiknak. Meghagyja, hogy az önként visszatérő meg-

[13] Arch. Prop. Act. vol. 12., f. 152v.—53v., f. 201r.—04r., f. 271Arv., f. 302r., f. 397r.

[14] Memor. vol. 396. f. 434r., f. 439v. — U. o. Act. vol. 12. f. 188rv. — Lett. volg. vol. 16. f. 121v.

tévelyedetteket a szerzet köteles visszafogadni, a latin országokban a rendelet megjelenésétől számított négy hónapon, a többiekben pedig nyolc hónapon belül. Ebben az esetben a bűnösöket csak enyhébb büntetéssel és penitenciával sujthatják. A jövőben csakis a javíthatatlanok távolíthatók el a rendből, akik egyévi szigorú kolostori börtön után sem javultak meg. Az ilyenek ellen a tekintélyesebb papszerzetesekből alakított bizottság folytassa le a kánoni eljárást, amely a bűnösnek a rendből való eltávolításával végződhet.

Az új rendfőnöknek adott utasítások közt nagy jelentősége van annak is, amely a kolostorok vagyoni helyzetével foglalkozik. Tomkó jelentéséből kitűnt, hogy a rendfőnökök és a helyi elöljárók szinte korlátlanul rendelkeztek a kolostorok vagyonával, felszerelésével, kincseivel. Egyes kolostorok a tönk szélére jutottak, a szerzetesek lerongyolódtak, éheztek, magánvagyont tartottak, a környékbeli világiakhoz jártak vendégségbe vagy koldultak. A fegyelem lazulását okozta még az apró kolostorok vagyontalansága is. Lengyelországban egyes kisebb kolostorok úgyszólván csak a velük kapcsolatos plébániatemplomok javadalmából éltek. Ezért a vizitátorok azt javasolták, hogy ezeket a plébániákat adják át a világi papoknak.

A Kongregáció tehát elrendelte, hogy Stassewsky készíttesse el a kolostorok pontos leltárát, amelyet az évenként tartott vizitációk alkalmával lelkiismeretesen felül kell vizsgálni. A kolostorok lakóinak létszáma legyen arányban azok vagyoni helyzetével. A létszámot a helyi szerzetesek, a laikus testvérek bevonásával, a rendfőnökkel közösen állapítsák meg. A szegényebb kolostorok fenntartásáról a gazdag kolostorok tartoznak gondoskodni, amint azt VIII. Kelemen pápa idevágó rendelkezése szabályozza. A kolostori vagyon kezelésével megbízott gondnokok hetenként számoljanak el a helyi elöljárónak és a tartományfőnök által kiküldött két papszerzetesnek, azonfelül kéthetenként a szerzetesek közösségének.[15]

A főelöljárók és az általuk megbízott vizitátorok számára vezérkönyvként előírta a Speculator című kánonjogi munka harmadik részét. Kötelezte a rendet, hogy az előírt időkben olvastassa fel a szerzetesek előtt VIII. Kelemen s más pápák rendeleteit, melyek a szerzetesi életet szabályozzák.[16]

[15] U. o. vol. 16. f. 126v.—27v.

[16] A különféle pápai rendeleteket Kéry sajtó alá rendezte Decreta c. kiadványában.

A havi káptalani üléseken a szerzetesek, papok és laikustestvérek egyaránt, közösen vitassák meg a pápai rendeletek végrehajtásának módozatait, a felmerülő helyi nehézségeket s kételyeikkel, óhajtásukkal forduljanak a tartományfönökhöz.

Figyelemreméltó rendelkezéseket hozott a szerzetesképzéssel kapcsolatban. Hogy a tudományok művelését hathatósan elömozdítsa, kimondotta, hogy a következő három év leteltével csak olyanok választhatók rendi tisztségekre, akiknek hittudományi, kánonjogi vagy római jogi doktori fokozatuk van, vagy a rendi egyetemes vagy tartományi káptalanon hivatalosan kijelölt bizottság előtt sikeres vizsgálattal megszerezték a gyóntatási felhatalmazást.[17]

A rend általános reformját célzó eme utasításokon kívül Stassewsky még különleges utasításokat is kapott a Kongregációtól, amelyek az ő első fellépésére és személyes érintkezéseire vonatkoztak.

Mielőtt hivatalát elfoglalná, szól a huszonegy pontból álló hatalmas útravaló, tisztelegjen Pázmánynál és közölje vele a Kongregáció rendelkezéseit. Később is, amikor csak teheti, kérje ki véleményét. Mivel a reformot csak fokozatosan lehet idővel bevezetni, ne éreztesse a szerzetesekkel, hogy újítani és mindent megváltoztatni akar, hanem feltűnés nélkül szerényen lépjen hivatalába. Zaiccsal szeretettel bánjék, igyekezzék őt megnyerni, nehogy megakadályozza a reformot; ügyesen kérje ki tanácsát. Alattvalóival legyen nyájas, megfontolt, hogy szívesen fogadják és megszeressék. Mutassa, hogy szolgálni és vigasztalni jött rendtársait. A kolostorokban járjon elő jó példával, kapcsolódjék bele a közös életbe, vegyen részt a közös zsolozsmán és étkezzék a rendtársakkal. Szerzetesi ruhája legyen egyszerű és tiszta, ment minden pompától, kapuciummal, mint valamikor a rend virágkorában. Ne viseljen fekete köpenyt, mint a világiak, járjon mindig rendi ruhában. Ne alkalmazzon világi személyzetet, elégedjék meg csupán egy szerzetes testvérrel, sohase járjon egyedül a világban, hanem vegyen maga mellé egy szerzetest. Cellájában ne tartson felesleges dolgokat, ebben adjon jó példát a többi elöljárónak. Óvakodjék mindennemű pénzkezeléstől, a saját személyére fordított kiadásokat is kezelje egy megbízott szerzetes, aki VIII. Kelemen utasításai szerint havonként tartozik elszámolni a generálisnak, majd pedig a rendi káptalannak a reá bízott pénzek kezeléséről. A bevételeket fordítsa a kolos-

[17] N. M. 1895. Qvart. Lat. f. 46r.—47r.

torokra, a rendtársak ruházására, a betegek ápolására, könyvek beszerzésére különösen ott, ahol majd rendi iskolákat alapítanak. A maga személyére, élelmezésben és ruházkodásban egyaránt, csupán annyit fordítson, amennyi a közönséges szerzeteseknek is kijár. Tartsa be a szerzetesi szegénységet. Mihelyt kipihente az utazás fáradalmait, keresse fel a magyar és szomszéd kolostorokat. Szüntesse meg a kiáltóbb visszaéléseket. Állítsa vissza a klauzurát. A klauzura kapuja legyen állandóan zárva, a kapus a kulcsot éjjelre szolgáltassa be a házfönöknek. Nöket ne engedjenek be a klauzura területére, a világiak lehetőleg egy szerzetes kíséretében járjanak a kolostorban. A szerzetesek, ha a világban dolguk van, rendtárs nélkül ne hagyják el a házat és egyedül ne tartózkodjanak családoknál. A betegek részére gondoskodjanak szükséges gyógyszerekről. A rendi kispapok mellé, akik rendszerint a kolostor elöljárójánál gyóntak, rendeljen külön gyóntatókat és oktatásukra kipróbált koros szerzetespapot. Cselédnek ne gyermekeket, hanem példáséletű, meglett férfiakat alkalmazzanak, azonban a kolostor belső munkálatait szerzetesekre kell bízni. A szerzetesujoncok és kispapok neveléséhez fontos irányelveket adott. Buzdította a vikáriust, hogy igyekezzék a rendbe bevezetni az imádság szellemét, amely nélkül nincs igazi reform. Utazásaiban kevés szerzetest és becsületes világi embereket vigyen magával és tartsa szem előtt a szerzetesi szegénységet. Végül az utasítás elrendeli a vikáriusnak, hogy állandóan tájékoztassa a Kongregációt.[18]

Az utasításnak úgyszólván minden pontja a vizitátorok, föképpen Tomkó beszámolójának figyelembevételével készült.[19]

Stassewsky 1636 október hó végefelé indult el Rómából. A Kongregáció 25-én felkérte Pázmányt, hogy fogadja jóindulatába a támogatására és tanácsára rászoruló vikáriust, akinek meghagyta, hogy mutassa meg a bíborosnak a magával vitt utasításokat és minden más rendeletet, amelyet a jövőben kap majd. Azt óhajtotta, hogy Pázmány és a vikárius közösen tárgyalják meg és készítsék elő a reform ügyét, amelyet kellő időben a rendi káptalan elé terjesztenek jóváhagyás végett. Ugyanakkor meleghangú leveleket küldött a kalocsai érseknek, a győri, veszprémi és bécsújhelyi püspöknek és Esterházy nádornak.[20]

[18] U. o. 1903. Qvart. Lat. f. 1r.—4v.

[19] Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 15. f. 218r., f. 222rkk.

[20] Arch. Prop. Lett. volg. vol. 17. f. 25v.—26r. — N. M. 48. Qvart. Ital. f. 1rv. — Galla: i. m. 172. l. — Tóth: i. h. 110. l.

A vikáriusi hivatal meghosszabbítása.

A vikárius, amint megérkezett, sietett tisztelegni a prímásnál. Felmutatta az örökvárosból hozott írásait és behatóan tárgyalt a reform fontosabb kérdéseiről. A nagy főpap rendkívüli egyénisége, mély bölcsesége és a rendi viszonyokban való jártassága nemcsak elévülhetetlen benyomást tett a vikáriusra, hanem a megoldásra váró feladatoktól visszariadt lelkét is felemelte. 1637 január 18-án Bécsújhelyről küldött jelentésében számolt be a magyar kolostorokban és Pázmánynál szerzett benyomásairól. Jelentette, hogy a prímás nagy elismeréssel nyilatkozott az utasításokról. A vikárius könnyen meggyőződhetett azokról a belső nehézségekről, amelyeket a szabadabb életmódhoz szokott vagy a bűnös szokásokban megrögzült szerzetesek gördítenek majd a reform útjába. A kívánt statisztikai kimutatást arra az időre hagyta, amikor már bejárta az összes kolostorokat és úgy Magyar-, mint Lengyelországban személyesen tájékozódott azok személyi és vagyoni helyzetéről.[21]

Pázmány tíz nappal később válaszolt ifj. Antonio Barberini bíboros prefektusnak. A sír szélén álló prímás, aki a pálosrend újjászületésének üdvös mozgalmát megindította, azon volt, hogy a nagymultú rend mielőbb elfoglalja az őt megillető helyet az Egyház életében és a magyar katolikus megújhodásban. Ígérte, hogy mindenben segítségére lesz a vikáriusnak és a Kongregációnak s kérte a nagyratörő ifjú bíborost, az uralkodó pápa kedvelt unokaöccsét, hogy „tartsa meg őt pártfogásának árnyékában". Azonban a Gondviselés rövidesen úgy intézkedett, hogy a reform ügyének pártolását az utódok vegyék át.[22]

Stassewsky vikárius ígéretéhez képest sorra látogatta a magyar- és lengyelországi rendházakat és időnként beszámolt tapasztalatairól a Kongregációnak. A kitűnő szellemű, központi fekvésü bécsújhelyi kolostort választotta állandó székhelyül, ahonnan kényelmesen érintkezhetett a prímással és a két országban elszórt kolostorokkal.[23] Február 14-én és 21-én jelentést tett a magyar és horvát kolostorok helyzetéről, a szerzetesi fegyelem siralmas lehanyatlásáról és a reform-

[21] Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 15. f. 249r., f. 260v.

[22] U. o. f. 250rv., f. 259v. — Galla: i. m. 112—13. l.

[23] A kolostor szelleméről Borkovics is kedvezően nyilatkozott. Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 81. f. 92r., f. 97v.

ellenes szervezkedésről. Megállapította, hogy a bécsújhelyiek szelleme egészségesebb. Amott nem hiányoznak az aposztaták és a botrányos életűek, mint Szárffy János és Pécsy Mátyás. Az ellenállás zászlóhordozója Zaics, aki megvetette Pázmány figyelmeztetéseit, meghiúsítani törekszik a reformot és kijátszani a pápai brévét. Voltak higgadt, komoly szerzetesek is, akik belátták a szigorítás elkerülhetetlen szükségességét. Borkovics Márton, aki csak kevéssel előbb tért haza a római német-magyar kollégiumból, még 1636 szeptember 8-án jelezte Lepoglavából Ingoli titkárnak, hogy Mihályfy János rendi hitszónok, Vlahovics István fősekrestyés keményen szembeszálltak az öreg vezérrel, nehogy cenzúrákba essenek, mint lengyel rendtársaik. Nagy bizalommal és reménységgel töltötte el a vikárius lelkét a különböző pápai kollégiumokban tanuló rendi kispapok nagy száma.[24]

A tavaszt és a nyár egy részét a lengyel kolostorok vizitálásában töltötte. Június 26-án Krakkóban tartózkodott. Tapasztalatairól több levélben számolt be a Kongregáció titkárának. Augusztus 22-én ismét Bécsújhelyen találjuk, ahonnan arról panaszkodik, hogy felterjesztéseire négy hónap óta nem kap választ. Ingoli megnyugtatta, hogy levelei hiánytalanul mind megérkeztek s mindenkor figyelembe veszi és szükség szerint elintézi kívánságait.[25]

A reform szempontjából fontos volt az egyelőre csak nyolc hónapra terjedő vikáriusi megbízás folytatólagos meghosszabbítása. A Kongregáció Pázmány belátására bízta az ügy megoldását. Nagyszombatban a meghosszabbítást ajánlották, mert a reform biztosítása elválaszthatatlannak látszott a vikárius személyétől. A Szentszék tekintélye is megkívánta, hogy a kinevezett rendfőnök lehetőleg addig maradjon helyén, míg a reformot be nem vezette, vagy legalább sikerét nem biztosította. Stassewsky jelentéseinek hatása alatt az április 4-iki szakgyülés, különböző más rendelkezések mellett, a vikárius hivatalának bizonytalan időre való meghosszabbítását határozta el. Ingoli titkár azzal a kérelemmel továbbította a határozatot Maraldi brévetitkárhoz,[26] hogy az ügy sürgősségére való tekintettel már a legközelebbi pápai kihallgatáson terjessze VIII. Orbán elé jóváhagyás és a bréve kiállításának

[24] Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 15. f. 215rv., f. 252r., f. 253r.—55v. — Galla: i. m. 75., 77., 81. sz. — Galla: Pázmáneum. 5. l.

[25] N. M. 48. Qvart. Ital. f. 3r. — Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 15. f. 265rkk.

[26] Galla: Tomkó. 255. l.

elrendelése végett. Miután a pápa hozzájárult, az apostoli irat augusztus 30-án meg is jelent. Kötelezte a szerzeteseket, hogy elöljárójuknak készséggel engedelmeskedjenek.[27] Szeptember 26-án a pápai levél már a bécsi nuncius kezében volt, aki felszólította a bécsújhelyi kolostorban tartózkodó vikáriust, hogy annak átvételére személyesen jelenjék meg. Azonban a vikárius november elejéig nem adott életjelt magáról, akkor is csak megbízottat menesztett a kinevező okmányáért.[28]

A szakgyűlés második határozata a rendi káptalan elhalasztására vonatkozott. A gyűlés a rendből érkezett hírek nyomására foglalkozott a kérdéssel. Már a vizitáció elején Ayrei Vazul[29] Tomkó első vizitátortársa abból a gyakorlati megállapításból indult ki, hogy a különféle reformintézkedéseknek csak akkor lesz mélységes gyökerük a lelkekben, ha a szerzetesek közösen megtárgyalják és megszavazzák. A kívülről rájuk kényszerített rendeletektől nem várt maradandó hatást. Mint láttuk, a Kongregáció magáévá tette a felfogást. Gruskovics halála és Stassewsky kinevezése után egyre szélesebb körben hódított a rendben a törekvés, hogy a tervbevett reform ügyében össze kell hívni a rendi káptalant. A Kongregáció döntés előtt kikérte Pázmány véleményét. Az április hó 10-én kelt megkeresés már nem találta életben a prímást, aki még március 19-én meghalt.[30]

A megbolygatott hangyaboly.

Stassewsky megjelenése a kolostorokban kezdettől fogva nagy izgalmat váltott ki mindenfelé. Mint megbolygatott hangyaboly, ideges nyüzsgésbe jött az egész rend. Minden oldalról támadták, bizalmatlansággal, gyűlölelettel fogadták, mint a Szentszéktől rájuk parancsolt reform megvalósítóját. Áskálódtak ellene, mert nem választás, hanem pápai kinevezés által kapta hatalmát. A magyar korona alattvalói pedig nem bocsátották meg neki, hogy személyében immár harmadszor mellőzték az évszázadok óta fennálló szokást, hogy a rendfönök csak magyar alattvaló lehet. A kötelességéhez hű, szelídlelkű és a feltornyosuló eseményekkel szemben riadtan álló vikárius

[27] Galla: Pázmány-levelek 115. l.

[28] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 79. f. 40r., f. 44r. — A bréve: A. P. F. 407.

[29] Galla: i. m. 249. l.

[30] Arch. Prop. Lett. volg. vol. 17. f. 25rv. — Tóth: i. h. 110. l.

olyan volt, mint a hajótörött, akit minden oldalról tajtékzó hullámok fenyegetnek.

A nyár folyamán, mire hazatért Lengyelországból, már nyilt lázadás folyt ellene. Zaics augusztus 5-én Zágrábremetéről, majd Máriavölgyből, ahol nagyszámmal gyűltek össze a szerzetesek, felírt a Kongregációhoz a reform ügyében. Ez utóbbi levelét számos rendtárs aláírta, köztük Jaskay János, Mikulics Miklós csáktornyai, Peterlinics máriavölgyi elöljárók és a rendi kormánytanács három tagja. A felsőelefánti kolostorban értekezlet volt, amelyen a hangadó ellenzék élesen szembeszállt a reformáló vikárius intézkedéseivel. Kifogásolták, hogy a Szentszék még mindig nem küldte meg reformrendeleteit, ezért bizonytalanság uralkodik a rendben a vikárius önkényes intézkedései miatt. Azután követelték a szabad választás jogának visszaállítását, amelyet csak kevéssel előbb, 1623-ban erősített meg újból a pápa a rendi kiváltságok közt. A főcél az volt, hogy a választó jog kicsikarásával megszabaduljanak Stassewskytől és olyan rendfőnököt válaszszanak, aki, ha már nem is tudja végleg megbuktatni a Szentszék törekvéseit, legalább mérsékelni fogja azokat a helyzet szerint.[31]

Lósy Imrét, az új prímást felháborította a szerzetesek forradalmi fellépése. Nyomban maga elé idézte a szellemi szerzőket és szigorúan megtiltotta, hogy a jövőben hasonló gyüléseket tartsanak. Mégis, hogy a felkavart hangulatot lecsillapítsa, nem ellenezte, hogy a reformtervezet megsürgetése végett arra alkalmas szerzeteseket Rómába menesszenek. Augusztus 28-án Nagyszombatból szeptember 2-ára Pozsonymáriavölgybe rendelte a vikáriust, hogy az ügy részleteit és a rendi reform legégetőbb kérdéseit behatóan megbeszéljék. Lósy észrevette, hogy a nyugtalanság egyik oka az, hogy Stassewsky megbizatásának meghosszabbításáról szóló apostoli iratot még nem küldték le Rómából. A jogi kibúvókba

[31] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 79. f. 13r. — Vis. e Coll. vol. 15. f. 268rv. f., 270r. 71r. — Decreta Capit. Gen. Tall. a. 1628. A. P. F. 408., 409. — Kisbán: i. m. I. 207., 209., 343., 349. l. — Galla: Pázmány-levelek: 75., 77. sz. — Galla: Tomkó. 88. l. — Jaskay máriavölgyi működéséről számos adat a kolostor iratcsomóiban az Orsz. Levt.-ban. — Peterlinics szerzetesi fogadalmának vélt érvénytelenségére hivatkozva a szerzetből való elbocsátását kérte a Szentszéktől. Lósy ellene nyilatkozott. Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 79. f. 167r.—68v. — Bojnicsics István kispap hasonló lépéséről: vol. 89. f. 29r., f. 185r. — V. ö.: Csalisso Atanáz hasonló kérelmét 1647-ből. Barb. Lat. vol. 7057. f. 79r. —Vol. 90. f. 235rv., f. 269v. — Eggerer: i. m. 352. l.

kapaszkodó ellenzékkel szemben Lósynak biztosítania kellett a rendi kormányzás zavartalanságát addig is, míg a Szentszék végleges intézkedése megérkezik. A megbeszéléseken a kormánytanács, továbbá Zaics vikárius generális is részt vett, aki a régi szokás alapján újból igényt tartott a rend legfőbb kormányzására. A szeptember 4-én megtartott rendi kormánytanács határozataiból kitűnik, hogy Lósy érvényesíteni tudta akaratát. A definitorium generale úgy határozott, hogy Stassewsky és a rend állandó jellegű elöljárói maradjanak hivatalukban mindaddig, míg a Szentszék nem intézkedik. Mindenben magáévá tette az apostoli vikárius addigi személyi természetű rendelkezéseit. Kívánatosnak tartotta, hogy sürgösen hívják össze a rendi káptalant. A határozatokat Zaics is aláírta.[32]

Lósy szeptember 12-én kelt felterjesztéseiben a reformpontok sürgös leküldését ajánlotta a titkárnak és a Kongregáció bíborosainak. Rámutatott a szigorítás szükségességére és Pázmánynak ezen a téren kifejtett áldásos tevékenységére. A rend, folytatta, a reform körül jelentkezett bizonytalanság és a káptalan elhalasztása miatt megingott és belső élete fel van dúlva. Ha azonban a kettős ügy kedvezően és mielőbb elintéződik, a reform csakhamar megvalósulhat. Mint örökös protektor mindent megtesz a reform előmozdítása érdekében. Hasonlóképpen gondolkozott Lippay György kancellár is, aki csak kevéssel előbb cserélte fel a veszprémi püspökséget az egrivel. Még a nyár folyamán felkérte Malatesta Baglioni pesarói püspököt, bécsi nunciust, hogy sürgesse meg a reformpontokat és a káptalan összeülésének engedélyezését.[33]

Ilyen körülmények között a Kongregációban siettek elkészíteni az alapvető kérdésre, a noviciátusok felállítására vonatkozó szabályzatot és azt még az ősz folyamán a pápa elé terjesztették, hogy személyesen áttanulmányozza és megjegyzéseit megtegye. A november 14-iki havi gyűlés a pápa személyes hozzájárulásával felhatalmazta a vikáriust, hogy jövő pünkösdre vagy más alkalmas időre és belátása szerint való helyen a rendi káptalant egybehívja. A hó 28-án azzal

[32] U. o. Vis. e Coll. vol. 15. f. 274v. — Lósy levele a szerzetesekhez. A. P. F. 407. — Cassatoriae seu retractationes u. o. a lepoglavai iratok közt. 14. sz. — Az 1637-iki rendi kormánytanács határozatai: F. 409.

[33] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 79. f. 167r.—68v., f. 172rv. — Malatesta püspöki processzusai Cseh Albert vál. pécsi püspökről és Böythe Miklós vál. szerémi püspökről: Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 47. f. 171r.—206v., f. 332r. — 62v. — Galla: Pázmány-levelek. 87—92. l.

a megtoldással küldötték meg Stassewskynak a decretum másolatát, hogy mire összeül a káptalan, akkorra a szakgyűlés is elkészül a szabályzat végleges megszövegezésével.[34] Egyébként a rend élhetett tovább a régi konstitúciók és a lengyel vizitátorok szabályzata szerint. A december 12-iki gyülés végre elfogadta a fő reformpontokat, amelyek a legszükségesebb kérdésekre vonatkoztak, s azok hivatalos másolatát 19-én azzal az utasítással küldte meg a bécsi nunciusnak, hogy továbbítsa a prímásnak és a rendfönöknek.[35]

Stassewsky 1638 január végén megjelent a prímás előtt és átvette az utóbbi decrétumot és annak kísérölevelét, amelyből mindketten nagy meglepetéssel értesültek arról, hogy az első decrétumot még az előző postával útnak indította a Kongregáció. Megsürgette tehát az elkallódott határozat megküldését. Elöre látta, hogy a viharosnak ígérkező káptalan elsösorban az ő személye ellen fog fellépni, mert mindenáron új generálist akartak a rendben. Ezért arra kérte Ingolit, állapítsa meg szabatosan a Kongregáció, hogy mi lehet a káptalan tárgyalásainak az anyaga. Az egyre fokozódó szenvedélyek hullámverésében már egyedül csak Lósyba vetette minden reményét és megdöbbent attól a gondolattól, ha a prímást valamely súlyos ok, vagy éppen a halál megakadályozná abban, hogy a gyűlésen személyesen megjelenjék. Február 27-én megsürgette a tárgysorozat anyagára vonatkozó kérelmét, de az ügy végleges eldöntését a Kongregációra és az érsek bölcseségére hagyta.[36]

Azonban Lósy, miután látta a széles körben elharapódzott izzó hangulatot, nem merte javasolni a választás engedélyezését. Noha tisztában volt azzal, hogy a vikárius szinte emberfeletti feladat előtt áll, mégse vállalhatta a felelösséget a káptalanban elöreláthatólag felülkerekedő balrakanyarodásért.[37]

A Kongregáció március 27-i ülésében a vikárius megismételt sürgetésére négy pontban jelölte meg, hogy miről tár-

[34] Arch. Prop. Lett. volg. vol. 17. f. 123r. — Act. vol. 12. f. 397r. — A dekrétum példányai: A. P. F. 407.—F. 411. — Tóth: i. h. 109. l.

[35] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 79. f. 54r. — Act. vol. 12. f. 418v.—19r. — Vol. 13. f. 228v.—29r.

[36] U. o. vol. 80. f. 1r., f. 330r., f. 333v., ahol Stassewsky említi, hogy a Studio Romanóban tanuló két rendi papot hanyagságuk miatt kénytelen volt visszarendelni. Ezek nem a Germanikumban laktak. — N. M. 48. Qvart. Ital. f. 4r.

[37] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 80. 302rv., f. 315v.

gyaljon a pünkösdre egybeülő káptalan. Mindenekelőtt elrendelte, hogy a káptalan hívja vissza a rendi aposztatákat, amint azt már korábban is meghagyta. Tárgyalja meg, miként fogja végrehajtani a noviciusok felvételéről, neveléséről, tanulmányairól és fogadalomtételéről hozott őszi határozatot és végzését terjessze fel a Kongregációhoz. Az elavult rendi szabályokat dolgozza át és pápai jóváhagyás végett terjessze fel. Végül, hogy a felizgatott kedélyeket lecsillapítsa és a lázadókat leszerelje, megengedte, hogy a káptalan főperjelt válaszszon. Azonban a nuncius és a prímás által a szavazók értésére adta, hogy amennyiben nem Stassewskyt választanák meg, a pápa öt vagy mást bízna meg apostoli vizitátorként a reform végrehajtásával. A pápa még aznap megerősítette a Kongregáció határozatát, amelyet április 10-én azzal a meghagyással küldtek el a nunciushoz és a prímáshoz, hogy a helyszínen éberen örködjenek, nehogy a reformbarát vikáriust kibuktassák és ezzel a reform ügyét is kátyúba vigyék.[38]

Baglioni nuncius közölte Stassewskyvel a kongregációi decrétumot, majd május 3-án megállapodott vele abban, hogy a közeljövőben Bécsbe érkező prímással megbeszéli a közös teendőket a káptalannal kapcsolatban A vikárius esedezésére megígérte, hogy az érsekkel együtt részt vesz a gyülésen. Lósy nagy megelégedéssel vette a Kongregáció döntését és a választásra vonatkozó kívánságát.[39]

A Franciscy-ügy hullámai.

A káptalan május 25-én, pünkösd keddjén ült össze a pozsonymáriavölgyi kolostorban. Szokás szerint első nap megtartották a választásokat. Az elnöklő két főpap könnyen meggyőződhetett a káptalani tagoknak a reformról és a vikárius személyéről vallott ellenséges hangulatáról. Egyben észre-

[38] U. o. Vis. e Coll. vol. 15. f. 287r.—302v. — Vol. 16. f. 203r.—20v. — Lett. volg. vol. 18. f. 37v.—38r. — Act. vol. 13. f. 67rv., f. 125rv. — Az 1638 január 30-iki gyűlés megengedte, hogy a rendfőnök régi kiváltság alapján a hordozható oltár kegyét élvezze. A szeptember 20-iki gyűlés pedig Petrus Bosleus pálos pap kérelmével foglalkozott, aki arra kért engedélyt, hogy világi pap lehessen, hogy négy gyermekét felnevelhesse. A gyűlés a Sant'Officióhoz utalta az ügyet. U. o. f. 19v., f. 173r. — Scritt. rif. vol. 80. f. 351rv., ahol szó van V. Márton pápának a konstanzi zsinaton a hordozható oltár engedélyezése ügyében adott adománylevéléről. — N. M. 2699. Fol. Lat. f. 12r.—13v. — 48. Qvart. Ital. f. 2v.

[39] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 80. f. 16r., f. 18r., f. 19v., f. 27rv., f. 41rv., f. 330r., f. 333v.

vehették azt is, hogy a közvéleményben kik vannak előtérben a küszöbönálló választáson. A reformellenes csoport régi vezére, Zaics még március 19-én meghalt Remetén, szerepét Franciscy András rendi kormánytanácsos vette át, azonban mellette már az ifjú nemzedék jelöltjei is feltűntek. Lósy, hogy Franciscyt, aki szerzetesi életének nagyrészét a közös életen kívül töltötte, eleve elüsse a rendfőnökségtől, felhívta Malatesta Baglioni figyelmét a régi konstitúciók ama rendelkezésére, mely előírja, hogy a főperjelnek csak olyan szerzetes választható meg, aki hosszabb időt töltött rendi hivatalokban. A vikárius felkérésére a nuncius hasonló célzattal felszólította azokat, akik jogtalanul tartózkodtak a szavazóhelyiségben, hogy kiközösítés és a cselekvő és szenvedő választójog elvesztésének büntetése mellett azonnal vonuljanak ki. Erre számosan elhagyták a termet, azonban Franciscy bentmaradt és szavazott.

A gyűlés így sem tudott a helyzet magaslatára emelkedni. A leadott huszonnégy szavazatból tíz Franciscyre, ötöt Borkovics Mártonra és Ivanovics Jánosra esett és csak négy szavazatot kapott a Kongregáció hivatalos jelöltje.

Az elnöklő főpapok a vikárius súlyos kudarca ellenére sem vesztették el lélekjelenlétüket, hanem a helyzet jogi szempontjainak ügyes felismerésével olyan megoldást hoztak, mely a reform meglékelt hajóját a kapitánnyal együtt megmentette a süllyedéstől. Legfőbb törekvésük az volt, hogy a viszonylagos többséget nyert Franciscyt törvényes formák szerint eltávolítsák a küzdőtérről. A szerzetes kitűnően képzett, megnyerő modorú, de világias szellemű férfiú volt. Hosszú éveket töltött a katonai életben és Lippay György veszprémi püspök udvarában. Tomkó vizitációja idején is hadban volt, ahol — Stassewsky szerint — szabados életet folytatott és Gruskovics generális parancsára ott felszedett nemibetegségekkel tért vissza a kolostorba. Határtalan nagyravágyása már 1637 nyarán arra indította, hogy személyét tervszerűen előtérbe helyezze rendtársai előtt. Ugyanakkor azonban, hogy bencés apát lehessen, a rend elhagyására felmentést kért a Szentszéktől s csak a prímás és a vikárius akadályozta meg, hogy Rómában célt érjen. Lippay kancellár is lesujtó véleményt mondott Franciscy egyéniségéről.[40]

[40] Bork. rendt. 78., 91. l. A. P. F. 424. — A rend később megtiltotta tagjainak, hogy egyháziak és világiak udvarában káplánságot vállaljanak. Directorium. Cap. XXV. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 79. f. 59r., f. 152r., f. 266rv. — Vol. 80. f. 331rv., f. 332v.

Az elnökök a rendi szabályok alapján eleve képtelennek nyilvánították öt a rendfőnökségre, mivel szerzetesi életének túlnyomó részét a kolostoron kívül töltötte és nem szerezte meg a kormányzáshoz szükséges készséget. Azután érvénytelennek mondották ki szavazatát, mert csupán mint kormánytanácsos nem bírt szavazati joggal. A gyűlésben többen osztották érvelésüket, noha senki se tekintette kiközösítettnek a megválasztottat.

Franciscy kirekesztése után Borkovics és Ivanovics megválasztásának elbírálása következett. A két főpap az utóbbit a reform ellenségének, az előbbit reformbarátnak tartották, de az volt a meggyőződésük, hogy csakis Stassewsky képes teljes erővel a reform ügyét szolgálni. Ezért ezt a két szerzetest is, egyébként a jövő embereit, elvetették. Hogy a vikárius számára biztosítsák a viszonylagos szavazattöbbséget velük szemben, a rendtagok hozzájárulásával Stassewskyre szavaztak, aki ilymódon hat szavazatot kapott. A viszonylagos többség alapján Stassewskyt megválasztott főperjelnek jelentették ki s a választás iratait felterjesztették a Kongregációhoz felülvizsgálás és jóváhagyás végett. Ugyanakkor az új főperjel megjegyezte Ingoli titkárnak, hogy a káptalanon szerzett tapasztalatok bizonyára meggyőzték a két főpapot azokról az állapotokról, melyek a reformmal kapcsolatban a rendben uralkodnak, mert eddig túlbecsülték a szerzetesek készségét. Ezt a megoldást mégis szerencsésebbnek tartotta a Kongregáció eredeti elgondolásánál, amely szerint meg nem választatás esetén Stassewskyt kinevezték volna a generális fölé apostoli vizitátornak, amiből állandó surlódások és a rendben meghasonlás következett volna be. Másnap a gyűlés megválasztotta a generális kormánytanácsát (definitorium generale) s definitorok lettek: Belosztenecz János zveticei perjel, Ivanovics János elefánti, Borkovics Márton lepoglavai, Callion János remetei vikárius.[41]

A választások lezajlása után került sor a rendi ügyek, főképpen a Kongregáció utasításainak tárgyalására.

A szerzetesképzésre vonatkozó reformtervezet és a régi rendi szabályzat átdolgozásával két hittudós rendtagot, Jaskay János máriavölgyi és Franciscy András csáktornyai vikáriust bízták meg.

[41] U. o. f. 28rv., f. 39v., f. 29r., f. 38v., f. 30rv., f. 37v., f. 31rv., f. 36v. — Bork. rendt. 91. l. A. P. F. 424. —Galla: Pázmány-levelek. 77. sz. — Kisbán: i. m. I. 334., 336. l. — Galla: Tomkó. 230. l.

A káptalan hivatalvesztés mellett megtiltotta az elöljáróknak, hogy a kolostorok vagyonát elidegenítsék és serkentette őket arra, hogy az előző században erőszakosan elfoglalt vagy elzálogosított birtokokat szerezzék vissza. Alattvalóikkal atyai szeretettel bánjanak személyi megkülönböztetés nélkül és állítsák vissza a közös istentiszteletek fényét és áhítatát. Ivanovics kormánytanácsost megbízta, hogy legkésőbb szeptemberig vizsgálja felül a sátoraljaújhelyi rendházat és amennyiben látná, hogy a jelenlegi házfönök súlyos hibákat követett el, tegyen helyébe más elöljárót.

Majd a káptalan megbízta Stassewskyt, hogy védje meg a rend ösi jogait a különböző pápai kollégiumokban, szerezzen a Szentszéktől felhatalmazást, hogy a helyi elöljárók a liturgikus ruhákat megszentelhessék, amint az más rendekben már megvolt. Azokat a noviciusokat, akiket abban az évben vettek fel, fogadalomra bocsáthassák, nehogy egyes kolostorok személyzethiány következtében elnéptelenedjenek s a rendi nyilvános templomokban az istentiszteletek személyzethiány következtében visszafejlődjenek. Ugyanakkor a vikárius által felhatalmazást kért a Szentszéktől, hogy a rendben élő javíthatatlan szerzeteseket, akik a javulás reménye nélkül csak züllesztik a fegyelmet, örökre eltávolíthassák a rend kötelékéből.

Az aposztaták és javíthatatlanok ügye régtől fogva vérző seb volt a pálosrend testén is és az utóbbi az maradt az egész század folyamán. A XVI. század közepén a török hódítás és a protestantizmus elterjedése folytán számos pálos és ferences világi ruhában céltalanul barangolt az országban a hívek nagy megbotránkoztatására. V. Szent Pius pápa elrendelte az esztergomi érseknek és a zágrábi püspöknek, hogy az ilyen szerzeteseket kényszerítsék vissza rendjükbe, de megengedte nekik, hogy ideiglenesen a lelkipásztori munkában alkalmazzák őket. 1624 november 18-án Carlo Carafa bécsi nuncius felhatalmazta Zaics rendfönököt, hogy a katolikusokat s protestánsokat megbotránkoztató kóbor rendtársait fogassa el és garázdálkodásaikat fékezze meg. Pázmány ismételten felpanaszolta, hogy a szerzetesi fegyelem lazulása folytán gyakoriak a rendből, sőt a hitből való kilépés esetei. Tomkó ezt a szomorú tünetet föképpen Zaics kormányzórendszerével indokolta.[42]

[42] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 80. f. 30rv., f. 37v. — Vol. 81. f. 238r., f. 245v. — A liturgikus ruhák és felszerelések megáldásáról: Galla: Pázmány-levelek. 5., 10., 63. l. — Carafa levele: A. P. F. 205.

Amint már három évvel előbb ugyancsak a Kongregáció utasítására, úgy most is felszólították az aposztatákat, hogy térjenek vissza a rend kötelékébe. Magyarországon, ahol a kolostorok a rendfőnök közvetlen joghatósága alatt voltak, az apostoli vikáriust, egyebütt, ahol a kolostorok rendtartományi rendszerbe tömörültek, a tartományfőnököket bízták meg, hogy az őszintén megtérő bűnösöket enyhe penitencia mellett visszafogadják.[43]

A Szentszék könyörületessége az aposztaták iránt általában nem minden szerzetben hozott örvendetes eredményt. Számos visszatérő a kolostorban is folytatta kevésbbé épületes életét. A pálos aposztaták pedig egyszerűen figyelemre sem méltatták a rend felhívását. Ezzel azonban a rend a pápai rendelkezések értelmében egyszersmindenkorra felszabadult az aposztatákkal szemben fennálló kötelezettségei alól. A jövőben már inkább csak a rendben élő javíthatatlan szerzetesek ügye foglalkoztatta a rendi káptalanokat.[44]

Még 1638 folyamán Krolik és Boleslavius Bertalan feloldozásukat kérték a fenyítékek alól, amelyekkel a vizitátorok sujtották őket. Azonban a Kongregáció, a pápa hozzájárulásával, Stassewsky vikárius kérelmére sem volt hajlandó a feloldozást engedélyezni. Nem hitt a bűnösök őszinteségében, sejtette, hogy a vikárius csak a szerzetesek nyomására kérte a feloldozást, ezért 1641 szeptember 9-én Pallotto bíboros javaslatára megbízta a lengyel nunciust, hogy kísérje figyelemmel a bűnösök magatartását. Végül 1642 november 24-én a nuncius és a generális együttes kérelmére bizonyos feltételek mellett megbocsátott a bűnösöknek.[45]

A Kongregáció elsősorban a káptalani választás ügyével foglalkozott július 19-én tartott havi gyülésében. A bíborosok jóváhagyták a nuncius és a prímás intézkedését és megbízták Stassewskyt, hogy addig is, míg véglegesen megoldja a kérdést, mint apostoli vikárius folytassa a rend kormányzását. Utasította a nunciust, hogy a választás iratait

[43] Postulata Provinciae Polonae ad Capt. a. 1640. — Responza: A. P. F. 408. — Decreta Capt. Gen. a. 1638. U. o. F. 409.

[44] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 90. f. 235r. — Puncta Capt. Gen. an. 1640. — Pastulata ad Capt. Gen. an. 1654. A. P. F. 409. — Az 1691-iki pápai rendelkezés a javíthatatlanokról: u. o. F. 621.

[45] A Krolik-féle ügyről: u. o. F. 407. — Postulata Prov. Polon. ad Capt. Gen. an. 1640. F. 408. — A kongregációi határozat: F. 411. — Arch. Prop. Act. vol. 13. f. 227v. — Vol. 14. f. 436v. — Vol. 15. f. 225v.—26r. — Lett. volg. vol. 19. f. 8r. — Vol. 20. f. 137rv., f. 182v. — Vol. 21. f. 109rv.

terjessze fel és értesítse a vikáriust a határozatról. Azonban a nuncius Prágában töltötte a nyarat, ahová az uralkodót elkísérte, a vikárius pedig a nyár végén rendi ügyekben Felső-Magyarországba utazott s így hosszú időn át nem tudott a Kongregáció intézkedéséről. A Kongregációhoz küldött felterjesztéseiből kitűnik, hogy gyötrő bizonytalanságban töltötte napjait, mintegy számüzve rendtársai között. Franciscy folytatta agyarkodását a reform és a vikárius ellen. Még Rómában is akadt cinkostársa, bizonyos kevésbbé épületes viselkedésű János atya, aki a pápai udvarban és a pálos germanikusok közt izgatott ellene. Ingoli a lengyelszármazású Sventoslaus pálos paptól szerzett értesüléseket János atya személyéről és római tartózkodásának céljáról, majd az örökvárosból hazatérő kamalduliak által igyekezett megnyugtatni a vergődő vikáriust a Kongregáció jóindulatáról.[46]

Azonban a rendtársak üldözése, állandó tűszúrásai nem szűntek meg. Mivel a kongregációi döntésről nem volt tudomása, következetesen nem is használta a Vicarius Apostolicus címet aláírásaiban. Hogy az átmenet bizonytalanságából kilábolhjon, azt kérte Rómától, hogy bízzák meg a prímást a választási ügy végleges elintézésével, mert a főpap kellő erélylyel, tapintattal és tekintéllyel tud fellépni. A hónap végén a nádor fiának lakodalmán találkozott a prímással és a pöstyéni fürdőben a lengyel királlyal, azonban tárgyalásairól ígérete ellenére sem értesítette a Kongregációt. Ellenben okt. 2-án jelentette, hogy végre megkapta a júliusi határozatot.[47]

Stassewsky főperjeli kinevezése.

A Kongregáció ideiglenes határozata lelket öntött a csüggedő Stassewskybe. Október végén nyolcnapi utazás után Újhelyre érkezett, ahol a rendnek elhagyott kolostora és romokban heverő régi temploma volt. Hosszú útja folyamán, mondotta, alig két katolikus templomot látott a mindenfelé kálvinistáktól ellepett vidékeken. Újhely környékén, különösen az erdélyi fejedelem magyarországi birtokainak központja, Sárospatak közelsége miatt, rendkívül erősnek látta a reformáció állását. Újhelytől délre alig egynapi járásnyira már a török

[46] U. o. Scritt. rif. vol. 80. f. 332r., f. 234v., f. 349r., f. 361v. — Lett. volg. vol. 18. f. 83v.

[47] U. o. Scritt. rif. vol. 80. f. 327r., f. 336v., f. 328r., f. 337v., f. 329r., f 334v. — Vol. 81. f. 327r., f. 336v.

hódoltság határa vonult el. Mivel úgy látta, hogy sikerül visszaszereznie egyes rendi birtokokat, elhatározta, hogy a telet ott tölti. Tavasszal megindítja a templom helyreállításának munkálatait, megszervezi a szerzetesi életet, mely a jóindulatú, de ingadozó természetű házfönök vezetése mellett csak nehezen bírt gyökeret verni, és csak azután tér vissza megszokott székhelyére, Bécsújhelyre. A következő nyáron Bécsújhelyen és Sopronbánfalván nagyszabású építkezéseket akart befejezni, melyeket a rendi szerzetes- és papnevelés számára már korábban megkezdett. Észrevette, hogy a katolikusok közt nem titkolt elégedetlenséget keltett a régi rendfönökök eljárása, akik az elenyészett kolostoroknak a rend tulajdonában megmaradt birtokait kizárólag saját személyük eltartására fordították. Már Tomkó megjegyezte, hogy a generálisok pompaszerető koruk gazdag magyar püspökeivel vetekedtek a fényűzésben, miközben a szerzetesek éheztek és rongyosan jártak. Ezért Stassewsky a visszaszerzett birtokok jövedelmét a meglévő kolostorok fenntartására, újak megnyitására és a rendi nevelés céljait szolgáló intézmények felállítására szándékozott fordítani.

Ingoli mindvégig meleg érdeklődéssel és odaadó támogatással kísérte a vikárius küzdelmeit, terveit és sikereit s 1638 december 17-én kitartó munkára serkentette őt. A titkáron kívül a felsőmagyarországi részeken is akadtak megértő katolikus főurak, akik hathatósan támogatták őt a rendet talpraállító tevékenységében.[48]

A régi birtokok visszaszerzésében nagy segítségére volt a vikáriusnak Homonnay Drugeth gróf, az északi részek főkapitánya s az ungvári jezsuita kollégium nagy pártfogója, a protestantizmusról nemrég visszatért Nyáryak és Melith Péter és György, akik a katolikus hitterjesztés érdekében pártfogásukba vették az erdélyi missziókba szánt, de a fejedelem ellenállása folytán a felsőmagyarországi főúri kastélyokban megrekedt olasz és lengyel konventuális minorita misszionáriusokat. Ez utóbbiak azonban márcsak nyelvi nehézségek miatt sem jöhettek komolyan számításba. Ezért a főurak a jezsuiták mellett a pálosokban vélték feltalálni az északkeleti területek katolikus restaurálásának buzgó apostolait. Sátoraljaújhely fekvésénél fogva alkalmas központnak látszott ahhoz, hogy onnan széleskörű térítő tevékenységet

[48] U. o. Vol. 80. f. 418rv. — A. P. F. 476½, ahol számos irat van az északkeleti részeken levő pálos birtokokról.

indítsanak meg a szélrózsa minden irányában. Kevéssel utóbb valóban ez a hely lett a pálos térítés első jelentős állomása. A Kongregáció 1639 április 18-i ülésén köszönetet mondott Homonnay Drugeth főúrnak hathatós támogatásáért és a kedvezően alakuló pálos ügy további támogatására buzdította.[49]

Azonban a király és az erdélyi fejedelem közt kitört ellenségeskedések egy időre komoly akadályokat gördítettek a pálos tervek megvalósítása elé, mert a környékbeli protestáns lakosságot vallási téren is rendkívül felizgatták. Katonaruhába öltözött lakosok éjnek idején belopakodtak a házba, hogy a vikáriust megöljék. Szerencsére, Stassewskynek sikerült Lengyelországba menekülnie. 1639 szeptember 30-án már Czenstochowából tájékoztatta Ingolit az eseményekről és a lengyel rendtartományban tapasztalt állapotokról, amelyek nagy visszaesést mutattak azzal a helyzettel szemben, amelyet a vizitátorok maguk után hagytak. Remélte, hogy négy hónapon belül visszatérhet Bécsújhelyre. Ingoli most is buzdító szavakkal válaszolt tájékoztatására.[50]

Stassewsky a rend déli kolostoraiban is igyekezett helyreállítani a szerzetesi fegyelmet és visszaszerezni az elvesztett birtokokat.[51] Az isztriai rendtartomány súlyos szabálytalanságot követett el a legutóbbi választáson a tartományfőnök megválasztásában. Az 1638-i káptalan megfosztotta választójogától és vizitátor kiküldését rendelte el. Később a generális kormánytanács megengedte, hogy még abban az évben Mindenszentek napja körül a rendfőnök által jelölt három szerzetesből tartományfőnököt válasszon. A generális a következő év elején Borkovics Mártont bízta meg a kolostorok felülvizsgálásával és a meglazult fegyelem helyreállításával. A kiváló szerzetes április 18-án Lepoglavából kelt beszámolójában tájékoztatta Ingolit tapasztalatairól. Megelégedéssel állapította meg, hogy a szerzetesi fegyelem nem süllyedt le annyira, mint ahogyan a császár és Velence közt a közelmultban lezajlott háború pusztításaiból következtetni lehetett. Ezért csodálkozott azon, hogy az egyik megyés-

[49] Arch. Prop. Lett. volg. vol. 19. f. 46v.—47v. — Galla: Pázmány-levelek. 12—13. l.

[50] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 85. f. 420r., f. 434v. — Tóth: i. h. 109. l.

[51] A cirquenicai és novi pálos kolostor birtokairól.. N. M. 2933. Fol. Lat. f. 321rv., f. 322rv. — V. ö.: Galla: Tomkó. 135. l. — N. M. Coll. Kapr. 2447. Fol. Lat. —Benger: Annales. 156. l. — Decreta Capt. Gen. an. 1638. A. P. F. 409. — Bork. rendt. 25—26. l. U. o. 424. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 81. f. 415rv., f. 416v.

püspök a Szentszéktől vizitátor kiküldését sürgette a szerzetesek közt lábrakapott erkölcsi kihágások és fegyelmi vétségek megfékezésére. Szerinte az ilyen beavatkozások önző célokat rejtegetnek. Már Tomkó is szóvátette, hogy a trieszti püspök mintegy tizenkét évvel előbb a gráci nuncius felhatalmazásával elvette a rendtől a lauranai Szent Miklós oratóriumot a hozzá tartozó különféle bevételekkel együtt s a helyi világi hívek egy vallásos testvérületének adományozta. A rend, folytatta a vizitátor, saját erejéből törekszik megvalósítani a Kongregációtól előírt reformot és kijelentheti, hogy a Tomkó-féle vizitáció óta nagyobb hiányosságok nem mutatkoztak a rendtartomány életében. Minden halad előre a kijelölt úton s ha itt-ott rendellenesség jelentkezik, azt a rendi elöljárók saját ügykörükben elsimítják. A feljelentő püspök bizonyára a reform ellen izgatók besúgására lépett fel, mert hát ilyenek is akadnak. Borkovics örömmel jelentette, hogy a vezetése alatt álló lepoglavai kolostor noviciusai mély gyökeret vertek a rend talajában és a szerzet belső megújulásának örvendetes előjeleit látta bennük. Kevéssel utóbb Bécsújhelyről nyilatkozott hasonló lelkes elismeréssel.[52]

A vizitátor optimizmusára rácáfoltak az események. Éppen az ő rendfőnöksége idejében az isztriai szerzetesek fegyelmi eldurvulása megdöbbentő módon nyilvánult meg. Erről azonban az események során később szólunk.

A rendben türelmetlenül várták az 1638-i káptalani választás felülvizsgálásának eredményét. Sokan azt remélték, hogy a Kongregáció tiszteletben fogja tartani a rendi közvéleménynek titkos szavazás útján való megnyilatkozását. Általában mindenütt görcsösen ragaszkodtak a szabad választás jogához s a fejleményeket annak szabad érvényesülésétől tették függővé. Borkovics figyelmeztette Ingolit, hogy a választás jóváhagyásának halogatása számos szerzetes fegyelmi életében visszahatásként ellenszenvet váltott ki a reformmozgalommal szemben. A szabad választás mellőzését és a vikáriusi tisztségnek bizonytalan időre való állandósítását

[52] U. o. f. 415rv., ahol Borkovics említi, hogy súlyos betegségből gyógyult fel. — 1642-ben Stassewsky azt kérte a Kongregációtól, hogy adassa vissza a rendnek a Montana felett levő Szent Erzsébet kolostort és birtokait, amelyeket 40 évvel előbb a parenzói papnevelő számára elvettek. A Kongregáció 1643 január 7-én felszólította a rendfőnököt, hogy jogigényét eredeti okmányokkal igazolja. U. o. vol. 87. f. 181r. — Vol. 91. f. 171rv. — Act. vol. 15. f. 263rv. — Lett. volg. vol. 21. f. 143r. — V. ö.: Vis. e Coll. vol. 18. f. 266r.—67r.

a renden kívülállók is terhesnek és lealázónak mondották De éppen a legutóbbi káptalan meggyőzhetett mindenkit arról, hogy a rend többsége a választójogot éppen nem a reform érdekében használta fel. A káptalan, amelyet Borkovics a rendi élet legfőbb ellenőrének és irányítójának tartott, ha formailag el is fogadta a római rendeleteket, a gyakorlatban nem lendített azok következetes betartásán. A régi rendszerben felnőtt szerzetesek ragaszkodtak azokhoz az állapotokhoz, amelyekben fogadalmat tettek. Minden szigorítást illetéktelen újításnak, jogtalanul rájuk erőszakolt járomnak tartottak. A kisebbségben maradt komoly elemek egyelőre még nem juthattak szóhoz. Az új nemzedéket, amely éppen a szerzetesképző intézetek felállításának halogatása folytán még mindig csak hiányos nevelésben részesült, kedvezőtlenül befolyásolta a vele közös életben élő régi nemzedék viselkedése. A reformot tehát csak rendeleti úton és a rendi alkotmány némi átmeneti módosításával lehetett véglegesen diadalra juttatni.[53]

Ez az elgondolás, melyet századok tapasztalata igazolt, irányította a Kongregációt, amidön 1640 március 14-én a prímás szándékának megfelelőleg, az 1638-i káptalantól teljesen eltekintve, hatalmának teljességéből a vikáriust négyévi időtartamra rendi főperjellé nevezte ki. A pápa a titkos konszisztórium ülésén Pallotto bíboros előterjesztésére jóváhagyta a gyűlési határozatot és elrendelte a kinevező bréve kiállítását. Az apostoli levél még április 19-én megjelent. A kinevezettet felruházta mindazokkal a jogokkal és kiváltságokkal, amelyekkel a választott főperjelek a rendben bírtak és utasította a rendtagokat, hogy az új elöljárónak mindenben vessék alá magukat. Lósy május 10-én már nyugtázta is a bréve és a kísérőlevél vételét.[54]

A mandátum időtartamának négy évben való megállapítása még a régi rendi szabályok alapján történt, amelyek a választó káptalan összehívásának idejét a szökőévek pünkösdjeiben határozta meg. A szabályok átdolgozásával kapcsolatban a Szentszék a legtöbb újabb szerzetesrend szokásának megfelelőleg a pálosoknál is hatéves ciklusban állapította meg a főperjel mandátumának időtartamát.

A rendelkezés újabb csalódást és elkeseredést keltett ugyan a szélsőséges elemekben, de hallgatólagosan értésére

[53] U. o. Scritt. rif. vol. 81. f. 415rv. — Vol. 82. f. 91r., f. 194v.

[54] U. o. f. 22rv. — Memor. vol. 401. f. 516r., f. 521v., f. 517rv., f. 520v. — Act. vol. 14. f. 46r., f. 53v.—54v. — A bréve: A. P. F. 407. — Galla: Pázmány-levelek: 116—18. sz.

adta a rendnek, hogy a reform megszilárdulásának esetében négy év mulva visszaállhat az alkotmányos élet teljessége.

Az 1640 július 2-án összeült káptalan tudomásul vette a megváltozhatatlan intézkedést és több kisebb jelentőségű határozatot hozott a rendi szellem megjavítására. Eltiltotta a világias öltözködést és az ősi rendi színen, a fehéren kívül a fekete és egyéb szín alkalmazását. Legfontosabb rendelkezése a konstitúciók átdolgozásának az ügye volt.[55]

Stassewsky kinevezése különösen honfitársai között váltott ki szemmelláthatő elégedetlenséget. A káptalan lengyel tagjai felvilágosítást kértek arra vonatkozólag, hogy miért ejtették el az előző káptalanon szabályszerűen megválasztott Franciscyt és Stassewsky milyen úton-módon szerezte meg apostoli kinevezését. Hangoztatták, hogy a rendnek nem szabad feladnia a pápáktól, legutóbb az uralkodó VIII. Orbántól megerősített kiváltságait, amelyek a szabad választás jogát is biztosítják.

Előterjesztésükre a káptalan becstelenséggel bélyegezte meg azokat a szerzeteseket, akik a jövőben a rendi elöljárók megkerülésével akár személyesen, akár hatalmas pártfogók közbenjárásával pápai brévéket szereznek maguknak és az ilymódon kicsikart felhatalmazásokat eleve érvényteleneknek nyilvánította. Hogy a római rendelkezéseket hűségesen végrehajtó főelöljárót megkösse, Borkovicsot rendi vikáriussá és Ivanovics, Jaskay, Belosztenecz és Franciscy szerzeteseket pedig generális definitorokká választotta. Egyben felhívta a generálist, hogy fontosabb ügyekben kérje ki tanácsukat.[56]

A reform meggyökereztetése.

Stassewsky mint főperjel megújult lendülettel folytatta a reform meggyökereztetésének munkáját. Felülvizsgálta a kolostorokat, igyekezett megszüntetni a közös életben, valamint egyes szerzetesek életében tapasztalt visszaéléseket, erkölcsi kihágásokat. Szakadatlanul küzdött a reform megrögzült ellenségeivel és sokat tűrt a személye ellen irányuló gyűlölködés, állandó tüszúrások miatt. Békés természete nem egyszer szeretett volna végleg kitérni az idegörlő harc elől és visszaadni a Szentszéknek terhes megbizatását, amely csak

[55] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 82. f. 25r., f. 30v., f. 181r., f. 187v., f. 188v.
[56] Postulata Prov. Polon. in Capt. Gen. an. 1646. — Responsa ad postulata A. P. F. 408., F. 409.

sisiphusinak látszó küzdelmet hozott számára. A magyarok ellenszenvét sem tudta leszerelni. Úgy érezte, hogy barbár országban van, ahol minden oldalról megnemértés, rosszindulat veszi körül s legjobban szeretett volna visszatérni hazájába.

Borkovics vikárius, amint észrevette a lelkében érlelődő elhatározást, hogy a rendet újabb rázkódtatástól megóvja, ismételten kérlelte Ingolit, hogy ne fogadják el Stassewsky lemondását. A régi konstitúciók értelmében a rendfönök négy évig marad hivatalában, egyik szököévtől a másikig.[57] Nem szabad megengedni, hogy a rendfönökök önkényesen túltegyék magukat az ősi szokáson. Jelen esetben a rendfönök indokolatlan távozása végzetes csapás volna a sok vajudás közt mégis csak fokozatosan előrehaladó rendi reformra. Ugyanakkor nem helyeselte, hogy a vikárius visszarendeli rendtartományukba a lengyel szerzeteseket, akiket még Gruskovics föperjel helyezett a magyar kolostorokba, hogy azok személyzethiányát pótolja. Az idegen szerzetesek megszoktak és beváltak Magyarországon. Egyébként ő is azt az elvet vallotta, hogy a rendi kormányzat érdekében maradjon mindenki saját hazájában. Úgy látszik, hogy Borkovics személyesen is kérlelte a vikáriust, hogy viselje megadással terhes hivatalát, a Kongregáció sem óhajtotta távozását. A vikárius belátta, hogy neki őrhelyén kell maradnia mindaddig, míg a Kongregáció a reform érdekében szükségesnek véli. Az 1642 novemberében megtartott káptalan nem foglalkozott az utódlás kérdésével.[58]

Stassewsky egyenes, áldozatrakész egyéniségét kedvezően jellemzi, hogy egy-egy kézzelfogható kis eredmény a szerzetesi élet megjavításában, Ingoli buzdító, vigasztaló levelei, főképpen pedig a konstitúcióknak Rómában megkezdett átdolgozása új erőt öntöttek lelkébe és meggyőzték arról, hogy küzdelmes munkája nem volt teljesen meddő.

Szívós kitartásának külső eredményei is voltak. Az ő érdeme a sopronbánfalvai és a czenstochowai noviciátusok,

[57] IV. Eugén pápa rendelete: U. o. F. 408. — Mivel a rendfőnök nem székelt Rómában, az 1628-iki káptalan sürgette, hogy megerősítéséért lehetőleg személyesen jelenjék meg az örökvárosban. U. o. F. 409. — Arch. Prop. Memor. vol. 402., f. 456r., f. 561r. — Act. vol. 18. f. 436v.

[58] Borkovics a Rómából visszatérő Vanoviczyval indult a káptalanra. Leveleiben említi, hogy a török sok milliós kárt okozott Morvaországban. U. o. Scritt. rif. vol. 85. f. 375r.—76v., f. 386., f. 387rv., f. 388r. — Vol. 87. f 160rv., f. 177r., f. 178v., f. 197rv. — Vol. 89. f. 187r.

továbbá a bécsújhelyi bölcseleti rendi iskola felállítása, a sátoraljaújhelyi és bécsújhelyi kolostorok tetemes újjáépítése, több magyar- és horvátországi régi birtok és elenyészett jogok visszaszerzése, ami lehetővé tette a vagyontalan kolostorok anyagi helyzetének megjavítását, régi kolostorok felújítását, újak alapítását. A rend vagyoni helyzetének megjavítása elősegítette a Szentszéktől elrendelt szerzetes- és papképző intézmények korszerű megszervezését.[59]

Amíg Magyarországon főképpen személyi okokból mellözték Stassewskyt, Lengyelországban reformintézkedéseivel váltotta ki maga ellen honfitársai ellenszenvét. A lengyel kolostorok felülvizsgálásával Goldonovsky András szerzetest, aszkétikai írót és a czenstochowai búcsújáróhely történetíróját bízta meg. A reformmal elégedetlen szerzetesek már az 1640-i rendi káptalant megelőző lengyel tartományi káptalanon megkísérelték, hogy meghiúsítsák a vizitációt. Később is állandóan izgattak ellene. Stassewsky úgy igyekezett leszerelni az ellenállást, hogy az 1641 február 26-i kongregációi gyülésen a tartományi káptalan elhalasztását kérte. Az előző években kihágásaik miatt cenzúrákkal sujtott szerzetesek részére ismételten feloldozást kért a Kongregációtól, amely azonban csak 1642-ben járult hozzá a feloldozás engedélyezéséhez. Közben 1641 nyarán a lengyel nuncius elnöklésével megtartott káptalan a Kongregáció nagy megelégedésére elfogadott ugyan néhány rendszabályt, de a belső megújhodás[60] csak lassan hódított a lengyel kolostorokban. Ennek egyik oka a rendtartomány széleskörű önkormányzata volt, amelyen féltékenyen őrködtek a szerzetesek. Az 1640-i rendi káptalantól azt kérte a provincia, hogy a generális négyéves mandátuma folyamán csak egyszer vizitáljon a tartományban s vizitációja legföljebb hat hétig tartson. Más vizitátorok csak a provinciális és kormánytanácsa beleegyezésével végezhessenek vizitációt s szükség esetén a tartományi elöljárók a generálishoz fordulhassanak orvoslásért a vizitátorok intézkedéseinek meghiúsítására. Az ilyen megkötések nemcsak különleges helyzetet teremtettek a rendtartomány számára a pálosrend egyetemes keretei között, hanem a mélyreható tisztogatást is eleve megakadályozták.[61]

[59] A. P. F. 604. helyenként.

[60] Arch. Prop. Act. vol. 14. f. 294v.—95r., f. 405rv. — Lett. volg. vol. 20. f. 136v.—37v., f. 181r. — Kisbán: i. m. I. 341. l.

[61] Postulata Prov. Polon. in Capt. Gen. an. 1640. A. P. F. 408. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 90. f. 93r., f. 188r.—93r.

Stassewsky távozása a rend éléről.

Az 1644-iki rendi káptalan szeptember 10-én Borkovics Márton rendi vikáriust rendi főperjellé választotta.[62] Stassewsky, hogy a megaláztatástól megszabaduljon, nem jelent meg a választáson. A közhangulatra jellemző, hogy a káptalan összeült annak ellenére, hogy Rákóczi György támadása visszatartotta volna. Borkovics legjobban szerette volna, ha Stassewsky még vagy két évig tartja hivatalát s megvárja, míg elcsendesedtek a magyar felkelés hullámai. Mégis rajta volt, hogy a lengyelországi tartományi káptalan a lelépő generálist provinciálisává válassza. A szerzetesek abban a reményben, hogy a Szentszék úgysem fogja elejteni, Stassewskyt meg is választották. Amikor azonban Borkovics generális lett és a Kongregáció az általa kihirdetett új konstitúciók értelmében szabad folyást engedett a választásnak, a lengyel szerzetesek érvénytelennek nyilvánították a választást és a királyhoz fordultak, hogy újra választhassanak. Stassewskyt Borkovics mentette meg a kudarctól. Szeptember 20-án megerősítette a lengyel provinciális megválasztását és hogy elejét vegye a helyzet elfajulásának, felszólította a tartomány szerzeteseit, hogy álljanak új főnökük mellé a rendi reform munkájában.[63]

Azonban a jólelkű Stassewsky csöbörből vödörbe esett. Rajta is beteljesedtek a Szentírás szavai: Senkise próféta saját hazájában. Állandóan támadták és a legkíméletlenebb eszközökkel üldözték reformtevékenysége miatt. Azzal vádolták, hogy amit kezdettől fogva tett, azt nem a Szentszék felhatalmazásával és utasításával, hanem kizárólag hatalmi túlkapásból és indokolatlan túlbuzgóságból cselekedte. A rendi konstitúciókért is öt tették felelőssé. Hogy intézkedéseitől megszabaduljanak, a megyéspüspökhöz fordultak oltalomért, ami a rend függetlenségét veszélyeztette. Így azután minden igyekezete, hogy a szabályokat bevezesse, meddő maradt.[64]

Stassewsky szemére vetette rendtársainak, hogy amit

[62] U. o. vol. 89. f. 39r., f. 185r. — Acta Capt. Gen. Wondorfiensis an. 1644. A. P. F. 407. — Articuli Capt. Gen. an. 1644. U. o. F. 409. — Bork. rendt. 33., 83—84., 92. l. F. 424.

[63] Bork. rendt. 80. l. U. o. — Borkovics levelei: F. 411. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 89. f. 185r.

[64] U. o. vol. 94. f. 187rv. — A szakadás veszélye később is fennállott. Vol. 458. f. 160r.—63v. — Act. vol. 46. f. 68r.

ő a Szentszék utasítására elrendelt, azt ők elvetették. Nem tartották be a különféle rendi szabályokat és előírásokat, noha azokat ezerszer kihirdették, lemásolták és kinyomatták. Fejükre olvasta a különböző káptalanok határozatait, melyek igazolják kormányzásának törvényességét. A lengyelek minden rendelkezést elfogadtak, de azzal a tudattal, hogy úgysem tartják meg. Akikből hiányzott a jóakarat, minden ürügyet felhasználtak, hogy kibujjanak az előírások alól. Írásokkal bizonyította, hogy mindenkor Róma utasításait követte.[65]

Noha a generális 1645-ben és 47-ben tartott vizitációi folyamán igyekezett leszerelni a provinciális ellen rendszeresen folytatott támadásokat, a béke sehogy sem állott helyre. Stassewsky az üldözés pergőtüzében vergődött. Ugyanakkor Borkovics arra kötelezte a rendtartomány szerzeteseit, hogy őszintén tartsák be az 1644-iki káptalan határozatait, amelyeket a káptalan lengyel tagjai is elfogadtak. Eltiltotta a magánvagyont, elsősorban a magánpénzt, elrendelte, hogy a tartományfőnök választásában ragaszkodjanak a pápailag jóváhagyott rendi szabályok előírásaihoz, minden kolostorban szerezzenek be órát, hogy a szerzetesek megszokják a pontosságot, végül a noviciátusokra vonatkozó szabályok betartását sürgette.[66]

A meghurcolt provinciális, aki egykor annyira visszavágyott honfitársai közé, most már csak azzal az eredménynyel vigasztalta magát, amelyet rendfőnöksége idején a magyar és német kolostorokban elért. Végzetesnek ítélte az ifjú szerzetesi nemzedék laza életmódját, melyet az öregek befolyásoltak.

Mivel a generális intelmeinek nem volt komoly hatása, a provinciális azt kérte ismételten a Kongregációtól, hogy utasítsa az új lengyel nunciust a pálosrend reformjának hatékony támogatására. Az 1647 január 14-iki gyülés felhívta úgy a bécsi,[67] mint a lengyel nunciust, hogy az apostoli szék

[65] U. o. Scritt. rif. vol. 90. f. 238r. — N. M. 1895/Qvart. Lat. f. 45vkk.

[66] U. o. vol. 93. f. 248rv. — Vol. 94. f. 83r., f. 178rv., f. 189r., f. 190rv. — Vol. 96. f. 238v. — Articuli Congreg. Capt. an. 1647. A. P. F. 622.

[67] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 89. f. 28rv. — Camillo Melzi capuai püspök, 1657-ben bíboros, 1657 május 7-én szerepelt első ízben a Kongregációban. Ő folytatta le Széchenyi György pécsi processzusát 1645 júniusában, Petretics Péter zágrábi processzusát 1648-ban, Hoffmann Pál pécsi processzusát 1649 májusában és Kisdy Benedek egri processzusát 1649 novemberében. Arch. Prop. Act. vol. 26. f. 1r. — Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 41. f.

tekintélyével legyenek a rendi főelöljárók segítségére az évek óta vajudó reform munkájában. Végül is a sokat hányatott férfiú 1647-ben Borkoviccsal együtt elhagyta Lengyelországot és Magyarországon át Rómába költözött, hogy a főperjel megbízásából különféle rendi ügyekben eljárjon a Szentszéknél. Itt végre megpihent, egyelőre.[68]

1651 nyarán még Rómában tartózkodott és augusztus 23-án kelt levelében, amelyet a Germanikumból hazatérő Nagy Imre[69] rendtársa hozott Magyarországba, meleg szavakban üdvözölte a tavaszi rendi káptalanon generálissá választott Ivanovicsot. Biztosította őt, hogy folytatja a rend érdekeit előmozdító munkásságát, búcsúkkal egybekötött tizenkét szentképet küldött neki és ígérte, hogy hamarosan feszületekkel és egyéb kegytárgyakkal is megörvendezteti.[70] Mivel ebben az időben a pálosrendnek még nem volt rendes megbízottja (procurator generalis) a Szentszéknél, Stassewsky bonyolította le a rend és a kúria közt felmerülő ügyeket. Mivel a rendben sokan azt hitték, hogy nagyfokú elfogultságában károsan befolyásolja a Kongregációt és annak új titkárát, Dionigi Massari papot,[71] az 1654 május 24-én Máriavölgyben egybegyűlt káptalan tagjai visszahívását követelték, amennyiben pedig nem térne vissza, nyilvánítsák őt aposztatának. Ellenőrizhetetlen forrásból származó értesülések alapján azzal vádolták, hogy a rendi életből való kikapcsolódásával a rendfőnök személye ellen tüntet, noha a rend ruháját viseli, szerzeteshez nem illő életet folytat, korcsmákba jár, nők társaságát keresi, egyháziak és világiak előtt feltárja a rend belső ügyeit, méregkeverő az örökvárosban élő honfitársai között. Botrányos viselkedése erélyes fellépésre késztette a római bíboros vikáriust, azonban később mégis beszüntette ellene az eljárást.[72]

372r. — 97v., f. 398r. — 423v. — Vol. 50. f. 979r. — 99r. — Vol. 51. f. 78r. — 101v. — Gauchat: i. m. 33., 134. l. — Galla: Pázmány-levelek. 107—11. l.

[68] Arch. Prop. Act. vol. 17. f. 289v. — 90r. — Lett. volg. vol. 25. f. 6rv. — 7v. — Scritt. rif vol. 218. f. 71r. — N. M. 1895/Qvart. Lat. f. 45rv.

[69] U. o. 1900/Qvart. Lat. f. 17rv. — Veress: i. m. 46. l.

[70] A. P. F. 622.

[71] Fermóban született, ahol Szent Péter és Pál tiszteletére illír papnevelő működött. 1649 augusztus 30-án nevezték ki titkárrá. Arch. Prop. Act. vol. 18. f. 18v. — 19r. — Vol. 19. f. 266v. — Lett. volg. 26. f. 15v. — 16r.

[72] U. o. Scritt. rif. vol. 96. f. 238v., ahol Borkovics említi, hogy Draskovics János nádor halála a katolikus ügy nagy vesztesége. A rendi miszsziók megerősítését sürgeti, mert a protestánsok kemény ellenállást fejtenek ki. — Conquestus iudicialis contra Nic. Stassewsky nomine Prov. Polon. A. P. F. 408. — Capt. Gen. an. 1654. — Postulata. F. 409.

Ivanovics rendfőnök erre visszahívta őt a rendbe. Stassewsky 1654 december 20-án már Bécsújhelyen tartózkodott, ahonnan rendi ügyekben tájékoztatta Borkovics Márton vikáriust. Ebben a jószellemű kolostorban fejezte be nagyérdemű küzdelmes életét 1658-ban.[73]

Stassewsky Miklós jóindulatú és egyenes lélek volt, a rendi reform őszinte híve, aki meg volt győződve arról, hogy a reform diadalrajuttatásától függ nagymultú rendjének fennmaradása és további fejlődése. A Szentszéktől rábízott terhes küldetést nem kereste, de áldozatos lélekkel vállalta. A Szentszék törekvéseinek mindvégig odaadó, hűséges és becsületes szolgája volt. Azonban hiányoztak egyéniségében azok a kiemelkedő szellemi tulajdonságok, amelyek nagy problémák megoldására, feltornyosuló akadályok leküzdésére, a szenvedélyek lecsillapítására és az ellenséges indulatok leszerelésére képesítik a nagyrahivatottakat. Nem egyszer a föléje kerekedő események bábja lett és kishitűség vett rajta erőt. A faltörő kos szerepét kellett vállalnia a kiállásra és kezdeményezésre kevésbbé alkalmas természetű férfiúnak.

Mindamellett tagadhatatlanul elsősorban az ő érdeme, hogy a rend átevezett a reform bevezetésével járó súlyos belső megrázkódtatások viharán egy fokozatosan csendesedő jobb jövőbe.

A reform lassú megszilárdulása.

Stassewsky közvetlen utódai, a rend által megválasztott s magyar alattvaló generálisok is a Kongregáció állandó ellenőrzése és irányítása mellett dolgoztak a rend belső fegyelmének teljes megszilárdításán, a szerzetesi szellem és a lelkiélet józan kimüvelésén, a rend vagyoni helyzetének kiépítésén, a rendi intézmények fejlesztésén. Főcéljuk az új konstitúciók bevezetése volt.

A rendi reform megszilárdulásának éveken át útját állta a Rákóczi-féle felkelés, mely erdélyi, török és tatár seregeket hozott az országra és a protestánsok visszahatását erősen megnövelte.[74] Még a háborúskodás kitörése előtt jól

[73] Stassewsky levele: u. o. F. 622.

[74] Batthyány Ádám táborozásának naplója: N. M. 38/Fol. Hung. — V. ö.: 329/Fol. Lat. — Coll. Kapr. 2447/Fol. Lat. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 89. f. 28rv.

sejtette Stassewsky és Borkovics, hogy a hadjárat nemcsak a katolikus megújhodás lendületét fogja megbénítani, hanem a rendi reformnak kínosan lerakott alapjait is elsodorja. Borkovics látta, hogy különösen a Dunántúlon a Nádasdy megtérése folytán megtört protestánsok a fejedelemtől várnak segítséget. Mivel a rendfönök Lengyelországban tartózkodott, reá hárult a szerzet védelmének súlyos gondja. Rendtársaival együtt félelemben és bizonytalanságban várta a hadak közeledését. Később pedig mint generális állandóan érintkezett a kolostorokkal, amíg a felkelők elől a nyugodtabb Lepoglavába vissza nem húzódott.[75]

A bevonuló hadak több ízben üldözőbe vették a pálosokat is. Az elefánti szerzetesek csak gyors futással mentették meg életüket. Köztük volt Balog Ferenc erdélyi származású szerzetes, előbb Bethlen Gábor, majd Csáky László hűséges szolgája, akit a jezsuiták térítettek meg és mint pálos kitűnt térítő buzgalmával. 1645 júliusában többedmagával Appony várában keresett menedéket a török elől, aki a monostor környékén fekvő jobbágyfalvakat leigázta és mintegy 600 foglyot ejtett. Vragovics Pált, Vanoviczy János pálos hitterjesztő társát a felsőmagyarországi térítésben, a feldühödött katonák súlyosan megverték és ruhátlanul elbocsátották. A homonnai jezsuita kollégiumban Dobronoky György felöltöztette és Lengyelországba menesztette, ahonnan azonban hamarosan visszatért. Egyébként alig kötötték meg a fegyverszünetet, Vanoviczy nyomban folytatta térítő tevékenységét és sorra járta főképpen a nyugat- és alsómagyarországi katolikus falvakat.[76]

Borkovics is elhagyta Horvátországot és előbb Bécsújhelyet, majd Máriavölgyet kereste fel. Figyelemmel kísérte a linzi tárgyalásokat, élete kockáztatásával összegyüjtötte elszéledt rendtársait, végül mint országos főrend résztvett a pozsonyi országgyülésen, mely a békekötést végrehajtotta. 1646 októberében, miután a pozsonyi becikkelyező országgyűlésről Bécsújhelyre érkezett, beszámolt Ingolinak a magyar protestánsok erőszakos fellépéséről, akik az erdélyi fejedelemmel kötött béke alapján egyes templomok átadását követelték. Noha a katolikus rendek erélyesen ellenálltak,

[75] U. o. f. 35v. — 37rv., f. 185rv., f. 187r. — Vol. 90. f. 235r., f. 237r., f. 267rv.

[76] U. o. vol. 89. f. 185v. — Vol. 90. f. 231rv., f. 232v., f. 267v. — Benger: i. m. 24—27. l. — Dobronokyról: Galla: Pázmány-levelek. 89—90. l.

több templom a protestánsok kezébe került. Az 1647 végét az északkeleti részeken, bizonyára Újhelyen töltötte és beszámolt a Kongregációnak azokról a veszélyekről, amelyeken az erdélyi támadás idején a környékbeli katolikusok és rendtársai átmentek.[77]

A külső akadályok mellett nem hiányoztak a belső ellentétek sem, melyeket a fokozatosan háttérbe szoruló lázadók szítottak. Az elmúló tél ellenállása volt ez az életet fakasztó tavasz fuvallatával szemben.

Még Stassewsky főperjeségének idején felújultak a lázadás tünetei az isztriai rendtartományban.[78] A forrongás fészkei az a három kis kolostor volt, amely a velencei köztársaság területére esett. A velenceiek azután kíméletlen fellépésükkel a többi kolostor lakóit is magukkal rántották a lázadásba. Mivel az ügynek a kolostor falain túl is volt folytatása, a megyéspüspökök sem maradtak közömbösek. Az egyik az ötvenes évek elején elfogatta és börtönbe vetette Bilosztinac provinciálist, akinek az érdekében az 1654-iki káptalan segítségét kérték a tartomány szerzetesei.[79]

Stassewsky a káptalan hozzájárulásával két ízben is megvonta a tartománytól a provinciális szabad választásának jogát, mert a választás lefolytatásában súlyos szabályellenességet követtek el és olyanokat emeltek a tisztségbe, akik arra nem voltak méltók. Mind a kettő törvénytelen származású és rossz hírbe keveredett egyén volt, akik közül az egyik, miután eltékozolta a rend vagyonát, nyomorultan otthagyta a szerzetet. Azután túltették magukat a Kongregáció intézkedésein és ezzel különféle pápai cenzurákba estek, azonban a hívek és a rendtársak nagy megütközésére a fenyítékeket megvetették. Durvalelkű és javíthatatlan emberek. A velencei állam területén levő három kis kolostor olyan szegény volt, hogy alig tudott egyenként két szerzetest eltartani. A szerzetesek mégis kivívták, hogy házfőnökeik mindenkor az ő kebelükből kerüljenek ki. Emellett a rendszer mellett háborítatlanul folytathatták szabados életüket.

Borkovics, elődje módszereit követve, felfüggesztette a rendtartomány választójogát és a rendi definitórium egy tagját, Jaskay Jánost rendelte oda tartományfőnöknek. Erre

[77] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 90. f. 267rv. — Vol. 93. f. 171rv., f. 244rv., f. 248rv. — Vol. 94. f. 190rv. — Vol. 96. f. 204r., f. 205r.

[78] U. o. vol. 89. f. 187r. — 88r.

[79] U. o. vol. 90. f. 267r. — Az 1654-iki káptalan aktái: A. P. F. 409.

a szerzetesek a kánonok és a rendfőnök iránt kötelező engedelmességet sutbavetve, egy tehetetlen szerzetest neveztek ki provinciálissá és a törvénytelen származású velencei Filippo Pelliciarót, a lázadás vezérét tartományi vikáriussá. Mivel pedig a rendfőnök megtagadta a választottak megerősítését, azzal fenyegetőztek, hogy befolyásos jóbarátaik segítségével a Szentszékkel erősíttetik meg törvényesnek hangoztatott eljárásukat. Erőszakoskodásuknál csak szellemi műveletlenségük és az egyházi tudományokban való járatlanságuk volt nagyobb. Egyesek olyan tudatlanok voltak — jelentette Borkovics —, hogy el kellett volna őket tiltani a misézéstől.

Borkovics főperjel, miután minden enyhe eljárást siker nélkül megkísérelt, azzal a kéréssel fordult a rendi reform legőszintébb barátjához, Ingolihoz, hogy a velencei nuncius és kormány segítségével kényszerítse a lázadó szerzeteseket a köteles engedelmességre A Kongregáció közbelépésére az isztriai tábornok megígérte a rendfőnöknek, hogy támogatja őt a fegyelmezetlen szerzetesek megfékezésében, azonban a velencei kormány nem sokat törődött az üggyel. Amidőn Jaskay a köztársaság területére lépett, hét szerzetes fegyveresen várta őt, a többi is alig hogy csak szóbaállott vele. Pellicciaro minden követ megmozgatott, hogy megerősítését kicsikarja s noha nem sikerült, a béke még sokáig nem állott helyre a hevesvérű olaszoktól és déli szlávoktól lakott tartományban. 1648-ban két rendi kispap azzal folytatta rendtársai sorozatos visszaéléseit, hogy szerzetesi ruhában a kolostor lovain szökött meg. Egészen természetes, hogy a megyéspüspökök nem nézhették közömbösen a híveiket is megbotránkoztató kihágásokat, amelyekkel szemben a rendi főelöljárók éveken át tehetetlenek voltak.[80]

Nem sokkal kedvezőbbek voltak a viszonyok a lengyel rendtartományban sem, ahol az új konstitúciókkal elégedetlen szerzetesek utolsó erőfeszítéseiket sütötték el, hogy visszacsinálják azt, ami már a multé volt. Pártoskodás, gyűlölködés izzott a lelkekben, amelyet egyéni nagyravágyás igyekezett kihasználni. Az 1652 április 28-án lefolytatott czenstochowai vizitáció egész valójában feltárta a provinciában, főképpen azonban annak legelőkelőbb kolostorában uralkodó állapotokat.

[80] Articuli Capt. Gen. an. 1647. U. o. — Postulata Communitatis Capitularis an. 1654. U. o. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 90. f. 237rv. — Vol. 96. f. 204r., f. 205r.

Koncsiczky Albin tartományi titkár, a lengyel udvar kedves embere jelentést küldött a királyhoz a kolostor életét feldúló egyenetlenkedésről. Lépése nyilvánvalóan sérelmes volt az Egyházra és a szerzetre egyaránt, mert alkalmat adott arra, hogy a világi hatóság beavatkozzék a kolostor belső életébe. Ezért a lengyel nuncius még idejében megbízta Tyszkievicz vilnai püspököt[81] a kolostor szigorú felülvizsgálásával. A vizitátor nyomban megállapította, hogy a békétlenség legfőbb okai az új rendi konstitúciók elfogadása körül folytatódó szakadatlan harcok, a szerzetesek egymásközti versengése a rendi hivatalokért és a fegyelmezetlenségből származó különféle kilengések. Azt tapasztalta, hogy a szerzetesek közt tunyaság és iszákosság terjedt el nagy mértékben. Az elöljárók a kolostori börtönben elhanyagolták a legszükségesebb egészségügyi előírásokat, amelyeket a konstitúciók megkívánnak. Utasította őket, hogy a javíthatatlanokkal szemben lefolytatott eljárásokban tartsák magukat a Szentszék rendelkezéseihez.[82]

Az isztriai és a czenstochowai esetek után már nem találkozunk a fegyelmezetlenségnek olyan megnyilatkozásaival, amelyekből arra következtethetnénk, hogy a reformmal való szembehelyezkedés tömeges ellenállást váltott volna ki. A rendi káptalanokon tovább folyt a harc a konstitúciók egyes szigorításainak és újításainak enyhítéséért, azonban ezek a törekvések már nem érintették a reform lényegét. Határozatokat hoztak egyes lábrakapott vagy a multból fennmaradt visszaélések ellen. Tiltották a főpapi címek hajhászását, a választásoknál a titkosság mellőzését, a szerzeteseknek a kolostoron kívül való céltalan kóborlását, az elöljárók durva bánásmódját, hatalmi túlkapásait, a világias ruházkodást, nevezetesen a különféle színes öltönyöket és a bojtos föveget, a zsebpénzt és a magánvagyon bármely más formáját. Tiltották, hogy a szerzetesek, kivéve a generális belátására bízott rendkívüli eseteket, egyháziak és világiak udvarában kápláni állást elfogadjanak. Ragaszkodtak a böjti fegyelem szigorú betartásához. Büntetéseket hoztak azok ellen, akik nappali vagy esti társas iddogálásokat rendeztek és azok ellen, akik a rendi elöljárók megkerülésével állásokért, kitüntetésekért a Szentszékhez fordultak,

[81] Gauchat: i. m. 370. l.

[82] N. M. 2933/Fol. Lat. f. 86r. — 97v. — Másolata: A. P. F. 408. — V. ö.: Benger: i. m. 75. l.

vagy a rend ellen áskálódtak. Rendezték a szerzetesek sorrendjét a káptalani üléseken és az ebédlőben stb. stb. Mindezek az intézkedések már nem egy kidolgozott reformprogram tervszerű megvalósításának részletei, hanem a rendi szervezet egészséges életmegnyilatkozásai az időnként jelentkező kóros tünetek kiküszöbölésére.[83]

Mintegy a reformkorszak eredményes küzdelmeinek jutalmául VII. Sándor pápa 1658 szeptember 6-án Borkovics Márton közbenjárására kiadta In supremo militantis Ecclesiae solio kezdetű kiváltságlevelét, amelyben megerősítette a rend régi kiváltságait. A nyugati pálos töredékekkel szemben megállapította, hogy a rend, noha régtől fogva Szent Ágoston Reguláját tekinti szerzetesi élete alaptörvényének, minden más rendtől, elsősorban az ágostonrendi remetéktől és a bencésektől teljesen független szerzet.[84]

Az emelkedő szellemi és szerzetesi élet fokmérője a folyton gyarapodó irodalmi tevékenység, melyet a rendtársak Magyar- és Lengyelországban egyaránt a kor tudományos érdeklődésének megfelelőleg főképpen a vallásos irodalom és a történetírás terén fejtenek ki. Eggerer András pálos rendtörténete európai színvonalon álló tudományos kísérlet a rend multjának áttekintéséhez Baronius szellemében. A nagyjelentőségű munkához Borkovics rendfőnök, a kiadás mecenása írt méltó bevezetést és a kiadványt a rend jótevőjének, Lipót királynak ajánlotta.

Eggerer évkönyve nemcsak félezredév történetének méltó összefoglalása, hanem a reform által felfrissült szerzetesi élet egyik jelentős szellemi gyümölcse is.

[83] N. M. 2024/Fol. Lat. a rendtagok névsora. — Articuli Prov. Pol. an. 1657. A. P. F. 408. — Ordinationes Capt. Gen. an. 1660. U. o. F. 409.

[84] VIII. Orbán és a Propaganda Kongregáció 1623-ban a rend kiváltságairól: U. o. F. 405. — XIV. Kelemen levele: F. 407. — F. 204., több irat a középkori kiváltságokról. — Bakócz is tévesen Szent Ágoston szerzetének mondja a pálosokat. F. 407., a lepoglavai jegyzékben. — V. Márton bullája: F. 420. — A pálos főperjel praecedentia-joga a zágrábi nagypréposital szemben: F. 412. — A karthauziak kiváltságaiban való részesedésről: F. 424 -- XIII. Gergely kiváltságleveléről: F. 405.

A rendi szabályok átdolgozása.

Kísérletek a rendi szabályok kijavítására.

A koldulórendek megjelenéséig a nyugati szerzetesség alappillérei a Szent Benedek- és Szent Ágoston-féle regulák voltak. Eme két főszabály mellett az egyes szerzetesrendek sajátos szellemüknek és történeti fejlődésüknek megfelelőleg külön rendi szabályokat (consuetudines, statuta, constitutiones) is alkottak, amelyek a szerzet belső életét irányították. A pálosrend pápai engedéllyel a Szent Ágoston-féle regulát választotta szerzetesi életének alapjául. A középkor folyamán különböző egyházfők, pápai követek és rendi káptalanok közreműködésével kialakultak a pálos konstitúciók, amelyek természetüknél fogva elsősorban saját koruk fejleményei és irányítói voltak. Ezek a konstitúciók a középkor végén és az újkor kezdetén, amikor az egyetemes egyházi és szerzetesi élet súlyos válságon, majd belső megújhodáson ment keresztül, megkövesedtek. A rend a magyar közélet rázkódtatásai közt, a protestantizmus elterjedése és a török hódítás következtében összeroppant. Kolostorainak és birtokainak nagyrészét elvesztette, szerzetesei elszéledtek, az elszegényedett és gyéren lakott kolostorokban az ősi szellem megromlott, a fegyelem alánhanyatlott. Amidőn a magyar katolicizmus felemelkedésével egyidőben a pálosrend belső újjáépítésének a gondolata is megérett, érezhetővé vált az elavult rendi szabályok időszerű átdolgozásának szükségessége. Kitűnt különösen az, hogy a rend nem vett tudomást a trienti zsinatról és a legújabb pápáknak a zsinat nyomán hozott rendelkezéseiről. Már pedig a pálosrendet is csak úgy lehetett a süllyedés hullámvölgyéből az ősi virágzás magaslatára emelni, ha a szerztesi életet szabályozó rendi konstitúciókat az új igényeknek megfelelőleg átdolgozzák.[1]

A rend megérezte, hogy az elavult és hézagos konstitúciók tökéletesítése elsősorban saját feladata. Ezért már a XVI. század végén történt némi kísérlet ebben az irányban. Az 1623-iki káptalan Pázmány örökös rendi protektor és apostoli vizitátor felszólítására bizottságot küldött ki, majd az 1628-iki káptalan felszólította a lengyel rendtartományt, hogy

[1] A Szent Ágoston-féle Regula: N. M. Cod. Med. Aev. 329. — Magyarázata: Goldonowsky: Explanatio Regulae című idézett munkája — Decreta Capt. Gen. an. 1628. A. P. F. 408.

tartományi káptalanján vitassa meg a konstitúciók ügyét és a közösen elfogadott kijavított szöveget terjessze fel a generálishoz a pápai megerősítés megszerzése végett. Már ekkor felmerült az óhaj, hogy a rend alapítson rendházat az örökvárosban a rendi prokurátor részére, akinek egyik feladata éppen a megerősítés megszerzése lett volna.[2]

Tomkó és a lengyelországi vizitátorok egyaránt sürgették a rendi szabályok átdolgozását, amelyet a szerzetesi reform kiindulásának tartottak. Ez utóbbiak ideiglenes konstitúciókat adtak a rendtartománynak és azok betartására kötelezték a szerzeteseket mindaddig, míg a Szentszéktől megígért új konstitúciók megjelennek.

Érthető tehát, hogy a Kongregáció szakgyülése és nagygyűlése egyaránt kezdettől fogva magáévá tette a konstitúciók átdolgozásának gondolatát. Amint Ingoli a vikáriusnak kifejtette, a Kongregáció a rendre bízta az átdolgozás munkáját, mert azt kívánta, hogy a szerzet saját kezdeményezéséből, ősi hagyományainak, eredeti szellemének figyelembevételével alkossa meg újjászületésének irányelveit és gyakorlati szabályait. A rendi káptalanon szabadon hozzászólhattak a reformtervezethez, megvitathatták a gyakorlati végrehajtás módozatait és ezzel előkészíthették a lelkeket a szigorítások és újítások könnyebb elviselésére. Valószínűleg még ekkor terjesztették fel a Kongregációhoz a régi konstitúciók szövegét bizonyos javításokkal, amelyekhez Ingoli különféle megjegyzéseket fűzött.[3]

Miután a Kongregáció hozzájárult Lósy kérelméhez, hogy a káptalant 1638-ra összehívják, Stassewsky megsürgette a bizottság által véglegesen megállapított szöveg leküldését. Azonban a Kongregáció tudósai, mivel nem találták kielégítőnek a rend részéről végzett lényegtelen simításokat, a teljes szöveg megfelelő átdolgozása pedig hosszabb időt vett igénybe, egyelőre csak a legfontosabb reformpontok kidolgozását határozták el. Megbízták Paolo Simone Rivarola sarutlan kármelita rendfőnököt, hogy sürgősen állítsa össze az ujoncképzés és a kispapnevelés reformjának részleges tervezetét. Igaza volt Ingolinak, amikor megjegyezte, hogy a reform végleges megoldása voltaképpen az új szerzetesnemzedék szerencsés neve-

[2] Pázmány levele az 1623-iki káptalanhoz. U. o. — Káptalani határozatok Zaics idejéből: u. o. és F. 409. — XIII. Gergely levele Buonomi vercelli püspökhöz és a gráci nuncius levele Zaicshoz: F. 411.

[3] Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 15. f. 229rkk.

lésétől függ. A december 12-én jóváhagyott tervezetet azzal az utasítással küldötték meg a vikáriusnak, hogy azt is, mint a reform minden más kérdését, előzetesen tárgyalja meg Lósy esztergomi érsekkel. Ellenben a konstitúciók szövegének átdolgozásában még 1639 januárjában és szeptemberében is csak a kezdet kezdetén voltak. Ennek oka elsősorban az 1638-iki káptalan reformellenes magatartása volt.

Az 1638-iki káptalan elfogadta a noviciátusokra vonatkozó tervezetet és a régi konstitúciók újabb átdolgozásával Jaskay János és Franciscy András volt germanikusokat bízta meg. Ezek azonban a káptalan utasítása értelmében csupán arra korlátozták munkájukat, hogy a régi szövegbe beillesztették a fontosabb zsinati és pápai végzéseket. Ez a lélektelen foltozás nem elégítette ki a Kongregációt, ezért addig nem vállalkozott a szöveg beható átdolgozására, míg a rend a maga részéről megfelelő szigorításokat és újításokat nem eszközölt rajta. Az 1639 január 12-iki gyűlés meghagyta a vikáriusnak, hogy a noviciusokra és a kispapokra vonatkozó rendelkezéseket hajtsa végre és addig is, míg a kijavított konstitúciók megjelennek, használják a vizitátorok által adott ideiglenes konstitúciókat. Ez utóbbi utasítás főképpen a lengyel részekre vonatkozott, ahol igyekeztek megszabadulni úgy a Szentszék reformjaitól, mint a vizitátorok újításaitól. Az ügy fontosságára a január 22-iki kísérőlevél is rámutatott.[4]

Miután a káptalan megbízottai elvégezték a javítási munkálatokat, a vikárius megküldötte a rendtartományoknak a javított szöveget, hogy azt tartományi káptalanaikon behatóan megvitassák, majd az általuk is átsimított szöveget az 1640-iki rendi káptalan elé terjesztette újabb megvitatás és jóváhagyás végett. A káptalan, miután megállapította a végleges szöveget, megbízta az apostoli vikáriust, hogy az átdolgozott konstitúciókat terjessze fel Rómába pápai megerősítés végett.

A káptalani jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy a lengyel szerzetesek már ekkor külön kiküldöttet tartottak az örökvárosban, aki sorra járta a szakgyűlés tagjait, hogy a rendtartomány kívánságairól tájékoztassa őket. A rendtartomány most azt kérte a rendi káptalantól, hogy Ágoston atyát küldhesse Rómába. Mivel azonban az atya állandó betegeskedése miatt nem vállalta a megbízatást, Ábrahámovics Flórián ment le helyette a provincia megbízottjaként.

[4] U. o. Scritt. rif. vol. 82. f. 110rv. — Act. vol. 13. f. 228v. — 29r. — Lett. volg. vol. 19. f. 8r.

Flórián atya tartományfőnökével egyetértőleg a káptalantól elfogadott szövegtől lényegesen eltérő más szöveget terjesztett a Kongregáció elé jóváhagyás végett. Ebben a szövegben olyan önkényes változtatások voltak, melyek a pápák újabb tételes rendelkezéseivel határozottan ellenkeztek és a fegyelmi lazulásnak kedveztek. Amikor Rómában rájöttek a kétszínű játékra, Flórián atya, külön meghatalmazás nélkül, a rendtartomány nevében bizonyos kívánalmakat terjesztett a Kongregáció elé, közöttük sok elfogadható javaslat mellett, amelyek a hivatalos szövegben is megvoltak, ügyesen elrejtett reformellenes indítványait. A célzatosságot hamarosan felfedezte Vanoviczy János, a Collegium Germ. et Hung. pálos növendéke és az atya eltávolítását ajánlotta Ingoli titkárnak. A titkár szeptemberben fel is szólította a rendtartomány főnökét, hogy a megbízottat, miután eleget tett kiküldetésének, rendelje vissza a tartományba. Flórián atya, mivel semmit sem ért el a Kongregációnál, különösen pedig nem sikerült kivívnia, hogy az új konstitúciókból töröljék a csuklya használatát, amelyet az 1628-iki káptalan, mint ősi szokást, újból visszaállított, sikertelenségét azzal palástolta a rendtartományban, hogy meg sem hallgatták. Messziről jött embernek mindent elhisznek, különösen ha az érdek is úgy kívánja.[5]

A Kongregáció szerette volna, ha a rend újabb átdolgozást terjeszt fel. Azonban még az 1642 novemberi káptalan sem tett e tekintetben semmit. Megelégedett annak megállapításával, hogy a vikárius az előző káptalan rendelkezésének megfelelőleg az elfogadott javított szöveget pápai megerősítés végett felterjesztette a Kongregációhoz.[6]

Ezek után a Kongregációra hárult a konstitúciók átdolgozásának munkája.

A konstitúciók kijavítása és pápai jóváhagyása.

A Kongregáció kebelében alakult szabályátdolgozó szakgyűlés a Pázmánnyal egyidőben bíborra emelt Giovanni Battista Pallotto volt bécsi nuncius elnöklete mellett harminc-

[5] U. o. Scritt. rif. vol. 81. f. 420r., f. 434v. — A vikárius Lósyval is tárgyalt a szabályok átdolgozásáról. Vol. 82. f. 111r., f. 115v. — Borkovics sürgette a szabályok új kiadását. U. o. f. 182r., 187v. — Vol. 85. f. 367r., f. 384v., f. 369rv., f. 382v., f. 370r., f. 381v., f. 371r. — Memor. vol. 403 f. 396r. — Postulata Prov. Pol. ad Capt. Gen. an. 1640. — Responsa A. P. F. 408. — N. M. 1895/Qvart. Lat. f. 45rv. — 1903/Qvart. Lat. f. 9r. — Veress: i. m. 39. l.

[6] Vanoviczy levele Strassewskyhez: N. M. 1900/Qvart. Lat. f. 16rv.

három ülésben foglalkozott a konstitúciók szövegének kijavításával. A szakgyűlésben a következő férfiak foglaltak helyet: Antonio Marulli prelátus, a hit- és jogtudományok doktora, aki 1642 december 13-án lépett a Kongregációba és a következő év augusztusában Sipontino (Manfredonia) érseke lett, Paolo Simone Rivarola a sarutlan kármeliták rendfőnöke, Ilarione Rameati cisztercita apát, Agostino Malosio a Coelius-domb lejtőjén álló Szent András és Gergely kamalduli kolostor apátja, aki Marullival egyidőben lett a gyűlés tagja, Lucas Wadding ír ferences, Francesco Neri kapucinus, végül Antonio Naldi teatinus szerzetes.

Pallotto előterjesztésére Orbán pápa 1642 június 10-én még Papirio Silvestri római kanonokot, kommendátor apátot, a hit- és kánonjogtudományok doktorát is beosztotta a gyülésbe, azonban a kanonok hamarosan elnyerte a maceratai püspökséget. Hasonlóképpen rövid ideig volt a gyűlés tagja Orazio Giustiniani oratoriánus szerzetes, akinek nagy érdemei voltak a vizitációs iratok áttanulmányozásában. A kiváló szerzetes csakhamar montaltói püspök, majd az Anyaszentegyház bíborosa lett. Egytől-egyig a római élet kimagasló szakférfiai. Az ügy mozgató szelleme ez esetben is Ingoli volt.[7]

A szakgyűlés tagjai még 1641 nyarán, egy távollevő kivételével, mind elolvasták a kézről-kézre adott hivatalos javított szöveget és meggyőződtek arról, hogy a rend nagy részében hiányzott a reform elfogadása iránt való őszinte készség.

Ingoli már 1637 októberében azzal a gondolattal foglalkozott, hogy legcélszerűbb volna a pálosokkal elfogadtatni a szellemben és szigorúságban hozzájuk legközelebb álló kármelitarend konstitúcióit. Ezt a véleményét 1642 elején felújította Stassewsky előtt. A vikárius március 18-án adott válaszában fájó szívvel ismerte be a konstitúciók átdolgozása körül fennálló nehézségeket. Ingoli tervéről megjegyezte, hogy idegen szerzetesrend szabályainak elfogadása a pálosrend önállóságának és sajátosságának feladását jelentené. Tapasztalatból tudta, hogy egy gazdaságilag és erkölcsileg lehanyatlott rendet újjáalakítani szinte emberfeletti

[7] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 81. f. 30r. — Vol. 85. f. 387r. — Act. vol. 14. f. 357rv. — Vol. 15. f. 237r. — Pallottóról: u. o. f. 124r. — Galla: Tomkó. 256. l. — Marulliról: Gauchat: i. m. 316. l. — Acta vol. 15 f. 237r. — Naldiról: u. o. f. 103v. — Silvestriről és Giustinianiról: Gauchat: i. m. 227., 262. l. — A Santi Andrea e Gregorio templomról: Sabelli: i. m. — Gerevich: i. m. 11—39. l.

vállalkozás, különösen, ha a meglevő szerzetesnemzedéken kezdik a szigorítást. Más rendekben a szigorítottak részére új kolostorokat alapítottak, a régi rendszerhez ragaszkodókat pedig kihalásra ítélték. Ezért a rend reformálása megítélése szerint évtizedeket igényel majd. A végeszakadatlan ügy láttára azzal vigasztalta magát, hogy néhány hónap mulva a küszöbönálló rendi káptalanon úgyis megválik hivatalától és az életét felőrlő környezettől s visszatérhet dolgozni saját rendtartományába.[8]

A szakgyűlés (Congregatio Particularis pro emendatione Constitutionum Religionis Sancti Pauli Primi Eremitae) 1642 február 13-án kezdte meg és 1643 március 18-án fejezte be üléseit. Szóról-szóra haladva a konstitúciók eredeti szövegén, úgyszólván teljesen új szöveget hozott létre. Egy-egy homályos kérdésnél kikérte Vanoviczy véleményét és felvilágosítását. A lengyel szerzetesek sem maradtak tétlen. Felírtak a Kongregációhoz, hogy a csuklyát törölje a rendi ruházatból és engedje meg a bojtos kis föveg használatát. De Borkovics Márton rendi vikárius még idejében felvilágosította a Kongregációt, hogy a csuklya használatát már évtizedek óta sürgetik a reform őszinte jámbor barátai és ellenzik a drága és világias föveget. Rámutatott arra, milyen nevetséges látvány is zsolozsmázó barátok fején csuklya helyett a könyökig lecsüngő bojtokkal díszített föveg![9]

Végre Ingoli 1643 március 21-én lelkes szavakban értesítette Stassewskyt a javító munkálatok befejezéséről. A március 30-iki nagygyűlésen Ginetti bíboros részlegesen beszámolt a szakgyűlés hosszadalmas és fáradságos munkájáról, mellyel „átnézte, kijavította" és a kor igényeinek megfelelőleg „átdolgozta" a régi konstitúciókat. A rendfőnök nevében az új szöveg jóváhagyását kérte a gyűléstől és a jelenlevő pápától, akinek a nevéhez fűződik majd a pálosrendnek adott eme nagy jótétemény örök emléke. A gyűlés a javaslatot elfogadta és a pápa a május 4-iki titkos konszisztóriumban a rendi szabályokat megerősítette. A bréve augusztusban jelent meg.

Stassewsky Bécsújhelyről Sopronbánfalvára menet

[8] N. M. 48/Qvart. Lat. f. 3r. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 85. f. 369rv.

[9] A pileolus fimbriatusról: u. o. f. 358r. — Vol. 89. f. 206r. — 07r. — Vol. 90. f. 235r. — A szakgyűlések jegyzőkönyvei: Act. vol. 15. f. 3v.—306v. helyenként. — V. ö.: Decreta Capt. Gen. an. 1628. A. P. F. 408.—F. 409. — Directorium. Cap. XXIX. — Capt. Gen. an. 1640. U. o.

vette kézhez a szakgyűlés munkálatainak befejezéséről szóló értesítést, ami örömkönnyeket fakasztott szeméből. Hálát adott a Gondviselésnek, hogy állandó megpróbáltatásai közepette ezt a kegyelmet, melytől rendjének végleges felemelkedését remélte, megérhette. Köszönetet mondott mindazoknak, akik a javításban résztvettek, de főképpen Ingolinak. Megígérte, hogy a nyár végén, amikor a lengyel kolostorok látogatása és a reform ügyének előmozdítása végett Lengyelországban fog tartózkodni, méltó formában örökíti meg a titkár elévülhetetlen érdemeit. A czenstochowai kegytemplom sekrestyéjének falába illesztett márványtábla ma is hirdeti, hogy a vikárius valóban lerótta örök háláját.

Mivel a rendi konstitúciók jóváhagyott szövege egyelőre még csak Ingoli nehezen olvasható fogalmazványában volt meg, a titkár elrendelte annak kalligrafikus lemásolását, hogy a rendfőnöknek megküldhesse. Azonban a másolás elmaradt, amiből később nem sejtett bajok származtak.[10]

A konstitúciók római kiadása.

Stassewsky azt óhajtotta, hogy az új konstitúciók lehetőleg minden szerzetes kezébe eljussanak. Amidőn az átdolgozás befejeztéről értesült, azt kérte Ingolitól, hogy nyomassa ki azokat a rend költségén a Kongregáció házi nyomdájában, a Poliglottában. Megítélése szerint ez a körülmény nagyban emelte volna az új törvénykönyv tekintélyét a szerzetesek szemében. A magyar szerzetesek máris megnyugvással vették a hírt s az ő állásfoglalásuk kedvezően befolyásolja majd a szigorítások ellen lázadozó lengyel szerzetesek magatartását. Azonban a Kongregáció elhárította magától a kinyomatás és a szállítás gondját, különösen, miután az erdélyi hadak felvonulásáról értesült. Az önállósághoz nem szokott Stassewsky ahelyett, hogy gondoskodott volna a konstitúcióknak Bécsben, Nagyszombatban vagy Lengyelországban való kinyomatásáról, azon sopánkodott, hogy a római kiadás elmaradása folytán a rendi reform zátonyra jut.

Végül is Ingoli a vikárius könyörgésére úgy oldotta meg a kérdést, hogy a konstitúciókat kinyomatta ugyan, de nem a Kongregáció felhatalmazásával és nem is a Poliglottá-

[10] Quaedam fragmenta Constitutionum. — Confirmatio Constitutionum. U. o. F. 407. — A bréve másolatai: u. o. F. 405.—F. 407. — N. M. 48/Qvart. Ital. f. 7rv., f. 8r. — Tóth: i. h. 109. l. — Arch. Prop. Memor. vol. 405. f. 225r. — Act. vol. 15. f. 313rv., f 333v.—34r. — Kisbán: i. m. I. 210—12. l.

ban, hanem az örökváros egy magán nyomdájában. A kefelevonat javítását pedig átengedte a rendfőnök megbízottjának, Verusio jogásznak, aki a titkár nehezen olvasható írását hibásan olvasta le. Június havában Bartkovics Adorján bécsújhelyi vikárius Borkovics rendelkezésére a bécsi nunciatúrán át megküldötte a kinyomatás és a szállítás költségeit a Kongregációnak.

Stassewsky, mivel a nyarat Lengyelországban töltötte, Borkovics rendi vikáriust bízta meg, hogy a Kisasszony ünnepét követő vasárnapra összehívott nagykáptalanra szerezze meg a szükséges példányokat. Azonban a szállítási nehézségek miatt csupán egy példány jutott el rendeltetési helyére.[11]

A címlapot Remete Szent Pál életéből vett jelenetek, továbbá a Regula-adó Szent Ágostonnak s a remeték másik nagy példaképének, Szent Jeromos egyházdoktornak rézmetszetei ékesítik. A szöveget a nyomdai munkálatokat ellenőrző Joannes Dominicus Verusius ajánló sorai, a pápai megerősítő bréve, a javításokat végző kongregációi szakgyűlés tagjainak névsora, végül a cenzura és az imprimatur feltüntetése előzi meg.

A szöveg három részből, az egyes részek fejezetekből állanak. Az első rész főképpen a monostorok alapításáról és a szerzetesi életről, a második rész a rendi alkotmányról és kormányzatról, a harmadik a különféle rendi előljárók hatásköréről és a büntetésekről szól.

Háromféle monostort különböztet meg: noviciátust, studentátust és professiós házat. A szerzetesek létszámát egy-egy kolostorban tizenkettőben állapítja meg. Új alapítást csak a rendfőnök vagy a tartományfőnök fogadhat el. A szerzetesek csak akkor foglalhatják el, ha a rendház és a templom készen áll. A szerzetesek létszáma legyen arányban a kolostor vagyoni helyzetével. A noviciátusok legyenek várostól és forgalomtól távol, nagyobb monostorok kebelében ugyan, de teljesen elválasztva a többi szerzetestől. A noviciusmestert a tartományi káptalan választja. Felvétel előtt a szerzetesjelölteket meg kell vizsgálni, mi célból kérik felvételüket a rendbe. A papjelölteknél 18—30, a laikustestvéreknél 21—34 év a korhatár. Az ujoncmester tartson na-

[11] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 87. f. 206rv. — Vol. 89. f. 28rv., f. 29r., f. 34r., f. 35r., f. 39r. — Memor. vol. 407. f. 221r. — Act. vol. 16., f. 15v. — Verusio 1647-ben a lippai missziók római gondnoka volt. Scritt. rif. vol. 218. f. 357r.—67r.

ponként rendszeres oktatást a lelkiéletről, a rend célkitűzéséről, szelleméről, hagyományairól. Ő gyóntatja az ujoncokat, de a perjel rendeljen ki melléjük rendkívüli gyóntatót is. A szabály tüzetesen előírja, mily feltételek mellett bocsáthatók fogadalomra a végzett noviciusok.

Minden rendtartománynak legyen saját bölcseleti és hittudományi iskolája. A rendház perjele és előljárói képzettség és jámborság tekintetében válogatott szerzetesek legyenek. Egy-egy előadó lássa el a filozófiát, a teológiát, a szentírásmagyarázatot, az erkölcstant és a kazuisztikát. A filozófiai és a teológiai tanfolyam három-három évig tart, utánuk egy-egy éves szentírásmagyarázat és kontroverszia következik. A nyolcéves össztanfolyam alól nincs felmentés.

A szerzetesek végezzenek naponként kétórás elmélkedést, a felszentelt papok időnként tartsanak vitagyűléseket az erkölcstan köréből. A szabály szól a közös zsolozsmáról, a rend sajátos ünnepeiről, amelyek között Remete Szent Pál, Aquinói Szent Tamás, Szent Ágoston és az Őrzőangyalok ünnepei a legfontosabbak. A papok legalább hetenként egyszer misézzenek, a kispapok és a laikusok naponta hallgassanak misét, hetenként gyónjanak és áldozzanak. Azonfelül minden pap július 18-án misézzen elhúnyt rendtársaiért, szeptember 11-én Nagy Lajos magyar királyért és hozzátartozóiért, 18-án a rend jótevőiért és október 19-én a rendtársak szüleiért.

Remete Szent Pál ünnepén minden szerzetes megújítja fogadalmait. A szerzetesek nem tarthatnak maguknál pénzt. nem szabad koldulniok a világiaknál. Adventban, továbbá ötvenedvasárnaptól nagycsütörtökig terjedő időben minden hétfőn, szerdán és pénteken, azonfelül még minden pénteken, kivéve a nagy ünnepeket, az előljárók által meghatározott helyen és időben ostorozzák meg magukat.

A szabály részletesen rendelkezik a rendi böjtökről. Halottaknapjától advent első vasárnapjáig hétköznaponként egyszer, vasárnaponként kétszer ehettek a szerzetesek tejféléket. Adventban, kivéve a vasárnapokat, szigorú böjtöt írt elő. Ha karácsony ünnepe péntekre vagy szombatra esett. tilos volt a hús- és tejfélék élvezése. Megengedte, hogy a karácsonytól hetvenedvasárnapig terjedő időben a szerzetesek vasárnap, kedden és csütörtökön kétszer húsfélét, hétfőn kétszer tejfélét egyenek, de szerdán és szombaton már csak egyszer ehettek tejféléket. Hetvenedvasárnaptól ötvenedvasárnapig, kivéve a vasárnapokat, csak egyszer ehettek

tejféléket. míg ötvenedvasárnaptól húsvétig, továbbá évközben minden pénteken és a rendi védőszentek vigiliáin hús- és tejféléktől mentesen szigorú böjtöt kellett tartaniok. Azonfelül be kellett tartaniok az egyházi év egyéb böjtjét is. Nagypénteken, a Szent Szűz ünnepeinek vigiliáin és Mindenszentek vigiliáján a szigorú böjt mellett nyers ételeket írt elő a konstitúció. Étkezés közben előírta az asztali olvasást, pénteken Szent Ágoston regulájának, szombaton az új szabálynak az olvasását. A közös asztalnál csak szerzetesek szolgálhattak fel. A részeg rendtársat megfosztották hivatalától, a laikus testvért pedig szavazati jogától.

A szerzetesek csak előljáróik engedélyével és áldásuk vétele után hagyhatták el a kolostort egy rendtárs kíséretében. A csupaszfalú cellákban ágynak, asztalnak és a legszükségesebb bútoroknak volt helye, de kályhának nem. Rendi ruha: közönséges fehér posztóból készült csuha, közepes szélességű skapulárével és csuklyával, melynek elülső része félmellig, hátsó része pedig az övig érhet. Meg van engedve a bojt nélküli egyszerű síma kis föveg használata. A kolostoron kívül meg volt engedve a fekete öltöny és a széles karimájú föveg használata is.

Ebéd és vacsora után egy-egy órányi szünidő volt.

A rend háromévenként pünkösd vigiliáján[12] tartson felváltva választó, illetve közbeeső káptalant. A rendfőnök halála vagy letétele esetén a rendi vikárius kormányozza a rendet a legközelebbi nagykáptalanig. A rendfőnököt hosszas betegeskedése folyamán a vikárius helyettesíti. A nagykáptalan tagjai a rendfőnök megválasztása előtt három napon át tájékozódjanak jelöltek után. A választásnál betartandók a zsinati előírások, nevezetesen a titkosság. A választás és a káptalani gyűlés helye Magyarország, más helyet csak háború, járvány vagy egyéb akadály esetén szabad kijelölni. A tartományi káptalanokat a nagykáptalan előtt kell megtartani. Ez utóbbiakon a teológiai doktorok rendes tagokként jelennek meg. Egyes rendtagok megfoszthatók káptalani tagságuktól. A rendfőnök kisegítő szerve a definitorium generale. A tanács ne gyarapítsa szükség nélkül a rendi törvényeket. A generális közvetlen joghatósága alatt álló magyarországi monostorokat a helyzet szerint a közeli rendtartományhoz kell csatolni, vagy külön tartománnyá alakítani.

[12] N. M. 2933/Fol. Lat. f. 83r.

A főperjel abban a kolostorban jelöli ki állandó székhelyét, amelyben akarja, azonban a kolostor vezetését külön perjelre kell bíznia. A tartományok perjelei három évig maradnak hivatalukban. A lelépő generális, akit a „Pater Ordinis" cím illet meg,[13] a tényleges rendfőnök után következik a definitóriumban, a kolostorban, amelyet tartózkodásának helyéül választott, a helyi előljáró után az első helyet foglalja el. A generális mandátuma folyamán kétszer végig látogatja a rend valamennyi kolostorát, a tartományfőnök pedig minden évben egyszer az alája rendelt kolostorokat. A generálisnak joga van vizitátorokat küldeni az egyes monostorokba és rendtartományokba, a vizitátorok megállapított kérdőpontok szerint kikérdezik a szerzeteseket és felülvizsgálják az egész monostort.

A konstitúciók részletesen foglalkoznak a rendi bűnösök megbüntetésével. Előírják az ellenük irányuló eljárás lefolytatását. Négyféle bűnösséget különböztetnek meg: levis culpa, gravis culpa, gravior culpa, gravissima culpa. A második és harmadik esetben rendszerint a cellában folyik le a büntetés: megszorítás az étkezésben, hosszabb kényszerhallgatás, térdeplés stb. Különösebb esetekben kolostori börtön (carcer) kényelmetlen fekvőhellyel, böjtöléssel. Olykor a bűnös a közös ebédlőben az étkező testvérek jelenlétében földön költötte el fekete kenyérből és vízből álló ételét. Térdenállva nézte végig, míg rendtársai az ebédlőből a templomba vonultak imádkozni, majd visszavezették a carcerba. Ilyen bűnösökkel a rendtársak nem érintkezhettek. Rendkívül súlyos esetekben, mint pl. összeesküvés az előljáró vagy a rend ellen, a carcer különösen komor színt ölthetett: a bűnöst megfosztották a szerzetesi hajkoronától és a csuklyától, csak breviáriumot és néhány vallásos könyvet hagytak nála, nem hiányzott a bilincs sem. Az előljáró olykor-olykor jámborabb szerzeteseket küldött a carcerba, hogy a megrögzött bűnösnek lelkére beszéljenek. A carcer falairól bűnbánatra hangoló és az utolsó dolgokat ábrázoló képek tekintettek alá a bűnösre. Egyébként a konstitúciók előírták, hogy a carcer legyen tiszta, egészséges és világos.[14]

[13] Nádasdy László vikárius pápai adományozás folytán jutott a címhez. U. o. f. 138r.—39v. — A Pater Provinciae címről: Arch. Prop. Act. a. 1710. f. 160r.—63v. — A. P. F. 411.

[14] A carcert a privilegium fori kiváltsága is indokolttá tette. Borkovics szerint Lossak Gergely vagy Ugrin pálos egy ideig a kolostori börtön lakója volt. Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 93. f. 245rv.

A konstitúciók megjegyzik, hogy a magyarázás joga elsősorban a rendfőnököt és a definitóriumot illeti meg.

Az új konstitucionák szövegének forrásai a régi konstitúciókon kívül a trienti zsinatnak a szerzetesi élet reformjára vonatkozó rendelkezései, a pápai konstitúciók közül különösen VIII. Kelemennek a szerzetesképzést szabályozó rendeletei, a Tomkó-féle vizitáció és a lengyel vizitáció előterjesztései és értesítései, végül a Propaganda Kongregációnak a vizitáció alapján hozott különféle határozatai. Az új konstitúciók tehát megőrizték ugyan a pálosrend ősi szellemét és hagyományait, azonban mindenben alkalmazkodtak a katolikus restauráció által támasztott igényekhez.

A káptalan a hozzáérkezett egyetlen példányból[15] is könnyen meggyőződhetett arról, hogy a Szentszék a rend gyökeres szellemi és erkölcsi megújhodása érdekében mélyreható változásokat kíván a szerzetesi életen és a tagok egyéni életében egyaránt. Mindenekelőtt kiküszöbölte azokat a visszaéléseket, amelyek még az egyszerű keresztény életében is súlyos kilengéseknek számítanak. Helyreállította a közös élet fegyelmét, az istentiszteletek rendjét, a lelkiélet rendszeres művelését. Megszűntette a szerzetesi szegénység körül lábrakapott kijátszásokat, amelyek illuzóriussá tették a szegénységi fogadalmat és megbontották a szerzetesek közt szükséges egyenlőséget. Gondoskodott a régi szerzetesnemzedék helyébe lépő új szellemű nemzedék rendszeres lelki és szellemi kiképzéséről. A bevezetett újítások és szigorítások nem új rendet hoztak létre, hanem csak visszavezették a pálosrendet eredeti szelleméhez és a kánoni élet fegyelméhez, ahonnan egy hanyatló kor folyamán tagjainak gyengesége folytán elkanyarodott.

A káptalan többsége még mindig nem tudott felemelkedni arra az eszmei magaslatra, ahonnan a nagy kérdéseket önös érdekeink mellőzésével tárgyilagosan szemlélhetjük. Különösen a böjti fegyelem ellen éles észrevételek hangzottak el. Az új generálisnak sikerült rábírni a káptalant, hogy fogadja el a Szentszéktől szerkesztett és jóváhagyott konstitúciókat és a Rákóczi-féle felkelés bonyodalmaira való tekintettel, melyek a nyugodt tárgyalást gátolták, alkalmasabb időre halassza kifogásainak Rómába való felterjesztését. Borkovics azt remélte, hogy idővel lecsillapodnak a szenve-

[15] Borkovics hónapokon át sürgette a példányokat. U. o. vol. 89. f. 187r., f. 235v., f. 237r.

dély hullámai s elsősorban a magyarországi kolostorokban, ahol kezdettől fogva nagyobb megértés volt a reformok iránt, mint Lengyelországban, fokozatosan bevezetik az új konstitúciókat.[16]

Stassewsky, még rendfőnöksége idején, órát és rózsafüzért küldött ajándékba Ingolinak és egy rózsafüzért Verusiónak is a konstitúciók körül szerzett érdemeik elismeréseként. A titkár jóleső örömmel vette a figyelmet, noha hangoztatta, hogy amit tett, azt egyedül a rend jövője érdekében és a remeték pátriárkája, Remete Szent Pál iránt érzett tiszteletből cselekedte. Egyéb jutalmat nem kért, minthogy a szerzetesek imádkozzanak érette mennyei pártfogójukhoz és a csodatevő czenstochowai Szent Szűzhöz.[17]

A konstitúciók bécsi kiadása.

Mivel a nyomdai munkálatok ellenőrzését nem Ingoli, hanem csak Verusio végezte, a konstitúciók szövegébe rengeteg értelemzavaró és sajtóhiba csúszott bele. Nem egyszer egy-egy szó kihagyása vagy helytelen visszaadása az eredeti szöveg értelmének éppen az ellenkezőjét idézte elő. A rendi előljáróság mintegy nyolcvan különféle hibát feltűntető kimutatást terjesztett fel Ingolihoz. Csupán néhány hibára szorítkozunk: officiantur, afficiantur helyett; irritantium, intrantium helyett; transierint, manserint helyett; primum, priorem helyett; quin debent, quibus debent helyett; permittat, permittantur helyett; etiam capitulares, etiam non capitulares helyett; exhibere a superioribus, exhibere a supprioribus helyett; praefatorum, praeficiatur helyett; designabunt, obsignabunt helyett; confiteantur, constituantur helyett; orator, osor helyett; ante patres, post patres helyett; provocare, procurare helyett; motus, notus helyett; vinculum, cingulum helyett; renitentia, reticentia helyett...[18]

A nyomtatási hibák, melyek Ingoli kéziratának helytelen olvasásából keletkeztek, ürügyül szolgáltak a reform ellenségeinek arra, hogy a kiadás érvényességét kétségbe vonják és az új konstitúciók betartását kereken megtagadják. Stassewsky, aki ekkor már lengyel provinciális volt, azt

[16] U. o. f. 36rv., f. 37rv., f. 38rv., f. 185v.

[17] N. M. 48/Qvart. Lat. f. 6r. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 89. f. 206v. — Tóth: i. h. 109. l.

[18] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 90. f. 270rv.

ajánlotta Borkovics generálisnak, hogy a sajtóhibákat kijavítva, adja ki a konstitúciókat Bécsben. Ugyanakkor megindult az izgatás és a harc a szöveg egyes súlyosabb kitételei, rendelkezései ellen. Egyesek kifogásolták a halottaknapjától advent vasárnapjáig tartó időre előírt böjti fegyelmet, mely csak a tejfélék élvezését engedélyezte, azt is naponként egyszer, kivéve a vasárnapokat. Mások belenyugodtak az előírásba, csupán azt kívánták, hogy hétfőn, kedden és csütörtökön este némi főtt ételt ehessenek.

Borkovics 1644 szeptember 18-án kelt felterjesztésében engedélyt kért a Kongregációtól arra, hogy a konstitúciókat újra kinyomathassa. Ugyanakkor rendezni kívánta a lelépő főperjel helyzetét is, amely őt a rendben megilleti. Következő leveleiben csaknem egy éven át állandóan sürgette a római kiadás példányainak megküldését,[19] azonban Ingoli és Verusio, bizonyára a magyarországi háborús hírek hallatára és a szöveghibák miatt is halogatták a szállítmány elindítását. Ez azonban csak növelte a zűrzavart a rendben, mivel a régi konstitúciókat mint hatályon kívül helyezetteket már nem tartották be, az újak pedig még útban voltak. Borkovics kijelentette Ingolinak, hogy még élete árán is kész teljes erővel keresztülvinni a konstitúciók végrehajtását, de ez a törekvés, legalább a lengyeleknél, egyelőre csak jószándék maradt. A lengyel szerzetesek a legdurvább eszközökkel küzdöttek a vikárius reformtörekvései ellen és elviselhetetlenné tették helyzetét a rendtartományban.

Borkovics eleinte azt tervezte, hogy a sajtóhibákon kívül még különféle szerkezeti és tárgyi változtatásokat is eszközöl a konstitúciók szövegén. Például itt-ott egyes nehezen érthető, kétértelmű és helytelenül fogalmazott szövegrészeket világosabb, szabatosabb és csinosabb fogalmazással cseréli fel. A fontosabb tárgyi változtatásokról tíz pontból álló előterjesztést küldött fel a Kongregációhoz. A szöveg ama részét, mely a házasultakat kizárja a rendbe való felvételből, úgy akarta módosíttatni, hogy az özvegyekre ne vonatkozzék.[20] A rendi kiképzéssel kapcsolatban a különféle tanfolyamok időtartamának megrövidítése ügyében felvilágosítást kért arra az esetre, ha a szükség és a személyzethiány kivételt követelne. A kari zsolozsma utolsó része, a komple-

[19] U. o. vol. 89. f. 185r. — Vol. 90. f. 235r., f. 268 r.

[20] Borkovics 1646-ban egy jeruzsálemi lovagnak a szerzetbe való felvételéről kérdezte meg a Kongregációt. U. o. vol. 93. f. 244rv.

tórium elvégzésének idejét este 7 órára ajánlotta. Azt megelőzőleg félórai elmélkedést, a kompletórium után a loretói litánia elmondását és a lelkiismeret megvizsgálását javasolta. Böjti napokon a közös szórakozás szabályozását kérte. Azt ajánlotta, hogy a lelépő rendfőnök azt a kolostort válassza ki magának állandó lakhelyül, amelyiket akarja, kivéve az utód székhelyét. A helyi kolostor kormányzásába és a közösség ügyeibe ne legyen beleszólása, azonban mindenkivel szemben tiszteletbeli elsőséget élvezzen. Az utód és a rendtársak egyaránt viseltessenek irányában mindenkor megkülönböztetett tisztelettel, amit már csak azért is megérdemel, mivel hivatala folyamán a magyar főpapok és főurak közé sorolták.[21] Pártoskodás miatt nem helyeselte, hogy a tartományfőnököket megbízatásuk lejárta után újból megválaszthassák. Szükségesnek tartotta, hogy a szabályok utasítsák a hatévenként összeülő választó káptalant arra, hogy necsak a generális és a főelőljárók megválasztására szorítkozzék, hanem foglalkozzék behatóan a reform időszerű kérdéseivel is. A vendégrendtársak, akik más kolostorokból menekültek, vagy átmenőben vannak, tartozzanak mindenben belekapcsolódni a közös életbe: elégedjenek meg a testvérek közös ételével, tartsák be a csendet, végezzenek közös elmélkedést. A betegeket figyelmeztetni kell, hogy alkalmazkodjanak a kolostor anyagi helyzetéhez és ne vigyék panaszaikat a világiak elé. Végül, mivel a német területeken a tejféléket böjti eledelnek számítják, Borkovics a konstitúciók ilyen irányú módosítását kívánta.[22]

A tejfélék élvezése szigorú böjti napokon az 1611-iki nagyszombati zsinat ideje óta, amikoris a zsinat felmentést kért V. Pál pápától, mindenfelé elterjedt Magyarországon és a Hódoltságban is. Ezt a könnyítést a pálosok is átvették. Egyébként a rendben nem alakult ki egységes felfogás a konstitúciókban lefektetett új böjti fegyelemmel szemben. Egyes helyeken a halhiány a hús- és tejfélék nagyobbfokú élvezését indokolta. Sokan azt kívánták, hogy töröljék el a hétfői abstinentiát és a mindenszentektől adventig terjedő időközben hétfőn, kedden és csütörtökön, továbbá hetvenedvasárnaptól hamvazószerdáig régi hazai szokás szerint naponként kétszer ehessenek böjti eledeleket vagy tejféléből.

[21] Királyaink meghívói az országgyűlésekre: A. P. F. 425.

[22] Ordinationes Capt. Gen. an. 1660. U. o. F. 409. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 90. f. 27rv.

ket. Egyebekben fenntartás nélkül elfogadták az új böjti előírásokat. Ez utóbbi enyhítést Borkovics indokoltnak látta, mert egyetértett Ingolival abban, hogy éppen a konstitúciók könnyebb végrehajtását mozdítaná elő.[23]

Borkovics, noha ismételten hangsúlyozta, hogy a rendi reform teljes és szigorú bevezetésére törekszik és ebben az idegőrlő munkában nem riad vissza semminemű fáradalomtól, a kedélyek megnyugtatására most mégis azt kívánta, hogy előterjesztéseit vegyék fel a bécsi kiadás javított szövegébe. 1645 nyarán jelentette, hogy Rákóczival lassanként helyreáll a béke, ami lehetővé teszi a reformmunkálatok zavartalan folytatását. Aggasztotta őt a belső ellentétek szüntelen kiéleződése, a régi szerzetesnemzedék makacskodása, a reform több barátjának halála. Mégis bízott Ingoli odaadó segítségében és az új prímás, Lippay György közeli támogatásában. Örömmel jelentette, hogy a horvát kolostorokban sikerült bevezetnie egyebek közt a pénteki önostorozást, amelyet az új konstitúciók előírtak. Sürgette, hogy a különféle pápai kollégiumokban élvezett régi jogaikat a jezsuiták tartsák tiszteletben, mivel az ő kezeik alól kitűnő szellemű szerzetesek kerülnek ki, akikre nyugodtan számíthat a reform végrehajtásában.

Ingolinak nem voltak elvi kifogásai a rendi szabályok újranyomása ellen, azonban figyelmeztette őt, hogy zavarok elkerülése végett tartózkodjék az apostoli széktől jóváhagyott szöveg önkényes megváltoztatásától, indokolt esetekben pedig kérje ki előzetesen a rendi káptalan és a Kongregáció hozzájárulását.[24]

Mivel pedig a konstitúciók kinyomatását a rendben mindenütt sürgették, Borkovics 1646-ban Cosmerovius Máté bécsi nyomdásszal kinyomatta a római szöveget anélkül, hogy a szorosanvett sajtóhibáktól eltekintve, a legcsekélyebb tartalmi változtatást eszközölt volna rajta. Még a homályosabb szövegrészek is érintetlenül jelentek meg.

A rend, a generális által már említett böjti enyhítés kivételével, újból elfogadta a konstitúciókat. Borkovics rendszeresítette azt az újabban bevezetett szokást, hogy az új fogadalmasok már az új konstitúciókra tegyék le szerzetesi

[23] U. o. f. 269rv. — Constitutiones Capt. Gen. an. 1611. A. P. F. 408. — Responsa. U. o. Capt. Gen. an. 1654. — Postulata. U. o. F. 409. — Articuli Capt. Gen. an. 1644. U. o.

[24] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 90. f. 155rv., f. 235rv., f. 267r., f. 268r., f. 269rv. — Vol. 93. f. 171rv., f. 243r. — N. M. 1903/Quart. Lat. f. 11r.

fogadalmukat és a rend védőszentjének ünnepén minden szerzetes újítsa meg fogadalmát. Ezzel arra törekedett, hogy a reform szellemét fokozatosan megszilárdítsa a szerzetesekben. Látta, hogy a rend teljes átalakítása bölcs, mérsékelt és határozott irányítást igényel az új konstitúciók végleges bevezetésében, mert könnyebb új rendet alapítani, mint idült lanyhaságban megrögzötteket a fegyelem útjára terelni. Nem titkolta, hogy Lengyelországban még mindig kemény ellenállást fejtenek ki a reform ellen, de meg volt róla győződve, hogy mihelyt elcsendesednek az erdélyi háborúskodások, a magyar szerzetesek jobb szelleme éreztetni fogja jótékony hatását a rend egész fegyelmi életében.

Ingoli örömmel értesült a kiadásról és a rendfőnök sikeréről. A böjtre vonatkozó kívánságokat már csak azért sem tartotta komoly akadálynak, mivel jóval súlyosabb előírásokat sikerült elfogadtatni a renddel. Azt ajánlotta a főperjelnek, hogy saját hatáskörében okos felmentésekkel könnyítsen a böjti fegyelem szigorúságán addig is, míg a szerzetesek zöme lassanként megszokja az új életmódot.[25]

A francia és portugál pálosok az új konstitúciók bevezetéséért.

Amíg a magyar és főképpen lengyel pálosok erős ellenállást fejtettek ki az új rendi konstitúciók szigorításai ellen, a nyugati országokban élő pálosok, nevezetesen a portugál és francia szerzetesek lépéseket tettek, hogy az új szabályok bevezetésére engedélyt kapjanak a Szentszéktől.

A spanyol félsziget országaiban elszórt pálos kolostorok még a XVI. század folyamán elszakadtak a rend tömbjétől és különválásukat XIII. Gergely 1578-ban apostoli hatalmával jóváhagyta. Olaszországban a milánói, firenzei és nápolyi államokban voltak pálosok. A különféle országok pálosai ruházkodás, rendi szabályok és rendi alkotmány tekintetében egyaránt különböztek a magyarországi rendtől. A portugálok, milánóiak és nápolyiak szürke kápát és fekete skapulárét, továbbá csuklyát és palliumot viseltek, míg a magyarok és lengyelek fehér ruhában jártak. A milánóiak és a nápolyiak a pálosrendhez közelálló ágostonrendi remeték főelöljárójának, a firenzeiek a megyéspüspököknek engedelmeskedtek. A portugálok önálló rendtartományt alkot-

[25] U. o. f. 7r. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 93. f. 243rv.

tak.[26] A francia pálosok kezdettől fogva a felebaráti szeretet különböző terein működtek az alsó néposztályok körében. Betegeket, elhagyottakat, az utcára kitett gyermekeket és a járványosokat istápolták és eltemették, a börtönöket látogatták. Háború esetén a francia hadseregben tábori papokként működtek. 1630 körül 15—16 pálos vett részt a francia király különféle hadi vállalkozásaiban. A francia pálosok megszervezője, Callier (Callerius) atya a hittudományok doktora, 1615-ben Avignon mellett kolostort alapított a Szent Szűz tiszteletére (ad Divam Virginem de Visano) és intézményét az ágostonrendiek joghatósága alá helyezte. Idővel más kolostorok is keletkeztek. A szerzeteseknek sok bajuk volt más szerzetesekkel rendi ruházatuk, de főképpen a kapucium alakja miatt. V. Pál 1620-ban jóváhagyta az alakulatot, amelynek Nicolaus a Sancto Angelo és Fulgentius a Monte Georgio, végül 1635-ben Rigolius Carmsanus ágostonrendi generálisok megengedték, hogy a trienti zsinat előírásainak betartása mellett rendházakat alapítson, jelölteket rendi ruhába öltöztessen és fogadalomra bocsásson.

A XVII. század folyamán a pálos rendfőnökök ismételten megkísérelték, hogy a nyugati töredékeket visszacsatolják a rendbe,[27] azonban a törzsről egyszer leszakadt végtagokban hiányzott az erő, hogy újból belekapcsolódjanak a régi életáramba. A nyugati kolostorok lassanként elsenyvedtek és kihaltak, de a portugál kolostorok csak a mult században szűntek meg véglegesen.

Noha meghiúsultak az egységesítő kísérletek, a portugál és francia szerzetesek nem szakadtak el teljesen az anyarend szellemétől. Előbb a portugál, majd a francia szerzetesek a XVII. század közepén az új rendi konstitúciók kiterjesztését és a pálosrend ősi kiváltságaiban való részesedést kérték a Kongregáción keresztül a Szentszéktől.

A franciák közvetlenül ifj. Antonio Berberini bíboroshoz fordultak kérésükkel. Ismertették rendjük addigi fejlődését és kiemelték azt az emlékezetes eseményt, hogy amikor a bíboros 1630-ban Pinerolo városban a piemonti hercegnél VIII. Orbán követeként tartózkodott, a francia seregben működő pálosok kérésére járt közben az uralkodónál, hogy

[26] A nyugati pálosokról: Galla: Pázmány-levelek. 56—58. l. — Kisbán: i. m. I. 64—69. l. — Galla: Tomkó. 154—55., 164., 166—67. l.

[27] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 96. f. 238v. — Vanoviczy a portugálokról: Memor. vol. 403. f. 29r., f. 30v. — Decreta Capt. Gen. an. 1628. A. P. F. 408. — F. 409. — Capt. Gen. an. 1654. U. o — Benger: i. m. 467. l.

a halálra ítélt ötvenegy katonát megmentse. Sőt a kérvényt benyujtó még rokonsági kapcsolatokat is felfedezett a Barberiniakkal, mivel az ő keresztanyja, D'Albene úrnő a Barberini pápa sógornője volt. Előadta, hogy XXII. János pápa 1319-ben megengedte a pálosrendnek, hogy Szent Ágoston regulájat alapvető szabálynak elfogadja és rendi káptalanjain generálist válasszon magának. Ezt a kiváltságot VI. Kelemen 1343-ban megerősítette. XI. Gergely 1371-ben a rendet apostoli védelmébe vette, ugyanő megtiltotta, hogy a pálosrendből más rendbe átlépni lehessen a Szentszék engedélye nélkül. IX. Bonifác 1390-ben, V. Márton a konstanzi zsinaton, XIII. Gergely 1578-ban, VIII. Orbán 1623-ban az elődök és a különböző világi hatalmasságok által adományozott jogokat és kiváltságokat ismételten megerősítették. Hivatkozott arra, hogy a portugál szerzetesek már elnyerték ezeket a kiváltságokat és a Kongregációban Brancacci bíboros előterjesztésére a franciáknak is megígérték azok engedélyezését.[28]

A Kongregáció kimutathatólag két ízben tárgyalta a nyugati szerzetesek kérelmét. 1648 április 1-én Pallotto bíboros javaslatára a franciák kérelme ügyében úgy döntött, hogy amennyiben az új konstitúciók szigorúbbak az V. Pál által részükre jóváhagyottaknál, kérelmük teljesíthető. December 14-én együttesen tárgyalta a franciák és portugálok kérelmét és azt a Szerzetesek Kongregációjához utalta. Ezzel az ügynek nyoma veszett. Úgy látszik, a Szentszék nem helyeselte, hogy a rendből kiszakadt maradékok ugyanazon név alatt és ugyanazon rendi szabályok szerint önálló életet folytassanak. Márpedig a nyugati pálosok mindvégig ragaszkodtak különválásukhoz.[29]

Újabb kísérletek a konstitúciók átdolgozására.

Előrelátható volt, hogy a bécsi kiadás nem elégíti ki a szerzetesek kívánságait. A reformellenes elemek és azok, akik a reformot csak a régi fegyelem helyreállításában látták, továbbra is követelték az új konstituciók alapos átdol-

[28] A. P. F. 409. — Miaglia: i. m. 30. l. — Gauchat: i. m. 23., 134. l. — Galla: Tomkó. 249. l. — Brancacci 1627-ben capacciói püspök, 1633-ban bíboros. 1636 nyarán lett a Kongregáció tagja és 1674 nyarán jelent meg utoljára a gyűléseken. Arch. Prop. Act. vol. 12. f. 89r. — Vol. 44. f. 86r.

[29] U. o. Memor. vol. 417. f. 65v. — Act. vol. 18. f. 62r.

gozását, az elviselhetetlennek mondott újítások kiküszöbölését vagy legalább lényeges enyhítését. A lengyel káptalanokon és a mindennapi kolostori életben állandóan támadták, kifogásolták, ócsárolták és érvénytelennek bélyegezték a konstitúciókat. Azt hangoztatták, hogy a rend csak bizonyos kikötésekkel fogadta el azokat. A vilnai püspök vizitációja alkalmával meggyőződött róla, hogy a szerzetesek, öregek és fiatalok egyaránt elégedetlenek voltak a konstitúciókkal, melyeket rájuk erőszakolt elviselhetetlen járomnak tartottak. Noha jól ismerték a konstitúciók keletkezésének és pápai jóváhagyásának egész folyamatát, mégis azt vallották, hogy hozzájárulásuk nélkül terjesztették fel azokat Rómába, ott önkényesen átdolgozták és hibásan nyomatták ki, majd állítólagos pápai jóváhagyással kötelezőnek nyilvánították. Azonban a pápai megerősítés iratát senki sem látta!

A püspök tisztában volt azzal, hogy mindez csak ürügy a szigorítást tartalmazó konstitúciók kijátszására. Eredeti iratok alapján meggyőződött arról, hogy a konstitúciókat a rendi káptalan parancsára előzetesen kijavították és csak úgy terjesztették fel a Szentszékhez, a Kongregáció pedig részletesen átdolgozta és a pápa brévében megerősítette azokat. A rendi káptalanok ismételten elfogadták a jóváhagyott konstitúciókat és megtették azok szigorúságának mérséklésére és a hibás szöveg kijavítására irányuló javaslataikat. A konstitúciók javításának előmunkálataiban a rendi káptalanok éppen úgy, mint a Szentszék, figyelembe vették a lengyel tartomány kívánságait.

Mindezek alapján a Szentszéktől végérvényesen jóváhagyott szabályok lelkiismeretes betartását követelte a szerzetesektől, de a kedélyek lecsendesítésére megengedhetőnek mondotta, hogy a tartomány megbízottjai által bizonyos előterjesztéseket juttasson a Szentszékhez. Ajánlotta a konstitúcióknak népi nyelvre való lefordítását a laikus szerzetesek számára. Hangoztatta, hogy a konstitúciók őszinte elfogadását és lelkiismeretes betartását a Szentszék tekintélye is megkívánja.

Az elégedetleneknek egyre kevesebb szava volt a rendi életben. Borkovics és Ivanovics, akik ebben a korban felváltva viselték a főperjeli és rendi vikáriusi tisztséget, fokozatosan háttérbe szorították őket. Főképpen pedig kiszorította őket az életből az idő. Stassewsky távozása némi enyhületet hozott a lengyel rendtartományban. Borkovics a tartományi káptalan hozzájárulásával elrendelte, hogy a novi-

ciusok felvételében és fogadalomtételében tartsák be a szabályok előírásait. Eddig sokan a volt rendfőnöktől való idegenkedésük miatt szálltak szembe a reformtörekvésekkel. A királynál is sötét színekkel ecsetelték kormányzói egyéniségét, de Borkovicsnak sikerült becsületét visszaállítania az uralkodónál.[30]

Mindamellett a rendi káptalanok állandóan foglalkoztak a konstitúcióknak hol egyik, hol másik előírásával, hogy azokban gyakorlati változtatásokat eszközöljenek, bizonyos kételyeket tisztázzanak és az események által felvetett kérdésekben javítást vagy betoldást ajánljanak. 1647-ben megtiltották a főpapi címek elfogadását, 1651-ben rendezték a rendi előljáróknak kijáró címezést. A tényleges és volt generálisokat, vikáriusokat és tartományfőnököket a Reverendissimus cím, a rendi és tartományi kormánytanácsosokat és helyi házfőnököket az Admodum Reverendus cím, a többi felszentelt papot a Venerabilis Frater cím, a laikus testvéreket pedig a Religiosus Frater cím illette meg. Más címek használata és bevezetése tilos volt. Vita tárgya volt a konstitúciókba is felvett 1634-iki kongregációi határozat, mely előírta az önálló kolostorok megszüntetését és rendtartományba való beosztását. 1654-ben sürgették a római ház és a rendi prokurátori tisztség felállítását. A böjti fegyelemnek az 1644-iki káptalanon hozott ideiglenes enyhítését, nevezetesen az advent és nagyböjt előtti időben. 1660-ban rendezték azt a súlyos helyzetet, melyet a megbízatás folyamán a generális elhalálozása idézne elő a rendi kormányzatban. A generális halála után a rendi vikárius veszi át a kormányzást a legközelebbi választó, illetve közbeeső rendi káptalanig, mely betölti a megüresedett állást. Ha közben a vikárius is meghalna, az első rendi kormánytanácsos veszi át a hatalmat, de három hó alatt tartozik összehívni a választó káptalant. A Kongregáció, hogy megvédje a generális tekintélyét, megállapította, hogy a lengyel választó káptalan ülésein a generálist, illetve annak helyettesét vagy megbízottját illeti az elnöklés joga. Ezt a határozatot később a magyar rendtartományra is alkalmazták.[31]

[30] U. o. Scritt. rif. vol. 96. f. 205r.

[31] U. o. vol. 474. f. 139r. — 46v. — Vol. 502. f. 399r. — 402v. — Vol. 504. f. 144r. — 47v. — Vol. 521. f. 53r. — 58v. — Vol. 571. f. 523r. — 43v. — Congr. vol. 2. f. 15rv., f. 52rv., f. 87r. — Act. vol. 46. f. 68r. — Vol. 49. f. 143v. — 45r. — Act. an. 1688. f. 158v. — 60r. — Act. an. 1689. f. 176r. — Act. an. 1695. f. 109v. — 10v. — Act. an. 1696. f. 180v. — Act. an. 1710. f.

Két kérdéssel, melyek szorosan összefüggnek a rendi reformmal, úgymint a főpapi címek elfogadásának és a magyar kolostorok rendtartományokba való tömörítésének kérdésével külön-külön részletesen kell foglalkoznunk.

A rend és a főpapi címek elfogadásának kérdése.

A főpapi címek királyi adományozása több ízben foglalkoztatta a rendi káptalanokat és a Propaganda Kongregációt. A század második felében több pálos előkelő világi és egyházi összeköttetései révén, vagy a rendben szerzett kiváló érdemei folytán püspökséget, apátságot, prépostságot és kanonokságot kapott a királytól. III. Ferdinánd 1646 tavaszán Franciscy Andrásnak adományozta a szerémi püspökséget. 1659 júniusában Wesselényi Ferenc és Lippay György közbenjárására Lipót király Ivanovics Jánost scardonai, majd kevéssel utóbb tinnini püspökké nevezte ki. 1667 novemberében Borkovicsot a zágrábi püspöki székbe emelte. Ugyanő 1670-ben Vanoviczynek adományozta a scardonai címet. 1676-ban a grófi családból származó Kéry János rendfőnököt szerémi, majd két év mulva csanádi, végül 1681-ben váci püspökké nevezte ki. Széchenyi Pál, György érsek unokaöccse pécsi, Benkovics Ágoston váradi püspök lett a király kegyéből. Mivel a hódoltsági püspökségeknek javadalma elenyészett, a király különféle kisebb javadalmakkal, kanonoki stallumokkal, apáti és préposti javadalmakkal ruházta fel a választott püspököket, hogy méltóságuknak megfelelő anyagi helyzetben éljenek.[32]

A választott püspökök az akkor dívó magyar szokás

160r. — 63v. — Act. an. 1716. f. 444v. — 46r. — Lett. volg. vol. 65 f. 22v. — Vol. 66. f. 13r., f. 32r. — Az 1689. júniusi dekrétum: A. P. F. 411. — Különféle káptalani határozatok: u. o. F. 407. — F. 409. — N. M. 2933/Fol. Lat. f. 49r. — 50r. — 1900/Qvart. Lat. f. 10rv. — A Directorium Supplementumában több irat. — Benger: i. m. 265. l.

[32] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 310., számozatlan, a magyar királyi főkegyúri jogra vonatkozó tanulmányokkal. Scritture di Mons. Segretario sopra la pretesa nomina del Vescovato di Sirmio per la Congregatione particolare d'Ungaria. — Dall' Historici et Geographi del Re d'Ungaria—Kéryről: vol. 368. f. 73r. — 79r. — Congr. vol. 3., számozatlan. — Scritt. rif. vol. 445. f. 191r. — 96v. — Act. vol. 44. f. 20v. — 21v. — A királyi kinevezések: Orsz. Levt. Coll. vol. 133. p. 486. — Vol. 134. p. 44—45., 107., 171—72., 287—88., 320—21., 375—76., 437—40. — Kéry processzusa a csanádira: Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 78. f. 117r. — 28v. — Juhász: i. m.: 167—95. l. — A vácira: vol. 81. f. 639r. — 50v. — Chobot: i. m. 596—98. l. — Kollányi: i. m. 268. l. — Benkovics processzusa a váradira: vol. 81. 651r. —

szerint nyomban felöltötték a főpapi ruhát és jelvényeket, átvették egyházmegyéik kormányzását és a főrendek sorába léptek, még mielőtt pápai kinevező bullájukat megkapták volna. A Szentszék a királyi kinevezést sohasem ismerte el. Hosszú küzdelmek után elismerte a királyi jelölés kiváltságát, de főképpen a hódoltsági püspökségek esetében, amelyek úgyszólván csak címükben maradtak fenn, ismételten felülvizsgálta a magyar királyok eme jogát is. Így aztán előfordult, hogy a vál. püspökök éveken, sőt évtizedeken át bulla nélkül maradtak.[33]

Különösen az utóbbi esetekben a szerzetes vál. püspökök rendkívül kényes helyzetbe jutottak a Szentszékkel és a renddel szemben szerzetesi kötelmeik és szegénységi fogadalmuk miatt. Azonfelül a szerzetesek bevonulása a székeskáptalanokba rendszerint a világi papság ellenszenvét váltotta ki a rend és a szerzetes főpapok ellen.

Egy-egy pálos kinevezése ismételten szőnyegre vetette a főpapi címek elfogadásának kérdését a rendi káptalani gyűléseken. Franciscy kinevezése után az 1647-iki káptalan felújította az 1628-iki káptalan határozatát, mely megtiltotta a szerzeteseknek a főpapi méltóság és egyházi javadalmak keresését. A bűnösök ellen kiközösítést és a rendi tisztségekre való képtelenség kimondását helyezte kilátásba. Ivanovics esete csak kiélezte a helyzetet. A rendfőnök ugyanis éveken át viselte főpapi címét, majd visszatért a rendbe. Az ügy a Szerzetesek Kongregációja elé került, amely azt a Propaganda Kongregációhoz utalta, mint amely a pálosrend reformjával foglalkozott. Az 1666 április 12-iki nagygyűlés szakgyűlés elé utalta a kérdést. A szakgyűlés javaslatára 1668 januárjában elrendelte, hogy amikor a főperjel valamely világi javadalmat vagy főpapi címet elfogad, tartozik

64v. — Széchenyi Pál processzusa a veszprémire: vol. 85. f. 869r. — 80r. — A kalocsai érsekségre: vol. 91. f. 69r. — 105v. — Esterházy Imre váci processzusa: vol. 100. f. 465r. — 80v. — Zágrábi processzusa: vol. 101. f. 518r. — 33v. — Esztergomi processzusa: Proc. an. 1727. f. 691r. — 705v. Nádasdy László processzusa a csanádira: vol. 102., számozatlan. — Decreta Capt. Gen. an. 1647. A. P. F. 409. — Enarratio Translationis Seminarii Tyrnav. f. 88., 89., 99. l. F. 476. — Benger: i. m. 37—38. l. — Borkovicsról: Galla: Tomkó. 230—36. l. — Benkovics, Esterházy és Nádasdy bullái: Arch. Secr. Vat. Index vol. 399.

[33] A Szentszék álláspontjáról a püspökkinevezés ügyében: Lukinich: Mátyás Király Emlékkönyv. I. 100—30. l. — Galla: Mátyás király. 73—88. l. — Angyal: Notter Emlékkönyv. 561—87. l. — Galla: Simándi. 2—30. l.

nyomban átadni a rend kormányzását a rendi vikáriusnak, illetve az első definitornak. Kéry kinevezésével kapcsolatban az 1678-iki káptalan úgy határozott, hogy csak abban az esetben járul hozzá a főpapnak a szerzetből való kiválásához, ha a főpap a királyi kinevezésen kívül még pápai bulláját is megszerzi. Leszögezte, hogy a puszta főpapi címekből a rendnek nincs semmi haszna, sőt az üres címek hajhászása csak a rend ellen hangolja a világi papságot, azzal pedig, hogy kiváló rendtagok hagyják el a rendet, a közös élet jelentékeny károsodást szenved. Azok, akiket a rend magasabb okokból mégis kénytelen elbocsátani, távozásuk előtt kötelesek részletesen elszámolni tisztségükről. A rendi káptalan utasította a római főügyészt, hogy az ügyben kérjen döntést a Szentszéktől. A főügyész véleménye szerint a szerzetesek ama törekvése, hogy főurak támogatásával főpapi címeket szerezzenek, VIII. Kelemen rendelkezésébe ütközik. A Kongregáció 1681 március 10-én és június 30-án foglalkozott a kérdéssel, de Casanate bíboros[34] javaslatára megelégedett azzal, hogy a jóváhagyott szabályok megfelelő előírásának betartását hangsúlyozta. Hasonlóképpen határozott 1707-ben, amikor Krisztolovecz pálos vikárius felterjesztette Esterházy Imre generálisnak váci püspökké történt kinevezésével előállott helyzetet. A Kongregáció utasította őt, hogy az 1668-iki határozata értelmében vegye át a rend ideiglenes kormányzását.

A királyi kinevezések azonban időről-időre újból felszínre vetették a főpapi címek elfogadásával kapcsolatos kérdést. Lipót király sáli apáttá nevezte ki Mayr József pálost, a passaui egyházmegye területén levő rabensburgi plébánia javadalmasát, aki azzal a szándékkal fogadta el a főpapi süveg használatával járó címet, hogy a lelkipásztorkodástól ment (sine cura) javadalom jövedelmét a rend szepesi misszióinak felsegélyezésére fordítja. Mivel a konstitúciók még a generálisnak sem engedélyezik a süveg használatát, engedélyt kért a Kongregációtól, hogy rendi ruháját főpapi ruhákkal felcserélhesse. A Kongregáció azzal tért ki a kérelem teljesítése elől, hogy az ügy nem tartozik az ő ügykörébe, ezért a Datariához utalta őt.

[34] A róla elnevezett híres római könyvtár alapítója. Mint a Kongregáció titkára 1667 január 10-én jelent meg először a gyűléseken. De már 1668 május 7-én mint a Sant'Officio ülnöke kapott beosztást a Kongregációban. Utódja Ubaldini lett. Mint bíboros is tagja volt a Kongregációnak. Arch. Prop. Act. vol. 36. f. 1r. — Vol. 37. f. 49r. — Vol. 43. f. 247r.

Az eset hatása alatt az 1709-iki káptalan erélyesen kikelt az árnyékpüspökségek, vagyis az örökös címzetes püspökségek és egyéb főpapi címek (umbrae Episcopales) elfogadása ellen. Kijelentette, hogy még ha felajánlják, sem szabad elfogadni. Ha pedig valaki elfogadná, a rendfőnök tagadja meg a rend kötelékéből való elbocsátást. Azonban ismerve a sajátos magyar kegyúri jog gyakorlatából származó eshetőségeket, továbbá a rendnek a királyi udvarhoz való benső viszonyát, hozzátette, hogy kivételes esetekben, amikor tudniillik a király személyére és a rend érdekeire való tekintetből az elbocsátó megtagadása nem kívánatos, a rendfőnök bölcs belátására bízza az ügy tapintatos elintézését.[35]

A rendi szervezet teljes kiépítése.

A rendi szervezet teljes kiépítése megkívánta, hogy a rendnek is legyen állandó jellegű megbízottja a pápai udvarban, továbbá, hogy a kolostorok rendtartományi szervezetbe tömörüljenek.

A prokurátor összekötő kapocs volt a rend és a Szentszék között. Ő képviselte a rendet a római kúriában, ő járt el a rend ügyeiben a különböző kongregációkban, elsősorban a szerzetesek ügyét intéző kongregációban és a Propaganda Kongregációban. A római kis rendház alapítása előtt a rendnek csak ideiglenes megbízottjai voltak az örökvárosban. Ilyen volt Stassewsky és Vanoviczy is. A ház megszerzése lehetővé tette az állandó jellegű prokurátori tisztség megszervezését, amit a század folyamán ismételten sürgettek a rendi káptalanok. A prokurátor és segítőtársa jogi viszonyát a helyi előljáróhoz, a prokurátori tisztség hatáskörét, a prokurátor megválasztásának módját és a rendben élvezett különleges jogait a káptalanok részletesen megállapították. Ezek az előírások később belekerültek a rendi szabályok szövegébe.[36]

[35] U. o. Scritt. rif. vol. 482. f. 9r. — 12v. — Vol. 502. f. 399r. — 402v. Vol. 557. f. 165r. — 69v. — Vol. 562. f. 184r. — 85v. — Vol. 576. f. 511r. — 12v. — Congr. vol. 1. f. 25r. — 26v. — Act. vol. 35. f. 93r. — 95v. — Vol. 44. f. 271v. — 72r. — Vol. 51. 73v. — 74r. — Acta an. 1078. f. 183r. — 84r. — Acta an. 1717. f. 166v. — 67v. — Directorium. P. II. Cap. II. — Postulata Communitatis an. 1678. A. P. F. 409. — Esterházy, mint a rend udvari prokurátora. F. 411. — Eggerer: i. m. 37—38. l.

[36] A prokurátorról és különféle egykorú rendi ügyekről: Decreta Capt. an. 1628. A. P. F. 408. — Capt. Gen. an. 1654. F. 409. — Postulata

A magyar szent korona felségjoga alatt álló területek, nevezetesen Magyarország, Horvát-Szlavónország és Dalmácia, továbbá a két Ausztria pálos kolostorai, a szerzetesrendekben uralkodó helyzettől eltérőleg, közvetlenül a rendfőnök joghatósága alá tartoztak, aki ilyképpen a tartományfőnöki tisztséget is viselte. Az egyes kolostorok élén perjelek, priorok helyett helynökök, vikáriusok állottak.

Már Tomkó azt javasolta, hogy vissza kell állítani a régi perjeli rendszert, amelytől számos visszaélés és baj megszünését várta. A vikáriusi rendszer Zaics idejében tetemesen hozzájárult a szerzetesi fegyelem megbomlásához és a rend vagyoni helyzetének leromlásához. Az évtizedeken át kormányzó rendfőnök neki vakon behódoló ifjú szerzeteseket állított a rendházak élére. Nehogy gyökeret verjenek egy-egy kolostorban, gyakran cserélte őket. A tapasztalatlan és elkapatott előljárók zsarnokoskodtak rendtársaikon és kifosztották a kolostorokat. Ezzel az erőszakos rendszerrel szemben Tomkó azt ajánlotta, hogy a rend térjen vissza a perjeli intézmény rendszeréhez és a szabad kolostorokat osszák be új rendtartományokba tartományi perjelek (priores provinciales) kormányzása alatt.

Tomkó javaslata visszhangra talált a Propaganda Kongregációban, amely az átdolgozott szabályokba is felvette az önálló kolostorok megszűntetéséről szóló intézkedést. A rendben olykor-olykor felmerült a szabály eme előírásának végrehajtását sürgető terv, azonban a generálisok nem szívesen váltak volna meg a közvetlen hatalom gyakorlásától. A reform ügye is biztosítottabbnak látszott a régi rendszer mellett.

A század kilencvenes éveiben a horvát és osztrák szerzetesek mozgolódására a Kongregáció ismételten foglalkozott a kérdéssel. Végül is 1700-ban, Lipót király, Kollonics prímás és rendi bíboros protektor, továbbá a magyar szerzetesek ellenvéleményével szemben, a főperjel közvetlen joghatósága alatt álló szabad kolostorokat két önálló rendtartományba (magyar és német [osztrák]-horvát rendtartományba) osztotta be. A magyar érdekek súlyos károsodást szenvedtek, aminek az elfogult rendfőnök volt legfőbb oka. Csáktornya a horvát provinciához került. A horvát-szlavón ko-

Communitatis an. 1663. U. o. — Lengyel ügyek: Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 423. f. 556r. — 61v. — Kéry levelei: Congr. vol. 1. f. 214rv., 230r., f. 231rv., f. 232rv., f. 233rv. — Lett. volg. vol. 56. f. 73v.

lostorok, amelyek addig számos magyar szerzetest fogadtak be falaik közé a dráváninneni és drávántúli magyar vidékekről, fokozatosan teljesen elhorvátosodtak. A XVIII. század folyamán egyre kevesebb magyar nevű szerzetessel találkozunk a kolostorok és a rendtartomány kimutatásaiban. Esterházy Imre gróf, a későbbi váci, majd zágrábi püspök, végül az ország prímása személyi okokból a horvát tartományban maradt.[37]

A szétválással beállott új helyzet számos kérdést vetett felszínre, amelyet a Kongregációnak kellett megoldania. A Kongregáció kötelezte az összes rendtartományokat a generális közös eltartására és a rendházak száma és vagyoni helyzete szerint megállapította az évi hozzájárulás hányadát. A rend kötelékéből kilépni szándékozó rajnamenti (sváb) rendtartomány kifogásait elutasította. A rend és a bécsi nuncius meghallgatása után a pozsonymáriavölgyi kolostort, a rendi káptalanok megszokott gyűlésező helyét jelölte meg a mindenkori rendfőnök állandó székhelyéül. Ezzel hatályon kívül helyezte a szabályokban is bevett régi határozatait, amelyek értelmében a rendfőnök szabadon választhatta meg székhelyét. Előzőleg rendszerint Lepoglavában, Elefánton vagy Bécsújhelyen székeltek a rendfőnökök.

A római kis rendház, amely magyar pénzen épült, a magyar rendtartomány tartozéka lett. A Kongregáció elvetette a főperjel és a horvát szerzetesek alaptalan követeléseit. A ház előljáróját a magyar tartományfőnök hatáskörébe utalta, de módot adott a többi tartományoknak is, hogy szerzeteseket helyezzenek el a házban. A ház a rendi főügyész és titkára állandó székhelye volt. Azonfelül még néhány magyar rendi kispap tartózkodott a házban, akik a magyarországi pálos hitterjesztés munkájára készülődtek. A Szentszék szentelési kiváltságokat adományozott a végzett kispapoknak, hogy a Propaganda Kongregáció irányítása mellett működő missziókba akadály nélkül mielőbb bekapcsolódjanak.[38]

Vanoviczy János és a konstitúciók átdolgozásának ügye.

1658 őszén a rendi elöljárók megbízásából megjelent az örökvárosban a rendi hitterjesztésben nagy érdemeket szerzett és Rómában előnyösen ismert Vanoviczy János, hogy a

[37] Kisbán: i. m. II. 66—99. l.
[38] U. o. 63. l.

konstitúciók átdolgozását és kiadását megsürgesse a Propaganda Kongregációban.

December 1-én Sforza, Pallotto és Albizzi bíborosokból szakbizottság alakult azzal a rendeltetéssel hogy a konstitúciók szövegének átdolgozásában vegyék figyelembe a rend előterjesztéseit. Azonban a szakbizottság munkálatai lassan haladtak előre. A bíborosok egyéb ügyekkel voltak elhalmozva, Pallotto pedig állandóan betegeskedett. Ezek a körülmények is hozzájárultak ahhoz, hogy a kitűnő képzettségű és simulékony Vanoviczynak sikerült megnyernie Pallotto bizalmát, aki beavatta őt a szakbizottság munkálataiba. Azonban az atya visszaélt a bíboros bizalmával és különféle önkényes betoldásokat és javításokat végzett a szövegen. Amikor a hamisítást észrevették, a Kongregáció beszüntette a munkát.[39]

Vanoviczy ekkor már Magyarországon volt és Bécsújhelyen átadta Borkovicsnak Alberici[40] titkár levelét, amelyben az átdolgozott konstitúciók közeli megjelenéséről értesítette. Borkovics mélyen meghatódott lélekkel olvasta az örömhírt és boldogan megcsókolta a levelet. A hatvanéves generális, akinek kezdettől fogva jelentős szerepe volt a rend reformálásában, jól tudta, hogy a szabályok hivatalos szövegén már csak a Szentszék tekintélye miatt sem szabad lényegesebb változtatásokat végezni. Azonfelül a magyar katolikus megujhodás sem engedte a szövegben levő szigorú előírások törlését. Jámbor lelkülete megérezte, hogy a rend csak abban az esetben kapcsolódhatik be tényezőként az ország vallási megujhodásának egyre szélesebb körben gyűrűző hullámzásába, ha szigorú fegyelem és emelkedett szellem fogja áthatni. 1660 tavaszán a rend ellenkezés nélkül megszavazta a különféle újításokat és fegyelmi megszorításokat, ugyanakkor osztatlan hálás köszönetet mondott a kongregációi titkárnak, aki a nagy Ingoli nyomdokain haladott a reform ügyének buzgó előmozdításában. A rend megnyerte az ügynek a prímás hathatós támogatását is, aki a tavasz folyamán közben is járt a Kongregációnál.

[39] Federico Sforza 1645-ben kapott bíbort. 1656 nyarán lépett a Kongregációba. 1676-ban halt meg. Arch. Prop. Acta vol. 25. f. 52r. — Gauchat: i. m. 28. l. — Albizzi 1654-ben lett bíboros. A következő év júliusában tűnik fel a neve a kongregációi gyűléseken. Az északi országok ügyeinek előadója volt. Az 1678. márciusi ülésen szerepelt utoljára, de csak 1684-ben halt meg. U. o. vol. 24. f. 35r. — 40r., f. 41r., f. 58r. — Vol. 48. f. 64r.

[40] 1657 május 7-én kezdte meg titkári működését. Utolsó szereplése 1664 június 30-án játszódott le. Szeptemberben már Manfroni titkár nevével találkozunk. U. o. vol. 26. f. 1r. — Vol. 33. f. 91r., f. 118r., f. 139r.

Mivel a munkálatok a már említett okból szüneteltek, a gyanútlan föperjel 1660—61 telén újból leküldte Vanoviczyt két rendtárssal együtt az örökvárosba, hogy megsürgessék a konstitúciók ügyét. Azonban az ügy csak nem haladt előre. A Kongregáció bizalmatlan volt, de meg nem is tartotta fontosnak a konstitúciók szövegének újabb kijavítását. Az egyik szerzetes, miután fogytán volt a pénze, gyalog visszaindult Magyarországba. A másik, aki Rómában maradt, pénzzé tette ruháit, hogy megélhessen. Vanoviczy pedig a térítésekben szerzett érdemei alapján kért segélyt a Kongregációtól „kenyérre és borra".[41]

1666 novemberében Vanoviczy immár harmadízben indult Rómába, hogy a régtől fogva tervezett kis rendház alapítását megvalósítsa és a konstitúcióknak évek óta vajudó ügyét dülőre vigye.[42] A Kongregáció 1667 január 10-én, miután megállapította, hogy a munkálatok még mindig abban a befejezetlen állapotban vannak, amelyben Vanoviczy hibája folytán maradtak, Bona bíboros[43] elnöklésével újabb szakbizottságot küldött ki. Azonban ez a bizottság is csak vontatottan végezte munkáját, amit elsősorban a bíboros elnöknek október végén bekövetkezett halála okozott. Ivanovics nyomására, aki már a tavaszra tervezett rendi káptalan elé akarta terjeszteni a kijavított és kinyomatott konstitúciókat, az 1668 január 23-iki nagygyülés a következő csütörtökre meghirdetett szakgyűlés elé utalta az ügyet. A szakgyűlés tevékenységének meddőségéről tanuskodik az a körülmény, hogy a december 11-iki nagygyűlés újból döntés nélkül tárgyalta a kérdést. A Kongregáció, egyes időszerű kérdésektől eltekintve, nem a szabályok átdolgozását, hanem azok lelkiismeretes és maradék nélkül való betartását sürgette.[44]

[41] Vanoviczy szerint a kevéssel előbb meghalt Melzi bíboros értékes simítást végzett a szabályok szövegén. — A szerzetes kérte, hogy rendezzék a lelépő rendfőnökök ügyét. U. o. Scritt. rif. vol. 96. f. 238r., f. 247r. — Vol. 310. f. 133r., f. 193r., 194r., f. 197v., f. 198rv. — Lett volg. vol. 35., számozatlan, több irattal.

[42] A római pálos rendház történetének megírásával egyik tanítványomat bíztam meg.

[43] Kiváló történész és hittudós. Cisztercita rendfőnökből lett bíboros. 1670 június 2-án lépett a Kongregáció kötelékébe és 1674 októberében halt meg. U. o. Act. vol. 39 f. 1r. — Vol. 44. f. 272r.

[44] U. o. Scritt. rif vol. 310. f. 119r., f. 120v., f. 121r., f. 129v. — Act. vol. 36. f. 6r. — 37r., f. 13v. — 14r., f. 313r. — Lett volg. vol. 47., számozatlan, a Bona bíboroshoz intézett levéllel. — Enerratio Translationis Semin. Tyrnav. 47. l. A. P. F. 476. — Tóth: i. h. 108. l.

Vanoviczy gyakori római utazásai módot adtak a pápai udvarnak arra, hogy mélyebben bepillantson a rend belső életébe és megfigyelje a régtől fogva húzódó reform hiánytalan bevezetésének akadályait. Úgy látta, hogy a rendi káptalanok még mindig idegenkednek a teljes reformtól, az elöljárók pedig számolnak a rendben, elsősorban Lengyelországban észlelhető ellentétek hátráltató munkájával. Különféle eltürt, sőt az elöljárók által is gyakorolt visszaélések híre kemény szemrehányást váltott ki úgy a szerzetesek ügyeit intéző kongregációból, mint a pálos reformot kezdettől fogva irányító Propaganda Kongregációból. Az előbbi döntést kért a Propagandától néhány kiáltóbb szabálytalanság ügyében. A nagygyűlés szakbizottság elé utalta a kérdést, amely 1668 január 26-án a következő ügyekben határozott. Hogy megszüntesse azt az állapotot, mely szerint a rendben egyes személyek szinte kisajátították maguknak a két legfőbb tisztséget és ezzel bizonyos tekintetben visszatértek a század elején dívó örökös rendfőnökséghez, megtiltotta, hogy a lelépő rendfőnök a közeli káptalanig bárminemű joghatósággal járó tisztséget vállalhasson. A konstitúciók értelmében megengedte, hogy a generális székhelyén kívül bármely rendi kolostort állandó tartózkodási helyéül válassza és abban a helyi elöljáró után az első helyet foglalja el. Ezekkel az intézkedésekkel megakadályozta, hogy Borkovics és Ivanovics felváltva viseljék a generálisi és vikáriusi tisztséget és elejét akarta venni annak a törekvésnek, hogy a lelépő generális az első helyet biztosítsa magának a kolostorban a házfőnökkel szemben.[45]

Elrendelte továbbá, hogy az összes elöljárók megválasztását a generális és a definitórium titkos szavazással ejtse meg. Ha a generális a renden kívül püspökséget, apátságot, prépostságot vagy más méltóságot elfogad, azonnal mondjon le hivataláról és a rend kormányzását a vikárius, ennek hiányában pedig az első definitor vegye át, éppen úgy, mint halálozás esetében. Megtiltotta a generálisnak, hogy a hivatalos titkáron kívül magántitkárt tarthasson. Előírta, hogy a szerzeteseket csakis a definitórium tanácsának meghallgatásával helyezheti át egyik kolostorból a másikba. Nem halaszthatja el az évente megtartandó rendtartományi káptalanokat fontos ok nélkül. A definitorok nem adhatják le szavazatukat levél-

[45] Arch. Prop. Cong. Part. vol. 21. f. 66r. — 78v. — Directorium. P. III. Cap. II. — Kisbán: i. m. I. 223 l.

ben.[46] A fenntartott esetek alól való feloldozáshoz a helyi elöljárók a generálistól kapják felhatalmazásukat. A generális csak a definitóriummal együtt tilthatja meg a rendtartománynak, hogy tartományfönököt válasszon. A generális megválasztását nem lehet csupán két vagy három megbízottra áthárítani, hanem azon részt kell venni és titkosan szavazni mindenkinek, aki arra jogosult. A kongregációi határozatot Vanoviczy hozta Rómából.[47]

A nem várt római intézkedés heves vitákat váltott ki a máriavölgyi kolostorban egybegyűlt rendi kormány tagjaiból, elsősorban azonban a főelöljárókból, akik észrevették, hogy a Kongregáció szemrehányása főképpen ellenük irányul. A rendi prokurátor által a határozat némely kitételére felvilágosítást kértek, amit az 1668 decemberi gyűlés pontról-pontra meg is adott.

Mindenekelőtt kijelentette, hogy határozatával nem helyezte hatályon kívül a pápailag jóváhagyott konstitúciókat, kivéve azokat a részeket, amelyek azzal nem egyeztethetők össze. A főpappá kinevezett generális lemondásának esetében a legközelebbi választó káptalan alatt az időleg következő káptalant kell érteni, akár választó, akár csak közbeeső káptalan lenne egyébként. A lelépő generális nem vállalhatja a rendi vikáriusi tisztséget. A rendtagok áthelyezésénél sürgősség esetében a generális kérje ki a kolostor szerzeteseinek véleményét.[48]

Az ügynek kellemetlen mellékzöngéje is volt. A Kongregáció 1669 tavaszán utasította a bécsi nunciust,[49] hogy eré-

[46] A levélben leadott szavazást már az 1628-iki káptalan is érvénytelennek jelentette ki. A. P. F. 409.

[47] Arch. Prop. Act. vol. 37. f. 13v. — 14r. — Congr. Part. vol. 21. f. 66r. — 75v., f. 76r. — 78v. — Enarratio Translationis Semin. Tyrnav. 56. l. A. P. F. 476.

[48] Arch. Prop. Congr. vol. 3. f. 189r. — 90r. — Act. vol. 37. f. 313r. — Scritt. rif. vol. 419. f. 95r. — 96v. — Act. vol. 36. p. 118—19. — Az 1668-iki határozatnak a következő évtizedekben is volt visszhangja. Scritt. rif. vol. 449., számozatlan, Kéry iratcsomójával. — Act. vol. 44. f. 271.v. — 72r., f. 272r. — 73r. — Congr. vol 1. f. 189r. — 90r. — Lett. volg. vol. 53. f. 60r., f. 63r., f. 86v., f. 87r. — A határozat másolata: A. P. F. 409. — Benger: i. m. 84. l.

[49] Antonio Pignatelli larissai érsek, aki 1668 nyarán vette át a nunciatúra vezetését. Ő elnökölt Nicolaus Plumbensis boszniai processzusán, Pálffy Tamás nyitrai processzusán, Gubasóczy János pécsi processzusán, Pongrácz György váci processzusán, Szegedy Ferenc egri processzusán, Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 68. f. 69r. — 82v. — Vol. 70. f. 806r. — 18v., f. 941r. — 52v., f. 1301r., — 12v. — Vol. 71. f. 1r. — 10v. — XII. Ince néven Szent Péter utóda. Vanyó: i. m. 9—10. l.

lyesen lépjen fel a szerzetesi reform kijátszói és gátlói ellen. A nuncius május 12-én meg is ígérte, hogy éber figyelemmel kíséri a rendi élet fejleményeit. Egy hónappal később a Máriavölgyben ülésező káptalan feliratot intézett a Kongregációhoz, amelyben a reform maradéktalan végrehajtására való készségéről biztosította. A mintegy harminc résztvevő között Vanoviczy aláírásával is találkozunk.[50] A káptalan felelősségre vonta Vanoviczyt a Kongregációnak adott értesítésekért, amelyekkel kedvezőtlen színezetbe állította be a rendet. Azzal vádolták, hogy a Santa Maria Maggiore mellett vett kis rendházat tényleges értékén jóval felül szerezte meg a római ciszterciáktól. Érvelését, hogy a vagyon megszerzését a pápa, Omodei és Landgravius[51] bíborosok által megbízott és a Kongregációban is jól ismert prelátusok segítségével sikerült lebonyolítania, nem vették figyelembe. Hiszen mindez csak ürügy volt, aminthogy túlzottak voltak ama vádak is, hogy Vanoviczy rendszeres iszákosságával a legsúlyosabb büntetéseket vonta magára. Nem tagadható, hogy a szerzetes szerette a bort. Már Nádasi János jezsuita, a Collegium Germanicum et Hungaricum elöljárója felhívta a rendi elöljárók figyelmét az atya ilyirányú kilengéseire.[52] A Kongregáció előtt mindvégig töretlen maradt Vanoviczy tekintélye. A rendben éveken át a nagyszombati rendi papképző elöljárója, bátor és buzgó hitterjesztő, majd római főügyész volt. Mint a rend egyik legképzettebb és érdemesebb tagja, a rendi titkári és kormánytanácsosi tisztségeket is betöltötte hosszú időn át. Érdemeinek és országos tekintélyének elismeréseként Lipót király püspökké nevezte ki öt. Kétségtelen tehát, hogy az ellene megnyilatkozott ellenszenvnek az említett hibán kívül elsősorban személyi vonatkozások szolgáltattak okot a fellépésre és a megtorlásra.

A rendi kormánytanács Vanoviczyt azon a címen, hogy iszákos, a rend vagyonát eltékozolta és a rend tekintélyét a Szentszéknél aláásta, a konstitúciókban előírt súlyos bünte-

[50] Arch. Prop. Congr. vol. 1. f. 207r., f. 208rv., f. 210r. — 11r.

[51] Omodei apostoli protonotárius 1634 június 31-én a Kongregáció prelátustagja. 1652 január 15-én jelent meg utoljára az üléseken. Februárban megkapta a bíbort. U. o. Act. vol. 10. f. 85v. — Vol. 21. f. 1r. — Landgravius bíboros Frigyes hesseni herceg volt. 1652-ben lett bíboros és 1667 novemberében jelent meg először a Kongregáció ülésein. 1675 novemberében látjuk őt utoljára. 1681-ben halt meg. Act. vol. 36. f. 224r. — Vol. 45. f. 283r.

[52] N. M. 1895/Qvart. Lat. f. 1r. — 2v. — Nádasi János jezsuita író, a Germanikum prefektusa. Levele Vanoviczyról: A. P. F. 622.

tésekkel, különféle jogfosztással és házi börtönnel sujtotta. Megfosztotta cselekvő és szenvedő választójogától, a rendben élvezett különböző tisztségeitől, a hitterjesztői felhatalmazástól, elszedte különféle iratait és holmiját, végül a török szájában lévő elefánti kolostor börtönébe záratta.

Vanoviczy a börtön mélyéből a Kongregációhoz fordult védelemért. Kérte, hogy folytassák le ellene az eljárást és ha bűnösnek találják, ítéljék el, amint megérdemli. Az ügy Rasponi és Spinola[53] bíborosok kezébe került. A Kongregáció titkára úgy tájékoztatta a bíborosokat, hogy Vanoviczy a volt generális áldozata, aki a személye ellen irányuló intézkedésnek vette az 1668-iki rendeletet. Kiemelte, hogy a szerzetes úgy Rómában, mint a hitterjesztésben mindenkor kitűnt hitbuzgalmával és egyenességével.

A Kongregáció úgy határozott, hogy a szerzetest a bécsi nuncius által azonnal kiszabadíttatja a börtönből és elrendelte a rendi elöljáróknak, hogy az ügyre vonatkozó összes iratokat terjesszék fel a nunciushoz. Ez utóbbinak meghagyta, hogy viselje gondját Vanoviczynek.[54]

Az új rendfönök, Kéry János gróf kiszabadította Vanoviczyt a börtönből és a Szentszék rendelkezésére bocsátotta. Megkérdezte a Kongregációt, hogy hol óhajtja őt alkalmazni a jövőben, a magyar hittérítésben-e, vagy inkább az örökvárosban, a rend főügyészi tisztségében. Vanoviczy kiszabadulása után a bécsi nunciushoz ment és miután feltárta helyzetét, régi jogaiba való visszahelyezését kérte. A Kongregáció szívesen látta a kúriában a rendi és a római életben egyaránt járatos és széles látókörű férfiút. Ennek következtében a generális, aki a nyár folyamán bemutatkozó látogatás végett az örökvárosban tartózkodott, kinevezte őt rendi prokurátorrá. December 20-iki kelettel meleghangú ajánló- és megbízólevéllel útnak is indította, azonban a prokurátor a járhatatlan alpesi utak miatt csak a következő év tavaszán

[53] Rasponi 1666-ban lett bíboros és 1675 novemberében halt meg. Augusztusban jelent meg utoljára a Kongregációban. Arch. Prop. Act. vol. 35. f. 67r. — Vol. 45. f. 214r. — Spinola bécsi nuncius volt. Ő folytatta le a zenggi püspökségre kinevezett Szmolianovics János processzusát, a zágrábi püspökségről a kalocsai érsekségre áthelyezett Petretics processzusát, Szelepcsényi György esztergomi processzusát, Kolonics Lipót nyitrai processzusát. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 64. f. 557r. — 73v. — Vol. 65. f. 248r. — 59v., f. 632r. — 49v. — Vol. 67. 427r. — 40v.

[54] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 420. f. 176r. — 81v. — Act. vol. 38. p. 313—14. — Congr. vol. 1. f. 213rv. — Lett volg. vol. 53. f. 200v. — 21v.

utazott le Rómába. Vanoviczy még november 12-én értesítette a Kongregációt, hogy az örökvárosból hazatérő generális Sopronbánfalvára tanácskozásra hívta össze kormánytanácsát. Figyelmeztette, hogy mindaddig, míg ő Rómába nem érkezett, ne foglaljon állást azokban az ügyekben, amiket a tanácskozás eredményeként Bánfalváról fel fognak terjeszteni.

A konstitúciók hivatalos kiadása Rómában.

Noha Vanoviczy visszatért az örökvárosba, a konstitúciók ügye több éven át nem foglalkoztatta a Kongregáció bíborosait és szaktudósait. 1674-ben átfutó tételként szerepelt a gyűlés tárgysorozatában. Az 1681-iki káptalan ülésein újból felvetődött a gondolat, hogy az elfogyott példányokat új kiadással pótolni kellene. A közóhaj hatása alatt az újonnan megválasztott főperjel, Bébery Gergely megbízta egyik rendtársát, hogy a szöveget nézze át és készítsen javaslatot a szükséges módosításokról. A szerzetes a bécsi javított kiadást számos helyen stiláris és tárgyi javításokkal átdolgozta és újításait megfelelő jegyzetekkel iparkodott megindokolni. Sürgette az 1643 január 14-iki kongregációi döntésnek a szövegbe való felvételét, hogy előmozdítsa a magyarországi rendházak megszervezését. Nem helyeselte, hogy az 1668-iki döntéssel szemben, mely elrendelte, hogy a lelépő generális csak a második helyet foglalhatja el a székhelyéül kiválasztott kolostor szerzetesei között, a rendben még mindig az 1647-iki káptalan határozata az irányadó, amely az első helyet biztosítja a generális számára. Sőt az 1675-iki káptalan ezt a nyilvánvaló ellentmondást újból jóváhagyta. Mivel a káptalanok ismételt sürgetésére megszervezték a rendi római főügyészi hivatalt, melynek az volt a célja, hogy a rend ügyeit a pápai udvarban lebonyolítsa és a rendet képviselje, szükségesnek tartotta a főügyész személyére, megválasztására, hatáskörére vonatkozó előírásoknak a szövegbe való beszövését.[55]

A nagy alapossággal végzett előkészítő munkálat csak kéziratban maradt.[56]

Miután a nyomtatott példányok a század folyamán elhasználódtak, az 1718-iki káptalan kimondotta a határozatot, hogy a konstitúciókat újból ki kell nyomatni. Felmerült a régi

[55] U. o. Act. an. 1688. f. 158v. — 60r. — Scritt. rif. vol. 502. f. 399r. — 402v. — Congr. vol. 1. 26rv. — Directorium. P. III. Cap. II.

[56] N. M. 1857/Qvart. Lat.

kérdés, hogy a sajtóhibák és az itt-ott előforduló lényegtelen nyelvezeti tökéletlenségek mellett milyen mértékben lehetne a szöveget átdolgozni vagy legalább átsimítani. Szükségesnek tartották, hogy a káptalanokon hozott vagy a Propaganda Kongregáció által elrendelt határozatokat és döntéseket is felvegyék a szövegbe. A káptalan megbízta a tartományfönököket, hogy bölcs, tudós és példáséletü szerzetesek közreműködésével tegyenek előterjesztéseket a következő káptalannak. Az 1724-iki káptalan szóról-szóra átvizsgálta a konstitúciók szövegét, de kevés lényegtelen változtatáson és simításon kívül meghagyta teljes egészében. A rendi prokurátor által felterjesztett szöveget a Kongregáció két tagja, Bussi és Alessandro Albani bíborosok nézték át, több javítást végeztek rajta és 1725 március 12-én a nagygyülés elé terjesztették jóváhagyás végett. A gyűlés azzal az utasítással rendelte el a szöveg kinyomatását, hogy a titkár tartozik a nyomdai munkálatokat lelkiismeretesen ellenőrizni a Kongregáció levéltárában elhelyezett eredeti példány alapján.[57]

A konstitúciók harmadik kiadása Rómában a Kongregáció nyomdájában jelent meg az 1725-ik esztendöben. A szöveget az előző két kiadásban megtalálható előszókon kívül még Kozbialovicz rendfönök két előszava előzi meg, amelyekben áttekint a rendi konstitúciók történeti fejlődésén és kiemeli Aquinói Szent Tamás, Kapisztrán Szent János, Szent Antonin érzelmeit a középkori pálosok iránt. A szöveg néhány lényegtelen szerkezeti változtatáson és nyelvezeti símításon kívül érintetlenül hagyja az első római kiadást. Itt-ott szabatosabb kifejezéssel helyettesítette az eredeti homályos és kétértelmű szövegrészeket. Míg az előző két kiadás következetesen Praepositus Generalisnak nevezi a rendfönököt, a harmadik kiadás már az ösi Prior Generalist használja.

Ezzel a kiadással véglegesen lezárult az új rendi szabályok körül kavargó csaknem százéves küzdelem, mely eleinte határozottan a reformellenes elemek kísérletezése volt az ösi szellemet és fegyelmet visszaállító törekvésekkel szemben. Az idö igazolta, hogy a Szentszék által jóváhagyott szabályok voltak az egyedüli szilárd alap, amelyen a rendi reform a Kongregáció állandó irányítása mellett megvalósulhatott és a pálosrend újból elfoglalhatta történeti helyét a magyar katolikus világ vallási és szellemi életében.

[57] A. P. F. 407. — Fidelis, accurata et oculata veritas... a lepoglavai iratok közt. F. 408. — Responsa et tractatus PP. deputatorum correcturae Constitutionum. F. 409. — A bíborosokról: Pastor: i. m. XV. 791., 802. l.

A rendi kiképzés megszervezése.

A hagyományos rendi nevelés hiányosságai a pálosoknál. Javaslatok.

A rendi reform egyik sarkalatos pontja a szerzetes- és papnevelés korszerű megszervezése volt, mivel csak az egymást követő szerzetes nemzedékek lelkiségének kiművelésével lehetett biztosítani a belső megújhodás maradandóságát. Ebben az időben, a trienti zsinat és a nyomában megjelent pápai rendelkezések mellőzésével, az egyes kolostorokban a helyi elöljárók, illetve valamelyik beosztott elöljáró, a magister vagy director novitiorum vezetése mellett folyt az ujoncok előkészítése a szerzetesi életre.

Hasonlóképpen szervezetlen volt az egyházi pályára irányított ifjú rendtagok tudományos kiképzése is. Az egész rendben nem volt bölcseleti és hittudományi főiskola, hanem elszórtan az egyes kolostorokban foglalkoztak a tanuló kispapokkal. Sőt a szükség szerint gyakran elvonták őket a tanulástól, szellemi és tudományos kimüvelésük nagy kárára. Tomkó vizitációja idején hét fogadalmas kispap élt a lepoglavai kolostorban, akik közül néhányan tőle vették fel a kisebb rendeket. Egy kispapot talált az isztriai csepicsi kis kolostorban és egyet a rendtartomány székhelyén, akit azután fel is szentelt.[1]

A rendi képzés elmaradottsága már a század elején foglalkoztatta a káptalanokat. Az 1607-iki lepoglavai és az 1611-iki máriavölgyi káptalanok, nyilvánvalóan VIII. Kelemen rendelkezéseinek hatása alatt, rendtartományok szerint a magyar, osztrák és horvát ifjú rendtagok nevelésére és kiképzésére Lepoglavát és Bécsújhelyet, a lengyelek részére Czenstochowát és Bessariát, az isztriaiak részére az ottani Szent Péter-kolostort, végül a délnémet és rajnamenti ifjak részére Kalholdont és Langaunt jelölték ki állandó jellegű személyzetképző intézetekül. Eltartásukról és belső irányításukról azután, a rendi generálisnak közvetlenül alávetett Lepoglava és Bécsújhely kivételével, a tartományfőnökök gondoskodtak. Az egyes rendházak anyagi helyzetük arányában tartoztak hozzájárulni az anyagi fenntartás költségeinek fedezéséhez, amint azt az egyetemes káptalanon megállapították. Valószínűleg ezeknek az intézkedéseknek tulaj-

[1] Galla: Tomkó. 135—41. l.

donítható, hogy Tomkó vizitációja idején két novicius volt a lepoglavai és ugyanannyi az isztriai Szent Péter-kolostorban. Azonban a szerzetesképzés rendszeres kiépítése elmaradt.[2]

Tomkó a Kongregációhoz intézett beszámolójában azt javasolta, hogy a magyar, lengyel, német és horvát-szlavón rendtartományok tartsanak fenn külön noviciátusokat, míg az isztriai és dalmát tartományok szerzetesujoncait képezzék ki a horvát-szlavón ujoncházban. Az ujoncházak megszervezésében VIII. Kelemen pápa intézkedéseinek maradék nélkül való betartását sürgette. A pápa ugyanis, a trienti zsinat szellemében, különféle konstitúciókban szabályozta a szerzetesujoncképzést. Előírta a szerzetesi hivatás külső jeleinek megállapítását a jelöltekben, az előzetes kivizsgálásokat, hogy távoltartsa a kolostoroktól a nem kívánatos elemeket. Meghatározta az ujoncév tartamát, annak lefolyását, gondoskodott arról, hogy az ujoncok megfelelő kiképzésben részesüljenek a szerzetesi életet, saját rendjüket illetőleg és erre a célra külön kolostorokban nevelkedjenek.[3]

Az egyházi pályára irányított rendi kispapok bölcseleti és hittudományi kiképzésében Tomkó azt javasolta, hogy a rend vegye igénybe a közeli pápai kollégiumokat, nevezetesen a prágai, olmützi, bécsi és római kollégiumokat, amelyekben a rendnek ingyenes alapítványai vannak. Nem helyeselte, hogy a kispapok világi egyetemekre járjanak a doktori fokozatok megszerzése végett, inkább azt ajánlotta, hogy a Szentszék adja meg a pálosrendnek is azt a jogot, hogy az arra érdemes szerzeteseket a rendi káptalanon doktorrá avathassa.

Ayrei Vazul kapucinus atya, Tomkó vizitátortársa a beszámoló eme részére azt a megjegyzést tette, hogy jelöljenek ki noviciátusok számára a forgalomból kieső kolostorokat, amelyekben az elkerülhetetlenül szükséges rendi személyzeten kívül kizárólag ujoncok élnek. A pápai kollégiumokkal kapcsolatban megjegyezte, hogy a szerzetes kispapok együttélése világi kispapokkal, az előbbiekben felkeltheti a nagyravágyás és az igényesség szellemét. Egybekben ő is azt ajánlotta, hogy minden tartománynak legyenek saját szerzetesképző intézményei, a szegényebb tartományok pedig tartsanak fenn közösen hasonló intézeteket.

[2] Constitutiones Capt. Gen. an. 1611., 1613., 1616., 1623., 1628. A. P. F. 408.

[3] Directorium. P. I. Cap. IV., VI., IX. — Pastor: i. m. XI. 425—28. l.

A kiképzés kérdéséhez hozzászólott Gruskovics Márton főperjel is. A kérdést nem tartotta megoldhatatlannak, mert a rendben nagyszámmal voltak a külföldi pápai kollégiumokban végzett rendtársak, akik a legmagasabb szellemi igényeket is kielégíthették volna. Nem helyeselte azt a szokást, hogy az elöljárók a tanuló kispapokat elvonják a tanulástól és különféle rendi ügyekben alkalmazzák őket. Ezért azt javasolta, hogy a jövőben az ilyen előljárókat hivatalvesztéssel büntessék. Ő is sürgette a pápai előírások szigorú betartását. Tomkóval együtt azt kívánta, hogy a római német-magyar kollégium annyi pálos kispapot neveljen állandóan, amennyit a rendtől elvett és a kollégiumnak adott birtokok évi jövedelme elbír.

Ezek a különféle javaslatok kiindulópontul szolgáltak a Kongregációban a szerzetesképzés kérdésének megoldásánál.

A noviciátusok felállítása.

A szerzetes- és papképzés ügyével már az 1634 augusztus 28-iki kongregációi szakgyűlés behatóan foglalkozott és azt javasolta a kongregációi nagygyűlésnek, hogy a rend állítson fel két noviciátust, az egyiket Magyarországon, ott ahol Pázmány, a rendi reform elinditója és a rend örökös protektora jónak látja, a másikat Lengyelországban, a legmegfelelőbb helyen. A javaslatot a november 21-iki nagygyűlés magáévá tette és határozatáról Pázmányt és az illetékeseket értesítette. A szerzetesképzéssel kapcsolatban Pázmány december 27-én kelt levelében azt ajánlotta, hogy idegen szerzetesek helyett a rend vegye igénybe a nyugati országokban élő és tudomása szerint jószellemű pálosokat. A javaslat minden bizonnyal előmozdította volna a nyugati pálosok közeledését, azonban a Kongregáció nem tartotta őket alkalmasnak ennek a virágzó szerzetesi életet feltételező feladatnak a megoldására. Megmaradt tehát eredeti elgondolása mellett, hogy amennyiben a pálosrendben hiányoznának a szerzetesjelöltek nevelésére alkalmas rendtársak, az előljárók más szigorított rendből kölcsönözzenek ki egy időre szerzeteseket. Hogy a közös életben teljesen hozzásimuljanak a pálosrend szelleméhez és szokásaihoz, megengedte volna nekik, hogy arra az időre a rend fehér ruhájában járjanak. Hivatkozott egy nálunk kevésbbé ismert

Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem KÖNYVTÁRA SZEGED

késöközépkori rend, a jezuáták példájára, akiket a közelmultban hasonló módon reformáltak.

A szerzetesképzés ügye, éppen úgy, mint a reform kérdése általában, csak akkor foglalkoztatta komolyabban a rendet, amikor a Szentszék Stassewskyt kinevezte. 1636 őszén megtiltotta a helyi előljáróknak, hogy a jövőben újoncokat felvegyenek és fogadalomra bocsássanak. Utasította a vikáriust, hogy noviciátus számára jelöljön ki egészséges fekvésű, a világi forgalomból kieső és anyagilag megalapozott kolostort. Az ujoncok mellé rendeljen példáséletű és képzett szerzetest, akit azután más bölcs és tapasztalt szerzetesek támogatnak majd a nevelés munkájában. Megismételte a magánnoviciátusokra vonatkozó tilalmát. A már beöltöztetett jelölteket csak abban az esetben engedte fogadalomtételre, ha megfelelő kiképzésben részesültek és alkalmasnak bizonyultak a reform hűséges betartására. Addig is, míg az előírásos noviciátusok elkészülnek, külön engedélyhez kötötte a régi nevelési rendszer fenntartását.[4]

Stassewsky, mivel előre láta, hogy a rend zilált vagyoni helyzete miatt a noviciátusok felállítása hosszabb időt vesz igénybe, azt kérte a Kongregációtól, hogy egyelőre még a régi rendszer szerint képezzék az ujoncokat. Voltak kolostorok, amelyek vagyoni helyzete elbírta a személyzet szaporítását. Másrészt attól félt, hogy ha a jelentkezőket elutasítják, üres lesz a noviciátus, amelyet pedig már a közeledő tavaszra szeretett volna ünnepélyesen megnyitni.

Az április 4-én összeült szakgyűlés ahelyett, hogy a vikárius kérelmét méltányolta volna, újból hangsúlyozta a noviciátusok mielőbbi megszervezését. Néhány pontban összefoglalta a noviciátusoknak kiszemelendő kolostorokra, a kolostori előljárókra és a noviciusok nevelésével megbízandó mesterekre vonatkozó utasításait, a részletes szabályzat kidolgozását pedig kilátásba helyezte. A hó 10-én a Kongregáció azzal a kéréssel küldte meg Pázmánynak a gyűlési határozatot, hogy mondjon véleményt, mert csakis az ő bölcs ítélete után fogják azt a pápa elé terjeszteni jóváhagyás végett. Mivel Pázmány ekkor már halott volt, a Kongregáció december 12-én az ő véleménye nélkül tárgyalta a reformügyek közt elsősorban a noviciátusok szabályzatát, amely-

[4] Benger: i. m. 523—24., 577—78., 584—85. l. — Galla: Tomkó. 158—67. l.

nek kidolgozásával a kármeliták rendfőnökét bízták meg. A hó 19-én azzal az utasítással küldte meg a jóváhagyott szabályzatot, hogy továbbítsa azt az új prímásnak, Lósy Imrének és a pálosrend főelőljárójának. Stassewsky 1639 január végén megjelent a prímás előtt és átvette a dekrétummal együtt átnyujtott szabályzatot.[5]

A noviciátusok felállítását ezidőszerint még komoly akadályok gátolták. Mindenekelőtt a rendben uralkodó izzó reformellenes hangulat. A nyár végén megtartott rendi káptalan kénytelen-kelletlen elfogadta ugyan a Szentszéktől és a prímástól rákényszerített reformot, de annak végrehajtását igyekezett elodázni. Franciscy megválasztása, az ügy hullámai megakadályozták az építő munkát. Azután a külön noviciátusok felállításához hiányzott a szükséges anyagi alap. A kolostorok vagyoni helyzete a szerzetesek megfelelő eltartására sem volt sok helyt elegendő. A főperjelek udvartartása is tekintélyes összeget igényelt, amit a kolostorok és az elenyészett kolostorok megmaradt birtokai adtak össze. Ezért a vikárius arra törekedett, hogy a régi birtokokat, amelyeket az előző században a királyok és a főurak elidegenítettek, lassanként visszaszerezze. A rendi káptalan felhatalmazta őt, hogy arra az időre, míg a vagyoni gyarapodás be nem következik, eszközölje ki Rómától a régi nevelési rendszer fenntartását. A személyzethiány különösen a rendi templomok ellátásában mutatkozott érezhetően. Ezért sürgették, hogy a már beöltöztetett jelöltek fogadalmat tehessenek. Borkovics lepoglavai vikárius örömmel jelentette, hogy a vezetése alatt álló noviciusok mély gyökeret vertek a rend talajába és a fejlődés nagy ígéretét hordozzák magukban.

Azonban a Kongregáció 1639 január 17-iki ülésében megismételte az 1634-ik évi döntését és megsürgette annak mielőbbi végrehajtását. A pápa még aznap hozzájárult a határozathoz, amelyet már 22-én közöltek is az illetékesekkel, a prímással és a rendfőnökkel.

Stassewsky még korábban úgy határozott, hogy Sopronbánfalván állítja fel a noviciátust. El is rendelte a szükséges építkezések megkezdését s remélte, hogy hamarosan megnyithatja a noviciátust. Egyelőre a rendfőnöki udvartartás

[5] Arch. Prop. Act. vol. 12. f. 152v. — 53v., f. 271Arv.-Vol. 13. f. 67rv., f. 125rv., f. 228v. — 29r. — Lett. volg vol. f. 25rv. — Vol. 18. f. 37v. — 38r., f. 83v.

költségeinek keretében gondoskodott az intézmény anyagi fenntartásáról. Azonban a rend vagyoni helyzete, majd a politikai események miatt csak lassan haladt előre az építkezés. 1643 áprilisában abban a reményben ringatta magát a buzgó és lelkes vikárius, hogy a közeljövőben be is fejezheti az építkezést, amikor az erdélyi háborúskodás kitörése néhány évre megakasztotta nemes törekvéseit. A protestánsok elől Lengyelországba menekült, ahol Goldonewsky tartományfőnök segítségével a czenstochowai Szent Borbála-kolostorban felállította a lengyel noviciátust. A magyar, horvát és osztrák jelöltek részére épített noviciátus 1646—47-ben nyílt meg véglegesen. A magyar háború miatt egyelőre a lepoglavai kolostorba gyüjtötték össze az ujoncokat.[6]

A noviciátus anyagi fenntartásáról részben a rendfőnök, részben az egyes házak gondoskodtak. Az 1647-iki rendi káptalan Lepoglavára 50, Máriavölgyre 20, Elefántra 50, Csáktornyára 25, Sveticére szintén 25 forintot vetett ki évi hozzájárulás címén. Azonfelül a noviciátusra fordították a pápai malom és a kovácsfalvi birtok jövedelmét. Stassewsky évi 442 forint készpénzt biztosított fenntartására és 1640-ben 550 forintért Szentkereszten szőlőt vett részére. A noviciusok és tanuló kispapok eltartásának terhe később is a generálisok vállára nehezedett elsősorban. A század második felében lényeges könnyítést jelentett a jóváhagyott szabályok ama rendelkezése, hogy az ifjú szerzeteseknek fogadalomtétel előtt rendelkezniök kellett a világban hagyott vagy idővel rájuk háramló vagyonukkal. Mármost a sopronbánfalvi noviciátus meghitt csendjében neveltek gyakran éppen a noviciátusház javára rendelkeztek. A helyi előljárók túlzó buzgólkodásának ellensúlyozására a rendi kormánytanács gondoskodott arról, hogy a noviciusok teljes szabadsággal élhessenek jogukkal más rendházak érdekében is.[7]

[6] U. o. Scritt. rif. vol. 82. f. 111r — 15v. — Album Novitiatus Wondorfien. A. P. F. 591. — Institutio tum pro visitatoribus, tum pro ipso Priore Conventus Bondorfien. super omnibus mobilibus et immobilibus. F. 589 — V ö.: F. 593—95½. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 96. f. 238v. — Vol. 89. f. 185v.

[7] Billiczay Benedek Pál rendelkezése. — A. P. F. 334. — Decreta Capt. Gen. an. 1647. — Postulata Communitatis an. 1672. — Decreta definitorii an. 1698. F. 409. — Pálosujoncok rendelkezései: F. 585., F. 588. — Liber Rerum Ecclesiae Sancti Wolfgangi. F. 591. — Benkovics Ágoston rendelkezése: N. M. 2933/Fol. Lat. f. 83r — Paulinorum Provinciae Hungaricae Schematismus an. 1782. U. o. 2939/Fol. Lat.

A rendi főiskolák kiépítése.

A szerzetesnevelés másik alapvető kérdése az egyházi pályára szánt rendi kispapok tudományos kiképzése volt. A két kérdést a Kongregáció mindenkor egybefoglalta, mert azok rendszeres megoldásától várta a szerzetesi élet belső reformját megalapozó új nemzedék kialakulását. A főcél itt is a trienti zsinat és a nyomában járó pápai intézkedések betartása volt. A rendházakban elszórtan tanuló kispapokat külön rendi iskolákban kellett összegyüjteni és erkölcsileg, valamint szellemileg arra alkalmas rendtársak vezetésére bízni. Véget kellett vetni annak a káros gyakorlatnak, hogy a helyi előljárók elvonták a kispapokat a tanulástól. A szerzetesi és az egyházi reform a kolostorok lakóitól is megkívánta az elmélyült lelkiélet mellett a kor fokozott igényeinek megfelelő tudományos felkészültséget. Ezt sürgette a pálosrend történeti szerepe nemzetünk erkölcsi és szellemi életének művelésében, a Forgách és Pázmány által elindított megujhodás eredményeinek gyarapítása. Pázmány ismételten kiemelte, hogy a nagymultú rendnek újból el kell foglalnia helyét a magyar katolikus élet keretében.

Tulajdonképpen két egymást kiegészítő tanulmányi tanfolyam megszervezéséről volt szó: a bölcseleti és a szorosanvett hittudományi iskolák felállításáról. Mint láttuk, az új rendi szabályok általános vonásokban megállapították mind a két tanfolyam idejét, főbb tárgyait és menetét. A Kongregáció már Stassewskynek meghagyta, hogy a noviciátusokkal egyidőben szervezze meg a rendi tanulmányi házakat is és azok irányítását bízza a rend legkiválóbb tagjaira. Noha a vikárius még 1637-ben hozzáfogott a bécsújhelyi filozófiai iskola felállításához, a rendben uralkodó állapotok, a rendi vagyon elégtelensége és az országos zavarok itt is meghiúsították törekvéseit. A Kongregáció 1639 januári sürgetése hatástalan maradt. A rend azt szerette volna, ha kispapjai továbbra is a különféle pápai kollégiumokban végezhetik felsőbb tanulmányaikat. Azonban a Kongregáció a rendi szellem megóvása végett csak kivételes esetnek tekintette a rend kebelén kívül történő kiképzést. Mivel ismételten megsürgette a tanulmányi házak felállítását, a rend lassanként megépíttette a bécsújhely kolostornak ama részét, amelyet a bölcsész kispapok befogadására szánt. A rend vagyoni helyzetének megszilárdulása és a sohasem hiányzó jótevők nagylelkűsége lehetővé tette, hogy a folyton fejlődő

studium philosophicum 1668-ban megfelelő épületet kapjon. A század folyamán itt végezték bölcseleti tanulmányaikat a rendfőnök közvetlen joghatósága alá rendelt kolostorok kispapjai, magyarok, horvátok és osztrákok. A külön magyar és horvát-német rendtartományok felállítása után ez utóbbi tartomány birtokába jutott a kolostor és ezzel a bölcseleti iskola is.

A rendben is megérezték, hogy a filozófiai iskola mellett elkerülhetetlenül szükséges a szorosan vett hittudományi iskola megszervezése. Ezért az 1663-iki káptalan a rend becsületbeli kötelességének tekintette a hittudományi kisebb és nagyobb tanfolyam felállítását s csak a közviszonyok leromlásával indokolta meg annak ideiglenes elhalasztását. A kisebb tanfolyamot, melyen főképpen a gyakorlati tárgyakat adták elő s ezért morálisnak vagy casuisticának nevezték, Lepoglaván szervezték meg, a magasabb elméleti oktatás részére pedig kiépítették a nagyszombati rendi papnevelőt. Idővel Máriavölgy is kapott rendi főiskolát.[8]

A bécsújhelyi bölcseleti iskolánál jóval nagyobb jelentőségre emelkedett a nagyszombati rendházzal kapcsolatos rendi iskola. Ivanovics Pál főperjel, hogy a rendet régi fényébe visszaállítsa, a magyar püspökök példájára és Lippay György prímás hozzájárulásával előbb két alapítványi helyet létesített rendi kispapok részére a Collegium Generale Cleri nagyszombati központi panevelőben. Ezzel a rend megvetette lábát a barokk-korszak katolikus középpontjában és a rendi nevelés ezúton is a jezsuiták jótékony hatása alá került, mivel a papnevelő növendékei a Pázmány-alapította egyetemen hallgatták a filozófiát és a teológiát. Ivanovics tervszerűen fejlesztette elgondolását. 1651 januárjában 5000 forintért, amely összegből 1000 forintot a máriavölgyi kolostor takarított meg, Amadé Judittól, Erdődy Gábor özvegyétől megvette a Posztó-utcai Erdődy-házat és azt Csáky László és sok más előkelőség támogatásával a tanuló ifjú szerzetesek számára rendházzá alakította át. Elhatározását ösztökélte az a körülmény, hogy a magyar ferenceseknek is volt már ott hasonló jellegű iskolájuk. Az átalakítási munkálatok idején Lengyelországban vizitált, ahonnan három filozófus és teológus kispappal tért vissza, akiket azután elhelyezett az új papnevelőben. 1653-ban a tanévnyitás hagyományos nap-

[8] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 89. f. 185v. — Vol. 96. f. 238v. — Act. vol. 13. f. 228v. — 29r. — Postulata Communitatis an. 1663. A. P. F. 409.

ján, Mindenszentekkor előkelő egyházi és világi közönség jelenlétében avatta fel a nagyjelentőségű intézményt, amelynek élére Vanoviczy Jánost állította előljárónak. Augusztus 3-án kelt levelében kiemelte, hogy a sok fáradsággal és áldozattal létesített intézet főcélja az legyen, hogy képzett és buzgó hittérítőket adjon a különféle tévtanoktól elárasztott magyar hazának. A papnevelőben öt teológus és öt filozófus végezte felsőbb tanulmányait.[9]

Ivanovics és Borkovics, akik ebben az időben felváltva viselték a főperjeli és a rendi vikáriusi tisztséget, állandóan gyarapították kedvelt alapításuk vagyonállagát és sikerült számos főúr jóindulatát megnyerniök.[10]

A rend különös figyelemmel kísérte a rezidenciában nevelt kispapok szerzetesi és szellemi kiképzését és iparkodott eltávolítani a közös életből minden kóros tünetet. Az évi vizitációkon megtiltották a szerzetesi szegénységgel össze nem egyeztethető magánzsebpénz élvezését, a barokk időkben dívott farsangi játékokat, bevezették a nagyböjti szentségi litániákat és Pongrácz György váci püspök tanácsára a szentségi körmenetet Úrnapja nyolcadának szerdáján. A városi hitéletbe való mélyebb bekapcsolást jelentette az a fontos tény, hogy a protestánsoktól visszavett két templom egyikét a pálosrend kapta meg. Pongrácz György 1672 február 17-én Benkovics Ágoston főperjel és óriási hivősereg jelenlétében szentelte fel a templomot.[11]

Az intézmény akkor érte el fejlődésének csúcspontját, amikor Kéry János főperjel a szűknek bizonyult régi épületből a kispapokat megfelelő új rendházba telepítette és a rend számára megszerezte a pápától a doktorráavatás kiváltságát. Ezzel a kiváltsággal a pálosrend nemcsak nagy tekintélyre emelkedett a szerzetesrendek sorában, hanem tagjainak fensőbb kiképeztetését is maga irányíthatta.

Kéry még mint a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke tűnt fel a kúriának előkelő származásával és fényes tehetségével, amellyel tanulótársait nagyobb

[9] U. o. F. 385. Ivanovics 1655-iki levelével. — Enarratio Translationis Seminarii Tyrnav., helyenként. F. 476. a—b—c. — N. M. 2933/Fol. Lat. f. 64r., f 313rv. — 1900/Qvart. Lat. f. 15rv. — 1114/Qvart. Lat. — Benger: i. m. 76. l. — Arch. Prop. Scritt. rif vol. 310. f. 198rv. f. 200r.

[10] Számos adománylevél Nagyszombat javára: A. P. F. 448. — F. 465. — F. 469. — Liber Secundus Memorabilium Residentiae Tyrnav. F. 476.

[11] Postulata Communitatis an. 1663. — Articuli Capt. Gen. an. 1663. U. o. F. 409. — Ugyanott egyéb iratok is a nevelésre vonatkozólag.

megerőltetés nélkül is magasan felülmulta. A rendben és a magyar közéletben egyaránt köztiszteletben állott, amit részben szónoki tehetségének is köszönhetett. Mint lepoglavai tanár gyászbeszédet mondott Zrínyi Miklós teteme felett. Amidőn 1669-ben főperjellé választották, a rendi káptalan kívánságára leutazott Rómába tisztelgő és bemutatkozó kihallgatásra. Kivételes egyénisége kedvező benyomást tett mindenfelé és a Kongregációban sokat vártak rendfőnöki működésétől. Valószínűleg már ekkor villant meg elméjében a gondolat, hogy a doktorátus adományozásának jogát rendje számára megszerezze.[12] 1670 végén utasította az örökvárosban rendi prokurátorként működő Vanoviczyt, hogy az ügy hivatalos részét bonyolítsa le a kúriában. A prokurátor a következő év február 16-án kérvényt nyujtott be a Kongregáció nagygyűléséhez, amelyben azt kérte, hogy a Szentszék adja meg a rendfőnöknek vagy az általa megbízott rendi főelőljárók valamelyikének a doktorráavatás jogát. A gyűlés Bona bíborost bízta meg az ügy áttanulmányozásával javaslattétel céljából. A március 2-iki gyűlés hozzájárult a rendkívüli kiváltság adományozásához és meghatározta annak feltételeit. A prokurátor megkérdezése után megengedte, hogy hazánkban Máriavölgyben, Sátoraljaújhelyen és Lepoglaván, Lengyelországban Czenstochowában és Krakóban és német területeken Bécsújhelyen és Languantban rendi főiskolákat állítsanak fel a bölcselet és a hittudomány tanítására. Völgy mellett Sátoraljaújhely kijelölése nyilvánvalóan azt bizonyítja, hogy a Kongregáció különös tekintettel volt a pálosrendi hitterjesztésre, amelynek központja Sátoraljaújhely, tevékenységi területe pedig Északkelet és a Hódoltság volt. A dekrétum megengedte, hogy amennyiben a török közelsége veszélyeztetné ezeket a területeket, a főiskolákat biztosabb helyre tehessék át.

Az említett rendházakon kívül a Kongregáció még a római kis rezidenciát is felruházta a studium generale jogával, de csak abban az esetben, ha anyagilag megerősödik, megfelelő épülete, elegendő számú tanára és hallgatója lesz. Ez az engedély megcsillogtatta a pálosrend előtt azt a reményt, hogy idővel a nagy szerzetesrendek példájára rendi főiskolát tarthat fenn az örökvárosban. A Collegium Romanum épületében működő Universitas Gregoriana világhírű jezsuita egyetem lebegett követendő példa gyanánt a rend

[12] Arch. Prop. Act. vol. 13. f. 228v. — 29r. — Veress: i. m. 57—58. l.

előtt. Azonban a római kis ház, amely elsősorban a rendi prokurátor székhelyéül létesült, nem érte el sohasem a dekrétumban megkívánt feltételeket. Idővel a kevés felszentelt pap mellett rendi kispapok is laktak a házban, akik a magyar missziókba készülödtek és tanulmányaikat a Gregoriánán végezték. A Szentszék a Kongregáció javaslatára ismételten szentelési kiváltságokat engedélyezett a kispapoknak, hogy tanulmányaik végeztével akadály nélkül a magyar hitterjesztésbe indulhassanak. Esterházy Pál magyar tartományfőnök kevéssel a rend feloszlatása előtt, 1766-ban rendi teológiát állított fel a rezidenciában, azonban II. József parancsára az intézmény megszűnt.[13]

A határozat szól azután a főiskolákon alkalmazandó tanárokról, a bölcseleti és a hittudományi tanfolyamokon előadandó tárgyakról és a doktori cím megszerzésének módjáról. A címet csakis rendtagok szerezhették meg, miután az előírt tanulmányokat elvégezték és a szigorított vizsgálatokat sikerrel kiállották.

A kongregációi határozatot kimondó pápai bréve Ex iniuncto Nobis divinitus kezdettel még 1671 április 3-án megjelent és az 1672-iki káptalanon olvasták fel. A doktorráavatások rendszerint a nagykáptalanon ünnepélyes keretek közt mentek végbe. A pápai kiváltságot Lipót király úgy a magyar, mint az osztrák területeken működő rendi studiumok részére a maga császári és királyi hatalmával is elismerte és a rendi doktorátusokat a bécsi egyetemen szerzett oklevelekkel egyenrangúsította.[14]

Noha a pápai levél a már fennálló nagyszombati papnevelőt érthetetlenül mellőzte, a jövőben is Nagyszombat volt az egész rend legkimagaslóbb főiskolája, amelyben a legképzettebb rendtagok tanítottak. A bréve értelmében a török háborúk, pestis, felkelések idején a főiskolát ismételten áthelyezték a biztonságosabb Lepoglavába.

Sok vitát és elégedetlenséget keltett a pápai levél ama kitétele, mely kimondja, hogy a jövőben csak doktorok nyerhetik el a rendi tisztségeket. A nem doktor rendtagok mellőztetésüket látták benne, a doktorok pedig még erkölcsi és egyéb hiányosságaik ellenére is igényelték maguknak a

[13] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 425. f. 230r. — 33v. — Act. vol. 41. f. 46v. — 47v. — Congr. vol. 1. f. 163r. — Lett. volg. vol. 57. f. 7v., f. 11r. — N. M. 1114/Qvart. Lat. — Rinaldi: i. m. 116—25. l.

[14] A pápai és királyi oklevelek és Kéry levelei: A. P. F. 406. — F. 407.

tisztségeket. A Propaganda Kongregáció 1673 augusztus 28-án és december 12-én foglalkozott a kényes üggyel. Kéry János generális szeptember 15-én Máriavölgyből keltezett és Cerri[15] titkárhoz intézett levelében részletesen ismertette a rend hangulatát és megnyugtató nyilatkozatot kért. A bíborosok Vidoni[16] bíboros javaslatára a rendi ügyek alapos ismerőjét, Bona bíborost bízták meg a kérdés tanulmányozásával. Bona javaslata bölcsen fenntartotta a kitétel elvi határozatát, mégis megengedte, hogy addig is, míg a rendben kevés számmal vannak a doktorok, a tisztségek betöltésénél a doktorok csak abban az esetben lehetnek előnyben a nem doktorokkal szemben, ha egyébként teljesen egyformák.

A pápa 1674 február 15-én kelt Cum per quasdam kezdetű brévéjével a kongregációi határozatot hatályra emelte, ami a rendben általános megelégedést keltett.[17]

Idővel kialakult a doktorráavatás eljárásának a módozata. Csak a tartományfőnök előterjesztésére jelentkezhettek az avatásra. Rendszerint tényleges teológiai és filozófiai tanárokat, vagy a tanításra kiszemelt képzettebb rendtagokat tűntették ki a doktori cím adományozásával. Megkívánták tőlük, hogy a szigorlatokon és a tanításon kívül még nyilvános vitatkozásban is bizonyítsák magasabb képzettségüket. A doktorok a szerzetesek közt kiváltságos helyzetet élveztek.[18]

A pápai kollégiumok pálos alapítványi helyei.

A tudományos kiképzés, az egyházias szellem és a rendi reform tekintetéből nagy jelentősége volt azoknak a pápai alapítású jezsuita papnevelőknek, amelyekben a rendnek

[15] Urbano Cerri 1673 március 20-án vette át Ubaldi titkártól örökségét, mint prosecretarius. Decemberben a Kongregáció bírája lett. A titkárságban utóda, Francesco Ravizza az első titkár, aki érseki címet kapott. Arch. Prop. Act. vol. 43. f. 63r., f. 341r. — Vol. 44. f. 2r.

[16] Vidoni 1644-ben Lodi város püspöke, 1652-ben lengyel nuncius, 1660-ban bíboros. 1661 július 12-én tűnik fel a kongregációi üléseken, 1670 nyarán megválik a Kongregációtól. A következő év elején halt meg. U. o. Act. vol. 30. f. 93r. — Vol. 50. f. 192r. — Gauchat: i. m. 34. l.

[17] U. o. Scritt. rif. vol. 441. f. 60r. — Vol. 444. f. 334rv., iratcsomó. — Vol. 445. f. 187r. — Act. vol. 43. f. 191v. — 92r., f. 291v. — 92r., f. 396v. — 97r. — Vol. 44. f. 20v. — 21v. — Lett. volg. vol. 62. f. 10r., f. 87rv. — N. M. 1114/Qvart. Lat. — Benger: i. m. 93., 97., 105., 110., 115., 127—32. l.

[18] Gindl: Status et cursus studiorum domesticorum in Prov. Hung. Paulin. N. M. 1114/Qvart. Lat. — Directorium. Cap. XI. — N. M. 1895/Qvart. Lat. f. 3r. — 4v., f. 5r., f. 7rv., f. 9r. — 1900/Qvart. Lat. f. 9r., f. 25r. — 26r.

még XIII. Gergely rendelkezése folytán ingyenes alapítványi helyei voltak. Ezt az alapítványt régi római birtokai ellenértékeként kapta a rend.

A pálosok első római kolostora a Tiberis jobbpartján, a San Salvatore in Onda templom mellett volt. V. Miklós pápa 1454 augusztus 12-én kelt apostoli levelében a pálosoknak adományozta az általa helyreállított Coelius-hegyi Szent István-templomot (Santo Stefano Rotondo), amely addig a lateráni kanonokok birtoka volt. Ekkor a szerzetesek elhagyták régi otthonukat és átköltöztek a Coeliusra. Eltartásukról a pápa úgy gondoskodott, hogy öröktulajdonként nekik adta az Apostoli Kamara következő értékes fekvőségeit: a Praedium Casale Jubilaeum nevű tanyás birtokot az örökváros tiberisentúli külterületén, az Isolában, egy hatalmas bérházat az Angyalvári-híd közelében, a Santa Maria in Posterula utcában, még három szembenálló bérházat ugyanabban az utcában a mögöttük elterülő konyhakertekkel, az ingatlanokhoz tartozó különféle bevételekkel, jövedelmekkel, jogokkal és tartozékokkal együtt. A rend megbízottja az adomány átvételénél Kapusi Lőrinc fia, Bálint pálos szerzetes, pápai gyóntató volt.[19]

A rend általános hanyatlása a római kolostoron is meglátszott. A XVI. század hatvanas éveiben már alig egy-két szerzetes lakta a gazdag kolostort. XIII. Gergely, amidőn 1579-ben Szántó István jezsuita rábeszélésére megalapította a római Collegium Hungaricumot és annak vezetését a jezsuitarendre bízta, a Santo Stefano Rotondót és a hozzátartozó ingatlanokat az új intézménynek adományozta. A pálosok nem szívesen adták fel római rendházukat és a következő években befolyásos férfiak megmozgatásával meg is kísérelték, hogy azt visszaszerezzék. A pápa, hogy a rendet némileg kártalanítsa, még az adománylevélben összesen tizenkét ingyenes alapítványi helyet biztosított számára a különböző pápai papnevelőkben: a római magyar, a bécsi, olmützi és prágai kollégiumokban, helyenként hármat-hármat.

Ezzel a rend száz esztendőre kiszorult az örökvárosból.[20]

[19] A templom jobb mellékhajójában elhelyezett márványlap is megemlíti, hogy a pálosok ott tartózkodtak.

[20] N. M. 2933/Fol. Lat. f. 115r. — 16r., f. 126r. — 27r. — 2699/Fol. Lat. 2rv., f. 4rv., f. 6rv. — Gindl: Status et cursus Studiorum. 1114/Qvart. Lat. — A lepoglavai jegyzékben: A. P. F. 407. N. 9. — Benger: i. m. 83. l.

A pálosok a XVII. század elején eléggé sűrün igénybe vették az alapítványi helyeket. Rómában tanult Zaics, Franciscy, Borkovics, Vanoviczy, a bécsi kollégiumban Ivanovics, az olmützben bölcseletet Borkovics. A prágai kollégiumban, a kevés magyar növendék mellett, leginkább szláv és német kispapokat találunk.

A század huszas éveiben a Propaganda Kongregáció átszervezte a kollégiumokat, amelyek mint missziós intézmények közvetlen joghatósága alá tartoztak. A legtöbb helyen felére csökkentette a tanulók létszámát. Ennek következményeként a kollégiumokat vezető jezsuiták elzárkóztak a pálosok igényei elől, illetve azoknak a létszámcsökkentés arányában való leszállítását sürgették. Az átszervezés közelről érintette a magyar világi papságot is, mert egyik-másik kollégiumban az eredeti alapítólevél értelmében magyarországi növendékek számára is voltak alapítványi helyek. A bécsi és az olmützi kollégiumokban számos magyar kispap fordult meg. Noha az alapítólevelek rendszerint figyelembe vették a szomszéd országok vallási igényeit is, a létszámcsökkentéssel kapcsolatban a helyi papság arra törekedett, hogy az egyes kollégiumokat csakis saját országa számára foglalja le. Ezért kellett Pázmánynak lépéseket tennie, hogy az olmützi kollégiumban, legalább egy időre, két helyet biztosítson magyar növendékek részére.[21]

Ilyen körülmények között a rendnek is résen kellett lennie, hogy megvédje jogait. A kollégiumokra, amint az eddig mondottakból is kitűnik, rendkívül nagy szüksége volt a szerzetesnevelésnek és kiképzésnek rendszertelensége miatt. A többnyire válogatott rendi kispapok kitünő tudományos kiképzés mellett mély lelki kiművelésben is részesültek. Sokan közülök mint elöljárók, hitszónokok, írók és tanárok nagy érdemeket szereztek a rendi életben és előmozdították a Szentszék óhajtotta belső rendi megújulást.

A kollégiumok jelentőségét Tomkó és Gruskovics is felismerték, amidön azt javasolták a Kongregációnak, hogy a rend minél szélesebb alapon vehesse igénybe régi jogait. Stassewsky vikárius úgyszólván minden felterjesztésében sür-

— Galla: Pázmány-levelek. 80—81. l. — Kisbán: i. m. 68. l. — Valamikor a Tiberis mentén is fal vette körül az örökvárost. A falakon hét kijárat volt. Ezek egyike a Santa Maria in Posterula volt. Blasi nem ismeri. Blasi: i. m. 321. l. V. ö. Gyenis. I. h.

[21] Galla: Pázmány-levelek. 77—82. l.

gette a veszélyeztetett jogok fenntartását, sőt lehetőleg kibővítését. Alighogy Magyarországba érkezett, már azt kérte a Kongregációtól, hogy szerezzen kispapjai számára egy-két ingyenes helyet Pázmány bécsi papnevelőjében. Azonban mire ifj. Antonio Barberini kongregációi elnök ezirányú levele Nagyszombatba érkezett, Pázmány már régen halott volt.

Stassewsky elsősorban az olmützi kollégiumra irányította figyelmét, ahol az átszervezés alig huszonkét-huszonhárom növendékre csökkentette a régi létszámot, amelyből tizenötöt még a század elején átengedtek a helyi püspökségnek a morvaországi katolikus restauráció előmozdítására. Végső elemzésben tehát legföljebb nyolc hely maradt az alapítólevélben megnevezett területek, köztük Magyarország és Erdély, továbbá a pálosrend számára. Hasonló volt a helyzet Prágában is, ahol a vezetőség vonakodott felvenni a harmadik kispapot. A negyvenes évek elején a Collegium Germanicum et Hungaricum falai közt éveken át nem volt magyar pálos növendék. Borkovics 1636-ban, utóda, Vanoviczy 1640-ben elhagyta az intézetet és csak öt év mulva találkozunk újabb pálossal. Pedig az ott tartózkodó Inchofer Menyhért, az Annales Ecclesiastici Regni Hungariae szerzője megkísérelte, hogy esetleg a világi kispapok rovására is, biztosítson egy-két helyet a rend számára.[22]

Stassewsky a veszély láttára feltárta a Kongregáció előtt a kollégiumok jelentőségét úgy a rendi nevelés és reform, mint a magyar katolikus vallási újjászületés szempontjából. Ha figyelembe vesszük, hogy még ebben az időben is volt olyan év, amikor egyszerre tizenegy pálos végezte bölcseleti és hittudományi tanulmányait a különféle kollégiumokban, a tizenkettedik pedig valamely más főiskolán, megértjük, mily nagy veszteséget jelentett a szervezetlen rendi oktatás mellett az alapítványi helyek megszüntetése vagy lecsökkentése. Felterjesztéseiben rámutatott arra, hogy Magyarországon óriási paphiány van. Sátoraljaújhely környékén mintegy tíz mérföldnyire nincs katolikus templom. Mindenütt kálvinisták, majd a hódoltságban törökök és csak elszórtan élnek közöttük a magukrahagyott katolikus tömegek. Pereszlényben, Appony mellett, pap hiányában kénytelen volt különféle szentségeket kiszolgáltatni, noha a lengyel nyelv lényegesen eltér

[22] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 79. f. 56r. — Vol. 80. f. 30r., f. 37v. — Memor. vol. 402. f. 404r., f. 409v. — Vis. e Coll. vol. 19. f. 60r., f. 114r. — Vol. 26. f. 54r., f. 74r. — N. M. 2699/Fol. Lat. f. 2rkk.

a nép nyelvétől, a tóttól. Sátoraljaújhelyen is lengyelül prédikált az összesereglett lengyeleknek és tótoknak, akik között sokan Kálvin-hiten voltak. Sajóládra a török alatt lévő nemesek kérésére pálosokat küldött az elhagyatott katolikusok lelki gondozására. A főnemesek szabad letelepedési és működési levelet kaptak az egri basától a rendfőnök által küldött licentiátus számára. Amint a pápaiak, az újhelyiek is pálosokat kértek iskolamesternek és hitszónoknak.[23]

A Kongregáció 1639 január 17-én foglalkozott a vikárius felterjesztéseivel. Kifejezésre juttatta eredeti álláspontját, hogy a rend a noviciátusokkal egyidöben iparkodjék mielöbb felállítani a tanulmányi házakat, ahol azután az elméleti hittudományban és a hitterjesztéshez szükséges hitvitákban megfelelö kiképzést adhat kispapjainak. Mivel azonban a jezsuiták már két növendék eltartását is sokallották, 1640 öszén megbízta Matthei nunciust, hogy elsösorban az olmützi kollégium régensénél szerezzen adatokat a pálosrend igényeinek jogosultságáról. Noha a nuncius október 27-én jelezte, hogy eleget tett a Kongregáció utasításának, az ügy egyelőre lekerült a tárgyalások napirendjéről.[24]

A vikárius 1642 februárjában felpanaszolta, hogy a római kollégium elöljárósága elzárkózott a rendi növendékek befogadása elöl. Az egyik növendék, miután nem volt elegendő pénze a visszautazásra, kénytelen volt gyalogszerrel nekivágni a nagy útnak, azonban a fáradalmaktól elcsigázva útközben meghalt. Ha a kollégiumban marad, jegyezte meg Stassewsky, bizonyára nem halt volna meg. Ha a jezsuiták tudnák, mily szörnyű paphiány van Magyarországon, nem utasítanák el a rend kispapjait. Ugyanakkor Rómába küldte Vanoviczyt azzal a megbízással, hogy a kollégiumban élvezett régi jogoknak érvényt szerezzen és a maga számára miszsziós felhatalmazást kérjen a Kongregációtól. Noha Ingoli titkár megállapította, hogy a rendnek joga van két ingyenes helyhez, az ügy megoldása csak néhány év mulva következett be, amikor Borkovics vette át a rend kormányzását.

Borkovics, aki egykor az olmützi és a római kollégiumok növendéke volt, mint rendi vikárius, majd főperjel állandóan küzdött a régi helyzet fenntartásáért, de csak részered-

[23] Arch. Prop. Memor. vol. 404. f. 149r., f. 150v. — Scritt. rif. vol. 85. f. 368r., f. 383v.

[24] U. o. vol. 82. f. 23r., f. 32v., ahol Matthei nuncius említi, hogy Gorent Márton és Tesschi Mihály magyarok adták át neki a Kongregáció levelét a regensburgi birodalmi gyülésen. F. 181r., f. 187v.

ményeket ért el. A pálos ügyek iránt mindenkor nagy megértést tanusító Ingoli előtt kifejtette, hogy az erdélyi felkelés folytán anyagilag a tönk szélére jutott rend csak akkor fog új erőre kapni, ha erkölcsileg és szellemileg kitűnően kiképzett új szerzetesnemzedéke lesz. Ezért sürgette, hogy a három közeli kollégium továbbra is tartsa tiszteletben a rend jogait, amelyek tulajdonképpen az elveszett római vagyon ellenértéke. A rendi reform végrehajtása és megszilárdítása is azt követelte, hogy minél több magyar és horvát szerzetes végezhesse tanulmányait a jezsuitáknál, mert ez a nemzet, írta Ingolinak, ebből a szempontból nélkülözhetetlen.[25]

Mivel pedig a jezsuiták arra hivatkoztak, hogy a kollégiumokat alapító és újjászervező pápai levelek nem említik a pálosrend igényeit, Borkovics a titkár felszólítására felterjesztette azokat az iratokat, amelyek a rend érdekei mellett szólnak. Amikor 1645 nyarán Melzi nuncius hivatalosan felülvizsgálta a nunciatúrája területén működő kollégiumokat, a titkár újból figyelmeztette őt, hogy lehetőleg eredeti és megdönthetetlen okiratokkal igazolja a nuncius előtt a rend jogait. Azonban a régi okiratok Borkovics szerint a magyar felkelések idején elenyésztek. A főperjel kiküldöttei csak a szakadatlan jogszokásra tudtak hivatkozni. A nuncius tehát azt tanácsolta, hogy a rend — tekintettel a magyarországi missziókra — kérjen határozatot a Kongregációtól, amely legalább a bécsi kollégiumban biztosíthatja közel százéves jogainak fenntartását.[26]

Borkovics megértette, hogy a Szentszék elsősorban a missziók szempontjából bírálja el a kérdést, mert a pápai kollégiumok eredeti rendeltetése éppen az európai missziós területek ellátása volt. Sűrű levelezésében iparkodott kidomborítani a magyarországi missziók jelentős sikereit, Vanoviczy érdemeit. Hangoztatta, hogy az eretnekek és szakadárok megtérítése és a köztük vigasz nélkül vergődő katolikusok lelki gondozása minél több képzett és lánglelkű hitterjesztőt igényel. Rákóczi felkelése megakasztotta ugyan a térítés munkáját, azonban a béke helyreálltával a pálos csapat újból megjelenik a munka mezején. Mivel Borkovics megnyerte a nuncius és Lippay prímás jóindulatát is, a Propaganda Kongre-

[25] U. o. vol. 89. f. 34r. — 35v., f. 38rv., f. 40r., f. 185rv., f. 187r. — Vol. 90. f. 235r., f. 237v., f. 240rv., f. 267r. — Vol. 96. f. 205r., f. 243rv.

[26] U. o. vol. 93. f. 247rv. — Lett. volg. vol. 27. f. 6v. — N. M. 1903/Qvart. Lat. f. 11r.

gáció 1645 decemberében hozzájárult ahhoz, hogy a rend azokból az országokból, amelyek a pápai levelekben alapítványra jogosultak, növendékeket küldhessen a különböző kollégiumokba. Azonban a pápa az 1646 január 16-iki ülésen felfüggesztette a döntést és elrendelte, hogy a pálosrend igényeit újabb beható vizsgálatnak vessék alá. A január 29-iki ülés megállapította ugyan, hogy az említett három kollégium mellett még a brunnsbergai és a vilnai kollégiumokban is voltak pálos kispapok,[27] ugyanakkor azonban kimondotta a döntő elvet, hogy a pápai kollégiumok elsősorban a világi papságban és hitterjesztőkben szűkölködő országok számára jöttek létre. Ezért mellőzte a XIII. Gergely adományára visszavezethető jogalapot és megengedte, hogy a rend, amennyiben a hittérítésben és plébániák vállalásával a lelkipásztorkodásban tevékenykedik, a szokásjog alapján élvezett helyeit megtartsa. Ebben a szellemben döntött a november 27-iki ülés a Germanikummal kapcsolatban is. Utasította a rendet, hogy érvényesítse szerzett jogait.

Ingoli 1646 február 17-én kelt értesítésében a január 29-iki kongregációi gyülés határozatából kifolyólag azt a veszedelmes gondolatot pendítette meg, hogy a rend akkor kaphat csak helyet a kollégiumokban, ha a különféle országok által igényelt helyek üresedésben vannak. Ezért Borkovics arra törekedett, hogy a titkárt meggyőzze a rend régi jogainak feltétlen érvényéről és rámutasson arra az önkényességre, amely a fent említett elv alkalmazásából származnék a rendre. Ilyen irányban dolgozott a missziós tevékenységéről már ismert Vanoviczy is a Kongregáció bíborosainál.[28]

A rendnek küzdenie kellett a prímások igényeivel is, akik arra törekedtek, hogy a pápai bullákban biztosított jogaikat érintetlenül fenntartsák. Amikor Giovanni Battista Oliva rektor Kalhankovics Antal pálos pap, végzett növendék helyébe újból pálos növendékeket vett fel, Lippay György erélyesen követelte, hogy az előző évben visszavetett kispapját vegye fel az intézetbe. A rektor kénytelen volt akarata előtt meghajolni.[29]

[27] Arch. Prop. Act. vol. 16. f. 483v. — 84r. — Scritt. rif. 502. f. 53rkk.

[28] A rendi plébániákról: N. M. 2933/Fol. Lat. f. 45r. — 46v. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 93. f. 159rv., f. 160rv., f. 171r., f. 243rv., f. 246r., f. 286r. — Vis. e Coll. vol. 26. f. 432r., f. 432r., f. 435r., f. 440v. — Act. vol. 16. f. 483v. — 84r. — Vol. 17. f. 1rv., f. 24v. — 25v., f. 266v. — 67r.

[29] U. o. Scritt. rif. vol. 90. f. 267r. — Oliva és Bedekovics János pálos levelei: A. P. F. 622. — Veress: i. m. 48—49. l.

Így tehát a bizonytalanság tovább tartott. Noha a prímás sürgette a pálos missziók kiszélesítését, a rendfőnök pedig hangoztatta, hogy protestáns tömbök közt tevékenykedő pálos hitterjesztőknek nemcsak rendkívüli áldozatkészségre, hanem kiváló tudományos képzettségre is szükségük van, a rendnek állandóan ébren kellett tartania a kérdést a Kongregációnál. Az ötvenes évek folyamán elaludt a kérdés. Csak az utolsó években kerül ismét a kongregációi gyülések tárgysorozatába. 1658 július 1-én, majd augusztus 19-én úgy határozott a Kongregáció, hogy a négy kollégiumban élvezett jogok fenntartását attól teszi függővé, hogy az alapítólevelekben a különféle jogosultak közt fel van-e említve a pálosrend? Ezért utasította az egyes kollégiumok vezetőségét, hogy a kérdést tételes bizonyítékokkal tisztázzák. Ugyanakkor a lengyel pálosokat, akik szintén ingyenes helyeket kértek, a brunnsbergai kollégiumhoz utalta kérelmükkel. 1667 május 9-én a rendi missziók eredményes munkájának hatása alatt kijelentette, hogy a Germanikum pálos helyei elsősorban a magyarországi, különösen a szepességi és északkeleti missziók ügyét szolgálják. Ugyancsak a missziós célokat tartotta szem előtt 1671-ben és 1672-ben is, amikor az olmützi kollégiummal kapcsolatban a rend régi jogait elismerte.[30]

Amidőn 1678-ban a pápa felszólította az egyháziakat, hogy a rosszhiszemű birtokosoktól pereljék vissza az egyházi eredetű birtokokat, a pálosrendben megkísérelték, hogy ezen a címen visszaszerezzék a Santo Stefano Rotondo vagyonállományát. Benkovics Ágoston főperjel megbízta a rend római prokurátorát, hogy tapogassa ki a Kongregáció álláspontját. Norfolk bíboros, a rend nagy jótevője és ügyeinek előadója a Kongregációban nem tartotta lehetségesnek, hogy a Szentszék az említett címen visszaadjon olyan birtokokat, amelyeket a pápa apostoli teljhatalmával visszavonhatatlanul eladományozott. Borkovics Márton zágrábi püspök pedig figyelmeztette a rendet, hogy a Collegium Hungaricum megszüntetése a magyar papság nehezítését vonná a pálosokra.

Későbbi adatok és az egyes kollégiumokról fennmaradt kimutatások arról tanuskodnak, hogy a rend állandóan küzdött régi jogaiért, noha a valóságban hol személyzethiány,

[30] Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 94. f. 188r. — Vol. 310. f. 198rv., f. 200r. — Act. vol. 27. f. 181v. — Vol. 36. f. 138r. — 39r. — Vol. 37. f. 18v. — 19r. — Vol. 41. f. 128r. — 29v. — Vol. 42. f. 134v. — 35v., f. 231v. — 32v. — Lett. volg. vol. 34. f. 9rv.

hol egyéb tőle független okok miatt nem tudott érvényt szerezni azoknak. Amikor a külön magyar és osztrák-horvát rendtartomány megalakult, az alapítványi helyeken felerészben osztozkodott a két tartomány. A bécsi, olmützi és prágai intézetek az osztrák örökösödési háborúban megszűntek és ezzel elenyészett a rend joga is. Amikor pedig II. József a Germanikumot áthelyezte a jozefinista eszméktől megfertőzött páviai egyetem mellé, két pálosnövendék is részt vett a nagymultú intézmény szomorú sorsában.[31]

A reformált pálosrend a század fordulóján.

A XVII. és XVIII. század határmesgyéjéről szemlélve a pálosrendet, megállapíthatjuk, hogy az évtizedes reformtörekvések, melyek annyi küzdelmet, lelki vajudást, sőt belső meghasonlást is váltottak ki, végre a szerzetesi élet egész vonalán meghozták a Szentszéktől sürgetett megújulást. A század első felében tapasztalt gyakori erkölcsi kilengések, szerzet-, sőt hitehagyás esetei, melyek mélységes aggodalommal töltötték el Pázmány lelkét, a reform meghiúsítására és kijátszására irányuló tömeges összejátszás és lázadás a régi szerzetesnemzedékkel együtt végleg megszűnt. A rend elfoglalhatta az őt megillető helyet az egyetemes katolikus megujhodás korának újabb keletű és megujhodott régi szerzetesrendjei sorában. Jelentős tényezőként belekapcsolódhatott a magyar és lengyel katolikus vallási élet áramába, éppen akkor, amikor Erdély és a Hódoltság visszatérése a magyar katolicizmust a lelki aratás új munkaterére szólította. A Szentszék állandó örködése, a rendi káptalanok és elöljárók ébersége a szabályok betartására indította a szerzeteseket. A kiváló szaktudósoktól átdolgozott és a Szentszéktől jóváhagyott szabályok visszavezették a rendet ősi szelleméhez, gondoskodtak a szerzetesek lelkiéletének elmélyítéséről, ugyanakkor korszerű újításokkal beleilleszthették az évszázados intézményt a fejlődő idő kereteibe.

A szabályok lelkiismeretes betartásán kívül más eszközök is előmozdították a lelkiség kimüvelését. A barokkkorban vagyunk, amikor a Mária-tisztelet, az egyetemes val-

[31] N. M. 1900/Qvart. Lat. f. 17r. — 1114/Qvart. Lat. — Benger: i. m. 159., 346—47. l. — Veress: i. m. 126—27. l. — A prágai kollégium pálos növendékeinek névsora: N. M. 1900/Qvart. Lat. f. 43r.—44v. — Kéry vizsgája: Arch. Prop., Scritt. rif. vol. 310. f. 198rv., f. 200r. — Germanikus ügyek: N. M. 2933/Fol. Lat. f. 101r. — Veress: i. m. 145. l.

lásos élet emelkedésének függvényeként, nálunk is fellobban. A barokk gyermeke az istenanyai méltóság fenségében mint az ég és föld királynéját, vagy a megközelíthetetlen, de mégis örökké vonzó szeplőtelen lelkiség eszményét állítja maga elé a Szent Szűzet. A hagyományos Mária-tisztelet nálunk a Regnum Marianum állameszme sajátos formájában csúcsosodott ki. Magyarország Szent István felajánlása folytán Szűz Mária öröksége, a Szent Szűz pedig az ország örökös királynéja és pártfogója. Ennek az eszményi elgondolásnak a kialakításában mindenesetre jelentős szerepe volt a török kérdésnek és a protestantizmus állásfoglalásának a Mária-tisztelet kérdésében. A Mária-tisztelet fokozását előmozdították a Mária-kongregációk, a búcsújárások, a máriás irodalom és különféle ájtatosságok, különösen a szombat megszentelése. Esterházy Pál nádor könyvet írt ez utóbbi ájtatosságról.

Ebbe a vallási áramlatba belekapcsolódott a megújult pálosrend is.[32] Országszerte híres búcsújáróhelyei voltak, mint Pozsonymáriavölgy, Sasvár, Csatka, Körös. Ez utóbbi rendi történetírója kiemeli, hogy a magyarság rendkívüli Mária-tisztelete első szent királyunkra vezethető vissza, aki országát és népét az ég és föld királynéjának adományozta. Más egykorú pálos írók hasonlóképpen meleg szeretettel emelik ki a rendben uralkodó Mária-tiszteletet és azoknak a szerzeteseknek a nevét, akik abban különösen kitüntek. A század folyamán a rendben is bevezették a Szűz Mária zsolozsmájának rendszeres elmondását, ami alól még a kóruson meg nem jelenő szerzeteseket sem mentették fel. Ugyancsak a Mária-tisztelet elmélyítését célozta a loretói litániák ünnepélyes elmondásának, illetve eléneklésének előírása is. A Mária-zsolozsmával kapcsolatban a rendben mindenfelé elterjedt a Mária-votivmise elmondásának szokása. A czenstochowai kolostor és híres Mária-templom a pápáktól engedélyt kapott arra, hogy bizonyos liturgiailag szabad napokon a Nagyboldogasszony zsolozsmáját mondhassa a kötelező napi zsolozsma helyett. A Mária-ünnepekre a rendi templomok különleges búcsúkiváltságokat kaptak a pápáktól, amelyeket szerzetesek és bejáró hívek egyaránt élvezhettek.

A szerzetesi lelkület nevelésének hathatós eszközei voltak a rendi szent pártfogók ünnepei. Első Remete Szent Pál,

[32] Németh László tanítványom értekezése a Regnum jelen számában. — V. ö.: Eggerer: Anathema Marianum. Előszó.

a „törvényadó" Szent Ágoston, továbbá Aquinói Szent Tamás ünnepén különleges istentiszteletek és búcsúk emlékeztették a pálosokat szerzetesi kötelességeik hűséges teljesítésére. Az előbbi két napon a szerzetesek megújították fogadalmaikat, hogy azok betartásában mindjobban megszilárdítsák magukat. A lelkiélet nagy emelői voltak a jezsuitarendtől átvett lelkigyakorlatok, amelyeket az 1678-iki rendi káptalan kötelezőleg előírt a pálosoknak. A fegyelem és az egyházias szellem ápolását előmozdította az a lelki szövetség, amely a pálosrend és a jezsuiták közt a pálosok kezdeményezésére létrejött. Az osztrák jezsuita tartományfőnök kifejtette, hogy a két rend testvéri összefogását és békés együttműködését az a körülmény is indokolttá teszi, hogy mind a kettő a magyar katolicizmus érdekében tevékenykedik.[33]

Az erkölcsi megújulással együtt járt a rend szellemi emelkedése, amit a kiépített rendi tanulmányi rendszer, főképpen pedig a bölcseleti és hittudományi főiskolák és a külföldi pápai kollégiumok mozdítottak elő. Kiváló hitszónokok, az egyházi és világi tudományokban jeleskedő és az irodalom terén is működő rendtársak tekintélyt szereztek szerzetüknek és előkészítették a pálosok fokozatos bekapcsolódását a magyar ifjúság nevelésének munkájába.

A pálosrend egyik legnagyobb érdeme ebben a korban, hogy már a XVII. század közepe óta tevékeny részt vett a magyar hitterjesztés munkájában. A missziók megszervezője Vanoviczy János volt, akit Benkovics, Bolla, Barilovics és mások követtek a rendi missziók irányításában. Tevékenységük az ország északi és keleti területeire, a Szepességre, a Hódoltságra, majd Erdélyre terjedt ki. A Propaganda Kongregációba érkező évi jelentések megbecsülhetetlen források az egykorú katolikus vallási viszonyok mélyebb megértéséhez. A Kongregáció évi támogatásban részesítette a pálos misszionáriusokat.

A Propaganda Kongregáció felügyelete alatt működő hivatalos hitterjesztőkön kívül a rend számos tagja állott a térítés szolgálatában, akik a kolostorok környékén és a rendi birtokokon fejtették ki missziós tevékenységüket. Amidőn

[33] N. M. 1900/Qvart. Lat. f. 27rv.—2699/Fol. Lat. f. 58r.—59v. — Directorium. Cap. XV. A különféle rendi ájtatosságokról helyenként különösen: A. P. F. 406.—F. 409. — Directorium Sacristae Ecclesiae Tallensis. F. 423. — Kisbán: i. m. 109—237. l. — Benger szorgalmasan kiemeli úgy a rend, mint az egyes szerzetesek életében a Máriás vonatkozásokat. Az osztrák jezsuita tartományfőnök levele: N. M. 2923/Fol. Lat.

Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál buzgolkodására egyszerre 3000 protestáns tért meg, a sopronbánfalvi szerzetesek oktatták őket a katolikus vallás hitigazságaira és vették fel az Egyház kebelébe.[34]

A megújult pálosrend a magyar nemesség legkedvesebb szerzetesrendje lett. Köznemes és főnemes ifjak szeretettel léptek a rendbe, amelyben előkelő tisztségeket töltöttek be és számosan közülök a püspöki méltóságot is elnyerték. Kéry János gróf, Esterházy Imre gróf, Széchenyi Pál, György prímás unokaöccse, koruk kiváló egyházfejedelmei és a közélet vezető egyéniségei voltak. Esterházy az ország legelső egyházi és közjogi méltóságát, a prímásságot is elnyerte.

A nemesség a barokk vallásosság hatása alatt rengeteg alapítvánnyal halmozta el a magyar eredetű és jellegü rendet. Birtokok adományozásával és kolostorok alapításával előmozdította vagyoni gyarapodását és szellemi befolyásának növekedését. Építési láz fogta el a rendet. Hatalmas templomok, a magyar barokk értékes alkotásai egyházi műkincsekkel és nagy arányokban kiépített kolostorok értékes, díszes könyvtárakkal és gyógyszertárakkal tanuskodnak arról, hogy a rend elérte fejlödésének csúcspontját.[35]

Úgyszólván minden kolostori templom egyúttal búcsújáróhely is, mely széles körben sugározza jótékony lelki hatását a környékre, sőt egy egész országrészre. A városi polgárság éppen úgy, mint a jobbágyfalvak lakói, nemesek és főnemesek, egyházfejedelmek és uralkodóházi hercegek szeretettel keresik fel a rend kegyhelyeit és megható módon fejezik ki vallásosságukat. Lipót király elzarándokolt Máriavölgybe. A kolostor és a templom részére kiadott megerősítő okleveleiben hangoztatja, hogy országlását a Boldogságos Szüz különös oltalma alá helyezte, Keresztély Ágost prímás, a rend bíboros protektora a völgyi Mária templomában temettette el magát.

Egyházi és világi urak felvétették magukat a rend testvéreletébe, a pálos templomokban temettették el magukat és misealapítványokat hagytak a rendre. Az alapítólevelek szövege olykor megható mélységes vallásossággal és gyöngédséggel fejezik ki az alapítók és végrendelkezők Mária-tiszteletét, annak sajátos barokk alapvonásait. Csáky László, Léva és több más vár örökös ura a következő szavakban fordul az Istenanyához: Ezen fogadást pedig azért fogadtam, Boldogságos

[34] Benger: i. m. 42. l.

[35] Az egyes kolostorok iratcsomóiban rengeteg adat alapítványokról, építkezésekről és birtokügyekről. — Kisbán: i. m. 7—63. l.

Szűz Mária, hogy protekciód alá vevén engemet gyámoltalanságomban és hozzád külsö folyamodásimban légy irgalmas egyházi állapotomnak megmaradására, vastagozó, bús gondjaimnak orvosa, adósságaimnak s kőrömben járatomban örző csillagom. Hogy érdemetlen fiad néked szolgáljak, halálom után az örökkén való örömben részesülhessek, ezt óhajtja, Boldogságos Szűz Mária, néked testét-lelkét ajánló gyámoltalan árvád, gróf Chiáky László. Szívből datáltatott Tallban Szüz Mária oltárja előtt die 13. Junii Anno 1671.[36]

A pápák a XVII. és XVIII. század folyamán számos búcsúkiváltságot adományoztak a rendi templomoknak az egyházi év és a rendi pártfogók ünnepeire, ami nagy tömegeket vozott a pálosok istentiszteleteire. A szent pártfogók, főképpen Remete Szent Pál tiszteletének terjesztésére a pálosok imakönyveket és történeti munkákat adtak ki, a templomaikban pedig ájtatosságokat tartottak.

Amint a jezsuitáknál a Mária-kongregációk, a koldulóknál a harmadrend intézménye, úgy a pálosoknál az Őrzőangyalok, továbbá Cortonai Szent Margit tiszteletének előmozdítására alakult testvérületek működtek a vallásos élet elmélyítésén. De voltak egyéb vallásos társulataik is.[37]

A pálosrend belső életének és külső hatásának eme vázlatos áttekintése is meggyőzhet bennünket arról, hogy a belső reform valóban visszavezette a rendet ösi szelleméhez, új erőt öntött a kimerült intézménybe és a reformot sürgető Pázmány elgondolása szerint a magyar katolikus élet jelentös tényezőjévé tette.

Felhasznált kútfők és irodalom.

I. Bibliotheca Vaticana:
Bibliotheca Barberini. Barberini Latini (Barb. Lat.)
II. Archivum Secretum Vaticanum. (Arch. Secr. Vat.):
Processi Vescovili. (Proc.)
III. Archivum Sacrae Congregationis de Propaganda fide. (Arch. Prop.):
Scritture riferite nelle Congregazioni Generali. (Scritt. rif.)
Visite e Collegi. (Vis. e Coll.)
Memoriali. (Memor.)
Acta. (Act.)
Congregazioni Particolari. (Congr. Part.)
Congressi. (Congr.)
Lettere volgari. (Lett. volg.)
IV. Nemzeti Múzeum Kézirattára. (N. M.)

[36] A. P. F. 395.

[37] Az Őrzőangyalok testvérületéről: N. M. 2933/Fol. Lat. f. 95r. — VIII. Orbán brévéje, különféle búcsúadományozások: A. P. F. 405.—F. 406.

V. Országos Levéltár:
Collationes. (Coll.)
Acta Paulinorum. (A. P.) (Számozatlan iratcsomók. F.)

* * *

Benger N.: Annalium Eremi coenobiticorum Ordinis Fr. E. S. Pauli I. E. Posonii, 1743. (Annales.)

— Regina Martyrum. Crisii, 1730.

Blasi B.: Piazze e Ville di Roma. Roma, 1923.

Chobot F.: A váci egyházmegye történeti névtára. Vác, 1915—17.

Constitutiones Religionis S. Pauli P. E. a Sanctissimo D. N. Pp. Urbano VIII. approbatae et confirmatae. Romae, 1644. Typis Francisci Monetae. (Constit.)

Directorium Ordinis S. P. P. E.

Eggerer A.: Fragmen Panis Corvi Protoeremitici seu Reliquiae Annalium Eremi-coenobiticorum. Viennae, 1663.

Galla F.: A Pázmáneum alapítása és a Szentszék. Vác, 1935. (Pázmáneum.)

— Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936. (Pázmány-levelek.)

— Mátyás Király és a Szentszék. Különlenyomat a Mátyás Király Emlékkönyvből. Szerkesztette: Lukinich I. I. Budapest, 1940. (Mátyás Király.)

— Simándi István vál. erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye. Különlenyomat a Notter Antal Emlékkönyvből. Szerk.: Angyal Pál, Baranyay Jusztin és Móra Mihály. Budapest, 1941.

Gauchat P.: Hierarchia Catholica Medii Aevi. Monasterii, 1935.

Gerevich T.: A San Gregorio Magno, Serédi Jusztinián bíbornok tituláris temploma. Róma, 1928.

Gibelli A.: Memorie storiche ed artistische SS. Andrea e Gregorio. Roma, 1888.

Goldonowsky A.: Explanatio Regulae D. Augustini additis virtutum praxibus. Cracoviae, 1642.

Gyenis A.: Szántó István. Magyar Kultúra 1941. augusztusi szám.

Hanuy F.: Pázmány Péter összegyüjtött levelei. Budapest, 1910—11.

Juhász K.: Das Tschanad-Temesvarer Bistum 1552—1699. Dülmen, 1938.

Kéry J.: Decreta S. Sedis Apostolicae. Viennae. 1674.

Kisbán E.: A magyar Pálosrend története. Budapest, 1938—40.

Kollányi F.: Esztergomi kanonokok. Esztergom, 1900.

Miaglia M.: La legazione del Card. Antonio Barberini nella guerra del Monferrato. Roma, 1902.

Nieszporkovics A.: Crisiensis B. M. V. Martyrum. 1756.

Orosz F.: Puteus aquarum viventium. Élő vizek Kuttya; azaz a thali csodálatos bolg. Szűz Márianak ötszáz és több esztendőknek előtte... kegyelmekkel kifolyó kútforrása. Nagyszombat, 1743.

Pastor L.: Geschichte der Päpste. Freiburg i. Br.

Tóth L.: Pázmány P. ismeretlen levele a pálosreform ügyében. Magyar Könyvszemle. Budapest, 1930. (Tóth.)

Vanyó T.: A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról. Pannonhalma, 1935.

Veress E.: A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. I. Budapest, 1917.

Németh László:

A Regnum Marianum államesze.

A Regnum Marianum államesze kialakulása.

A Patrona Hungariae a középkorban.

A maga elégtelenségét érző ember minden vonalon kapcsolatokat keres a körülötte élő világgal és a természet leple mögött rejtőző felsőbb erőkkel. Az élet küzdelmeinek megvívásában túlvilági segítségre szorul. Vallási téren a pogány világ házi istenei épúgy mutatják az emberi lélek e veleszületett törvényét, mint a keresztény világ védőszentjei. Keresztény vallási életet élő egyén és közösség egyaránt minden időben igyekezett egyes pártfogó szentekkel a lelki kapcsolatot szorosabbra fűzni.

Kétségkívül pogány magyar eleinknél sem hiányoztak a házi istenek, a jó szellemek, akiknek védő, segítő, győzelmet adó szerepet tulajdonítottak. A középkori térítők már az ősegyházban tapasztalható eljárás szerint igyekeztek a megtérített nép ősi vallásos és egyéb szokásait, melyek önmagukban ártatlanok voltak, a pogányos elemektől megtisztítani és keresztény szellemmel megtölteni. Elfogadhatjuk azt a véleményt, hogy a magyarok megtérésekor az ősi istenasszony kultusza elősegítette a keresztény értelemben vett Istenanya, a Boldogságos Szüz kiválasztását.[1] A magyarságnak saját véréből még nem voltak szentjei. A térítőktől, keresztény környezetétől kapott indítást egyes szentek kultuszára. A trónralépő István fejedelem szemében Szent Márton, György és Móric, katonaszentek alakjai emelkedtek jelentőségre, akik a kor kedvelt szentjei is voltak. Mivel a Clunyből kiinduló vallási renaissance-ban különösen magasztos helyet foglalt el a Szent Szüz istenanyai alakja, Cluny vallásos szellemét átvevő ifjú magyar keresztény néphez is különösen közel jutott a Szent Szüz.

Szent Odó clunyi apát honosította meg azt a szép szokást, hogy bizonyos liturgikus időket kivéve szombatonként elimád-

[1] Barna: Ősvallásunk főistenei. Az idézett művek bővebb címe az utolsó jegyzetben.

kozták a Szűzanya officiumát.[2] A clunyi kolostor apátjai közül Szent Odiló irodalmi tevékenységet fejtett ki Szűz Mária tiszteletének előmozdítására. Fennmaradt tizenöt beszéde közül négy a Szent Szüzet dicsőíti.[3] Szent Odiló levelezés és követváltás által kapcsolatot tartott fenn szent királyunkkal, sőt imaszövetségbe vonta őt híres kolostorával.[4] Ha Szent Odiló és a clunyi apátok személyesen nem is jártak a szent királynál, szellemüket közölték a fogékonylelkű Szent Istvánnal. Különösen Szent Adalbert, akinek jámbor élete és vértanúhalála mély benyomást tett Istvánra és Szent Gellért voltak azok a clunyi lelkiség által nemesített férfiak térítőink között, akik a királyt a buzgó Mária-tiszteletre is megtanították.

A Mária-tisztelet Szent István lelki életét és kormányzó tevékenységét egyaránt áthatotta. Legrégibb élettörténete, a Legenda Maior elbeszéli, hogy a szent király a lázadó Koppány ellen a Szent Szűz nevében kélt harcra, Konrád támadása ellen is Máriához folyamodott segítségért, de éppenígy a Szent Szűz nevében bocsátott meg a személyét ért bántalmakért.[5] Kitetszik Mária-tisztelete az Isten anyjának ajánlott egyházmegyék és monostorok nagy számából is. Hogy a keresztény magyarság nagy családját Mária személyéhez kapcsolja, népét haereditas Mariae, familia Mariana kifejezésekkel, a Szent Szűz házanépének és örökségének szerette nevezni.

Ez a törekvése különösen akkor nyilatkozott meg magasztos formában, amikor a kereszténység zsenge palántáját és a magyar királyságot Szent Imre váratlan halála folytán megfelelő utód nélkül kellett elhagynia. A bizonytalanság hullámai közt mint egyedül biztos menedékhez, a Boldogságos Szűzhöz folyamodott: „Egek Királynéja,—esdekel fel hozzá — a Te pártfogásodra bízom utolsó imámmal a szent Egyház püspökeit és papságát, a királyság főembereit és a népet".[6]

A magyarság és a Szent Szűz között fennálló bensőséges viszonynak első letéteményese tehát Szent István király

[2] Beissel: Geschichte der Verehrung Marias in Mittelalter. 310. l.
[3] Galla: A clunyi reform. 17. l.
[4] U. o.: 62. l.
[5] Szentpéteri: Scriptores. Vol. II. 387. Legenda Maior.
[6] U. o. 431. l. Legenda S. Stephani ab Hartvico conscripta. Szent István és korának Mária-tiszteletére vonatkozólag dr. Waczulik Margit: Szűz Mária tisztelete.

A későbbi idők folyamán is mint az első rex Marianus szerepelt a magyarság kegyeletében. Éppen azért, mert mélységes hitével, államférfiúi bölcseségével, népe lelkének ismeretével, a helyzet világos átlátásával oly eszményi és szilárd államot hozott létre, továbbá államát a külső és belső ellenséggel szemben hadvezéri rátermettségével meg tudta védeni, a következő századok folyamán eszményképként állt utódai előtt. Az eszményi állama a Boldogságos Szüz különös védelme alatt álló magyar királyság volt, melynek kötelékében a keresztény magyar nép az erkölcsi tökéletesedés útján haladva érheti el a földi jólét és az égi boldogság jutalmát.[7] Ez az ideál, amely előbb mint jámbor elgondolás, majd mint álameszme jelentkezett, gyökerét alkotja a századok folyamán kialakult Regnum Marianumnak. Középkori királyaink, amint egyebekben, úgy ebben is Szent Istvánt állították eszményként maguk elé.

Szent László a középkori lovag eszménye, templomok építésében, püspökségek, apátságok alapításában az első szent király müvének betetözője, egyben Szüz Mária választott vitéze is, a középkori Regnum Marianum másik jelentös királyi személye.

A magyar középkori máriás kultusz szempontjából felemlíthető a szabolcsi zsinat, amely a Szent Szüz tiszteletére három ünnepet rendelt, Gyertyaszentelöt, Nagyboldogasszonyt, Kisasszony napját, amelyet Fulbert, chartresi püspök, Szent István kortársa terjesztett el a nyugati országokban.[8] Géza, Szent László és Kálmán királyok ideje még a clunyi reform behatását észlelteti. Kálmán kora a máriás történelem során azért is bír különös jelentöséggel, mert a Hartvik-féle legenda e korban íródott és lett Szent István Mária-tiszteletének kikerekített leírása, amelyre a későbbi idők folyamán oly gyakran történt hivatkozás.[9]

Árpádházi királyaink közül még kiválik a Mária-kultusz szempontjából IV. Béla, a második országalapító, akinek a szemében a Szent Szüz „gloriosissima Virgo et regni nostri advocata".[10] Igy Szent István felajánló imája és legendái nyomán középkori emlékeink között máskor is feltünik a Patrona Hungariae alakja. V. István apja örökségének tekintette és kötelességének tartotta a Mária tisztelete elömozdítását.

[7] Hóman: Szent István. 134. l.
[8] Galla: A clunyi reform. 70. l.
[9] Waczulik· i. m. 71. l.
[10] Katona: Historia Tom. VI. p. 169.

Szavai szerint a Szent Szűz „nekünk és országunknak Úrnője és oltalmazója".[11]

A középkori Regnum Marianum-gondolat kimagaslóan szép bizonyítéka a szepeshelyi székesegyház freskója, mely Károly Róbert koronázását szemlélteti. Díszes trónon ül Mária, ölében az Úr Jézus. Töle balra térdel a király, akinek a fejére a Szent Szűz a hatalom jelképét, a koronát helyezi. A kép nemcsak arról tesz bizonyságot, hogy a királyi hatalom Istentől való, hanem arról is, hogy Szent István koronafelajánlásával kapcsolatban a Szent Szűz országlásának gondolata elevenen élt a középkori magyarság lelkében.

Nagy Lajosban a Patrona Hungariae védelmét és különös pártfogását hívő lélekkel találkozunk. Okleveleiben többször bizonyságot tett az ország oltalmazójának különös tiszteletéről. 1347-ből való oklevele hangsúlyozza, hogy az Istenanya „gloriosa et intemerata Virgo Maria, quae regni nostri specialis existit Domina et Patrona".[12] Később is több alkalommal bizonyságot tett a magyarok Nagyasszonyának bensőséges tiszteletéről. „A remény és tisztelet miatt, amelyet a Szeplőtelen Szűz és az Úr dicsőséges anyja, országunk védelmezője és pártfogója" iránt érez, alapítványokat tesz, hogy nemzetében is elömozdítsa a Mária-tiszteletet.

A nemeslelkű királyt annyira átjárta a Szent Szűz kivételes pártfogásának a gondolata, hogy a középkori felfogás szerint az Istentől származó hatalmat Márián keresztül remélte. Politikai sikereit ugyancsak az Isten Anyjának tulajdonította. Mindig hűségesen igyekezett teljesíteni kötelességét a Szent Szűzzel szemben, mert Mária a saját szavai szerint sokfelé ágazó ügyeiben támogatást és segítséget nyujtott. Fényes sikert biztosított számunkra minden hadivállalkozásunkban és még ma is segítségével érhetünk el eredményt. Isten irányítása mellett kormányozott országaink határai állandóan szélesednek és csodálatosan terjednek. Áhítattal és buzgósággal, jószívűséggel és alamizsnálkodással, Királynő Asszonyunk, a szeretetreméltó Istenanya tiszteletével[13] tartozunk leróni hálánkat. Ennek a kötelességének tett eleget nemcsak a híres búcsújáróhely, Maria-Zell megalapításával, hanem a fenti sorokat tartalmazó okiratával is, mellyel a Szüzanya kultuszát szolgáló apácaklastromot alapított.

[11] Fejér: Diplomaticus, Tom. V. vol. I. 217.
[12] U. o. Tom. IX. vol. I. 478.
[13] U. o. Tom. IX. vol. IV. p. 121. et 133.

Temesvári Pelbárt Bonfini nyomán leírja, hogy Szent István a Boldogságos Szűznek ajánlotta testamentumában egész országát. Azóta a Szent Szűz különös védelmet és szeretetet mutat magyar népével szemben.[14]

A Patrona Hungariae gondolat a későbbi idők folyamán, nevezetesen a humanista műveltség elterjedése közben sem veszett ki a magyarság lelkéből. Megtaláljuk Mátyás királyunknak IV. Sixtus pápához intézett levelében is. A király a fenti zárdáról írja a pápának, hogy azért gondoskodnak a magyar királyok erről a klastromról olyan gondos szeretettel, mert Nagyasszonyunk tiszteletét ezzel is elő akarják mozdítani. Mária ugyanis ennek az országnak különösen Patrónája.[15]

A humanizmus a magyar vallási életben nem okozott olyan mélyreható károkat, mint Olaszországban vagy Németországban.[16] A középkor hite, Máriás-szelleme tovább élt a renaissance-ban is. Noha Mátyás pogányszellemű történetíróiról azt kell gyanítanunk, hogy a magyar történelem természetfölötti jeleneteit együgyű mesének tartották, mégis fontos, hogy a máriás történeteket is bőségesen feljegyezték. Bonfini, akinek munkáit nagy szeretettel vette kezébe a későbbi nemzedék, részletesen ismerteti a Hartvik-legenda elbeszélései nyomán Szent István Mária-tiszteletét és a Regnum Marianum alapját alkotó országfelajánlás tényét. A vallásos magyar lélek nem kételkedett az esemény hitelességében. Bonfini magyar kiadásának átdolgozója, a protestáns Heltai is történeti ténynek vette a Szent Szűz oltalmába való ajánlást. A hitvitázók érvek után kutatva Bonfini könyvéből idéztek;[17] szónokok az ő munkájából hoztak fel példákat a magyar szentekre vonatkozólag.

A máriás eszme fejlesztésében jelentős szerep jutott a katolikus megújhodás elindítóinak és vezetőinek, elsősorban a jezsuitáknak. Inchofer Menyhért, az Annales Ecclesiastici Regni Hungariae híres szerzője, aki 1644-ben Lósy Imre prímás támogatásával Rómában kiadott munkájával méltán kiérdemelte az „apostolicus Regni Mariani historicus" jelzőt,[18]

[14] Temesvári: Pomerium de Sanctis ad S. Stephanum.

[15] Eggerer: Panis Corvi, 252.

[16] Szekfű: Szent István, 30—32. l.

[17] Pázmány: Kalauz, 977. l.; Kopcsányi: Szűz Mária élete, 412—15. l.; Phoenicius: Magna Hungariae Domina; Betegek gyógyítója, Előszavában. Hevenesi: Ungaricae Sanctitatis Indicia, Előszavában.

[18] Phoenicius, i. m. 30. l.

bőségesen hozza a Máriás vonásokat és azokat a Mária-tisz telő jezsuita lelkületével tárja olvasói elé. Müvét éppenúgy, mint Bonfini munkáját, számos XVII—XVIII. századi nyomtatvány veszi alapul történeti kérdések tárgyalásánál.[19]

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az Egyház hivatalos imáját, a zsolozsmát és annak a magyar szentekre vonatkozó többszörös kiadását sem. A zsolozsma második nocturnusának lectiói elbeszélik elsősorban Szent István életét, dícsérik erényeit és kiemelik máriás vonatkozásait.[20]

Ezekből a forrásokból merítette és fejlesztette a XVII—XVIII. század magyarsága is a Mária-tisztelet sajátos magyar motívumait. Ezekből dolgozták ki a többnyire jezsuita szerzők népszerű, nevelő célzattal színdarabjaikat, melyeket a növendékek ünnepélyes alkalmakkor nagy közönség jelenlétében adtak elő. Igy jutott el a köztudatba a magyar történelem sok máriás vonatkozása.

A barokk Mária-tisztelet sajátos színei.

A barokk Mária-tisztelet magyar jellegzetességéről szólva, meg kell állapítanunk, hogy a Mária-kultusz a kétezeréves Egyház történetében annyiféle színben jelentkezett, ahányféle változatban a hívő lélek megváltásunk e jelentős szereplőjét az egyes korok sajátos igényeinek, ízlésének és lelki beállítottságának megfelelően szemlélhette. Ugyanaz az Istenanya állt az egyik kor embere előtt, mint gyenge alázatos Szűz, majd mint az Isten-ember szülőanyja, máskor mint a tisztaságos szeplőtelen asszonyideál, ismét máskor mint a magasságokban isteni Fia mellett trónoló királynő. A barokk kor szerette a nagyszerűt, a hatalmasat, a pompázatost, talán a nagy harc, amely szülte, erőt, tekintélyt kívánt és csak a hatalmat ismerte. Azért az imádkozó áhítat a természetfeletti síkon is a hatalmasat, az uralkodót kereste.

A Szent Szüz kultuszára a barokk korszellem is rányomta bélyegét. A hívő lélek a Szent Szüzben az Istentől kiválasztottat szemlélte, akit az Úr kegyelmével kiemelt az emberek között, elhalmozott, felékesített mennyei ajándékával. Megközelíthetetlen teremtményt látott Máriában, akihez a föld pora nem ért; lába alatt a hold, fején a mennyország koro-

[19] Phoenicius, i. m.; Hevenesi, i. m. 2. l.

[20] Officia Propria. sanctorum patronorum regni Hungariae, Posonii, 1650. Tyrnaviae, 1663; 1680.

nája, Istentől kapott erejével összetiporja a kígyó fejét. Nem annyira Mária emberi erényeit csillogtatta meg a szónok, hogy azok követésére buzdítson, hanem inkább lelkének utólérhetetlen természetfeletti szépségeit. Merészségnek tartotta volna törekedni „amaz szép fényes csillag után, mely ennek a világnak háború tengerén úgy fényeskedett, hogy semmi bünnek fölhője meg nem homályosíthatta."[21] Mert „a Boldogságos Szeplőtelen Szüz Mária, minden virágok legszebb és illatosb virágja, mely ez világ völgyében termett, de a menynyei magasságban is Isten után a legfölsöbb helyre tétetett".[22] Igy helyezi a hívö lélek a Szent Szüzet, akinek érdemeiért és könyörgése folytán mennyei segítség a földre árad, szent kapocsként a föld és az ég közé. Szívesen szemléli ugyan a Golgotán, a keresztfa tövében álló fájdalmas Anyát, sokszor elevenedik meg előtte a keresztről levett Krisztust ölében tartó Istenanya képe, mégis leginkább a megdicsöülés fényében szereti látni Máriát. Miután a Boldogságos Szűz betöltötte istenanyai hivatását, az Úr Krisztus maga mellé ültette királyi trónjára és az egész teremtett világ királynőjévé koronázta.[23] Az ég és föld királynője előtt hódolt legszívesebben a kor hívö embere, ebben a királynöi alakban szerette tisztelni leginkább az Isten Anyját. Festményein, szobrain is így ábrázolta Őt: királynői díszben, fején koronával, kezében királyi pálcával, királyi talár borítja vállát, lába alatt a hold és a kígyó eltaposott feje. Még a holt Fiát ölében tartó fájdalmas Anyát is királynői díszben jeleníti meg. Ezzel azt akarta érzékeltetni, hogy a Boldogságos Szűz az istenanyai méltóságon kívül kapott Istentöl különleges megdicsöülést is. Az Atya megosztotta hatalmát szent Fiával, jobbjára ültette Őt. Ehhez hasonlóan a Fiú megkoronázta szent Anyját, jobbjára ültette, vagyis hatalmában részesítette öt.

Már a származásában is szívesen emelte ki a mennyei Királynö királyi vérének elökelőségét. Minden mozzanat megragadta figyelmét, amely nemesíthette, kiemelkedöbbé tehette Mária alakját. „Midön valaki hallja, hogy a mai szent ünnepet Kisasszony napjának mondják, ki a Krisztusnak anyja, ne vélje, hogy köz és kicsiny személy volt volna, mert mind nemzete szerint s mind állapota szerint oly volt, kinek mását

[21] Egyet. Könyvt. Káldi: Evangéliumoknak magyarázattya. 872. l.
[22] Eszterházi: Szűz Mária szombattya. 43. l.
[23] Egyet. Könyvt. Ünnepnapi prédikációk III. k. 94—95. l. U. o. Sermones Sacri Hung. 350. l.

Krisztus után nem találjuk, nemzete oly volt, mely Ábrahámtól és Dávidtól származott és nemcsak egy fejedelem avagy király támadott belőle, hanem mind pátriárka, mind fejedelem, mind király ugyan sok".[24]

A már származásában is királyi személy azonban valóságban csak akkor lett mindenekfelett álló királyi hatalmú asszonnyá, amikor az Isten egyszülött Fiának anyjává választotta.[25] Ebből a kegyelemből fakadt minden más kegyelem, ami a Boldogságos Szüz lelkét oly egyedülállóan széppé tette. Ez a kegyelem lett a Boldogságos Szüz királynői hatalmának igazi alapja, a jogcím arra, hogy közölje a földdel a Menny ajándékát. „Méltán adni akarsz mindeneket Őáltala adakozó Istenem, mert Ő az, aki Tenéked emberré lételed és éltedet is adta. Azért, aki mindeneket igazán meghaladó Fiú és Isten vagy, nem akarsz Édesanyád kérésére semmit megtagadni, hogy nékünk Őáltala és Ő kérésére adván mindeneket, láthassál és ismerhessél, érdemes szent Anyádnak adni mindeneket".[26] E miatt a nagy felmagasztalás, Istenanyává tétel miatt lett szent kötelességünk a Mária-tisztelet, mégpedig a Fiúisten akaratából, mert „annyira eláradott volt pedig e jó Fiúnak e jó Anyához szeretete, hogy nem elégedett meg azzal, hogy Ő mindenek felett Őt becsülvén, tisztelvén, kedvét semmiben nem szegte, hanem azt is akarta, hogy mi is tiszteljük és becsüljük és abban Őneki mintegy segítő társai legyünk".[27]

Az istenanyai méltóságból kifolyólag a Szent Szűz bizonyos tekintetben az egész teremtett világ úrnője lett és magáénak mondhatja az egész emberiséget. A jezsuita író felsorakoztatja érveit tétele mellett. Bizonyít a szentatyákból és a keresztény írók műveiből hozott idézetekkel. Észérvei, melyekre támaszkodik, érdekes megvilágításba helyezik a vallásos gondolkodó Mária-tiszteletét. Felállítja tételét: „Mária ‚iure naturali' minden nemzetnek és teremtménynek úrnője". Okoskodása a következő: világos, hogy az Úristen a gyermek személyét a szülő hatalma alá vetette. Ha a gyermek mint a szolga a szülő hatalma alatt áll, akkor a gyermeknek természetes javai is a szülő fennhatósága alá tartoznak. Ámde az

[24] Egyet. Könyvt. Káldi: i. m. 856. l.

[25] U. o. Káldi: i. m. 875. l. v. ö. Igaz és köteles szívbéli Aitatosság, 5. l. Egyet. Könyvt. Sermones Sacri, 297. l.; Egyet. Könyvt. Ünnepnapi prédikációk, 3. l.

[26] Egyet. Könyvt. Tiükröcske, 199. l.

[27] U. o.

Úr Jézus mint gyermek a Boldogságos Szent Szűz hatalma alá rendeltetett. Tehát az Isten Fiának javai egyszersmind a Boldogságos Szent Szüz javait képezik. Ebből következik, hogy alárendelt viszonyban van az Isten Anyjával szemben minden teremtmény teremtményi természetéből kifolyólag.[28] A protestáns tanítás, amely átlagemberré süllyesztette a Szent Szűz személyét,[29] méltó feleletet kapott a Mária-tiszteletnek ilyen alakban való megnyilatkozásában. Mária felette áll az embernek, úrnője minden teremtett lénynek. A lelki kincsek kiosztásában, a föld és a menny kormányzásában hatalmat kapott szent Fiától. A sátán erejét Ő törte meg és a gonosz szellemek felett ugyanúgy uralkodik, mint az ég angyalai felett.[30]

Szép formába önti kora emelkedett felfogását Máriáról egy imádságos lélek imakönyvének ajánló soraiban: „A szentséges, felséges és győzhetetlen hatalmú Nagyasszonyunknak, Szűz Máriának, mennynek-földnek megkoronázott királynéjának, a kilenc angyali karok uralkodó királyi fejedelmének, a régi álnok kígyó győzedelmes megrontójának, a pogányok és eretnekek hatalmas elszélesztőjének, az Atyaisten leányának, a Fiúisten Szent Anyjának, a Szentlélekisten szűz jegyesének, nekünk Isten után legfelségesebb uralkodó Nagyasszonyunknak és kegyes szószólónknak, szegény, alázatos, méltatlan szolgái, szolgálói".[31] Ezekből a sorokból és az összehalmozott jelzőkből kiérezzük a mélységes tiszteletet, amelylyel a katolikus lélek a Fiú trónjára ülteti az Anyát, minden dogmaellenes túlzás nélkül.[32] Isten felségesen szép teremtményét látja Máriában, személyét közel helyezi szent Fia személyéhez, napruhába öltözteti és csillagkoszorúval övezi, ég

[28] Phoenicius: i. m. 10.

[29] A hitvitákban és prédikációkban különösen azt vetik a protestánsok szemére, hogy feleségüket Máriához merik hasonlítani. „Ki nem látja, mely szemtelen légyen, aki azt meri mondani, hogy az ő felesége oly szent és jámbor, mint az Istennek anyja, amint hallom is, hogy nem régen itt Ungvárott egy maga gondolatlan és mosdatlan nyelvű csevegő kálvinista prédikátor böfögte. Nem szólok felesége jámborsága ellen, de azt mondom, hogyha Gábriel arkangyalnak mondása igaz, amint igaz is, áldott vagy te az asszonyállatok között, füllentett a hosszúszakállú prédikátor, midőn feleségét az Isten anyjához hasonlította. Elhigyje, hogyha meg nem szűnik efféle káromkodásoktól, része lesz azokban az istenostoriban, melyekkel a Krisztus megrontotta az ő ellenségeit." Egyet. Könyvt. Káldi: 744.

[30] Eszterházi: Szűz Mária szombattya 128. v. ö. Telek: Tizenkét Tsillagu Korona. 318—370.

[31] Igaz ájtatosság. 2. l.

[32] Egyet. Könyvt. Káldi, 43. l. V. ö.: U. o. Sermones Sancti Hung. 253—348.

és föld királynőjévé avatja, de teremtményi mivoltát nem téveszti szem elől... Ez a barokk Mária-arc kiválóan alkalmas volt arra, hogy személye körül egy egész államezmény alakuljon.

Mária és a magyarság szerződése.

A katolikus megújhodás korának Mária-tisztelete Európaszerte a középkor buzgóságát újította fel és azt új színekkel gazdagította. Ez a Mária-kultusz azonban vidékenként és országonként más és más formában nyilatkozott meg.

A magyar katolikus megújhodás Mária-tisztelete a magyar lélek időszerű igényeinek megfelelően sajátos nemzeti jelleget öltött. Néha más népnél is találunk a Mária-tiszteletben nemzeti színt, de ez nem szilárdult ki olyan formában, mint a magyar Regnum Marianum. Olvashatunk arról is, hogy más ország is felajánlotta magát a Szent Szűznek,[33] de ez nem volt más, mint a vallásos lélek Mária-tisztelete, melylyel mindenféle viszonyban az Isten Anyját igyekszik tisztelni.

A magyar történelem eme időszaka a nemzeti megpróbáltatások ideje volt. Egyesek tragikuma, családok, falvak és országrészek leírhatatlan szenvedése és pusztulása vont sötét színt erre a korra. A török időről-időre megújítja hadjáratait, pusztít, zsákmányol, gyilkol, rabszíjra fűzi, vagy földönfutóvá teszi a magyarság százezreit. A helyzet súlyosságát növelte a nemzet belső baja, politikai egységének hiánya, a két király versengése, később az erdélyi protestáns fejedelmek felkelései. Nem kevesebb zavart okozott a vallási forradalom, amelynek nyomán a nemzet lelkében a hit vonalán állott be hasadás. A vallásilag egységes Magyarország két, sőt több táborra oszlott. Elszánt küzdelem indult meg a lelkekért.

A magyarság ebben a létért folytatott küzdelemben mint erőforráshoz, egyedül multjához fordulhatott, mely ébren tartotta nemzeti öntudatát és fokozta a jobb jövőbe vetett reményét. A vallási harcban megcsappant katolikus magyarság fokozottabb mértékben fordult öntudatot, biztosítást, reményt nyujtó multjához, majd a diadalmas megújulás idején igyekezett annak tanulságait kihasználni.[34] A maga lelkén átszűrve a mult indításait, a kor vallási és politikai hatásainak tüzében mélyen katolikus történetszemléletet teremtett.

[33] Nádasi: Annales Mariani. 420 l.

[34] Gyakran halljuk e korban a figyelmeztető szót: „Forgassátok a magyarok históriáját". Egyet. Könyvt. Ünnepnapi préd. III. k. 6. V. ö.: Ugyanott. Káldi: 758.; A kolozsvári könyvező Szűz. Előszó.

A hívő kor elgondolása szerint a Boldogságos Szent Szűz különös gyámkodást, pártfogást, szeretetet mutatott a magyarság iránt, még mielőtt a nép keresztvíz alá hajtotta volna fejét. Már ebben az időben elhatározta, hogy választott népévé teszi. Tervében Géza fejedelem születendő gyermeke viszi majd a főszerepet. A legenda elbeszélése, amely szerint a Szent Szüz megjelenik Gézának és figyelmezteti a születendő gyermek hivatására, megragadta barokk magyar lelkét, és nemzetének keresztény történelme elejére odaállította a Szent Szüzet, akinek nem kisebb szerepet adott a magyarság megtérítésében, mint a magyarság apostolának, Szent Istvánnak.

A pogány magyarság lelki előkészítésére is rámutatnak íróink és szónokaink. A szerzetes szónok szerint a keresztény Magyarország létrejöttében ugyanazokat a mozzanatokat fedezhetjük fel, mint a világ teremtésében. Az Úr lelke, kegyelme lebegett az ősi pogányságban élő nép felett. Majd az Úr elválasztotta a vizeket a szárazföldektől, a pogány magyarokat a többi pogány népektől. Világosságul a magyar égre helyezte az Egyház tanítását és nem utolsósorban Szent István fényeskedő alakját, „aki mintegy földi Istene lenne a magyarok egének".[35] A honfoglaló pogány magyarság nyugati kudarcaiban sem látott mást, mint az Isten ujját. A magyarságot így alázta meg az Úr, hogy alkalmassá tegye a kereszténység befogadására. Midőn Géza hajlandónak mutatkozott a keresztség felvételére, álmában megjelent neki a Szent Szűz és felhívta figyelmét a magyarság jövőjére. Erről így értesít bennünket a barokk szónok: „Juttassátok eszetekbe azt az áldott és szerencsés időt, melyben mint Mózes által az Izrael népét, úgy hozta ki a nagyhatalmú Isten dicsőséges Szent István királya által a pogányságnak Egyiptomából a magyar nemzetet és nemde tejjel és mézzel folyó földre hozta? De nemcsak maga, ingyenvaló kegyelméből, hanem Szűz szent Anyjának munkálkodásából is. Mert még nevét is alig tudják vala Magyarországban és mindazonáltal megjelenék Géza hercegnek álmában és azt mondá: jó reménységben légy Géza, mert én vagyok Mária, a Szeplőtelen Szűz, ki felöl a keresztények mondják vala néked, hogy az Isten, a Krisztus Jézusnak anyja vagyok. És ezzel vajjon mit jelentett egyebet, ha nem anyai hajlandóságot a magyarokhoz és munkálkodását, hogy az Ő szolgálatára hódoltatnék az ország. Ó ország, ó ne-

[35] Egyet. Könyvt. Ünnepnapi préd. I. k. 10. l.

mes, ó gazdag, ó győzedelmes és dicsőséges ország! Úgy vagyon Krisztus akarata, hogy Mária által nyerjünk meg mindent, tehát Mária által vagy az Ő és a magyarok országa".[36]

Szent István személyében valóban eljött a nagy király, Mária küldötte és hű alattvalója. Erényekkel felékesítve lép elénk a barokk Szent István király, de legkiemelkedőbb erénye Mária-tisztelete. „Szűz Mária tiszteletét korábban sem lehetne elmellőzni Szent Istvánét vizsgálva, az ellenreformáció korától azonban szinte minden Szűz Máriát invokáló himnuszba belekerül a Patrona Hungariae büszke magyar címe."[37] Szónokaink beszédeiben összekapcsolódott az első király és az égi Királynő alakja. Történetíróink a magyar történet cselekvő személyeként állították elénk Szent Istvánnal és a többi középkori nagy királyunkkal kapcsolatban, hitvitázó apologétáink személyére hivatkoztak mint a magyar nemzet királynőjére, és Szent Istvánt tekintették hagyományos Mária-tiszteletünk letevőjének. Nemzeti erényünk lett a Mária-tisztelet, mert Szent István szoros kapcsolattal fűzte a hazát az ég Királynőjéhez. Szent István legendáiban talált máriás vonásokat a kor kihangsúlyozta és a legkisebb mozzanatnak is nagy jelentőséget tulajdonított.

A barokk elgondolás szerint Szent István többször hálát adott a Szent Szűznek a királyi korona elnyeréséért, mert azt neki tulajdonította.[38] Viszonzásul tiszteletének terjesztésével adózott. Tudatában volt annak is, hogy Mária különös gondot visel az egész magyar népre. „Ki, aki mint Máriának tulajdonította mindazokat, úgy egész életében annak tiszteletét oltotta, plántálta és gyökereztette a magyarok szívében. És amint ő atyjuk volt az igaz hitben, azt kívánta, hogy Máriát anyjuknak lenni ismerjék. Vette is jutalmát a mi szent királyunk, mert azon a napon, melyen a Szűz méhébe fogadta Krisztust, szeretetének és anyai gondviselésének méhébe fogadta a magyarokat is; midőn amely napon az angyaloktól köszöntetett Názáretben és mennyei királynénak jegyeztetett, azon a napon Szent István királynak angyali korona rendel-

[36] U. o. III. k. 5. l.

[37] Szekfű: i. m. 36.

[38] Fridvaldszky: Reges Ungariae Mariani; 14: „Regina coeli ac divum magna Parens, unica Ungariae Patrona gentis, immortales tibi gratias ago, quod me, quod regem esse voluisti, milites tui hoc modo tractarunt colueruntque, si has ac hostibus iniurias accepissem, tuo auxilio ulciscerer". Fridvaldszky művével tartalmilag megegyezik: Egyet. Könyvt. Hungaria Mariana.

tetett. És ugyanazon a napon tétetett fejére, mely napon a Szent Szűz mennyben megkoronáztatott. Nem is bocsátotta feledékenységbe a két napot, hanem örök emlékezetére két érsekséget fundált az országban. Az esztergomit Nagyboldogasszonynak, a kalocsait az angyaltól köszöntött Szűznek tiszteletére. Székesfehérvárott ugyan e mai mennybe vitetett Nagyasszonynak nagyobb tiszteletére oly nagy, felséges és ritka ékességű templomot építtetett, mely csaknem a világnak hét csodálatos munkái közé számláltatott. Megparancsolta országában, hogyha valaki Mária nevét mondja és hallja, süvege levételével és feje meghajtásával tisztelje és mindnyájan Nagyasszonynak hívják. Igy is szorgalmatoskodott mindenfelé az Ő tiszteletének terjesztésében. Annyira is terjesztette, hogy Magyarország Mária országának, népe Mária népének neveztetnék a külső országoktól is."[39]

Szent István páratlanul hatalmasnak mutatkozott az országlásban is a mennyei királynő segítségével.[40] Külső és belső ellenségeit erös kézzel törte le, amikor azok az ifjú keresztény országra támadtak. Szent István királyi erényei a Mária-tiszteletből fakadtak, vagy azzal szoros összefüggésben voltak.[41] Az ellenség felett győzedelmesnek mutatkozott, mert Mária segítségével indult harcba; országát boldogságra vezette, mert a Szent Szűz mutatott irányt a kormányzásban; szent férfiú volt, mert lelki életének középpontjába az Istenanya tiszteletét állította. Katolikusságáról is Mária-tisztelete tanuskodik. A pogányok ellen fegyvert fogott, mert Mária vitézének kötelessége védeni a kereszténységet. Szent István lelkét így szövi át a Szent Szüz rajongó szeretete, így lesz királyi erényének középpontja a Mária-tisztelet.

Hazánk és nemzetünk, amint hallottuk, természetjogon az összes teremtményekkel együtt a Szent Szüz hatalma alatt állt minden időben. De Szent István által a természeti jogcím mellett Mária más alapot is nyert ahhoz, hogy a magyarságot különös birtokába vegye. Itt föképpen arra a jelenetre kell

[39] Egyet. Könyvt. Ünnepnapi préd. III. 5. l.

[40] „A külső ajándékok között egyik az ország volt, és fejedelemségre emeli, kereskedett és hasznot szerzett, mert a fejedelemséget királyságra vitte, a római pápától királyi koronát nyervén első király volt Magyarországban. Nem olyan volt bezzeg, mint némely embernek gyermekei, kiknek ősük és atyjuk főállapotot szerzettenek, ők pedig gondviseletlenségük, tunyaságuk, puhaságuk és testi gyönyörűségük miatt azt meg nem tudják őrizni, hanem a csöbörből vederbe hágnak, a lóról szamárra ülnek." Egyet. Könyvt. Káldi: 796. l.

[41] Egyet. Könyvt. Ünnepnapi préd. III. 5 l.

gondolnunk, amikor Szent István halála előtt ünnepélyesen felajánlotta országát az Istenanyának. Ez az országfelajánlás lett a végső és legjelentőségesebb, mondhatnók, jogi szerződés a Boldogasszony és a magyarság között. Ezt a történeti mozzanatot emlegeti a szónok, a történész, a költő, ezt a jelenetet örökíti meg a festő és szobrász, erre a jogi aktusra utal a Regnum Marianum jogásza.[42] „Tudván e mai dicsőséges Szent István király mennyen és földön nagy hatalmát a mi Nagyasszonyunknak, tudván, hogy általa vette angyali Koronáját, az apostoli névnek méltóságát, ellenségi sok győzedelmét, megszólítá halála előtt az egyházi és világi förendeket és azt mondá: ime, édes magyarim, kedves híveim, én már romlandó testemet leteszem, és az halhatatlanság útjára indulok. Tudjátok, miket cselekedett Isten az ő Szűz Anyjára nézve országunkkal és nemzetünkkel. Az egy, igaz, üdvösséges hitre vezényelt. Maga Nagyasszonyunk velünk hadakozott mint vitézebb Debora. Győzedelmeket adott. Sok mennyei áldásoknak folyamival hazánkat megtöltötte, dicsőségessé tette az egész világon. Arra való nézve, arra a hívségre, mellyel hozzám, koronás királytokhoz kötelesek vagytok, hagyom, kérlek, kényszerítlek, hogy Nagyasszonyunk tiszteletét őrizzétek. Ennél nagyobb gyámolt és oltalmat nem hagyhatok. Ennél Isten után hatalmasabb segítségtek nem lehet. Tehát Mária Magyarország Nagyasszonya! Ti magyarok, Mária öröksége, Mária népe vagytok!"[43]

A Szent István ajkára adott eme szavak emlékeztetnek bennünket a kereszten haldokló Krisztus szavaira, akinek a helyzetéhez hasonlítható az övéit elhagyni készülő, haldokló szent király állapota. Krisztus Szent Anyjára bízta a kedves tanítványt, Szent István pedig a népét és országát. Erre a jelenetre utalnak az egyházi írók, mint a Szűzanya és az embe-

[42] A köztudatban bennélő Regnum Marianum sokszor más témáról tárgyaló íróink munkáiban is megnyilatkozik. Khlosz Pál pl. jogi művének ezt a címet adja: „Praxis seu forma processualis fori spiritualis in Mariano-Apostolico Hungariae Regno usu recepta". Tyrnaviae. 1756.

Néhány felajánlást említő hely a sok közül: Pázmány: Felelet Magyari könyvére. I. k. 182. l.; Kopcsányi: i. m. 411. l.; Cant. Cath. 148. és 255. l.; Nádasi: Annales Marianni 553. l.; Inchofer: i. m. 210. l.; Betegek gyógyítója: Előszó; Kollenicz: Stella triplex 477. l.; Nedeczki: i. m. 2. l.; Brunner—Eszterházi: Szentek élete, Előszó; A kolozsvári könyvező 11. l.; Stiltingus: Vita s. Stephani, 367. l.; Csobánczi: Szent Istvánnak dícsérete: 19—20 l.; Egyet. Könyvt.: Káldi: 800. l.; u. o. Ünnepnapi Préd. II. k. 7. l.; III. k. 5. l.

[43] Egyet. könyvt. Ünnepnapi Préd. II. k. 6. l.

riség anya-fiúi viszonyának alapjára. Hasonlóképpen Szent István felajánlására utalnak a magyar barokk írók és szónokok, mint a Regnum Marianum alapjára. Ha ezideig Mária csak „iure naturali" volt Magyarország úrnője, ezután „iure haereditario" is, fejtegeti a jezsuita író. „A több oldalon mutatkozó elönyös helyzete közül, amellyel dicsekedhetik Magyarország, elsö helyet foglal el, hogy Máriát örökös úrnőjének hódolattal tisztelheti, habár őt nem imádja. Attól az időtől kezdve ugyanis, amikor a dicsöséges Szent István király, Magyarország királyai közül a legszentebb, a magyar ügyek irányítását kezébe vette, vagyis a Koronát elnyerte, semmit sem tartott fontosabbnak, minthogy az Isten anyját örökös asszonyává tegye, nem csupán a hivatalos kormányzást tekintve, hanem az alattvalóinak életét is. Söt tovább ment Szent Istvánnak Mária iránti vonzalma. Nem volt elég, hogy példaadó életében úrnőjének nevezte, hanem halálos órájában lelkét Nagyasszonyának oltalmába ajánlotta és őt országának örökösévé tette. Irásban hagyta és megparancsolta életének utolsó pillanatában, hogy Isten Anyját örökös Asszonyuknak tekintsék. Mivel nála sem jobb, sem hatalmasabb védő angyalt népének nem hagyhatott, a neki 1001-ben ajándékozott és éppen Nagyasszony napján fejére helyezett koronát onnét levette és 1038-ban úrnőjének visszaadta."[44]

Az országfelajánlást tehát a barokk katolikus világ jogi ténynek, szerződésnek fogta fel, amelyben a szerződő felek az Istenanya, illetöleg a magyarság. A nemzetet Szent István képviselte. Az elgondolás szerint mindegyik szerződő félre jogok és kötelességek hárultak. Amikor Szent István országát, ifjú keresztény nemzetét és Koronáját Máriának felajánlotta, a Koronával együtt átadott minden uralkodói jogot, amelyet a Szent Korona e kor elgondolása szerint magában egyesített. A Boldogságos Szent Szűz valóságos királynő, söt több lett mint királynő a hivő magyar szemében. Jogot nyert a magyarság minden ügyének intézésére, még a király személyének megválasztására is, amint később látni fogjuk. A nagyhatalmú Szüz, akit szent Fia megdicsőített és maga mellé trónra helyezett, oly hatalommal rendelkezett, hogy képes volt országát kormányozni.

Amint a király címerét, nevét kőbe vésik, táblára írják, pénzre verik, zászlókra varrják, úgy került Mária neve ebben az országban márványlapra és kőoszlopra, faliképre és hadi-

[44] Phoenicius: i. m. 15. l.

zászlóra, váltópénzre és bajvívó fegyverre. „Ettől fogva tehát a magyarok Nagyboldogasszonynak sajátja és öröksége vagyunk. Ettől fogva Máriának sok nevezeti közé Patrona Hungariae, Magyarország Patrónájának nevét tesszük. Arany-, ezüstpénzre, hadizászlókra, országházára képét írjuk."[45]

Máriáé lett tehát ez a föld, az Ő uralma alatt áll Magyarország. Azért, aki a magyar hazát bántja, Szűz Mária öröksége ellen tör és az égi királynővel, az erőskezű „Deboránkkal" és „Juditunkkal" száll harcba. „Halljátok ezeket ellenségek és tanuljátok meg, hogyha bennünket háborgattok, nem mivelünk, hanem Nagyboldogasszonnyal lesz dolgotok, aki örökségét elpusztítani nem engedi."[46] Jólesö megelégedéssel mutatnak rá a Regnum Marianum átérzői a magyar történelemre, amelynek minden lapjáról az a bizonyság olvasható, hogy Mária az ellenségekkel szemben mindig megvédte országát.[47] Emellett az élet minden vonalán kegyes, anyai királynőnek mutatta magát, aki minden jóval elhalmozta népét.[48]

[45] Csobánczi: i. m. 23—24. l.

[46] Csobánczi: i. m. 25. l.

[47] „Heu! quot brevi tempore nec magno ab hoste eversa sunt imperia! Stat adhuc, stabitque Hungaria; Deus bone! Quot coniuravere in illius excidium! Non tamen octavum in saeculum sarissae barbaricae, pugiones haereticorum, gladii externorum, domesticae sicae tantum potuere, ut delerent. Quaeris causam? Haereditas est Mariana: peculium suum potenti apud Deum intercessione tutatur; hac proinde patrona auspice, bella reges suscipiebant, hac protegente pugnabant milites et triumphos parabant". Nedeczki: i. m. Bevezető sorok.

„Tegyenk bizonyságot minden külső és belső ellenségek, kiknek minden igyekezetük markukba szakadott, mert nagy hatalom és kéz alatt van az ország, melynek ostromlásában pogány hadi készületek, eretnek ravasz ságok, atheusok tanácsi, erejeket megemésztette. Diadalmas vala mindenféle fegyverek egész ötszáz esztendeig és minden harcokat győzedelmekkel koronázták. Egyszer ment Judit viadalra Izrael népe mellett, annyiszor Mária magyarok mellett, amennyiszer fegyvert fogtak és táborba szállottak. Egyszer tett diadalmat Judit kedves nemzetéért, Mária ezerszer a magyarokért. Egyet. Könyvt. Ünnepnapi préd. III. k. 96. l. „Ó, mennyit nem szorgalmatoskodott ez a mi édesanyánk, Nagyasszonyunk, hogy Magyar- és Erdélyországát mint tulajdonát és sajátját megőrizze és védelmezze és anyai kegyességgel táplálja! Ettől az irgalmas és kegyelemmel teljes anyától származott minden mennyei jótétemény, melyben az országnak minden határi részeltettek. Valamint, hogy a terméktelen földre szoktak a nedvesítő folyamok bocsáttatni, úgy terjednek ettől a Nagyasszonytól minden áldások. És valameddig az ő tiszteletében nyomdokit követték Szent Istvánnak a magyarok, mindaddig, szerencsés, boldog, győzedelmes és dicsőséges ország volt országuk."

[48] Egyet. Könyvt. Ünnepn. préd. III. k. 6. v. ö. Nedecki: i. m. praxes 6.: „sic scilicet nihil apud Hungaros praetium habebat, nisi a Maria acciperet".

A szónok bizonyságtételre hívja fel híveit: „Ti, édes magyarim, mondjátok meg, ha mutatta-e valamely nemzethez oly sok jótéteményét, mint a magyar nemzethez? Merem mondani, hogy nincsen ország és tartomány, nincsen nemzet e föld kerekségén, melyhez oly szorgalmatos gondviseléssel lett volna és oly sok javaiban részeltette volna mint a magyarokat."[49]

De a magyarság sem feledkezett meg a ráháruló kötelességekről. Örökös Nagyasszonyát, Királynö-Patrónáját tisztelte, meg nem szűnö hódolattal vette körül.[50] Erről beszélnek a „királyi költséggel" Mária nevének épült templomok, tiszteletére fundált kolostorok, egyházaknak adományozott szent felszerelések. Különösen nagy jelentöséget tulajdonítottak egy-egy győzelmes csata után épült Mária-szentélynek.[51] A krónikás egyszerű szavai mögött a Regnum Marianum jogi megnyilatkozását látták: Mária királynő győzelmet adott a magyar fegyvernek, a hűséges nemzet lerója köteles jobbágyi háláját Boldogasszonyával szemben. Királyaink nagyságával, uralkodói képességükkel arányba állította Mária-tiszteletüket. A boldog multnak, Magyarország nagyságának, sikereinek, a számos ellenség mellett is szilárd fennállásának okát nem másban magyarázta, mint a hűséges Mária-tiszteletben, illetőleg az erre viszonzásul adott mennyei oltalomban. „Egek nagyságos Királynője, Te az anyai irgalmadnak teljességét mutattad ezen legnemesebb országgal szemben. Te a vitéz és jámbor férfiútól, Szent István királytól hivattál fel erre a nagyszerű feladatra. Te gyakran kétféle ellenséggel szemben

[49] Egyet. Könyvt. Ünnepnapi préd. III. k. 5.

[50] „Mindjárt a pogányságból való kitérésük első zsengéjében a hitnek kőszálán a Mária-tiszteletét felállítani és annál nagyobb, hogy a magyarok nyelveket nem tanultak, költséges tudományokban nem forogtak: eloquentia, iurisprudentia, historia, mathematica, politica mi állatok legyenek nem tudták; hanem csak Mária volt nekik mindenük. E volt kétséges dolgokban tanácsuk, e volt szövetségkötésben és hadakozásban tanítójuk, követségben szószólójuk, törvények rendelésiben igazgatójuk, a hit dolgában lámpásuk, háborúban körülkerítő erős kőfaluk, szerencse napján pedig felhőoszlopuk, Ő benne vettek iskolát, nevelődajkát, vezért, haditörvényt, istápot, bástyát. És ugyanezekkel úgy magukhoz húzták szeretetét, hogy miképpen ők Máriát örökös Nagyasszonyuknak választották és tartották, azt kiáltván mindnyájan: uralkodjál Te rajtunk és a te Fiad, úgy viszontag Mária őket kiváltképpen való népének választotta minden nemzetség fölött, melyek a földön vannak. S úgy kezdette Magyarországra dicsőségének sugárit terjeszteni, hatalmának erejét nemzetünkkel közleni, minden jóknak folyamit földünkre bocsátani." Egyet. Könyvt. Ünnepn. préd. III. k. 95. l.

[51] Phoenicius: i. m. V. ö. Hevenesi: i. m. 2. l.

harcokat vívtál és a lelkekbe reményt öntöttél; az isteni igazságosságnak félelmetes karját, amelyet megérdemeltünk, felőlünk elfordítottad, kimondhatatlan nehézségeket Magyarország egéről vagy teljesen száműztél, vagy azoknak elviselésére bátor lelket és erősséget adtál."[52]

Magyarország királynéja a szónok hasonlata szerint „cselekedett ebben az ő kezében letétetett országban azt, amit a szív a testben. A szív szüntelen mozog, soha nem nyugszik. Ó, mennyit nem szorgalmatoskodott ez a mi édes Nagyasszonyunk, hogy Magyar- és Erdélyországát mint tulajdonát és sajátját megőrizze és védelmezze s anyai kegyességével táplálja. Ettől az irgalmas és kegyelemmel teljes Anyától származott minden mennyei jótétemény, melyben az országnak minden határi részeltettek".[53]

„Valameddig az Ő tiszteletében nyomdokit követték a magyarok, mindaddig szerencsés, boldog, győzedelmes volt országok."[54] A magyarság azonban hűtlenül elpártolt oltalmazó Nagyasszonyától, de ezzel a bűnével végeszakadt a boldog, győzedelmes időknek is. Ez a gyökeréig katolikus történetszemlélet a magyar katolikus restauráció egyik alapkövét alkotta, melyen megtört a magyarság egységét megzavaró mindenféle törekvés akár nemzeti akár vallási síkon jelentkezett. Ez az elv felelet volt a protestáns forradalomra, éles visszavágás vádjaira, de ugyanakkor felrázó figyelmeztetés a lanyha katolikusoknak. Reménytkeltő harsonahang a szétesett ország zilált lelkü magyarságának: nem hagyott el végleg Mária. A következő gondolat már magától jött: „boldogok lesztek magyarok, ha Szent István testamentumára reá emlékeztek",[55] vagyis ha visszatértek örökös királynétok tiszteletére.

A protestantizmussal szembeállított Regnum Marianum.

A Regnum Marianum eszméjének kialakulásában mint negatív tényező két körülmény játszott szerepet. Az egységes, ősi, katolikus Magyarország két ellensége: a protestantizmus és a török uralom.

Mihelyt felüti fejét a vallásújító forradalom, az országgyűlésben a nemzet lelkiismerete nyilatkozik meg, amikor tör-

[52] Szentiványi: Hungaria credens et iurans 7. l.
[53] Egyet. Könyvt. Ünnepnapi préd. III. k. 6. l.
[54] U. o.
[55] Csete: Panegyrici patronorum 206. l.

vényt hoz az ország vallási egységét megzavaró újítók ellen. A Luthert követő eretnekeket a Szentséges Szűz ellenségeinek bélyegzi.[56] Későbbi szónokaink és polemikusaink úgy hivatkoztak erre a szövegre, mint megdönthetetlen jogi bizonyítékra, amely bizonyítja, hogy az országgyűlés rendjei Mária országának öntudatos polgáraihoz illően az égi Királynőnek, Magyarország Úrnőjének ellenségeivel szembeszállottak. Noha a véleményt ebben a formában nem tehetjük magunkévá, annyit azonban meg kell engednünk, hogy a protestantizmus első éveiben elharapódzó gúnyolódások sértették a magyar országgyülés máriás érzületét. Az országgyűlés még nem abban az értelemben szól Máriáról, mint későbbi polemikusaink tették, mégis érdekes jelenség, hogy a protestantizmussal elsőízben foglalkozó közmegnyilatkozás Máriával van összefüggésben. Mária ügyét az ország ügyének, Mária ellenségét a haza ellenségének ítéli.

Hiába hoztak Mária ellenségeivel szemben szigorú intézkedéseket, a protestantizmus a közismert okok miatt mégis-csak rohamosan terjedt. A törvény komoly végrehajtása pedig elmaradt. Az első magyar protestánsok, amint az ősi kultusz eltörlésében és a saját kultuszuk megszervezésében ingadozást és lassú fejlődést mutattak, úgy a Mária-tisztelet eltörlése sem ment máról-holnapra.[57] A magyar máriás multnak, őseink Mária-tiszteletének igézete egyideig fogva tartotta az újhitű magyarokat is. Azonban a protestáns magyaroknak hitelvük alapján előbb-utóbb mégiscsak le kellett mondaniok a máriás kapcsolatokról. Heltai Gáspár Bonfini magyarnyelvű átdolgozásában azt a jelenetet, amelyikben Szűz Mária Szent István születése előtt megjelent Gézának, olyképpen dolgozta át, hogy magát az Istent jelentette meg és vele tétetett ígéretet Gézának fiára és a magyarság jövőjére vonatkozólag. Viszont protestáns létére hűen emlékezett meg az ország felajánlásáról. Szerinte Szent István halála előtt így beszélt az ország főpapjaihoz és főembereihez: „Én a Magyarországot ajánlottam még régen az Szűz Mária Asszonyunknak és azt választottam patronának az magyaroknak és az Ő nevére verettem az magyaroknak pénzét. Ez okáért álhatatos szűvel szolgáljatok mindnyájan Asszonyunknak. És ha valami veszedelem

[56] 1523. évi 54. art.

[57] A gyűdi kegyhely hivatalos inquisitiója alkalmával 1757-ben a tanuk eskü alatt egyöntetűen vallották, hogy a kálvinisták épúgy járnak búcsúra a gyüdi Máriához mint a katolikusok. Angyán: A gyüdi kegyhely 85. l.

akarna jönni reátok, Ő az ő palástjával befedezi és megoltalmazza Magyarországot, mert Ő Patrona Hungariae".[58]

Ez az átmeneti helyzet azonban csakhamar tisztázódik, különösen a svájci irányzat jelentkezésével, a szentek és a szentek képeinek tiszteletéről szóló katolikus tanítás teljes elvetésével.[59] Az újítók bálványozóknak tartották a katolikusokat az Oltáriszentségről szóló ősi tanuk, továbbá a szentek, elsősorban Mária tisztelete miatt. Horvát András, a „barátból lött pap", ahogy egyik éneke végén magát nevezi, a tállyai első református lelkészek egyike a „Kétféle hitről" című költeményében gúnyos hangon már így énekel:

Fegyverrel őrzi pápa ő szerzését,
Nagy Karácsony előtt agyaras miséjét,
Tisztelni akarja az Krisztus szüléjét,
Mert Szűz Máriától várja idvösségét.[60]

A szellem fegyvereivel is eléggé ellátott prédikátorokkal a kis létszámú katolikus papság eleinte nem tudott kellő súllyal szembeszállni. Sok idő telt el, amíg az első meglepetésből és a mohácsi csatában szenvedett veszteségeiből magához tért és a protestánsok által használt időszerű fegyverhez, a könyvnyomtatáshoz nyúlt. Már az első erősebb visszavágásban, Monoszlói András Apológiájában is megmutatkozik a magyar katolikus lélek szenvedélyes Mária-tisztelete, amit részben az újítók Mária-ellenes hangja váltott ki. Dávid János írása nem maradt ránk, de Monoszlói szavaiból kitűnik, hogy szerinte Mária a protestáns tanításnak megfelelően semmivel sem volt különb a többi embernél.[61] Ezzel szemben Monoszlói világosan felállítja tételét: „A Szeplőtelen Szűz Mária bűn nélkül volt". Közben áhítatos szeretettel szól a Mária-tiszetelet magyar vonatkozásairól is. „Az, mit össze keversz itt, ravasz hamisággal, nem is felelek reájuk, megfeleltem bőségesen a II. oknak fejtésében, és oda öl minden cikkelére. Hanem ahol asszonyunk, Szűz Mária ellen támadtál és kiáltod, hogy sehonnét, az Szentírásból meg nem tudnánk felelni, hogy bűn nélkül lett volna: ilyen becsületes, drága és kiválasztott nemes asszonyunk, ez országnak oltalma, áldott Istennek szent Anyja mellett, ellened, káromkodó, ordító kuvasz ellen (kinek képét te is bálványozó Dávid nem tagadhatod, vagy akarod

[58] Szekfü: i. m. 32. v. ö. Heltai: Chronica, első kiadás 27a, 28a, 31b.
[59] Monoszloi: De cultu Imaginum 65—67. l.
[60] Szilády: Régi költők. II. k. 138. l.
[61] V. ö. Egyet. Könyvt. Káldi: 744. l. és 875. l.

vagy nem, az arany forinton és apró fehér pénzen, de az filléren is, melyeket hamis tudományodért torkonvere vonzasz hallgatóidtul, tiszteled, ládádban imádod, de imádjátok) alázatosan megfelelek."[62]

Kimutathatólag Monoszlói vetette először a protestánsok szemére hálátlan viselkedésüket Máriával szemben és megállapította, hogy hiába kiabálnak mint „ordító kuvasz" Mária ellen, Mária felettük is királynö. A katolikusokra kent bálványozás rágalma visszapattan a protestánsokra, akik az aranyat és azon Máriát is kénytelen-kelletlen imádják, képétöl megválni, uralmától megszabadulni nem tudnak.[63] Ezt az állítást abban a tényben is igazolva látták, hogy még a protestáns erdélyi fejedelmek is pénzükre az évszázados szokás szerint a Magyarok Nagyasszonyának képét verették.[64]

A tan kifejlése újabb lökést kapott annak a vitapontnak kölcsönös fejtegetésénél, hogy vajjon melyik az igaz magyar vallás: a katolikus vagy a protestáns? Ki az igaz magyar: a pápista vagy az újhitű? Mindegyik fél kisajátította magának az igaz magyar jelzöjét és a maga módja szerint próbálta bizonyítani, és a másikra tolni az „ország romlásának okait". Igy tette ezt Magyari 1602-ben kiadott híres munkájában. Szerinte a romlásnak nem lehet egyéb oka mint a bűn, melyért az Úristen ostorozza a magyarságot. De a bűnök között legnagyobbnak mondja a katolikusok hamis tudományát, aminek alapján őket vádolja az ország pusztulásáért.[65] Magyari egyik legfőbb vádja a pápisták bálványozása, nem utolsó sorban a szentek, fökép Mária tisztelete. De előáll azzal is, hogy voltaképpen ők tartják az ösi hitet, a pápisták az újítók, akik bevezették többek közt „az Boldogasszony és több szentek innepe ülését".

A vád azonban nem száradt a katolikusokon, mert Pázmány Péter rövid idön belül válaszul írt Feleletében nemcsak

[62] Monoszloi: Apológia. 30. l.

[63] Kopcsányi: i. m. 416. l. „Bezzeg gyomorból bosszankodnak az új vallásra lázadt emberek, a megmondott budai végzésért, de hiába törődnek, mert akaratuk ellen is oltalmazniok kell Boldogasszony tisztességét, midőn az Ő képét erszényekben is hordozzák, sőt vasas ládájukban ugyan őrzik. De nehéz az ösztön ellen rugódozni. Ha lehet töröljétek el a Boldogasszony képét a magyarországi aranyakról! Csak hiába tanácskoznak Szent István király vallása ellen és az Isten anyja ellen!"

[64] Phoenicius: Nemcsak a katolikusok, hanem az újítók is megülik a Nagyasszony ünnepeit. Luther és Kálvin ezeknek lelkéből sem tudta kiölni Mária szeretetét. I. m. 22. l.

[65] Pázmány: Felelet Magyari könyvére. I. k. 22. l.

visszautasította Magyari „hazugságát, gyalázását és káromlását“,[66] hanem megmutatta, hogy „az luteristák okai minden nyomorúságinknak és kárvallásinknak“.[67] Könyvének egyik tétele szerint: „az megholt szentek tiszteletiben nincs semmi bálványozás, a Boldogasszony tisztelete ősi erény a magyarok földjén“. Rámutat arra is, hogy „Magyarország ötszáz esztendeig erös és törököknek rettenetes ország volt, melyben sok jó fejedelmek voltak ... Magyari uram! Ha a magyar nemzetséget ezelött szerette, oltalmazta és felmagasztalta, ha dicsőségben, böségben és békességben tartotta mindaddig, míg az mi hitünkön és vallásunkon volt, ha akkor kezdett romlani és pusztulni, mikor a ti új tudománytok támada, hogy mered ezt mondani, hogy az mi vallásunk oka ez romlásnak.“[68]

Majd bizonyítja, hogy az ősi magyar hit a katolikus.[69] A Bonfiniből vett bizonyítékai jórészt a Boldogasszony tiszteletének kimutatása a magyar történelemben. „Boldogasszonyt, Magyarország patrónájának fogadá ez a magyar király, sok szentegyházakat építtet és végre 1034. esztendöben Boldogasszony mennybevitele napján, (mely napot, hogy a magyar nemzet mindenkor megillené, az erősen megparancsolta vala) meghala. Szent László király Váradon Boldogasszonynak emlékezetére szentegyházat és várost építene.“[70] Szenvedélyesen vágja oda ellenfelének: „Hunyadi János, azt, ki te emlegetsz, nyilván nem volt Luther katonája, hanem Boldogasszonyé! Mikor Nándorfehérvár ótalmára méne, Kapisztranusz János barátot vivé el véle, kinek könyörgésével győzé meg a törököt. Mikor ugyanottan betegségbe esett volna, az Boldogasszony templomába viteté magát az nagy-beteg ember“[71] ... „de azt állítom, Te magad sem állítod, hogy Magyarországban csak egy luterista vagy kálvinista király lett volna is, mert bizonyos dolog, hogy mindnyájan a mi hitünkön voltak

[66] U. o. 105. l.

[67] U. o. 25. l.

[68] U. o. 22. l. V. ö. Illyés A.: A keresztyéni életnek. III. k. Előszó.

[69] Később ezt a kérdést Csete is tárgyalta. „Az időben hol voltak a református akadémiák? Hol volt a püspökjük, ki volt a neve? Hol? Belgáknál-e vagy britanniai szigetben vagy szigeten s még azon túl is? Csuda, hogy szekerekkel a Bibliát, a nagy- és kiskátét nem hozták be tanítani Krisztushoz hódoló magyarokat... Vagy talán igen elhanyatlott és szeretetben meghűlt embereknek kellett lenni akkori református ecclésiákban, hogy a magyarokat Istenhez téríteni nem jöttek, annyi hivatalra. Vagy talán akkor még ez a talentom elásva volt a föld gyomrába, mondjam-e vagy a gehennában? I. m. 186.

[70] Pázmány: Felelet Gyarmati csacsogásira I. k. 183. l.

[71] U. o.

és ezelőtt kilencven esztendővel tinéktek Magyarország híreteket sem hallotta és így meggondolhatod te magad, hogy ti nem tartottátok az országunk boldog állapotát, melyet most megháborítottatok."[72]

Hogy a köztudatban már ekkor mennyire benneélt a Regnum Marianum gondolata, mutatja Gyarmati támadása is. Szerinte a katolikusok „a pogányok módjára országokat, városokat osztanak a szentekre és az ő gondviselésükre bízzák, mintha az Isten csak hivalkodnék: Magyarország Boldogasszony tiszti, Lengyelország Szent Szaniszlóé, Csehország Szent Venceslausé, Róma Szent Péteré és Pálé".[73] Alvinci Péterhez intézett első levelében Pázmány ismét elöhozza a protestáns vádat: „Az szenteket pedig és legföképpen pedig Szűz Máriát üdvözítőnek, reménységteknek tartjátok és az Istennek a világ vezénylésében és gondja viselésében méltóságos forgódását ezekre úgy mint újonnan találtatott istenekre osztottátok".[74]

Ezekből a protestáns megnyilatkozásokból világosan láthatjuk, hogy a magyarság Mária-tisztelete szoros összefüggésben volt nemzeti érzésével, Máriát országa különös patrónájának tartotta. A Mária-tisztelet majdnem kizárólagosan csak magyar vonatkozásban jelenik meg polemikus íróink műveiben. Bizonyításra elégségesnek tartják a magyar történelem példáit. A Kalauz is magyar történelmi eseményeket sorakoztat fel Mária csodás közbenjárásának bizonyítására.[75]

Pázmány föképpen prédikációiban mutatta magát a Regnum Marianum gondolatát átérző léleknek. Amikor a kánai mennyegzőn végbement csodában a Szűzanya közreműködését tárja hallgatói elé, a Szent Szüz elé áll kérésével: „Ó áldott Szüz! Ó Magyarországnak kegyes asszonya! Tekints a mi sok fogyatkozásinkra: szánd meg a mi nagy romlásunkat. Csaknem megholt, akit Te szerettél: csaknem elfogyott a Te országod nemes asszonynak. Azért állj elö a Te szent Fiadnál; mond azt Neki: Fiam, az én országomban megfogyatkozott az igaz hit: nincs igazság, nincs isteni félelem, nincs

[72] U. o. 184. l.

[73] Pázmány: Felelet Gyarmati csacsogásira. II. k. 377. l.

[74] Pázmány: Öt szép levél. II. k. 517. l.

[75] Pázmány: Kalauz. III. kiadás. 977. l. E kiadás egyik fejlécén a magyar címer és a Szűz Mária-monogram foglal helyet, Patrona Hungariae felirattal. 1659. évi nagyszombati Kalendariom első lapján is a koronázott Magna Domina trónol, mellette a magyar címer és a Magyar Szent Korona országainak címere.

ájtatosság benne. Vízzé vált az ő bora. Nagyrészből tévelygésre fordult igaz vallása, elpusztult szentegyháza. Édes hazám, Magyarország, ha a Boldogasszony tanácsát követed és magadat megesmervén abban eljársz, amit az Ő szent Fia parancsol, foganatja lészen a Szűz könyörgésének."[76]

Tehát a katolikus megújhodás vezére a protestantizmus megjelenésében látja minden bajnak a gyökerét. Hirdeti, hogy a Boldogasszony hütlen elhagyása döntötte veszélybe a nemzetet, de segítségre is csak Máriánál számíthat a leromlott nemzet. Pázmány a régi Mária-tisztelö magyarok példáját követi: „Te elötted földre borulok és nemcsak prédikálásaimban felvállalt fáradságimat Te kezed által Istennek nyujtom, hanem elsőben bűnös fejemnek, azután ennek a Te országodnak irgalmat kérek. Édes asszonyunk, monstra Te esse Matrem, kérjed Szent Fiadat, hogy a magyar nemzetben gerjessze fel az elaludt ájtatosságot, gyomlálja ki az eretnekségeket, zabolázza a káromlókat, világosítsa meg a bünbe merülteket és hozzon ki mindeneket a bünök és tévelygések sötétségéből, hogy mindnyájan egy szűvel-lélekkel híven és igazán szolgáljunk Teremtönknek."[77]

Kifejtve adja elö a tant a máriás irodalom egyik jeles képviselöje, Kopcsányi Márton Boldog Szüz Mária élete cimü monográfiájában. A szerafi szerzetes az ugyanezen rendben lévő elődjétöl, Temesvári Pelbárttól meríti nagyrészben anyagát. Öt részre osztott művének ötödik része teljes egészében önálló eredetű munka. Ebben fejti ki az ízig-vérig magyar gondolkozású szerzetes, hogy Mária országa az égi királynö elhagyása miatt bűnhödik. Versben idézi a történelmet:

„Magyarország apostoli királya
Szent István, ki volt Géza fia,
Érsekségeket, sok püspökségeket,
Fundála sok szerzeteseket.
Hogy egy szívvel, lélekkel ez országban,
Maradnánk római vallásban.
De mivelhogy örököst nem hagyhata,
Népét Szűz Máriára bízta.
Hogy lenne Magyarország patronája,
A Krisztus előtt szószólója.
Valamig ezt javallá mi nemzetünk,
Sok ideig volt boldog igyünk,
De megvetvén Máriát ottan romlánk,
Ezt hirdeti pártütésünk s nyavalyánk.[78]

[76] Pázmány: Prédikációk. VI. k. 325—330. l.
[77] Pázmány: Prédikációk. VI. k. 326—327. l.
[78] Kopcsányi: i. m. 411. l.

Kopcsányinak már szemébe ötlik az 1523. évi 54. artikulus. „Senki ne csudálja — írja — hogy a keresztény magyar eleink azt végezték 1523. esztendőben Rákos mezején, hogy a lutheránusok megfogattassanak, úgy mint a Boldogasszony ellenségei és megégettessenek, mert a régi elkárhozott eretnekségekkel oly igen idegenek az Isten anyjához, hogy csak az angyali üdvözletet sem akarják velünk elmondani, noha mennyei tudomány és megvagyon az Isten könyvében; sőt valahol az alkalmatosság adatik, tisztességét kisebbítik, tagadják esedezését érettünk és mireánk is bálványozó nevet költenek mondván, hogy megfosztjuk Istent tisztességétől, akik őtet segítségül hívjuk mennyei Királynőnek mondván és Magyarország Patronájának a mi Szent Királyunkkal."[79] Az idegen tanítás után siető magyarságnak szemére veti, hogy a saját magyarságát tagadja meg, idegen útra tér, amikor elhagyja ősei hitét, azok erényét és egyszersmind ezzel tönkreteszi az országot.

Van azonban kiút a bajból. Amikor népét ostorozza a baj miatt, egyben rámutat a segítségére is:

„Magyarország patronája,
Menynek, földnek Királynéja,
Hozzád óhajtók gyámola,
Bánkódók vigasztalója
Tekints a Te oltalmadra
Bizott Magyarországodra.
Kinek nyargalja mezejét
Mahomed; fogyatja népét.
Fővárosit új tanítók,
Dögleltetik oltárrontók.
Maguk egymást pártütéssel
Erőtlenítik veszéllyel,
Luthert, Kálvinust dícsérik,
Szent István hitét nevetik,
Szent Lászlónak, Szent Imrének,
Nincs böcsüje e szenteknek.
Méltán szenvedünk sok csapást,
Sok pusztulást, sok kárvallást.
Ez zsoldja az új vallásnak,
A hitben válogatásnak,
A hittül elszakadásnak.
Szabadságra lázadásnak.
De vagyunk még ó Mária!
Magyaroszág Patrónája!
Kik a régi eleinket
Követjük; s áldunk tégedet.
Kik e világi inségben

[79] Kopcsányi: i. m. 5. l.

Hozzád óhajtunk mennyekben.
Nyerj az Anyaszentegyháznak,
Győzedelmet királyunknak.
Országunkban békességet,
Igaz hitben egyességet."[80]

A Kopcsányi könyvében közölt ének a XVII.—XVIII. század imakönyveiben széles körben elterjedt és hozzájárult ahhoz, hogy a katolikus lelkek telítődjenek a Regnum Marianum utáni vágyódással. Ne csodálkozzunk, ha néha keményebb hangot üt meg az újítók ellen. Ezek durva támadásaikkal sértették a katolikusok legkegyeletesebb érzületét. A hitviták szenvedélyes harci modora, illetőleg a mindkét oldalon előforduló durva támadások nemcsak a keresztény gondolkodást, hanem az általános emberi jóízlést is sértették. Többször jegyeztek fel ahhoz hasonló esetet, amiről a protestáns üldözés elől Felsőbányára menekült jezsuita páter értesít bennünket. Miután a Boldogságos Szüz tiszteletére dedikált templomot fegyveres csapatokkal megtámadták, a templom belső berendezéseit összezúzták, az értékes szent edényeket és ruhákat elrabolták. A templom külső falán elhelyezett dedikációs felirat: „Templum Beatae Mariae Virginis, Reginae Coeli", Reginae szavából a — nae szótagot eltüntették, hogy ezzel is gúnyolják Máriát.[81]

Hogy a szenvedélyes harc által elvakított protestánsok mennyire nem válogattak az eszközökben, láthatjuk a jezsuita Ajkay Istvánnak Erdődy György grófhoz intézett leveléből: „Rettenetes dolog, hogy a kálvinista és luteránusság mindenütt praevaleál... irtózásra való dolog, kit írnak Eperjesről, hogy a P. jezsuita uraméktól erővel elvévén a templomot, az oltáron lévő Boldogságos Szüz képét kivesszöztették vénaszszonyok által, mondván, eredj ki Marinka, már elég ideig itten laktál és ganéj közé ásták. De másnap ugyancsak az oltáron látták, az honnan egy mocsáros rút vízbe vetették, de ismét másnap az oltáron találtatott, kezében lévén nagy vesszö, melylyel a csudatévő kép fenyegette a bejáró kálvinista eretnekséget, kik is megijedvén, visszaadták a templomot. Hogy is várhatnánk Isten áldását országunkra, mikor másutt is megismétlödnek ilyen esetek".[82]

Amikor a Pázmány által erős lendülettel elindított katolikus restauráció bőséges eredményeiben kibontakozni kezdett

[80] Kopcsányi: i. m. 413. l.
[81] Meszlényi: II. Rákóczi Ferenc. 283. l.
[82] U. o.

és tömegek találtak vissza az ősi hithez, ismét Máriát látták meg a Regnum Marianum írói a háttérben. Mária nem engedte, hogy népe az igaz hit elhagyásával az eretnekség és az erkölcsi megtévelyedés útvesztőjén a végromlásba rohanjon. Azért mint valami átkos pestis eltávoztatásáért könyörög a Mária-tisztelő magyar:

Irtsd ki édesanyánk az eretnekséget,
Magyar nemzetedből a hitetlenséget.
Hogy mint Isten Anyját régen tiszteltenek,
Úgy minden magyarok most is dcsérjenek.[83]

A máriás ország eszméjének terjesztésében vezető szerepet betöltő hitbuzgó nádor, Eszterházi Pál herceg. harcos résztvevője a protestantizmust visszaszorító katolikus megújhodásnak, mely a török kiszorítása és Erdély visszafoglalása után újult erővel lángolt fel. Felfogását híven tükrözik a csíki katolikusok Mária-tiszteletére, mint a protestáns áradatot megakadályozó eröre figyelmeztető sorai: „Nem kicsiny csoda lévén az is, hogy annyi eretnekség között a régi igaz pápista hitben mindenkoráig is megmaradtanak, kit bizonyára Boldogságos Szüz értek való törekedésének is kell tulajdonítani".[84]

Egyre jobban úrrá lesz a szíveken a reménység, hogy a máriás ország nem szakadhat el királynőjétől, mert Mária nem engedi vesztébe rohanni népét. „Noha eretnekségnek konkolyától országunk nagyobb része elnyomattatván sokan Nagyasszonyunk ellen pártot ütöttek, mindazáltal, mely kegyes, irgalmas és szorgalmatos gondviselését mutatta légyen ezekben az időkben is Magyarországhoz ez a boldog Pátrónánk, alig foghatja meg valaki elméjével. Hogy a minden istenes, ájtatos, szent dolgok ellen felfegyverkezett eretnekségnek dühösködése megzaboláztatott."[85] A Regnum Marianum gyermeke nem emlegeti a restaurátorok érdemeit, papok és világiak munkásságát, mert minden eredményt a „Boldogasszony reánk vigyázó jóságának" tud be.

A századfordulóra esik a Regnum Marianumot legmélyebben átérző és megprédikáló jezsuitának, Csete Istvánnak a müködése, akinek a fejtegetéseihez újabbat a Regnum Marianum eszméjét tekintve senki sem tudott füzni. Ez az országszerte ismert jezsuita népszónok a Szüzanyával kapcsolatban

[83] Gacs: Szoszna Demeter. 60—67. l.
[84] Eszterházi: Mennyei Korona. 130. l.
[85] Eszterházi: i. m. 703. l.

nem tudott másról beszélni, mint Magyarország Patrónájáról. Az elmondás után csak félszázadra megjelent prédikációkat Györtöl Kolosmonostorig az ország különböző részeiben mondotta el. Különösen Mária ünnepeire hívták meg ünnepi szónoknak. Hallgatói elé tárta Mária és a magyarság fentebb kifejtett viszonyát, majd rámutatott a protestánsok bünére, amely nem kisebb mint felségsértés és hazaárulás. Azért mint hazaárulókkal szemben kell az ország vezetöinek fellépniök Mária ellenségeivel szemben. Viszont Mária-tisztelö katolikusnak és jó hazafinak lenni szerinte egyet jelentett. „Ó, nem hazafia, valaki nem Boldogasszony szolgája! Miért tapodja Mária földjét Mária ellensége? Pirulj orca! Bizony valamint a hitszegés elpártolás nélkül nem lehetséges, úgy nekünk nem kicsiny dicsöség és öröm Mária cselédinek lenni és neveztetni Szent István holta után is."[86]

Végül oda fejlödik elgondolása, hogy egyáltalán nem is lehet magyarnak tartani azt, aki nem hüséges Mária-tisztelö, amint a következö szállóigévé lett mondat mutatja: „Quisquis Ungarus audire amat, aut Marianus sit, aut si Dominam suam amare renuit, Ungarum exuat".[87] Tehát Mária országában nincs létjogosultsága annak, aki Mária tiszteletétöl távol áll. A szónok kemény, de logikus megállapítása szerint a protestánsok a legjobb módszert alkalmazták, hogy a nemzetet romlásba döntsék. Felveti a kérdést, mit kell tennie annak, aki a magyar nemzet árulója és megrontója akar lenni? „Ami a legféltöbb java az országnak, sokan azt gondolják, tanácsom céloz a nemesi rendekre és régi szabadságra. Az ország szárnyait metéljék el, törvényeit bontogassák és rontsák el. Közel sem oda jár elmém. Nem erös várakban és véghelyeken, sem nemesi szabadságon és törvényeken fundáltatott ennek a hazának megmaradása... hanem ha véremet, édes nemzetemet árulni kívánnám, azt tanácsolnám, hogy Boldogasszony tiszteletét minden mesterséggel töröljék, vágják ki ... Rontsák el a dekrétumban, országházában, oltárokon és köfalakon, zászlókon, arany-, ezüstpénzen, valahol írva találtatik a titulus: Patrona Hungariae."[88] Ha mindezt sikerül megtenni, „akkor énekeljetek az országnak requiemet"!

Mária kultuszának fellendülése nem engedte erre a sorsra jutni országunkat. A szentistváni máriás ország dicsösége és

[86] Csete: i. m. 16. l.
[87] Fridvaldszky: i. m. 122. l. V. ö. Nedeczki: i. m. praxes 4.
[88] Csete: i. m. 26. l.

boldog kora kezdett ismét visszatérni.[89] A katolicizmus erőfeszítése nemcsak megállította a protestáns térhódítást, hanem lassanként a teljes győzelmet, a régi hit egyeduralmát helyezte kilátásba. A remélt győzelem is Máriának lesz köszönhető: „Boldog szemek, kik megérik és látják azt az aranyidöt, mely az országot ismét egy hitben, lélekben fundálja, visszatérvén kiki az ö lakóföldébe és birodalmába. Akkor a letöretett arany-ágak és csillagok Mária koronáján új világossággal tündökleni kezdenek, kinek kerületiben lehetnek gyöngyökkel kirakva ezen betűk: Anno Jubilaei redient omnes".[90]

A török veszedelem hatása.

Az áthidalhatatlan mély szakadék a nyugati keresztény magyar és a keleti pogány török között a magyarság számára lehetetlenné tette a harcnélküli meghódolást a török erőszak előtt. Ezért vállalnia kellett a véres szenvedéssel és gyötrelemmel-teli küzdelmet félezeréves keresztény kultúrájáért, a pogányságtól fenyegetett keresztény hitéért, magyarságáért, azokért az életformákért, amelyek nélkül számára a lét nem jelentette az életet, hanem a nemzeti és vallási pusztulást.[91]

Az egyéni szenvedésekkel elgyötört, a hitét és hazáját védö magyar az éghez fordult segítségért. A XVI. században katolikusok és protestánsok egyformán az Istentől várták a segítséget. A protestáns Szalaszegi György prédikátor így imádkozott: „Ó örök mindenható Úristen, mi szegény nyomorultak, ennyi sok csetepaté, zanabonában és háborúságunk idején, mert a pogány népek országokat pusztítnak, csak Tehozzád folyamodunk. Adjad Úristen, hogy a mi fölséges császárunk megerösíthesse az ö jobbkezét és fölfegyverködhessék minden herczegivel, vezérivel, kapitányival és fönépével egyetömben, kik az Istennek törvényéért és alattvalókért hadakoznak és viaskodnak."[92] Énekeikben is állandóan visszatér a sóhaj: „Szánjad meg Úristen mi nyomorúságinkat!"[93]

Katolikus szívekből még a mohácsi összeomlás előtt a Boldogságos Szent Szüzhöz szállt a könyörgés, mert rettegve látták a vészes jövö közeledését. Amikor Geszthy László deák szerint

[89] Magyarországnak jeles. 12. l.
[90] Csete: i. m. 51. l.
[91] Hóman—Szekfű: i. m. IV. 103—101. l.
[92] Hóman—Szekfü: i. m. IV. 107. l.
[93] U. o.

..Az végek valának mind elveszendőben,
Ezerötszázhuszonöt esztendőben."

akkor így jajdul az ég felé a hazáját féltő magyar imája:

„Isten, Szűz Mária háborútól védjen."[94]

Az egyszerű ferences költő, Vásárhelyi András is a Szent Szűzhöz folyamodik, amikor hazánk egén tornyosuló vészes felhőket látja:

„Angyaloknak nagyságos Asszonya,
Úr Jézusnak Bódogságos Szent Anyja,
Mennyországnak szépséges ajtója,
Paradicsomnak nagy szélös kapuja!

Sirodalmas nekünk sziletésünk,
Féledelmes mi sok iszomatunk,
Rettenetes nekünk bajvívásunk,
Ha Te nem lész mi nagy táplálásonk.

Halottaknak megszabadítója,
Terekeknek megnyomórítója,
Királoknak jótanácsadója,
Magyaroknak megoltalmazója."[95]

A Mária-tisztelő magyarság nehéz sorsából nem maradhatott ki Mária személye annál inkább, mivel a történelem bizonyságokkal szolgált, hogy Mária sokszor megsegítette hadbanálló népét.

Az egész Egyházban különös elevenségre kap a Máriától jövő segítség gondolata, amikor V. Pius pápa szent szövetséget hoz össze a török ellen és a rózsafüzért jelöli meg hathatós eszközül, amellyel a keresztények kikönyöröghetik a pogányság letörését.[96] Ő maga is naponként elmondotta az ajánlott imádságot. A „Keresztények Segítségéhez" már ennek előtte is imádkoztak az Egyházban, de a fényes lepantói győzelem eggyel több bizonyságot szolgáltatott arra, hogy Mária a keresztények megsegítője. Ez a megszólítás mint a Boldogságos Szent Szűz egyik legszebb címe, belekerült a loretói litá-

[94] Szilády: i. m. 205. l.

[95] Szilády: i. m. 175 és 206. l.

[96] Eszterházi: Szűz Mária szombattya 73. l.: „Az szent olvasónak, mely az Boldogságos Szűz tiszteletére rendeltetett, hasznos voltát az egész Anyaszentegyház érzi és akkor kiváltképpen tapasztalta, midőn Joannes Austriacus, V. Károly Római Császár idejében a tengeren a törökkel megharcolván, tüzes eső esék az török hajókra az égből és nagy diadalmat ada a keresztyénségnek, elégvén az ellenségnek minden hajói, mely a Szentolvasó Kongregátiónak tulajdoníttaték, az kik t. i. akkor azon szent olvasót ájtatosan az egész keresztyénségben mondák".

niába, sőt ezen a címen az Egyház ünnepet is rendelt Mária tiszteletére.[97]

Ha Egyházszerte ilyen bizalom nyilvánult meg a Szent Szűz iránt, mennyivel inkább mondhatjuk ezt hazánkról, amely mint a kereszténység védőbástyája állott a mohamedánizmus pusztításaival szemben. Amint a török gyakori hadjárataival és szüntelen betöréseivel állandósult a veszély, fokozódott a szenvedés, éppen így fokozódott a segítséget kérő könyörgés is a „terekek megnyomorítójához". Ezekben az imákban találjuk meg elsősorban a gondolatot, hogy a Patróna anyai gyengédséggel és gyámolító szeretettel védi a Szent Istvántól rátestált országot. Monoszlói idézett szövegében „ez országnak oltalma" kifejezés sem vonatkozik másra, mint a törökök támadása ellen segítséget nyujtó Nagyasszonyra.

Sajnos, e korból a kéziratok pusztulása és a nyomtatás késői kihasználása miatt a Mária-tiszteletre vonatkozó forrásaink is gyér számban maradtak fenn.

Hosszú időn át felülmúlhatatlan népszerüségnek örvendő és még ma is használt Pázmány-féle Imádságoskönyvben a Boldogasszony litániájában a következő, bizonyára már jóval előbb használt esedezést találjuk:

„Hogy a mi királyunk ellenségin nyer győzedelmet,
Hogy a keresztyének seregét minden veszedelmtül megoltalmazd,
Hogy a Te oltalmadra bízott Magyarországot megszabadítsad és igaz hitre vezéreljed:
Kérünk Téged, hallgass meg!"[98]

A Magyarország Oltalmazója könyörgés beiktatása a lorettói litániába a Keresztények Segítsége könyörgés után először az 1651-ben kiadott Kisdi-féle Cantus Catholici-ben van meg.[99] Ezentúl általánossá lett a magyar nép kedvelt imáiban, a litániákban a könyörgés éppen a török veszedelem elhárítására. Olyanná lett a török pusztítás a magyarság szemében, mint a megújuló pestis, amely ellen nem volt megfelelő védekezési mód. Pusztított gyermeket, öreget, elrabolt szülőt és jegyest, bizonytalanná tette a holnapot. Amint a természeti csapások, döghalál, éhínség, égiháború, „köesö",[100] szárazság ellen védelmet úgyszólván csak az imában keresett a hivő lélek, úgy litániájába foglalta a mindezeknél rettegettebb ellen-

[97] Beissel: i. m. 89. l.
[98] Pázmány: Imádságoskönyv II. k. 245. l.
[99] Cantus Catholici 205. l.
[100] Hóman—Szekfű: i. m. IV. k. 107. l

séget, a töröktől.[101] Ennek nyomán megérthetjük, hogy Pázmány és a Cantus Catholici máriás könyörgései milyen mélyen szántottak az állandó háborúságok között vívódó magyarság lelkében. Igy a fegyveres küzdelemmel párhuzamosan haladott a nemzet imádsághadjárata is.[102]

Kopcsányi Márton fejtette ki először részletesen azt a köztudatban lévő gondolatot, hogy a sok csapással sujtott magyarság hogyan maradhatott fenn és fennmaradásában mi szerepe volt Máriának: „Sokan csudálják e mi országunknak ennyi sok változások, háborúságok, pártütések miatt csak e mostani állapotát is. Török, tatár és egyéb szomszéd nemzeteknek nemrégi hatalmas felfegyverkezett sokasága között megmaradását. (Kik tüzzel-vassal látatnak vala megemésztetni.) Nagy könyörületességéből lőn az Istennek, hogy a mi nemzetünk is úgy nem jára a pártütésért, mint Ausztria, Styria, Cseh- és Morvaország.[103] Bizony nem a mi erőnknek, nem a mi sokaságunknak, nem a mi egyezésünknek tulajdoníthatjuk, hogy mi is el nem tapodtatánk, szabadságunk el nem vesztönk, én minden bizonnyal elhittem és ilyen hitem mellett kész vagyok meg is halni, hogy a mi kegyelmes Urunk magáért, az ő Szent Anyjáért és Szent Istvánért oltalmazta meg ezt a mi nyomorult hazánkat".[104]

Amint láthatjuk, Szent István felajánlása nem maradhatott ki a magyar Mária-tiszteletből. A nemzet véleménye szerint a Szüzanya pártfogása Szent István felajánlásában gyökerezik. A Szent Szüz a magyarságot pártfogásába vette és védőpalástját kiterjesztette országára. Szépen érzékelteti ezt a gondolatot a székesfehérvári jezsuita, ma ciszterci templomnak Sambach Gáspártól származó freskója. A kép közepén a csillagkoronás égi királynő, lába alatt a hold, ölében az isteni gyermek, s fogadja Szent István király hódolatát és az ország felajánlását. Alul a mező közepén karddal a kezében angyal ereszkedik alá a mennyei udvarból annak a jelzésére, hogy az égi királynő angyali sereget küld a felajánlott ország védelmére.

[101] „Nos ergo populus tuus, nos haereditas tua, ad Te sic clamamus: a fame libera nos o bona Domina! O bona Domina, o clemens Regina nostra, libera nos etiam a bello saeviente! Ne permittas sacras et tibi dicatas aedes imbusta converti, ne sinas devotum catholicum populum hydrinis capitibus subiici et regnum tuum penitus everti." Kollenicz: Stella triplex 460. l.

[102] Galla: Borromei Károly 19—20. l.

[103] A szerző itt az említett országrészeket pusztító harmincéves háborúra gondol.

[104] Kopcsányi: i. m. 10. l.

Egykorú Mária-énekeinkből bontakozik ki igazában a török veszedelem hatása Mária-tiszteletünkre. A XVII—XVIII. század énekeskönyvei tele vannak panaszos, siránkozó, könyörgő Mária-énekekkel, amelyek elsírják a haza romlását, a pogány hadak pusztítását, a keresztények szenvedését. Felcsillan bennük a dicső mult, a nagy királyok Mária-tisztelete és a Nagyasszonyba vetett szebb jövő reménye. A Kisdi-féle Cantus Catholici énekéből ilyenformán száll az esdeklés Máriához:

„Ez országnak Te vagy főgondviselője,
Mindenekben legserényebb segítője,
Ellenségtől megmentője,
Híveid reménységének felébresztője.

Szent István első királyunk hogy meghala,
Ez országot akkor Néked hadta vala,
Hogy lennél gyámolítója,
Mindenféle ellenségtül oltalmazója.

Szentséges Szűz azért mostan kérünk,
Esedezzél Szent Fiadnál miérettünk,
Szánja meg mi veszedelmünk,
Adjon, esendezz, békességes életet nekünk."[105]

Igy énekelt az állandó háborúságba belefáradt magyar nép békésebb napokért oltalmazó Asszonyához. Sokszor gondolt ugyan a hütlen elpártolásra, amit a magyarság egy része elkövetett, de meggyözödése maradt, hogy Mária továbbra is népének tartja Szent István örökségét:

„. . . .vagy még mi Anyánk,
mert éppen el nem hagyánk,
Hozzád méltán folyamodánk,
Amint Szent István atyánk:
Kitől régen tanulánk,
Hogy még leszesz Patronánk;
Addig remélhetjük, hazánk
Nem omlik, mint romlott ház reánk."[106]

Mint jellemző példára a költő Zrínyi Miklós esetére hivatkozhatunk. A máriáslelkü hadvezér, a katolikus megújhodás diadalának epikusa, aki múzsául is a Szent Szüzet választotta, a csáktornyai erdöben megverte a tízszeres erővel ellene vonuló belgrádi pasát. A győzelmet a Boldogságos Szüz cso-

[105] Cantus Catholici 255. l.

[106] Gacs: Szoszna Demeter, 101. l. Az utóbbi énekeskönyvben közölt Mária-énekek majdnem kivétel nélkül a Nagyasszonyhoz esedeznek az országért.

dálatos segítségének tulajdonította és erről Lipót királynak küldött jelentésben is hitet tett.[107]

Hogy a máriás szellem mennyire uralkodott a katolikus lelkeken, mutatja XI. Ince pápának Buda felszabadítására Lipóthoz küldött üzenete, amely az ostromló keresztény sereg jelszava lett. „Beata Virgo Dabit Auxilium!"[108] Lipót császár és király vallásos lelkét is mélyen megragadta királyi őseinek máriás lelkülete. Mária által kiválasztott magyar királynak vallotta magát és az égi királynő segítségében bízva küldte seregét Mária országának felszabadítására. Buda bevételénél — mondja a legendás história — bizonyságot is tett a Magyarok Nagyasszonya támogató jelenlétéről, amikor budavári templomában a szobrát elzáró fal csodálatosan leomlott és Szent Fiával az ölén elötünt istenanyai alakja. Az ostrom után Mária katonái külsőleg is kifejezték meggyőződésüket, hogy Úrnőjüknek tulajdonítják győzelmüket. A diadalmas bevonulásnál a pápa követe, Marco d'Aviano atya a Szűzanya szobrával elsőnek lépett be a várba.

Nem kevésbbé mutatja a Regnum Marianum gondolatának elmélyülését az a máriacelli zarándoklat, amelyet a zalánkeméni győzelem után maga Eszterházi Pál nádor szervezett meg kifejezetten a Magyarok Nagyasszonyához. A zarándoklat, egykorú leírás szerint, barokk fényben és pompában zajlott le. A résztvevők száma tízezer körül mozgott, ezeknek jó része hivatalos személyiség volt. A zenés menetnek résztvevői nagyszámban a Szent Szüz fehér-kék színeibe öltöztek. A rózsafüzér tizenöt titkát jelképes fehér, piros és aranysárga ruhába öltöztetett tizenöt gyermek képviselte. A zarándoklat megérkezését követő napon hálaadásképpen az említett győzelemért a templom körül ünnepélyesen körülhordozták a Boldogságos Szüz képét, melyet Nagy Lajos ajándékozott a kegyhelynek. A kegykép visszahelyezése után ágyúlövések, dob- és harsonazengések között tartották meg a Te Deum-ot.

A török felett aratott és a Boldogságos Szüznek tulajdonított másik győzelem a zentai csata volt. Különös jelentő-

[107] Relkovic: Patrona Hungariae 274. l.

[108] E szavak első betűinek összeolvasása az ostromlott vár nevét adja. A keresztény katonák felfogása szerint a Szent Szűz két ünnepe, Nagyboldogasszony és Kisasszony között Budának keresztény kézre kellett kerülnie. Szeptember 2-án valóban bevették a várat. 1710 szeptember 2-án P. Stöcklein S. J. prédikációjában a katonák e meggyőződését és Mária szerepét Buda elfoglalásában nyomatékosan hangsúlyozta. Némethy: A budavári templom 106—107. l.

séget, mintegy magyarázatot szolgáltatott a keresztény Magyarország teljes felszabadításához a pócsi Szüzanya csodája, majd Bécsbe vitele és itt áhítatos tisztelete. Pócs község templomában a Szent Szüz a magyar népért és annak felszabadításáért drága könnyeit hullatta. Az eredmény a Délvidék teljes felszabadítása lett.[109] A több helyen előforduló Szűzanya-képek könnyezését is a népe iránti szeretet és irgalom jelének vette a hivő magyar ember: „És mindezek által a képei által mit kesergett egyebet a fájdalmas Szüz, ha nem amiket nyomorult hazánk és nemzetünk felöl elöszámláltam, mert egyfelöl Fia megbántását sajnálja, másfelöl mint könyörületességnek Anyja országának és népének veszedelmén epekedik".[110]

Lipót császár és király 1693-ban a törökkel vívott győzelmes háború után külsöleg is kifejezést akart adni meggyőződésének, hogy a Szüzanyának tulajdonítja a sikert. Éppen

[109] „Kaszta János úr mintegy 1760. esztendeje táján többször egy különös belső megilletődéssel elbeszélte, hogy őseitől, nevezetesen az idő terhe alatt elroskadott nagyatyjától többször hallotta, hogy minek utána a pogány török (így szokták akkor nevezni az öregek a kegyetlen oszmányokat) Eugenius herceg, és főhadi vezérnek diadalmas fegyvere s hadi serege által Zenta város mellett 1697-ben tökéletes győzedelemmel megverettetett volna, egynémely török vitéz, ki ama török nemzetre nézve örök emlékezetes veszedelemből kimenekedett és bizonyos alkalommal ide Szegedre vetődött és talán szemfüleskedésből a mi tempomunkat megtekintette, látván az Isten Anyjának, avagy a segítő Boldogasszonynak oltárunkra helyheztetett dicső szent képét, több jelenlevő híveknek hallatára mély fohászkodással elbeszélette, sőt esküvéssel is bizonyította, hogy ugyanezen itt leábrázoltatott asszonynak megjelent képét szintén ilyen formában az említett zentai veszedelem előtt, valamint ő úgy más több török vitéz bajtársai a levegőben felemelkedve látták, ki is az ő egész táborukat iszonyú rémüléssel betölteni látszatott. Ellenben a kereszténveket ezzel hihető, hogy egy rendkívül való bátor eltökélésre és bajnok megtámadásra gerjesztette. Imé maga a hitetlen ellenség bizonyságot tett a felől, hogy Mária az Isten anyja méltán mondatik Keresztények segítségének." Ordinansz: Libanus havasai. 45. l.

[110] Mártonffi: Újólag kifakadott. 10. V. ö. Phoenicius: „Maria demonstravit se esse Hungarorum Dominam ac Patronam, dum Hungaris adversus hostes praesidio fuit".

Titkos-értelmű Rózsa 336. l.: „Ó édes Juditunk! Te harcolj miérettünk az ellenünk agyarkodó és maguk erejében bizakodó kevély pogányok ellen és azoknak, mint a Holofernes táborának elvevén szíveket, kedveket, erejeket, tanácsokat, szégyenítsd meg őket. És oltalmazd meg a mi Bethuliánkat, a már eléggé megnyomorodott szegény hazánkat, Magyarországot; hogy vígan énekelvén im ez versekkel dícsérhessünk, magasztalhassunk Téged mondván: „Tu gloria Jerusalem, Tu laetitia Israel, Tu honorificentia populi nostri!" Te Jerusálemnek, azaz Romai Catholika Anyaszentegyháznak dicsősége, Te az egész kereszténységnek vigaszsága, Te a mi magyar népünknek, nemzetünknek tisztessége, régi Nagyasszonya, örökös királynéja."

ezért Szent István példájára ismételten a magyarok Nagyasszonyának ajánlotta Magyarországot.[111]

A fentiekből láthatjuk, hogy a barokk máriás történetszemlélet és a Regnum Marianum állameszméje a XVII. század folyamán fokozatosan teljes egészében kialakult. Az ország egész társadalmát átformáló erővé azonban csak a XVIII. században lett, amikor az ország területi épsége helyreállt és a megerösödött katolicizmus ismét vezető szerephez jutott.

A barokk Regnum Marianum megvalósulása.

Magyarország máriás királyai.

A Szent Ágoston lelkében megszületett, majd a Szent Birodalomban részben megvalósult keresztény középkori eszményi állam célja a Civitas Dei-nek megvalósítása a földön, vagyis olyan életkörülmények létrehozása, amelyek közt polgárai az örök boldogságot könnyen elérhetik.[112] A magyar katolikus megújhodás korának eszményi állama a Regnum Marianum a középkor ideálállamának sajátos folytatása, újjáéledése éppen a középkori szentistváni állam ihlető hatása alatt. A természetfeletti jellegü állam célja eléréséhez természetfeletti eszközökkel is rendelkezik. A földi hatalmat, az uralkodás jogát, a nemzet erőit az égből származtatja a Szent Szüz kezén keresztül és az égi ajándék kamatait ugyanezen az úton az égbe utalja át.

Az „omnis potestas a Deo"-tan magyar értelmezésében a tárgyalt korban így hangzik: Mária országában minden hatalom Máriától jön. „Övé az ország és a Korona Szent István király testamentumából."[113] Tehát „szabados hatalmában áll annak adni, akinek tetszik",[114] aki e nagy kegyre magát alkalmasnak mutatja. Mármost az a kérdés, hogy Mária milyen szempontokat vesz figyelembe országa királyának, mintegy saját földi helyettesének megválasztásában? A Regnum Marianum királyának a megadott magasztos cél elérésére alkalmas személynek kell lennie. Az ilyen király eszményképének tudja

[111] A felajánlás szövegét lásd később.
[112] Galla: A clunyi reform. 19—20, 54—61. l.
[113] Csete: i. m. 19. l.
[114] Csete: i. m. 22. l.

Szent Istvánt,[115] Szent Lászlót,[116] Nagy Lajost,[117] Mátyást[118] és a történelem többi nagy királyát. Nagyságukat, hatalmukat, elért eredményeiket párhuzamba állítja a Máriás lelkülettel, sőt abból származtatja, átértékelésüket a máriás lelkület mértékével végzi. A királyválasztásnál az egyéni rátermettségen kívül számításba jön az apostoli lelkület Mária tiszteletének elmélyítésében.[119] Azért figyelmezteti a királyi hatalomra törekvőket: „Aki e koronára vágyna, eszébe venné, minémü törvénnyel járna a magyar Korona. Elsöben, hogy apostoli, másodszor, hogy angyali ajándék, harmadszor, hogy a Szüz Mária kezében és szabados hatalmában áll annak adni, akinek tetszik. Az okáért vagy apostol légyen, vagy apostoli férfiú, ki a katolikus hitet oltalmazza, s elébb mozdítsa az Isten tiszteletit, Szüz Mária böcsületit gyarapítsa, különben a Korona kövei nem ékesítenék homlokát, hanem terhelnék lelkiismeretét".[120] A katolikus hit hősies, példás megvallása és az apostoli tevékenység annak terjesztésében jellemzi elsősorban Mária országának királyát. A máriás király örök példaképe Szent István. Szónokaink nem győzik hangsúlyozni azt a halhatatlan érdemét, hogy a katolikus hit apostola volt népe között. Kiirtotta a pogányságot, de apostoli buzgósága a Mária-tisztelet meggyökereztetésében csúcsosodott ki. „Felséges Szent István király, királyok sorrendjében az első, de nem különben a magyarok Nagyasszonyának tiszteletében. Minden erejével arra törekedett, hogy alattvaló népét Mária bensőséges szeretetére hódítsa."[121]

Szent István Mária-tisztelete szolgál bizonyítékul hitvitázóinknak annak igazolására, hogy az apostoli király a hazai kereszténység megmaradásának zálogát és a magyarság jövőjének biztosítását is ebben a kultuszban látta. Ezért iktatta törvénybe életében, ezért hagyta parancsként halála percében a Mária-tiszteletet. Arra a kérdésre, hogy miért a Szent Szüz

[115] Bossányi: Magyar koronának megvétele. V. ö. Csobánczi: Szent Istvánnak dícsérete; Kéri: Omnis felicitas Hungariae 15. l.

[116] Cetto: Virtus Ladislai 157—185. V. ö.: Kéri: i. m. 43. l.

[117] Fridvalszky: i. m. 78. l.

[118] U. o. 108. l.

[119] „A fejedelmeknek és királyoknak több és nagyobb dolgok vagyon, tehát önekiek többet és gyakrabban kell imádkozniok, hogy tisztekben jól eljárhassanak ... Mostanában mind másképpen vagyon a dolog, mert mentül nagyobb tisztet viselnek, annál kevesbbet imádkoznak, azért. nem csoda. hogy szerencsétlenség esik rajtok." Egyet. Könyvt. Káldi 485. l.

[120] Csete: i. m. 22. l.

[121] Nedeczki: i. m. 18. l.

tiszteletét emelte ki és hagyta parancsba népének a Szent Király és miért nem a felséges Isten imádását, ezt a feleletet kapjuk: Szent István úgy gondolta, hogy népe olyan esztelenségre soha nem vetemedhetik, hogy az Istent megtagadja, de balgaságában esetleg elhagyja Máriát, ezzel ősi hite és magyarsága is veszendőbe megy. A szent és bölcs király rendelkezésével ezt akarta megelőzni.[122]

Eleve kizárja tehát a királyi hatalom birtoklásából Mária ellenségeit, a protestánsokat és a pogány törököt. „Magyarok angyali Koronája mind annyi változások, török, pogány, külső és belső háborúk között is soha sem pogány, sem eretnek före (noha kezekben is volna) nem szállhatott. Söt kegyetlen vérontások után fejek vesztésével tapasztalták, hogy a Koronán és királyi öltözeten maradott szentség illata pogány és eretnek büzt nem szenvedné és a Szüz Mária ellenségének lehelletétől futna."[123] Ezt a történelmi érvelést elsősorban szónokaink használták fel nagy elöszeretettel. Rámutattak arra is, hogy a katolikus jelölt, söt a hatalomhoz jutott király gyakran méltatlanná tette magát a királyi méltóságra, ezért a Szent Szüz választott személyét elejtette. Csete szerint így járt Péter király, Aba Sámuel, I. András.[124] Bűnül rója fel az elöbbiek kegyetlenségeit, az utóbbinak pedig, „hogy királyságának kezdetit megmocskolta vakmerő engedelemmel, hogy az eltemetett pogány tiszteletet majdnem talpraállani látta és elhallgatta, hogy a Koronához juthatnék".[125]

A Regnum Marianum államelmélete szemben állott a XVII. században feltörő királyi abszolutizmussal és a rendi államformát tartotta a Szent Istvántól rendelt és a Szent Szüztől helybenhagyott máriás államformának. Nemcsak abból a tényből szerzünk erre vonatkozólag bizonyságot, hogy a Szent Szüz a rendeknek is adott politikai jogokat, hanem föképpen

[122] A katolikus Egyház, annak hite, erkölcse és tudománya az államok szegletköve, amely nélkül nincs állandó hatalom. „Az igaz, eleven kősziklán, az erős szegletkövön építtetett és az egész világra kiterjedett Anyaszentegyház, közönséges katolikus római hit, annak megfeddhetetlen üdvösséges szent tudománya és ebben erősíttetett isteni tisztelet, ájtatosság, a lelki jóknak gyakorlása és minden tökéletesség. Ezek készítik, erősítik, támogatják, gyámolítják és örökös állandósággal megtántoríthatatlanul egyedül ezek táplálják, ezek tartják meg a földi birodalmakat és viszontag ezek nélkül romlandó, veszendő, majd elenyészendő, semmivé leendők minden országok, erőtlenek minden hatalmasságok." Biró: Firmamentum regnorum. C. 2.

[123] Egyet. Könyvt. Ünnepnapi préd. III. k. 96 l.; v. ö. Csete: i. m. 23. l.

[124] Csete: i. m. 23. l.

[125] U. o.

abból, hogy a király személyének kijelölése néha úgy fordul elö, mintha a Boldogasszony azt a rendeken keresztül hajtaná végre. „Akit rendkévül maga az Isten választa is, annak választásáról szükség hiteles bizonyságot és acceptiot tenni ide alá, mely az ország voksa által lészen meg; mivelhogy nem egy emberért választatik a király, vagy két-három urak akaratjára, hanem az országért, akiben uralkodik az Isten; azon okáért: ‚vox populi vox Dei'. A förendek és státusok akarata szükségesképpen kívántatott arra, hogy ne látszatnék az Istennel ellenkezni a kandidált személy, ha a hercegi házból született, az égböl megjövendeltetett, fejedelmi erkölcsökkel felruháztatott magyar királyságra felkenetni kívánná az egész ország."[126]

Többször és egyre eröteljesebben kidomborított tétel, hogy a magyar királyi hatalom nem örökségképpen száll nemzedékről nemzedékre egy uralkodó családon belül, hanem Szüz Mária esetről-esetre maga választja ki a megfelelö személyi tulajdonságokkal rendelkezö királyt. Bizonyságot akart szolgáltatni a Szent Szüz a magyar királlyal szemben fennálló jogáról Szent Imre halálával is. Őt még az angyali Koronánknál is felségesebb jutalomra tartotta méltónak, azért Szent Fiától égi koronát kért a szüzi királyfi számára. Szent István koronafelajánlását is néha úgy értelmezik, mintha a szent királynak az lett volna az akarata, hogy „ahhoz a mennyei záloghoz se barátság, se sógorság, se ajándék hozzá ne férhetne, egy vágással az hydra szarvait letörte, Nagyboldogasszony kezében hagyva a Koronát, hogy vagy Istennél vagy Boldogasszonnyal közölje dolgait, aki a letört záloghoz jutni kévánna; vagyha erőszakosan akarna ahhoz jutni, tudná meg, kivel kapna üstökbe".[127]

Úgy látszik az író zavarban van, amikor a fenti tételt hangsúlyozza, mert felfogásában az Árpádok joga elmosódik, de a Habsburg-ház örökösödési joga világosan áll elötte és tétele ellen ágaskodik. Ezt az utóbbi helyzetet azonban kivételnek tekinti: „Világosan kitünik, hogy az égi királynöt iure haereditario illeti meg Magyarország felett az uralom. Mostanáig (a jelenlegi ausztriai családot kivételnek kell tekinte-

[126] Csete: i. m. 186. l. Szent László megválasztásáról szólva mondja Csete: „Keresni emberek dolga, a vizsgálódás, voksolás és gond az országot illeti: ‚kit küldjünk és ki mégyen el nékünk?' Ki lészen méltó és alkalmatos a koronára, aki azt illendő szentséggel és felséggel viselje?" I. m. 144. l.

[127] Csete: i. m. 23. l.

nünk) örökösödési jogon Magyarország senkinek hatalmába nem jutott, mert Mária a magyar birodalom születése pillanatától kezdve azt magának követelte és ma is követeli".[128]

A Regnum Marianum állameszméje ellentétben látszik állani az abszolutizmussal azért is, mert a Nagyasszony a „servus et filius", „minister fidelis" és „haereditarius vasallus" királyát a népért rendeli, örökös országának szolgálatára. A király hübéri kötelessége a katolikus hit apostoli terjesztése mellett a nép, az ország védelme: „A fejedelem alattvalóinak igaz és szükséges oltalmat adni tartozik. Söt ha ereje és értéke lévén oltalmazatlanul hagyja híveit, úgy vétkezik, mintha maga tenne kárt nekik".[129]

A rex catholicus, apostolicus et Marianus legyen ezen kívül victor triumphalis, a hit bajnoka, aki Mária országának ellenségeit Mária segítségével földre tiporja.[130] A katolikusellenes felfogás, illetöleg a portához húzó politikájuk juttatta csödbe a protestáns erdélyi fejedelmeket. „Ha ki törökkel, tatárral mégyen valamely országra, bár egyébiránt ügye igaz volna is, hamis hadat visel és igazán ellen állhat minden keresztény fejedelem. Sőt tartozik is ellenállni."[131]

A katolikus hit védelme mellett a máriás király kötelessége, hogy magyar népe nemzeti jogait és szabadságát megvédje. Jólesö megelégedéssel mutatja meg a szónok hallgatóinak, hogy a Rex Marianus Mária parancsára a Konrád császárt visszaverö Szent István példájára ma is megvédi alattvalóit nemcsak a pogány támadása ellen, hanem a magyarságunkat veszélyeztetö német befolyással szemben is. „Voltak, kik a boldogul kimúlt felséges Károly császárnak füleibe azt súgják vala, hogy az aranypénzröl hagyná ki a Mária képét

[128] Phoenicius: i. m. 20. l.

[129] Illyés A.: A megrövidíttetett ige. II. k. 259. l.

[130] „A te alázatos, áhítatos szolgádat pedig, a mi fölséges császárunkat és koronás királyunkat, mint alázatos és istenfélő Mardokeust fölmagasztalja és mind lelki, mind testi halálos ellenségi ellen dicsőségessé tegye. Hogy az Istentől reábízatott népet szép egyességben, csendességben, békeségben igazgathatván, azzal együtt a fölséges Istennek és Tenéked, mint kegyes Patrónánknak, hívséges szószólónknak, a Szent Istvántól, első királyunktól választott Nagyasszonyunknak, örökös királynénknak híven szolgálhasson. Titkos értelmű Rósa: 337. l.

„Regibus Hungaris ratum, fixumque erat, non prius bellum suscipere, quam supplicationibus aliisque pietatis officiis patrocinium a coeli Imperatrice implorassent. Bello defuncti iterum gratiis agendis vacabant." Nedeczki: i. m. praxes 10.

[131] Illyés A.: A megrövidíttetett ige. II. k. 261. l.

és ahelyett a kétfejü Sast metszené reá, hallani sem akarta, mert Nagyboldogasszony nem engedte."[132]

A nemzeti öntudat felélesztésében a máriáslelkű szónokoknak tekintélyes szerepük volt. Elragadtatással beszéltek magyar hazájukról, mint az eszményi máriás országról. „Mária mennyei karok és angyalok felibe koronáztatott. Magyarország más országok felett angyali koronával ajándékoztatott. Mária koronája tizenkét csillagokkal ékesíttetett, Magyarország koronája tizenkét országokkal dicsőíttetett. Mária más országoknak is pártfogója, Magyarországnak titulus szerént való Patrónája. Más országoknak királyok adattak, Magyarországnak apostoli király. Más országok, országok; Magyarország Regnum Marianum: Mária országa. Nagy dicsőségek ezek, keresztények és annál nagyobbak, hogy a mi nemesebb Juditunk dicsőségének felséges sugári, melyeket Mária országunkra és nemzetünkre terjesztett."[133]

Végül vessünk futó pillantást a magyar katolikus megújhodás uralkodóira és állapítsuk meg, hogy alattvalóik szemében mennyire törekedtek megvalósítani a rex Marianus eszményét.

Nem szabad szem elöl tévesztenünk, hogy királyaink idegen származásúak lévén a nemzeti lélek kitermelte eszmekörbe csak katolikus gondolkodásuk révén tudtak beleilleszkedni.[134] Hiányzott bennük a magyar Regnum Marianum átélé-

[132] Egyet. Könyvt. Ünnepnapi préd. III. k. 96. l.

[133] „Ti, magyarok, Mária öröksége, Mária népe vagytok! Boldog ország. Szerencsés nemzet! Ó, vajha ma is egész országban nyelvünkön hallatnának ezek a felséges drága szók: Mária Magyarország Nagyasszonya! És anyjok tejével szopnák mindnyájan, mint az hajdani kisded magyarok. Tudom bizonnyára, hogy a tiszamelléki magyarok nem hínák tévelygéseket magyar hitnek, ha nemzetünknek tulajdon nyelvén is szólnánk mindnyájan. És amikor német, francia nyelveket méltán tanuljuk, a magunkéról nem felejtkeznénk; midőn azokat nagyra becsüljük, a magunkét is böcsössé tennénk." Egyet. Könyvt. Ünnepnapi préd. II. k. 6. l. Ugyanezen szónok szerint „Magyarország a természetnek minden javaival oly bőségesen megrakatott, úgy meggazdagíttatott, hogy azoknak előszámlálására egy-két óra nem elégséges. Annak az ő egészséges levegő-ege, felséges hegyei, sűrű erdei, tágas mezei ó mely híresek! Az ő ezüsttel és arannyal belül gazdag, kívül minden gyümölcsöknek termésére alkalmatos földje, Duna, Tisza, Dráva és Száva négy folyóvizekkel, mint régen paradicsom kerte hasíttatván és öntöztetvén, mely nagy kívánságot, ha nem irígységet okoznak a külső országokban." U. o. III. k. 5. l.

[134] Turóczi: Lilietum B. Virginis című munkájában a Habsburgok máriás életéről versel klasszikus formában.

séhez szükséges magyar nemzeti öntudat.[135] Az eszme hatását gátolta, ellensúlyozta, nem egyszer lerontotta a dinasztikus világpolitika érdeke. Ezt a helyzetet az eszme hirdetői is észrevették.

A katolikus restaurációnak első királya a jezsuiták által nevelt II. Ferdinánd, aki már stájer herceg korában is az egyházi reform bajnoka és irányítója volt. Buzgó Mária-tisztelete pedig a máriás királyok sorába iktatta. Naponként elimádkozta a Szent Szüz officiumát, a rózsafüzért, a lorettói litániát és a Szentírásnak Szüz Máriára vonatkozó helyeit. „II. Ferdinánd, írja róla Phoenicius, római császár és Magyarország jámborlelkü királya mindenáron arra törekedett, hogy a régi helyzetet visszaállítsa, elismertesse a közel két századdal előbb tönkretett máriás uralmát.[136] Miután Magyarország máriás koronáját elnyerte, a magyarok Nagyasszonya iránt bensőséges érzelmekre gyulladt és esküvel fogadta, hogy a Boldogságos Szüz segítségével a hajdan virágzó Magyarországot régi állapotába visszahelyezi."[137] Nem is késlekedik őt a fenti sorok szerzője a kongregációs „atyafiaknak" példaképül felhozni.[138] A buzgó Mária-tisztelő király szívesen kereste fel Mária kegyhelyeit, hogy a kormányzás nehéz feladatához mennyei támogatást nyerjen.[139]

Éppen magyar vonatkozásban nem érdektelen megemlíteni Kopcsányi Márton feljegyzését. Szerinte Mátyás király-

[135] Néha idegen származású és nemzetiségű katolikusok is mélyen átértették a máriás ország gondolatát. 1743-ban Josephus a S. Maria nevű, bécsi származású trinitárius szerzetes kiadta német nyelven elmondott szentbeszédeit latin fordításban. A kiadásra saját szavai szerint a következő ok sarkalta: „Ratus nimirum fieri posse, ut haec qualiscumque commentatio mea A. R. ac Eximiis Dominis Parochis huius inclyti et Mariani Regni Hungariae, viris profecto apostolicis et indefessis dominicae vineae cultoribus, quidpiam opis afferret, eorumque studia, sublevaret... Operam dedi, ut planis et apertis rationibus eorum (auditorum) corda compungerent, ad imitationem specialiter patriorum sanctorum inflammarem". Festivale Tyrnaviense. Mihalovich: Katolikus prédikáció tört. 182. v. ö. Zelliger: Pantheon Tyrnaviense 100. l.

[136] A protestánsok e miatt panaszkodnak is. „II. Ferdinánd császár halála előtt nyolc esztendővel fogadásra kötelezte volt magát arra, hogy semmi alkalmatosságokat nem mulatna el, melyeket Isten mutatna, hogy Magyarországban, mely aminthogy régenten igen pápista és istenfélő ország volt, úgy a boldog Szűznek oltalma alatt bátorságban is maradott, a pápista vallást ne oltalmazná és minden szabados és tisztességes utakon és módokon ne terjesztené." Jesuvita páterek titkai. 65. l.

[137] Phoenicius: i. m. 22. l.

[138] Nedeczki: i. m. praxes 22., 25.

[139] U. o.: praxes 32.

nak a pajzsa a soproni tanács birtokában volt. Ferdinánd császár és király ezt a pajzsot, amelyikre Mátyás király ezeket a szavakat vésette: „Sancta Dei Genitrix Maria, interpella pro rege Mathia", elkérte a soproni tanácstól, hogy Mária-tisztelő elődjének lelkületével és bátorságával szálljon szembe Mária országának ellenségeivel.[140] A máriáslelkű elődök példája megihlette Ferdinánd mélyen vallásos lelkét. Buzgó tiszteletének jele az Immaculata Conceptioért vívott harca. Elrendelte, hogy a nagyszombati egyetemen a Szeplőtelen Fogantatás tanát tanítsák, továbbá a tanárokat és a fokozatot nyert növendékeket kötelezte, hogy eskü alatt tegyenek hitet erről a tanról, azonfelül, mint a máriás ország hübéres királya, a hitigazság megvitatását eltiltó pápai intézkedés felfüggesztését kérte máriás elődeinek példájára hivatkozva. Sőt bizonyára bensö barátja, Pázmány sugallatát követve folyamodványában az egyre inkább kialakuló tan dogmává emelését is kérte a Szentszéktől.[141]

Lipót királyt, aki II. Ferdinánddal együtt kongreganista volt, Mária-tisztelete miatt úgy említik íróink mint a magyar szent királyok erényeinek felújítóját.[142] A máriás ország integritásának helyreállítóját látják benne, aki Buda ostromához a Szent Szüz segítségében bízva küldte hadait. Mária-tiszteletét a kongreganisták írója a tagok elé példaképül állítja.[143] Szerinte Lipót semmire sem törekedett olyan gondos figyelemmel, mint arra, hogy Mária segítségét élete nehéz helyzeteiben kikönyörögje. Máriacellbe zarándokolt, amikor az ellenség hatalmas erővel birodalmára rontott, akkor is, amikor házasságkötés előtt állott, majd amikor Bécsből a pestis elől Prágába kellett menekülnie. Nagy épülésére volt népének a Máriacellbe, Loretóba és más kegyhelyekre végzett zarándoklataival. Büszkeség töltötte el a Pozsony melletti Máriavölgy pálos kegyhely íróját, amikor a király ezt a szent helyet is meglátogatta. „Ezen istenfélö császár soha nem akarta az harcolással, fegyverrel és vérontással visszanyert Magyarországban lévö híveit királyi nagy személyével megvigasztalni, se ama szabad és királyi Pozsony városában tartatott országgyülésein megjelenni, hogy előbb vagy utóbb Pozsonyba jövén vagy onnét

[140] Kopcsányi: i. m. 428. V. ö. Mátyás és Ferdinánd királyokról, mint a török legyőzőiről és Konstantinápoly elfoglalóiról szóló jóslást. Galla: A Pazmaneum, 54—55. l.

[141] Balogh: i. m. 402—404. l.

[142] Kéri: i. m. 55. l.

[143] Phoenicius: i. m. 30. l.

elmenvén meg ne látogatta volna és térdenállva ne üdvözlette volna Mária-Thalban, ezt az Istennek malasztokkal teljes Szent Anyját és Őneki úgy mint Magyarország Patrónájának egész országát ne ajánlotta volna."[144]

Megható Lipót máriás lelkülete, amellyel magát szent királyaink nyomán Mária szolgájának vallja és győzelmes csatáit a Nagyasszonynak tulajdonítja. Az ország felszabadítása után megható imában mondott köszönetet Máriának. Országát Szent István példájára a következő imában a Nagyasszonynak újból felajánlotta:

„Mindenható örök Isten, aki által a királyok uralkodnak, akinek a kezében összpontosul minden hatalom és az uralkodás joga, én Lipót, a Te alázatos szolgád, Isteni felséged előtt térdre borulva végnélküli hálát adok Neked, hogy erőddel és hatalmaddal a pogány sereget, neved rettenetes ellenségét Ausztria fővárosától és annak határából kiüzted. A magyar királyságot, amelyet hajdan Szent István király, dicsőséges elődöm, csodálatos Anyádnak felajánlott, a török zsarnokság után (amikor tisztelete majdnem teljesen kiveszett), nekem kegyelmesen visszaadtad. Hálát adok Neked, halhatatlan Istenemnek, minden győzelem szerzőjének és a hatalmas kezed által nekem juttatott királyságot Szentséges és Csodálatos Anyádnak, ég és föld Királynőjének, Magyarország Nagyasszonyának ismét visszaadom, bemutatom, felajánlom és azt egészen a hatalma alá helyezem. Alázatosan kérem, hogy fordítsa irgalmas szemét arra, amelyik ismételten az övé lett és a vadságában fékezetlen pogány ellenséget erőtlenné tenni és hatalmának erejével megtörni ne késlekedjék, továbbá általános, tartós és állandó békével a háború zajának az Ő nagyobb dicsőségére vesse végét. Ezek után a magam és utódaim nevében esküvel fogadom és ígérem a Te neved dicsőségének, Anyád és Úrnőm tiszteletének előmozdítását a plébániák helyreállításával, azok anyagi javainak rendezésével, akár a pogányok pusztítása, akár az idők kegyetlensége tette is tönkre azokat, hogy a Te kegyelmedből személyemnek alávetett népek Téged igaz Istent köteles tisztelettel imádjanak, a Te legszentebb Anyádat pedig Nagyasszonyunknak tiszteljék... Fogadd tehát legkegyesebb Istenem, a Téged imádó alázatos szolgád fogadalmát; magamat, hitvesemet, gyermekeimet, hazámat, népeimet, hadseregeimet, minden birodalmaimat és tartomá-

[144] Orosz: Puteus aquarum 65. V. ö. Koptik: Thalleidos liber, 68.

nyimat irgalmasságod állandó pártfogásába vegyed, őrizd, védd és támogasd. Ámen".[145]

Ezzel az ünnepélyes felajánlással megújította az évszázados frigyet a nemzet és a Szent Szüz között éppen akkor, amikor az ország területi épségének helyreállításával a katolikus megújhodás hulláma az ország letarolt területeire is átcsapott.[146]

1691 március 10-i oklevelében, melyet a máriavölgyi pálos atyáknak adott, hangoztatta, hogy a Boldogságos Szüz különös pártfogása alatt kormányozza országait. Ugyancsak Magyarország Patrónájával szemben mutatta ki háláját, amikor a török kiüzése után Mária tiszteletére Pozsonyban szobrot állíttatott a következő felirattal: „... Patronae regni Hungariae, Magnae Dominae Nostrae, post Turcam pulsum..."[147]

A természetfelettiekre beállított hivő lélek elsősorban az említett királyi személyekben látta meg a máriás királyeszmény megvalósulását. A nemzet és idegen uralkodói közötti surlódások olyan légkört teremtettek, amelyek kevés lehetőséget adtak a nemzeti léleknek saját korában a máriás királyeszmények felfedezésére. Amit a jelenben oly gyakran hiába keresett, megtalálta a multban, elsősorban Szent István személyében.

Mária és az országos rendek.

A magyar máriás törekvések legjelentősebb személyisége, Eszterházi Pál nádor egyik kiadványában, a „Litaniae ad B. Virginem Mariam..." című művének ajánló soraiban a Szüzanya „haereditarius vasallus"-ának mondja magát. A Regnum Marianum államelmélet virágzó korában a magyar rendek képviselőjeként áll Eszterházi a Szent Szüz királynői trónja elé és magát a Nagyasszony hübéresének vallja. Ezzel kifejezésre juttatja azt a nézetet, hogy a rendek is — akár csak a király — Máriától kapták jogaikat. Az egyházi nagyjavadalmasok ugyancsak a királynőtől származtatják országos méltóságukat, ezért nevezi Nádasi, jezsuita iró Lippay György prímást „Szüz Mária beneficiárius"-ának.[148] Szent István ugyanis koronáját és egész országát a főemberekkel és a néppel együtt felajánlotta a Szent Szüznek, tehát összes királyi

[145] Balogh: i. m. 26
[146] Galla: Borromei Károly, 19—31. l.
[147] Dudek: Szeplőtelen Fogantatás, 42. l.
[148] Nádasi: i. m. Ajánlólevél.

jogait átadta a Nagyasszonynak. A haldokló király éppen azért hivatta maga köré a főpapokat és a főnemeseket, hogy lássák, kit választott királynőjüknek, kitől várják a jövőben a királyi kegyeket. Azért térdelteti a művész a koronát felajánló Szent István köré a magyarság előkelőségeit barokk ruhába öltöztetve. Ezzel felhívja a figyelmet, hogy amint Szent István mellett a rendeknek is volt szerepük az ország felajánlásában, úgy utódaiknak is szerepet kell juttatni a jogok gyakorlásában.[149]

A rendi jogok kihangsúlyozása a rendek szerepének alátámasztását célozta a Habsburg-királyainkkal a nemzet legfelsőbb érdekeiért vívott küzdelemben.

A máriás királyok személyének tárgyalásánál már láttuk, hogy a lelki előkelőséget és nemességet egybekapcsolják a vérségi nemességgel, a földi hatalommal, a nemesi státussal.[150] Ha tehát elsősorban lelki értelmezést adunk a szónok szavainak, amikor azt hangoztatja, hogy a „nemesi szabadságnak levelét magában foglaló könyv a Boldogságos Szüz Mária";[151] ebben az esetben sem kerülheti el figyelmünket a magyar rendek igyekezete, mellyel királyukat és önmagukat egyaránt a Nagyasszony vazallusainak, beneficiáriusainak igyekeznek feltüntetni. Ezzel mérsékelni akarják a féktelen királyi hatalmat és kihangsúlyozni saját jogaikat.

A rendek jogi kapcsolatai Máriához olyankor jutnak különösebben kifejezésre, amikor a főúr templom építésével, alapítvánnyal, szobor emelésével,[152] vagy valami más módon adózik Nagyasszonyának, vagyis jobbágyos kötelezettségének eleget akar tenni. A szónok is erre buzdítja hallgatóit: „Azt az örökös Nagyasszonyotokat, mint régi magyarok tiszteljétek! Azt fiúi szeretettel mint nagy eleitek szeressétek, Ahhoz országostul jobbágyos kötelességetek mutassátok meg".[153] A jobbágyos kötelesség nem merült ki az egyéni buzgóságban, a rózsafüzér, litániák és a Szent Szüz officiumának elmondásában, sem a szombati nap megülésében. Számos templom és kolostor felépítésének a főúr hálája, a Szent Szüz iránti köteles hübéri szolgálmánya volt az indítéka. A zarándokok által örömmel látogatott kegyhelyek nagyrészét a főúri családok építtették, és szerelték fel. Eszterházi Pál Nagyasszonyban

[149] Imagines B. Mariae Virginis.
[150] Csapodi: Állam és társadalom a magyar barokk korban.
[151] Biró: Diplomatica Saecuritas.
[152] Nedeczki: i. m. praxes 55.
[153] Egyet. Könyvt.: Ünnepnapi préd. II. k. 7. l.

(Sopron vm.), Grassalkovics Antal Máriabesnyőn, Nádasdy Ferenc Loretóban (Sopron vm.), Zichy Péter Óbudán, Czobor Imre Sasvárott építtetett a Szüzanyának zarándokhelyet. A máriás irodalom termékei is főuraink áldozatkészségéből jelenhettek meg. Eszterházi Pál herceg nemcsak saját máriás könyveit, hanem a nagyszombati egyetem több kiadványát is anyagilag fedezte.[154]

Amikor azt a kérdést boncolgatjuk, hogy a magyar nemesi rendek miként váltak a Regnum Marianum állameszme hordozóivá, felvetődik az a kérdés is, hogy milyen szerepet vitt a máriás törekvések megvalósításában a jezsuita rend. Mivel Szent Ignác harcos serege a katolikus újjászületés minden munkaterén: a szószéken, a gyóntatószékben, az iskolában és az irodalomban a legsokoldalúbb munkát vállalta, a Regnum Marianum állameszme társadalmi kifejtésében és gyakorlati terjesztésében is derekasan kivette a részét. A magyar barokk jezsuita egyéniségében harmóniába olvadt magyar nemes[155] és a jezsuita disciplina által kiegyensúlyozott szerzetes gondolatvilága rányomta bélyegét a Regnum Marianum állameszme arculatára.

A máriás szellemet főképpen a jezsuita iskolák mellett működő ifjúsági egyesületek, idővel az egész művelt férfitársadalmat magukban egyesítő Mária-kongregációk ültették bele a tagok lelkébe. A kongregációk világi férfiakból álló hitbuzgalmi egyesületek voltak, amelyekben a tagok öntudatos katolikus vallásosságon kívül a Szent Szüz tiszteletében gyakorolták magukat és annak terjesztésében buzgólkodtak. A külföldön született, a pápák által búcsúkkal elhalmozott egyesület hazánkban kedvező talajra talált és a Regnum Marianum kialakításában a vezető társadalmi rétegek megszervezését jelentette. Az első kongregáció 1585-ben Kolozs-

[154] A máriás kiadványok költségeinek fedezése a Mária-tisztelet egyik szép bizonyítéka volt az Eszterházi-családban. Pál anyja, szül. Nyári Krisztina költségén az „Officium B. Mariae Virginis-t, azaz Asszonyunk, Szűz Máriának három különböző időre való szolosmáját" akarták kiadni, de közben a jámbor úrnő elhalt. Ekkor leánya, Eszterházi Julianna vállalta a kiadvány költségeit. A kiadvány Előszava szerint az áldozatos lelkű úrnő is „nemzetünkben a mi örökös Asszonyunkhoz való ájtatosságot öregbítené" Officium B. M. V. Előszó.

[155] Hóman—Szekfű: i. m. V. k. 280—294. l.

A protestánsok szenvedélyesen emlékeznek meg a kongregációk működéséről. „A kisdedeken kezdik el álnokságukat és az evangélikusok gyermekeit sok csalárdságokkal, holmi dibdábokkal, apró képecskékkel hitegetik az ő szemináriomokba." Jesuvita páterek titkai.

várott alakult a jezsuita kollégium mellett. Ez az egyesület két olyan jeles ifjú taggal dicsekedhetett, mint Pázmány Péter és barátja, Dobokay Sándor, aki később szintén jezsuita és a kongregációs szervezkedés apostola lett.[156]

A kongregáció nem sokáig maradt ifjúsági egyesület, mert az iskola falai közül kikerülő kongreganisták az egyesület kötelékében maradtak, majd csakhamar a felnőtt férfiak számára is alakultak kongregációk. Forgách Ferenc bíboros, aki maga is jezsuita növendék volt, felismerte a kongregációk jelentőségét, és felnőttek számára is sürgette azok megalapítását. A nagyszombati kongregáció alapításának kilencvennegyedik évében kiadott „regulák"-ban ezeket írja a szerző: „A sok különféle vétkeknek, főképpen pedig a bécsúszott eretnekségeknek gonoszsága által Nagyasszonyunknak, Szentséges Pátronánknak tisztelete a következő maradékok szívében meghült... Akkor pusztulásra édes hazánk juta. Mindezekről mélyebben gondolkodván és minden kételkedés nélkül azokat magával elhitetvén, boldogemlékezetű Cardinal Forgách Ferenc, esztergomi érsek azt merte mondani, hogy országunk romlását a pogány török esküdt ellenségünk által lött pusztulását nem egyéb okozta, hanem hogy a Boldogságos Szűznek hajdani tiszteletitül elhanyatlott." Az egyházfejedelem arról is meg volt győződve, hogy a Szent Szűz tiszteletének felélesztésével a haza ügye is jobbra fordul. A kettős célt szolgáló „több fontos és üdvösséges okok és módok között nem utolsónak találtatott az, hogy Boldogasszony kongregációja, azaz neve alatt fundáltatott társaságos szent gyülekezet hazánkba plántáltassék". Forgách érsek V. Pál pápához fordult kérelmével, melyet „kévánsága szerént ugyanakkor Rómában lévő Pázmány Péter fáradozása által meg is nyert".[157]

A Forgáchéhoz hasonló elismerő nyilatkozatokat kapunk a kongregációkról a későbbi prímásainktól is, akik kidomborítják azok országmentő szerepét is. Lippay György a „Mária halálraváltaknak és megholtaknak anyja..." elterjedt máriás irodalmi termékhez írt előszavában így okoskodik: „Kiváltképpen való istenáldásának ítéljük lenni és szegény hazánknak mostani számos inségben nagy vigasztalásul veszszük, hogy Istennek anyja a Pozsonyhelyt és Szent Márton püspök tiszteletére szentelt szentegyházunkat sok malasztinak hajlékává választotta, melyben anyai kegyességinek bizo-

[156] Mohl Antal: Mária-kongregációk története. 68. l.
[157] Illyés I.: A kongregáció regulái, 3. l.

lalatosságukat, melyek Isten anyjához kötelességeket jelentenék, előttünk viselvén, nékünk mind ösztönt s mind elegendő példát adtak. Hasonlóképpen vágyódván mi is a Boldogságos Asszonyunk szolgálatára, azon igyekeztünk, hogy oly gyölekezetet és társaságot szerezzünk, melyben éjjel-nappal az atyafiak egymást az imádságban amint sors hozta, követvén dícséretitől az Isten anyjának meg ne szűnnének."[158]

Főpapjaink a Mária tiszteletét elömozdító kongregációk alapításánál a Regnum Marianum jövőjét tartották szem előtt és azt a Mária-kultusz fellendítésével vélték biztosítani.[159] Ez a meggyőződés jutott kifejezésre a szónok szavaiban, amikor a kongregáció alapításakor annak a reményének adott kifejezést, hogy „ennek a szentül kezdett társaságnak a szándéka meddön nem marad, hanem bővséges adományokkal és sok lelkeknek nyerésével megáldatik és az egész hazának boldogulását tapasztaljátok".[160] Megérthetjük tehát a jezsuita szerző elgondolását, amikor egész művét annak a bizonyítására szenteli, hogy Magyarország megmentését a Mária-kongregáció tevékenységének köszönhetjük.[161] A kongregációknak azonban a Regnum Marianumban vállalt szerepét, az ország vezető társadalmi rétegét átalakító hatását csak akkor érthetjük meg kellőképpen, ha figyelembe vesszük országos elterjedésüket, a tagokra gyakorolt hatásukat és a kifelé irányuló tevékeny munkájukat.

A történeti adatok feldolgozása híján a Mária-egyesületek elterjedéséről pontos beszámolót adni nehéz. A jezsuita rend elterjedéséből és abból, hogy a jezsuiták mindenütt, ahol csak megfordultak, iparkodtak meghonosítani ezt az áldásos egyesületet, joggal következtethetünk nagy számukra. Nem túloz a homonnai kongregáció 1643-i évkönyve, amikor azt jegyzi fel, hogy Magyarországon alig volt főnemes, főpap, magasabbrangú polgári vagy katonai méltóság, aki nem lett volna kongreganista.[162]

Az egyesületnek a tagok lelki életét irányító hatásáról szólva, ki kell domborítanunk a Mária-tisztelet jelentőségét. A kongreganisták aszkétikus életének úgyszólván minden uta-

[158] Illyés I.: i. m. 11. l.

[159] A Mária-kongregáció titulusai között találjuk a következőket: Congregatio B. V. Patronae Hungariae; Congr. Annuntiatae Patronae Hung.; Congr. sine macula conceptae Patronae Hung. Nádasi: i. m. 514. l.

[160] Egyet. Könyvt.: Ünnepnapi préd. II. k. 7. l.

[161] Weiser Fr.: Die Marianische Kongregationen.

[162] Mohl: Mária-kongregáció története. 99. l.

nyos jeleivel tündökölvén, fiaitól buzgó ájtatossággal tiszteltetnék... Kinek kegyes akaratához akarván magunkat alkalmaztatnunk, elménkbe gyakorta forgattuk, minémű kiváltképpen való szolgálattal tiszteltessék tőlünk. Azért régi magyar eleinknek Asszonyunk szolgálatában szüntelen való fogsítása a Szűzanyára irányult. A tagok kézikönyvében található „praxes colendi B. Mariae Virginis" szabályai gondosan összeszedik a lehető ájtatossági és aszkétikus gondolatokat és azok végzésénél motívumként a Szent Szűz szolgálatát jelölik meg.[163]

A kongregáció feladata az egyéni Mária-tisztelet elmélyítésén kívül annak buzgó terjesztése volt. A Mária-társulatok pontosan vezetett évkönyvei beszámolnak a tagok e téren kifejtett működéséről is. Apostoli öntudattal jegyzik fel, hogy az elmúlt évben hány lelket sikerült a szakadásból visszahozni az Egyház közösségébe. Sellyén pl. 1601-ben 130 személy, közöttük egy prédikátor tért vissza eretnek tévedéséből a kongregáció buzgólkodása folytán. A lelkes ifjú tagok, vagy amint magukat nevezik, atyafiak, sokszor házról-házra járták a protestáns családokat és valósággal kikönyörögték tőlük a rekatolizálás ígéretét. Az ilyen apostoli lelkületű ifjú felnőtt korában mint földesúr vagy nagybefolyású közhivatalnok folytatta térítő munkáját.

Hogy a Regnum Marianum ügye mit kapott a kongregációktól szociális téren, főképpen a jobbágyság sorsának enyhítésében, arról egykorú íróink tanuskodnak. Amint az egész nemzetet Szent István után Mária családjának hívták, úgy egy-egy földesúr kastélya és jobbágyfalva is gyakran ezzel a jelzővel tűnik fel az egykorú írásokból.[164] A kongreganista földesúr a hazai köz- és magánjog szerint a tekintély, felsőbbrendüség megtestesítője volt ugyan jobbágyai előtt, de a Mária-társulat szabályai szerint jobbágyaira vigyázó, gondviselő atyának, mai szóval szociális gondolkodású egyénnek kellett lennie. Ha a kor sajátos szelleme nagy távolságot állított is a szegény és gazdag, a földesúr és jobbágy közé, a vallásos lelkület gyakran közelebb hozta őket egymáshoz, mert szegényt és gazdagot, földesurat és jobbágyot egyformán Mária gyermekévé, szolgájává magasztosított. A kongregáció

[163] Eszterházi: Szűz Mária szombattya; Egyet. Könyvt.: Cliens Marianus; Mária a halállal tusakodók anyja; Boldogságos Szűz Mária hajócskája; Illyés I.: i. m.; Nedeczki: i. m.

[164] Herman: Aquila magnarum alarum, 345 l.; v. ö. Nedeczki: i. m. praxes 96.

szabályai hangoztatják a szeretet parancsát, a jótékony adakozást, irgalmas jószívűséget, a szegények és betegek istápolását. „Ó, mely nagy segítség a jobbágyságra való atyai gondviselés — kiált fel egy szónok —, sokszor az engedelem, olykor a büntetés is a földesurakban s a nemesekben. Ó, mely nagy segítség a tévelygő atyáktól született árváknak az ilyen hitben való neveltetése, a tudatlanoknak oktatásuk a gazdagokban! Mivel azért mindnyájan, kikről mostan szólottam, oszlopai az országnak és védelmezői, bajnoki a Krisztus Anyaszentegyházának, kétségkívül oly tekintetbe veszik ennek a felséges társaságnak istenes szándékát, s annyira igyekeznek segítségére, hogy közönséges szorgalmatosságuknak gyümölcsös foganata légyen."[165] A jobbágyságról való atyai gondoskodás kötelezettsége az anyagiakon és testieken túlmenőleg a lelkieket, azok hite felett való örködést is magában foglalta.[166]

A buzgó főurak példaadása olykor szép eredményt ért el. Homonnán a nagypénteki vezeklő körmenetet végignézték a protestáns jobbágyok. A körmenetben haladt uruk, Drugeth gróf is, aki mint jó kongreganista sokat fáradozott jobbágyai megtérítésén, de hiába. Olyan mély hatást váltott ki a jobbágyok lelkéből az önmagát ostorozó gróf buzgósága, hogy sírva követték a körmenetet. Végül is visszatértek az Egyházba.

Az ország megtérítése, lelki átformálása a Regnum Marianum szellemében ilyen módon is megindult. A barokk szónok lelkét öröm tölti el, amidön egy főúri kongregáció alapító ünnepélyén a kongreganisták apostoli buzgóságára gondol. „Ma sok lelkeknek üdvössége kezdődik — mondotta —, a ti buzgóságtok által. Nagy jóságoknak gazdaságival fog bővelkedni, sok szép vigasztalásoknak aratásiban részeltetni az egész haza."[167] Mindezek mögött a szent igyekezetek mögött és szent lelkesedés mögött a Regnum Marianum eszméje húzódik meg.

A máriás beállítottság érzékeltetésére bemutatjuk a

[165] Egyet. Könyvt.: Ünnepnapi préd. II. k. 7. l.

[166] „Az atyafiak bázukbeli cselédekre oly szorgalmatos gondot viseljenek, hogy senki ne találtassék káromkodó, undokszitkú és botránykoztató, mert eféléket a gyülekezet nem szenved, sőt inkább azon fáradjanak és igyekezzenek az atyafiak, hogyha valaki házuk népe között és cselédük között találtatnék más hiten való, azt szép istenes élettel és jó magukviselésével az igazság útjára vezéreljék és térítsék." Illyés I.: i. m. reg. IV.

[167] Egyet. Könyvt.: Ünnepnapi préd. II. k. 7. l.

Mária-kongreganisták egyik eszményi alakját és a magyar mariás irodalom kiváló művelőjét, a Regnum Marianum nádorát, Eszterházi Pált. Még gyermekkorában magába szívta Mária-tisztelő szülei lelkületét.[168] Erre épített a kongregáció. Mint nádornak országos gondjai közepette volt ideje ahhoz, hogy a mariás irodalmat elmélyült lélekkel és nagy olvasottság alapján megírt kötetekkel gazdagítsa. Már láttuk, hogy egyik művét mint a Szűzanya „vasallus haereditarius"-a ajánlotta égi Úrnőjének. Másik művének, a „Szűz Mária szombattyának" ajánlólevelében írja, hogy „azon szombati ájtatosság annyival inkább megerősödjék, talán unalmas nem leszek a kegyes olvasónak, ha minden szombatnapokra, amelyek esztendő által tesznek ötvenkét szombatnapot, üdvösséges emlékezetet és oktatást tészek, kiből minden szombaton egy új és hasznos tanuságot vehessen, nem kételkedvén abban, hogy Isten az ő szent Felsége a Boldogságos Szűz esedezése által az, ki az egész kereszténységnek, de kiváltképpen a magyar nemzetnek örökös Királyné-asszonya, tekintvén ezen könyvecskének ájtatos olvasóinak könyörgésére is, szegény utolsó romlásban nyomorgó hazánkat is megfogja vigasztalni s híveit is a veszedelemtől méltóztatik megmenteni. Vedd azért, kegyes olvasó, jónéven ezen kis munkámat, velem együtt könyörögj az Istennek, a Boldogságos Szűz által szegény hazánk vigasztalásáért és felebarátaink lelki üdvösségéért, hogy Istennek irgalmasságából, az Ő Szent Anyjának törekedése által juthasson édes hazánk lakosival együtt régi virágzó állapotjára".

Ebben a művében a buzgó nádor különféle erénygyakorlatokat ajánl az év minden egyes szombatjára. Olvasása közben megfigyelhetjük, hogy nemcsak a magyar Mária-irodalmat, különösen Pelbárt Stellariumát ismeri, hanem ismeretesek előtte az egyházatyák mariás vonatkozású helyei és a külföldi írók műveiben is nagy jártasságot mutat. Előszavából észrevehetjük, hogy a Regnum Marianum gondolata uralkodik Mária-tiszteletén. Nem is tud a Szűzanyáról írni anélkül,

[168] Apja Miklós nádor írja másik fiának, Lászlónak, tizenötödik születése napjára: „Tudom, ajándékot vársz e napon tőlem. Nem is csalatkozol bennem. Ime itt küldöm neked ezt a szentolvasót, melyet születésedtől kezdve éretted mindennapon elmondtam; de mivel most már fölserdültél, fogadd ezt szívesen tőlem és mondd el azt ezentúl magad". Mohl: i. m. 264—265. l. Édesanyja, Nyári Krisztina a Mária-tisztelő magyar nők példaképe. Fia, Pál írja róla, hogy gyakran látta órákon át térdelni a Szent Szűz szobra előtt és csodás imameghallgatásban, mennyei vigaszban is volt része.

hogy bele ne szőné a Magyarok Nagyasszonyáról szóló gondolatot. A Mennyei Korona című munkájában összeszedi „az egész világon lévő csudálatos Szűz képeinek" történetét. A mü második bövített kiadásában 1300 csodálatos képről emlékezik meg. Igazán csak akkor tüzesedik át lelke, amikor a műve végén utolsó csodaként a Boldogasszonynak országára vigyázó szeretetét ismerteti." A Boldogságos Nagyasszonyunk örökös országa ellene vétenénk — írja —, ha erről meg nem emlékeznénk. A magyaroknak első, nemcsak keresztény, hanem éppen apostoli királya, Szent István, országának olyan oltalmazót kívánván választani, kinek szárnyai alá folyamodván ellenségi ellen győzedelmet, mezeiben bövséget, tartományiban csendességet nyerhete. Azért Boldogságos Szűz Máriának országát örökösivé téve, magát és minden alattvalókat az oltár előtt tett szent esküvéssel néki kötelezvén. Innen, noha eretnekségnek konkolyától országunk nagyobb része elnyomattatván, sokan Nagyasszonyunk ellen pártot ütöttek, mindazáltal mely kegyes, irgalmas és szorgalmatos gondviselését mutatta légyen ezekben az időkben is Magyarországhoz ez Boldog Patrónánk, alig foghatja meg valaki elméjével. Hogy minden istenes, ájtatos szent dolgok ellen felfegyverkezett eretnekségnek dühösködése megzaboláztatott, országunk utolsó romlására kiáradott pogányság tábori megrontattak, annyi inségek között is mindeddig megtartatott hazánk; Boldogságos Nagyasszonyunk örökös jószágára való kegyes vigyázásának és gondviselésének tagadhatatlan bizonysága. Kérjük azon alázatos, buzgó szívvel irgalmas és nagyhatalmú Pátrónánkat, hogy ez után is az ő tiszteletinek köteles nemzetünket oltalmazni és segíteni meg ne szünjék, hanem Szent Fia előtt való hathatós esedezésivel nyerje meg, hogy régi dicsőséges virágja országunknak megújuljon. Melyet annál könnyebben remélhetünk, ha a Szűzanyához való ájtatosságot a szívünkben is újítjuk."

Ő maga jár elő jó példával. A még ma is közismert és az Egyház hivatalos zsolozsmájában Magyarok Nagyasszonyának ünnepére rendelt imájában buzgó könyörgéssel kéri az Isten Anyját: „Ha mi meg is fogyatkoztunk a régi kegyeletben, Te ne szűnjél meg Nagyasszonyunk lenni!". Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy egyedül Eszterházi Pál életéből és műveiből az egész Regnum Marianumról világos képet alkothatunk.

Mária iránt való jobbágyi kötelességének nemcsak a Szüzanya tiszteletének terjesztésére írt műveivel akart eleget

tenni, hanem azzal is, hogy „fejedelmi költséggel" templomokat építtetett, kegyhelyet alapított. Itt is maga járt elő jó példával, amikor a pór nép közé vegyülve gyalog rótta a poros utat Mária templomaihoz.[169]

A Szeplőtelen Fogantatás tanának kifejtésére és védelmére írt munkája a Speculum Immaculatum, nemcsak buzgó Mária-tisztelőnek, hanem művelt dogmatikusnak, a Mariologiában különösen jártasnak tünteti fel őt.

A lánglelkű kongreganista főúr apostoli buzgósága a Mária-tisztelet terjesztésében a katolikus vallás restaurációjának és a Regnum Marianum megvalósításának ügyét szolgálta. Hiszen ettől várta hazája sorsának jobbrafordulását. Protestáns részről felhozott kegyetlenkedéseinek vádját, a felebaráti szeretetről írt elmélkedő sorai cáfolják. „Lássad, hogy szombat napon, az mennyire lehet, ne véts másnak, légy békességes tűréssel az Boldogságos Szűz tisztességére."[170] Majd ismét másik helyen: „ellenségidnek engedj meg Istenért s a boldogságos Szűz szeretetiért".[171] Azt viszont a kor-felfogás szerint természetesnek tarthatjuk, hogy protestáns prédikátort nem tűrt meg birtokain, másvallású jobbágyaitól pedig megkövetelte, hogy a katolikus Egyház kebelébe visszatérjenek.

Mária országának népe.

Az Egyház keretein belül történő megújulás, a valóságos reform, amelyet az Egyház a benne működő isteni erő segítségével valósított meg, a régóta szomjúhozott célhoz juttatta az Egyházat: „reformare in capite et membris". A reform felülről indult ki. A Szentszék a trienti zsinattal, illetőleg az azt követő évtizedek apostoli munkájával elsősorban a klérust állította hivatásának magaslatára és a mindeneket megújító öntudatos harchoz kezébe adta a krisztusi kardot. A papságtól a műveltebb körök átvették az új szellemet, a lelki reformot. Új élet indult meg az Egyházban.

Tárgyalásunk folyamán elérkeztünk ahhoz a kérdéshez, vajjon akkor, amikor a magyar katolikus megújhodás a kléruson és nemességen keresztül eljutott a nép lelkéhez, a Regnum Marianum szelleme behatolt-e a nép széles rétegei közé, vagy csupán a klérus és a művelt magyarság állam-

[169] Nedeczki: i. m. praxes 51.
[170] Eszterházi: Szűz Mária Szombattya 85.
[171] U. o.

eszméje, jogainak kedvező, azoknak természetfeletti alapot nyujtó szellemi elgondolás maradt-e anélkül, hogy a magyarság univerzális szellemét átfogó, azt alakító erő lett volna?

Az eszmeáramlatok természetes törvénye szerint a Regnum Marianum állameszméje a müveltebb társadalmi rétegből leszivárgott az alacsonyabb müveltségű nép szellemébe is. Azt a megállapítást kell leszögeznünk, hogy a nép szellemében élö Regnum Marianum nélkülözte az elözö pontokban leírt jogi vonatkozásokat. A jobbágyság a rendi állam irányításában minden jogot nélkülözött, már ezért sem foglalhatott helyet a barokk Regnum Marianum közjogi tényezöi között. Másrészt nem szabad elfelednünk, hogy a mariás ország eszmevilágába a vallásos népi lélek tudta magát igazán beleélni a maga hivő, őszinte, gyermekded, egyszerű Mária-tiszteletével. A magyar barokk népi lélek kiválóan alkalmas volt arra, hogy a Regnum Marianum szellemét magáévá tegye.

Két körülményre mutathatunk rá, amelyek disponálták a vallásos pór népet, hogy Mária oltalma alá siessen: a már bővebben fejtegetett török pusztításra, amelynek elsősorban a szegény nép lett áldozata és a gyakran fellépő járványos betegségekre, amelyek sokszor országrészeket negyedeltek meg vagy pusztítottak el egészen. A vallásos nép a sors jelentkező csapásai közepette más segítség híján természetfeletti vonalon kereste életének megmentőjét.

Az életkörülményektől disponált népi lélekre az Egyház papjai döntő hatást gyakoroltak. A megújuló vallási élet harcos jezsuita munkásain kívül kivette részét a fellendítést elöidéző pasztorációs tevékenységből a többi szerzetesrend is, nem kevésbbé a világi papság. Föpásztoraink, különösen az esztergomi érsekek igyekeztek pótolni a nagy paphiányt és a trienti zsinat rendelkezésének megfelelően szemináriumokat állítottak fel. Ezekben a szemináriumokban már a megújhodó mariás szellemet szívták magukba a növendékek és lettek a Regnum Marianum hirdetöi. Elég megemlítenünk a nagyszombati egyetem mariás szellemét, amelyet fényesen bizonyítanak az egyetem mariás ünnepélyei és a Patrona Hungariae-ról szóló kiadványai. Hosszabb ideig Eszterházi Pál nádor fedezte e mariás kiadványok költségeit.[172] Az egyetemi fokozatot nyert egyének tiszteletére kiadott klasszikus formában írt ódák is

[172] 1700 júl. 31-én 400 frt alapítványt tett a Szeplőtelen Fogantatást dicsőítő beszédek kinyomtatására. Hermann—Artner: A hittudományi kar története. 16. l.

gyakran zengenek dícséreteket a Regnum Marianumról, a máriás királyokról.[173]

Oláh Miklós Nagyszombatban szemináriumot alapított és azt a Szent Szűz oltalma alá helyezte.[174] Szelepcsényi György prímás 1678-ban ugyancsak Nagyszombatban nemes családok gyermekei számára papnöveldét létesített és ő is a Boldogságos Szűznek dedikálta azzal a kifejezett célzattal, hogy az Isten Anyjának szentelt falak között Mária-tisztelő papságot neveljenek.[175]

Az ország szemináriumaiban virágzó Mária-kongregációk működtek a növendékpapság máriás szellemének ápolására. A máriás lelkületű papság a Regnum eszméjének hirdetője lett a nép között. A népi pasztorációval foglalkozó szerzetesek közül a ferenceseket kell kiemelnünk. Szent Ferenc egyszerű fiait az egyszerű lelkű nép mindig rajongásig szerette, régtől fogva barátjának vallotta. A török hódoltságban és Erdélyben pedig a sok szenvedés és viszontagság közepette nem volt más menedéke, mint a török által is megtűrt ferences zárda. Meghatva olvassuk a szegedi ferences kegyhely történetében,[176] hogy a török által zaklatott nép hogyan keres védelmet a ferences atyáknál. A megriasztott nyáj veszély esetén összejön a Szent Szűz szobra előtt és ott könyörög ügyének jobbrafordulásáért. A veszély elmúltával gyakran a Szűzanyának tulajdonítják menekvésüket és ez hálára, újabb bajok esetén a réginél is nagyobb buzgóságra és bizalomra gerjeszti a nép lelkét.[177] A ferences atyák országszerte több kegyhelyen elégítették ki nagy buzgósággal a zarándokló nép lelki szükségletét. Hogy csak a nagyobb magyar zarándokhelyeket említsük, Radna,[178] Sümeg,[179] Gyűd,[180] Szeged,[181] Mátraverebély,[182] Csiksomlyó,[183] Kolozsvár[184] és a Fertő melletti Boldogasszony[185] voltak a ferences atyák vezetése alatt a leglátogatottabb kegyhelyek.

[173] Turóczi: i. m.; Kéri: i. m.
[174] Hermann—Artner: i. m. 85. l.
[175] Hermann—Artner: i. m. 87. l.; v. ö.: Nedeczki: i. m. praxes 44.
[176] Ordinansz: Libánus havasai...
[177] Telek: Coronae Marianae II. 367, 381, 391, 469—472. l.
[178] Világos Berkes Hegy...
[179] Betegek gyógyítója...
[180] Ángyán: A gyüdi kegyhely.
[181] Ordinánsz: i. m.
[182] Chinorányi: Mátraverebélyi szentkút.
[183] Eszterházi: Mennyei Korona, 130. l.
[184] A Kolozsvári könyvező Szűz.
[185] Titkos értelmű Rózsa.

A Nádasdy Ferenc által Lorettóba telepített szerviták, a máriabesnyői kapucinusok és a sasvári pálosok versenyeztek a ferencesek buzgóságával.

A Mária-tiszteletnek egyes megnyilatkozási formájáról tárgyalva szeretnénk rámutatni arra, hogy a nép Mária-tiszteletének nemzeti színében és érzésében milyen feltűnően nyilatkozott meg a Regnum Marianum szelleme. Könnyen megállapíthatjuk, hogy a barokk korban Magyarországon legkedveltebb Mária-tiszteleti forma a búcsújárás volt. Az ország minden részében alakultak Mária-kegyhelyek, amelyeket a magyar nép áhítatos buzgósággal keresett fel. A zarándokhelyek emlékkönyveiben, búcsúsoknak szánt kiadványaiban olvashatjuk, hogy milyen erős hittel és bizalommal járult a különféle bajokkal sujtott nép, egyesek és községek Mária csodatevő képeihez. A testi betegségek százféle fajtáját sorolják fel és példákkal igazolják, hogy egyesek a kegyhelyen meghallgattatásban részesültek. A csodásnak tartott gyógyulásokról a kegyhelyen működő papság eskü alatt jegyzőkönyvet vett fel és csak miután a csodás körülmény igazolást nyert, engedélyezték a csodás kegyhely, kép vagy szobor kultuszát.[186]

Járvány esetén egy-egy község könyörgő körmenettel vonult néha messzebb fekvő kegyhelyre is, hogy a ragály eltávoztatásáért könyörögjön. Ilyenkor több esetben fogadalmat is tett, hogy évről-évre megújítja tiszteletadását, ha a betegség megszűnik. A fogadalmi búcsújárások, amelyeket sokhelyütt még most is tartanak, ebben az időben keletkeztek. A máriavölgyi kegyhely történetében olvassuk, hogy „1634-ik esztendőben Veszprém városának egész tartományát szörnyű döghalál megcsapá, hogy csak látni is irtóztató... A Veszprémi Méltóságos és Fő- Tisztelendő Püspök Lippai György Úr a bűnösöknek régi és utolsó nagy reményéhez, a Boldogságos Szűz Máriához folyamlott, kinek magát egész népével együtt alázatossan ajánlván fogadást tön, hogy úgymint jó Pásztor

[186] Betegek gyógyítója... 159. l.: „Igaz az is, hogy a keresztény hívek az előtt is ájtatosságok által gyakorlották ezt az Istennek sümegi szent templomát, de nem annyira, mint mióta a Boldogságos Szűz nagy csudatételeivel itt megjelent: mert azóta a sebesek, betegek, nyomorultak, vakok, némák, öszvesugorottak, sánták, megtébolyottak, terhesek és más veszedelemben lévők (ugyan az egészségesek is) anyai irgalmasságáért és sok csudatételéért fogadások, szentmise-mondások, idevaló zarándoklások, alamizsnáskodások, szentgyónások és áldozások s más jóságos cselekedet által is hozzá folyamodnak, néki udvarolnak, személyek szerint meglátogattyák őtet, mint Istennek csudálatos Anyját, üdvözlik és külön-különféle szükségeik és nyomorúságaik szerint neki esedeznek."

a maga Nyáját ezen a Mária-Tháli Szent Helyre, ahol testi és lelki sok jók böven osztogattatnak és soha meg nem fogyatkoznak, személye szerint vezetendi és az Őhozzája való köteles hüségét beteljesítendi. Nem sokkal aztán fogadásának eleget tévén és fogadási írott képet vivén a Szent Helyre, kegyes és hív szószólot nyert, mely a bűnösöket igazságossan bűntető Úr Istennél érette és a népéért hathatósan könyörgött..."[187]

Meghatóan mutatkozik Mária iránt a nép hite, biztos segítségre számít a Szűzanyánál. Köznapi életében, apró-cseprő bajaiban a Szent Szűzet hívja segítségül.[188] A nagyobb veszedelem esetén is biztos menedéket talál Máriánál. „Alig mutatja hozzá folyamodását és jobbágyos kötelessége szerint való ájtatosságát valamelly város, falu és helység, azonnal kegyes szemeit reáfordítja, és segedelmének világos jelenségét adja. Te vagy ezek közül egyik nemes Nagyszombat városa, te folyamodál a Szent Szűzhöz. Te esdekél az ő csudálatos képe körül, midön a mirigy és döghalál miatt éjjeli és nappali rettegésben és szorulásban voltál."[189]

A kegyhelyeink többnyire máriás főuraink áldozatkészségének köszönik létrejöttüket és felvirágzásukat. Főuraink a virágzó külföldi zarándokhelyekről (Loreto, Mária-Zell, Aachen) hazatérve, a kegyhelyen látott buzgó Mária-kultuszt és zarándokjárást átültették hazájukba. Olykor sajátmagukon érezték a Szent Szűz csodás pártfogását és ez Máriával szemben hálára ösztönözte őket. Nádasdi Ferenc 1649-ben a Szűz Mária közbenjárására súlyos betegségéből hirtelen felgyógyult. Hálából felépítette a sopronmegyei loretói fogadalmi templomot. A templom felszentelése 1659 július másodikán ment végbe. VII. Sándor pápa a főúr kérelmére a szentelésen megjelenő híveknek teljes búcsút engedélyezett. Nemcsak Magyarországról, hanem külföldről is összegyűltek a Máriatisztelő hívek. A templom felszentelésének egész nemzeti ünnep színezete volt. A Szentszék külön bíboroskövetet küldött az ünnepségre, megjelent Lippai prímás, Szelepcsényi kalocsai érsek, tíz megyéspüspök, apátok, rendfőnökök és sok pap. A katolikus főúraknak színe-java szintén összejött az ünnepségre, még a kálvinista Rákóczi György erdélyi fejedelem is képviseltette magát. Nyolc nap alatt nyolcezren járultak a szentáldozáshoz. Ebben az évben Loretón a szent-

[187] Orosz: Putens Aquarum 31—32. l.
[188] Cultus Deiparae Virginis.
[189] Egyet. Könyvt.: Ünnepnapi préd. II. k. 41. l.

áldozások száma meghaladta a huszonkétezret, a következő években felment a hetvenezerig. Évenként 114 rendes processzió érkezett, a búcsúsok száma százezerre volt tehető.[190]

Gyakori eset, hogy valamilyen középkori templomrom, amely mellől a török felégette a falut és elpusztította lakosságát, indította a népet a régi szenthely iránt való kegyeletre. A nyugodtabb idők beálltával valamelyik buzgólelkű főúr áldozatkészsége folytán helyreállított magányos templom néha fás és bokros helyen különös vonzóerőt gyakorolt a nép lelkére. Gyakran találkozunk a kegyhelyek történetében olyan esettel, hogy a külföldi zarándokhelyen megfordult főúr elkészíttette a zarándokhely kegyszobrának másolatát,[191] azt a kegyhelyen megáldatta, a kegyszoborhoz érintette és ilyen módon igyekezett otthon maradt népe számára a kegyhely áldásából juttatni.[192] A kegyszobor hazahozott másolata a nép számára az eredetit, a csodatevőt jelentette. A nép áhítata és szeretete valóban csodatévő kegyszoborrá magasztosította. A buzgó nép kikönyörögte magának az Istenanya csodálatos támogatását. Előfordult, hogy Mária képe vagy szobra előtt váratlan csoda történt és ezzel a nép egyszerre rajongó szeretettel vette körül. Végeredményben azt mondhatjuk, hogy a kegyhelyeket az élet, a nép lelki igénye hozta létre és avatta Mária-tiszteletének központjaivá.[193]

[190] Mohl Adolf: Loreto története.

[191] *Eszterházi* „plures semper habuit in aula sua Prodigiosarum ectypas, quas ad diversa loca mittebat, ut veneratio ampliaretur". Nedeczki: i. m. praxes 52.

[192] Múzeum: Ladislaus a S. Stephano: Flores Mariani; Mohl Adolf: i. m. 8. l.; Chinorányi: i. m. 16. l.

[193] Egyik-másik búcsújáróhely keletkezésének nagyon is emberi okát látjuk. Érdekesség szempontjából említjük meg az egyik legnagyobb magyar búcsújáróhelynek, a sasvárinak a keletkezését. Amint a kegyhely története leírja, 1564-ben „Gróff Czobor Imre hitves Társával, nevezett szerént Bakvits Angyelinával, tisztességes deli személlyel a hintóban együtt ülvén útra indult volna, történt, hogy a gróf bizonyos neheztelést főzvén szívében s hirtelen haragra fakadván ugyanazon helyen, ahol mostanában a Boldogságos Szűz képét ájtatosan tisztellyük, megnevezett hitves társának kemény szóval meghagyná, hogy minnyárt egyik szolgálójával együtt szállana le a hintóról, késszen és azonnal engedelmeskedék Ura parancsolattyának: Mindazon által, hogy elszomorodott szívének fájdalma valami módon megenyhíttetnék... Szűz Anyához nagy bizalommal folyamlék... és minnyárt fogadást tett, hogy ugyanazon a helyen a fájdalmas Szűz Anyának oly nagy jótéteménynek örök emlékezetére képet fog csináltatni. És ime! ezen fogadására azonnal tapasztaltatta véle anyai segedelmét, mert a férje letévén haragját, hitves társához vonzó szeretetre indul s már is a hintó a közel lévő várbul gróff urától küldetetvén, láttatik érette jönni, mellyen is a

A középkor keresztény magyarsága is kedvelte az Üdvözítőnek, illetőleg a szenteknek búcsújárásban megnyilvánuló kultuszát, de a barokk korban életrekapott hazai búcsújárást távolról sem ismerte. Híresek voltak a római és a szentföldi zarándokhelyek. Mindkét helyen Szent István királyunk a magyar zarándokok számára zarándokházat alapított. A középkor folyamán belföldi zarándokhelyeink szent királyaink tetemeinek nyugvóhelyei voltak, ahová szívesen zarándokolt a szent ösöket tisztelő, szellemüket ápoló magyarság. Az egyes szerzetházak melletti templomokat is különös áhítattal kereste fel a hivő lélek. Amíg azonban a középkori búcsújárás inkább a távoli országok szent helyeit kultiválta, amelyeknek a felkeresése a nép számára lehetetlen volt, addig a barokk zarándoklatok mint hazai értékeket és a nép legkedveltebb szentélyeit, a Regnum Marianum központjait, a magyar máriás kegyhelyeket kereste fel. Ebben az időben a külföldi kegyhelyek jelentősége alászállt a magyar nép szemében,[194] míg a hazaiakat a sajátjának tartotta és azok csodás képeiről úgy emlékezett meg, mint amelyekkel a Szent Szűz saját népét, a magyarságot tüntette ki. Büszkén emlegetik a könnyező és vérrel verítékező Mária-képeket, amelyekkel Magyarország megmentésére sietett a Boldogságos Szüz. A pócsi képet hiába vitték Bécsbe, ott többé nem mutatta szeretetének jeleit. Az új pócsi Mária-kép viszont ismét bizonyságot tett Mária népének a Boldogasszony szeretetéről.[195]

A búcsújáró helyek jelentősége tehát a Regnum Marianum szempontjából a nép nemzeti öntudatának emelésében

gróffné megvigasztaltatva haza vitetvén, a Nagy Anyjának tett fogadását férjének kinyilatkoztatja, ő jóvá és helyén hagyja." Rövid időn belül meg is épült a fogadalmi oszlop a Szűz Anya képével, később pedig a templom.

[194] „Nem szükség minékünk álmélkodnunk ama temérdek csudákon, melyek Mária-Tzelbe, Lauretomban s egyéb Boldog Szűz Anyánk képeinél történnek, hanem nagy hálaadó dícsérettel tartozunk ez öreg oltárra helyhöztetett kegyes tekéntető képért, mely az elhagyott gyámoltalan népet az örök pokolnak veszedelmes örvényétől oltalmazta. Voltak ugyanis olyan szerencsétlen idők, hogy a vad erkölcsű pogány törökök igaz hitért némellyeket tüzes vasakkal sütögettek, setét temlecben éhséggel, szomjúsággal sanyargattak, fonnyasztottak; némelyeket török gombolyagba kötözvén tatár korbácsokkal taglottak, a török táboron jancsár lovak mellé kötözve fel s alá hordoztak, s fejeken számos ékekkel abroncsokat szorongattak... Máriának esedezésére mégis megmaradtak, soha egészen ki nem irtattak." Telek: i. m. II. 392. l.

[195] „Igaz beszéd a második pócsi Szűz könyvezése felől..." V. ö. Vera relatio super fletu imaginis Pocsensis B. M. V." „Vera et succincta relatio de origine et Translatione Imaginis Mariae in Poocs."

is megnyilvánul. Általánossá lett a meggyőződés, hogy a földön nincs még olyan ország, ahol Mária annyiszor és oly sok helyen mutatta volna meg csodás hatalmát, mint hazánk. A búcsújáróhelyek említett kiadványai felsorolják, de a nép is tapasztalhatta, bizonyára szájról-szájra továbbadta, hogy a hivő zarándokok bajaikban messze külföldről is felkeresik a „magyar" Máriát. A sümegi csodás Mária az első csodát egy bécsi beteg asszony könyörgésére művelte. Ez a jó lélek már végigjárta a fél világot, hogy gyógyulást találjon és végül is Mária országában nyerte el a rég óhajtott kegyet.[196] Ausztria, Csehország, Bajorország, Stájerország hivői keresték fel a magyar zarándokhelyeket, mert a Szent Szűz országában adta segítségének, szeretetének legszebb bizonyítékait.[197]

A Mária-tisztelő magyar nép megszereti, szívébe zárja a Szent Szűz kegyhelyeit, ezzel együtt magyar hazáját, szülőföldjét, Mária országát is. Belekerülnek a nép érzelemvilágába Mária szentélyei, csodás helyei, egyszóval a Regnum Marianum. Lelkének vágya, igénye vonzotta a csodatévő Máriához, aki helyi vonatkozásban, mint pécsi, radnai, gyüdi stb. Mária élt lelkében. Pillanatnyi sóhajtásaiban, röpimáiban is a kedvelt zarándokhelyén tisztelt Szűzhöz folyamodott.

Egyes búcsújáróhelyek pedig egyenesen nemzeti jelleget viseltek magukon. A celli Szűzet Nagy Lajos avatta a magyarok Máriájává. Ennél fontosabb a nép szempontjából némelyik hazai zarándokhelyünk nemzeti jellege. Mátraverebély Szent László királyunk kultuszával jutott nemzeti vonatkozáshoz. A Máriavölgyi kegytemplom alapkövére többek között a következő sorokat vésték: „Honoribus thaumaturgae Thallensis, securoque totius patriae praesidio".[198]

A Regnum Marianum eszméjének terjesztése a nép között a búcsújáróhelyen elsősorban a szószékről történt. A szónok Máriáról szólva szívesen szőtt magyar vonatkozást beszédébe. Csete István prédikációi a máriás országról búcsújáróhelyeken hangzottak el. Telek Józsefet is szívesen hívták meg ilyen ünnepélyes alkalomkor szónoknak és máriás prédikációit a zarándok búcsúsoknak mondotta el. A lelkes Mária-tisztelő szónok ilyenkor győzi meg hallgatóit Mária csodás segítségéről, mellyel Magyarországát és a magyar népet mindig anyai pártfogással felkarolta. De ilyenkor száll

[196] Betegek gyógyítója, 5. l.

[197] Külföldiek különösen a sasvári kegyhelyet keresték fel, de sokan zarándokoltak Sümegre, Bodogasszonyra és Máriavölgyre is.

[198] Koptik: i. m. 86. l.

szembe Mária ellenségeivel is. „Megvallom kereszténytek, hogy azon gondolkodtam vala egynéhány napokkal ennek előtte, hogy e mai napon született Szüzecskének tisztelete mellett szembeszálljak az ő ellenségivel. Készültem vala arra, hogy némelyeknek mosdatlan száját megöblítsem; másoknak pedig, kik t. i. mint az ebek a hold ellen ugatnak, úgy az ártatlan Szűz ellen káromkodnak, káromkodásokat szájukba verjem. A tompa elméket a római Anyaszentegyház tudományának fémkövéhez fenjem. De juta eszembe, hogy dicsíretes szokása szerint ezen nemes helységnek ebben a szent kápolnában tartatnék mai napon az ájtatosság és talán azokhoz lenne egyedül szóláson, kik csak nevét hallván is e mai Szent Szűznek, térdet, fejet hajtanak . . .“[199]

A nép búcsús énekeiben tárja fel lelkét Anyja előtt.[200] A Regnum Marianum-gondolat a „beköszöntő“ és „elbúcsúzó“ énekekben is megnyilatkozik. Szó esik Szent István testamentomáról,[201] a Szüz Anya védelméről, a magyarok elpártolásáról,

[199] Egyet. Könyvt.: Ünnepnapi Prédikáció, III. k. 33 l.

[200] A szegedi Szűz Anya zarándokainak „hajdani időktől olta gyakoroltani szokott ájtatos éneke“:

Üdvözlégy tiszta havakban megjelent Szűz Mária!
E szegdi Szent Egyházban illatozó viola;
Téged minnyájan köszöntünk és szívünkből üdvözlünk:
Mint Pártfogónkat tisztelünk, sőt anyánknak esmérünk.

Több mint száz esztendők folytak a török háborúban,
Mindenektől elhagyatva voltunk pogány jármában;
Te egyedül Isten után könnyítetted terhönket,
Mint édesanya fiait oltalmaztál bennünket.

Kipusztultak e vidéken a népes nagy helységek,
Tűz és fegyver által mentek füstbe sok örökségek;
De Szeged Városa ment volt még a végső ínségtül;
Mert Te e kis Magyar népet megtartád örökségül.

Ezen kegyes Boldog Asszony képének tekéntete,
Még a pogányok szívét is sokszor kegyessé tette,
Azért féltek, azért késtek e Templomot rontani,
És az idetódult népet veszéllyel ostromolni.

Most is tehát szentséges Szűz! oltalmad alá futunk,
Súlyos ínségekben lévén Képed előtt sóhajtunk,
Ne hagyd el, ó édes Anyánk! hajdani hív népedet,
Ne engedd pokolra esni régi örökségedet.“

[201] Világos Berkes Hegy . . . 214. l.

Hajnal piros Csillag,
Mellyben bízik Világ,
És mint Királynéjában,
Szegény Magyar Ország.

aminek következménye lett a Szent Szűz elfordulása, illetőleg a török rontása. De újabb remény kél a szívekben, mert Mária és népe nem hagyták el végleg egymást.[202]

Hogy az egész magyarságot átfogó búcsújáróhelyek jelentőségét jobban kiemeljük, szólnunk kell azok számáról. Pontos számot adni természetesen lehetetlen. A kérdés megvilágítására szolgáló adataink a következők: Eszterházi Pál

---

Ó, te Dávidnak Tornya,
Magyarok Asszonya,
Mely tornyot István Király
Országunknak hagyá.

[202] Világos Berkes Hegy... 203. l.

Keresztény nyájadat ne hagyd hogy el veszszen
A pogány Nemzetnek rabságában essen;
Oltalmazd, hogy téged dícsérhessen.
Ó, Szent Anyánk, Régi Dajkánk,
Légy Szószóllonk; Légy kegyes Pátronánk!

Látod minden felől Pogány Nemzetek,
Reánk agyarkodnak s rontani igyekeznek,
Ah gyalázd meg, Szent Szűz álly ellenek,
Ó, Szent Anyánk...

Rút, kevély és undok Eretnek Nemzet,
Zabolázd és térítsd pártos ellenséget,
Kik káromlyák drága Szent Nevedet,
Ó, Szent Anyánk...

Ó, Radnai Szent Szűz Hazánk dicsősége,
Országunknak tornya, tündöklő Felsége,
Szép csillaga, drága ékessége,
Ó, Szent Anyánk...

Boruly eleiben a Szent Háromságnak,
Hogy légyen irgalmas bűnös fiainak,
Nemzetünknek, árva Országunknak,
Ó, Szent Anyánk...

Ne hagyd megromlani keresztény népet,
Hanem adgy közöttünk megegyező szívet,
Boldogulást és szerencsés véget,
Ó, Szent Anyánk...

Térítsd Országunkban az Eretnekeket,
Őrizd s magasztald fel a Római Hitet,
Országunkba adgy Szent Békességet,
Ó, Szent Anyánk, Régi Dajkánk,
Légy Szószóllonk, Légy kegyes Pátronánk!

nádor a Mennyei Korona... című munkájában 94 csodás magyarországi Mária-képet említ, de a másik művében, Litaniae ad B. V. Mariam..., már 103 helyet hoz, melyekhez a Szent Szűznek csodálatos kegyelme fűződik. Nedeczki ismert művében kerek számot említ, ahonnét Mária kegyelme Magyarországra szétárad. Szerinte 100 Fontes gratiarum Marianarum van Magyarországon. Ezekből az adatokból arra következtetnünk, hogy több mint száz csodálatos Mária-kegyhelyet tartott nyilván a hivő barokk magyar világ.

Egy-egy kegyhely látogatottságának nagyságára következtethetünk az évi áldozások számából. A besnyöi házi legenda szerint 1766-ban január 19-én kétszázan, február 2-án kétszázharmincan, március 25-én hétszázan, július 2-án ezerháromszázan, augusztus 15-én ezerhétszázan, szeptember 8-án nyolcszázan és december 8-án négyszázan járultak a szentáldozáshoz a zarándokhelyen.[203]

A magyar katolikus megújhodás korának a hitéletét és ezzel a Mária-tiszteletet is nagyban fellendítette a népmisszió. A lelkészkedő világi papság hiánya hívta életre a lelkipásztorkodásnak ezt a módját, amely kiváló hatásúnak bizonyult a nép hitéletének felszítására és a protestáns terjeszkedés visszaszorítására. A lelkipásztor nélkül élö katolikus népnek nagy lelki élményt jelentett egy-egy nyolcnapos misszió. Föleg a jezsuitarendből kikerült missziós atyák kettesével járták az országot. A misszió következöképpen folyt le: a páterek a missziós állomás helyét környező minden kis faluban meghirdették a missziót és felszólították a lakosságot a részvételre. A jámbor hívek ellátták magukat megfelelő mennyiségű élelemmel és ki kocsival, ki gyalogszerrel, sokszor körmenetben százával és ezrével jelentek meg a misszión. Az összegyűlt hivősereg befogadására alkalmas hely nem lévén, rendszerint a szabadban tartották meg a szentbeszédeket, gyakran az ájtatosságokat is.

A missziók nemcsak a protestánsok ellen jól beállítható Regnum Marianum meghirdetésével kaptak máriás színezetet, hanem a Mária-víz szentelményének a nép között való elterjesztésével is. A Mária-víznek nevezett szentelmény a hivő középkorban született és a vallásos lelket a Szűzanya közbenjárásáról biztosította minden veszély, betegség, tüzvész, jégverés esetén. Később elhanyagolták a „Latex

[203] Bartal: Máriabesnyő története. 82. l.

Marianus"-t, de a barokk Mária-tisztelet felújította.[204] A Mária-vizet a missziós páter áldotta meg és a hivők messze szét-hordták a megáldott vizet, sokszor olyan nagy mennyiségben, hogy az atyák kénytelenek voltak a szertartást megismételni. Némely helyen a város vagy község nagy edényeket készíttetett, amelyeket Mária-vízzel megtöltve félretettek, hogy szükség esetén mindig készenlétben legyen.[205]

A nép teljes meggyőződéssel vallotta, hogyha valaki beteg testrészét Mária-vízzel megmossa, vagy más betegség esetén abból iszik, meggyógyul. Használták állatok betegségénél vagy dögvész alkalmával is. A Mária-vízzel behintett ház a nép hite szerint nem égett el, a vele megszentelt vetéseknek a jég nem ártott. A jezsuita évkönyvekben számos csodát olvashatunk, amelyek a Mária-víz következtében történtek. Maga Mária Terézia királynő is, mielőtt Bécsbe ment, soproni lakosztályát tűz ellen Mária-vízzel hintette meg. A népmisszió alkalmával használt imákat és énekeket tartalmazó kis kiadványok mutatják, hogy a nép ájtatossági gyakorlatai is telítve voltak regnumi eszmékkel. Főhangsúlya a már említett litániákon és énekeken volt.[206]

A szentolvasó imádságának nagy elterjedése is a nép és az elökelő osztályok körében egyaránt azt bizonyítja, hogy a magyarság Mária-tisztelete a lelkekbe mélyen beívódott. „Bármelyik jobbágy inkább telkétől válnék meg, minthogy szentolvasó nélkül maradjon", mondja az egyik évkönyvíró. A szántóvető ember a mezőre menvén, a szentolvasót mondja, a pásztorfiú nyáját legeltetve, de még a fonás alatt sem szünetel Mária-dícsérete. Alig lehet látni egyik-másik vidéken embert, akinek ruhájáról ne lógna a szentolvasó.[207] A XVIII. században rendes szokása lett a jó falusi népnek, hogy szombatonként az egész család közösen, térdenállva elimádkozta a rózsafüzért, vasárnap szentmise előtt és után szintén a rózsafüzérimádsággal fordultak a Szent Szűzhöz.

A szónok a szentolvasó imádkozásában is nemzeti erényt lát. Szent László vitézi kardjának markolatán szentolvasót hordott és a Szent Szűz győzelemmel halmozta el hív szolgáját. A mostani „hatalmasan országló koronás fejek, és fő-fő méltóságú egyházi és világi úri rendek, a főhadi vezérek, for-

[204] Jánosi: Barokk hitélet, 45—48. l.

[205] U. o.

[206] „Énekszóval mondani szokott Ájtatosság" és „Keresztény énekek" a missziók alkalmára összegyüjtött énekeket és imákat tartalmaznak.

[207] Jánosi: i. m. 44. l.

gós urak, nemesek és ájtatos köznépek" annyira igyekeznek követni Szent László példáját, hogy társaságot alkotnak és abban kötelezik magukat a szentolvasó imádságának naponkénti elmondására. Ez a fegyver lesz a magyarság győzelemre vivő kardja, amelynek az ellenség nem tud ártani, mert a Nagyasszony hadakozik általa.[208]

Népünk Mária-tiszteletében tehát a Regnum Marianum alapját, Mária és a magyarság szoros kapcsolatának tudatát, a Nagyasszony különleges oltalmazó pártfogásának ismeretét megtaláljuk. Sőt amíg a művelt körök a XVIII. század második felének közepétől kezdve az újabb nyugati áramlat, a felvilágosodás következtében egyre inkább elszakadnak az Egyháztól és letérnek a Regnum Marianum erkölcsi síkjáról,[209] addig a nép lelkében tovább hordja a magasztos eszmét.

[208] Telek: i. m. 530—539.
[209] Máriafi: Igaz magyar.

Az idézett művek bővebb megjelölése.

Kiadatlan kútfők.

Budapesti Egyetemi Könyvtár (Egyet. Könyvt.).
(Theologia.)
Historia Miraculorum Beatae Mariae Virginis Cellensis. A. 19.
Imádságoskönyv az év egyes ünnepeire. XVII. sz. A. 84.
Káldi Márton: Az evangéliomoknak ... magyarázattya. Nagyszombat, 1641. A. 159.
Sermones Sacri Hungarici. Pozsony, 1650. A. 59.
Ünnepnapi prédikációk. Nagyszombat, Szentmártonhegy, Kolosmonostor, Révkomárom, 1717—1750. A. 165.
Tiükröcske, melyben az ember maga lelki mind rútchágát s mind szépségét meghlathattya s Istenét is miképen kellesék imádni és dichérni. 1642. A. 161.
(Egyháztörténelem.)
Cliens Marianus. 1772. Ab. 233.
(Kaprinai gyüjtemény.)
Hungaria Mariana. LXXXVI.
Nemzeti Múzeum könyvtára.
Ladislaus a S. Stephano: Flores Mariani. Fol. Lat. 2115.
Lelki Oskola ... Aitatos Imadsagok ... Oct. Hung. 751.

Kiadott kútfők és irodalom:

Acsay Ferenc—Kunczmann Fülöp—Németh Ambrus: A győri kat főgimnázium története. Győr, 1896. Gimnáziumi Értesítő.
A Kolosvári könyvező Szűznek Historiája. Kolosvárt, é. n.
Az Szentséges ... Jesus es Maria Rosariomja ... Bécs, 1687.

Angyán Aurél: A gyüdi kegyhely a történelmi események forgatagában. Gyüd, 1930.

Balogh Ágoston: Beatissima Virgo Maria, Mater Dei. Agriae, 1872.

Barna Ferdinánd: Ősvallásunk főistenei. Budapest, 1881. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből. Gyulai Pál szerk.

Bartal Ince: Máriabesnyő története. Esztergom, 1929.

Betegek gyógyítója, azaz Sümegi P. Franciskanusok Templomában Csudákkal tündöklő... Szűz Mária... Nagyszombat, 1703.

Beissel St.: Geschichte der Vererhrung Marias in Deutschland wärend des Mittelalters. Freiburg, 1909.

Beissel St.: Geschichte der Verehrung Marias in XVI. und XVII. Jahrhundert. Freiburg, 1910.

Breyer István: Szeplőtelen Fogantatás. Budapest, 1904.

Biró Márton: Firmamentum regnorum Országoknak erőssége .. Pozsony, 1741.

Biró Márton: Diplomatica Securitas Függő pecsétes levéllel megerősíttetett Bátorság... Pozsony, 1741.

Bossányi Farkas: Magyar Koronának és Országhnak nagy áron lett meghvétele... Pozsony, 1723.

Brunner András—Eszterházi Pál: Regina Sanctorum Omnium. Minden Szentek Királynéja, Boldogságos Szűz Mária tisztelete... Nagyszombat, 1696.

Cantus Catholici (Kisdi), 1651.

Cetto Ferenc: Virtus Coronata Divi Ladislai I.... Viennae, 1693.

Chinorányi Ede: Mátraverebélyi Szentkút kegyhely története. Szentkút, 1931.

Csapodi Csaba: Állam és társadalom a magyar barokk korban. Kat. Szemle, 1941. Január.

Csete István: Panegyrici Sanctorum Patronorum Regni Hungariae. Gyalogi István kiadása. Kassa, 1754.

Csobánczi József: Szent Istvánnak... dícsérete. Buda, 1769.

Csóka Lajos: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma, 1929.

Cultus Deiparae Virginis Mariae, Patronae et Reginae Regni Hungariae... Posonii, 1678.

Dudek János: Immaculata a magyar irodalomban (Szent István-Társulat-emlékkönyv). Budapest, 1904.

Duhr Bernhard: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVIII. Jahrhundert. Freiburg—München—Regensburg, 1907—1928.

Eggerer András: Fragmen panis Corvi protoeremitici. Bécs, 1663.

Keresztényi Oktató és egyéb áitatos Énekek, melyeket... Missiók alkalmatosságával öszvegyűlt Hivek szoktak mondani. Nagyszombat, 1732. Ének kolozsvári jesuiták templomában levő csudálatos szent képénél.

A Jesus Társaságából való szerzetes papok által Magyar és Erdély Országban tartandó Apostoli Missiók alkalmatosságával öszvegyűlt Hivektől Énekszóval mondani szokott Ájtatosság. Kassa, 1757.

Eszterházi Pál: Az Boldogságos Szűz Mária Szombattya... Nagyszombat, 1701.

Eszterházi Pál: Litaniae Ad Beatam Virginem Mariam... Viennae, 1697.

Eszterházi Pál: Mennyei Korona, azaz az egész világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti... Nagyszombat, 1692. (Mennyei Korona.)

Eszterházi Pál: Speculum Immaculatum... Viennae, 1698.

Fejér Georgius: Codex diplomaticus Hungariae Tom. V. és IX. Budae, 1829—35.

Fridvaldszky Joannes: Reges Ungariae Mariani... Viennae, 1775.

Galla Ferenc: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931. (Clunyi reform.)

Galla Ferenc: A Pazmaneum alapítása és a Szentszék. Vác, 1935.

Galla Ferenc: Borromei Szent Károly hatása Magyarországon. Különlenyomat a Theológia 1938—39. évfolyamaiból (Borromei Károly).

Gajtkó István: A XVII. század katolikus imádságirodalma. Budapest, 1936.

Gacs Emilián: Szoszna Demeter György kéziratos énekeskönyve. Pannonhalma, 1938.

Gergely P.: Emlékezetes nap ... Váradvárasán... Várad, 1752.

Gyenis András: A Jezsuita Rend generálisai. Budapest, 1935.

Gyöngyösi István: Rosa-koszorú... Lőcse, 1690.

Hermann József: Aquila Magnarum Alarum... A hédervári Mennyei Sas... Győr, 1769.

Hermann—Artner: A hittudományi kar története. Budapest, 1938.

Hets Aurelián: A jezsuiták iskolái Magyarországon a XVIII. század közepén. Pannonhalma, 1938.

Hevenesi Gabriel: Ungaricae Sanctitatis Indicia. Tyrnaviae 1692.

Hóman—Szekfű: Magyar történet. IV—V. Budapest.

Hóman Bálint: Szent István. Budapest, 1938.

Igaz beszéd a második pócsi Szűz képének sírása és könyvezése felől. Kassa, é. n.

Igaz és köteles szívbéli Aitatosság a Szentséges Szűz Mária Szívéhez... Pozsony, 1732. (Igaz ájtatosság.)

Illyés András: A keresztyéni Életnek Példája vagy Tüköre, azaz Szentek Élete. Nagyszombat, 1682. (A keresztyéni életnek.)

Illyés András: Jóra intő énekecskék... 1702.

Illyés András: Megrövidíttetett Ige... Nagyszombat, 1691.

Illyés András: Régi és új énekek... Nagyszombat, 1703.

Illyés István: Mennybe vitetett Boldogságos Szűz... congregatziójának... Eredete: Regulái: Búcsúi. Nagyszombat, 1710.

Imagines Sacrae Beatae Mariae Virginis. Magyar Nemzeti Múzeum kvt. 600921.

Inchofer Menyhért: Annales ecclesiastici regni Hungariae. Roma, 1644.

Jánosi Gyula: Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma, 1935.

Jesuvita Paterek Titkai... Nagyvárad, 1657.

Katona István: Historia Critica Regnum Hungariae. Tom. VI. Pest, 1779.

Kalendarium Kristus Urunk Születése után való MDCLIX Esztendőre. Nagyszombat, 1659.

Kéri Ferenc: Omnis felicitas Hungariae ex favore Mariae... Tyrnaviae, 1738.

Kollenicz András: Stella Triplex sive sermones Panegyrico-Morales... Tyrnaviae, 1713.

Kollenicz András: Thesaurus in agro absconditus... Tyrnaviae, 1713.

Kominek Lénárd: Boldogságos Szűz Máriának... Hajócskája, azaz a Sz. Skapulárével felékesített gyülekezet. Nagyszombat, 1705.

Kopcsányi Márton: Bódog Szűz Mária élete... Bécs, 1631.

Koptik Odo: Thalleidos Liber I. et II.... Sopron, 1744.

Liliom kertecske... Aetatos könyvecske. Posoniban, 1675.

Magyar Országnak jeles tündökléssel feltetszett Új Csillaga... Csudákkal tündöklő Sasvári Boldogságos Szűz Mária. Nagyszombat, 1751.

Mártonffi György: Újólag ki-fakadott könyhullatások Forrása,... a Boldogságos Szűznek Nagyszombat városában képe által lett Csudálatos könyvezése. Nagyszombat, 1739.

Maria halalra valtaknak es megholtaknak Annya új gyülekezetinek rendtartása. Posonban, 1647.

Maria Mater agonisantium. Mária a halállal Tusákodók Annya. Nagyszombat, XVII. század.

Máriafi István: Igaz Magyar vagyis Az igaz Magyaroknak Máriához az ő Nagy Asszonyokhoz és nagy Patronájokhoz való különös áhétatosságokrul. Párizs-Berlin, 1785—90.

Mariophilus Sacerdos: Fasciculus Marianus. Viennae, 1696.

Meszlényi Antal: II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták. Regnum, 1936.

Mohl Adolf: Loretó, magyarországi búcsújáróhely története. Győr, 1894.

Mohl Antal: A Mária-kongregácziók története különös tekintettel hazánkra. Győr, 1898.

Monoszloi András: De cultu Imaginum. Az idvösségre intő kepeknec Tiszteletiről való, Igaz Tudomány. Nagyszombat, 1589.

Monoszloi András: De Invocatione et veneratione Sanctorum, Az Szenteknec Hozanc valo Segetsegekrül Hasznos könyv... Nagyszombat, 1589.

Monoszloi András: Apologia, a Közönséges Kerestyen Hit Agazatinac... Nagyszombat, 1588.

Nádasi Joannes: Annales Mariani. Romae, 1636.

Nedeczki Ladislaus: Fontes gratiorum Marianarum seu historica Relatio de Imaginibus Miraculosis per Hungariam... Claudiopoli, 1739.

Némethy Lajos: Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom története. Esztergom 1879.

Officium B. M. V. azaz Asszonyunk Szolosmája... Poson, 1643; Tyrnaviae, 1663.

Officia propria Sanct. Patr. Regni Hung. Posonii, 1650. Tyrnaviae, 1663, 1680.

Officia nova quaedam, Cum propriis Sanctorum Patronorum Regni Hungariae... Tyrnaviae, 1680.

Ordinansz K.: Az Libanus havasai alatt illatozó Titkos értelmű Rosa... Szeged Városban Segítő Boldog Asszonynak neveztetett kegyelmes képnek történeti lerajzolása. Szeged, 1830.

Orosz Ferenc: Putens aquarum vivientium. Élő Vizek Kuttya; A Thali csudálatos Bóldogságos Szűz Mária... Nagyszombat, 1748.

Pázmány Péter: Összes munkái. Hitt. kar kiadása. (Idézésnél cím után összes munkái kötetszáma és lapszáma.) Budapest, 1894—1905.

Phoenicius Stanislaus: Magna Hungariae Domina. Tyrnaviae, 1702.

Relkovic Néda: Patrona Hungariae. Katolikus Szemle, 1921. V.

Rövid Sommácska... B. Szűz Oszlopnak eredetirül, mely Sacsinyban tiszteltetik. Pozsony, 1742.

Schnürer Gusztav: Katholische Kirche und Kultur in der Barockzeit. Padernbron, 1937.

Stiltingus Joannes: Vita S. Stephani Regis Hungariae. Cassoviae, 1767.

Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. Budapest, 1879—90.

Szent Bútsú-Járás... Módgya. Eger, 1757.

Szentiványi Martinus: Hungaria in Immaculatam Conceptionem B. M V. Magnae Dominae suae credens et iurans. Tyrnaviae, 1701.

Szentpétery Emericus: Scriptores Rerum Hungaricarum. Vol. II. Budapest, 1938.

Szilády Áron: Régi magyar költők tára. Budapest, 1879—1885.

Szűz Máriát tisztelő Szarándok... Ájtatosságok. Pozsony, 1756.

Takács J.: A jezsuita iskoladráma. Budapest, 1937.

Tarnóczi István: Titkos értelmű Rózsa avagy B.-Asszony Koronája. Nagyszombat, 1676.

Telek *József:* Tizenkét Tsillagú Korona, azaz Szűz Máriának ünnepeire egybe-szedegetett Prédikátziók I—II. Buda, 1769; Vác, 1772.

Titkos Értelmö Rózsa avagy Förtő mellett levő Boldog Asszony... Bécs, 1698.

Turóczi: Lilietum Immaculatae Conceptae B. Virginis... Tyrnaviae, 1698.

Vera relatio super fletu et lachrymatione secundae Sacrae Imaginis Pocsensis B. M. Virginis. Cassoviae, évsz. n.

Vera et Succincta Relatio de Origine et Translatione miraculosae primae lachrymantis Imaginis Mariae in Pocs. H. és évsz. nélkül.

Világos Berkes Hegy, avagy Marianak az Isteni Malaszt Annyának kegyelmes képe Nemes Magyar Országban, Arad Vármegyében, a Radnai Hegyeken... Buda, 1762.

Weiser Fr.: Die Marianische Kongregationen in Ungarn und die Rettung Ungarns. Regensburg, 1891.

Zelliger A.: Pantheon Tyrnaviense. Pozsony, 1938.

Pákay Zsolt:

A veszprémi káptalan a XVIII. században.

A veszprémi egyházat és püspökséget Szent István király alapította az 1000. év körül.[1] A birtokokat Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelt templom, székesegyház kapta. Ekkor még nincs külön püspöki és káptalani birtok, nincs külön püspökség és káptalan, hanem a kanonokok az Egyház szolgái és jövedelmüket a püspöktől kapják. Bár az alapítólevélben a kanonokok száma nincs meghatározva, valószínű, hogy ekkor még csak a legfontosabb, az úgynevezett oszlopos kanonoki méltóságok, a nagyprépositi, dékáni, olvasókanonoki, örkanonoki és prépositi stallumok voltak meg.

Az alapítólevél csak négy várról és hét faluról szól, az Egyház birtoka azonban királyi adományozás, végrendelet, csere, vagy magánadományozás, vétel, kárpótlás útján állandóan növekszik. Birtokokat adományozott Szent István, Szent László, II. Endre, IV. Béla és Nagy Lajos király. Nagy Lajos egyszersmind megengedi, hogy az Egyház birtokokat vehessen. Zsigmond király 1394-ben engedélyt ad, hogy zálogban birtokot szerezhessenek. Ugyancsak Zsigmond király engedi meg 1430-ban, hogy nemesek a birtokaikat az egyháznak adományozhassák. Birtokot adományozott Gizella, Erzsébet és Adelheid királyné is.

Egyháziak és világiak részint az Egyház iránti ragaszkodásuk jeléül, részint pedig Isten dicsőségére és lelkük üdvéért mondandó szentmisékre birtokot adományoztak. Így kapott birtokot a veszprémi egyház Almádiban, Felsőörsön, Balácán, Fajszon, Füreden, Merenyén, Jutason, Paloznakon, Pécselen, Szöllösön, Vászolyon és Vámoson. Így keletkeztek a különböző altariák, amelyeknek száma a mohácsi vész előtt 36 volt.

Vétel útján szerzett birtokot Ábrahámban, Almádiban, Balácán, Csopakon, Nagy- és Kisberényben, Jutason és Bozsokon.

[1] Az egyházmegye magában foglalta Veszprém, Fejér, Visegrád és Kolon vidékét, tehát a fejedelmi törzs szállásbirtokainak dunántúli részeit, a király pilisi uradalmát, Vérbulcsu törzsének birtokait és a későbbi Somogy-megyét.

II. Endre király a veszprémi egyházat Gizella királyné drága koronája helyett, melyet jeruzsálemi útjában 140 ezüst márkáért eladott, Paloznakon több birtokkal kárpótolta. Úgyszintén IV. László király, minthogy 1265 körül a veszprémi egyháztól több márka tiszta aranyat és egy 500 márka értékű, drágakövekkel kirakott arany övet kapott, birtokot adott kárpótlásul.

Azon nemesi családoknak, melyek életüket és vagyonukat az egyháznak szolgálatára ajánlottak fel, birtokai megszakadás esetén az egyházra szálltak.[2]

A káptalani és püspöki birtok már a XIII. század elején különválhatott, mert 1217-ben II. Endre király Ábrahámot a káptalannak adományozza, tehát ekkor a káptalani birtok már külön test.[3]

A birtok jövedelmének emelkedésével emelkedett a kanonokok száma is. 1276-ban, mikor Csák Péter hadai feldúlják a székesegyházat, a híres káptalani iskolát és könyvtárat, a kanonokok száma már 36. Ez a szám megmarad a török pusztításig.

A káptalan virágzásának ideje a XV. század vége. Ekkor teljes kifejlődésben áll előttünk a káptalan szervezete, birtoka, jövedelme.[4] A következő században azonban elkezdődött a török pusztítása, a birtokok és jövedelmük világi kézre, vagy török kézre jutott, a káptalan tagjai szétszóródtak és hajdani fényét még ma sem nyerte vissza.

A XV. század végén már megtaláljuk a kanonokok rangsorolásának mind a négy osztályát. Az *első osztályba* tartozott a nagyprépost (praepositus maior), az olvasókanonok (lector), éneklőkanonok (cantor), örkanonok (custos). Ők a káptalan oszlopos tagjai. A *második osztály:* a mindszenti, somogyi, zalai, segesdi, budai, örsi (felsőörsi), fehérvári főesperesek. *Harmadik osztály:* a mesterkanonokok (magisterek), számuk 1495-ben 22. *Negyedik osztály:* a felesek (mediantes): a sublector a káptalani iskola tanítója, a Szent Mihály, Szent György, Szent Miklós és Szent Imre oltárok igazgatója. A káptalan évente Boldog Margit szűz ünnepén ült össze. Ekkor megválasztották a tisztviselőket s határoztak a birtok és jövedelem felosztásáról.

[2] Veszprémi Káptalani Országos Levéltár. (Ezentúl röviden: K. L.)
[3] K. L.
[4] Ránk maradt a káptalani divisios számadáskönyv 1495—1552. év közti része. Ezt a munkát most rendezem sajtó alá.

Az allodiális birtokokat felosztják az egyes kanonokok közt. Övék itt minden jövedelem és jog, ami a földesurat és az egyházat megillet.

A tizedfizető falvakat, birtokokat kerületekre osztották fel, melyeket a latin cultellus szó után késnek neveztek.[5] Káptalani kések a következők: budai kés, nagy- és kisgermendi, Vértes, Fok, Nagy- és Kis-Tard, Segesd, Lepsény, Bakony, Erek, Tapolca, Szepetnek, Nova és Rigács kés. A legtöbb késben a tizedet és tizednegyedet bérbe adták és a bérösszegen osztozkodtak. A bérlők részint a káptalan tagjai, vagy más egyházi férfiak, részint világiak voltak.[6] Decima, quarta és nona járt gabonából, borból, bárányból és mézből. A gabona- és bortized összeírása megmaradt. 1495-ben gabonatizedet 80, tizennegyedet 61, kilencedet 18 birtok fizetett, összesen 2600 mérőt. 28 malma is van a káptalannak, melyek jövedelme 2003 mérő gabona.[7]

A XVI. század a pusztulás kora. Már a század elején elkezdődik a török pusztítása. Mind több és több birtok és jövedelem került részint török, részint világi kézre. A birtok egy része Veszprém, Palota, Csesznek, Somogy várának fenntartására rendeltetett, más részét pedig világi urak foglalták el. A pusztulás teljes 1552-ben, Veszprém várának elfoglalása után. Ekkor a kanonokok elmenekültek, elestek vagy török fogságba kerültek. Legtöbben Pozsonyban, Sopronban és Zalaegerszegen húzódtak meg. Az 1778. évi püspöki decrétum levél szerint 77 év, 7 hónap és 5 napig szünetelt a káptalan.

1628 július 2-án kelt diplomában II. Ferdinánd megengedte a káptalan visszaállítását. Az ünnepélyes visszaállítás 1630 január 5-én történt. Ekkor iktatja be számos egyházi és világi előkelőség jelenlétében Senyei István püspök a székesegyházban az első nagyprépostot, Kaposy Jánost, aki ezután Cserhovics Istvánt hántai préposttá, Szentimrei Mártont zalai főesperessé, Acsádi Benedeket és Erdős Istvánt kanonokká installálja. Hat kanonoki stallumot szerveztek, azonban csak ötöt töltöttek be. A püspöki és káptalani birtokokat, köztük a veszprémi vámot és italmérési jogot a püspök a kincstártól kölcsönvett 10.000 forinttal váltotta vissza Zichy Pál veszprémi főkapitánytól. A püspök és káptalan megegye-

[5] Felesek azért, mert csak fél kanonoki jövedelmet élveztek, ezt is csak a negyedből és tizedből.

[6] Ekkor választják meg a dékánt, ki az anyagi ügyeket és a két divisort, ki a termény és pénz elosztását intézte.

[7] A veszprémi káptalan számadáskönyve (1495—1552). K. L.

zett, míg a kölcsönvett 10.000 forintot le nem törlesztik, a püspöki és káptalani birtokot együtt kezelik. A jövedelemből a kanonokok egyenkint 25, a nagyprépost 50 forintot kap.

A püspök és a káptalan a birtokot 1631-ben bérbeadják Felsöörs és Berény kivételével három évre, évi 2000 forintért Körtvélyessy István veszprémi másodkapitánynak, ki a bérösszegen felül tartozott egy kanonokot a szolgájával együtt, egy káplánt és egy iskolamestert eltartani.[8]

A XVIII. század az újjászervezés és felemelkedés korszaka volt. A káptalan és püspök csak lassanként, hosszú évtizedekig tartó per után érvényesíthették jogaikat.

Az első egyezség, mely a lakosságban megnövekedett Veszprém és földesurai, a püspök és káptalan között a jogviszonyt rendezte, Széchenyi Pál püspök 1702. évi urbáriuma volt. Az egyezség értelmében:

1. A városiak a nyilvános ünnepnapokat megülik. 2. Május hónapban csak a püspöknek és a káptalannak van italmérési joga. 3. Júniusban pedig a város mér italt s így felváltva az egész éven át. 4. A városiak kötelessége a levélkézbesítés a püspök (Székesfehérvárra, Budára, Kalocsára és jószágaira, ha szükséges fegyveres erővel is) és káptalan számára. 5. Az aprólékos jövedelmek a városé lesznek ezután is. 6. A püspök és káptalan semmi más robotot nem kívánnak. 7. A püspök és káptalan büntető hatalmának (ius gladii) fenntartása végett 12 törvénybíró és tanács a városi kapitány és főbíró mellé rendeltetnek. Az elnököt a püspök jelöli ki. 8. A városiak a püspököt és káptalant nagyobb ünnepek alkalmával kötelesek üdvözölni. 9. A szabad legeltetés a városiaknak úgy lesz, mint eddig. 10. A faizást, a kidőlt és haszontalan fák kivágását a káptalan megengedi. A makktermő és épületfákat pénzen vehetik. Épígy vásárolhatnak pintérek, bognárok és mészégetők. 11. A városiak oltalmazzák a határt. 12. A mészárosok tartoznak évről-évre a mészárszékeket a földesuraktól bérbevenni. 13. A tizedet megadják, vagy 20 forintot fizetnek. 14. A városi területeken kívül eső puszták mindenféle használatát tartoznak bérelni.[9]

1723-ban azonban a földesúri jog újabb szabályozása vált szükségessé. Az újabb szerződést gróf Eszterházy Imre püspök kötötte. A megegyezés pontjai:

[8] Lukcsics József: Veszprém város újkori története (Veszprém multja és jelene) Veszprém 1921, 48 l. (Ezentúl röviden: V. U. T.)

[9] Urbarialia. K. L.

1. A városbírót a földesúr megbízottjának jelenlétében választják szabadon, akár nemes, akár nem nemes legyen. A megválasztottat a püspöknek és káptalannak bemutatják. 2. A bíró a panaszosoknak igazságot szolgáltat, bírságot vet ki. Az elítélt fellebbezhet az úriszékhez. 3. Tized helyett a városiak 18 forintot, a nemesek 12 forintot fizetnek évenkint Úrnapján. 4. Az italmérési jog a város közönségét, s a nemességet 4 hónapon (október, november, december és január hónap folyamán) át illeti meg. 5. Az országgyülési költségeket a jövöben a földesuraság viseli s a legutolsó országgyűlés kiadásainak megfizetését elengedi. 6. A kiadás és bevétel összegéről számot adnak. 7. A piac- és vásárjövedelem az uraságé. 8. A házeladás és házvétel, idegenek beköltözése vagy betelepítése a földesuraság tudtával és beleegyezésével történik. A levelek hordására két hajdút tartanak. 9. A communitás tulajdonát nem alkotó birtokokat, nevezetesen a káptalanéit, nem használhatják, ha vele egyezséget nem kötnek. 10. A görögök, zsidók, napszámosok, mészárosok és korcsmárosok egyenest a földesuraság joghatósága alá tartoznak.[10]

A városnak ekkor még két földesura volt, a püspök és a káptalan. Ezen kettős és területileg sem rendezett kettős uraságot használta fel a város, hogy szabaduljon a földesuraság alól.

Az ellentét a város és a káptalan között 1741-ben a Tizenhárom-városnak adományozott három vásár miatt robbant ki. Tizenhárom-városnak nevezték Veszprém városának északi részét. Mária Terézia 1741-ben március 22-én a káptalannak három országos vásárt (Bálint-, Flórián- és Máté-napit) engedélyez a „tizenhárom város" részére. De az első bálintnapi vásáron 1742-ben Torma István városbíró, a nemesség részéről Csonka János a kereskedők áruinak kirakását meggátolja. A káptalan a megyéhez fordul oltalomért. A megyegyűlés március 8-án a panaszos ügy megvizsgálását rendeli el. Megindul a pereskedés. A káptalan a helytartótanácshoz folyamodik, hogy orvoslást szerezzen a városiakkal szemben. A helytartótanács 1744 január 7-én utasítja a városi tanácsot, hogy a veszprémieket a káptalan uraságí joghatósága alá rendelje. De a veszprémiek hallani se akarnak róla. Biró Márton nagyprépost és kanonok február 15-én Pozsonyba megy, mivel a veszprémiek alattvalói engedelmességüket megtagadják.[11]

[10] U. o.
[11] V. U. T. 61—62. l.

Biró Márton nagyprépost 1745 március 18-án megyés püspök lett. Nem sokkal ezután, 1746-ban a káptalan a vármegyei közgyűlésen bejelenti, hogy a püspök joga Veszprémben vagy semmi vagy igen kevés, tehát bitorolja a káptalan jogait. A káptalan lépése bombaként hatott, mert így a káptalan a város mellé állott. Most a püspök harcol a káptalan és a város ellen. A város Mária Teréziához panaszkérvényt intézett a földesuraság miatt. A királynő ekkor két királyi megbízottat, gróf Nádasdy Boldizsárt és Biró István királyi kamarást küldte ki az ügy kivizsgálására és békés megegyezésre, azonban a megegyezés nem történhetett meg, mert mindkét fél csupán a képviselőjét küldte el a tárgyalásra. Több mint egy évtizedig tartott a harc, míg végre 1761-ben megérkezik a Kúria ítélete az úrbériség ügyében:

A Tizenhárom-város és az a városrész, melyet a Séd elválaszt, a káptalané, a többi a püspöké. A várban lévő kanonoki házak szintén a káptalané. A veszprémiek ekkor elismerik a püspök és káptalan földesúri joghatóságát. A két földesúr joghatósága most területileg is elhatárolódott.[12]

Határper volt a káptalan és Biró Márton püspök közt Veszprém és a káptalani Márkó közti határ miatt. A per 1752-ben fejeződik be, október 5-én jelölik ki a pontos határt. A szerződést Mária Terézia 1756 március 5-én hagyta jóvá.[13]

Hosszú per után szerezte vissza a káptalan peremartoni birtokait. Peremartont a török hódoltság alatt Podmaniczky János, Palota vár ura kapta meg a vár fenntartására, majd a várral együtt királyi birtok lesz. 1610-ben Thurzó György nádor Végh Istvánnak adományozza az egész birtokot. Végh István veszprémi kapitány 1616-ban 400 forintért Palotay Ferencnek elzálogosítja, azonban leánya, Zsuzsánna 1624-ben visszaváltja, de ugyanabban az évben eladja a peremartoniaknak. 1714-ben III. Károly átírja a peremartoniak adománylevelét, de ez ellen a káptalan és püspök contradicál. Ekkor kezdődött el a per. Az egyezség a Kúria ítélete alapján 1758-ban köttetett meg a káptalan és a peremartoni nemesek s nemtelenek között.

Az egyezség értelmében Peremarton lakosai birtokaikat

[12] Pehm József: Padányi Biró Márton élete és kora. (A veszprémi egyházmegye multjából), Zalaegerszeg 1934. 181—184. l. (Röviden: P. B. M.)

[13] Processus capituli Vespr. contra episcopum Martinum Biro intuitu metarum inter oppidum Vespr. et Márkó seu Bere (1752). Veszprémi Püspöki Levéltár, Periratok. (Röviden: P. L.)

1522 forintért visszaadják a káptalannak. A következő 1759. évben Szent György napjáig mindnyájan saját lakóhelyükön megmaradnak, boraikat a kocsmában karácsonyig szabadon mérhetik, marháikat az előbbi szokás szerint szabadon legeltethetik, az eddig is tilos erdöt kivéve. Saját szükségletre fájézhatnak, de fát eladni nem szabad. Mindezekért száz rénes forintot fizetnek. Gyertyaszentelöig, ha addig a káptalan másként nem intézkedik a további maradás végett, tartoznak azok, kik el akarnak menni, ezt a földesúrnak bejelenteni, viszont, ha az uraság nem akar valakit megtartani, ezt tudtukra adja. Akik elmennek, azokat Szent György napig tartozik a káptalan kifizetni, akik maradnak, azok a káptalan földesurai lesznek.[14] Százhárom család költözött ekkor Peremartonból Kiskovácsiba (ez ma Peremartonhoz tartozik), Csajágra, Felsőörsre, Szentkirályszabadjára és Csöszre.

Még ugyanazon évben a káptalan újratelepíti a községet. Érdekes ezen telepítési szerződés hetedik pontja: „szerezhetnek, t. i. a betelepítettek, több lakost is, *de csak vagyonosat, amennyire lehet magyarokat és pápistákat*".[15] Azonban úgylátszik a káptalan ezen elvét nem tudta keresztülvinni, ugyanis 1735-ben Kispécselre, 1742-ben Márkóra és 1757-ben Siófokhoz tartozó Töreki pusztára svábokat telepített.[16]

A káptalan 1761-ben letelepíti a fülei, peremartoni, fokszabadi, siófoki, kiliti, ságvári, nagyberényi cigányokat. A cigányok kötelesek házat építeni. „Hogy rend legyen, az uraság vajdát állít élükre, ki vigyáz rájuk és az adót beszolgáltatja." A vajda befogja a kóbor cigányokat és az ispánnak átadja. Minden cigány robotra köteles és Szent Mihály napra egy Máriást fizet adóba. Majd a szerződést így folytatják: „... mivel pedig a fent írt cigányok muzsikálnak is, mentül előbb cimbalmot és bőgöt szerezvén tartozni fognak az uraság korcsmájában muzsikálni ..." Egy községbe körülbelül három család telepedett le.[17]

A káptalan 1763-ban szerzi vissza a török idők alatt elidegenített Kispécsel birtokát hosszú per útján Vizkeleti György özvegyétől 10.000 rénes forintért.[18]

[14] Egyességlevél a veszprémi káptalan és Peremarton nemes és nemtelen lakosai közt (K. L. 1758).

[15] Szerződéslevél Peremarton újjátelepítésére 1759-ben. K. L.

[16] Urbáriumok. K. L.

[17] Letelepítés levél 1761-ből. K. L.

[18] Szerződés a veszprémi káptalan és Kopperger Rozália, Vízkeleti György özvegye közt. 1763. K. L.

Rendezte az úrbéri jogviszonyt 1749-ben Kiliti, 1772-ben Garabonc és Merenye, 1768-ban Füle, 1758-ban Nagy- és Kisberény, 1760-ban jobbágyaival.[19]

A káptalan jogos birtokainak nagy részét a század végére visszaszerezte, puszta birtokokra telepített, a jobbágyokkal az úrbéri jogviszonyt rendezte.

Hasonló zilált helyzet volt a káptalani szervezetben is. Általános jelenség volt ez. A káptalan nem tudott megnyugodni, hogy a trienti zsinat öket a püspök hatalma alá rendelte. Padányi Biró Márton Naplója szerint a kanonokok a konvent misét leginkább külső papokkal, főként piaristákkal végeztették és nem is jótevőjükért, hanem saját szándékokra ajánlották fel. A karimának híre-hamva sincs. A veszekedés egymásközt és a püspökkel állandóan folyik. Nem is tudták a zsolozsma végzési módját.[20]

Padányi Biró Márton ezért 1746-ban a székesegyházi sekrestye ajtajára kiszögezteti a káptalanhoz szóló intelmeit. Ebben a breviárium elmondását határozott órában, a szentmisét vasárnap és ünnepnapokon, komoly példás életet, az irodalom és tudomány ápolását, jövedelmüknek jóra fordítását sürgeti. A káptalannak legalább egyharmada vegyen részt a közös zsolozsmákon. A püspök engedélye nélkül az egyházmegyét nem hagyhatják el.

Megindult ekkor a küzdelem a reformokat sürgető püspök és a káptalan között. A harcban bizony sokszor, amint a veszprémi földesúri perben láttuk, a káptalan a püspökkel szemben a világiak, söt az akatolikusok mellé állt. A több mint egy évtizedes harc eredményeként Biró Márton győzött. Györből a püspök által hozott és fizetett két instruktor tanította meg a kanonokokat a karima végzésére.

Hogy jövedelmüket jóra fordították, arról az alapítványok tanuskodnak. Nemeskéri Kiss Pál, ki 1760—97 között volt nagyprépost, az agg papok házának építkezésére fordította összes jövedelmét. Az épület alapkövét 1770 október 16-án tették le, a felavatása pedig 1778 január 25-én történt. Fellentáli Fellner Jakab, az Esterházyak tatai építésze volt az alkotója.[21] Ma is a püspöki palota után a veszprémi vár legszebb épülete.

[19] Urbáriumok. K. L.

[20] Padányi Biró Márton leveleskönyve. P. L.

[21] Lukcsics Pál és Pfeiffer János: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. (A veszpr. egyházm. multjából). Veszprém. 1932. 148—151. l. Röviden: V. P. V.)

1753-ban a piarista kisgimnáziumot a káptalan anyagi segítségével fejlesztik nagygimnáziummá. 1783-ban két tanterem építéséhez a szükséges anyagot a püspök és káptalan adja.[22]

Nagy összeggel járult hozzá a káptalan a szeminárium építéséhez is.[23]

Végrendeletileg nagy összegeket hagytak jótékony célra. Így egymaga Lenthy István, ki 1756—60 közt volt nagyprépost, 600 forintot hagyott csak templomépítkezésre.[24]

Ekkor épült a kanonoki épületek legnagyobb része, melyek a veszprémi vár olyan szép barokk jellegét képviselik.

1733-ban Biró Márton, mint kanonok díszes házat építtetett, „melyhez hasonló akkor még egész Veszprémben nem volt".[25]

Ő építteti újra 1741-ben mint nagyprépost a nagyprépositi házat.[26]

1751-ben Dubniczay István,[27] 1769—75 közt Dravecz József,[28] 1772-ben Milchdorfer (Tejfalusi) György kanonok építteti fel házát.[29]

1793-ban Nagy Ferenc kanonok megveszi Havranek megyei orvos házát és azt átalakíttatja.[30]

A XVIII. században emelkedett fel a kanonok száma nyolcra. 1767-ben Koller püspök a hántai prépostságot bekebelezte olyképpen, hogy a hántai prépost lett a hetedik kanonok, kanonoki jövedelme pedig a prépostság jövedelme és a votív misék után esedékes kamatjövedelmek.

1778-ban január 16-án kelt királynői végzés a kanonokok számát nyolcra emelte.

1779 december 9-én kiadott királynői leirat a hántai prépostságot a székesegyházi főesperességgel egyesítette és a négy oszlopos kanonok után mint kisprépost szerepel. Ugyanezen alkalommal a püspök visszaállította a zalai és somogyi főesperességet, mely a székesegyházi után következett.

[22] V. P. V. 161—176. l.
[23] V. P. V. 151—157. l.
[24] Strausz Antal: A veszprémi nagyprépostok (1630—1930). Veszprém. é. n. 40. l.
[25] V. P. V. 92—94. l.
[26] U. o. 94—100. l.
[27] U. o. 119—120. l.
[28] U. o. 176—177. l.
[29] U. o. 178. l.
[30] U. o. 178—179. l.

A XVIII. század végén a káptalan birtokait és jövedelmeit különválasztották a püspökétől. Jövedelme „a káptalani jövedelem elosztásáról" kiadott püspöki decretum szerint az új urbáriumok alapján tizenkét év középjövedelmét véve 12.489 forint 31 dénár készpénz értéket képvisel. Ezenkívül a rátóti prépost jövedelme 450, felsőörsi préposté 2140 forint 90 dénár, hántai préposté 845 forint.[31]

Az 1780 április 4-én Bajzáth József püspök által felvétetett Egyházlátogatási Jegyzőkönyvben a szervezetileg, birtok és jövedelem szempontjából teljesen kifejlődött székeskáptalan áll előttünk.[32]

A küzdelem százada volt, azonban meg volt az eredménye. Ezen időtől úgy birtok, mint szervezett szempontból sok változtatás nem történt, mindössze a kanonokok száma emelkedett 12-re.

Pótolta a XV. és XVI. század pusztulását, visszaesését és a század végére ismét régi fényében áll az első Szent Királyunk által alapított székeskáptalan.

[31] Püspöki decretum a káptalani jövedelem elosztásáról. 1778. K. L.

[32] Responsa Capituli Wespr. ad Articulos Canonicae Visitationis Capituli et Ecc. Cathedralis Wespr. per... Josephum Bajzáth Eppum Wespr. indictae demisse, ut sequuntur depromta 1780. K. L.

ifj. Entz Géza:

Klimó György, mint Janus Pannonius-kutató.*

Minél mélyebben merülünk el a XVIII. század magyar kulturális viszonyainak vizsgálatába, annál szilárdabbá válik az a meggyőződésünk, hogy a „pihenés kora" a müveltségnek szinte minden ágában jelentös és sok tekintetben alapvetö eredményeket ért el. Az évszázados csaták zajában elnémult Múzsák újra megszólaltak s szavuk nyomán a müvészi és tudományos élet csodálatos fellendülése indult meg. Az egykorú kulturális problémák nagyvonalú megoldása mellett jutott idö és mód a mult kincseinek feltárására is. A történeti érdeklödés elsösorban egyházi körökben lángolt fel. A föpapi mecénások és paptudósok egész serege vetette rá magát a mult írásos emlékeire és megkezdödött a publikációk hosszú sora, melyeknek alapján e századot méltán nevezhetjük a forráskutatás klasszikus korának.

A század történeti érdeklödésének egyik legkiválóbb megtestesítöje: Klimó György pécsi püspök. Nagyszabású egyéniség, akinek érdeklödése — igazi barokk nagyúr módjára — a müveltség minden területére kiterjedt.[1] Müvészi és tudományos törekvései, gyüjtöi és mecénási tevékenysége mellett a magyar történelem emlékei is lekötik figyelmét. Különösen a pécsi egyházmegye multjának tanulmányozásába merül el. Kezdeményezésére indul meg a módszeres kutatás a püspökség történetének hiteles források alapján való megírásához. Ennek a munkának legkiemelkedöbb mozzanata *Koller József* itáliai küldetése. Klimó azzal a határozott céllal indította el e tehetséges papját az olasz városokba, föképpen *Rómába*, hogy ott minél több olyan kéziratos forrásanyagot gyüjtsön, mely lehetövé teszi a pécsi egyházmegye történetének minél részletesebb elöadását. *Koller* 8 kötetes nagy munkájának (Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum) kiadását a tudós föpap már nem érte meg, de alapvetö érdemeit bevezetésében maga a szerzö is hangoztatja. Minthogy ismerjük Klimó tevékeny és eredményekben gazdag érdeklödését, mellyel püspöksége multja iránt

* Klimó püspök egykorú képét lásd a kötet végén.

[1] V. ö. Entz G.: Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége. Pannonia. 1940. 2. sz. 197—221. l.

viseltetett, nem csodálkozhatunk azon, hogy figyelme különös odaadással fordult egyik legnagyobb elődje: Janus Pannonius felé. A renaissance és barokk lélek e két kiváló magyar reprezentánsát ugyanaz a műveltségszomjúság jellemzi. Művészet és tudomány teljes harmóniában olvadnak eggyé lelkükben. Ez a szellemi rokonság készteti a XVIII. század főpapját, hogy történeti és művészi érzékétől ösztönözve tanulmányozni kezdje a magyar, sőt európai humanizmus egyik legragyogóbb tehetségének életét és alkotásait.

Érdekes, hogy a renaissance idején szorosra fonódó magyar-itáliai kapcsolat, mely a török háborúk viszontagságai között természetszerüen meglazult, a XVIII. század nyugalmasabb korszakában ismét gyorsan elmélyül. Az egyházi és világi művelt rétegek hamarosan megtalálják az utat az itáliai műveltség felé. Különösen papságunkat füzik erős szálak az olasz földhöz. Nagy része van ebben a római *Collegium Germanico-Hungaricum*nak, ahol legkiválóbb fiatal papjaink közül mind többen nyerik el főiskolai kiképzésüket. Maga Klimó soha nem járt Itáliában, kulturális tevékenységének gyökerei mégis onnan táplálkoznak. Egyházi és műveltségi ügyekben sürün levelezik olasz papi és világi személyekkel. Lassankint mindenütt szerez magának barátokat. Igy érthető, hogy híres könyvtára gyarapodásának egyik elsődleges forrása Itália lesz. Műveltséget pártoló és terjesztő munkájának Rómában *Paolo Bernardo Giordani* kanonok, Bécsben pedig *Garampi József* nuncius és *Pietro Maria Gazzaniga* egyetemi tanár legfőbb támogatói.[2]

Janus Pannonius egyénisége és költészete is Itália felé mutat s Klimó ezt a nyomot követi. Nagy elődje iránt érzett megbecsülésére és kutatásának egész szellemi hátterére éles fényt vet egy 1770 február 17-én Pozsonyban kelt levél, melyet a püspök *Firmian Károly* grófhoz intéz.[3] A levél hangjából kétségtelenül kitünik, hogy Klimó a híres milanói könyvgyüjtővel már hosszabb idő óta szoros tudományos kapcsolatot tartott fenn. A tudós főpap éppen erre hivatkozva előadja, hogy megbízható helyről értesült arról, hogy a *milanói Ambrosiana* könyvtárban egy addig még kiadatlan *Francesco Barbaro*hoz írt Janus Pannonius-költemény lappang. Bizony-

[2] U. o. 216—217. l.

[3] A levelet és az arra adott válasz fogalmazványát dr. Balogh Jolán másolta le a milanói Királyi Állami Levéltárban. Felhasználásukért neki mondok köszönetet. A két levél szószerinti szövege a Függelékben olvasható.

ságot tesz erről *Montfaucon* Bibliotheca Bibliothecarum című műve is, melynek I. kötetében az 517. lapon említés történik a nagy humanistának e verséről. Kéri ezért a grófot, másoltassa le ezt a „nagyértékü emléket". Unokaöccse *Mondok György* kapitány gondoskodni fog a kiadások fedezéséről, valamint a másolatnak továbbításáról. A levelet Klimó sajátkezüleg írta alá.

A szóban forgó költemény *Francesco Barbaro* híres velencei humanista és politikus leányának, Paulának *Giacomo Balbi*val kötött házassága alkalmából készült. Barbarot régi barátság füzte Janus mesteréhez, *Guarino*hoz. Innen magyarázható, hogy — bár Barbarot még nem ismerte — az említett menyegzőt terjedelmes epithalamiummal ünnepli. A költeményt 1453 februárjában nyujtja át Barbaronak, akihez Guarino a következő megragadó és szeretetteljes szavakkal ajánlja be kedves tanítványát: „Janum contubernalem meum gente Pannonicum, Italicum moribus, doctrina mirandum, immo vero stipandum tibi commando, eum suscipe in tuorum numerum".[4] Ez az epithalamium tulajdonképpen nem annyira nászének, mint inkább Francesco Barbarot dicsőítő költemény, mely mind tartalma, mind terjedelme (344 sor) révén fontos állomása Janus költői pályafutásának s éppen ezért joggal keltette fel Klimó püspök érdeklődését.

A tudós pécsi főpap levelére írt válasz rendkívül érdekes. Mindenekelőtt közli, hogy a kérdéses költeményt tartalmazó kézirat nincs meg az Ambrosianaban. Van ellenben *Brescia*ban egy kódex, melyet *Quirini* kardinális „Diatriba preliminare alle lettere di Francesco Barbaro" című művében említ. Ebben a kódexben néhány kiadatlan epigramma és a *Tito Strozzá*hoz írt elégiák mellett megtalálható a Barbarot dicsőítő költemény is.[5] — A levélíró azonban nem elégszik meg ezzel az egy felvilágosítással, hanem azon kívül, hogy megígéri a bresciai kódex Janus-kéziratainak lemásoltatását, egész csomó adatot közöl a nagy magyar humanistáról. Ezek az adatok akkoriban bizonyára igen becsesek lehettek, hogy a levél írója érdemesnek találta felsorolásukat. Ebből azt kell következtetnünk, hogy Klimót a Janus-kérdés a maga teljességében érdekelte. Mielőtt azonban ezt a figyelemre méltó

[4] E latin idézetet a Klimóhoz intézett válaszfogalmazványból vettem. A Barbaro-epithalamiumról részletesen szól Huszti J.: Janus Pannonius. Pécs, 1931. 94—102. l.

[5] A bresciai kódexről l. Ábel J.: Adalékok a humanuzmus történetéhez Magyarországon. Budapest, 1880. 11. l.

mozzanatot kifejtenénk, lássuk, mi lett a Barbaro-epithalamium sorsa.

Tudjuk, hogy *Koller József* a pécsi püspökség történetében Janusnak szinte egy egész kötetet szentel.[6] Ennek 227-től 239-ig terjedő lapjain tele hibákkal, de elsőnek közli a bresciai kézirat alapján Janus kérdéses költeményét. A *Firmian* gróf küldötte másolat, melyet Koller felhasznált, ma is megvan a *Pécsi Egyetemi Könyvtár* Klimó-féle hagyatékában. Az NN II. 16. jelzetű, 8 levélből álló kézirat borító lapján olasznyelvű szöveg olvasható, mely elmondja a Janus Pannonius verseket tartalmazó bresciai kódex történetét s megerősíti, hogy a másolat pontosan és híven követi az eredeti kéziratot.[7] Koller az epithalamiumhoz hosszú magyarázó jegyzetet füz, melynek adatait az ismertetett Klimó—Firmian levélváltásból, valamint a *Firmian* gróf rendeletéből készült másolat borítólapjának megjegyzéséből veszi.

Érdekes, hogy *Teleki Sámuel* gróf, akinek Janus Pannonius máig is legteljesebb és tudományos gonddal elkészített kiadása köszönhető,[8] szintén tudott a Barbaro-epithalamiumról. Nagy munkája 2. kötetének 335. lapján felsorolja a Janus-kéziratokat, majd ezt írja: „Tertius denique codex scriptus superest in Ambrosiana Mediolanensi, in quo dicitur servari quoque Poema quoddam Jani nostri ad Franciscum Barbarum; id quod si verum esset, vinceret ille codex Mediolanensis omnes non editos modo, sed et ipsum Vindobonensem manu descriptum, in quibus nullum Jani Pannonii poema Francisco Barbaro scriptum reperitur". Teleki az itáliai kéziratokat nem tanulmányozhatta. Ezt a munkát szinte száz évvel később *Ábel Jenő* végezte el, aki megtalálta a milánói könyvtárban azt a Janus-kéziratot, melyet Firmian gróf és mások is hiába kerestek.[9] A Barbaro-nászének első, filológiai pontossággal előkészített kiadását is az ő munkájában olvashatjuk.[10]

Már említettük, hogy Klimó püspök érdeklődése nagynevű elődje iránt nem merült ki egyetlen költemény megszerzésében. A *Firmian* grófhoz intézett levél hangja félreérthetetlenül elárulja a tudós főpap lelkes elismerését, mellyel a

[6] Historia Episcopatus Quinqueecclesarium. Tom. IV. Posonii, 1796 1—359. l.

[7] Teljes szövegét l. a Függelékben.

[8] Jani Pannonii Poemata. Pars prima. — Jani Pannonii Opusculorum pars altera. Traiecti ad Rhenum, 1784.

[9] Ábel J. id. m. 11. l.

[10] U. o. 108—119. l.

híres magyar humanista iránt viseltetett. A pécsi egyházmegye történetében Janus Pannoniusnak elökelő szerepet szánt s ezért figyelme kiterjedt kiváló elödjének történeti jelentösége mellett annak legragyogóbb kulturális eredményére: egész költészetére. Firmian gróf válaszának sokrétü tudósítása is kétségtelenül erre vall. De a legkézzelfoghatóbb felvilágosítást ebben a kérdésben Klimó püspök leghüségesebb és legtehetségesebb munkatársától: *Koller Józseftől* nyerjük. Nagy munkájának Janus Pannoniusról szóló hatalmas fejezetében igy ír: „Kollarius[11] narravit mihi, de adornanda Praesulis nostri Georgii Klimo auctoritate et impensis nova et perfecta Jani Operum editione verba facienti, extare Jani Carmina inedita, sed ea ita lasciva esse, ut a nobis in lucem proferri minime deceat".[12] Kollernek e megjegyzése világosan kimondja, hogy Klimó püspök humanista elödje munkáinak új és teljes kiadását tervezte, ennek keresztülvitelével pedig Kollert bízta meg. A fiatal tudós e fajta kutatásainak részleteiről is többször tájékoztat bennünket. *Milánói* tartózkodásáról ezt mondja: „Cum anno 1766. in Itinere Italico cum Celeberrimo Viro Petro Maria Gazzaniga ... constitutus Mediolani in Bibliotheca Ambrosiana opera Jani Pannonii... Praesulis mei (sc. Klimó) nomine perquiri peterem, Balthasar Oltrocchi ei Bibliothecae Praefectus Jani in Andreolam Poema in laudato Codice repertum descripsit in usum... Quinque-Ecclesiarum Episcopi".[13] *V. Miklós* pápa anyjának, Andreolának emlékezetére írt három epigrammán[14] kívül *Oltrocchi* még *Guarino* leányának, Liberának esküvöjére szerzett nászéneket is lemásolta az „O 74" jelzetü milánói kódexböl Klimó számára.[15] Nagyon valószínünek látszik, hogy *Oltrocchi* és *Firmian* gróf összeköttetésben állottak egymással s igy bizvást feltehetjük, hogy Klimó pozsonyi levelére írt milánói válasz adatai Oltrocchitól származnak.

Koller *Firenzében* is Janus-kéziratok után kutat. Az egyik Laurenziánában lévő kódexről mondja, hogy — bár a másolás engedélyét megkapta — a nehezen olvasható írás miatt minden igyekezete kárba veszett. Hangsúlyozza, hogy a Medici-könyvtárban is „Praesulis nostri jussu" fordult meg.[16] Egy

[11] Kollár Ádám Ferenc a bécsi udvari könyvtár igazgatója volt.
[12] Koller id. m. 24. l. *h)* jegyzet.
[13] U. o. 242. l. jegyzet.
[14] Epigr. I. 385., 386. II. 2.
[15] Koller id. m. 243. l. *c)* jegyzet. A szóban forgó nászéneket l. Eleg. II. 16.
[16] U. o. 18—19. l. A kéziratokról bővebben l. Ábel J. id. m. 15—16. l.

Rómában őrzött kódexről *Garampi* nuncius értesíti: „Ab Excellentissimo Archi-Praesule Garampio didici in Cod. Vaticano Saeculi XVI. Nro 2847 extare Poema Jani nostri in laudem Sigismundi Malatestae: quod nondum lucem vidit. Hoc ubi, ut spero, nactus fuero, aut suo, aut alieno loco, in aliquo certe e consequentibus hujus Historiae volumine publici facere juris non praetermittam. Idem polliceor de Carminibus quibusdam, quamprimum datam mihi fidem Prayus exsolverit".[17]

Úgy látszik, *Pray György* is megígérte Kollernek, hogy Janus-verseket fog neki küldeni vagy legalább is valamilyen formában segítségére lesz. Annyi bizonyos, hogy Kollernek ez utóbbi kijelentése is arra vall, hogy határozottan törekedett Janus minél több költeményének összegyüjtésére. Hogy a humanista főpap munkáival és jelentőségével mennyire tisztában volt, fényesen bizonyítja a Janusról hatalmas történeti apparátussal írt fejezet. Mindezek alapján joggal gondolhatunk arra, hogy mikor Klimó püspök nagytehetségü munkatársát Itáliába küldte, a pécsi egyházmegye történetén belül külön felhívta figyelmét Janus Pannoniusra. A tervezett új és teljes Janus-kiadás, sajnos, nem valósult meg, bár az ehhez szükséges kutatások — mint láttuk — jó mederben haladtak. Klimó halála után hét évvel, 1784-ben jelent meg Utrechtben *Teleki Sámuel* alaposan előkészített, jól átgondolt Janus-kiadása. Teleki maga mondja, hogy itáliai kéziratokat nem volt módjában tanulmányozni.[18] Klimó elsősorban éppen itáliai kéziratok után kutatott, úgyhogy eredményei szerencsésen kiegészíthették volna Teleki munkásságát.

Janus Pannonius európai hírének bizonysága a XVI. századi kiadások nagy száma. A XVII. században csak egy kiadással találkozunk, mely 1619-ben jelent meg Frankfurtban. Ettől kezdve a rendkívül gyenge 1754-i budai kiadásig mintegy másfélszázados hallgatás következett. Látjuk tehát, hogy Klimó lelkes, alapossságra és teljességre törekvő munkája mindenképpen indokolt volt. Az új Janus-kiadás terve, bár csak igen kis részben valósult meg, méltó volt a XVIII. század legkiválóbb pécsi püspökének nagyszabású egyéniségéhez. Rendkívül érdekes, mennyire erős visszhangot keltett a magyar humanizmus a magyar barokk egyik legjelesebb képviselőjében. Klimó püspök páratlanul sokoldalú szelleme

[17] Koller id. m. 22. l. A Malatesta-epigrammot l. Epigr. I. 213. A vatikáni kódexről bővebben l Ábel J. id. m. 17—20. l.

[18] Jani Pannonii Opuscula. 335—36. l.

ezáltal új, eddig nem ismert vonással gazdagodik. A kultúra minden ágára kiterjedö tevékenysége természetesen nem érhetett el mindenütt egyforma értékü eredményt. De ez az egyetemesség a barokk mecénások legbensöbb lényege, igazi mozgató ereje. Bennük lángol fel utolszor a renaissance egyik legnagyszerübb embertípusa: az „uomo universale". A XIX. század a tudás elmélyülését, de egyszersmind differenciálódását jelentette. A részletek mindjobban felduzzadtak s egyetlen emberi elme már nem tudott föléjük kerekedni. A XVIII. századi nagy magyar mecénásokban még élt a müveltség nagyvonalú egysége. Ez az a hatalmas ív, mely még a török idök végzete ellenére is szervesen köti össze a magyar renaissance-ot a magyar barokkal, Janus Pannoniust Klimó Györggyel.

Függelék.

1. Klimó György pécsi püspök levele Firmian Károly grófhoz. (Milano, R. Archivio di Stato. Autografi: Vescovi. (Cinquechiese.) (A lap szélén): „A S. E. il Sig. Conte de Firmian. Milano.

Eccelenza.

L'antica mia venerazione e osservanza, che porto all'alta persona di V. E. e la grata ricordanza di essere stato sempre contato da V. E. nel numero di suoi buoni servitori, mi fece prendere l'ardire di porgerle una mia supplica, quale, spero, sarà da V. E. accolta con quella sua bontà, che per l'innata sua gentilezza si degnò sempre usar verso di me. Mi è stato da buoni luoghi riferito referito (sic!) e ne fa testimonio anche il Montfaucon nella sua bibliotheca bibliothecarum tom. 1. pag. 517 trovarsi nella bibliotheca Ambrosiana di Milano un poema inedito di Giano Pannonio ad Franciscum Barbarum. E in fatti tengo più edizioni delle opere di detto Giano, ma in niuna vedo cotesto poema. Essendo per stato questo grand uomo, come e ben noto a V. E. mio antecessore nel Vescovado di Cinquechiese e lavorandosi ora d'ordine mio sulla Storia dei Vescovi di cotesta chiesa, il mio desiderio di aver quel poema di un mio predecessore è grandissimo. Onde supplico V. E. con la possibile premura di arricchire me e la mia chiesa di quel prezioso monumento, facendolo trascrivere dal Codice Ambrosiano. Con questa grazia sua farà crescere V. E. le mie obligazioni e la mia gratitudine sarà immortale verso l'illustra

sua persona. Ho dato l'incombenza su questo proposito al mio nipote Giorgio Mondok Tenente Capitano nel Reggimento di Preysac, il quale, se V. E. se degnerà di favorir la mia supplica, passerà tutte le spese per i copisti e per l'altre occorenze e avrà l'attenzione di farmi capitar la copia nelle mani. Detto mio nipote poi istantissimamente raccommando nella potentissima protezione di V. E. essendo egli per testimonio di tutti fornito di quelle qualità, che si richiedono in un bravo e valoroso soldato e perciò non indegno della benignità di V. E. Cui con profondo inchino ho l'onore di soscrivermi.

Di Vostra Eccelenza

Umillissimo devotissimo servitore

G. Klimo V. di Cinquechiese.

Presburgo 17. Febr. 1770."

2. Klimó György előbbi levelére írt válasz fogalmazványa. (Milano, R. Archivo di Stato. Autografi: Vescovi. (Cinquechiese.)

„Nel Codice Bresciano citato da Cardinal Quirini nella Diatriba preliminare alle lettere di Francesco Barbaro vi sono varie poesie di Giano, riputate inedite dallo stesso Porporato. Esse consistono in alcuni epigrammi, in due elegie al suddetto Strozzi, in altrettante dello Strozzi a Giano, le quali sono forse le sopramentovate in istanza, e per fine un Poema di lui dedicato a Francesco Barbaro, dove si celebrano le nozze di Giacopo Balbo e di Paola Barbara, figliuola di Francesco. Questa Poema comincia cosi

Franciscus Venetae maximum gentis decus
Cognomen . . . etc.

Ecco forse nella Bibliotheca Bresciana ciò, che per errore si ascrive all'Ambrosiana nel poco sincero catalogo della Biblioteca del Montfaucon.

Nelle lettere del suddetto Barbaro v'ha una, che è la CXCV del Guarino Veronese allo stesso Barbaro, nella quale cosi lodasi Giano: Janum contubernalem meum gente Pannonicum, Italicum moribus, doctrina mirandum, immo vero stipandum tibi commando, eum suscipe in tuorum numerum.

Nelle lettere latine di Giacomo Ammanati de' Piccolomini Cardinale e Vescovo di Pavia stampate in Milano da Alessandro Minuziano nell'anno 1506 in fog. alla pag. 45 una v'ha di lui al vescovo delle Cinquechiese data in Roma 5. Gennajo 1465. Essa comincia: Eo breviter tecum ero doctissime Prae-

sul.* Se nel detto anno il Pannonio era già nella cattedra vescovile certamente questa lettera fu a lui indirizzata.

Galeotto Marzio da Narni, con cui ebbe Giano amichevole corrispondenza, come si ricava dal suo componimento sopra Omero indirizzato al medesimo Galeotto e posto alla pag. 279. delle sue Poesie nel Trattato de Homine lib. 1. pag. 47. stampato in Basilica da Giov. Froben 1517 in 4. lo commenda e ci da notizia d'un male assai tormentoso ch'egli soffria in un piede.

Monsig. Paolo Cortesi nell'opera de Hominibus doctis edita in Firenze presso Bernardo Pagerinio 1734 in 4. pag. 47 lascio scritto un bellissimo elogio di lui.

Lilio Gregorio Giraldi nel primo dialogo de Poetis suorum temporum ne fa pure lodevole menzione.

Gian Piovio Valeriano nel libro primo de Litteratorum infelicitate gli da lode di grande letteratura e probità, ne lascia di merrare le di lui disavventure.

Finalmente Paolo Giovio negli Elogi degli uomini dotti e Gian Alberto Fabrizio nella Biblioteca della media ed infima latinità fecero di lui onorevole ricordanza.

Ommetto l'esposizione delle testimonanze degli scrittori quivi addolti, perchè non manchevanno presso il dotto Prelato i loro libri. Nel caso poi che taluno non vi fosse, avrò l'onore di stenderle.

Se di Galeotto Marzio, di Giacomo Antonio Marcello, dei Guarini Padre e figlio, degli Strozzi, della Sig. Andreola madre di Nicolo V., d'Ettore Sacrati, di Bartolommeo Montagna, del Porcelio Poeta Napoletano, d'Andrea Mantegna, e d'Antonio Costanza, dai quale n'ebbe Giano amicizia e stima, come si vede nelle di lui Poesie, si bramessero notizia, io procurerò di corrispondere al desiderio."

3. A bresciai kódexben lévő Barbaro-epithalamiumot Firmian gróf Klimó püspök számára lemásoltatta. A kézirat ma is a pécsi Egyetemi Könyvtárban van. Borító lapjának szövege a következő:

„Le qui annesse Poesie Latine di Giano Pannonio, giustamente credute inedite, sono state trascritte fedelmente, ed esattamente da un codice cartaceo in forma di quarto, scritto a penna nel principio del secolo decimosesto, contenente altre diverse cose in prosa, e in verso. Questo manoscritto assieme

* A kérdéses levelet közli Koller id. m. 120—122. l.

con non pochi altri, apparteneva al fu Sig. Canonico Paolo, e Giulio Fratelli Gagliardi. Il Padre Pietro Crotta fatto acquisto della preziosa Libreria Gagliardi, fece, anni sono, grazioso dono di essa alla congregazione de' Padri di S. Filippo Neri di Brescia, dove egli tuttavia convive in cadente età. Presso a questi Padri Filippini sulle notizie accennate dal fu Sig. Cardinal Quirini nella Prefazione alla sua Diatriba premessa alle Lettere di Francesco Barbaro, e riuscito di trovar' il codice indicato, e di farne sollecitamente estrarre sincera, ed esatta copia. Si avverte che l'elegia di Tito Stroza al Pannonio, la quale comincia: *Quis novus ille sacri vates Heliconis in antro*, è stampata nel corpo delle Poesie del Medesimo Stroza".

Dezsényi Béla:

Nemzeti Ujság.

1840—1848.

Egy régi magyar ujság életrajzát írjuk. Ez az ujság a maga korában — ebben a „fiatal" voltát annyira büszkén hirdető korban — a *legrégibb* magyar ujságnak számított. Mert a Nemzeti Ujság nem volt egyéb, mint a Kultsár István által 1806-ban alapított *Hazai Tudósítások* (1808-tól *Hazai és Külföldi Tudósítások)* folytatása. Látszólag ugyanannak az ujságnak 1840-ben csak a címe változott meg. Egy hírlap címváltozása azonban rendszerint belső változást szokott takarni. Ha a cím változik, változik a lap iránya, változnak a célkitűzések és legtöbbször megváltozik a szerkesztőség is. Nem volt kivétel ez alól a Nemzeti Ujság sem. Megváltozott a szerkesztősége, mert Kultsár István 1828-ban meghalt. Özvegye, aki örökségképpen jutott az akkor még egyetlen pesti magyar ujság kiadásához, ragaszkodott is ehhez a jogához, de a szerkesztést kénytelen volt másokra bízni s alkalmas személyt nehéz volt találni; ilyen igazában sohasem került többé a lap élére. 1828-tól 1839-ig a következők szerkesztették a Hazai és Külföldi Tudósításokat: Kovács Tamás, Galvácsy László, Apostol József, végül 1839-től kezdve Nagy Pál.[1]

De a címváltozás belső átalakulást is jelentett. Kiviláglik ez mindenekelőtt azokból a támadásokból, amelyek ettől kezdve ellenzéki részről állandó sortűz alatt tartották a konzervatív Nemzeti Ujságot. Ezek[2] szerint „e lap határozott pártszínnel bírt s ez a katolikus vallás politikánkhoz, alkotmányunkhoz kötött érdekének, különösen a magyar klérus valódi és formált jogainak fenntartási és kivívási vágyán alapult". E nyilatkozat alapján a Nemzeti Ujságot mint első katolikus szellemü politikai lapunkat könyvelhetnök el. De a katolikus részről elhangzott néhány bíráló megjegyzés óvatosságra int.

[1] Szinnyei József: Hírlapirodalmunk a 19. században. Vasárnapi Ujság, 1864. 54. l.

[2] Szinnyei, i. h. — V. ö. Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története. Budapest, 1884. 341—342. l.

1856-ban írja egy irodalomtörténészünk, hogy a Nemzeti Ujság az Egyház érdekeit, úgy, amint kellett, sohasem védte.[3] Az ezredévi ünnep alkalmából kiadott „A katholikus Magyarország" című díszmü a katolikus sajtó történetét részletesen tárgyalja, de a Nemzeti Ujság mégis kimaradt belöle. Szándékos e kihagyás, vagy véletlen? Ellenzéki érzelmü támadóinak volt-e igazuk, amikor „klerikális" jelzövel illették lapunkat, vagy katolikus kritikusainak, amikor a magukénak nem ismerték el? Hogy ezt a kérdést eldönthessük, elöbb részletesen kell foglalkoznunk a Nemzeti Ujságnak, mint hírlapnak fejlödésével, a szerkesztökkel, azok müködésével, a lapban kifejezett felfogásukkal s eszméikkel, hogy belehelyezhessük ujságunkat korába s annak mozgalmaiba.

1. A Nemzeti Ujság és szerkesztői 1845-ig.

1839 november 2-án vette át a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztését a szembaja miatt lemondott Apostol Józseftöl Nagy Pál nyugalmazott nagyváradi akadémiai tanár.[4] Az új szerkesztő kezenyomát egyelőre csak a lap címváltozása jelzi: 1840 január 1-töl a „Nemzeti Ujság"cím kerül a lap homlokára, amely különben az évi címlapokon már Kultsár István ideje óta szerepelt,[5] s így legrégibb hírlapcímeink egyike. Tartalmában szürke maradt az ujság: minden megjegyzés nélkül közölte a cenzúrától közlésre engedélyezett nem nagyérdekü híreket. Jellemző, hogy lapjának fő vonzóerejét „azon országos hirdetések"-ben látja a szerkesztö, amelyeket a helytartótanács engedélyével s a váltótörvény alapján közölt az ujság. Ezenfelül csak határozatlan kijelentéseket kockáztat meg a lap törekvéséröl, amely „a minden honból vetélkedve tóduló nagy mozgalmak mellett ezentúl is

[3] Ferenczy Zsigmond Jakab: Magyar irodalom és tudományosság története. Pest. 1854. 185—186. l.

[4] Orsz. Levéltár. Helytt. Ltár. Dep. Gremiale. 1839. 9—51. „.... in locum Josephi Apostol ob debilitatem oculorum... resignantis". — Szőkefalvi Nagy Pál 1788—1859. 1837-ben vonult nyugalomba. Történész és régész. L. Szinnyei: Magyar Irók.

[5] Pl. 1807-ben: Hazai Tudósítások, mellyeket Nemzeti Ujságképen e Magyar Nemzetnek közhasznára készített Kultsár István. — 1809-ben: Nemzeti Ujság vagy Hazai 's Külföldi Tudósítások a magyar nemzetnek köz javára.

oda alapuland, hogy a társas élet csendes vágyai ízlését éldekelve (!), a magyarral született erényes nagylelkűséget s nemzeti nyiltságot méltólag hirdessük... míveltségünk delihaladásával erkölcsi és polgári jólétünk valódiságát szerény érzettel terjesszük..."[6] Csak egy évvel később, 1841 november 27-én tűz ki maga elé határozottabb célt a tudós szerkesztő, mégpedig „józan haladással párosult irányul a politikai és egyházi érdekek kiemelését". Erre a nyilt színvallásra már a magyar sajtótörténet nagy eseménye: a *Pesti Hirlap* megindulása késztette.

1840-ben a magyar politikai sajtó még ugyanolyan kezdetleges képet mutat, mint a Nemzeti Ujságnak ez az első két évfolyama. Az ujságok hetenként kétszer jelennek meg, akár a XVIII. század végén és a cenzúra ollója gondoskodik róla, hogy érdekesebb hírek ne izgathassák a kedélyeket. A *Jelenkor*, Széchenyi István alapítása, Helmeczy Mihálynak, a merész nyelvújítónak szerkesztésében époly tartalmatlan és száraz ujság volt, mint Orosz József *Hirnöke*, amelyet, noha a szerkesztő annakidején Kossuth munkatársa volt az *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztésében, a kormány segélye tartott fenn.

Az 1839/40-i országgyülés azonban megmutatta, hogy az eddigi utak járhatatlanokká váltak. Mind a kormány, mind az ellenzéki vezérek felismerték, hogy a jövő előkészítésében az időszaki sajtónak az eddiginél nagyobb szerep fog jutni. A sajtó útján kell a politikai kérdéseket „minden oldalról felvilágosítani, hogy azok az országgyülésen szerencsésen és nagy időpazarlás nélkül megoldathassanak."[7] Gróf Mailáth Antal, az új magyar kancellár, báró Mednyánszky Alajosra bízta, hogy a helytartótanács kebelében központi könyvvizsgáló bizottságot szervezzen és új cenzúrai szabályokat dolgozzon ki.[8]

A cenzúra lényegesen enyhébb kezelését fordította hasznára Kossuth Lajos és *Pesti Hírlap*jával olyan új fordulatot hozott a magyar hírlapirodalom történetében, amekkorára sem hívei, sem ellenfelei nem számítottak. Sikerében nagy része

[6] Előfizetési figyelmeztetés. Nemzeti Ujság. 1840. november 25.

[7] Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1833-tól 1848-ig. Genf, 1864. II. 52—53. l.

[8] Horváth, u. o. Ferenczy, i. m. 253—254. l. Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Budapest 1927—1930. (Fontes Hist. Hung. Aev. Rec.) I. köt. LXVI. l.

volt írói készségének: a nyelv bősége, ereje, tömörsége jellemezte minden írását. Lapját érdekes hírekkel, riportokkal, tudományos és politikai rovattal tette változatossá, legmélyebb volt azonban a hatása vezércikkeinek. A vezércikkek bátor problémafelvetése, merész és szenvedélyes hangja számtalan hívet szerzett Kossuthnak, de aggodalmat keltett a mérsékeltekben és heves ellenzést váltott ki a kormány, valamint az elavult rendi-nemesi rendszer híveiben. A nemzet lelkiismeretének adott hangot Széchenyi a Kelet Népében, míg a kormány és a rendiség hívei a hírlapokban igyekeztek megküzdeni Kossuth „veszedelmes" eszméivel. A magyar kormánypárt lapjában, a *Világ*-ban, a nagytehetségű Dessewffy Aurél gróf vette fel a küzdelmet X. Y. Z. aláírású lendületes cikkeiben, amelyek a lap élén jelentek meg, akárcsak Kossuth vezércikkei.

A *Pesti Hirlap* példája indította a Nemzeti Ujság szerkesztőjét is arra, hogy lapjában az időszerű kérdéseket erőteljesebben vitassa meg. Innen kezdődik a Nemzeti Ujság átalakulása igazi harcos politikai orgánummá és így közvetve a Pesti Hirlapnak köszönhette Kultsár István negyvenéves ujságja, hogy a nemzeti megújhodás mozgalmas éveiben fennmaradhatott, söt annak küzdelmeiben, ha nem is kimagasló, de mégis jelentös és az egész nemzet lelki fejlödésére jellemző szerepet tölthetett be.

Mindennek azonban csak nagyon szerény elöhírnöke a Nemzeti Ujság új rovata, amelyet 1841 november 1-töl kezdve látunk feltűnni Kossuth vezércikkeinek hatására. „Kis tükör" az új rovat címe, amely az „okos haladást, mérsékletet" tartja elvéül és elsö cikkében a Kelet Népéről értekezik Nagy Ferdinánd, a rovat állandó vezetője.[9] Ezek a „vezércikkek" nem a főlapban, hanem a mellékletben, a *Hasznos Mulatságok*ban jelentek meg: „valamint egy jól rendezett hadseregnél még csak az utó- és tartalékcsapatok döntik el a csatát, úgy a Nemzeti Ujságnál is a vezércikkek hátul érkeznek a melléklapban" — írja a *Századunk*.[10] Orosz József ujságjának e melléklapján kívül más nem is tartja érdemesnek perbeszállni a

[9] Életéről keveset tudunk; alkalmi verseit 1846-ban Pécsett kötetalakban adta ki, 1864-ben feleletet írt Renan Krisztus-életrajzára. L. Szinnyei: Magyar Irók. A „Kis tükör" cikkeiről Szinnyei nem tud. Pesttől távol élt s maga cáfolja, mintha a Nemzeti Ujság segédszerkesztője lett volna. Egyik cikkét így írja alá: Nagy Ferdinánd Bereghből. (Hasznos Mulatságok, 1842. jan. 5.)

[10] A Hírnök melléklapja. 1841. dec. 6.

„Kis tükör"-rel s annak egész fennállása alatt csak egy cikke keltett nagyobb feltűnést.

Ez a cikk nem kisebb egyéniség ellen intézi epés támadását, mint Kölcsey Ferenc. „Szózat Kölcsey emléke ügyében"[11] cím alatt az ellen tiltakozik Nagy Ferdinánd, hogy a költő-politikusnak szobrot emeljenek. Ezt Kölcsey — szerinte — halála után négy évvel még semmi esetre sem érdemli meg. Hiszen „csak némelyek előtt helyes szónoklatain" és „érthetetlen versein" kívül nem hagyott maga után semmi maradandót. Nagy Ferdinánd úgy véli, hogy egy 20—30 évet kiszolgált megyei hajdú is jobban megérdemli a szobrot, mint Kölcsey.

Nagy Ferdinánd kirohanására nem találhatunk mentséget: ízetlen és botor gondolat volt a költő iránti kegyeletet sérteni. De a helyzet teljes megértéséhez tudnunk kell, hogy Kölcseyben kortársai ekkor elsősorban a politikust szerették vagy gyűlölték, azt a politikust, aki merész radikális felfogásával Wesselényi Miklós és általa közvetve Kossuth eszméinek kialakulására is nagy hatással volt. Ha azután a Nemzeti Ujság e cikke miatt a legélesebb elítéléssel találkozik, ismét a politikai pártszempont súlyosbítja a nemzeti imádság költőjét ért sérelmet. A *Pesti Hirlap* nem hajlandó többé a Nemzeti Ujságot a magyar hírlapok közé számítani; „az illy lap nem csak a kornak, mellyben ír, nem lehet organuma, hanem még csak lehúnyt időket sem képviselő múmia". A vidéki kaszinók nem járatják többé a Nemzeti Ujságot s ezt az elhatározásukat a hírlapok útján is közzéteszik.[12]

Nagy Ferdinánd kegyeletsértő cikke Nagy Pálnak — rokonának vagy névrokonának? — állásába kerül. Június 8-án már Kovacsóczy Mihály vette át a Nemzeti Ujság szerkesztését, aki nyiltan megtagad minden közösséget elődjével.[13] A Nemzeti Ujság történetének ezekben az években ezt a címet adhatnánk: egy ujság keresi szerkesztőjét...

Nagy Pál elmozdítása a Kölcsey-botrány után halaszt-

[11] Hasznos Mulatságok, 1842. máj. 11.

[12] V. ö. Hasznos Mulatságok. 1842. jún. 4. Nemzeti Ujság, 1842. júl. 23.

[13] Nagy Pál, az állását vesztett szerkesztő, 1842-től 1847-ig meg-megújuló kérvénylavinát zúdít a helytartótanácsra és a kancelláriára a legkülönbözőbb hírlapalapítási tervekkel. Már 1841-ben is adott be ilyen folyamodványt s ebből arra következtethetünk, hogy helyzetét a Nemzeti Ujságnál már ekkor sem tekintette véglegesnek. — L. Orsz. Ltár,. Helytt. ltár. Dep. Gremiale. 1841. 9—100. 1842. 9—66. Dep. Rev. libr. 1846. 11—72. 1847. 11—57.

hatatlanná vált; sürgösen kellett új szerkesztőről gondoskodni. Kultsárné elöterjesztésére a helytartótanács a szokásos hosszadalmas eljárás mellőzésével Kovacsóczyt azonnal elfogadja szerkesztőül.[14] Kovacsóczy Mihály[15] nem volt új ember az ujságírás területén. 1824-ben adta ki az „*Aspasia*" című évkönyvet, melybe legjelesebb íróink is írtak. Igaz, az előfizetési pénzekkel nem tudott elszámolni s ezt az irodalmi élet vezető egyéniségei sohasem bocsátották meg. A harmincas években Kassán működött, mint akadémiai tanár s még erőteljesebben folytatta irodalmi tevékenységét. Abaúj vármegye megbízásából a kassai színház igazgatását is átvette s egymaga 20 kötetnyi színdarabfordítással gazdagította a magyarnyelvű színjátszás műsorát. Az ujságírás terén is tovább működik: *Nefelejts*, majd *Árpádia* címen ad ki almanachot, azután megindítja a *Szemlélő* c. folyóiratot. 1841-ben Pestre teszi át működésének színhelyét; itt folytatja folyóiratát *Közlemények* címen s mellékletként *Literaturai Lapok*at csatol hozzá. Hetenkint hatszor jelenteti meg lapját s ezzel új irányt kezd a magyar folyóiratirodalomban.[16] Igaz, a vállalkozást nem tudta jövedelmezővé tenni.[17] Annál nagyobb örömmel fogadhatta Kultsárné ajánlatát, amely lehetővé tette, hogy ujságírói tehetségét most már komoly politikai lap szolgálatába állítsa. Várakozásában csalódnia kellett: két évi munka után először Mailáth János gróf ragadta magához a lap irányítását, mint szerkesztőtárs, majd 1844 végén minden megokolás nélkül egészen eltávolították. Hogy nem önként vált meg a Nemzeti Ujságtól, azt a *Magyarkák* című névtelenül kiadott röpirat bizonyítja,[18] melyben keserüen támadja Kultsárnét és azokat, akik mögötte állanak, a magyar klérust. A röpirat — amelynek szenvedélyes stílusa Kavacsóczyt sokkal kitűnőbb hirlapírónak mutatja, mint a Nemzeti Ujságban megjelent cikkei — teljes egészében a magyar papság ellen intézett vádirat, noha a magát hű katolikusnak mutató szerző nem tagadja meg a közösséget papjaival s különösen Pyrker érsekről,

[14] Helytt. ltár. Gremiale. 1842. 9—57. A határozat a helytt. 1842. máj. 24-i üléséből kelt; a gyors elintézésre az akta külzetére írt „statim" jelzés utal.

[15] 1801—1846.

[16] Ezt a kortársak is elismerték. V. ö. Jelenkor 1841. I. 9.

[17] Ferenczy, i. m. 183—185. l. Táncsics Mihály: Életpálya vagy emlékiratok. Pest, 1873. I. köt. 135. l.

[18] Lipcse, 1845. A röpirat írói minden bizonnyal maga Kovacsóczy Mihály és Császár Ferenc.

Scitovszky és Lonovics püspökökről az őszinte tisztelet és meleg dícséret hangján emlékezik. — Kovacsóczy megválása a Nemzeti Ujságtól kétségkívül nem volt önkéntes és súlyos anyagi gondokat is zúdított a szerencsétlenre: 1844-ben pesti cenzori állásért folyamodik[19]; tüdőbaját összekoldult patikaszerekkel gyógyítja; 1846-ban koporsóját összesen négy ember kíséri a temetőbe...[20]

„Vallás, trón s alkotmány lapunk védlelke s vezércsillaga"[21] — ezzel a jelszóval Kovacsóczy is elkötelezi magát a konzervatív eszméknek, mint elődje. De nem a régi egyoldalú makacssággal hirdeti már ezeket az eszméket. A vallással összeegyeztethető „izgatás nélküli" haladást tűzi ki célul. Nem foglal állást egyoldalúan sem az arisztokrácia, sem a demokrácia mellett. Józan mérsékletet s a társadalmi osztályok egyetértésével a nemzet céljainak szolgálatát hirdeti.[22]

Az ujságnak korszerűbb formát is adott Kovacsóczy. A vezércikkrovatot kiszabadította a melléklap börtönéből — — a melléklap újra enciklopédikus tartalmúvá válik s félév múlva teljesen megszünik — és áthelyezi a főlap élére „Korunk ügyei" címen. Azonkívül „Ikervárosi Hírnök" címen ügyesen utánozza a Pesti Hirlap riportrovatát. Némely cikkét a többi lap is elismeréssel idézi s csak azt hibáztatják, hogy néha „eldaraboltan", sok folytatásban jelennek meg éppen a legérdekesebb vezércikkek.[23] Maga Kossuth is elismeri, hogy Kovacsóczy alatt fellendült a Nemzeti Ujság.[24]

A dolog természetéből folyt azonban, hogy a Nemzeti Ujságnak előbb-utóbb újból éles ellentétbe kellett kerülnie Kossuth ujságjával, hiszen a kettőjük felfogását mély szakadék választotta el egymástól. Az ellentét kiélezésében Kovacsóczynál nagyobb része volt lapja munkatársainak, elsősorban Déry (Mráz) Mihálynak,[25] aki a Nemzeti Ujság „Lapvizsga" c. rovatát szerkesztette. 1843 márc. 15-én a Lapvizsgában támadás jelent meg a *Pesti Hírlap* ellen, amely egyik cikkében a királyi városok szavazatarányáról írva[26] azt állította, hogy a horvátországi törvényhatóságokra „nem vettetnek ki

[19] Helytt. Ltár. Dep. Rev. Libr. 1844. 9—142.
[20] Honderü, 1846. jan. 20. I. 55. l.
[21] Nemzeti Ujság, 1842. jún. 8.
[22] Nemzeti Ujság, 1842. jún. 15., szept. 19. stb.
[23] Világ, 1842. okt. 5.
[24] V. ö. Nemzeti Ujság. 1843. márc. 15. Pesti Hirlap 1843. márc. 12.
[25] 1809—1891. A Rókus-kórház lelkésze, 1846—1848 cenzor.
[26] Pesti Hirlap, 1843. 226. sz.

külön a porták". A Nemzeti Ujság hosszasan bizonygatja, hogy régebben igenis külön vettettek ki a porták Horvátországban is. Kossuth lapjának tévedését „tudatlanságból eredö sült hazugságnak" nevezi. Nem tudjuk teljes bizonysággal eldönteni, kinek volt igaza az egyébként nem túlnagy jelentöségű vitában, mert, hogy kié az igazság, egyedül azon fordult meg, vajjon a Pesti Hírlap cikkében értelem szerint csak a jelenröl, vagy a mult gyakorlatáról is akart-e írni. Bizonyos, hogy Kossuthnak a mi szemünkben túlzottnak látszó érzékenysége úgy magyarázható, hogy ez a kis vita is a Pesti Hirlap egy olyan módszerére világított rá, amelyet Széchenyi sem szeretett, t. i.arra, hogy csekély jelentöségü és esetleg nem minden részletében ismert tényeket nagy határozottsággal és érzelmi színezettel dobott bele a közvéleménybe.

A következmények az egész vita jelentöségét messze túlhaladták. Március 19-én maga Kossuth válaszol Mráz Mihálynak a *Pesti Hírlap*ban „Pakróczos modor" c. cikkében. Itt már egyenesen a Nemzeti Ujság szerkesztőjét támadja meg és a személyeskedéstöl sem riad vissza. Azt írja Kovacsóczyról, hogy „minden vállalatában tökéletes szellemi banquerouttot csinált." „Aki illyest mer — így fejezi be a támadó cikket — annak felelni kellend magáért; vagy ha gyáván anonymitása mögé rejtezik, felelni kellend a szerkesztönek; de ezen felelösség nem hírlapi hasábokon intéztetik el".

Az elintézés abból állt, hogy Kossuth fegyveres elégtételt kért Kovacsóczytól. Mindezekről Széchenyi István egyik naplójegyzetéből, valamint Mailáth János egy bizalmas jelentéséből értesülünk.[27] Meglátszik ebből, milyen jelentéktelen tényezö volt Kovacsóczy a hivatásos politikusok szemében. Mailáth János, aki késöbb a Nemzeti Ujságnál Kovacsóczy szerkesztötársa lett, egy szóval sem áll Kavacsóczy mellé kínos helyzetében, amelybe pedig azért jutott, mert más cikkéért vállalta a felelösséget. Inkább azért korholja Széchenyit Mailáth, hogy nem igyekezett Kovacsóczyban, aki tanácsát kérte, minden áron felkelteni a bátorságot, hanem sötét színekkel ecsetelte elötte a párbaj kimenetelét. Mailáth éppen azt szerette volna, ha ez a párbaj megtörténik. Mert vagy Kovacsóczy golyója talál, vagy Kossuthé. Az ellenfél ártalmatlanná lenne téve az utóbbi esetben is, hiszen ha Kossuth eltalálja, vagy akár csak megsebesíti is az egyébként rövidlátó Kovacsóczyt, néhány esztendöre el kellene tünnie a politikai életből.

[27] Viszota, i. m. II. 710., 807. l.

Nem tudjuk, Kovacsóczy megbízói osztották-e Mailáth János lelkiismeretlen felfogását. De, hogy nem tettek semmit Kovacsóczy szerkesztői tekintélyének megvédésére, aki pedig legjobb tehetsége szerint igyekezett a Nemzeti Ujságot korszerü sajtóorgánummá tenni, az kitünik abból, hogy már egy év mulva, 1844 június 12-én, kivették kezéből az ujság vezetését és éppen Mailáth János alá rendelték mint társszerkesztőt.[28]

Igaz, rangjánál fogva tekintélyes ember került Mailáth személyében a lap élére, mégsem nevezhetjük a választást szerencsésnek. Mailáth Jánosról már az 1832—36-i országgyülésen tudták, hogy titkos jelentéseket küld a bécsi rendőrségnek.[29] Erre a szerepre eredetileg őszinte dinasztikus érzelmei késztették, amelyeket atyjától örökölt. Azonban tagadhatatlan, hogy jelentéseiért pénzt is fogadott el. Más személyi hibái is voltak. Mozgékony szellemü, tehetséges iró volt, de erős meggyőződések nélküli, kiegyensúlyozatlan egyéniség, mint politikus következetlen, kapkodó dilettáns. Kedvező alkalma lett volna arra, hogy egy mérsékelt pártot alapítson Kossuthtal szemben, amelynek talán liberális politikusokat is sikerült volna megnyernie, esetleg magát Deákot is. Bizonyára ezt a szerepet szánták neki azok, akik a Nemzeti Ujság szerkesztői állásába ültették. Egy mérsékelt középpárt alapítására azért is kedvező lett volna a pillanat, mert Kossuth helyzete az 1843—44-i országgyülés után átmenetileg megingott. A *Pesti Hírlap*ot egy politikai mesterfogással elvétette töle a kormány. Azt, amit Mailáthtól vártak, a nála kisebb tehetségü, irói képességek terén pedig jóval mögötte álló Lipthay Sándor sokkal tervszerűbben és tudatosabban próbálta megvalósítani, mikor egy félév mulva ő vette át a Mailáth alatt ismét lehanyatló Nemzeti Ujság vezetését.

Pedig az ujságokra az országgyülés berekesztése után fontos feladat várt s ezt mindenki tudta. Egy rendőri jelentés irja, hogy az ujságok csak most fogják megkezdeni az izgatást és Magyarországon nem a kormány fog kormányozni, hanem ők.[30] De Mailáth nem volt alkalmas arra, hogy ebben az „izgatásban" résztvegyen és a kormány számára kedvezőbb

[28] A m. kir. kancellária 1844. jún. 4-én engedélyezi, hogy a szerkesztést gr. Mailáth János és Kovacsóczy együtt folytassák. Eln. iratok. 1844. 484. szám.

[29] V. ö. Kolos István: Gróf Mailáth János. 1786—1855. Budapest, 1938.

[30] Takáts Sándor: Kossuth Lajos ujságalapítási kísérlete 1844-ben. A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve 1931. 288—302. l.

közhangulat kialakításához hozzájáruljon. Amellett ingatag jelleme és aulikus híre népszerűtlenné tették. Már 1838-ban nevetségessé tette magát hibás magyar beszédjével is, különösen amikor egyik megyegyülési beszédét ezzel kezdte: „Én, gróf János Mailáth".[31] Szerkesztőségének emlékét mindössze mintegy húsz vezércikk őrzi, amelyek a Kovacsóczytól megindított „Korunk ügyei" c. rovatban jelentek meg. E vezércikkeket Mailáth életrajzírója kellőképen méltatta s megállapította, hogy hatásuk úgyszólván semmi sem volt.[32] Még csak azt tegyük hozzá, hogy tárgyuknál fogva sem lehetett nagy hatásuk. Részletesen tárgyalja bennük a katolikus egyház ügyeit, ami a Nemzeti Ujság feladatának meg is felelt. Csak az volt a baj, hogy ezeket a kérdéseket az 1843—44-i országgyűlés hosszú időre szólóan rendezte, noha a rendezéssel sem a katolikusok, sem az elvi szempontból a protestánsok pártját fogó ellenzékiek nem voltak megelégedve. A politikai agitáció előterében ekkor már a közjogi és szociális kérdések állottak: ezeknek megfelelő megoldása lett volna a katolicizmus igazi érdeke is, amint azt később, Lipthay Sándor szerkesztősége alatt a Nemzeti Ujság helyesen fel is ismerte. Irt azonkívül Mailáth a káptalanok és városok követküldéséről és országgyülési szavazati jogáról is. Ezt a problémát azonban az országgyülés nem tudta rendezni és a végleges megoldás az ellenzék elgondolása szerint a politikai jogok általános kiterjesztésével volt egybekötve. Mailáth egyéb cikkei, pl. a vasútépítést illetőleg már csak azért sem keltettek feltűnést, mert a nagyrészben Kossuthtól és Széchenyitől kiinduló ismeretes elgondolások mellett a dilettáns gróf szava a pusztában hangzott el.

1844 december 31-én mondott le Mailáth a Nemzeti Ujság szerkesztőségéről. Lemondását tudományos elfoglaltságával indokolta. A már idézet *Magyarkák* c. röpirat szerint azonban Mailáth lemondása sem volt önkéntes. Ezt a feltevést támogatja az is, hogy búcsúnyilatkozatában további közreműködését ígéri a Nemzet Ujságnak, a valóságban azonban egyetlen cikke sem jelent meg ezután a lapban. Kultsárné és megbízói vele együtt elejtették Kovacsóczyt is. 1845 január elejétől a Nemzeti Ujságnak ismét új irányban kellett elindulnia.

[31] Frankenburg Adolf: Emlékiratok. Pest, 1868. II. 88—89. l.
[32] Kolos, i. m. A cikkek jegyzékét l. u. o. 197. l.

2. *Lipthay Sándor mint lapvezér.*

Lipthay Sándor 1845-ben kifejezetten mint „lapvezér" vette kezébe a negyven éve fennálló sok viszontagságot látott ujságot. Mellette a tulajdonképpeni szerkesztő, Illucz Oláh János,[33] kénytelen volt az alárendelt szereppel beérni, az impresszumon kívül alig látjuk nevét az ujság hasábjain. Rosszindulatú, de találó az a jellemzés, amelyet a lemondott szerkesztő, Kovacsóczy adott a Nemzeti Ujság új szerkesztőségéről: ... eleinte volt (az ujságnak) szerkesztője, azután lett marsallja és adjutánsa (Mailáth és Kovacsóczy), most van vezérje és — gefreyterje".[34]

Lubellei és Kisfaludi Lipthay Sándor[35] életpályája a Nemzeti Ujságnál betöltött szerepét megelőzőleg és azt követőleg nem hagyott maradandó nyomot. Vagyonos pesti ügyvéd volt, Maglódon volt birtoka; innen keltezte vezércikkeit — ezek aláírás nélkül jelentek meg — és ide vonult vissza 1848 után, amikor néhány évi érdekes s eddig alig méltatott szereplése végetért. Az eddigi szerkesztőkkel ellentétben Lipthayval anyagilag független ember került a lap élére, kinek az ujságírás nem kenyérkereset, hanem távolabbi célok megvalósítására szolgáló eszköz. Hangoztatja is, hogy politikai pályája nem hogy hasznot hozott volna, de inkább jelentékenyen apasztotta vagyonát.[36] 1846-ban le is akart mondani a lapvezérségről,[37] végezetül azonban egészen 1848-ig megtartotta azt, söt a márciusi napok után egy ideig az új rendhez is megkísérelt alkalmazkodni. Mert Lipthay szerkesztőségének idejére esik a Nemzeti Ujságnak az egykorúak, söt a szabadságharc utáni nemzedék szemében is érthetetlen pálfordulása, az, hogy a szélsőségesen konzervatívnak ismert lap csatlakozott legelsőnek a „forradalomhoz" s kormánypárti szerkesztője elfogadta s átvette az átalakult nemzeti élet új eszméit.

[33] 1817—1875. 1843-ban a Nemzeti Ujság külföldi rovatát vezette, majd Déry Mihály után a „Lapvizsga" rovatot vette át. „Oliver" álnéven írt; ezzel az aláírással jelent meg „Julia" c. regényének egy töredéke is a Nemzeti Ujság tárcarovatában, 1844. dec. 13-án.

[34] Magyarkák. 45. l.

[35] 1793—1870. L. Szinnyei: Magyar Irók. A szerkesztőváltozást a helytartótanács már 1844. nov. 26-i ülésén jóváhagyja. (Den. Rev. Libr. 11—141.)

[36] Nemzeti Ujság 1847. júl. 1. — Még a Kossuth Hirlapja is elismeri 1848. dec. 14-i támadó hangú cikkében, hogy Lipthay „pazar kézzel szórta vagyonát" politikai elveiért.

[37] Nemzeti Ujság 1845. nov. 27.

A konzervatív érzelmü Lipthay Sándor politikai szereplését a legkedvezöbb pillanatban kezdte meg. 1845 ugyanolyan fordulópontot jelent a magyar politikai és sajtótörténetben, mint 1840. Maga a kormány új módszereket keresett Magyarország problémáinak gyökeres rendezésére. A kormány vezetését, bár csak alkancellári címmel, az erőskezünek ismert gr. Apponyi Györgyre bízták és az ő feladatává tették az eddig szétforgácsolt erök összefogását, megszervezett kormánypárt teremtését.[38] Az ellenzék ugyanakkor nem volt egységes; Deák maga pesszimista volt és a vármegyék nem tudtak hatékonyan ellentállni az erőskezü új főispánoknak és főispáni helyetteseknek, akiket Kossuth Kreishauptmannoknak nevezett.[39] Sajtótörténeti szempontból pedig igen fontos, hogy Kossuthnak 1844 óta nem volt ujságja és csak 1845 április 1-én jut ismét szóhoz a *Hetilap* hasábjain.[40] Ezzel szemben a kormánypárt lapja, a Világból lett *Budapesti Hiradó*, gróf Dessewffy Emil vezetésével ismét eröteljes szerephez jut. Hogy a közvélemény felvilágosításának nagy fontosságot tulajdonított a kormány, kitünik abból is, hogy Mailáth Antal kancellár pénzalapot kívánt teremteni „a jó érzelmüek adományaiból és a papi vagyon intercalaris jövedelméből, hogy egy kaszinót állíthassanak fel az irányítás végett".[41]

Lipthay Sándor volt az, aki ennek a társadalmi szervezésnek jelentöségét a kormánypárti vezérek között legelsönek ismerte fel. Nem elégedett meg azzal, hogy közönségét a távolból irányítsa, hanem közvetlen kapcsolatot is keresett ezzel a közönséggel. Erre a célra alapította a Gyüldét, a konzervatív szellemü pesti társaskört. A Gyülde története szorosan összefügg a Nemzeti Ujság történetével: annak a Nemzeti Ujság volt a hivatalos lapja, a Gyülde pedig a Nemzeti Ujság szervezett tábora. Kitünik ez a *Pesti Hirlap* támadásaiból még a Gyülde megalakulása elött, amikor a Nemzeti Ujságot mint a megoszlott Nemzeti Kör konzervatív részének „regementtambourját" emlegeti.[42] A Gyülde ugyanis, akárcsak a negyvenes évek vége felé virágzó többi „Kör", tulajdonképpen a Nemzeti Körből

[38] Szekfű Gyula: a tizenkilencedik és huszadik század. (Hóman—Szekfű: Magyar történet, 5. köt.) Budapest, 1933. 383—384. l.

[39] U. o. 384—388. l.

[40] V. ö. Viszota Gyula: Kossuth és a Pesti Hirlap. Századok, 1929. I—III. Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal (i. m.) II. k. CLXIII. skk. l.

[41] Viszota Gyula, i. m. II. köt. IX. l.

[42] Pesti Hirlap, 1845. okt. 23.

szakadt ki. E társaskörök történetét Bártfai Szabó László egy rövid tanulmányából ismerjük.[43] A Gyüldével kapcsolatos ujságviták az eddig ismertekhez sok új adatot szolgáltatnak; ezeket itt csak röviden és mindig a Nemzeti Ujság szempontjából kívánjuk áttekinteni.

1845 október 7-én jelenti a Nemzeti Ujság, hogy a Nemzeti Körben meghasonlás támadt. A tagok többsége az egyesület székhelyét a hatvani-utcai Kunewalder-házból az uri-utcai Horváth-házba akarta áttenni. A kisebbség, élén a köztiszteletben álló alelnökkel, Fényes Elekkel, a költözést ellenezte, a Nemzeti Körből kilépett s már egy hét mulva elhatározta, hogy Pesti Kör címen újjáalakul.[44] Kétségtelen, hogy a szakadásnak mélyebb okai is voltak. A Pesti Kör alapítói hangoztatták, hogy a Nemzeti Kör eltért eredeti céljától, amely az irodalom és müvészet pártolása volt.[45] Kifogásukat igazolni látszik, hogy a Nemzeti Kör az ellenzéki nézeteiről közismert Teleki László grófot választotta elnökké s ettől kezdve a Pesti Hirlap ezt a kört nevezi „valódi Kör"-nek.[46] A Pesti Kör ezzel szemben a mérsékelt gr. Ráday Gedeon és Fényes Elek vezetése alatt alakult meg.

De ezzel nem értek véget a kettéoszlott Nemzeti Kör viszontagságai! A Nemzeti Ujság október 19-én írja, hogy Lipthay Sándor tagnak jelentkezett az újonnan alapított Pesti Körbe s egyszersmind annak ajándékozta könyvtárát és 300 frt készpénzt. Az új válság Lipthay személye körül robbant ki.[47] A Pesti Kör új tagok jelentkezése céljából aláírási íveket bocsátott közkézre; kapott ilyeneket Lipthay is; az ő íveire „több förangúak" — így írja a Nemzeti Ujság — jegyezték fel magukat. Ezért többen azzal gyanúsították, hogy a társaságba „konzervatív elemeket" akar behozni. Lipthay nyilatkozatban tiltakozott a gyanúsítás ellen, különösen pedig az ellen, hogy a Pesti Kör tagjai a november 1-re hirdetett tisztválasztó közgyülést korábban tartották meg s így a Lipthay által ajánlott új tagok azon nem juthattak szóhoz. Ezért Lipthay s barátai október 25-én elhatározták, hogy most már a Pesti Kört is cserbenhagyják s új egyesületet alapítanak „Közhasznú Gyülde" névvel. Három elnököt választottak: Ürményi József

[43] Széchenyi, Petőfi és az Ellenzéki Kör 1848-ban. Budapest, 1930.
[44] Nemzeti Ujság, 1845. okt. 14.
[45] Pesti Hirlap, 1845. okt. 16.
[46] Pesti Hirlap, 1845. okt. 17., 19., 21. stb.
[47] L. a Nemzeti Ujság, a Budapesti Híradó és a Pesti Hirlap 1845. okt. 30-i számainak meglehetősen egybehangzó beszámolóját.

tolnamegyei főispánt, Lipthay Sándort és Aigner Ferencet, a Pesti Kereskedői Kar elnökét. A tényleges vezér Lipthay volt. A három elnök megválasztásának inkább jelképes volt a jelentősége: ők képviselték a főrangú, a nemesi és a polgári osztályt. Mert — ezt írja a Nemzeti Ujság 1845 november 4-én —, ezt a három eddig élesen elválasztott, söt egymás ellen kijátszott osztályt akarja az új kör barátságban egyesíteni.

A Gyülde mozgalmát ettől kezdve az ellenzék állandó kifakadásokkal kíséri. Tulajdonképpen ezekből ismerjük meg a Gyülde tevékenységét és jelentőségét. Szerintük a Gyülde etetéssel, itatással, vesztegetéssel és állások ígérgetésével verbuválja tagjait.[48] Elkeseredésükben az ellenzékiek Lipthayt még a Nemzeti Kaszinóból is kibuktatták, illetve megakadályozták a felvételét.[49] Különösen felháborítónak találták, hogy Lipthay az eddig kivétel nélkül ellenzéki szellemü ifjúságot is belépteti új egyesületébe. Az ifjúság konzervatív részének tehetséges szónoka és vezére, Mészáros Károly,[50] 1845 Szilveszter estéjén ünnepélyes keretek közt hatvan ifjú élén díszes albumot adott át Lipthaynak.[51] Fáklyásmenetet is rendeztek, tehát teljesen az ellenzéki jurátus ifjúság szokásait utánozva ünnepeltek. Hogy teljes legyen a párhuzam, Lipthay arcképét Barabás festménye után rézbemetszették és — akár az ellenzéki vezérek képét — ilyen módon terjesztették. Ettől kezdve Mészáros Károly maga is a Nemzeti Ujság munkatársává vált s élénk részt vett a Gyülde életében. A támadások ellen a továbbiakban egyedül a Nemzeti Ujság védi a Gyüldét, az ad hírt az ott történt eseményekről, estélyekről, hangversenyekről.

Hogy a különböző körök történetének áttekintése teljes legyen, említsük meg, hogy 1847-ben a Pesti Kör és a Nemzeti Kör „Ellenzéki Kör" néven egyesült[52] s az 1848 márciusi események után hozzájuk csatlakozott a Gyülde is.[53] A konzervatív Gyüldének az Ellenzéki Körhöz való csatlakozásáig azonban ugyanolyan hosszú út vezetett, mint amilyet maga a Nemzeti Ujság járt meg, míg felcsapott azon eszmék legbuzgóbb hirdetőjének, melyeket 1848-ig ellenezni látszott. Mielőtt ennek

[48] Pesti Hirlap 1845. okt. 19., nov. 13. Kossuth (Deregnyei álnév alatt) a Bajza-féle Ellenőrben. Viszota i. m. II. köt. 845. l. Berecz Károly: A régi „fiatal Magyarország". Budapest 1898. 10. l.

[49] Nemzeti Ujság. 1845. nov. 27.

[50] 1821—1890. Szinnyei: Magyar írók.

[51] Nemzeti Ujság, 1846. jan. 9.

[52] Pesti Hirlap, 1847. jan. 28.

[53] Bírányi Ákos: Pesti forradalom (martius 15—19). Pest 1848. 52. l.

az útnak állomásait végigjárnánk, tekintsünk a Gyülde tagjainak névsorára, hiszen ebből állapíthatjuk meg legkönnyebben azt is, kikből állott a Nemzeti Ujság közönsége.[54] A Gyülde tagjainak létszáma az első évben 408, a másodikban 613 volt. Ezek többsége pap, arisztokrata, tisztviselő és táblabíró; ezenkívül néhány kereskedő. Fiatal kevés akad közöttük; a választmányba még vezérüket, Mészáros Károlyt sem vették be, hanem a közismerten konzervatív arisztokratákat: gr. Széchen Antalt, Dessewffy Emilt, Somssich Ignácot és Pált, Luka Sándort, valamint néhány kereskedőt — a már említett Aigner Ferencet, Emich Gusztávot stb. — látjuk köztük szerepelni. Érdekesebb képet kapunk azonban, ha magából a szürke tagnévsorból keressük ki a szellemi élet embereit: Hazucha Ferenc (írói álnevén Kelmenffy László, illetve Vas Andor) és Illucz Oláh János mellett közöttük találjuk a zsidó származású Zerffy Gusztávot, továbbá az ujságírók és szerkesztők közül Vida Károlyt és Szenvey Józsefet, a katolikus folyóiratok szerkesztőit s munkatársait: Szaniszló Ferencet, Csajághy Sándort, Szabó Imrét;[55] végül az *Őrangyal* papköltőinek képviseletében Sujánszky Antalt. Sujánszky „Gyülde dalt" is szerzett, meg is zenésítették. Az írók közé számíthatjuk Mészáros Károlyt is. A kizárólag esztétikai mértékkel mérő irodalomtörténetírás joggal hagyja figyelmen kívül e nevek nagyrészét, legújabban azonban felismerte jelentőségüket abban, hogy egy nemzedék jellemzően különálló csoportját alkotják. Ők azok, akik az irodalmi életben való fellépésük után is megőrzik ragaszkodásukat a konzervatív felfogáshoz és a katolicizmushoz; megőrzik olyan időben, amikor az a fiatal írók szemében már egyet jelentett az elmaradottsággal, sőt a nemzetietlenséggel, amikor a költő névre már csak az tarthatott igényt, „aki szélsőbal állásfoglalását tettekkel dokumentálta".[56] Az alkotóképesség hiányát természetesen nem írhatjuk csak világnézetük és írói eszményeik tragikus ellentétességének számlájára; ha akadt volna önálló tehetség a fiatal konzervatív írók között, éppen ez a feszültség sarkalta volna munkára s az eredmény talán a virágba szökkent magyar irodalom és a katolicizmus eszmé-

[54] Pesti Gyülde-könyv 1845—1846. Pest 1846. Ugyanannak második kötete Pest, 1847.

[55] V. ö. Brisits Frigyes: A XIX. század első fele. (A magyar irodalom története, 5.) Budapest, 1939. 23—127., 308—329. l.

[56] A katolicizmus s az irodalom viszonyára nézve l. Farkas Gyula mélyenjáró megállapításait: A „fiatal Magyarország" kora. Budapest, 1932. 109—121., 173. l.

nyeinek kölcsönös kiengesztelése lett volna. De nem így történt s a „gyüldei ifjak" históriájából csak az a tanulság, hogy ezt a feszültséget érezték s velük érezték sokan mások. Mégpedig nemcsak az irodalom terén érezték, hanem a kulturális és általában a nemzeti élet egész széles mezején; ennek bizonyítéka éppen a Nemzeti Ujság. Ez a lap lett volna hivatva arra, hogy e nemzedéknek irányt mutasson, amikor az válaszútra került, amikor úgy látszott, hogy vagy a nemzeti megújulás nagy munkájából kell végleg kikapcsolódnia, vagy hitében s hagyományaiban gyökerező eszményeit feladnia. Ha erre a vezetőszerepre a Nemzeti Ujság nem is mutatkozott alkalmasnak, de Lipthay Sándor személyében nyilvánvalóvá lett, hogy ezt a hivatását felismerte. Felismerte ennek az ő sajátos közönségének gondolatvilágát; kísérletet tett annak megszervezésére a Gyülde alapításával, vezetésére pedig a Nemzeti Ujságban megjelent vezércikkeivel.

Ezeket a vezércikkeket kell immár számbavennünk, ha a Nemzeti Ujságot korának viszonyaiba akarjuk belehelyezni. Lipthay vezércikkei név nélkül jelentek meg; az ő szerzőségét bizonyítja, hogy Maglódról, vidéki birtokáról vannak keltezve. Még címeik szerint sem bírnánk számbavenni e cikkek valamennyiét; néha több számon, sokszor fél évfolyamokon keresztül folytatódnak kisebb-nagyobb megszakítással. Csak azt kell kivennünk belőlük, ami lényeges s jellemző szerzőjük gondolatmenetének alakulására. Ez a gondolatmenet ugyanis nem volt állandó; ha néhány jellemző eszmét állandóan hangoztatnak is a cikkek, lényegében szerzőjük véleménye fejlődésen s fokozatos átalakuláson megy keresztül. Éppen ezért az évek során mind az ellenzékkel, mind a hivatalos konzervatív felfogással ellentétbe kerül. Lipthay előtt a Nemzeti Ujság cikkírói a legkülönbözőbb tárgyakról értekeztek, az egységes irányt csak az elvül kitüzött vallásos és arisztokratikus meggyőződés jelentette. Ezen belül azonban a különböző erők a legváltozatosabb irányokban forgácsolódtak szét, napról-napra minden összefüggés nélkül más-más részletkérdést helyezve az érdeklődés gyujtópontjába. Lipthay tudatosan szakít ezzel a módszerrel: mind a törvényhozásban, mind a hírlapi vitában az alapvető kérdések felvetését kívánja; elveket akar tisztázni s nem részleteket, „közjogi alapeszmékből mérlegelni a speciális törvények megalkotási célszerüségét és nem speciális törvények útján módosítgatni s megtámadni a közjogi állás alapinstutícióit".[57] Ez a közjogi cél nála a nemesség és az arisztó-

[57] Irány és tájékozás. Nemzeti Ujság. 1845. jan. 2.

krácia védelme, alapja a földbirtok, lényege a stabilitás.[58] „A Nemzeti Ujság a stabilitásnak alapelvén müködendö aristocratai progressiv lap leszen."

Két szembenálló, de mérsékelt politikai párt kialakítását sürgeti s a kettö között lehetségesnek tartja kölcsönös engedmények árán a megegyezést.[59] Arra hivatkozik, hogy a szélsöséges elveket már Franciaországban is elvetették s az újabb francia ujságok mérsékeltebb húrokat pengetnek.[60] Elvi különbség a pártok között nálunk is csak annyi, hogy „az egyik többekre, a másik nem éppen annyiakra kívánná kiterjeszteni az önkormányzás elvét. Az egyik a hajdani *Pesti Hirlap*pal többeket akarna sáncba fogadni, mint a másik a hajdani *Világ*gal vagy velünk s a *Budapesti Híradó*val — de sáncba fogadni már mégis senki sem idegen." A mérsékeltek alakuljanak párttá, a konzervatív sajtó pedig igyekezzék egyetértésre vergödni. Bejelenti, hogy erre a *Budapesti Híradó* — a másik konzervatív lap — részéröl ígéretet is kapott.[61]

Lipthay annyira bízott a kölcsönös jóindulatú megvitatás jótékony hatásában, hogy még mielött a Nemzeti Ujság vezetését átvette volna, levelet írt Kossuth Lajoshoz, engedélyt kérve töle, hogy a Nemzeti Ujságban közzéteendö politikai leveleit hozzá címezhesse. Kossuth válaszát nem ismerjük, de Lipthay 1844 december 20-án hozzá intézett második leveléből kitünik, hogy elhárította magától a megtiszteltetést s azt felelte, hogy „politikai elvei csak akkor változhatnak meg, ha az aggkor ítélö tehetségét megfogyasztandja". Találóan mutat rá Lipthay Kossuth politikai dogmatizmusára e szavakkal: „Ön a politikai hitet szószerint veszi és a Religio magasságából a vitatkozás alá tartozható Status-politicai meggyözödések terére viszi át." E két levél eléggé bizonyítja, milyen nehéz feladatot vállalt magára Lipthay, amikor a két szemben álló párt között megegyezést igyekezett létrehozni.[62]

Be is látja, hogy az ellenzékkel nehéz lesz megegyezni az ellenzéki sérelmi politika miatt. Sorra veszi ezeket a sokat hangoztatott sérelmeket ujságjának 1846. évi vezércikkeiben,

[58] Politikai pártok. Nemzeti Ujság. 1845. jan. 5.
[59] Nemzeti Ujság. 1845. jan. 7. Felvilágosítás.
[60] Fejlemények. 1845. jan. 17.
[61] Elöszó programmunkhoz. Nemzeti Ujság. 1846. jan. 1—2.
[62] Orsz. Levéltár. Vörös Antal gyüjt. 422. és 423. sz. A két levél megjelent a Nemzeti Ujság 1845. jan. 9. és jan. 10. számában is, azonban a második levél „egy ellenzéki barátomhoz" címezve, Kossuth nevének kihagyásával.

egymásután kimutatva, hogy sem az erdélyi részek visszacsatolásának halogatása, sem a horvátországi események, sem a honti főispáni helyettes eljárása nem tekinthető sérelemnek. E cikkeknek Lipthay oly nagy fontosságot tulajdonít, hogy önálló röpiratképpen külön is kiadja őket.[63]

De hamarosan nyilvánvalóvá lesz, hogy a Nemzeti Ujság a kormánynak sem feltétlen híve. Elérkeztünk az 1846. év derekára: két évi szerkesztői működés után Lipthay jónak látja részletes programmal elöállni.[64] Erről szóló cikksorozatában elöbb az ellenzékkel száll szembe és elveti a parlamentáris kormányformát. Elismeri ugyan, hogy a képviseleti elvet diszkreditálni nem lehet; a népek alkotmányos életre vágynak. De nálunk a képviseleti rendszer „nem emelkedhetne fel a való parlamentáris kormány és a materiális és repressiv sanctióval ellátott felelös miniszterség fokáig", mert ez elöször a megyei autonómiát törölné el, másodszor a nagy monarchia egységét támadná meg. Széchenyi nyomdokain haladva kimutatja, hogy tekintettel kell lennünk Ausztriával „egybeházasított" létünkre.[65] Azonban Lipthay tovább megy a konzervatívokkal szemben is és a kormánytól felelösséget követel. De ez ne legyen büntetö szankción alapuló, hanem erkölcsi felelösség. A cikksorozat hátralevö hosszabbik része a magyar kormány helyzetével foglalkozik és eltérve a konzervatív programmtól, amely ezt a kérdést nem is veti fel,[66] kívánja a kormány állásának határozott rendezését s azt, hogy ez a következö országgyülésen alaptörvénybe foglaltassék. Hogy milyen legyen ez a kormány, arra nézve többször, de csak homályosan nyilatkozik: az ausztriaival szemben koordinált legyen s nem szubordinált, ezenkívül legyen „ismeretes, önálló, specifiált, designált és nemzeties". Hogy itt kezdödik a Nemzeti Ujságtól képviselt felfogásnak legalább is árnyalati eltérése a hivatalos konzervatív programmtól, azt bizonyítani látszik, hogy a *Budapesti Híradó*, amely eddig a Nemzeti Ujság cikkeit gyakran idézte vagy legalább elismerö megjegyzésekkel kísérte hírlapi szemléjében, ettöl kezdve hallgatással mellözi. A konzervatívok ellenkezésének tárgyi bizonyítékaira még visszatérünk.

[63] Az ellenzék sérelmei. A részek visszakapcsolása, a horvát ügy és a honti sérelem érdemében. Pest, 1847.

[64] Politikai programm. Nemzeti Ujság 1846. jún. 18.—júl. 14. 7 cikk. A conservatív ügy körüli közvetlen teendök. U. o. 1846. okt. 8.—okt. 23. 5 cikk.

[65] L. Politikai programm töredékek. Viszota i. m. II. köt. CLXXIII. I.

[66] A különféle politikai programmok elemzését l. u. o. II. köt. CCIV—CCVIII.

A kormány bírálata még élesebbé válik a Nemzeti Ujság 1847. évi folyamában. Ebben az évben Lipthay betegsége miatt[67] hosszabb időre visszavonul ujságjának vezetésétől és a Nemzeti Ujság vezető rovatát átengedi egy „Nyilt levelek Lipthay Sándorhoz" című cikksorozat számára, amely „Egy conservativ" aláírással ismeretlen szerzőtől jelent meg.[68] A szerző főleg a kormány adminisztrációját bírálja és magára Lipthayra hivatkozik, mikor azt követeli, hogy Magyarország kormánya „coordinált hatalom" legyen s nem „subordinált dicasterium". Végül tarthatatlannak mondja az államhatalom szétforgácsoltságát, azt, hogy Magyarországot hat különböző hatóság kormányozza, amelyek egymás intézkedéseit keresztezik, sőt meghiúsítják.[69]

A Nemzeti Ujság nézetének végleges alakulását mutatja a már közvetlenül az országgyülés megnyitása előtt ismét Lipthay tollából megjelent *Memorandum* c. cikksorozat.[70] Minden eddigi cikknél határozottabban fejti ki, hogy nem akar a korszellemmel szembeszállni. „A korszakot képező eszmék . . . nem jönnek holtan a világra, hanem életerősen tenyésznek századokat ígérő jövőre." Oly kormányt kíván, mely „az eröre kapott elveket ne útálja, hanem szeresse". Fejtegetéseinek súlypontja ismét a közjogi kérdésre, az Ausztriához való viszonyra esik. Az akkori Svédország és Norvégia viszonyát állítja olvasói elé követendő példaképpen. Álláspontját — és itt látjuk, mily messzire vezette a Nemzeti Ujságot a megegyezés vágya a merev konzervativizmustól —, így foglalja össze: „. . . stereotyp elvünk szerint mi a progressionak, a liberalismusnak minden kigondolható német nyilt kérdésnek tekintjük, de söt a progressionak s a liberalismusnak minden nemére szavazni is fogunk, mihelyt a vallás jogait s szabadságát érintetlenül hagyja és kivitelében a parlamenti kormány elvére nem lesz állítva."[71]

Ez egy idézetben látjuk összegezve egyszerüsített formában azt, amit a Nemzeti Ujság cikkeinek talán hosszadalmas elemzésével ki kellett mutatnunk, hogy t. i. lapunk állásfoglalása Lipthay hároméves szerkesztősége alatt fejlődésen és átalakuláson ment keresztül, de főleg azt, hogy végső következ-

[67] V. ö. Nemzeti Ujság. 1847. jan. 1.

[68] Nemzeti Ujság. 1847. ápr. 22.—aug. 1. 11 cikk.

[69] Ezek: 1. a megyék, 2. a helytartótanács, 3. a kancellária, 4. a státustanács, 5. a birodalmi kincstár, 6. a státusminiszterek.

[70] 1847. nov. 5.—1847. nov. 14. 4 cikk.

[71] Nemzeti Ujság. 1847. nov. 28. Országgyűlési szabad hírlapok.

tetésében közvetítő helyet foglalt el konzervatívok s ellenzékiek közt. Tehát a kettő között középhelyen áll és nem szélső konzervatív, mint azt a „klerikalizmus" szócsövével szemben elfogult egykorú ellenzéki vélemény hirdette.

Valóban a Nemzeti Ujság „klerikális" voltára csak ez utóbbi idézetünk utal a most vizsgált három évfolyam vezércikkei között, mikor a liberális eszmék általános helyeslése mellett a vallás jogainak tiszteletben tartását határozottan követeli. Egyházpolitikai kérdéseket e három évfolyam — szemben a megelözökkel — alig tárgyal. Mégis katolikus irányú ujság maradt, helyesebben a katolikusok ujságja. De az Egyház érdekei is a nagy nemzeti problémák elintézésétöl függöttek már ezekben az években. „Minden azon dölt el, mi lesz a nagy nemzeti üggyel, milyen irányt vesznek azok az események, amelyek a nemzet életét a döntés felé sodorják. Az Egyház nem kötötte sorsát sem az ellenzék, sem a bécsi politika szekeréhez."[72]

Hogy a Nemzeti Ujság valóban nem kötötte sorsát a kormány szekeréhez, azt egy ízben a *Pesti Hirlap* is elismerte, 1846 január 4-i számában. Ebben az idöben történt, hogy az augsburgi *Allgemeine Zeitung*ban „néhány valódi conservatív" azzal vádolta az ellenzéket, hogy a védegylet által a birodalomtól való elszakadást készíti elö. A Nemzeti Ujság „a közvélemény organumához illö nyiltsággal" — így írja a *Pesti Hirlap* —, bár sok panasszal egyetértett, az alkotmányellenes vádat azonban visszautasította. Ezzel szemben a *Budapesti Híradó*, „melynek vezére, gr. Dessewffy a kormánnyal szorosabb összeköttetésben álla", nem válaszolt. Ezzel a *Pesti Hirlap* szerint azonosította magát a német ujság cikkével.[73]

A Nemzeti Ujság állásfoglalásait a cenzúra is sokszor kifogásolta — ezt tudjuk Szögyény-Marich László helytartótanácsi alelnök naplójából.[74] Illucz Oláh János 1848 második felében, már mint a teljesen radikális irányba sodródott *Nemzeti*nek, a Nemzeti Ujság utódjának szerkesztöje írja,[75] hogy

[72] K. Török Mihály Miklós: A magyar egyházpolitikai harc története. Budapest, 1933. 16. l.

[73] Az esetet Horváth Mihály is érdemesnek tartotta feljegyezni: Huszonöt év Magyarország történelméből. Genf, 1864. II. köt. 364—365. l.

[74] „... gyakran a liberális lapoknál is szigorúbban kellett eljárnom a konzervatív sajtóval szemben, mely ... (különösen Lipthay Sándor Nemzeti Ujsága), gyakran több bajt, mint hasznot okozott." Id. Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai. Budapest, 1903. 35. l.

[75] Nemzeti. 1848. dec. 16. Végszó a Kossuth Hírlapjához.

1847 augusztusában a Nemzeti Ujságot egyik cikke miatt a kormány „letartóztatta", mert nyiltan kikelt a rendszer ellen és része volt abban, hogy „a conservativ és Pecsovics párt többé egymásnak nem hittek s ezáltal ... országgyülési majoritásuk dugába dölt".[76]

A Nemzeti Ujságnak az a cikke, amelyet a kormány „letartóztatott", nem volt más, mint a „Nyilt levelek Lipthay Sándorhoz" című cikksorozat XI. darabja.[77] Már a VII. „Nyilt levél" is nagy feltűnést keltett. Merészen támadta benne a szerző a közigazgatást, mely szerinte rossz és lassú. A támadásra Jósa Péter kir. ítélötáblai ülnök válaszolt a Nemzeti Ujság május 27-i számában; kétségbe vonta a Nyilt levelek állításait, különösen azt, mintha a közigazgatás azért volna lassú, mert a tisztviselöket rosszul fizetik. Szerinte „elég tekintélyt ad a királyi kegy és elismerés". Egyáltalában tiltakozik az ellen, hogy hasonló vita ujság hasábjain folyhassék, különösen, ha az ujság konzervatívnak mondja magát. Illucz Oláh, mint szerkesztö, megvédi a Nemzeti Ujságban a nyilvános vita jogát (május 27.), majd egy héttel később a beteg Lipthay is újra megszólal és, bár igyekezik szelidíteni a „Nyilt levelek" vádjait, mégis kijelenti, hogy a cikkíró nem volt elfogult, mikor a közigazgatást bírálta.

A XI. Nyilt levél, amely miatt az ujságot megintették s amellyel a „Nyilt levelek" sorozata félbeszakadt, éppen a kormányhatalom helytelen megosztását bírálta, amint erre már rámutattunk. Végsö következtetése: „Az összesítés tehát, amiböl a hatalom egységesítését s erősítését akarnánk kihozni, éppen a hatalom gyöngülésére vezetett". Teljesen megérthetjük, hogy az „összesített' hatalom támadása nem nyerte meg a kormány tetszését és joggal hivatkozott később a szerkesztö arra, hogy ennek a cikknek megjelenésétől kezdve a Nemzeti Ujság szakított a hivatalos kormánypárttal. A névtelen „Nyilt levelek" szerzöségét később Illucz Oláh János magának vitatta.[78] Kétségtelen, hogy akár ö írta, akár más, Lipthay, mint lapvezér, nem tagadta meg a közösséget a szerzövel. Ezúttal, miután az elítélés felsöbb helyröl jött, nem vehette védelmébe a cikkírót, mint Jósa Péter támadásával szemben, de hallgatását beleegyezésnek tekinthetjük.

Ezek után joggal írhatta Lipthay: „Nem vagyunk azon

[76] U. o.

[77] Orsz. Levéltár. Centralis Censurae Collegium. 1847. 1006—1008. és 1109. A cikk engedély nélkül jelent meg.

[78] Nemzeti, 1848. dec. 16.

szerencsések közöl, kik a kormány sympathiájának bármi igen csekély küljeleivel is dicsekedhetnénk".[79] Az is tény, hogy 1847 január 7-én még arra indították Lipthay jó szolgálatai Apponyi kancellárt, hogy Ürményi tolnamegyei föispántól Lipthay kamarási méltóságra emelésére kérjen indítványt; a továbbiakban azonban az indítványnak nem lett folytatása s tudomásunk szerint Lipthay később sem lett kamarás . . .[80]

De a nagy kérdések eldöntése nem a Nemzeti Ujságtól függött. A vita Széchenyi és Kossuth között folyt, rájuk figyelt az ország s mellettük még a centralisták — egy Eötvös József és Szalay László — meg a kormánypárt vezérei — Dessewffy Emil és Apponyi György — is csak másodrangú szereppel érték be a nemzet véleménye előtt. A Nemzeti Ujság hangja, melyet az elfogult szélsőségesek is iparkodtak hallatlanná tenni, nem teremtett sikerre vezető mozgalmat. Viszota Gyula művéből, amely ennek az eszmeharcnak minden részletét tisztázta, ismerjük azt a három programmot, amely a nemzet közvéleményének kifejezője volt:[81] a konzervatív programmot, az ellenzéki programmot és a *Jelenkor*, azaz Széchenyi programmját. Ezek mellett Lipthay Sándornak hosszadalmasan és sokszor zavarosan fejtegetett eszméi nem számíthattak hatásra. De nem is ez a jelentőségük. Nem mint iránytszabó, nagy hatást kiváltó elveket kell öket figyelemre méltatnunk, hanem mint kifejezését egy határozatlan, eszméiben nem egységes réteg hangulatának. Ez a réteg a konzervatív társadalom azon része volt, amely a nemzeti reformok megvalósítását öszintén kívánta és a hivatalos kormánypárttal szemben tudta, hogy ehhez viszonyainknak, föleg az Ausztriával való kapcsolat s a magyar kormány független és felelös állása szempontjából gyökeres átalakulása szükséges. A *Budapesti Hiradó* által hivatalosan képviselt politika s az ellenzék politikája között tehát középhelyet foglal el; nem a konzervatívok szélső szárnyát képviseli, hanem ellenkezöleg: azt a konzervatív árnyalatot, amely a nemzeti reformok megvalósítása érdekében az ellenzék felé nagyobb mértékben akart közeledni. Máskép aligha kerülhetett volna a sor arra a szakításra ezen árnyalat s a hi-

[79] Nemzeti Ujság, 1847. július 1. Miről van a kérdés? Mi az első, az alapteendő? — Hasonlóképpen Nemzeti Ujság, 1848. ápr. 25. „... én soha sem részesültem a volt kormány bármi csekély javadalmaiban és hivatalát, mellyel megkínáltattam, függetlenségem föntartásának hazafi érzetében el nem fogadtam".

[80] Magyar kancellária. Eln. iratok. 1847. 22.

[81] i. m. II. köt. CCIV—CCVIII. l.

vatalos kormánypárt között, melyről a fennebb Illucz Oláh János tollából vett idézetünk, meg Lipthay Sándornak következő kijelentése utalnak: „Mi a konzervativektől, mint párttól a mult októberben válván meg, mérséklett, de isolált független politikát csináltunk; lapunkban a hazai kormánynak függetlenné tételét az aristokratai elv — különösen a születési aristokratia politikai befolyásának mérséklését, alkotmányunknak liberálisabb és jelesül a képviselet alapjára való fektetését szorgalmazván".[82] — Nem a megváltozott viszonyokhoz akart Lipthay alkalmazkodni, hanem a közeledés szellemében tovább védeni a lapjára bízott érdekeket, amikor 1848 március 15-én a „forradalom" mellett nyilatkozott ujságjában. A Nemzeti Ujságnak ez az átalakulása, ha meglepő is volt, de az eddigiek után nem lehetett teljesen váratlan.

Az 1848-i átalakulás forradalmi jellegű volt és az egész nemzetnek eddig elfojtott, de mindenkiben egyformán élő vágyán alapult. Semmiképpen sem csodálhatjuk, ha annak azok sem állhattak ellen, akik addig óvatosságra intettek. Maga Széchenyi is megelégedéssel nyilatkozott a történtekről; feladta bizalmatlanságát Kossuthtal s Batthyányval szemben s „hallatlan nagy szerepükön" csak örülni tudott. Kossuth egy kártyára tett fel mindent, de nyert s ezzel elérte, amit ő maga, Széchenyi, talán csak húsz év alatt tudott volna elérni.[83] A konzervatívok s belenyugodtak: lapjuk, a Budapesti Híradó, „komoran letette régi zászlaját s mint befejezett tényt fogadta el az új állapotot".[84] A német lapok is kitűzték a radikális átalakulás zászlaját.[85]

A Nemzeti Ujságot azonban nem sorolhatjuk azok közé az ujságok közé, amelyeket egyszerüen az események kényszerítettek, hogy addigi meggyőződésük ellenére írjanak. Ennél nagyobb szerepet vállalt: részt is kért az eseményekből. Március 16-án, a pesti tüntetések utáni napon ugyanis a Nemzeti Ujság volt az első, amely cenzúrálatlanul, címlapján a sajtószabadságot hirdetve jelent meg. Megemlítik ezt az egykorú ujságok és divatlapok is,[86] valamint azt is, hogy ekkor pár óra

[82] Nemzeti Ujság. 1848. márc. 23. Egyesüljünk őszintén.
[83] Viszota i. m. II. köt. CCCXXXVI., CCCXL., CCCLIII. l.
[84] Horváth Mihály, i. m. II. köt. 620—621. l.
[85] Horváth Mihály, u. o.
[86] Pressburger Zeitung 1848. márc. 17. Budapesti Híradó 1848. márc. 23. Pesti Divatlap. 1848. ápr. 1. I. 420. l. — V. ö. Firtinger Károly: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmultjából. Budapest, 1900. 136., 162. l.

alatt 800 példány kelt el belöle Pesten. De nem mondják, hogy ezzel még a *Pesti Hirlapot*, az ellenzék hivatalos orgánumát is megelözte: a *Pesti Hirlap* március 16-i száma a március 15-i eseményekről csak párszoros hírt közöl. Természetesen teljesen elmellözi ezeket a *Budapesti Hiradó*. A Nemzeti Ujság viszont színes tudósítást ad az ismeretes eseményekről az egyik résztvevő, Bulyovszky Gyula tollából, ki ettől kezdve a helyi rovatot szerkeszti.[87] Elsö oldalán közli a 12 pontot és a Nemzeti dalt; ez utóbbi ujság hasábjain itt jelent meg elöször. Ha még hozzátesszük, hogy a 12 pontra vonatkozólag azt írja, hogy három kivételével (ez a három a nemzetörségre s a politikai foglyok szabadonbocsátására vonatkozik) maga is mindig pártolta az abban foglaltakat, akkor magunk is hajlandók vagyunk azt gondolni, hogy a Nemzeti Ujság túllőtt a célon s teljesen megtagadta konzervatív multját; mint a Kossuth Hírlapja írja később róla: „mint valamely varázsütésre, megtagadá előbbi hitét... és lett a legdühösebb liberális".[88]

Maga Lipthay Sándor a Nemzeti Ujság március 23-i számának *Egyesüljünk őszintén* c. vezércikkében számol be arról, miként ment végbe ujságjának átalakulása: „Mi, ha martius 15-kén az utcákon nem nyilatkoztunk is, e nap este — tehát akkor még, amidön a dolgok korántsem voltak túl a crisis pontján — ép olly solidaritásba tettük magunkat a mozgalommal, mint bárki, és ezt éltünk legjutalmazóbb, legbüszkébb pillanatának tekintjük. Mi akkor még, a midön egyetlenegy lap sem nyilatkozott a csatlakozásra, azt megtettük. A praetoriumban, mielött az ö nyilatkozatuk szerkesztetett, egy választmányi tag által azon éjjel meghozatott és fölolvastatott a mi nyilatkozatunk és közlelkesedéssel fogadtatott. Ezek tények. Ezek irányában visszautasítunk bármelly oldalról jöhetö insinuatiokat".

Ugyanebben a vezércikkben határozza meg Lipthay a Nemzeti Ujság jövö irányát és iparkodik azt valamiképpen az ujság multjához kapcsolni. A békés forradalom, ezt írja, sokkal többet valósított meg az ellenzék kívánságainál is. Az a feladat most már, hogy a „viszonyok magukat consolidálják, constituálják; mikép a forradalmi állapotból mielőbb rendezett népképviseleti alkotmányos státusélet emelkedjék ki". Ezt azonban nem csak passzívan tűrni kell, de hozzá is kell járulni. „Itt nem a hüség személyekhez, nem a hüség egy vagy más kormányhoz, hanem a hűség a hazához van kérdés-

[87] V. ö. Szinnyei, Hírlapirodalmunk a XIX. században, i. h.
[88] 1848. dec. 14.

ben." A konzervatívok körében nyilván ekkor alakult ki a passzivitás gondolata; Lipthay ezzel száll szembe és kikel „ama politikailag kiskorú szerencsétlenek" ellen, „kik a maguk bárgyú tespedésükben már mindent megtenni vélnek, ha jelenleg hátravonulnak, hogy annál bizonyosabban megsirathassák álmaik és illusióik kimulását.[89]

Az egykori konzervatívoknak Lipthay szerint most a kormány mellé kell állniok, régi kedves eszméje, a politikai stabilitás megmentésére. Az új kormánnyal szemben épúgy meg akarja őrizni függetlenségét, mint a régivel szemben megőrizte; noha a sajtó terén — így írja — „mi voltunk az elsők, kik Magyarország kormányának függetlenítését követeltük; kik osztályozott specificált magyar ministériumot reclamáltunk", az új kormánynak kedvét keresni mégis gyávaság. „De kötelesség annak bizodalmunkat oda ajándékozni és ötet, a míg a kivívott elvek keresztülvitelének ösvényén látjuk, támogatni... és csak az a föladat, miszerint a szabadosság elleneivé és a rend és béke szövetségeseivé is váljanak mindnyájan".[90]

Azonban Lipthay mérséklő befolyását túlszárnyalták az események és a Nemzeti Ujságnak a valóságos radikális irányba fordulását hozták magukkal, ahova Lipthay már nem követhette saját ujságját. Úgylátszik, lassankint elvesztette vezető szerepét főleg azokkal szemben, akik március 15 után csatlakoztak a Nemzeti Ujság szerkesztőségéhez. A már említett Bulyovszky Gyula mellett Bírányi (eredetileg Schultz) Ákos nevét kell itt említenünk,[91] ki 1848-ig a *Jelenkor* segédszerkesztője volt s később a *Köztársasági Lapokat* is szerkesztette. Ezek a fiatalabb munkatársak Illucz Oláh Jánosban pártfogóra találtak s túlbuzgó radikalizmusuk miatt 1848 április 25-én Lipthay kénytelen volt a lapvezérségtől megválni. A szakításra az adott közvetlenül okot, hogy az előző, április 23-i számban két cikk jelent meg, amely Lipthay felfogásába ütközött. Ezek közül az egyik egy külföldi hír volt, amely a karlsruhei munkások április 12-én lefolyt tüntetéséről számolt be. Szokás ellenére a jelentéshez az ujság valamelyik munkatársa megjegyzést is füzött, melyben azt írja, hogy „ha a status mindenkinek hozzáillő foglalkozást nem nyujt, akkor a status naturalis a status civilisnél kívánatosabb". — A másik egy aláírás nélküli közlemény, amely a független minisztériumra

[89] Nemzeti Ujság, 1848. márc. 19. Batthyány—Kossuth minisztérium.
[90] Nemzeti Ujság. 1848. márc. 23. i. h.
[91] L. Szinnyei: Magyar írók.

vonatkozó törvény azon rendelkezését bírálja, hogy a kancellária, a helytartótanács és a kincstár nem használható hivatalnokai és szolgái fizetésükben meghagyassanak. Ezzel kapcsolatban a cikkíró megtámadja a volt megyei adminisztrátorokat is, mint akik azért húztak magas fizetést, hogy többséget szerezzenek a kormánynak, amikor majd az az államadósságok nagy részének elvállalását fogja követelni. — Lipthay arra hivatkozik a cikkel szemben, hogy abban az időben, amikor az adminisztrátori kinevezések történtek, ő még a kormányt támogatta s az adminisztrátorok között személyes barátai is voltak. Kereken tagadja, hogy a kormánynak nemzetellenes céljai lettek volna; ellenkezőleg, éppen azért akart az pártot szerezni magának, hogy fokozatosan függetlenítse magát a „Theresiano-Kaunitzianus bureaucratia ... gyámsága alul". Az események a magyar kormány függetlenítését hamarabb hozták meg, de ez nem ok arra, hogy régi barátait saját ujságjában engedje népszerütlenné tenni.

A Nemzeti Ujság 1848 április 25-i száma, amelyben Lipthay megokolja a szerkesztéstől való visszalépését, utolsó abban a nyolc évfolyamban, amelynek vizsgálatát célul tüztük magunk elé. 1840-ben nem mint új lap indult ujságunk és épigy 1848 április 25-én sem szünt meg; a határkö ismét csak a lap címváltozása; mint akkor Nemzeti Ujság lett a Hazai és Külföldi Tudósításokból, úgy most „*Nemzeti*" Politikai Hírlap lesz a Nemzeti Ujságból. A címváltozás itt is irányváltozást jelöl; a szerkesztést egészen Illucz Oláh János veszi kezébe s fiatalabb munkatársi csoport segédkezik benne. Ezek a fiatalok már teljes meggyőződéssel a radikális irányhoz csatlakoznak. Jelszóul ezt írják a lap élére: Alkotmány, Nemzetiség, Szabadság, Egyenlőség. Az újjáalakult ujságot, a Nemzetit, mely az 1848. év végéig még fenntartotta magát, nem lehet elválasztani ennek a nemzet életében oly kritikus esztendőnek történetétől; mint egyszerü folytatását a Nemzeti Ujságnak, nem érthetnök meg; részévé válik a szabadságharc kora sajtójának, melynek történetét eddig nem ismerjük eléggé.

Ezenkívül 1848 április 25-én záródik le a Nemzeti Ujság történetének azon szakasza, amikor azt a magyar katolicizmus lapjának tekintették. Az ezután következő radikális átváltozása ujságunknak éppen a katolikus papságból kikerült számos előfizetőt hozta zavarba s odavezetett, hogy új katolikus irányú politikai lapot készültek indítani.[92] A Nemzeti Ujság s a kato-

[92] Szinnyei József: Hirlapirodalmunk a XIX. században, i. h.

likus egyház viszonyát külön fejezetben fogjuk vizsgálni. Már most megállapíthatjuk azonban, hogy nem a mai értelemben vett világnézeti ujsággal állunk szemben, amely közönségét az általa képviselt elvek szerint irányítja. Erre az irányító szerepre a pillanat sem volt alkalmas. De nem volt alkalmas maga a Nemzeti Ujság sem, különösen pedig annak nagyon müvelt és önzetlen, de ingadozó és nehézkes tollú vezére, Lipthay Sándor.

3. A szerkesztőség és a munkatársak.

A *Pesti Hírlap* a Nemzeti Ujságot „nemzetesnek", „öreg nemzetesnek" és végül „jó öreg nemzetesnek" nevezte el. Kultsárné lapja büszkén vállalta a két jelzöt: öreg, mert negyvenéves multra tekinthet vissza, nemzetes, mert a magyar sajtó hőskorában indult és „egész nemzet tartotta keresztvíz alá".[93] De a magas kor ebben az időben, amely oly kevélyen hirdette a maga megújult fiatalságát, nem volt jó ajánlólevél. És a Nemzeti Ujság, bár igyekezett, megújulni nem tudott. Balsikerének oka a szerkesztők szerencsétlen megválasztásán és sürü változásán kívül éppen az, hogy a negyven év óta meggyökerezett formák nyügétöl nem volt képes megszabadulni. A külsö kiállítás, a kifejezésmód époly alkalmatlanná tette arra, hogy hatalmas versenytársával, a *Pesti Hírlap*pal mérközhessék, mint a belsö tartalom, a munkatársak cikkei s azok összeválogatása.

Tudatos törekvést a külsö kiállítás változatossá tételére keveset találunk. Az oldalak tördelési képét a rovatok sorrendje szabja meg: ameddig egy-egy rovatba való anyag van, hasáb- vagy sorvég nem számít. Igaz, a többi ujságnál is így volt s a Nemzeti Ujság ugyanakkor tért át a kéthasábos szedésröl a háromhasábosra, amikor a többi. Feltünö címfejet csak a *Pesti Hírlap*nál találunk.[94] A vastag betükkel való kiemelés nem a cikk fontosságának szól, hanem mindig valamely elökelö személyiség, például a nádor, iránti tisztelet jele. A cikkek címfelirata sem feltünö, legfeljebb a rovatcímet szedték kövér betükkel. Az a lényeg, hogy a kiszabott terjedelemben — általában négy vagy hat oldalon[95] — elférjen az anyag,

[93] Nemzeti Ujság, 1847 jún. 20. „Hírlap ő méltóságuk és a nemzetes ujság"

[94] Ott is csak Kossuth szerkesztése alatt, később a címbetük nyugodtabb képet vesznek fel.

[95] A Pesti Hírlap ennél jóval terjedelmesebb volt.

azaz, hogy minél több férjen el. Ezért van az, hogy minél változatosabb a tartalom, annál kisebbek a betük: csak így fér el a megtorlódott anyag. A mai ujságoknál éppen ennek a fordítottja szokott történni; ezért korai az örömünk, ha megállapítjuk, hogy a Nemzeti Ujság betüi nagyobbak s így mai szemmel tetszetősebbek, mint a *Pesti Hírlap*éi. Ez ugyanis szintén a tartalom szegénységének a jele. 1848 márciusában, amikor néhány hétig fontos publicisztikai szerepet tölt be a „nemzetes", sokkal sürübb és apróbb a nyomása.

A rovatok között a *Pesti Hírlap* indulása óta legfontosabb a vezércikk; ennek formáit a Nemzeti Ujság szerkesztöivel kapcsolatban figyelemmel kísértük. Nagy Ferdinándnak a melléklapban megjelent „Kis tükrei"-töl a Kovacsóczy-féle „Korunk ügyei" rovaton át Lipthay Sándor rovatcím nélkül közlött vezető cikkeiig bizonyos fejlödést, a rovat jelentöségének fokozatos felismerését látjuk. Sajnos, Lipthay hosszadalmas böbeszédüsége, magyartalan s idejétmult barokk-mondatai egyébként érdekes gondolatait minden hatásuktól megfosztották. Azonkívül a Nemzeti Ujság élt vissza leggyakrabban a folytatásos vezércikk szokásával. Más ujságok is adtak folytatásos cikkeket. Kossuth vezércikkei is sokszor folytatódtak a *Pesti Hírlap* több számán át; az aktualitás nem forgott veszélyben, mert nem volt még oly gyors az élet üteme, mint ma. Kossuth 3—4 hetes cikkeire is hivatkozik „nemrég említettük" formában, amit egy mai szerkesztö megmosolyogna.[96] De Lipthay cikkei fél évfolyamokon keresztül, valóságos folytatásos regényhez hasonlóan hömpölyögnek s néha befejezetlenül szakadnak félbe.

A vezércikk kialakulását megelözte a Nemzeti Ujságban a „Lapvizsga" c. politikai vitarovat. Eleinte ebben mondott véleményt az ujság az aktuális kérdések fölött. A rovatot a már említett Déry (Mráz) Mihály szerkesztette, majd 1845-töl kezdve Illucz Oláh János folytatta „Lapszemle" cím alatt. Éles hangjával ez a rovat sok ellenséget szerzett a lapnak. 1846-ban, amikor az aktuális kérdések megvitatása a vezércikkben terebélyesedett el, a rovat meg is szünt és helyét az enciklopédikus tartalmú „Vegyes újdonságok" vették át. Ezt az „újdondászi" rovatot eredetileg Nagy Ignác honosította meg a magyar hírlapirodalomban: 1837-töl kezdve írt ilyeneket a *Jelenkor*ba, majd 1844-ben a *Budapesti Híradó* hasonló tartalmú „Hírharang"-ját szerkesztette.[97] A Nemzeti Ujság ezen

[96] V. ö. Schridde Éva: A magyar vezércikk első évei. Pécs, 1938. 25. l.
[97] Ferenczy—Danielik: Magyar írók. I. 335. l.

a téren is elmaradt kortársaitól, bár a *Pesti Hírlap*ot s a divatlapokat kivéve azok sem sokkal múlták felül. Ha a *Jelenkor* azt írja, hogy a Nemzeti Ujság két évvel korábban megjelent híreket tálal föl „Vegyes újdonságok" cím alatt, a Nemzeti Ujság meg azt, hogy laptársa tíz évvel előbb kiadott német rémregények kivonatát adja ugyanolyan címmel — nyugodtan elfogadhatjuk mindkét állítást. Csak 1848-ban változik meg a helyzet: a cenzúra megszünése változatosabbá teszi ezt a rovatot is.

Az irodalmi rovat legnagyobbrészt ismertetésekből áll. Kovacsóczy szerkesztősége alatt megjelenik a vonal alatti tárcarovat is. Ebben hozza a Nemzeti Ujság először Illucz Oláh János már említett regénytöredékét. De az írók nem látták szívesen, ha a napilapok irodalmi munkákat közöltek s azt kívánták, különösen amióta a *Tudományos Gyüjtemény* megszünt, hogy a politikai lapok csak a tudományos irodalom megvitatására szorítkozzanak.[98] A tárcarovat később el is maradt a Nemzeti Ujságból; helyette 1847-ben külön rovatvezetőt kapott az irodalmi rovat a Vas Andor néven író Kelmenffy László (Hazucha Ferenc) személyében. Ekkor indult meg a Szépirodalmi Szemle és Hazucha ugyanazokat a célkitüzéseket hangoztatja rovatában, mint a Kisfaludy-társaság új irodalmi folyóirata, t. i. a politika és az irodalom szigorúbb szétválasztását.

Joggal dícsérhetjük a Nemzeti Ujság törekvését a pontos és alapos hírszolgálat érdekében. A külföldi híreket, mint minden ujság, szószerint fordítja le, de megválogatásukban nem nyilvánul oly határozott tendencia, mint a *Pesti Hírlap*nál, ezért sokszor megbízhatóbbak. A belföldi híreket kiterjedt levelezői hálózat közvetíti: ennek a hálózatnak segítségével próbál Lipthay Sándor egészen korszerü szellemben használni a nyomorba jutott népnek az 1847-i ínséges esztendőben. Felszólítja a lap levelezöit, adjanak jelentést arról, milyen volt a termés az ország egyes vidékein. Ez elősegítené a rendelkezésre álló készletek elosztását s megakadályozná, hogy lelketlen gabonaspekulánsok kiuzsorázzák a földmüvelő népet.[99] A felszólítás — melyet maga Lipthay írt[100] — pontos adatokat kér a termés mennyisége és minősége felöl, továbbá az aratás

[98] Frankenburg Adolf: Tükörképek a régibb írói életből. Figyelő, 1885. 161—175. l.

[99] Nemzeti Ujság, 1847 jún. 1.

[100] Az aláírás nélküli cikk szerzőségét bizonyítja, hogy Maglódról van keltezve, mint Lipthay vezércikkei.

és a nyomtatás elején a jelentés megismétlését kívánja. A tudósítások egymásután érkeztek és a Nemzeti Ujság valamennyit közölte.[101]

A Nemzeti Ujság segédszerkesztője, Hindy Iván, egyízben a hivatalos titok megsértésétől sem riad vissza a gyors hírszolgálat érdekében. Egy Domokos nevü levelezője által öt nappal a hivatalos közzététel előtt megszerzi 1845-ben az új adminisztrátorok és főispánok kinevezésének hírét és a kinevezendők névsorát.[102]

Különös fontosságot tulajdonít a Nemzeti Ujság az országgyülési híreknek. Az 1843/44-i országgyülés megnyitása készteti arra a szerkesztőt, hogy a lapot az addigi heti kétszeri megjelenés helyett négyszer jelentesse meg hetenként.[103] Az 1847/48-i országgyülés hírszolgálatának ellátására pedig maga a szerkesztő, Illucz Oláh János utazik Pozsonyba; még az ellenzéki lapok is elismerik ekkor, hogy a Nemzeti Ujság a leggyorsabban és legpártatlanabbul közölte az országgyülési tárgyalások anyagát. A Jelenkor egy ideig szószerint utána nyomtatja a Nemzeti Ujság országgyülési tudósításait.[104]

De hiába a jó hírszolgálat, ha a lap unalmas. És a Nemzeti Ujság nem volt képes sokszor értékes tartalmát változatos formába öltöztetni. Amilyen elmaradott volt versenytársaihoz képest külső megjelenése, ugyanolyan kevés gondot fordítottak szerkesztői a belső formára: a nyelv csiszoltságára, a stílusra. Ez pedig ebben a korszakban már az ujságok fontos követelménye volt: a kisebb hibákat is pellengérre állították a fejlett ízlésü kortársak. Igaz, a többi szerkesztő is követett el szembeötlő nyelvhibákat,[105] de a Nemzeti Ujság számos bántó stílushibája válik kezdettől fogva a legélesebb bírálat tárgyává.[106]

[101] 1847 júl. 8., júl. 11., júl. 15., aug. 1. stb.

[102] Bécsi állami levéltár. Conferenz-Acten a. 340/845. Conf. 201/845. Goriupp Alice szíves közlése.

[103] 1843 máj. 1-től kezdve. A heti négyszeri megjelenést a központi könyvvizsgáló hivatal 1843 febr. 7-én engedélyezte (134. sz.) Ferenczy, i. m. 343. l. téved, mikor a heti négyszeri megjelenés kezdetét 1845-re teszi s előbbi heti háromszori megjelenésről beszél.

[104] Dezsényi Béla: Két régi ujság pöre egy utánnyomás körül. Magyar Könyvszemle, 1940. 278—282. l.

[105] Frankenburg Adolf: Emlékiratok. Pest, 1868. III. köt. 50. l.

[106] Pl. Regélő, 1842 máj. 1. 277. l. A Pesti Hírlap (1846 szept. 3.) stílusösszehasonlítást ad az egyes politikai ujságokról egy hír alapján, amely három ujságban egyszerre jelent meg, de igen jellemző eltéréseket mutat a fogalmazásban. A cikornyás, zavaros stílus pálmáját a Nemzeti Ujság viszi el.

A stíluskérdés Kossuth fellépése óta a magyar hírlapirodalomban tudatossá válik. Tudjuk, hogy Széchenyi egyik legfőbb kifogása Kossuth ellen annak „modorát" illette: ez gyöngítette meg éppen a legnagyobb magyar érvelését. Mert hiszen nehéz volt belátni, miért támadja Széchenyi Kossuthot, ha az elveit helyesli, csak a stílusát nem szereti?[107] Kossuth patetikus, szónokias írásmódját a *Pesti Hírlap* vezércikkei divatossá tették — ez a stílus különben a romantika által kialakított életérzésnek meg is felelt s nálunk egészen a XIX. század végéig megtartotta uralmát a hírlapírásban. De nem ülhetett diadalt ellenállás nélkül. A Nemzeti Ujság tudatosan szembehelyezkedett Kossuthtal ezen a téren is. Megvédi a hosszan fejtegetö, tudományosan hideg modorban tartott cikkek jogosultságát, feladatává a csendes, nyugodt, egyszerü elöadás meghonosítását tüzi ki. Lipthay Sándor kijelenti, hogy „mi metaphorázni s a gúny fegyvereivel dolgozni ezentúl sem fogunk".[108] Ellenfelét, a *Pesti Hírlap*ot a szépliteratúra területére utasítja.

Röviden: a nehézkességet azonosítja a tárgyilagossággal, az ellenfél pátoszát pedig az erőszakossággal. Ez Lipthay ítéletének alaptévedése. Jól megérezte ö is, hogy a „veszély" Kossuth módszerében van s nem mondanivalójában, amivel sokban egyet is tudott érteni. De tévedett, amikor azt hitte, hogy ezen azzal segít, ha lapját még a megmaradt elevenségétöl is megfosztja. A Nemzeti Ujság egyik munkatársa rá is mutat arra, hogy az ujság programjának hatástalanságát a nehézkes, tudományos stílusnak kell tulajdonítani.[109] A szerkesztö csillag alatt jegyzetet füz a munkatárs cikkéhez s megvédi a maga lassúdad, józan írásmódját. Az angolok példájára hivatkozik. Mégis megígéri, hogy nagy súlyt fog fektetni a cikkek szabatosságára, stílusára is; de a radikálisok virágos, érzelmes, pillanatnyi hatásra vadászó módszerét sohasem fogja átvenni. Különös módszert talál arra, hogy elvi álláspontjának feladása nélkül javítson az ujság helyzetén: pályázatot hirdet 30 komoly cikk megfelelö, precíz, de nem szónokias átstilizálására, oly módon, hogy a cikkek terjedelme változatlan maradjon! — A pályázat eredményét (?) nem közli a lap; de nem is ezen kell csodálkoznunk, hanem inkább azon, hogy nem vált általa újabb gúnyos invektívák céltáblájává Lipthay Sándor ujságja.

[107] Schridde, i. m. 22. l.
[108] Nemzeti Ujság, 1845 febr. 9.
[109] Nemzeti Ujság, 1845. aug. 31.

De a nyelv és a stílus botlásait nem írjuk kizárólag a szerkesztők rovására. A munkatársak cikkeit a szerkesztői munka gyors üteme mellett maga a szerkesztő nem is olvashatja el mindig. Oly terhesnek látszott ez a munka, hogy minden ujság alkalmazott segédszerkesztőt is. A rosszul díjazott segédszerkesztőtől azután alig lehetett tökéletes munkát követelni s így a *Pesti Hírlap* mögött — melynek számait sokszor Kossuth maga írta elejüktől végükig — messze el kellett maradniok a többi hírlapoknak. A *Jelenkor* segédszerkesztője havi 12 forintot és ebédet kapott,[110] Garay Jánosnak, a *Regélő* segédszerkesztőjének havi 20 váltóforintot fizetett Mátray Gábor. Mikor Kossuth is kezdett segédszerkesztőt alkalmazni a *Pesti Hírlap*nál, azoknak sem fizetett sokkal többet. A legnagyobb fizetést Nagy Ignác érte el mint segédszerkesztő (ugyancsak a *Jelenkor*nál) havi 50 forinttal.[111]

A *Hazai és Külföldi Tudósítások*nál egy ideig a fiatal Kölcsey is müködött, mint segédszerkesztő.[112] Kultsár István e régi ujságjának utódjánál, a Nemzeti Ujságnál a leghosszabb ideig alkalmazott segédszerkesztő Hindy Iván volt. A nevét sehol sem látjuk a lapon; egyéni munkásságának emlékét egyetlen cikk sem örzi. Mégis fontos szerepe volt az ujság szerkesztésében, annyira, hogy később öt tartották a lap szerkesztőjének.[113] 1845-ben öt intik meg a főispáni kinevezések engedély nélküli közléséért.[114]

1841 november 27-én éjjel történt, hogy Kossuth Lajos szolgája, Neuszer János, kegyetlenül megvert egy embert, akit állítólag rajtakapott, amint becsmérlő szavakat firkált Kossuth házának falára. Hasonló feliratok már napok óta láthatók voltak a Kossuthéval szomszédos házak falán; ezért akarta a szolga megtorolni a gazdáján esett sérelmet. A megvert ember Hindy Iván volt — Kossuth természetesnek tartotta, hogy, mint szenvedélyes konzervatív hírében álló ember, aki a Nemzeti Ujság útján izgatott az ellenzéki vezér ellen, Hindy írta a gúnyolódó szövegeket a falra. Hindy azonban tagadta a terhére rótt cselekedetet s ő mellé állottak a konzervatív lapok,

[110] Berecz, i. m. 4. l.

[111] Frankenburg Adolf: Tükörképek a régibb írói életből. I. h.

[112] Alapi Gyula: Kultsár István. 1760—1828. Komárom. 1911. 33. l.

[113] Szalády Antal: A magyar hirlapirodalom statisztikája. Budapest, 1884. 137. l. Szalády szerint 1845-ig Hindy volt a szerkesztő; Mailáthról és Kovacsóczyról nem tud. A téves adat Pintér Jenő irodalomtörténetébe is belekerült (VI. köt. 74. l.)

[114] Conferenz-Acten, i. h.

amelyek Hindy bántalmazásában Kossuth „deszpotizmusának" újabb jelét látták, de Hindy mellé állt a pesti megyegyülésen maga Széchenyi István is. Kossuth szolgáját megbüntették.[115]

Mindebből úgy látszik, hogy a Kossuth elleni éles támadások egyik irányítója a Nemzeti Ujságban Hindy volt. Szerepét csak a kortársak elítélő nyilatkozatai világítják meg. Bizonyára ő felelös nagyrészben a munkatársak megválogatásáért s azért, hogy sok sekélyes és fölöslegesen éles hangú cikk belekerülhetett a lapba.

A munkatársak közül a már említett rovatvezetökön kívül csak kevesen érdemelnek külön említést. A legszorgalmasabb cikkírók egyike Perger János, a későbbi kassai püspök.[116] Ebben az időben Nagykállóban volt segédlelkész, 1845-töl kezdve nyíregyházai plébános. Pedagógiai szakkérdésekről értekezik, majd a magyar politikai életről fejti ki nézeteit. Könnyütollú, világosfejü iró.

A legtermékenyebb munkatárs Kállay Ferenc.[117] Kazinczyval és Kölcseyvel is baráti viszonyban állott. Történelmi, jogi, nyelvészeti munkákat irt; 27 kötetnyi jegyzetét a Magyar Tudományos Akadémia vásárolta meg. Rendkívüli müveltsége és tárgyi tudása sokszor inkább ártalmára vált egyébként értékes cikkeinek; mikor 1847-ben Szepes megyéből az a hír érkezett, hogy az ínség miatt megettek egy embert, megírja az emberevés történetét a legrégibb időktől kezdve ... A Nemzeti Ujság szerkesztésében is volt szerepe; ő az ujság „consiliariusa ad honores".[118]

Mészáros Károly[119] nevét már említettük. 1845-ben, amikor mint a „gyüldei ifjak" vezére feltünt, még egyetemi hallgató volt. 1846-ban tett ügyvédi vizsgát. „Hongyülési irányeszmék" címen a Nemzeti Ujságban megjelent cikksorozatát önálló kötetben is kiadta.[120]

A következő nevekkel és betüjelekkel találkozunk még a

[115] Viszota, i. m. I. köt. XCI—XCII., 795—797. l. Pesti Hirlap 1841. dec. 4. Világ, dec. 11. Bécsi áll. levéltár 86—842. Orsz. Levéltár Helytt. ltár. Dep. Pol.-Litt. 1842. 19—2.

[116] 1819—1876. Az életrajzi adatok megállapításánál Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái c. lexikonán kívül Ferenczy Jakab és Danielik József művét használtuk. (Magyar írók. Életrajz-gyüjtemény. Pest. 1856—1858. 2 köt.)

[117] 1790—1861. Cs. kir. hadbíró-kapitány, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

[118] Magyarkák, 156. l.

[119] 1821—1890. Betűjele: —s —ly.

[120] Országgyülési teendőink. Magyar-Óvár, 1848.

Nemzeti Ujságban: Árenstein József, B., Balogh Gy., Baloghi László, Beke, ifj. Bene Ferenc, Berecz Imre, Bírányi (Schultz) Ákos (Ágost), Boross Mihály (betüjele: H. —p), Bujanovics Eduárd, Cherrier Miklós, Csiki Emánuel, Csutor János, Éliássy István, Erdei (Hirschfeld) Fülöp, Fejér György, G., G. K. v. k., Gózonyi György (betüjele: G. G.), J. V., K—u. J., K. S. M., R., Kovács Mihály, Körmöczy Imre,[121] Lakner Sándor, Lázár Miklós (álneve: Ködi és Frère de Marie), b. Luzsénszky János (L. J.), M. G., Majer István, Majer Károly, Manfred, Matulay Etel, Matusitz János, Mester István, Miskolczy Károly, Nagy Sándor, Papp Ferenc, Rendek József, Reperger Pál, Simon Vince, Széchy Imre Ágoston, X. U., Zsarnóczy Alajos, —ar—, ...y, Σ. K., 31.

Számos teljesen ismeretlen név mellett néhány értékes egykorú egyéniséget is juttatott szóhoz a Nemzeti Ujság, köztük különösen egyháziakat. A szerkesztés ötletszerüsége, az egység hiánya azonban még ezeket is megfosztotta hatásuktól. Hogy miben állott mégis ez a hatás, vagy inkább miben kellett volna állania, azt kell tanulmányunk utolsó fejezetében szemügyre vennünk.

4. A Nemzeti Ujság mint a magyar katolikusok hírlapja.

1844 március 10-én Kopácsy József hercegprímás tanácskozásra hívta össze az országgyülés miatt Pozsonyban tartózkodó egyházi férfiakat, püspököket, apátokat, prépostokat, káptalani követeket. A tanácskozás három célt tüzött maga elé: az intelligens katolikus közvélemény irányítására a katolikus sajtó pártolását, a vallásos nevelés elmélyítésének módszereit s végül a politikában a katolikus érdekek hathatósabb védelmét. Elötérben, jellemző módon, az első kérdés állott s megoldására határozott lépés történt, amennyiben elhatározták a *Religio és Nevelés* c. egyházi folyóirat és a Nemzeti Ujság anyagi támogatását.[122]

A Nemzeti Ujságot ezen a tanácskozáson már úgy emlegették, mint a magyar katolikus egyház „védlapját". Ebből magából is következik, hogy a klérus és a Nemzeti Ujság

[121] Kanonok. A Gyüldében fontos szerepe volt; ő jelentette be 1848. március 17-én a Gyülde csatlakozását az Ellenzéki Körhöz.

[122] Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon. Budapest, 1934. 443—444. l. Sörös Pongrác: A kath. klérus törekvései az 1843—44. országgyülés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. Katolikus Szemle 1901. 865—890. l.

szoros összeköttetése ennél a tanácskozásnál régebbi keletü. Nagy Pál, mint a Nemzeti Ujság szerkesztője már 1840-ben a „trón és az oltár" védelmét tüzi ki célul maga elé s ugyanúgy nyilatkozik később Kovacsóczy szerkesztői munkatervében. 1841 december 4-én írja gúnyosan Kossuth a *Pesti Hírlap*ban, hogy „a Nemzeti Ujságnak is van egy pártja s az ország tudja, hogy minö párt ez". Még pontosabban határozza meg a Nemzeti Ujság pártállását a *Mozaik* c. röpirat:[123] „Mi a politicai pártokat illeti, nem merném állítani, hogy van csak egy is, melly a journalisticában tisztán, határozottan képviselve volna, hanemha a papi párt...", amelynek orgánuma a Nemzeti Ujság.

Hogy kik voltak azok, akik 1844 elött a klérus részéröl pártfogásban részesitették a Nemzeti Ujságot, nem lehet megállapítani. De hogy voltak ilyenek, azt elöbbi idézeteinken kívül az egykorú hírlapkiadási viszonyok ismeretében bizonyosan állíthatjuk. A hatóságok fukar kézzel mérték a hírlapengedélyeket, ilyen nélkül pedig nem jelenhetett meg ujság. Egy már fennálló ujság megvételére, vagy új szerkesztö által való folytatására azonban könnyü volt engedélyt szerezni. Amikor az 1840-es években a cenzúra megenyhült, valóságos roham indult meg egy-egy régi hírlap megszerzéséért. Maga a *Pesti Hírlap* a *Sürgöny* folytatása volt; talán az egyetlen *Pester Zeitung* volt az, amelynek ezekben az években sikerült Magyarországon új engedélyt kapnia,[124] a többi hírlap fennállása szerzett jogon alapult. — Szépítés nélkül meg kell állapítanunk, hogy a Nemzeti Ujságot az állandóan „kapható" lapok közé számították. Kultsár István özvegye[125] nem rendelkezett olyan képességekkel, hogy a lap szerkesztéséröl maga gondoskodhatott volna. A lapkiadás értékes örökségét azonban kamatoztatni akarta. Ez az 1830-as évek még kezdetleges sajtóviszonyai között nem ütközött nagyobb nehézségbe; a harmincas évek vége felé azonban megcsappant az olvasók száma, az elöfizetök többé nem tarthatták el a lapot. Ezért már 1840-ben híre járt, hogy a szervezkedö ellenzék ezt a lapot teszi meg hivatalos ujságjává: Szentkirályi Móric lesz a szerkesztö, de a valóságban a börtönéből nemrég kiszabadult Kossuth fogja vezetni az ujsá-

[123] Lipcse, 1844.

[124] Szemző Piroska: A Pester Zeitung engedélyokirata. Magyar Könyvszemle, 1940. 251—266. l.

[125] Szül. Perger Anna. Kultsár István gazdasszonya volt; 1823-ban, súlyos betegsége alatt vette el, ezzel akarta meghálálni a derék asszony gondos ápolását.

got.[126] Ferdinánd király sajátkezü levélben figyelmezteti a kancellárt erre a törekvésre, melyről Sedlnitzky rendörfönök által értesült, s az átruházás engedélyezését magának tartja fenn. De további eljárásra nincs is szükség, mert Kossuth közben váratlan és sokkal kedvezöbb ajánlatot kap Landerertöl; még váratlanabb esemény, hogy ö maga nyeri el az engedélyt az egykori *Sürgöny* szerkesztésére *Pesti Hírlap* cím alatt s így nem kell más mögé rejtöznie. 1841 január 1-én meg is indul a nagysikerü új politikai orgánum.

Csakhogy a Nemzeti Ujság megvételének terve az ellenzék által Kossuth részére 1841-ben már ismét felmerül. 1841 május 24-én közli Wirkner kancelláriai titkár Széchenyi Istvánnal, hogy felsöbb helyen a *Pesti Hírlap* betiltására készülnek.[127] Értésére eshetett ez Kossuthnak is, aki Landererrel szemben amúgyis bizalmatlan volt és nem egészen ok nélkül. Tény az, hogy az 1841. év végén újra arról beszél Pest, hogy Kossuth lesz a Nemzeti Ujság szerkesztöje. Közbejön az elöbbi fejezetünkben ismertetett botrány: Hindyt, a Nemzeti Ujság segédszerkesztöjét Kossuth szolgája agyba-föbe veri. Ne kutassuk, mennyiben szolgálhatott magának a botránynak hátteréül a Nemzeti Ujság megvételéről szóló híreszteles, amely Hindynek, a szélsöségesen konzervatív segédszerkesztönek kenyerét veszélyeztette. Csak az a fontos, hogy ugyanabban a cikkében, amelyben Kossuth a botrányos eseményről beszámol, egyszersmind tiltakozik a feltevés ellen, mintha ö a jövöben a *Pesti Hírlap* helyett a Nemzeti Ujságot szándékoznék szerkeszteni.[128] „Alkalmat veszünk ezúttal még egy, nem tudjuk minö kútföböl keletkezett, de a mint bizonyosan értésünkre esett: az országban szertehíresztelt költeményt megcáfolni. Azt hírlelik ugyanis, hogy e lapok szerkesztöje a Nemzeti Ujságot Kultsárné asszonytól maga számára megszerezte, s

[126] Orsz. Levéltár. M. Kir. kancellária. Eln. iratok. 1840. 1211. sz. V. ö. Viszota, i. m. I. köt. LXIV. l. Szögyény-Marich, i. m. Függelék, 109. l. Takáts, i. h.

[127] Viszota, im. I. köt. LXX., 792. l.

[128] 1841. dec. 4. A Pesti Hirlap e cikkének első kefelevonata is megvan az Orsz. Széchényi Könyvtár tulajdonában levő példányon, amely Vörös Antalnak, Kossuth titkárának gyüjteményéből való. A megjelent cikk a kefelevonatnál lényegesen rövidebb s fontos változtatásokat tartalmaz: nem tudhatjuk, a cenzurától származnak-e az eltérések, vagy magától Kossuthtól, ki első felháborodásában írt cikkén saját hírneve érdekében is enyhített. A kefelevonat nyiltan megtámadja a Nemzeti Ujságot és Hindyt; a kinyomtatott cikk Hindy nevét nem is említi s a Hindy-esettel kapcsolatban a Nemzeti Ujságot sem. Idézeteink a kefelevonat szövegén alapulnak.

jövőben ezt, és nem a *Pesti Hírlap*ot fogja szerkeszteni. — Furcsa kis politica s éppen most új esztendő közelgésekor!" A hírt maga Landerer is cáfolja[129] s cáfolatát a Nemzeti Ujság is közzéteszi.[130] Epésebben nyilatkozik Kultsárné a Nemzeti Ujság 1841 december 8-i számában: „E költemény (t. i. a Nemzeti Ujság eladásáról) eljuta mintegy két hónappal ezelőtt az én füleimbe is s úgy juta el, *mint felszólítás* arra, nem volna-e kedvem saját hírlapomat Kossuth Lajosnak évenkint fizetendő szép summa pénzért haszonbérbe általadni... Sokkal nagyobb tiszteletben tartom boldogult férjemnek a honért s korszerü haladásért hő kebellel buzgott, de polgári alkotmányunkért s a felséges trónért utolsó csepp vérét is feláldozni készen állt férjemnek hamvait... mint sem lapjaimat Kossuth úr... tollára bízni haszonvágyból eltántorodhatnám".[131]

A Nemzeti Ujságért folytatott harc újabb fejezetében tehát ismét az ismeretlen pártfogók győztek az ellenzéki kísérlettel szemben. Hogy ezek a pártfogók a papság soraiba tartoztak, arról el kell fogadnunk a koronatanunak, Kovacsóczynak vallomását, aki a már többször idézett *Magyarkák* c. röpirat „Papi journalismus" c. fejezetében így ír: „A nagy foliántok kikoptak a divatból; ma mindenki hírlapot olvas csak. — Ki ma a nagy közönségre hatni akar, csak sajtó által teheti, másképen hiú törekvése. Érezni kezdte ezt a pápista hierarchia is s így ujságlapról gondoskodott... Petrezselem legolcsóbb gyökér; Perger Pannának (Kultsárné) pedig elég, ha két-három garasa marad zöldségre. — Igy tehát, mint legolcsóbb lapot, a «nemzetit» választották". Az elbocsátása miatt elkeseredett Kovacsóczy természetesen elfogult, de számunkra elég az, hogy a Nemzeti Ujság egyházi támogatásáról szóló nyilatkozat többi adatainkkal egybevág.

Ismét elérkeztünk az 1844. esztendőhöz, amikor a Nemzeti Ujság szubvenciója határozott formákat ölt. Sajnos a kezdeményezés ezúttal — a bécsi államkonferencia kezében volt! S a kiindulópont ismét Kossuth új lapalapítási kísérlete. 1844 január 14-én jelenti Sedlnitzky, hogy Kossuth, aki Landerernek felmondott, újra Kultsárnéval tárgyal a Nemzeti Ujság átvételéről. 3—4000 pengőt ígért s Kultsárné aligha fogja az ajánlatot visszautasítani. Ezen csak úgy lehetne segíteni — mondja a rendőrfőnök —, ha vagy a katolikus papság, vagy a kormány venné kezébe a lapot. Csakhogy éppen az a hiba,

[129] Pesti Hirlap 1841. dec. 8.
[130] 1841. dec. 8., 11., 15.
[131] E tiltakozást közölte a Világ is 1841. dec. 11-én.

hogy a klérus már az eddigi támogatást sem hajlandó tovább nyujtani! De Mailáth János gróf kezébe vette az ujságot (!) s Lonovics püspök máris tárgyal a prímással. Kultsárné másfél évvel előbb 1200 forint bérért ajánlotta fel lapját a klérusnak, most azonban legalább 2—3000-et kérne.[132]

Ezek voltak a hercegprímás elnöklete alatt tartott 1844 március 10-i tárgyalás előzményei. Megállapíthatjuk belőlük, hogy a kormány a klérus vezetése alatt „jó kézben" tudta a Nemzeti Ujságot. Ezért nem is foglalkoznak a kémjelentések és más hivatalos akták lapunkkal oly részletesen, mint a többi egykorú ujsággal. Hogy azután a Nemzeti Ujság iránya később mégis visszatetszést szült Bécsben, az beszédes bizonyíték az ellen, mintha főpapjaink korlátlanul az aulikus szellemnek hódoltak volna, noha konzervativizmusuk egyéb tekintetben természetszerü.

Az emlékezetes 1844-iki pozsonyi tanácskozás lefolyását a káptalanokhoz intézett és 1844 március 19-én kelt körlevél örökítette meg.[133] A körlevél megemlékezik az országgyülésen, valamint a sajtóban az egyház és maga a katolikus hit ellen elhangzott támadásokról s megállapítja, hogy „ellenfeleink hatalmas organuminak" ellenében ugyancsak a sajtóban kell az egyház jogainak védelmére kelni. A hercegprímás a *Religio és Nevelés* című folyóiratot és a Nemzeti Ujságot ajánlja pártfogásra. Eziránt már előzőleg értekezett a püspökökkel, mely alkalommal „egy állandó tőkének alakítása javallatott, hogy annak kamatiból, az említett és annyira szükségessé vált védlapok ápoltatnának, de ez a terv az által mellőztetett el, mivel a megállapítandó tőkének kezelése, és a rendszeresítendő intézetnek alakítása, több nehézségekkel járna; abban azonban mindnyájan megegyeztek, hogy a kívánt ideigleni segedelem, egy mást követő négy évekre, annyival inkább megajánltassék, mivel három évek mulva, az úgyis tartandó országgyülés alkalmával, hazánknak akkori Fő Papjai, eziránt, ha szükség leend, ismét újabban, söt bövebben intézkedhetnek". A hely-

[132] Takáts, i. h. Viszota Gyula: Kossuth küzdelme a Budapesti Évlapokért. Irodalomtörténeti Közlemények, 1931. 129—144. l. U. a.: Kossuth Lajos és a Pesti Hirlap. Századok, 1929. 5—36. l.

[133] Megvan a Szent Benedek-Rend Pannonhalmi Központi főkönyvtárában Márkfi Samu levelei s okmányai között. Bencés kéziratok 126. sz. III. köt. — Nyilván ugyanennek alapján ismerteti a tárgyalást Sörös i. h. Tartalmilag megfelel a bécsi pápai nuncius 1844. szept. 6-i jelentésének, melyet ismertet Meszlényi, i. h. — Pannonhalmi könyvtári és levéltári kutatásaink szíves előmozdításáért Mihályi Ernő és Lovas Elemér főiskolai tanár uraknak mondunk köszönetet.

zet jellemzésére felolvasták az ülésen Szaniszló Ferencnek és Somogyi Károlynak, a *Religio és Nevelés* szerkesztöinek két levelét a folyóirat siralmas pénzügyi helyzetéről. Utal arra is a körlevél, hogy ezzel szemben nemcsak „protestáns Atyánkfiai" ápolják nagy buzgalommal a *Protestáns Lapot*,[134] hanem a nem egyesültek lapjaira is tetemes összegeket áldoznak a „Rácz Püspökök" és különösen a „Carloviszi Érsek".

A hercegprímás felszólítása felett egy újabb tanácskozás határozott március 17-én ugyancsak Pozsonyban. Itt már az elöbbi érveken kívül a francia, belga, bajor és német katolikus sajtó példájára is hivatkoznak. A határozat értelmében felszólítják a káptalanokat, hogy a *Religio és Nevelés*re, valamint a Nemzeti Ujságra „négy évekig tartandó ideiglenes segedelem mellett, minden esztendöben fejenként elöfizetni méltóztassanak: hogy az így említett védlapoknak megszaporítandó példányai által a katholika hit igazságainak esméretére és a magyar Egyház jogainak védelmére, annál több katholikus hívek vezettessenek, ébresztessenek". „... a két rendbéli védlapoknak — így folytatódik a körlevél — nem virágzó állapotbani emelkedésére, hanem csak némülegi fenntartására évenként legalább 6200 pengö forintok kívántatnak; — és valamint az ajánlandó segedelmeknek czélirányos kezelése, úgy a védlapoknak czélszerübb szerkesztése eránti intézkedések, a püspöki kar által, egy küldöttségre bizatvák."

A magyar katolikus világnézeti sajtó kialakításának elsö tudatos tervét ebben a körlevélben látjuk kibontakozni. A terv megvalósítása, ha szerencsés nem is, de legalább következetes volt. Szerencsésnek azért nem mondhatjuk, mert a Nemzeti Ujság szerkesztöségére Mailáth János grófot szemelték ki, kinek ingatag jellemét s kompromittált egyéniségét — úgylátszik — nem ismerték eléggé. Számunkra csodálatosan hangzik, amikor a nuncius örömmel jelenti Rómába, hogy Mailáthot sikerült szerkesztönek „megnyerni" s hogy benne „eleven hitet, ujságírói rátermettséget, nemkülönben tudományos felkészültséget" láttak.[135] De legalább a következetességet nem vitathatjuk el a katolikus sajtó pártolására megindult akciótól. Hogy jelentöségét felismerte mindenki, azt igazolja Sárkány Miklós pannonhalmi föapáti titkárnak, a késöbbi bakonybéli apátnak, Pozsonyból Márkfi Samuhoz intézett levele.[136] „Hite-

[134] Címe helyesen: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap.

[135] Meszlényi, i. h.

[136] 1844 április 15. Bencés kéziratok id. kötetében. Pannonhalmi Központi Fökönyvtár.

lesen tudom — írja Sárkány —, hogy az alsórendü papság számos tagjai igen átlátták a veszélyt, mely öket szintúgy, mint az egyházat fenyegetik... nincsenek többé azon részvétlenséggel az öket pártoló hírlapok iránt, melyet eddig legnagyobb kárukkal tanusítottak... Nevezhetnék megyéket, hol magyar Miatyánk nem hangzik és a káptalanbeliek együlegyig a Religiot és Nevelést meg a Nemzeti Ujságot pártolni, hordatni eltökélék."

Az anyagi támogatást Scitovsky pécsi püspök intézte. A pannonhalmi főapáti számadáskönyvekben több adatot találunk arról, hogy a két sajtótermék támogatására szánt összegeket valóban be is fizették. Igy 1845 június 14-én 450, dec. 21-én ismét 450 és dec. 29-én pótlólag még 150 p. frtot küldtek erre a célra Pannonhalmáról Esztergomba.[137] A négy évre szóló támogatásból a hercegprímásra összesen 3600 frt esett, azaz félévenként ugyancsak 450 frt. 1847-ben Scitovsky püspök kérésére az elhúnyt prímásra eső járulékot királyi engedéllyel az üresedésben levő prímási szék interkaláris jövedelméből fizették ki.[138]

A Nemzeti Ujság tehát egészen 1848-ig rendszeres támogatásban részesült. A káptalanokhoz intézett körlevél szerint az 1847/48-i országgyülés alatt kellett volna a katolikus hírlap és folyóirat további sorsáról dönteni; ez a döntés azonban elmaradt.[139] A Nemzeti Ujságot a márciusi események amúgyis új irányba sodorták s így a katolikus sajtó történetének első fejezete is lezárult.

* * *

Sem Magyarországon, sem máshol nem volt újkeletü az a belátás, hogy a katolicizmusnak a tömegek megértését és szeretetét keresnie kell, „hisz egész hatalma a lelkek fölött ebben gyökerezik s enélkül minden közjogi és anyagi hatalma csak titkos és nyilt ellenségeket szerez neki.[140] Az első egyházi-teológiai folyóiratot hazánkban protestánsok alapították még a XVIII-ik század végén; már ekkor oly nagy szükség

[137] Protocollum Perceptionum et Erogationum 1836. usque 1849. inclusive continuatum. Pannonhalmi Országos Levéltár.

[138] Bécsi állami levéltár. Conferenz-Akten. a. 1298—1847. Goriupp Alice szíves közlése.

[139] Pedig püspöki tanácskozások ekkor is voltak. V. ö. Emlékirat az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy résztvevőtől. 2. kiad. Pest 1866.

[140] Bangha Béla: A magyar katolikus sajtó kérdése. Budapest, é. n. 7. l.

volt ilyenre, hogy az evangélikus lelkész-szerkesztő nem csekély elégtétellel hangoztathatta, hogy folyóiratát, a „Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales"-t katolikus papok is olvassák.[141] De a XIX-ik században a kezdeményezés a katolikusok kezébe kerül: Horváth János püspök megindítja az első katolikus teológiai folyóiratot *Egyházi Értekezések és Tudósítások* címmel. A XVIII-ik századi evangélikus folyóiratnak katolikus olvasói is voltak; az *Egyházi Értekezések és Tudósítások* meg éppenséggel protestáns munkatársakat is szóhoz juttat.[142] Nem sokkal az *Egyházi Értekezések és Tudósítások* megszűnése után átvette szerepét a Guzmics Izidor szerkesztette *Egyházi Tár*, majd a *Szion;* ennek utóda volt a 40-es években a *Religio és Nevelés*. Nem voltak ismeretlenek Magyarországon a katolikus időszaki sajtó külföldi példái sem. A *Szion* mintaképe előbb az ágostai *Sion* volt, majd a párizsi *Ami de la Religion*.[143] Mikor 1848-ban a katolikus sajtó kérdése újból élénkebben foglalkoztatja az egyházi közvéleményt, a *Religio és Nevelés* egyik munkatársa a nagy francia katolikus ujságot, az *Univers*-t ajánlja mintául.[144]

Mind e példák állandóan napirenden tartották a katolikus napisajtó kérdését Magyarországon is. A helyzetre jellemző, hogy nem a protestantizmussal szemben látszott szükségesnek a katolicizmus védelme; hiszen a vallásos folyóiratok hasábjain is érvényesül a tolerancia szelleme és csak a negyvenes évek közepe felé kezd a *Religio és Nevelés*, valamint a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* között feléledni a vallási polemia. A katolikus-protestáns ellentét nem világnézeti, hanem müvelődésbeli különbségekből származott.[145] Világnézeti veszélyt láttak azonban a katolikusok a liberális eszme oltalma alatt terjedő vallásellenes irányzatban. Ez ellen annál nehezebben léphetett fel a magyar katolikus egyház, mert világi hátvédje hiányzott és mert a még egyre uralkodó jozefinizmus is megkötötte a kezét.[146] Az egyházi álláspont védtelensége az

[141] V. ö. Dezsényi Béla: Legrégibb hírlapjaink életrajzához. Magyar Könyvszemle, 1940. 353—361. l.

[142] Horváth Konstantin: Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások" (az első magy. kat. teol. folyóirat) története. 1820—1824. Veszprém, 1937. 18. l. V. ö. még Badics Ferenc: Horváth János püspök 1769—1835. Veszprém, 1927.

[143] Szion, 1838. dec. 7.

[144] 1848. VII. 4.

[145] Farkas Gyula: A magyar romantika, Budapest, 1930. 69—70. l.

[146] Brisits Frigyes, i. m. 90—91. l. Meszlényi, i. m. Szekfű, i. m. 164—170., 322—330. l.

1843/44-iki országgyülésen vált nyilvánvalóvá. A vegyes házasságok és az áttérések kérdésében sikerült áthidaló megoldást találni, de ezzel később sem katolikus, sem protestáns részen nem voltak megelégedve. A Nemzeti Ujság hathatósabb felkarolásának szellemi gyökerei az általánossá vált egyházellenes közhangulat kiváltotta visszahatásban találhatók fel. Jól megértették ezt a Nemzeti Ujság értelmesebb munkatársai, közöttük elsösorban Perger János, aki egy Nagykállóból írt levelében így jellemzi a megyegyülések közszellemét: „Hazai szónokainkban egy érzékeny hibát lehet tapasztalnunk ... [azt], hogy ha népszerü tömjénfüstre kívánnak szert tenni, azonnal a clerusra, a catholicismusra, a hierarchiára teszik oldalvágásaikat és szörnyü salto-mortaleval kapcsolatba tudják hozni a „sola salvifica" elvét még a zsidó orvosok megyei szavazatával is. Egyik a világért sem feledné ki beszédjéből a pápákat, habár a váltótörvényekről, a másik a jezsuitákat, habár a hitelbankról beszélne; ez midön az ösiségről szól, a hierarchiát ostromolja és elemzi, a másik a vasútrendszerrel csudásan tudja kapcsolatba hozni a clerus százados mulasztásait."[147]

Mit tett a Nemzeti Ujság az egyházellenes közszellem megváltoztatására? Keveset. Mailáth János cikkei hatástalanok maradtak, mert elkéstek és különben sem voltak alkalmasak a közvélemény irányítására Kossuth mesteri tollával szemben. Egyáltalán, a katolikus hírlapok fellendítésére indult mozgalom már késön kezdödött és képviselésére a rosszul szerkesztett Nemzeti Ujság nem volt alkalmas. Talán egyedül Lipthay Sándor szerkesztösége alatt ismeri fel igazi hivatását. Azonban ekkor is inkább csak az az érdekes ebben a régi ujságban, hogy a magyar müvelt osztály egy érdekes s eddig kevéssé ismert rétegének gondolkodásmódját tükrözi vissza; vezetésére nem vállalkozhatott.

Részletkérdésekben mégis adott a Nemzeti Ujság néhány érdekes felszólalásnak helyet. Erre csak egyetlen példát idézünk. A Nemzeti Ujság már 1841-töl kezdve napirenden tartja a katolikus papságnak a megyegyüléseken való részvételét. Egyik levelezője írja, hogy Pestmegyében a katolikus papokat részben a nem nemesek, részben a honoráciorok közé sorozzák.[148] De lehet-e ezen csodálkozni, mikor maga a papság is távol tartja magát a politikai élettöl, holott abban résztvenni

[147] Nemzeti Ujság, 1844. június 19.
[148] 1841. szept. 4.

joga is, kötelessége is volna? „Ha tehát nemeseknek szeretnek a papok tartatni, kellene is nemesi jogokkal élniök." 1844-ben újra feléled ez a vita egy mosoni levelező panasza alapján, aki ismét azt kifogásolja, hogy a katolikus papság távoltartja magát a megyei élettől. Ekkor többen védelmükbe veszik a vidéki plébánosokat és megállapítják, hogy azelőtt sem vettek élénkebb részt a megyei életben; nem is volt erre szükségük, hiszen az Egyház jogai minden kétségen felül állottak.[149] Azonkívül a vidéki papok elszigetelt, kultúrától távoli helyzete is szóbakerült a Nemzeti Ujság hasábjain. Már a szemináriumokban kellene a kispapokat a közügyekre nevelni; akkor nem maradna magára a káplán amiatt, hogy a müvelt társalgásban nem tud résztvenni.[150] 1846-ban ismét kétségbevonják a katolikus papok részvételi jogát a megyegyüléseken, sőt panasz van arról, hogy durva eszközökkel is visszatartják őket ettől. „A megyei téren felmerülni szokott botrányos jelenetek egyike: az egyházi rendnek bizonyos urak által többnyire aljas körökből sajátított kifejezésekkeli megtámadtatása s szinte a tanácstermekböli merész kiutasítása."[151] Érdekes, hogy a cikkhez a szerkesztő csillag alatti megjegyzést füz, amelyben ennek ellenére is azt kívánja a papságtól, hogy ne vonuljon vissza a politikai élettől.

Mint látjuk, a Nemzeti Ujság nem zárkózott el az elöl sem, hogy a katolikus részről elkövetett hibákat és mulasztásokat feltárja. Lassú elökészítő munka után s megfelelöbb vezetéssel hatásos mozgalmat tudott volna kialakítani. De erre már sem tehetsége, sem ideje nem volt. Az események túlhaladtak rajta, tábora 1848-ban szétszóródott. Javára kell írnunk azonban ennek a tábornak, hogy nemzeti szempontból nem habozott, amikor választásra került a sor, noha a hajnalodó magyar szabadság sok olyan változást is hozott, amelyet fájdalmasnak érzett.

1848 március 19-én, mikor Batthyány miniszterelnöki kinevezése megjelent, hivatalos Te Deumot tartottak Pesten. „Az egyház, hol a választmány beléptekor kezdödött a mise, tömve volt néppel... A templomban az ünnepélyre készült ima és ének osztatott a közönség közt."[152] Március 28-án pedig a Nemzeti Múzeum elötti téren volt nagy tábori mise „a sza-

[149] Nemzeti Ujság, 1844 febr. 10., febr. 14., ápr. 6.

[150] Nemzeti Ujság 1844. márc. 9., máj. 25.

[151] Nemzeti Ujság, 1846. ápr. 10., 12., 17. Gundy Mihály: Szerény felvilágosítási kísérlet c. cikke.

[152] Birányi Ákos: i. m. 59. l.

badságnak békés úton történt kivívásáért". Ezt a misét Hám János, a későbbi hercegprímás mondotta.[153] Az egyház e külső megnyilatkozásának megfelelően a Nemzeti Ujságban 1848 április 6-án így foglalja össze Perger János a klérus álláspontját: „Mi helyeseljük mind azt, ami történt e napokban... Értsétek meg jól: a világesemények új ösvényre léptek; az egyháznak elmaradni nem szabad — sem elöl menni bennük; hanem minden körülményekben önszabadsága s a világbéke fölött örködni..."

* * *

Katolikus, világnézeti napisajtó alapítására tett kísérlet volt a Nemzeti Ujság és ez a kísérlet nem sikerült. A magyar katolicizmus vissza is szorult, mégpedig hosszú időre a napisajtó területéről s a következő évtizedekben abba a két irányba összpontosította minden erejét, ahol nem ütközött a művelt társadalom közönyösségébe; ez a két irány: a tiszta valláserkölcsi élet vezetése s a nép vallásos szellemű nevelése.

[153] Supka Géza: 1848. Budapest, 1938. 150—151. l.

Salacz Gábor:

Az Agliardi-affaire.

A bécsi nunciusoknak az osztrák-magyar monarchia fennállása idején rendes szokása volt Magyarország meglátogatása. Önmagában véve egészen természetes volt tehát, hogy 1895 áprilisában a már két év óta Bécsben székelő Antonio Agliardi[1] is követte elődei példáját. Különös jelentőséget kölcsönzött azonban e látogatásnak most mégis időpontja. Egyház és állam évek óta harcban álltak egymással, csak nemrég került a törvénytárba a kötelező polgári házasságról szóló törvény, amely ellenkezett az Egyház elveivel s csak alig pár hete múlt, hogy a főrendiház másodszor is visszautasította a felekezetnélküliség törvényes megengedését és az izraelita vallás recepcióját.[2]

Agliardi nem Róma utasítására s nem hivatlanul utazott Magyarországba. A bíboros-hercegprímás, Vaszary Kolozs ismételten hívta őt s maga a miniszterelnök, báró Bánffy Dezső, amikor kormányalakítása után, az év elején, udvariassági látogatást tett nála, nemcsak örömmel üdvözölte magyarországi látogatásának szándékát, hanem maga is meghívta. Most azonban, amikor a nuncius Kálnoky külügyminisztert előre értesítve, tényleg valóra váltotta szándékát, mégis félni kezdett Bánffy az utazás hatásától, amikor olvasta a lapokban Agliardi esztergomi látogatásának részleteit és pohárköszöntőjét. Éppen Bécsben lévén, a királynak is megmondotta, aggodalmaskodik, hogy kedvezőtlen hatással lesz e látogatás az egyházpolitikai kérdések fejlődésére, különösen a főrendiház által másodszor is visszautasított utolsó két egyházpolitikai javaslat elintézésére s

[1] Antonio Agliardi 1832-ben született, 1884-ben caesareai érsekké szentelték s Indiába küldték apostoli delegátusként. 1889-ben müncheni nunciussá nevezték ki, honnét 1893-ban helyezték át Bécsbe. Ir róla az Enciclopedia Italiana, I. k. 894. l.

[2] Lásd erről A magyar kultúrharc története 1890—1895 (Bécs, 1938) c. munkám.

buzdítólag fog hatni a néppárti mozgalomra is.[3] A katolikus alapon álló néppárt szervezkedésétől különösen félt Bánffy. Csak nemrég kérte meg Kálnokyt, hogy úgy tüntesse fel Rómában e pártot, mint amelynek elvei veszélyesek a magyar belpolitikára, céljai pedig nem vallásiak, hanem politikaiak s veszélyeztetni fogja a mozgalom a magyar katolikus egyház érdekeit is. Azt kívánta Bánffy, hogy ítélje el a Szentszék a pártot, vagy legalább is fossza meg vallási jellegétől és ne támogassa erkölcsileg. Akciója eredményét nem ismerte még ekkor, de Kálnoky figyelmeztette már az akadályokra s így sejtette, hogy sikertelen lesz.[4]

Agliardi utazása során legelőször Esztergomot látogatta meg, hová április 15-én, húsvéthétfőn érkezett.[5] Óriási lelkesedéssel fogadták. Harangok zúgtak, mozsárágyúk dörögtek. Üdvözlésére megjelent a főispán, az alispán s a polgármester is. A díszebéden Vaszary felköszöntőjére óvatosan és hűvösen válaszolt Agliardi. Egyedüli kijelentése, amit később kifogásoltak, Vaszaryhoz intézett következő felszólítása volt: „Folytasd nemes küzdelmeidet". Mennél óvatosabb volt azonban a nuncius, annál harciasabb beszéddel üdvözölte őt másnap a papság nevében Palásthy Pál segédpüspök: „In medio luporum, hienarum..." nyilvánvaló célzás volt az Egyházzal szemben álló táborra.

Kétnapi esztergomi tartózkodás után hajón utazott tovább Agliardi Budapestre. Vác mellett elhaladva az esztergomihoz hasonló ünnepélyességgel üdvözölték. Budapesten öt napot töltött. A növendékpapság tisztelgésekor mondott válaszában hangsúlyozta, hogy az Egyház és a haza java szorosan összefügg egymással. Ha nem lennétek hű fiai az Egyháznak, — mondotta —, úgy a hazának is keserű könnyeket kellene miattatok hullatnia. Harmadnap a budapesti papság hódolatát fogadta a nuncius. Cselka Nándor püspök üdvözlő beszédében a budapesti papságról mint üldözöttről emlékezett meg, amint üldözött szerinte minden nagy város papsága s csak nagy nehézségek között tudja teljesíteni hivatását. Agliardi rendkívül óvatosan válaszolt ezekre a szavakra is: Örül, hogy láthatja azt a papságot, melyről dícsérettel hallotta, az Isten szőlőjében dolgozva minden erejével azon

[3] Lásd Bánffy 1895 ápr. 25-én kelt levelét Pápay kabinetirodai osztályfőnökhöz. Országos Levéltár, Pápay-hagyaték.

[4] Bánffy római akciójával külön fogunk foglalkozni.

[5] Agliardi utazását a napilapok s a Religio alapján ismertetjük.

van, hogy az Egyház ügyét e nehéz időkben eréllyel és kitartással védelmezze. Bánffy később kifogásolta Agliardi e szavait, a közvélemény azonban nem látott ekkor még semmi megrovandót sem benne. A Pester Lloyd másnapi, április 20-iki vezércikkében azt írta, hogy a közvélemény a nuncius huzamosabb magyarországi tartózkodását osztatlan megelégedéssel fogadta s általában az az érzés, hogy a kúria tiszteletreméltó képviselője propter bonum pacis jött az országba.

A papság fogadása után Wlassics kultuszminisztert, másnap pedig a miniszterelnököt látogatta meg a nuncius. Bánffynál történt látogatása alkalmával[6] kifogásolta a kormány vallási és nemzetiségi politikáját, mert az meggyőződése szerint állandó surlódásokra fog vezetni. A miniszterelnök kérdésére, mit kellene ennek elkerülésére tennie, azt válaszolta, hogy fel kellene függeszteni a már megalkotott egyházpolitikai törvények végrehajtását s abba kellene hagyni a még meg nem szavazott törvényjavaslatok főrendiházi tárgyalását.

Gondolja-e, kérdezte erre Bánffy, hogy megállhatná ezen az alapon bárminő kormány is a helyét a képviselőházban?

Akkor fel kell oszlatni az országgyűlést, válaszolta Agliardi.

Jó, — mondotta Bánffy —, de mi lenne ennek a vége? A kormánypárt veszítene esetleg 40—50 kerületet, számosat nyerne a szélsőbal és megválasztanának több néppárti képviselőt is. Apponyi pártja minden valószínűség szerint veszítene.[7] Egyik párt sem kapna abszolút többséget, koalíciós kormányt a közjogi ellentétek következtében nem lehetne alakítani s így lehetetlenné válnék a rendes alkotmányos kormányzás.

A beszélgetés további folyamán szóba hozta Agliardi az üresedésben lévő lugosi görög katolikus román püspöki szék betöltésének kérdését. Rezey Silviust, a kormány jelöltjét, nem fogadná el a Szentszék, mondotta, olyan egyént kellene tehát kinevezni, akit Róma is megerősít. A legjobb megoldásnak azt gondolta, hogyha mostani nagyváradi látogatása alkalmával tájékoztatja magát a helyzetről s javasol há-

[6] E látogatásról maga Bánffy értesít bennünket Pápaynak írt idézett levelében.

[7] Bánffynak az volt az érzése, hogy ez utóbbi megjegyzésén megütközött Agliardi.

rom egyént, akik közül azután felterjeszthetné a kormány az egyiket kinevezésre. Bánffy visszautasította Agliardi javaslatát s figyelmeztette, hogy a kormány nem járulna hozzá sohasem a főkegyúri jog ily megcsorbításához.

Úgy hisszük, hogy Bánffy a nuncius javaslatát nemcsak a főkegyúri jog szempontjából ítélte sérelmesnek, hanem — román püspöki szék betöltéséről lévén szó — beavatkozást látott abban a nemzetiségi kérdésbe is. Ez ingerelhette őt. Lehet, hogy másnapra értesült Agliardinak gróf Szapáry Géza aznapi lakomáján Zichy Nándorra mondott pohárköszöntőjéről is: „Valamiként a középkor nemessége a kereszteshábórúk élére állott, úgy az arisztokráciára, különösen pedig Mária birodalmának nemességére ma is az a kötelesség hárul, hogy a modern törvényhozás ellen a kereszteshábórút vezesse". Elmondotta-e e szavakat ténylegesen Agliardi, vagy nem, nem lényeges kérdés. Ha el is mondotta, zárt katolikus társaságban mondotta s egy nunciusnak joga van hozzá, hogy katolikusok előtt az Egyház által vallott elvekről szabadon nyilatkozzék.

Különösen izgathatta Bánffyt, hogy az ellenzéki mágnáscsaládok nagyon ünnepelték a nunciust, aki több ellenzéki főrend látogatását fogadta és viszonozta is. Ebben valószínűleg az egyházpolitikai ellenzék újabb szervezkedését látta. Meg akarta a nuncius útjának hatását semmisíteni s ezért elhatározta, hogy meginterpelláltatja magát az ügyben. Már az Agliardi látogatását követő napon jelezte Kálnokynak, nagyon lehetséges, hogy interpellálni fognak a nuncius utazásáról s célszerű lenne, ha mindjárt válaszolhatna az interpellációra. Kérte ezért Bánffy Kálnokyt, hogy közölje vele minél előbb véleményét az ügyről, illetőleg az adandó válaszról, mert igazodni óhajt hozzá. Az ő véleménye szerint figyelemmel kell lenni ennél a Szentszékre, de Magyarország különleges viszonyaira is s hangsúlyozni kell, hogy a belügyekbe való avatkozás semmiféle idegen hatalomnak, tehát a katolikus egyház belső vallási kérdéseinek kivételével a Szentszéknek sem engedhető meg.[8]

Amíg Bánffy az interpelláció előkészítésével foglalkozott, Tisza Kálmán két nappal Agliardi előtt Nagyváradra érkezett s elérte, hogy a vármegyei hatóságok távolmaradtak a nuncius fogadásától. Agliardi állandó budapesti ünnep-

[8] Bánffy 1895 ápr. 21-én kelt 1272. sz. átirata: Bécs, Állami Levéltár, Külügyminisztérium, Politisches Archiv. Liasse: Interna XXXI. b. 26—27.

lés után április 22-én utazott tovább Váradra Schlauch bíboros-püspök meglátogatására a vasútigazgatóság által felajánlott szalónkocsiban. Amíg a fővárosban tartózkodott, nem volt a sajtóban semmi nyoma a felháborodásnak s nem kifogásolták magatartását. A bécsi Politische Correspondenz április 23-án azt jelentette Budapestről, hogy a sajtó egészen nyugodt, mérsékelt hangon tárgyalja a nuncius utazását, minek magyarázata kétségtelenül az, hogy Agliardi minden nyilt támadást elkerült, sőt határozottan kedvezően hatott, hogy az Egyház érdekei mellett hangsúlyozta nagyon a haza érdekeit is. Voltak lapok, melyek egyenesen azt a hírt terjesztették róla, hogy a kormány felkérésére a főpapság megpuhítása érdekében jött Magyarországba. Ezt a feltevést azonban hamarosan megcáfolta maga Agliardi, mikor a Magyarország tudósítójának arra a kérdésére, hogy föl kívánja-e adni a magyar klérus harcát a kormány egyházpolitikája ellen, ezt felelte: „Soha! Ellenkezőleg! Az egyházpolitika mindenekfelett vallási kérdés. A polgári házasság ellen minden jó katolikusnak állást kell foglalnia. Róma soha el nem fogadja az állam fennhatóságát házassági ügyekben. Ha tűri is a materiális erőszakot, az erkölcsi és szellemi tiltakozást mindig támogatja. Mi nem adunk erre nézve semmi különleges utasítást a magyar klérusnak, mert erre nincsen szükség. Csak intjük a katolikus híveket, hogy tegyék meg most is az Egyház iránti kötelességeiket. Ez elégséges." A pápa követe másként igazán nem nyilatkozhatott, Bánffy később mégis kifogásolta szavait.

A sajtó támadása Agliardi ellen váradi tartózkodása napjaiban indult meg. Azzal kezdték vádolni, hogy keresztes-háborút jött hirdetni Magyarországba. Nem erre vallott azonban a váradi káptalan tisztelgésekor mondott válasza, amikor azt óhajtotta, hogy térjen vissza mielőbb a felzaklatott kedélyek nyugalma s a katolikus papságnak a küzdelmes időben erőt és kitartást, a magyar hazának pedig anyagi és erkölcsi felvirágzást kívánt. Kifogásolták azt is, hogy melegebben üdvözölte pohárköszöntőjében Schlauchot, mint Vaszaryt s ebből mindjárt azt következtették, hogy inkább hajlik a harc, mint a béke képviselője felé. „Amióta hallottam Jelességedről s megismertelek Téged, rendkívüli módon becsüllek és szeretlek" — ezek voltak azok a meleg szavak, amelyeken megütköztek azért, mert a pápa követe annak a főpapnak mondotta, akinek oroszlánrésze volt az egyházpolitikai törvények elleni harcban. Emlegették a jogakadé-

miai tanárokhoz intézett beszédét is. Az egyik jogakadémiai tanár által szerkesztett Tiszántúlban másnap kiadott s az akadémia igazgatója által hitelesnek minősített szöveg szerint arra buzdította a nuncius a tanárokat, hogy neveljék a haza fiait a jog és igazság tudományában az Egyház, a haza és a társadalom javára. Más hírek szerint ezeket mondta volna Agliardi: „Önöknek, Uraim, az a feladatuk, hogy felvilágosítólag hassanak ne csak hallgatóikra, hanem az egész közvéleményre. Szép és szent feladatot teljesítenek Önök, ha a modern törvényhozás ártalmas voltára utalnak és ezzel szemben az örök jog követelményét érvényre juttatják." Mi volt az igazság, mondotta-e ezeket a nuncius, ma már nem tudjuk megállapítani. Annyi tény, hogy nyilatkozatairól mindenféle, Gratz Gusztáv szerint is valószínűleg alaptalan híresztelés került forgalomba.[9] Ilyen pletyka keletkezett Pável Mihály nagyváradi görög katolikus román püspökkel folytatott másfélórás beszélgetéséről is. A valószínű az. hogy a lugosi püspökség betöltéséről és a Szentszéket nagyon foglalkoztató egyházi unió kérdéséről tárgyaltak. A pletyka azonban mást magyarázott bele s Gratz szerint igyekeztek elhitetni Bánffyval, hogy Agliardi a román nemzetiségű püspökkel olyan bécsi körök megbízásából tárgyalt, melyek Magyarországot nemzetiségi alapon akarják átalakítani és így akarják megbuktatni a liberális irányzatot, a soviniszta szellemet s különösen a kálvinista miniszterelnököt. E pletyka alapja az lehetett, hogy Agliardinak élénk kapcsolatai voltak az osztrák Egyesült keresztényekkel, akiknek vezére, Lueger, közismert volt magyarellenességéről és a románok iránti érdeklődéséről. Komoly ember az ilyen pletykának, mint Gratz is írja, nem adhatott hitelt, azonban egyáltalában nincs kizárva, hogy Bánffyt mégis ingerelte.

Figyelemreméltó még Agliardinak az a nyilatkozata, amelyet Bécsbe való visszautaztában a győri Dunántúli Hirlap szerkesztőjének adott. E szerint sajnálattal látta, hogy azok között, akiknek befolyásuk van a közügyek intézésére, s főleg azok között, akik a közvéleményt informálják, igen sokan vannak, akik nem elég okosak és megfontoltak, hanem erősen túlzók és képzelődők. A klérust azért támadni — mondotta Agliardi —, mert ellenezte s ellenzi az egyházpoli-

[9] Lásd A dualizmus kora c. művének I. kötetét a 342. lapon. (Budapest, 1934.)

tikai javaslatokat, a méltatlansággal határos. Azt minden józanul gondolkodó embernek be kellene látnia, hogy a katolikus egyház nem vetheti sutba vagy nem függesztheti fel ezeréves tanait és dogmáit a mostani magyar liberális párt kedvéért. A szerkesztőnek arra a kérdésére, hogy a passzív ellenállás joga érvényesíthető-e a jelen esetben, ezt válaszolta a nuncius: Miután a katolikus egyházra sérelmes intézkedéseket törvényhozási úton hozták, hasonló módon is kell azokat megváltoztatni. Csakis a revízióról lehet szó. A katolikus szellemet kell fölébreszteni mindenütt, hogy ez lehetséges legyen. Ez természetesen nem hetek, nem hónapok munkája. Ha történtek is eddig némi mulasztások, most örvendetesen látom a buzgalmat s a legjobb reményekkel térek vissza.

Ezzel a nyilatkozattal végződött Agliardi magyarországi útja. Nyilvánosan mondott beszédeiben és nyilatkozataiban, amint megállapíthattuk, semmi sem volt, ami nyugodtabb időben izgalomra és felháborodásra okot adhatott volna. Óvatosan, általánosságban igyekezett mindenkor beszélni, azt azonban a legjobb szándékkal sem tudhatta elkerülni, hogy fogadtatásainál a közvéleményt éveken át izgalomban tartó egyházpolitikai kérdéseket ne érintsenek. Arról sem tehetett, hogy a kormánnyal szembenálló egyházpolitikai ellenzék tüntetően fogadta és ünnepelte. Egészen természetes volt az is, hogy a miniszterelnök és a kultuszminiszter meglátogatásán kívül, mint a katolikus egyház fejének követe, csakis katolikus körökkel és egyéniségekkel érintkezett. Nyugodtabb időben semmi feltűnést sem keltettek volna nyilatkozatai és egész utazása, most azonban, amikor bizonytalan volt még az utolsó két egyházpolitikai javaslat sorsa s az egyházpolitikai ellenzék, a néppárt, egyre erőteljesebben szervezkedett, izgalomba hozta a kormányköröket. Diplomáciai állására való tekintettel talán helyesebben is tette volna a nuncius, ha mellőzött volna minden célzást az egyházpolitikai reformokra, ezt azonban szinte lehetetlen volt elkerülnie. A kormány szempontjából mindenesetre időszerűtlen volt utazása, Bánffy azonban kétségtelenül barátságos úton is elérhette volna, hogy Agliardi az egyházpolitikai törvényszerzés befejezése utáni időre halassza el látogatását. Ha ezt elmulasztotta, kötelessége lett volna, mint Gratz Gusztáv is mondja, a támadásokkal szemben védelmébe venni. Bánffy azonban a sajtónak és a kormánypártnak arra a részére hallgatott, amely a nuncius elleni föllépésre ösztönözte. Sürün hallatszott, hogy Tisza Kálmán és környezete indította meg

Agliardi ellen az akciót.[10] Egy ekkor nagyon elterjedt röpirat[11] is azt írta, hogy nem Bánffytól származott a gondolata, hanem Wekerle, Csáky, Tisza Kálmán és Szilágyi szötte abban a reményben, ha sikerül, lefegyverzik akkor általa a förendi ellenzéket. A felekezeti gyülölködésnek is része volt a támadásban. Tisza Kálmán a dunántúli református egyházmegye április 24-i ülése alkalmával a Magyarország hiradása szerint a következőket mondotta: Az igazság a református vallás hívei mellett van s a fanatikus emberek müvén hamar végigseper az igazság seprője. A legnagyobb veszély nem a véres fegyverekben van. Veszedelmesebb a titkos féreg működése, amely most a nemzet testén rágódik. Ezt kell a protestáns egyháziaknak és világiaknak kiirtaniok. Nemcsak a szószékről kell teljesíteni a hivatást, hanem be kell hatolni a családba is. Meg kell tartani azt a régi mondást: Ember ne beszélj, de tégy. Tiszánál harciasabban szólalt fel ugyanez alkalommal Eötvös Károly. Ma még csak az eszmék harca van, mondotta, de a számításból való fanatizmus véres csatákat is hozhat. A katolikus papság idegen elem Eötvös szerint az országban s mégis fejedelmi jólétben él.

Kálnoky külügyminiszter nem válaszolt mindjárt Bánffy említett április 21-i megkeresésére, hanem az éppen Budapestre utazott báró Jósika felség személye körüli miniszter útján, aki szintén szóba hozta neki a dolgot, bövebb felvilágosításokat kért s hangsúlyozta, hogy nehéz mindaddig Agliardi belügyekbe való avatkozásának mértékéről ítéletet mondani, amíg csak ujsághírekre van utalva. Felvilágosítást kért Kálnoky Agliardinak Bánffyval és Wlassiccsal folytatott eszmecseréjéről is. Kétségtelennek hitte ugyanis, hogy ez alkalommal pontosan megokolva megmondották a magyar kormány aggodalmait a nunciusnak. Ebben a hitében azonban tévedett Kálnoky.

Bánffy a Jósikával küldött üzenet után táviratilag sürgette meg Kálnoky válaszát s tudatta egyúttal, hogy nem tud ő sem az ujságokban megjelent közleményeknél többet közölni a nuncius útjáról.[12] A király informálása céljából részletesen írt azonban egyidejüleg Bánffy Pápay kabinetirodai osztályfönöknek.[13] Ismertette Agliardinak a budapesti papsághoz intézett szavait és a Magyarországnak adott nyilatkozatát s a nyil-

[10] Hazánk, 1895 május 5-i szám.

[11] A vallásháború Magyarországon. A hitetlen állam küzdelme a kereszténység ellen. Felhívás az anyaszentegyház védelmére, Budapest, 1895.

[12] Az április 25-én számjelekben küldött távirat litografált feloldása: Bécs, Áll. Ltár, Polit. Arch. Liasse: Interna XXXI. b. 28.

[13] E levelet már idéztük.

ványság előtt mondott beszédeiről elismerte, hogy „elég óvatosak" voltak s „magukban véve alig nyujtanának okot a megtámadásra". Nem lehet azonban elfojtani a gyanút, folytatta Bánffy, hogy Agliardi utazásának be nem vallott, de valódi célja a kormány egyházpolitikája elleni mozgalom és a néppárt támogatása volt. E gyanúját a miniszterelnök a nunciusnak „a mostani körülmények között" szokatlan megjelenésére s arra a tényre alapította, hogy Agliardi rajta és a kultuszminiszteren kívül csak olyan körökkel és egyéniségekkel érintkezett, akik ellenesei a kormány egyházpolitikájának. Leírta Bánffy Pápaynak Agliardival folytatott beszélgetését s a nunciusnak a lugosi püspöki szék betöltésére vonatkozó ajánlatából azt következtette, hogy „nagy hajlandósága van neki beavatkozni Magyarország belügyeibe oly téren is, mely a lelkieken kívül áll s melyet eltürni nem lehetne". Kifogásolta Bánffy azt is, hogy nem jutott szerinte Agliardi eszébe a katolikusokat az uralkodó és az ország törvényei iránti engedelmességre figyelmeztetni, amit pedig, „ha célja csakugyan a békéltetés lett volna, üdvös lett volna megmondania". „Általában azt hiszem s ez a közfelfogás is — fejezte be levelét Bánffy —, hogy Agliardi itteni szereplésében tovább ment, mint egy külföldi hatalom képviselőjének mennie szabad lett volna, elvégre a pápai nuncius is csak azon szempont alá esik, mint más külföldi fejedelemnek a képviselője".

Mint Bánffy leveléből láthatjuk, a miniszterelnök, tehát a szükségszerüleg legjobban értesült hivatalos tényező szerint is csak gyanú és feltevés volt a vád, hogy Agliardi az ország belügyeibe avatkozott. Csak rosszakaratú keringő híreken és nem biztos értesüléseken alapult. Azt a negatív vádat pedig, hogy nem figyelmeztette Agliardi a hivőket az ország törvényei iránti engedelmességre, eléggé megerötleníti szerintünk a váradi káptalan tisztelgésekor mondott válasza s a Magyarországnak és a Dunántúli Hírlapnak adott nyilatkozata. Különösen ez utóbbi, mikor a passzív ellenállás gondolatát is elutasította magától. Azt már igazán nem lehetett várni a pápa követétől, hogy az Egyház elveivel ellenkező törvények revíziójára való törekvést erkölcsileg ne támogassa, illetőleg még a gondolatát is visszautasítsa.

Kálnoky Bánffy távirati sürgetésére azonnal válaszolt.[14] Kifogásolta, hogy jóllehet nem kapta meg a kért felvilágosí-

[14] Április 25-én kelt 81. sz. bizalmas átiratának s. k. fogalmazványa és hivatalos másolata: Bécs, Áll. Ltár, Polit. Arch. Liasse: Interna XXXI.

tásokat, *amelyek alapján megbízható adatokra támaszkodva ítélhetett volna, mégis sürgeti őt a miniszterelnök, hogy nyilatkozzék* egy még el sem mondott interpellációra adandó esetleges válaszról. Egy ilyen kényes ügyben, írta Kálnoky, *a válasznak feltétlenül a kérdésekhez kell alkalmazkodnia s ezért* azok ismerete nélkül *behatóbban nem nyilatkozhatik róla.* Helyeselte Bánffy véleményét, hogy tekintettel kell lenni a válasz megfogalmazásánál a Szentszékre, valamint Magyarország különleges viszonyaira és annak a jognak a megvédésére is, hogy egyetlen külföldi hatalomnak, tehát a Szentszéknek sem engedhető meg a belügyekbe való avatkozás. Hangsúlyozta azonban a külügyminiszter, hogy az agg pápával való figyelmességen kívül *nem lehet érdeke sem Magyarországnak, hogy komolyan megzavarja a Szentszékhez való viszonyt, amelyet a hosszadalmas egyházpolitikai akció ellenére is sikerült barátságosnak megőrizni.* Ha reménytelen is, hogy a Szentszék a házasságról vallott dogmatikus álláspontját megváltoztassa, mégsem közömbös ugyanis, hogy merevebb vagy türelmesebb álláspontot foglal-e majd el a törvények végrehajtásával kapcsolatban. A barátságos viszony megőrzését különösen hangsúlyozta Kálnoky, mert — mint írta — állásánál fogva örködnie kell a monarchia osztrák részének a Szentszékhez való viszonyára is.

Elméletileg állítják ugyan újabban, folytatta a külügyminiszter, hogy a nunciust sem illetik meg más jogok, mint valamely idegen hatalom követét, a gyakorlatban azonban ez a vélemény még Franciaországban sem érvényesül, mert *az apostoli nunciusnak, mivel nem világi hatalmat képvisel, hanem a katolikus egyház fejét, katolikus államokban lényegesen más jogokat adnak, mint a többi követeknek.* Ez a pápának a katolikus egyház és hivők feletti elismert fennhatóságának a következménye. *Igaz ugyan, hogy ez a fennhatóság csak hitbeli kérdésekre vonatkozik, azonban rendkívül nehéz lenne megvonni a határt, meddig van a katolikus egyháznak joga védelmeznie bizonyos kérdésekben a maga jogait és mikor nincs.* Szembetünő bizonyíték a nunciusoknak katolikus országokban élvezett rendkívüli méltóságára az *az ünnepélyes fogadtatás is, amelyben Agliardit éppen most Magyarországon nemcsak a püspöki kar, hanem a lakosság minden rétege is*

b. 30—43. A hivatalos másolat a fogalmazványon lévő feljegyzés szerint Ferenc József részére készült. A dűlten szedett részek mellett az ő ceruzavonásai vannak a lapszélen.

részesítette. Hol történhetnék ehhez valahol hasonló idegen nagykövettel?

Ami végül a belügyekbe való avatkozást illeti, fejezte be átiratát Kálnoky, *Nagyméltóságod a helyszínén bizonyára pontosabban értesülhet és ítélhet róla, mint én.* Úgy látom azonban, megrovandó tapintatlanságot követett el a nuncius azáltal, hogy nem szorítkozott az egyházfejedelmek meglátogatására, hanem elődeivel ellentétben nyilvánosan beszédeket is mondott, amelyek a Szentszék állásfoglalása következtében a kormány politikájával szemben csakis ellenzékiek lehettek. *Hibás a dologban talán az a tüntető fogadtatás is, melyben a nunciust a papság és a katolikus párt részesítette. Agliardinak utazását, mint időszerűtlent, vagy el kellett volna halasztania, vagy bizonyosságot kellett volna szereznie afelől, hogy tartózkodásának nem lesznek kellemetlen politikai következményei s nem fogják pártcélokra kihasználni.* Hajlandó is vagyok, ha a kormány kívánatosnak ítéli, tiltakozni és panaszkodni a nagykövet útján a Szentszéknél a nunciusnak e jelenlegi helyzetben *határozottan tapintatlan magatartása* és beavatkozása ellen, amely alkalmas arra, hogy még jobban élessze az izgatottságot Magyarországon.

Kálnoky ez átiratában, mint láthattuk, ellentmondások vannak. Jegyzéke elején azt mondja, hogy pontosabb felvilágosítások nélkül nem tud ítéletet mondani, a végén pedig mégis a nuncius tapintatlanságáról beszél s eleve hajlandó tiltakozni is Rómában. Ez a kétértelműség magyarázza meg részben, ha nem is menti teljesen, Bánffy további magatartását. Kálnoky hajlandósága a római tiltakozásra azzal magyarázható, hogy az osztrák keresztény-szocialista mozgalommal szemben tanusított magatartása miatt éles vitái voltak Agliardival és ismételten intette öt a belügyekbe való avatkozástól.[15]

[15] Ezt maga Kálnoky mondja 1895 május 11-én Reverterának küldött táviratában. (Bécs, Áll. Ltár. Polit. Arch. Liasse: Interna XXXI. b. 139—140.) Ausztriában a keresztény-szocialista párt, illetőleg az „Egyesült keresztények" szövetsége mint katolikus népmozgalom lépett be pár évvel korábban, 1889-ben a politikai életbe s igyekezett a katolikusok belső erőit is megújítani. Taktikájában azonban sok volt a demagógia s erősen antiszemita irányú volt. Sokan csatlakoztak a mozgalomhoz olyanok is, akik nem voltak hivők vagy közönyösek voltak korábban a vallási kérdések iránt. Öntudatos katolikus csoport volt a mozgalomban a Liechtenstein herceg vezetése alatt álló centrum s ezzel a csoporttal voltak élénk kapcsolatai Agliardinak. Nagyszámban vett részt a mozgalomban az alsópapság is. Mikor 1894 végén a Bécs városában való uralomra jutás érdekében megerősödött a mozgalom harca a liberálisokkal, a liberális kormány a püspöki

Bánffy nagyon melegen köszönte meg mindjárt Kálnoky választ.[16] Mentegette magát, amiért előzetesen, az interpelláció elhangzása előtt kérte feleletére vonatkozólag a véleményt, de súlyt vetett rá, hogy ezt legalább általánosságban megismerje, mert célszerűnek látszik az interpellációra azonnal felelnie. Az Agliardival folytatott saját beszélgetéséről csak annyit írt Bánffy, kiviláglott belőle, hogy a nuncius a magyar viszonyokat nem ismeri, egyoldalú hamis értesülések alapján ítéli meg s hajlamos lenne a magyar belügyekbe meg nem engedhető módon beavatkozni. Bizonyítékul erre Agliardinak a lugosi püspökség betöltésére vonatkozó ajánlatát említette meg. Újból elismerte, hogy a hírlapokban közölt híreknél többet ő sem tud, hogy az Agliardi bizalmas magánbeszélgetéseiről keringő hírek hitelességét nem lehet ellenőrizni s így nem adhat rájuk, a nyilvánosság előtt mondott beszédeiben pedig tartalmilag semmi különös sincs. Mint feltűnő dolgot említette meg azonban a Vaszaryra és Schlauchra mondott pohárköszöntők közötti különbséget. Kétségtelenül alkalmas volt szerinte Agliardi útja arra, hogy megerősítse az egyházpolitikai ellenzék ellenállását s a néppárt agitációját. Valószínűnek is hitte a gyanút, hogy éppen ez volt a célja. Pápaynak írt levelével ellentétben elismerte most már, hogy a nuncius és egy más követ helyzete között bizonyos tekintetben különbség van. Véleménye szerint azonban Agliardi túllépte a megengedett határt mind magatartásával, mind pedig utazása időpontjának megválasztásával. Kérte ezért Bánffy Kálnokyt, hogy tiltakoz-

kart hívta segítségül ellenük s a püspökök, a jozefinisztikus állami hatalom jármában, szembe is fordultak velük. A keresztény-szocialisták a püspökökkel szemben a Rerum novarumra hivatkoztak. A püspöki kar az egyházi felsőbbség elleni tiszteletlenséggel és a papság felizgatásával vádolva a mozgalmat, memorandummal fordult Rómához s különösen panaszkodott az alsóausztriai katolikusoknak a püspök akarata ellenére megtartott linzi gyűlése miatt. 1895 februárjában Schönborn prágai bíboros Bauer brünni püspök és Weiss dominikánus páter kíséretében Rómába utazott az ügyben. A pápa a kérdés tisztázását egy bíborosi bizottságra bízta. Hogy mi volt a mozgalommal kapcsolatban Agliardi szerepe, ma még nincs felderítve. Annyi tény, hogy figyelmeztette Rómát a párt hibáira s XIII. Leó Liechtenstein herceghez intézett levelében dícsérte ugyan a párt programját, de megrótta a kilengéseket és szelídségre intett. Schönborn útján azonban a püspöki kart is mérsékletre intette a mozgalommal szemben s óvta őket a politikai viszályban való részvételtől. Agliardinak a keresztény-szocialistákkal szemben tanusított magatartását XIII Leó, mint később látni fogjuk, egy Ferenc Józsefnek írt levelében korrektnek minősítette.

[16] Április 27-én kelt 1334. sz. átirata a bécsi Áll. Ltár idézett liasse-ában: 48—53.

zék és panaszkodjék a Szentszéknél a nuncius magatartása és a magyar belügyekbe való szemmelláthatő beavatkozása ellen s nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a nunciusnak távol kell tartania magát a belpolitikai helyzetbe s harcokba való minden beavatkozástól. Kívánatos lenne ezzel kapcsolatban, fejezte be levelét a miniszterelnök, Agliardinak a bécsi nunciaturáról való mielőbbi eltávolítását is elérni, mely méltóságában különben sem fejt ki hasznos működést.

Bánffy e jegyzéket április 27-én, egy szombati napon küldte el s a legközelebbi szerdán elhangzott már egyik hívének, Terényi Lajosnak az interpellációja s az ő válasza. Terényi szerint az ország közvéleményének nagy része úgy látja, mintha a nuncius magyarországi tartózkodása alkalmával a magyar belügyekbe is beavatkozott volna s kérdezi ezért a kormányt, mi az álláspontja ez utazással kapcsolatban s tett-e vagy hajlandó-e tenni megfelelő lépéseket a nyugtalanság lecsillapítására s ha félreértések forognak fenn, azok eloszlatására vagy legalább a jövőben való ismétlődésének elkerülésére?

Bánffy azonnal válaszolt. Elmondotta, hogy a nuncius magyarországi útjának szándékát, amikor kormányalakítása után bemutatkozott neki, ő maga is örömmel üdvözölte, meglepetéssel értesült azonban magyarországi magatartásáról és nyilatkozatairól. „És habár — jelentette ki a miniszterelnök — egyáltalában nem érzem magamat feljogosítva arra, hogy akár tényei, akár szavai tekintetében direkt vádat emeljek a nuncius ellen, mégis a modor, az időpont, a fellépés, a vonatkozás, amelyek minden jelentkezésénél öt kísérték, rám azt a benyomást tették, hogy túllépte azon határt, amely öt belügyi kérdéseinkre vonatkozólag mint egy külhatalom képviselőjét itt megilleti.“ Kétségtelen, folytatta Bánffy, hogy a hazai katolikusok lelkiekben a római kúria joghatósága alá tartoznak, e jogát azonban nem gyakorolhatja a Szentszék semmi körülmények között sem nuncius által, hanem a magyar közjog megállapítása szerint csakis a hercegprímás közvetítésével. „Ilyen körülmények között, ha nem is ténye, ha nem is szándéka, de a látszata mindenesetre fennforogni látszik annak, hogy jog- és hatáskörét, talán célzatosság nélkül, Agliardi pápai nuncius túllépte.“ Ez a nézetem nekem, fejezte be szavait a miniszterelnök, ez a kormány nézete és a kormány, egyetértésben a közös külügyminiszterrel, aki e tekintetben a kormány álláspontját magáévá tette, s az ő közvetítésével diplomáciai úton már ki is fejezte e nézetét a Szentszéknek s

felvilágosítást kérve tudomásul vételét kívánta annak, hogy a nuncius ténykedése a belügyekbe való beavatkozás látszatával bír.

Kálnoky Bánffy nyilatkozatáról csak másnap délben értesült az ujságokból. Rendkívül módon felháborodott, mert nem számított rá, hogy a római tiltakozást nyilvánosan tárgyalják. Jegyzékében hangsúlyozta, hogy a barátságos viszonyt a Szentszékkel zavartalanul meg kell őrizni s ezért azt gondolta, ezzel elég világosan jelezte, hogy a római tiltakozás csakis bizalmasan s nem sértően történhetik. Bánffy eziránti szenzációs bejelentése tehát teljesen ellenkezett intencióival s nem akarta vállalni a felelősséget a következményekért.

Még aznap este táviratozott Bánffynak és tiltakozott eljárása ellen.[17] Az ő hajlandósága még nem volt elegendő a római panaszra, olvassuk táviratában, mert azt tényekkel is meg kellett volna okolnia. Nem találja azonban sem az április 27-i jegyzékben, sem az interpellációra adott válaszban olyan komoly megokolását a nuncius elleni vádnak, amely szükséges lenne ahhoz, hogy a teendő panasz Agliardi visszahívásához vezessen. Nem tartható fenn az a vád sem, folytatta tovább Kálnoky, hogy megrovandó tapintatlanságot követett el a nuncius azáltal, hogy nem érdeklődött a felől, nem fog-e utazása és annak időpontja kellemetlenséget okozni, hiszen maga Nagyméltóságod is örömmel üdvözölte látogatását mind Bécsben, még az utazás előtt, mind pedig a budapesti találkozás alkalmával s a kultuszminiszterhez hasonlóan egy szóval sem fejezte ki aggodalmát vagy megrovását beszédeivel és magatartásával kapcsolatban. A nunciusi méltóságot illetőleg április 25-i jegyzékemben éppen az ellenkező véleményt képviseltem, mint az interpellációra mondott válasz. Kényszerülve vagyok ezért megállapítani, nem igaz az, hogy „e tekintetben a kormány álláspontját a magamévá tettem" s ezért tiltakoznom kell személyemnek ily körülmények között jogtalan bevonása ellen. Nem fedi a valóságot, hogy „a kormány e nézetét közvetítésemmel már tudatta is diplomáciai úton a Szentszékkel", mert ez a valóságban a mai napig nem történt meg. Egy diplomáciai tiltakozás ily szenzációs parlamenti bejelentése nem egyeztethető össze végül az ily fontos ügyekben szükséges óvatossággal és diszkrécióval sem s még kevésbbé a XIII. Leó és a Szentszék iránti általam különösen ajánlott

[17] U. o. Liasse XXXI. a. 12—13 a távirat s. k. fogalmazványa és hivatalos másolata.

figyelmességgel. Ez okokból nem vagyok hajlandó viselni a felelősséget ezért az én hatáskörömbe tartozó diplomáciai ügy aggodalmat keltő tárgyalásáért s jelentést teszek a királynak állásfoglalásomról e provokált interpellációval és az arra adott válasszal szemben, melyet tárgyilag és diplomáciai szempontból inkorrektnek tartok, személyemet illetőleg pedig loyalisnak nem tekinthetek.

E Bánffynak küldött távirat után azonnal táviratozott Kálnoky a vatikáni nagykövetnek, gróf Reverterának is[18] s felhatalmazta őt, tudassa a Vatikánban, hogy Bánffy válaszának argumentációja nem egyezik az ő nézeteivel s a tényekkel sem. Teljesen jogtalanul mondotta a miniszterelnök, hogy ő a magyar kormány álláspontját e tekintetben a magáévá tette. Hallatlan tapintatlanságnak bélyegezte Kálnoky, hogy Bánffy, ha meg is kérte őt a római tiltakozásra, nem törődve vele, hogy az tényleg megtörtént-e, a parlamentben mint tényt jelentette be.

Revertera mindjárt másnap megjelent Rampolla pápai államtitkárnál. Rampollát nagyon megnyugtatta Revertera felvilágosítása s külön köszönetét küldte érte Kálnokynak.[19] Hasonló értelmü távirati jelentést kapott már ekkor Rampolla Agliarditól is, akinél szintén azonnal elhárította magától Kálnoky a felelősséget Bánffy nyilatkozatáért s tudatta vele lemondási szándékát is. Sikerült Kálnokynak így megakadályoznia, hogy a Szentszék azonnal tiltakozzék a nunciust ért sérelem miatt. Rampollát nagyon lehangolhatta Bánffy nyilatkozata, mert nem kívánhatta az új harcot a magyar kormánnyal. Az Agliardi útjáról kapott első híreknek, mint Revertera jelentette, nagyon örült. Amikor beleegyezett Agliardi magyarországi útjába, nem lehetett más a célja, minthogy a magyar katolikusok öntudatát és buzgalmát növelje s ezáltal a kormánypártot önbizalmában megingatva visszatartsa a további egyházpolitikai reformoktól. Most újabb veszélyek tornyosultak.

Kálnoky még május 2-án este írásba foglalta Ferenc Józsefnek teendő jelentését is s másnap reggel, a Bánffynak küldött tiltakozó távirat másolatával együtt, személyesen nyujtotta át az uralkodónak.[20] Kétségtelen, írta jelentésében Kál-

[18] U. o. Liasse XXXI. b. 60—63 a május 2-án küldött 13. sz. bizalmas távirat fogalmazványa és hivatalos másolata.

[19] Lásd Revertera május 3-i 20. sz. számjeles táviratát u. o.: 70.

[20] S. k. fogalmazványa és hiv. másolata u. o. Liasse XXXI. a. 1—10.

noky, hogy Bánffy elődei példájára előzetesen közölhette volna velem válaszát, mert az interpellációt nem ellenzéki, hanem egy „obszkurus" kormánypárti képviselő mondta. Ezt azonban szándékosan nem tette, hogy hangsúlyozza Béccsel szemben függetlenségét. Rendkívül nagyszámú átiratából és a magyar kormánypárti lapok bizonyos cikkeiből általában úgy látszik, hogy azzal szándékozik magyarországi pozícióját megerősíteni, hogy elődeinél erősebben akarja érvényesíteni a magyar kormány alkotmányos befolyását a külügyek irányítására. A szabadelvü-pártban és fiókjában, a Kossuth-pártban bizonyára nagyon használhatna is Bánffynak, ha Magyarország valamilyen „jogát" védelmezhetné s vermet áshatna egyúttal a közös külügyminiszternek, akinek „jogosulatlan befolyása" különben is oly sok megütközésre ad okot. E nyilvánvaló szándék láttára és mert Bánffy egyenesen lelkiismeretlen könnyelműséggel vagy korlátoltságból tett valótlan parlamenti nyilatkozata nagyon komolyan veszélyezteti a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatokat, kötelességemnek tartottam, hogy az ügyben azonnal állást foglaljak s el vagyok szánva a következmények levonására is. Közel tizennégy évvel ezelött a legkomolyabban szabadkoztam külügyminiszteri megbizatásom ellen, mert az volt a véleményem, hogy a mindkét minisztertanácsból kizárt s parlamenti kapcsolatok nélkül a két miniszterelnök közé ékelt közös külügyminiszter helyzete tarthatatlanná válik, amint az egyik kormány nehézségeket akar neki okozni. Ez most bekövetkezett. A most történt dolog nem tekinthető egyszerü incidensnek. Magyar részről két év óta következetesen aláásták állásomat s ennek csak válság lehetett a vége. Ily körülmények között nem vállalhatom tovább tisztességgel a külügyminiszterséget s kényszerülve vagyok felmentésemet kérni. Tizennégyévi szolgálatom után nem kételkedhetik Felséged kötelességérzetemben és odaadásomban, nem vagyok azonban hajlandó, fejezte be jelentését Kálnoky, politikai ostobaságokat és perfidiát nevemmel fedezni.

Feljegyzések nem maradtak Kálnoky kihallgatásáról, annyit mégis meg tudunk állapítani, hogy Ferenc József nem akart megválni régi külügyminiszterétöl s nem fogadta el lemondását. Lehet, hogy pillanatnyilag Bánffy elejtésére gondolt. Kálnoky mindenesetre ezzel az érzéssel távozhatott, mert különben, ha a király már ekkor a békés megoldást kívánta volna, még ingerültségével és idegességével sem tudnánk megmagyarázni a Politische Correspondenz részére aznap este adott nyilatkozatát.

E nyilatkozatának közvetlen oka Bánffy távirata volt.[21] Bánffy ugyanis a tiltakozására azt felelte neki, hogy válaszának a módját talán kifogásolhatja, egy véleményen volt azonban vele abban, hogy Agliardi áthágta a jogkörét s magatartása tapintatlan volt, söt hajlandó volt arra is, hogy Rómában ezért tiltakozzék. Arról, hogy ez a valóságban idáig nem történt meg, a magyar kormány semmit sem tehet, mert a külügyminiszter szíves ajánlkozására már öt nappal a parlamenti válasz előtt kérte. Nem érti, írta Bánffy, hogy mennyiben érintette a külügyminiszter hatáskörét, mivel magyar belügyről van szó s teljes joggal hitte, hogy a kérdés megítélésében tökéletesen egy véleményen vannak. Az interpellációt a kormány nem provokálta, sikerült ellenben elérnie, hogy ne az ellenzék részéről mondják. Természetesen szintén hajlandó, fejezte be Bánffy táviratát, a királyt az egész ügyről bövebben felvilágosítani.

Kálnokyt nagyon felingerelte Bánffy távirata. Kitérő válasznak tekintette s meg akarta öt alaposan leckéztetni. Magának Bánffynak csak azt felelte, igaz, hogy hajlandó volt tiltakozni Agliardi tapintatlan magatartása ellen, nem volt azonban elegendőkép informálva róla, mennyiben hágta át Agliardi a jogkörét. Ő úgy tudja, írta Kálnoky, hogy nem szokásos ily fontos diplomáciai nyilatkozatokat a nélkül tenni, hogy meg ne tudakolnák előzetesen, miképpen áll a folyamatban lévő ügy. Ez távirat útján pár óra alatt megtörténhetett volna. Nem ismerheti el azt sem, hogy a Szentszékkel való viszony belügyi kérdés. Annál kevésbbé fogadhatja ezt el, mert a miniszterelnök az ő véleményével ellentétben a nunciust a többi követekkel egy sorba helyezi s a Szentszéket idegen hatalomnak akarja tekinteni.[22]

Kálnoky nem elégedett meg e távirattal, hanem még aznap este nyilatkozatot is küldött a Politische Correspondenznek.[23]

A magyar miniszterelnök Terényi képviselő interpellációjára mondott válaszának módja és tartalma — így szólt a nyilatkozat —, mint mindenütt, úgy a külügyminisztériumban is meglepetést keltett. Megütköztek rajta, hogy Bánffy nyilatkozata több lényeges pontban tárgyilag nem helytálló s így a külügyminiszter nézeteivel sem megokolásában, sem következtetéseiben nem egyezik. Nem tudják, miként volt jogosult

[21] U. o. Liasse XXXI. b. 64—65.

[22] U. o. Liasse XXXI. b. 66—69 a távirat s. k. fogalmazványa és hivatalos másolata.

[23] U. o. Liasse XXXI. a. 11 Kálnoky s. k. fogalmazványa.

Bánffy annak a határozott kijelentésére, hogy „a külügy miniszter a kormány által kifejtett álláspontot a magáévá tette". Erre vonatkozólag époly kevéssé voltak az akták lezárva, mint annak az esetleges kérdésnek a tekintetében, hogy mennyiben és milyen módon tétessenek bizalmas megjegyzések Rómában Agliardi magatartásáról. Ennek a külügyminiszter által még ismeretlen azon adatoktól kellett volna függnie, amelyek a nunciusnak a belügyekbe való avatkozását bizonyíthatják. Ha tehát báró Bánffy a magyar parlamentben azt mondotta, hogy ez a demarche már megtörtént, úgy ez csak diplomáciai ügyekben való járatlanságának tulajdonítható s nyilván ennek róható fel az is, hogy saját felelősségére és tekintet nélkül a Szentszékhez való barátságos viszonyra, csatakiáltásként hangzó nyilatkozatot tett a magyar parlamentben. Ennek az ügyre magára csak káros következményei lehetnek. Bánffy parlamenti nyilatkozata tehát valószínüleg további nyilatkozatokra és következményekre fog vezetni.

Ez a nyilatkozat végzetes hiba volt, mert ez váltotta ki a további parlamenti vitát s ez vezetett végeredményben Kálnoky bukásához is. Kifogásolható volt a nyilatkozat közjogi szempontból is, mert a magyar külügyminiszter nem volt alárendeltje a közös külügyminiszternek, hogy nyilvánosan megleckéztethesse. Csakis Kálnoky izgalmával és azzal magyarázható, hogy Bánffy szavaiból az egész budapesti és bécsi sajtó a Rómával való szakítást és a nuncius kiüzését következtette és még hozzá a külügyminiszter és a korona hozzájárulásával. A sajtó magatartása természetesen csak növelte Kálnoky izgalmát és helyzetét még türhetetlenebbé tette. Szükségesnek vélte, hogy szerepét kifelé is tisztázza. Bánffy utolsó távirata arról győzte meg, hogy töle nem várhat semmiféle igazolást. Parlamenti fórum nem állt rendelkezésére s így nem látott más lehetőséget, minthogy az ujságok révén világosítsa fel a dolgok állásáról s felelősségének mértékéről a közvéleményt.

A közvéleményt irányító liberális sajtó magatartásával szemben nem sokat jelentett, hogy az egyik konzervatív magyar ujság, a Szapáry Gyulához közel álló Hazánk május 3-i Hadüzenet c. vezércikkében Bánffyt a magyar politika Don Quijottejának nevezte, aki harcba vitte a törvényhozást saját agyrémei ellen. Soha még nevetségesebb komédiát nem játszottak el az ország házában, írta a lap. „A szófukar Bánffy, aki a miniszterelnöki nyilatkozatokat még írásból sem szokta leolvasni tudni, a Ház nagy csodálkozására most rögtön készen

volt a válasszal. Ez a támadás egyszerüen folytatása a szabadelvü párt szédelgéseinek. El akarja vonni a közfigyelmet a nemzet égetö szükségleteiröl, hogy egy áldatlan kultúrharcba sodorja a jelszavakkal feltüzelt közvéleményt." Nem tud a kormány Agliardi ellen egyetlen meggyözö tényt sem felemlíteni, amely a pozitív vádnak jogosultságát adhatná. Ha a nuncius látogatása ellen kifogásokat lehetne tenni, az csupán arra vonatkozhatik, hogy az egyházpolitikai harc befejezése elött jött Magyarországba. De ezt a tapintatlanságot a miniszterelnök úr buzdítására követte el, aki úgyszólván meghívta öt. Reméljük, fejezte be cikkét a lap, hogy ez a meghívás nem Agliardi törbecsalása akart lenni.

Bánffy, amint Kálnoky nyilatkozatát a május 4-i reggeli lapokban olvasta, azonnal Bécsbe utazott. Nem hagyhatta magán száradni a vádakat, mert különben helyzete teljesen tarthatatlanná vált volna. Amíg a vonaton ült, elhangzott a Házban Apponyi Albert interpellációja. Apponyi tudni akarta, hogy minö alapja van a Politische Correspondenz közleményének, Agliardi milyen tettében vagy nyilatkozatában látja a kormány a beavatkozást Magyarország belügyeibe, milyen tárgyalások folytak és mily eredménnyel a kormány és a külügyminisztérium között a teendö diplomáciai lépésekre vonatkozólag s megkérdezte végül még Apponyi azt is, mily alapon mondotta a miniszterelnök, hogy e kérdésben a külügyminiszterrel egyetért s hogy a római lépés már meg is történt?

Apponyi interpellációja elkerülhetetlenné tette az ügy nyilvános tisztázását. Ferenc József, amint azt Kálnoky április 25-i jegyzékére tett ceruzavonásaiból következtetjük, önmagában Kálnokynak adott igazat, Bánffy május 4-i kihallgatása alkalmával azonban úgylátszik mégis kénytelen volt elismerni, nem minden alap nélkül mondotta a miniszterelnök, hogy a külügyminiszter a kormány álláspontját helyesli. Bánffy azzal érvelhetett, hogy Kálnoky a részletek ismerete nélkül is elítélte a nuncius magatartását, söt önként ajánlkozatt a római tiltakozásra is. Bánffy hajlandónak is nyilatkozott ezért Kálnoky április 25-i jegyzékét a parlamentben a maga igazolására felolvasni. A király, mikor erröl a kihallgatás után Kálnokyt értesítette, megjegyezte azt is, hogy Bánffy inkább engedékeny volt Egyébként, írta az uralkodó sajátkezü üzenetében,[24] nem bocsátkoztam semmiféle tárgyalásba s csak ahhoz ragaszkodtam, hogy a válság valamilyen megoldását meg kell találni.

[24] U. o. Liasse XXXI. a. 14—15.

Jegyzéke nyilvánosságra hozását maga Kálnoky is kívánatosnak tartotta, mert súlyt vetett rá, necsak azt hányhassák a szemére, ami legkevésbbé kívánkozott nyilvánosságra, hogy a nuncius magatartását megrótta, hanem tudják meg azt is, mily nagy fontosságot tulajdonított a pápával szemben való figyelmesség és a Szentszékkel fennálló barátságos kapcsolatok zavartalan megőrzésének. Szükségesnek vélte az osztrák politikai és parlamenti körök hangulata miatt is, hogy meggyőződjenek róla, teljesítette mint közös miniszter a kötelességét és idejében rámutatott, hogy a Szentszékkel való viszony megzavarása nemcsak Magyarországot érinti, hanem az összmonarchiát is és ezért különös óvatossággal kell eljárni.

Másnap fogadta a király Kálnokyt s utána újból Bánffyt. Közvetlenül nem tárgyalt a két miniszter egymással. Jósika felség személye körüli miniszter közvetítésével állapodtak meg abban, hogy Apponyi interpellációjára válaszolva, már a következő napon felolvassa Bánffy a parlamentben a saját április 21-i és Kálnoky április 25-i jegyzékét. Ugyancsak Jósika közvetítésével magyarázta meg Kálnoky saját eddigi magatartását is Bánffynak.[25] Hangsúlyozta Kálnoky, nem engedheti meg, hogy diplomáciai kérdésekről vagy a külpolitikáról a miniszterelnökök akár az osztrák, akár a magyar parlamentben olyan nyilatkozatokat adjanak, melyeknek tartalmát és horderejét az értük felelős külügyminiszter nem ismeri. Ezzel kapcsolatban arról értesítette Jósika Kálnokyt,[26] azt hiszi, hajlandó lenne Bánffy még elutazása előtt a délután folyamán felkeresni öt, hogy megbeszélje a jövőre vonatkozólag hasonló esetekben a közös eljárást. Azt hisszük, hogy ez a találkozás nem történt meg. A rendkívül pontos Kálnokytól semmiféle feljegyzés sem maradt róla. Mint látni fogjuk, nem tisztázódott a római intervenció kérdése sem, pedig ha találkoztak volna, feltételezhetjük, hogy ezt is megbeszélik.

Bánffy a képviselőház május 6-i ülésén a jegyzékek felolvasása után csak annyit mondott, reméli, teljes bizonyítékát szolgáltatták ezek annak, hogy a dolog lényegét illetőleg semmi feltételtől sem függő teljes egyetértésben volt a külügyminiszterrel, söt a római tiltakozás felajánlásával meg is előzte a külügyminiszter a magyar kormány óhaját. Mivel a kormány a külügyminiszternek április 27-én küldte el a válaszát,

[25] U. o. Liasse XXXI. b. 72—77: Notizen an Baron Jósika für Baron Bánffy mitgeteilt 5. März 1895.

[26] Jósika levele az utóbb idézett liasse-ban: 78—79.

joggal remélhette, védekezett Bánffy, hogy május elsején már elküldték Rómába a tiltakozást. Ez ugyan, mint utólagosan megállapították, ekkor még nem történt meg, kijelenti azonban, hogy „erre vonatkozó álláspontját a kormány most is változatlanul fenntartja". Biztosította végül Bánffy a Házat, hogy mint mindenkor, ez alkalommal is kötelességének fogja ismerni, hogy a miniszterelnök törvénybiztosította jogait, nemkülönben a magyar kormány tekintélyét minden irányban megóvja.

A Ház többsége Bánffy válaszát tudomásul vette, Apponyi azonban nem fogadta el és erősen kritizálta. A Politische Correspondenz közleményét, mivel a miniszterelnök hallgatott róla, mondotta Apponyi, a külügyminiszternek kell tulajdonítani. Egy általános kijelentés pedig a miniszterelnöki állás tekintélyének védelmére nem elegendő szerinte oly pillanatban, amidön nem tudják, mi történt e tényleg megtámadott tekintély helyreállítására. A kormányhoz közelálló sajtó azt hangoztatta, hogy most minden pártnak a kormány mellé kellene állnia. Ennek első feltételéül azonban azt kívánta Apponyi, hogy maga a miniszterelnök tegyen meg mindent méltósága tekintélyének védelmére. Könnyen megtörténhetik ugyanis, hogy maga a miniszterelnök politikai opportunitásból kielégítőnek tart egy olyan elégtételt, amellyel politikai ellenfelei nem elégszenek meg. A Politische Correspondenzben kimondott ítélet hangja olyan, mintha a külügyminiszter a magyar miniszterelnök felülvizsgálati fóruma lenne. Ez a hang tehát még akkor sem engedhető meg, folytatta Apponyi, ha az ítéletet tartalmilag helyesnek kell elismerni, de nem fogadható el ebből az a következtetés, hogy az állás megtámadott tekintélyével együtt a miniszterelnök hibáit és botlásait is védjék, mert éppen ezek okozták nagyrészben az állás tekintélyének a megtámadását. Az üggyel kapcsolatban elkövetett sorozatos súlyos hibák megerősítik abban a véleményében, hogy Bánffy állása magasabb követelményeinek egyáltalán nem képes megfelelni. A kedélyek izgatott állapota következtében előre látnia kellett volna ugyanis a nuncius utazásának jelenségeit s figyelmeztetnie kellett volna öt erre. A miniszterelnök azonban még bátorította is a nunciust látogatási szándékában s ezzel elvesztette a szubjektív jogosultságot arra, hogy az utazás alkalmával előfordult tényeket a látogatás időszerűtlensége szempontjából kifogásolja. A második súlyos hiba az volt Apponyi szerint, hogy kellő komolyság és előrelátás nélkül mint bevégzett tényről értesítette a miniszterelnök

a képviselőházat olyasvalamiről, amiről azután bebizonyult, hogy még nem történt meg. Az ezzel kapcsolatos mentegetődzést gyengének minősítette Apponyi, mert egy miniszterelnöknek nem szabad kényes természetü, nemzetközi viszonyokkal összefüggő tényt feltevések alapján bejelentenie. Teljesen ellenkezik ezenfelül a nemzetközi érintkezés minden elfogadott szabályával is, hogy egy idegen hatalom képviselőjének viselkedéséről folyó diplomáciai tárgyalást befejezése előtt parlamentben nyilvánosan tárgyaljanak. Nekünk itt a parlamentben, fejezte be beszédét Apponyi, jogunkban van kimondani a materiális igazságot, mely a Politische Correspondenz közleményében helytelenül foglalt helyet, hogy a miniszterelnöknek ez az eljárása a nemzetközi és diplomáciai ügyek kezelésében való teljes járatlanságra vall. Az ország méltóságának megóvásához nemcsak az szükséges, hogy erőt és elszántságot mutassunk, hanem az is, hogy azt a müvelt nemzetek közt fennálló szokásos formák között tegyük, mert különben tekintélyünk éppen úgy megcsorbul eljárásunk durvasága által, mint magatartásunk erélytelensége által.

Két nappal e parlamenti tárgyalás után, mely Bánffy válaszának tudomásulvételével megadta a felmentést a miniszterelnöknek, megjelent a bécsi és budapesti hivatalos lapban Ferenc József 6-áról keltezett rendkívül meleghangú kézirata Kálnokyhoz. Az uralkodó legteljesebb bizalmáról biztosította Kálnokyt, hálásan ismerte el hosszú évek óta teljesített hüséges és sikeres szolgálatait s fontosnak tartva további müködését, nem fogadta el lemondását.

A kormánypárti Pester Lloyd és Nemzet úgy magyarázták a kéziratot, hogy tüntetni akart az uralkodó vele a nuncius ellen. Gondolhatjuk, hogy ez a szándék távol állott a királytól s tulajdonképpen Kálnokynak akart a támadásokkal szemben elégtételt szolgáltatni. A közvélemény a kéziratot így is értelmezte s ezért különösen a kormánypárti lapok, hogy Bánffynak is elégtételt szerezzenek, nyomatékosan követelték a tiltakozó jegyzék azonnali elküldését Rómába. A budapesti és bécsi sajtó egy része oly hallatlan hevesen és sértő módon támadta személyében a nunciust, hogy Kálnoky már attól félt, a Szentszék a nemzetközi jogra hivatkozva tiltakozni fog ellene. Meg is kérte ezért mind Bánffyt, mind Windisch-Grätz osztrák miniszterelnököt, tegyenek meg mindent a támadások megszüntetése érdekében s figyelmeztette őket, hogy az idegen követek souverainjeik személyét képviselik s ezért különleges nemzetközi védelem alatt állanak, melyért az illető kormányok

felelősek. Emlékeztette Kálnoky a két miniszterelnököt arra, hogy amikor pár év előtt Párizsban a radikális és soviniszta sajtó hasonló sértő hangon írt idegen követek ellen, az illető kormányok nagyon komolyan tiltakoztak ellene s szó volt arról is, hogy visszahívják párizsi követeiket s csak ügyvivőket hagynak helyettük.[27] Bánffy teljesítette Kálnoky kérését s mérsékletre intette a kormányhoz közelálló lapokat.

A magyar kormány világosan látta, hogy tekintélyét csak úgy tudja megmenteni, ha a római tiltakozás a legközelebbi időben megtörténik s Bánffy ezért, minisztertársaival való előzetes tanácskozás után, május 9-én újabb jegyzékben kérte meg Kálnokyt, hogy most már haladéktalanul járjon el Rómában.[28] Azt írta Bánffy, nem hiszi, hogy szükséges lenne a tiltakozást különös részletezéssel megokolni Rómának, mert a nuncius Kálnoky által is ismert magyarországi magatartása már önmagában nyilvánvalóvá teszi szerinte a beavatkozás tényét. Nem ismerte el Bánffy azt az ellenvetést sem, hogy ő a nunciust utazására bátorította, mert mint írja, nem tudhatta előre, hogy olyan módon és időpontban fogja Magyarországot meglátogatni, amint azt tényleg tette. Budapesti találkozásuk alkalmával pedig már későn történt volna a figyelmeztetés. Megírta most Bánffy Kálnokynak a nunciussal a magyar belpolitikáról folytatott beszélgetését s hozzáfüzte, nagyon valószínű s tényleg beszélik is, hogy a nuncius vele szemben vallott nézeteit az egyházpolitikai ellenzék körében is propagálta. Rendjén van-e, kérdezte, hogy egy külföldi hatalom képviselője, legyen az akár az apostoli nuncius is, arra használja fel utazását, hogy propagandát üzzön a kormány politikája ellen? Agliardi beszédeire és nyilatkozataira, ellenőrizhetetlenségük miatt, korábbi jegyzékéhez hasonlóan most sem akart Bánffy különösebb súlyt vetni, de megemlítette mégis a Magyarországnak adott nyilatkozatot, a Zichy Nándorra mondott pohárköszöntőt s a fővárosi papsághoz és a nagyváradi jogakadémiai tanárokhoz intézett beszédeket. Ez utóbbit nem a jogakadémia igazgatója által kiadott, hanem az ellenőrizhetetlen forrásokból eredő szöveg szerint közölte. E beszédekkel kapcsolatban azt jegyezte meg, nem számít az sem, ha teljesen valótlanok, mert az ujságok cáfolatlanul terjesztették s így époly hatásuk van, mintha hitelesek lennének. A felelősség alól az első esetben sem ment-

[27] Kálnoky május 9-én kelt 85. sz. átirata a legutóbb idézett liasseban: 121—124.

[28] Bánffy 1475. sz. átirata u. o.: 127—134.

hető fel Bánffy szerint a nuncius, mert a hatást magatartásával keltette.

Amikor Bánffy e jegyzéket elküldte, már teljesen megváltozott a helyzet és szó sem lehetett a diplomáciai tiltakozásról, mert teljes szakítás lett volna a következménye. A Szentszékkel való barátságos viszony további változatlan megőrzése pedig nemcsak az uralkodó személyes kívánsága volt, hanem az osztrák pártoké és kormányé is. Liechtenstein Alajos herceg és 18 társa, köztük Lueger, a későbbi bécsi polgármester, még aznap interpelláltak az ügyben, hogy Bánffy Kálnoky jegyzékét felolvasta. Véleményük szerint Kálnoky jegyzéke még Bánffy válaszánál is sokkal alkalmasabb a Szentszékkel való jóviszony megzavarására s elfogadhatatlannak minősítették azt az állítást, hogy a Szentszék képviselője egyházpolitikai kérdésekbe sem avatkozhatik be. Kérdezték a kormányt, mikép óhajtja a maga részéről jóvátenni a diplomáciai szokások e feltünö megsértését.

Kálnoky jegyzékének nyilvánosságra jutása tényleg nagyobb bonyodalommal fenyegetett, mint Bánffy nyilatkozata. Revertera már másnap táviratilag értesítette Kálnokyt, hogy a jegyzék nagy izgalmat keltett a Vatikánban s Rampolla, vele folytatott tárgyalása alkalmával, elismerte ugyan, hogy az elvi kérdést helyesen határozta meg a külügyminiszter, de úgy véli, hogy a nyilvános megrovás lehetetlenné fogja tenni a nuncius Bécsben való maradását s várja ezért a pápa erre vonatkozó parancsát. Revertera, mint Kálnokynak jelentette, kérte Rampollát, hogy fontolják meg jól a dolgot, legyenek figyelemmel a magyar ingerlékenységre, törekedjenek a legnagyobb mérsékletre s várjanak mindenekelött további tudósításokra. Rampolla hajlandónak is mutatkozott rá, hogy a pápával való tárgyalás után folytassa az eszmecserét.[29]

Kálnoky azonnal táviratilag válaszolt Reverterának.[30] Amit jegyzékében a Szentszékről és a nunciusi méltóságról mondott, csak megnyugtatólag hathatott Rómában, írta Kálnoky. Nagyon sajnálja, hogy megrótta benne Agliardi magyarországi magatartását s hogy a parlamenti helyzet következtében nem lehetett elkerülni e bizalmas irat nyilvánosságra hozását s így, bármennyire megokolt is volt ítélete, ismeretesek lettek szigorú szavai is. Súlyt vetett azonban rá, folytatta Kál-

[29] Revertera május 7-én kelt 21. sz. távirata u. o.: 80.

[30] Kálnoky 15. sz. táviratának s. k. fogalmazványa és másolata u. o.: 82—87. A másolaton Ferenc József következő megjegyését olvashatjuk: sehr gut. F. J.

noky, tudják meg a parlamentben, mily fontosnak tartotta a további jóviszonyt a Szentszékkel s csupán bizalmasan szándékozott közbelépni. Tisztáznia kellett azt is, hogy nem látta bebizonyítva a nuncius hatásköri áthágását, ha meg is kellett rónia feltünést keltö utazását. A bekövetkezett súlyos válság bizonyítja a legjobban, mennyire megokolt volt ez a megrovás. Nagyon sajnálja, hogy ez a pápa képviselöjét érte, nem szabad azonban a mostani súlyos helyzetben egy nunciusnak nemességet és jogi tanárokat a modern törvényhozás ellen keresztes-hadjáratra felszólítani. Kérte Kálnoky Reverterát, hogy fejezze ki Rampollának fenti szavai értelmében jegyzékével kapcsolatban sajnálatát s azt a hö óhaját, hogy e sajnálatos incidenst mindkét fél érdekében lehetöleg barátságosan és hamarosan elsimítsák.

Reverterát, mikor e távirat vétele után másnap megjelent a Vatikánban, hogy minisztere utasítását teljesítse, azzal fogadta Rampolla, parancsa van a pápától, hogy tiltakozzék a nunciusát ért sérelem ellen s ha megtagadnák az elégtételt, hívja öt vissza. Rampolla ezenfelül, Revertera jelentésében nem részletezett, különböző retorziókkal is fenyegetödzött s azt mondotta, a pápa nagyon érzékeny s nem viselheti el szótlanul azt a sértést, ami képviselöjének személyében öt magát érte. Revertera kérte Rampollát, gondolják meg jól, milyen helyzet adódnék elö, ha többet kívánnának Kálnokytól, mint amennyit a körülmények között megtehet. Ha valakinek egyáltalában, akkor csakis egyedül Bánffynak lenne kötelessége a Pater peccavi, öt azonban bizonyosan nem lehetne erre rávenni. Kálnokytól mégsem kívánható, hogy Bánffy helyett ö tegye ezt meg. A Vatikánnak, ha követelné az elégtételt, érvelt Revertera, számolnia kellene a visszautasító válasszal s ez esetben tényleg vissza kellene hívnia a nunciust. Ez a szakítást jelentené s ezt reméli éppen nagyon a magyar radikalizmus. Tanácsolta ezért követünk, hogy ne játszanak a tüzzel s keressék vele együtt a békés megoldást.

Rampolla elismerte Revertera érvelésének helyességét. Agliardi hibásságáról hallani sem akart ugyan, mégis úgy érezte azonban Revertera, bizonyos zavarba ejtette öt az a megjegyzése, hogy Agliardi nem kedveltette meg magát a monarchia egyik kormányával sem s hogy politikai pártokhoz — ez a célzás az osztrák keresztény-szocialistákra vonatkozott — oly kompromittáló kapcsolatok füzik, amelyet semmiféle más diplomatának sem bocsátanának meg. Sajnálom, folytatta Revertera, hogy Agliardi ily kellemetlen helyzetbe került,

a Kálnoky jegyzékében található megrovást azonban önmagának kell tulajdonítania. Nem szándékozták eleve a jegyzéket a nyilvánossággal közölni, miután azonban nem tudták elkerülni, nem tehet Agliardi egyebet, minthogy beletörödik. Az ő kedvéért nem szabad oly viszálynak keletkezni, amely a katolikusok millióinak kárával járna. Bizonyítgatta Revertera, hogy Kálnoky a nunciusi méltóságot in abstracto nagyra becsüli, nem okvetlenül szükséges azonban, hogy a nunciust éppen Agliardinak hívják. Ne keverjék ezért bele a dologba a Szentszék méltóságát, amikor csakis képviselöjének személyes magatartásáról és diplomáciai tapintatáról van szó. Ha Agliardi egészen ártatlanul került is volna a bajba, nem vele történt ilyen dolog elöször; sok diplomatát feláldoztak már bonyolult helyzetek megoldása érdekében. Nagy tárgyi érdekek fontosabbak, mint a személyes tekintetek.

Rampolla Revertera szavaiból jól megérthette, hogy a monarchia vezetöinek Agliardi visszahívása nem okozna nagy gondot, ha nem járna a Szentszékkel való barátságos viszony megszakításával, a leghatározottabban kijelentette azonban, hogy a pápa nem fogja Agliardit feláldozni s nem fog a neki járó elégtételről lemondani. Ez esetben mit óhajt a Vatikán, kérdezte erre Revertera, Kálnoky éppen azon volt, hogy panaszkodjék a nunciusra s most meg a Vatikán panaszkodik a nunciussal való bánásmód miatt. Ő azt ajánlja, hagyják abba kölcsönösen a vádaskodásokat, mert így nem jutnak elöre. Kérte Revertera Rampollát, mondja meg a kívánságát s ö majd megkérdezi, hogy teljesíthetö-e? Legyen azonban óvatos, ne kívánjon sokat s ne nagyon mereven, mert így nem egyezhetnek meg. Semmi esetre sem várhatják azt, hogy Kálnoky visszavonja írott szavát.

Rampolla elgondolkozott egy kissé, majd azt válaszolta, adja az uralkodó valami félreismerhetetlen jelét a nuncius iránti jóindulatának. Ezzel növelné a nuncius tekintélyét s kimutatná tiszteletét a Szentszék iránt is. Revertera tagadólag rázta a fejét Rampolla ajánlatára s azt felelte, véleménye szerint nem alkalmas még a pillanat a kitüntetésre, megígértette azonban mégis az államtitkárral, hogy nem fog tenni addig semmit, amíg választ nem kap e kérdésre Bécsből.

Revertera azonnal megtáviratozta Kálnokynak Rampollával folytatott tárgyalásának lényegét.[31] Kálnoky tisztán

[31] Május 8-án küldött 22. sz. távirata u. o.: 88. Ugyancsak 8-án kelt részletesen beszámoló magánlevele u. o.: 90—95.

láthatta belőle, hogy szó sem lehet már a római tiltakozásról, ha nem akarják a diplomáciai kapcsolatot a Szentszékkel megszakítani. Ezért május 9-én, tehát ugyanaznap, hogy Bánffy a római tiltakozásra újból megkérte, újra írt a magyar miniszterelnöknek[32] és részletesen megokolva eddigi magatartását, kifejtette, hogy a diplomáciai tiltakozás most már teljesen meghaladott dolog lenne. Sokkal nehezebb körülmények között, de még most is arra törekszik, írta Kálnoky, hogy az Agliardi esetet elkülönítve és olykép kezelje, hogy a szakítás a Szentszékkel semmi esetre se következzék be, sőt lehetőleg zavartalan maradjon az eddigi barátságos viszony is. Hangsúlyozta, hogy ez nemcsak az uralkodó személyes kívánsága, hanem a monarchia osztrák részének az óhaja is s feltételezte, hogy a magyar kormány is fontosnak tartja. A nunciusnak a hatóságok és a lakosság részéről történt szokatlanul meleg fogadtatása is azt látszik bizonyítani, érvelt tovább, hogy az ország nem viseltetik semmiféle ellenséges érzülettel sem a katolikus egyház feje iránt. Azt nem írta meg Kálnoky Bánffynak, hogy a Vatikánban az ő nyilvánosságra került jegyzéke, illetőleg a benne lévő megrovás miatt még jobban elkeseredtek, mint az interpellációra adott válasz miatt s úgy állította be a dolgot, mintha Bánffy nyilatkozata sértette volna meg mélyebben a Szentszéket s neki sikerült az ez elleni tiltakozást felvilágosításai által idáig elhárítani. Minden tőle telhetőt megtesz, folytatta Kálnoky, hogy megnyugtatólag hasson Rómára e nyilatkozattal kapcsolatban s megértesse, sokkal fontosabb dolog mindkét fél részére a további barátságos viszony, mint egy a nuncius személyében a maga idején történő változás. Most már, a parlamenti nyilatkozat és az átirat felolvasása után, természetesen egészen meghaladott dolog lenne a római tiltakozás. A nagyobb magában foglalja a kisebbet. Keményebben és hivatalosabban nem lehetett volna tiltakozni a nuncius magatartása ellen, mint e két parlamenti ítéletmondással. Róma ezekért nagyon megsértődött s ezért a legnagyobb megfontoltsággal kell eljárni, ha a panaszt Agliardi ellen továbbra is fenn akarják tartani, de a szakítást is el akarják kerülni.

[32] 88. sz. bizalmas átiratának s. k. fogalmazványa, hivatalos másolata és nyomtatott példánya u. o.: 98—120. A nyomtatott példányt megküldötte Kálnoky bizalmasan és visszakérőleg az osztrák miniszterelnöknek és azt hisszük, a követeknek is. Windisch-Graetz-cel való jegyzékváltása u. o. 145—152.

A Szentszék a mostani körülmények között diplomáciai tiltakozás esetén okvetlenül elkeseredetten panaszkodnék a képviselőjével való bánásmód ellen s elégtételt kívánna. Ez pedig valószínűleg a nuncius visszahívására és a diplomáciai viszony megszakítására vezetne. Az egyházellenes pártok lelkesedéssel örülnének ugyan ennek, fejezte be Kálnoky jegyzékét, Magyarországon azonban nyiltan kitörne a kultúrharc, Ausztriában pedig a leghatározottabban tiltakoznának a Szentszékkel való barátságos viszony megzavarása ellen s így a monarchia két állama nyilt ellentétbe kerülne.

Mire Kálnoky e jegyzéke Budapestre érkezett, a helyzet ott még jobban elmérgesedett. A képviselőház május 10-i ülésén Helfy Ignác megkérdezte Bánffyt, hogy elküldték-e már a Szentszéknek a tiltakozó jegyzéket s összeegyeztethetőnek tartja-e a miniszterelnök a saját és minisztertársainak méltóságával, valamint az ország közjogi állásával, hogy kormányelnöki állásában a történtek után is megmaradjon? A Politische Correspondenz támadásával szemben Kálnoky jegyzékének felolvasása nem elégtétel, hanem csak önigazolás volt a miniszterelnök részére, mondotta Helfy. A közlemény bíráló és sértő hangja nemcsak megalázta szerinte a miniszterelnököt, hanem ellenkezik az önálló nemzeti léttel s a hatvanhetediki törvényekkel is, a Kálnokyhoz intézett királyi kézirat pedig újabb megaláztatás volt. Bánffy az interpellációra egészen röviden csak annyit mondott, egyelőre érdemlegesen nem válaszolhat rá, kijelenti azonban újból, hogy „a kormány a kérdésben elfoglalt álláspontját fenntartja, valamint kötelességének tartja tekintélyén csorbát üttetni nem engedni".

Helfy ugyan a szélsőbal véleményét fejezte ki s célja elsősorban a kormány megbuktatása volt, de a kormánypárt talán még ennél is határozottabban követelte a miniszterelnök részére az elégtételt. A kormány helyzete egyre tarthatatlanabbá lett s a másnapi minisztertanács hosszabb tárgyalás után arra a meggyőződésre jutott, hogyha a helyzet rövid időn belül nem tisztázódik, le kell mondania a kormánynak. Megbízta a minisztertanács mindjárt Bánffyt, utazzék azonnal Bécsbe s kérjen kihallgatást a királytól.[33]

Bánffy még utazása előtt újból írt Kálnokynak.[34] A maga

[33] Bécs, Áll. Ltár. Kabinetiroda irattára. A magyar minisztertanácsok jegyzőkönyveinek német fordításai: 20/M. T. 1895: 3. pont.

[34] A május 11-én kelt 1488. sz. átirat a Polit. Arch. többször idézett XXXI. b. liasse-ában: 141—144.

részéről elismerte, hogy a római tiltakozás most már meghaladott dolog, számolni kell azonban szerinte a magyarországi helyzettel is. A kormánypárt határozottan követeli a tiltakozó jegyzék haladéktalan elküldését s megfelelő elégtételt követel a miniszterelnök részére is, olvassuk az átiratban. Ha e két követelés a legrövidebb időn belül nem teljesül, a kormányválság elkerülhetetlen. Ez pedig most nemcsak személyi változást jelentene, fenyegetődzött Bánffy, hanem a kiéleződött helyzet következtében rendkívül súlyos parlamenti, sőt talán alkotmányos válságot is, mert lehetetlen lenne parlamentáris alapon új kormányt alakítani. A római tiltakozás módját rábízta Bánffy Kálnoky tapintatára, mert az ő véleménye is az volt, hogy a fővonalaiban a miniszterelnökkel közösen megállapított politika diplomáciai végrehajtása a külügyminiszter hatáskörébe tartozik. A Szentszékkel való barátságos viszony további megőrzését a magyar kormány is fontosnak tartja, írta tovább a miniszterelnök, meg kell azonban állapítania, hogy Magyarország részére a Szentszék barátságos érzülete az utóbbi időben csak platonikus értékű, mert a Szentszék idáig nemcsak semmit nem tett a püspököknek a kormánnyal szemben való ellenséges magatartásának megváltoztatására s különösen az alsópapságnak a kormány politikája s általában az állami tekintély ellen folytatott rendkívül heves izgatásának megszüntetése érdekében, hanem inkább az a látszat, hogy támogatják Rómából a lényegében demagóg-szocialista s így további fejlődésében az állami rendre is rendkívül veszedelmes néppárt megalakítását. Bánffy e szavaiból is láthatjuk, mennyire izgatta őt a néppárt szervezkedése s hogy az Agliardi elleni támadással tulajdonképpen erre és a förendi egyházpolitikai ellenzékre akart döntő csapást mérni.

A magának szóló elégtételre nem tért ki bővebben Bánffy e jegyzékben. Megírta azonban mindjárt Kálnoky hozzá intézendő válaszának tervezetét is, melynek német fordítását már másnap átadatta báró Jósikával Kálnokynak.

E tervezet[35] szerint azt kívánta Bánffy, értesítse őt Kálnoky, hogy a kérdésnek a magyar képviselőházban történt ismételt tárgyalása után nehézségekbe ütközik ugyan most már az általa csak bizalmasnak szánt római demarche s félreérthető, ámbár jóhiszeműen történt időelőtti bejelentése folytán szükségtelenné is vált, mivel azonban a magyar

[35] U. o. a XXXI. a. liasse-ban 19—20.

kormány súlyt vet rá, utasítani fogja a legközelebbi napokban mégis a vatikáni nagykövetet, hogy hívja fel kíméletesen a pápa figyelmét azokra a komoly következményekre, amelyek nem maradhatnak el, ha a nuncius az egyházpolitikai harcok izgalmait ha nem is szándékos, de időszerűtlen és legalább is a magyar belügyekbe való avatkozás látszatát keltő magatartásával növeli. A tervezet szerint megírta volna Kálnoky ezzel kapcsolatban azt is, hogy annál inkább utasíthatja most már Reverterát, mert megkapta már a miniszterelnöktől a felvilágosításokat. Felhasználom egyúttal az alkalmat annak kijelentésére, így kellett volna Kálnokynak Bánffy kívánsága szerint válaszát folytatnia, hogy tévesen tulajdonítottak a Politische Correspondenzben félreértésünk folytán megjelent közleménynek olyan szándékot, mintha Nagyméltóságod személyét vagy hivatali állását akarta volna megtámadni, vagy a magyar kormány tekintélyét és hatáskörét megsérteni. Engem tagadhatatlanul meglepett, hogy bizalmas közlésem nyilvánosságra került és veszélyeztetve láttam ezáltal nemcsak a teendő lépések várható sikerét, hanem féltem mindenekelőtt a Szentszékkel való jóviszony megzavarásától is. Nem vonhatom azonban kétségbe, hogy Nagyméltóságod, ha eljárása nem is felelt meg az én nagyon megfontolt, körültekintö diplomáciai szokásaimnak, jogosítva volt mégis jegyzékemet felhasználni s reám hivatkozni, mert nem kötöttem ki határozottan az ellenkezőjét. Nagyon örülnék ezért, ha a kölcsönös felvilágosítások alapján a történtek ellenére is barátságosan elintézhetnénk az ügyet, mivel Nagyméltóságod eljárásának teljes jóhiszeműségét el kell ismernem, nekem pedig nem volt szándékom személyét vagy állását tüntetően megtámadni, amint azt a sajtó és az ellenzéki politikai körök egy része állítja.

Kálnoky a tervezet elolvasása után néhány szarkasztikus megjegyzést tett Jósikának, hogy Bánffy „egy ilyen abszurd és méltatlan" nyilatkozatot feltételez róla s visszautasította a tervet. Hogy a királynál mit intézett el Bánffy, nem tudjuk. Azt hisszük azonban, hogy a király még mindig a békés megoldásra törekedett, mert még két nappal később is foglalkozott gróf Clary Siegfried egy ilyirányú javaslatával.[36] A békés megoldás azonban egyre több nehézségbe ütközött, nemcsak a két miniszter közötti ellentét miatt, hanem

[36] U. o. a XXXI. b. liasse-ban: 169—172. Gróf Clary a külügyminisztériumban teljesített szolgálatot.

azért is, mert magyar politikai körök egyre élesebben támadták most már nemcsak Kálnokyt, hanem rajta keresztül a külügyminiszteri hatáskört is.

Május 13-án újabb interpelláció hangzott el az ügyben Ugron Gábortól. Kérdezte Ugron, hogy meddig vonszolja még sárba Bánffy Magyarország tekintélyét s hiányolta, hogy nem mondta még meg, milyen nyilatkozatával hágta át Agliardi a hatáskörét. Kívánta, hogy fejtsék ki, mi tulajdonképen a nuncius hatásköre, mert Tisza Kálmán idejében a választások alkalmával, az elkeresztelési rendelettel kapcsolatban Samassa római küldetése által s legutóbb állítólag a néppárt ellen maga a kormány kérte Róma belügyekbe való avatkozását. Úgy látszik tehát, mondotta Ugron, hogy csak akkor jajgat a kormány és csak akkor akarja az ország tekintélyét és méltóságát megvédeni, ha a már egyszer megszokott befolyás ellene fordul. Kérdezte, hogy elküldték-e már Rómába a jegyzéket s hiszi-e a kormány, hogy a miniszterelnök ezzel már elégtételt is kap a külügyminiszter által okozott sérelemért. Követelte Ugron, hogy adja át a helyét Bánffy másnak, ha nem tudja állása tekintélyét megvédelmezni s ne szerezzen nemzetének megaláztatásokat.

Az állandó parlamenti támadások következtében más megoldás nem volt most már lehetséges, mint vagy Bánffy, vagy Kálnoky távozása. Bánffyt a legsúlyosabb alkotmányos válság felidézése nélkül nem bocsáthatta volna el a király, Kálnoky távozása viszont megfelelő elégtétel lehetett a magyar miniszterelnök részére, aki így, bár a kormánypárti sajtó befejezett tényként hirdette Agliardi visszahívását, tekintélyének sérelme nélkül lemondhatott a római tiltakozásról, amely a Szentszékkel való diplomáciai viszony megszakításával fenyegetett volna.

Tudjuk, hogy Rampolla Revertera május 8-i kihallgatása alkalmával elégtételt kívánt a nuncius megsértéséért s szóba került ezzel kapcsolatban Agliardi kitüntetése. Mikor Revertera ezt Kálnokynak megírta, felvetette a gondolatot, nem lehetne-e Agliardi visszahívását a Szent István-renddel való kitüntetése által elérni. Úgy gondolta, hogy a pápával el lehetne talán ezt a megoldást fogadtatni.

Mikor Revertera két nappal később megint felkereste Rampollát, újból szóba került a kitüntetés kérdése.[37] Rever-

[37] Revertera ez újabb tanácskozásáról május 10-i 24. sz. táviratával (az előbb idézett liasse-ban: 135—136) és ugyancsak 10-én kelt levelével

tera azonban nem tudott még ekkor választ adni az ügyben s csak annyit mondott, hogy valószínűleg Agliardi visszahívásától fog függni a dolog. Rampolla Revertera e szavaira elgondolkozott s nyugodtan hallgatta meg a nagykövet érvelését. Excellenciád, mondotta Revertera, nem önthet olajat a még izzó parázsra s nem támaszthat Agliardi megnyugtatása érdekében újabb vihart Magyarországon. Igen, kiáltott fel erre Rampolla, de mikép türje el a Szentszék, hogy olyanért bünhödjék, amiben nem hibás. Egyetlen egy más követet sem mernének nyilt parlamenti ülésen úgy megtámadni, mint ahogyan a nunciust megtámadták. Ha meg is tagadják az elégtételt, a pápa mégsem fogja Agliardit elejteni s ő a pápa engedélyével közzé fogja tenni a nunciusnak Kálnoky szóbeli nyilatkozatairól szóló jelentéseit. Az egész világ meggyőződhetik majd róla, hogy Agliardi semmiben sem hibás. Ő utána járt a dolognak s a legmegbízhatóbb források alapján győződött meg erről. Vár a jelentések közzétételével addig, míg megérkezik a válasz az elégtételre vonatkozólag. Hogy ez milyen legyen, azt rábízza az uralkodóra.

Azt minden ellenvetés nélkül elismerte Revertera, hogy más diplomatával nem történhetett volna meg az, ami Agliardival történt, hozzáfűzte azonban, hogy más követ be sem utazhatta volna az országot hasonló körülmények között. Helyesebb ezért, érvelt követünk, ha össze sem hasonlítják a nunciust a világi követekkel, mert ha megtennék, Bánffy azonnal hivatkoznék rá, hogy nyomatékot adjon panaszának. Ha mindenki ragaszkodik véleményéhez s a jelentések közzétételével a nyilvánosság előtt tárgyalják tovább az ügyet, akkor a szakítás elkerülhetetlenné válhatik. Agliardinak a legfeltünőbb kitüntetés sem adná vissza régi tekintélyét s végül is sajátmagának kellene kérnie visszahívását. Ez nagyon megnehezítené utódja helyzetét is. Ha azonban barátságos megegyezés alapján hagyja el Agliardi Bécset, azt hiszi, mondotta Revertera, kezeskedhetik róla, hogy a legnagyobb tisztelettel fogják búcsúztatni.

Erről szó sem lehet addig, amíg jóvá nem teszik a Szentszéket képviselőjének személyében ért sérelmet, válaszolta Rampolla. A továbbiakról csak azután tárgyalhatnak, hogy Agliardi elégtételt kapott.

számolt be. Ez utóbbi a Politisches Archivban a követi jelentések között található meg: Rome S. S. 1895.

Revertera még Rampollával való tárgyalása napján megkapta Kálnoky értesítését, hogy Agliardi kitüntetését, bár jó megoldás lenne, a Magyarországon észlelhető nagy ingerültség miatt nem tartja egyelőre lehetségesnek, legfeljebb akkor, ha elhagyná a nuncius Bécset.[38] Revertera nem akarta elmérgesíteni a helyzetet s nem közölte mindjárt e véleményt Rampollával. Csak öt nap mulva kereste őt fel újra.

Amíg hivatalos részről nem adták meg az elégtételt a nunciusnak, megadta ezt neki a katolikus társadalom. A bécsi nunciatura az osztrák katolikus előkelőségek felvonulásának a színtere lett, ahol a kitett ívekre feliratkozva fejezték ki együttérzésüket Agliardival. A templomokban a papság felszólította a hivőket, hogy írják alá a sekrestyében a nunciusnak átadandó részvétnyilatkozatot. Liechtenstein Alajos herceg és társai utcai tüntetést akartak rendezni Agliardi tiszteletére. Rampolla táviratilag utasította a nunciust, hogy vonuljon teljesen vissza s ne adjon a kormánynak semmi okot kellemetlen megjegyzésekre. Agliardi biztosította Rampollát, hogy mindenben ez utasítás szerint cselekszik s felkérte azt a bizottságot is, amely a nunciatura előtti tömeges felvonulást rendezni akarta, hogy mondjanak le e szándékról. Nem baj azonban, jelentette Agliardi, ha az ő közreműködése nélkül rendezett tüntetések ellensúlyozzák a Szentszéknek szerinte a kormány által kívánt megalázását.[39]

Magyarországon is tüntettek a nuncius mellett. A néppárt gyűléseiről s esperesi kerületek üléseiről feliratokkal üdvözölték. Védelmére kelt az ország prímása is a főrendiház május 14-i ülésén s Bánffy jelenlétében és ellenmondása nélkül tett tanubizonyságot róla, hogy amíg nála volt, semmi olyat nem tett, vagy mondott, ami a belügyekbe való avatkozásnak csak a látszatával is bírna. Illetékes helyről nyert felhatalmazás alapján jelentette ki Vaszary, hogy Agliardi másutt mondott nyilatkozatai sem bírnak a beavatkozás kritériumával, hacsak azok a nyilatkozatai nem, amelyekkel az Egyház és ezzel együttesen a haza iránti szeretetre és hűségre buzdított. Bánffy ellenkező véleményével szemben

[38] Kálnoky május 10-én küldött 18. sz. távirata a XXXI. b. liasseban: 137—138.

[39] Rampolla május 11-én küldött utasításáról és Agliardi jelentéséről lásd Revertera 1895 május 16-i 20. sz. jelentését az utóbb idézett liasseban: 175—180.

hangsúlyozta a prímás, hogy a pápa nemcsak ő általa, vagy a püspökök vagy akár világiak által, hanem nunciusa által is érvényesítheti illetékességi jogkörét. Ezért tehát, ha a katolikus egyház feje a hit- és erkölcstanra, valamint a fegyelemre vonatkozólag maga, vagy pedig megbízott közege által megjelöli akár miniszteri rendeletekben, akár törvényjavaslatokban azokat az elveket, amelyek az Egyházéiba ütköznek, ezzel hatáskörét nem lépte át.

Reverterának azt az értesítését, hogy Rampolla közzé akarja tenni Agliardi jelentéseit, nyugodtan fogadta Kálnoky, mert nem látott ellentmondást magatartásában s a Szentszéknek, illetőleg Agliardinak adott felvilágosításaiban.[40] Revertera azonban ismerte Agliardi első jelentését s félt, hogy közlése újabb konfliktusra vezetne. Mindent megtett ezért a közzététel megakadályozása érdekében.[41] Rampolla megkerülésével, bizalmi embere útján, engedékenységet ajánlott a pápának s abból a meggyőződésből kiindulva, hogy magának Rampollának sem lehet kedvére az Agliardi személye körül támadt nézeteltérés, kereste a békés megoldás útját. Azt magától értetődőnek tartotta, hogy nem akarja Rampolla elejteni Agliardit, de feltételezte azt is, hogy nem lehet szándéka e kérdés miatt a viszály állandósítása sem, melybe, úgy vélte, a pápa sem egyeznék bele. Valószínűnek gondolta ezért, hogy enged Rampolla a merevségéből, ha nem jelenti az számára a teljes meghátrálást. E törekvésében segítségére volt Reverterának egy általa meg nem nevezett tekintélyes és bizalomra méltó vatikáni tényező, aki azt javasolta, hogy abban az esetben, ha kénytelen lenne a kormány a magyar nyomásnak engedve Agliardi magatartása ellen tiltakozni, akkor ezt konciliánsan tegyék s Rampolla erre udvariasan azzal válaszolna, hogy a nuncius vétkessége nincs bebizonyítva s ezért a nyilvánosan emelt vádak a legnagyobb mértékben sértők a Szentszékre. A tiltakozásra tiltakozással felelnének s ezzel az ügyet elintézettnek lehetne tekinteni. Revertera vatikáni bizalmasának másik javaslata szerint a nuncius egészségügyi okokból többhónapi szabadságra fürdőhelyre utazna, a király ez előtt búcsúkihallgatáson fogadná s arra számítva, hogy talán már nem tér vissza, valamilyen rendjellel tüntetné ki. Ez

[40] Lásd Kálnoky május 11-én Reverterának küldött 20. sz. táviratát u. o. 139—140.

[41] Lásd u. o. 153 Revertera május 12-i 25. sz. táviratát.

alkalommal elhangzó, inkább a pápának, mint Agliardinak szóló előzékeny nyilatkozatok elfogadhatóvá tehetnék a Szentszék részére Agliardi visszahívását.[42]

E két megoldás közül az utóbbit gondolta Revertera célravezetőbbnek, mert hamarabb vetett volna véget az incidensnek s nem járt volna további vitával. Kálnoky a nuncius melletti bécsi tüntetések miatt már különben is jelezte neki bizalmasan, tájékoztatása céljából, hogy véleménye szerint mindkét félnek érdeke lenne Agliardi Bécs városából való eltávolítása.A kíméletlen visszahívást Kálnoky sem tartotta kívánatosnak.[43] Azt gondolta ezért Revertera, hogy kedvére lesz Kálnokynak is ez a megoldás s mikor megkérdezte tőle, támogatta azzal is, hogy Agliardi Bécsbe való visszatérése ellen idejük maradna később is kifogásokat tenni.[44]

Bécsben Kálnoky bizalmas közlése óta a katolikus társadalom és a keresztény-szocialisták tüntetései az általunk már ismertetett módon egyre erösödtek a nuncius mellett. A nunciatúrán feliratkozott személyek névsorát naponként közölték. A legélesebb ellenzéki harcot folytató keresztény-szocialisták a maguk politikai céljaira használták ki az Agliardi személye körüli ellentétet és sok kellemetlenséget okoztak a liberális kormánynak. Igy most már nemcsak a magyar, hanem az osztrák kormány részére is kellemes lett volna, ha Agliardi mentöl elöbb eltávozik Bécsből. Kálnoky a tüntetések hátterében magát Agliardit látta s ezért Revertera javaslatára válaszolva megjegyezte, hogy a Szentszéknek is érdeke lenne, ha Agliardit mentöl elöbb szabadságra küldenék vagy személyes jelentéstétel végett Rómába hívnák, mert újabb magatartása is aggasztó zavarokat kelt. Megemlítette Kálnoky a tüntetéseket és utasította a követet, intse Rampollát határozottan ennek a következményeire, melyek a nuncius amúgy is megingott helyzetét teljesen kompromittálni fogják. Helyes lenne, ha Róma sürgösen figyelmeztetné Agliardit, hogy óvakodjék újabb tapintatlanságoktól.

Félórával e táviratilag küldött válasz után, május 14-én este külön táviratban értesítette Kálnoky Reverterát arról is,[45] hogy a döntés a személyével kapcsolatos válságban végre meg-

[42] Lásd u. o. 161—166 Revertera május 14-én kelt 19. A. számú jelentését.

[43] Lásd Kálnoky május 9-én küldött 16. sz. táviratát u. o. 125—126.

[44] Lásd Revertera idézett május 12-i táviratát.

[45] Mindkét, 22., illetőleg 23. sz. távirat u. o. 155—160.

történik és valószínüleg felmentésével fog végződni. Semmi kifogása nincs ellene, táviratozta Kálnoky Reverterának, ha ezt egészen bizalmasan Rampollának is megmondja, hogy ezáltal józanabb és békülékenyebb magatartásra ösztönözze.

Revertera másnap délelőtt azonnal felkereste Rampollát.[46] A tüntetésekkel kapcsolatban közölte Rampolla a követtel, hogy táviratilag utasította már Agliardit, kerülje el még a látszatát is gondosan annak, mintha a tüntetések az ő biztatására történnének. Hogy meggyözze Rampolla Reverterát a tüntetések spontán jellegéről, következő napi újabb kihallgatása alkalmával megmutatta utasítását, valamint Agliardi igazoló jelentését s közölte azt is, hogy újból emlékeztette a nunciust figyelmeztetésére. Revertera ünnepélyesen tiltakozott Agliardi állítása ellen, hogy a kormány meg akarja a Szentszéket alázni[47] Tudatta Revertera Rampollával Kálnoky valószínűleg bekövetkező felmentését is, Agliardi szabadságolása ügyében azonban ennek sem volt meg a kellő hatása, mert Rampolla hosszas tárgyalás után is csak annyit ígért meg, hogy jelentést tesz a dologról XIII. Leónak s másnap közli a pápa válaszát. Rampolla maga ragaszkodott az Agliardi Bécsből való távozását megelőző elégtételhez s csakis úgy akart a dologba beleegyezni, hogy Agliardi ideiglenesen egy osztrák kolostorba vonul vissza, mert szabadságolását, mondotta az államtitkár, általánosan visszahívásnak tekintenék, ez pedig a Szentszék megalázó meghátrálását jelentené.

Ez volt a helyzet Rómában azon a napon, amelyen megtörtént Bécsben a döntés Kálnoky felmentése mellett. Az előzményeket már ismerjük, tudjuk, hogy az ellentét Kálnoky és Bánffy között áthidalhatatlanná vált, Kálnoky újabb lemondásának és felmentésének legmélyebb oka azonban tulajdonképpen nem ez, hanem a magyar részről a külügyminiszteri hatáskör ellen intézett támadás volt. A magyar politikai körökben ellenem szított ellenségeskedés a legutóbbi időben nemcsak személyem ellen irányul, olvassuk Kálnoky az uralkodónak május 15-én átadott felmentési kérvényében,[48] hanem most már hatásköröm olymérvü megszorítása érdekében is izgatnak, amely megfosztaná a külügyminisztert ügykörének vezetésé-

[46] Hosszú kihallgatása lefolyásáról május 15-i 26. sz. rövid táviratával számolt csak be Revertera. U. o.: 167.

[47] Lásd Revertera május 16-i 20. sz. jelentését u. o.: 175—180.

[48] Kálnoky kérvényének s. k. fogalmazványa a XXXI. a. liasse-ban: 21—22.

ben attól a folytonosságtól és önállóságtól, ami a külföldi kormányok bizalmának lényeges alapja. A közös külügyminiszter csak akkor vezetheti sikerrel a külügyeket s csak akkor vállalhatja érte a felelősséget, ha állásának kezdettől fogva elismert önállósága sértetlenül megmarad. A külügyminiszteri állás elleni magyarországi támadásokat voltakép a személyem elleni animozitás váltotta ki s nem titkolhatom el azt sem, hogy az uralkodó magyar politikai körök és közöttem komolyan meg van zavarva az a kölcsönös bizalom, amely egy közös miniszter részére szükséges. További hivatalban maradásom ily körülmények között nem járhat tehát lényeges haszonnal, fejezte be Kálnoky kérvényét, s kérem ezért Felségedet, fogadja el lemondásomat.

A Kálnoky kérvényében foglaltak bírták rá Ferenc Józsefet, hogy bármily nehéz szívvel is, de mégis megváljék régi hűséges külügyminiszterétől. Május 16-án kelt Kálnokyhoz intézett rendkívüli meleghangú kéziratában[49] sajnálattal állapította meg, hogy nem teljesedett a reménye s a kifejtett okokat méltányolva, el kell fogadnia most már a lemondást. Hálásan emlékezett meg egyúttal az uralkodó Kálnoky tizennégy évi működéséről s különös elismerésének jeléül a Szent István-rend nagykeresztjéhez a rend gyémántokba foglalt jelvényeit adományozta neki. Ebben a kitüntetésben nagyon ritkán részesített valakit az uralkodó.

Kálnoky felmentésének okait vizsgálva, meg kell említenünk azt a körülményt is, hogy küszöbön volt a delegációk ülése s félni kellett, hogy ott is szóba kerül a kérdés. A király pedig nagy súlyt vetett a katonai költségvetés zavartalan megszavazására.

Az új külügyminiszter, gróf Goluchowski Agenor Bánffyval folytatott első tanácskozása alkalmával megtagadta Bánffy kérését, hogy tiltakozó jegyzéket küldjön Rómába s a nuncius visszahívását kívánja.[50] Bánffy a jelek szerint belenyugodott ebbe s remélte, hogy a képviselőház is befejezettnek fogja tekinteni Kálnoky távozásával az Agliardi-ügyet. Ferenc József azonban úgy látszik nem bízott teljesen Bánffyban s ezért Pápay kabinetirodai osztályfőnök május 18-án táviratilag kérte a király nevében a miniszterelnöktől Helfy és Ugron

[49] A kézirat hivatalos másolata ugyancsak a Politisches Archivban: Adm. Reg. Dep. 2.

[50] Lásd a Politisches Archivban: Varia de Rome S. S. 1895 Goluchowski feljegyzését Agliardival 1895 július 17-én folytatott tárgyalásáról.

interpellációjára adandó válaszának pontos szövegét. A választ az aznap esti minisztertanács állapította meg s futárral küldték fel azonnal Bécsbe. A tervezet szerint kijelentette volna Bánffy, hogy „az időközben felmerült események oly világosak, hogy bővebb magyarázatot nem is igényelnek s teljesen igazolják azt, hogy e kérdésben a magyar kormány elfoglalt álláspontját fel nem adta, de igazolják azt is, hogy tekintélyében sérelmet nem szenvedett" s kéri ezért válaszának minden további részletezés nélkül való tudomásul vételét. A király nem fogadta el változatlanul e szöveget s kívánta az „oly világosak, hogy" szavak, valamint annak a kijelentésnek az elhagyását, hogy „a magyar kormány e kérdésben elfoglalt álláspontját fel nem adta". Ferenc József véleménye szerint e kijelentést úgy is értelmezhették volna, mintha még mindig akarnának Rómában tiltakozni, erről pedig, üzente a király Pápay útján Bánffynak, a Bécsben létrejött megállapodások értelmében már szó sem lehet. Ezenfelül, írta Pápay, egyéb magyarázatokat is fűzhetnének hozzá, így például a külügyminiszter állását illetőleg.[51]

Bánffy a május 20-i képviselőházi ülésen pontosan a király által jóváhagyott választ mondta az interpellációkra. Helfyt és Ugront nem elégítette ki a válasz s tudni akarták, hogy elküldték-e már Rómába a tiltakozó jegyzéket? Bánffy kitért a határozott válasz elől s csak annyit mondott, hogy a kormány ismeri a kérdés komoly és fontos voltát s éppen ezért nem látja sem az ügy, sem az ország érdekében, hogy a kérdést részletesen tárgyalják. A Ház többsége tudomásul vette Bánffy válaszát s ezzel az Agliardi ügy lekerült a magyar országgyülés napirendjéről.

Kálnoky felmentésével kapcsolatban egy kis közjogi vita is keletkezett a képviselőház május 20-i ülésén. Apponyi Albert felvilágosítást kért, mi igaz a hírből, hogy véleménykülönbség volt Kálnoky és Bánffy között a külügyminiszteri jogkör tekintetében is s hogy tárgyalások folynak a külügyminiszteri állásról szóló 1867. évi XII. törvénycikk 8. szakaszának[52] alkalmazásával kapcsolatban? Kívánta Apponyi, hogy tárják fel Kálnoky távozásának okait. Bánffy megcáfolta a tárgyalásokra vonatkozó hírt, Kálnoky távozásának okáról pedig csak annyit

[51] Pápay távirata és Bánffyval való levélváltása az Országos Levéltárban: Pápay hagyaték.

[52] E szakasz értelmében a külügyek vezetése „mindkét fél minisztériumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett a közös külügyminiszter teendői közé" tartozik.

mondott, hogy sokkal szubjektívebb természetü annál, semhogy megengedhetné magának a részletes nyilatkozatot róla.

Bánffy az Agliardi-ügy kezelésében, mint láthattuk, nem járt el egy államférfitöl megkívánható megfontoltsággal s e kérdésben végeredményében engednie kellett. Tudjuk azt is, hogy Kálnoky megtagadta az elégtételt a Politische Correspondenznek adott közleményéért. Felmentése azonban, ha más indokokból is történt, elégtétel lehetett Bánffynak s megvédte a magyar miniszterelnöki állás tekintélyét is. A nagyközönség Kálnoky távozásában Bánffy személyes diadalát látta egy közös miniszter fölött s ez megszilárdította parlamenti helyzetét. A tények ismeretében azonban csak nagyon kis mértékben lehet szó Bánffy személyes győzelméről ebben az ügyben. Inkább azt mondhatjuk, hogy a magyar belpolitikai helyzet megmentette öt a bukástól. Kálnoky távozása pedig nem volt nyereség magyar szempontból.

Az új külügyminiszternek, Goluchowskinak, nem volt könnyü a helyzete. Hosszú ideig tartó rendkívül súlyos tárgyalásokat kellett még folytatnia az Agliardi-ügyről. Hivatalba lépésekor már várta öt Revertera jelentése Rampollánál tett május 16-i látogatásáról,[53] amely alkalommal biztosította ugyan az államtitkár XIII. Leó nevében követünket, hogy a pápa a legbékülékenyebb szellemben akar megvizsgálni minden javaslatot s elfogadna egy olyan megoldást, amely a Szentszék méltóságának sérelme nélkül megszüntetné az ellentéteket, Agliardi előzetes elégtétel nélkül való szabadságolásába azonban nem egyezhet bele. Revertera igyekezett e kihallgatása alkalmával a lelkére beszélni Rampollának, hogy helytelen lenne egy oly fontos dologban, mint amilyen a Szentszék és a monarchia jóviszonyának további megörzése, túlságosan nagy teret engedni Agliardi személyes érzékenységének. Arról kell inkább gondoskodni, mondotta, hogy tisztességgel távozhasson el a nuncius Bécsből. Agliardi kitüntetésére s egy a pápát tökéletesen kielégítö nyilatkozat tételére azonban csak a búcsúkihallgatáson lesz megfelelö alkalom. Rampolla Revertera minden rábeszélésére is szilárd maradt s megismételte a pápa nevében, hogy nem tekinthetö elégtételnek, ha Agliardi éppen úgy, mint minden nuncius, megbizatása végeztével valamilyen rendjelet kap. Nem fogadta el Rampolla Revertera azt az ellenvetését sem, hogy ez még nem jelentené a dolog befejezését, hanem

[53] A május 16-án kelt 27. sz. távirat és 20. sz. jelentés a Politisches Archivban, Liasse: Interna XXXI. b. 173—180.

csak siettetné a nuncius elutazását s nem akart hallani arról sem, hogy a nuncius és a Szentszék ügyét külön kell tárgyalni, ha a helyzetet teljesen tisztázni akarják. A pápát, érvelt Revertera, készséggel elhalmozzák a tisztelet minden jelével és sajnálatát is ki fogja fejezni a kormány, hogy megsértésének a látszata fennforog, az azonban nem teljesen világos, hogy milyen elégtétellel tartoznak a nunciusnak. Erről tárgyalhatnak s e tekintetben bebizonyíthatja az államtitkár, hogy nem üres szó békülékenységének hangoztatása. Lehetetlen, hogy a pápa minden felelősséget magára vállaljon képviselöinek tetteiért és szavaiért. Agliardi elödeivel ellentétben nyilvánvalóan nem értett a nehézségek megkerüléséhez s nem igazságtalan, ha ezért bizonyos mértékben megbünhödik. Az ö saját érdeke is lenne különben, hogy csaknem tarthatatlan helyzetéből megszabaduljon. Rampollát Revertera semmiféle érvelése sem tudta meggyözni s ragaszkodott hozzá, hogy az elégtételt még azelött kell megadni, mielött Agliardit Bécs elhagyására utasítják. Revertera feladta a harcot s megígérte Rampollának, hogy pontos jelentést tesz tárgyalásukról, nem titkolta azonban, hogy nehéz lesz a kivezető utat megtalálni, ha a hangsúly a nuncius elutazása elötti elégtételen van. Rampolla most unszolta Reverterát, hogy igyekezzék a pápa kívánságának teljesítését elösegíteni. Revertera azonban kijelentette, hogy utasítása kimerült, készséggel közvetíti azonban az államtitkár valamilyen javaslatát. Rampolla erre azt mondotta, hogy adhatna a külügyi kormány egy olyan közzétételre is alkalmas nyilatkozatot Rómának, amely a pápát ért sérelemért elégtételt nyujtana. Revertera válasza az volt, nem tudja, mikép ítéli meg a dolgot minisztere, de alig tartja lehetségesnek, hogyha helyeselné is a javaslatot, lemondana a Szentszék és a nuncius személye közötti különbségtevésről s így a nyilatkozat nyujthatna ugyan elégtételt a Szentszéknek, de nem adna Agliardinak.

Rampolla és Revertera e tárgyalásából megállapíthatjuk, hogy az idö és XIII. Leó békülékeny természete mérséklö hatással voltak ugyan már az ügy fejlödésére, de az ellentétek még mindig nagyok voltak, mert Róma továbbra is szilárdan ragaszkodott az Agliardi Bécsböl való távozását megelözö elégtételhez. Ugyanezt kívánta Agliardi is Goluchowskival való elsö találkozása alkalmával. Goluchowski hivatala átvétele után, május 20-án, meglátogatta a nunciust s biztosította öt, hogy a monarchia Szentszékhez való viszonyának eddigi barátságos és bizalmas jellegét továbbra is zavartalanul meg akarja örizni s kifejezte egyúttal a reményét, hogy számíthat e tekin-

tetben a Kúria megértésére és elözékenységére is. Agliardi szintén biztosította Goluchowskit a saját hasonló szándékáról, de ráterelte azonnal a beszélgetést a magyarországi utazása következtében keletkezett bonyodalomra. Ami az ügy érdemi részét, Bánffy május 1-i nyilatkozatát illeti, nem volt Agliardi és Goluchowski között véleménykülönbség, hogy a magyar kormány és parlament dolga a kérdés elintézése. Tudjuk, hogy éppen e napon le is került az ügy a magyar országgyülés napirendjéről. Elégtételt kívánt azonban Agliardi azért a személyes sértésért, amely Kálnoky jegyzékének felolvasásával érte. Goluchowski azonnal megjegyezte erre, nem érti, mikép kívánhat Agliardi még Kálnoky távozása után is elégtételt? Kitöl kívánja ezt? Kálnoky már nem miniszter s különben is sajnálatát fejezte ki Rómában, amiért nem tudták elkerülni e bizalmas jegyzék felolvasását. Ami a saját személyét illeti, mondotta Goluchowski, lehetetlen egy olyan írásért vállalnia a felelösséget, amelyen nincs rajta a neve s így eredménytelen lesz Róma minden törekvése, hogy elégtételt kapjon érte.

Goluchowski leírta Reverterának küldött első utasításában[54] Agliardival folytatott tárgyalását s megkérte a követet, hogy ö is hozzá hasonlóan érveljen Rampollával szemben és hangsúlyozza teljes határozottsággal, itt lenne az ideje, hogy Kálnoky távozása után most már Róma is segítö kezét nyujtsa az incidens elsimítására. Remélte Goluchowski, hogy Róma is felismeri most már Agliardi tarthatatlan helyzetét s belátja, hogy hiányzik nunciusából a szükséges tapintat. Agliardi nemcsak magyarországi alkalmatlan magatartása által okozott zavart, folytatta Goluchowski, hanem a monarchia osztrák részében is több alkalommal megállapították belügyekbe való avatkozását. Elég e tekintetben a keresztény-szociálistákkal szemben elfoglalt magatartására és Kálnoky ezzel kapcsolatos ismételt figyelmeztetésére és megrovására utalni. Kérte Goluchowski Reverterát, hogy terelje erre a dologra Rampollával való legközelebbi tanácskozását. Agliardi esetét ö is elkülönítve akarja tárgyalni, írta tovább a külügyminiszter, s nem akarja általa komolyan megzavarni a Szentszékkel való barátságos viszonyt. Utasította is a követet, hangsúlyozza, hogy sokkal fontosabb ez, mint a nuncius személyének a változása. A további komplikációkat csak úgy tudják elkerülni, ha Róma megértöbb és békülékenyebb lesz. Agliardi visszahívásának a módjára nem tért ki Goluchowski utasításában, de határozot-

[54] A május 22-én kelt 93. sz. utasítás u. o. 181—190.

tan hangsúlyozta, hogy nem tehet Agliardi tisztelettel teljes távozása ügyében semmiféle javaslatot sem addig az uralkodónak, amíg a pápa döntését nem ismeri. Számíthat azonban e tekintetben Róma a kormány legnagyobb elözékenységére.

Revertera az utasítás vétele után azonnal felkereste Rampollát s közölt vele belöle annyit, amennyit lehetségesnek tartott.[55] Az elégtetelről nem akart Rampolla még most sem lemondani, elismerte azonban, hogy a magyar képviselöház május 20-i ülése után érdemileg elintézödött a dolog s most már csak az ügy személyi részét kell rendezniök. Revertera az elégtétel ellen azzal érvelt, hogyha Goluchowskit akarnák Kálnoky egyébként csak bizalmas nyilatkozatáért felelösségre vonni, akkor elkerülhetetlenül visszautasításnak tennék ki magukat, ha udvarias formában is történne ez. Egy ilyen szóharcból pedig senkinek sem lenne haszna s csak tartós elkeseredés maradna belöle hátra. Ezt pedig mindkét fél szempontjából csak sajnálni lehetne.

Rampolla biztosította Reverterát, hogy ez nem szándéka sem neki, sem XIII. Leónak, de véleménye szerint nem müködhetik Agliardi sikeresen, ha nem történik valami a világ elött megcsorbított tekintélye helyreállítása érdekében. Meg kell mutatni valamivel, hogy nem vesztette el Agliardi az udvar tiszteletét és bizalmát. A tiszteletet bizonyára senki sem fogja megtagadni Agliarditól, válaszolta Revertera, a bizalmat azonban minden diplomáciai képviselö csak olyan mértékben élvezi, mint amilyen mértékben megszerzi magának. Ha Agliardi úgy érzi, hogy nincsenek teljes bizalommal iránta, az nagyon sajnálatraméltó, de önmagától kell megkérdeznie, miért nem nyerte meg oly mértékben, mint elödei. Meg kell kérdeznie önmagától azt is, hogy meg tudja-e szerezni a jövöben? Véleménye szerint, mondotta Revertera, a kormány legnagyobb elözékenysége sem adhatja neki vissza elvesztett pozícióját.

Revertera nem tartotta egyelöre tanácsosnak, hogy még határozottabban lépjen fel Agliardi ellen. Megelégedett vele, hogy ellenmondás nélkül jelezhette Rampollának Agliardi helyzetének tarthatatlanságát. Rampolla valószínüleg azért türte ezt szó nélkül, mert jelentést tett talán már neki Agliardi Goluchowskival való május 22-i újabb tárgyalásáról.[56] Agliardi

[55] Lásd Revertera május 24-én kelt 29. sz. táviratát és május 27-én kelt 22. A. sz. jelentését a Politisches Archivban, Rome S. S. 1895.

[56] Lásd róla Goluchowski június 3-án kelt 96. sz. jelentését a Polit. Archivban, Liasse: Interna XXXI. b. 193—214.

ugyanis ez alkalommal, miután a magyar képviselőház részéről már befejezettnek volt tekinthető az ügy, elfogadta Goluchowski érvelését, hogy Kálnoky távozásával tárgytalanná lett az elégtétel kívánása s ebből azt következtette, hogy a saját személyes helyzete is változatlan maradt. Goluchowski szembeszállt ezzel a véleménnyel s a nélkül, hogy Agliardi ellentmondott volna, megjegyezte, jól teszi minden diplomata, ha időnként megvizsgálja a lelkiismeretét, nem állott-e be személyes viszonyaiban és kapcsolataiban valamilyen változás, amely működésének sikerére hatással van. Revertera Rampollával való tárgyalásakor nem tudott még Goluchowski és Agliardi újabb találkozásáról s ezért Rampolla hallgatásából azt következtette, hogy nem számíthat az államtitkár Agliardi energikus védelmében föltétlenül XIII. Leó támogatására. Ezt következtette Rampolla újabb javaslatából is, melyet félig-meddig visszavonulásnak tekintett. Az államtitkár megkérte ugyanis Reverterát, vegye rá Goluchowskit, hogy Ferenc József a közelmultban történtek miatt egy bizalmas levélben fejezze ki sajnálatát a pápának s foglaljon soraiba pár elismerő szót Agliardiról is. Revertera megígérte, hogy közli e kívánságot Goluchowskival, de megkérdezte egyúttal, felhasználnák-e valamikép e levelet s mi haszna lenne belőle Agliardinak, ha a nyilvánosság semmit sem tudna meg róla? Rampolla azt válaszolta, hogy magát a levelet semmi esetre sem tehetnék közzé, elegendő lenne azonban, ha annyit közölnének a sajtóval, hogy Ferenc József írt a pápának s levelében bizonyos dícsérettel emlékezett meg Agliardiról is. A lapoknak küldendő közlemény szövegében előzetesen megállapodhatnának.

Revertera Rampollának ezt a javaslatát szalmaszálnak tekintette, melybe kapaszkodva meg akarja az államtitkár nem önmagát, de Agliardit menteni. Jelentésében[57] nagyon megfontolandónak tartotta, hogy elfogadják-e az ajánlatot, mert véleménye szerint Rampolla ezzel azt akarja elérni, amit a külügyi kormány a Szentszék iránti minden tisztelete ellenére sem akar, hogy Agliardi rehabilitálva állomáshelyén maradhasson. Az elégtételnek pedig, amit készségesen megadnának a nunciusnak távozása fejében, nem lehet az a célja, hogy további maradását elősegítse. Azt elismerte Revertera, hogy a pápa akarata ellenére nem tudják elérni Agliardi visszahívását, hitte azonban, hogy bele fog ebbe egyezni a pápa, ha időt engednek

[57] A május 27-én kelt 22. B. sz. jelentés a Polit. Archivban: Rome S. S. 1895.

neki rá, hogy belássa a szükségességét s megfelelő utódot is talál Agliardi helyére. Agliardi pedig, folytatta Revertera, maga rá fog jönni, hogy nem kárpótolják öt a bécsi tüntetések a kormány hiányzó bizalmáért. Előre is vigasztalhatja egyébként öt, hogy sikertelen diplomáciai működése hamarosan a bíbor hoz fogja segíteni. Az összes körülmények figyelembe vételével azt tartotta Revertera a legvalószínűbbnek, hogy Agliardi minden elégtétel nélkül továbbra is Bécsben marad, amíg az idő múlása el nem oszlatja visszahívásának akadályait. A személye körül támadt vita el fog laposodni s ha a kormány nem kívánja Bécsből való sürgös távozását, rövidesen maga a pápa fogja visszarendelni.

Egy külön írt bizalmas levelében[58] azt tanácsolta Revertera, hogy kezeljék Rampolla ajánlatát dilatoriusan, tehát vagy utasítsa vissza a külügyminiszter valamilyen megokolással az uralkodói kézirat gondolatát, de jelentse ki egyidejüleg, hogy minden elfogadható javaslatot meg akar fontolni, vagy pedig írjon az uralkodó egy szívélyes hangú levelet a pápának, de ebben csak azt a hő óhaját fejezze ki, hogy ne engedjék személyes érzékenység által a Vatikán és a monarchia viszonyát megzavartatni s kérje ezért, hogy tekintsék véglegesen elintézettnek az Agliardi magyarországi utazását követő kínos incidenst.

Ha személyesen kellene átnyujtania egy ilyen tartalmú levelet a pápának, írta Revertera, az alkalmat adna rá, hogy szóval többet is mondjon s meg van győződve róla, XIII. Leó nem fog Rampolla kedvéért az Agliardinak adandó elégtételhez ragaszkodni. Úgy gondolta Revertera, hogy ezt annál könnyebben megteheti a pápa, mert ő idáig mindig hangsúlyozta, hogy a tárgyalásokat bizalmasnak tekinti s nem vett eddig követi minőségében hivatalosan tudomást róluk.

Alig küldte el Revertera e levelét, máris jobban meggondolta a dolgot s másnap újból írt Goluchowskinak.[59] Most már határozottan ajánlotta, hogy írjon Ferenc József XIII. Leónak s köszönje meg neki előre Haller salzburgi és Sembratowicz lembergi érsek közeli bíborosi kinevezését s korábbi ígéretét teljesítve ajánljon fel a római ruthén kollégium részére egy határozott pénzbeli ajándékot. A pápa bizonyára nem lesz érzéketlen az ajándékkal szemben, írta Revertera, s e közléshez lehetne kívánság formájában hozzáfüzni a levélnek általa már

[58] U. o. 1895 május 27.
[59] U. o. 1895 május 28.

Horthy Miklós Tudományegyetem • A M. Kir. KÖNYVTÁRA SZEGED

ajánlott szövegét. E levélnek meg lenne az az előnye, érvelt a követ, hogy színlegesen teljesítené Rampolla kívánságát, a valóságban azonban ad absurdum vinné. Ahelyett ugyanis, hogy elégtételt szolgáltatna Agliardinak, lehetetlenné tenné azt s a pápa indíttatva érezné magát az egész ügy hallgatólagos elintézésére. XIII. Leó békülékeny természeténél fogva különben is hajlamos erre s valószínű, hogy az uralkodói bökezüség döntő lenne az ügy szempontjából és végét vetné a kérdésnek. Nem maradna a dologból egyéb hátra, mint Agliardi várható lemondása. A pápát ennek a szükségességére lassanként előkészítik. Segítségére van ebben, írta Revertera, Galimberti kardinális, aki ugyan nem örül neki, ha Agliardi Rómába kerül, mert Rampolla pártját fogja erősíteni.[60]

Galimberti támogatását Goluchowskinak egy még mindjárt a hivatalba lépése után írt bizalmas levele[61] következtében vette igénybe Revertera. Goluchowski felvetette ugyanis a gondolatot, nem lenne-e ajánlatos Rampolla megkerülésével egy bizalmi ember útján hatni a pápára s tőle remélni egy kis áldozatot az ügy békés elintézése érdekében. Revertera maga nem juthatott be bármikor a pápához, az pedig feltünést keltett volna, ha különleges megbizatás nélkül kér kihallgatást, ezért arra gondolt, hogy XIII. Leó egyik kedves emberének, Galimberti kardinálisnak a segítségét veszi igénybe. Galimberti Agliardi elődje volt a bécsi nunciatúrán, a Vatikánban a Rampolla politikáját ellenző bíborosok közé tartozott s Revertera több alkalommal élvezte már támogatását. Galimberti készségesen felajánlotta támogatását, Revertera azonban így sem remélt gyors sikert, mert Galimbertit hetenként csak egyszer, keddi napokon fogadta a pápa, azt a látszatot pedig el kellett kerülnie a bíborosnak, hogy unszolni akarja XIII. Leót a döntésre, melyet különben is könnyebben hozhatott meg a pápa a saját iniciatívájából. A legközelebbi kedden a pápa kissé gyengélkedett s nem fogadhatta Galimbertit. Galimberti azonban az egyik udvari pap által szóba hozatta XIII. Leó előtt a dolgot s ígéretet kapott tőle, hogy nem fogja megengedni Rampollának az elégtétel eröteljes követelését. E hírrel egyidejüleg jelentette Revertera Goluchowskinak,[62] hogy úgy tudja, Galimberti,

[60] Galimberti még Agliardi bíborosi kinevezése előtt, 1896 május 8-án meghalt.

[61] A 94. sz. levél a Polit. Arch.-ban, Rome S. S. 1895 május 22.

[62] A május 31-én kelt 23. A. sz. jelentés a Polit. Archivban, Liasse: Interna XXXI. b. 191—192.

valamint Vannutelli bíboros, aki előbb szintén bécsi nuncius volt, megütközésüket fejezték már ki korábban a pápának, amiért nem kérte ki Rampolla a tanácsukat, mielőtt Agliardi magyarországi utazásához az engedélyt megadta. Elkerülhették volna így ennek az elővigyázatlanságnak a következményeit, amelyek véleményük szerint még komolyabbak lesznek, ha ragaszkodnak az elégtételhez. Rampolla egyébként egyre bátortalanabb lesz, írta Revertera, követelőző fellépése egyre kevesebb visszhangra talál a Vatikánban s napról-napra élénkebben tárgyalják a bécsi nunciatúrán bekövetkező változás valószínűségét. Minden jel arra vall, hogy Rampolla és Agliardi ellenére is biztosítani lehet a békét a Kúriával, ha egy-két megnyugtató szót ír az uralkodó a pápának.

Goluchowski már maga is gondolt rá, még mielőtt Rampolla javaslatáról értesült volna, hogy helyes lenne, ha Ferenc József közvetlenül fordulna a pápához, mert természetesnek tekintette, hogy fájdalmasan érintették XIII. Leót a nuncius elleni támadások. Revertera jelentései megérlelték e gondolatát és Ferenc József írt is a javaslatára XIII. Leónak[63] Az uralkodó nagyon szívélyes szavakkal közölte a pápával, hogy a legöszintébben törekszik mindig kívánságait teljesíteni és örömmel ad ezért a Collegium Rutenum részére 100.000 lírát, a legmelegebben köszönte meg a két osztrák érsek közeli bíborosi kinevezését is, Agliardi nevét azonban meg sem említette levelében s csak általánosságban biztosította a pápát, nagyon hőn óhajtja, hogy a Szentszékkel való viszony eddigi bizalmassága és szívélyessége az utolsó hónapokban előfordult sajnálatraméltó incidensek ellenére továbbra is megmaradjon s minden kedvezőtlen hatástól megóvassék.

A levél személyes átnyujtásával Reverterát bízták meg s Goluchowski utasította egyúttal a követet,[64] biztosítsa ő is, a rutén kollégium részére adott ajándékra utalva, a leghatározottabban a pápát, hogy Ferenc József mindig a legelső, amikor tettekkel kell bizonyítani a Szentatya iránti szeretetet és tiszteletet. A kihallgatás alkalmat fog adni arra is, írta Goluchowski Reverterának, hogy részletesen kifejtse a kormány álláspontját a nuncius-kérdésben s meggyőzze a pápát, hogy

[63] A levél fogalmazványát, illetőleg másolatát nem találtuk meg, pontosan közli azonban tartalmát Goluchowski június 3-án kelt 96. sz. utasítása. U. o.: 193—214.

[64] Legutóbb idézett utasításával. Lásd az utasítás hivatalos másolatán az uralkodó megjegyzését: sehr gut F. J. m. p.

a történtek után nem bízhatnak többé Agliardiban és semmi esetre sem segíthetik elö rehabilitálását. Utasította a miniszter a követet, hangsúlyozza nyomatékkal a pápa elött, hogy Agliardi helyzete nemcsak magyarországi utazása miatt lett tarthatatlan, hanem azért is, mert nyilvánvalóan befolyást akar nyerni az osztrák belpolitikai életre s feltünöen állást foglalt bizonyos kérdésekben az osztrák püspöki karral szemben. Ez mind azt bizonyítja, hogy nincsenek meg benne elödei államférfiúi tulajdonságai s nem alkalmas állásának betöltésére. Ha ragaszkodik is azonban a kormány ahhoz, folytatta Goluchowski, hogy nyugodtabb és megbízhatóbb kezekre bízzák a bécsi nunciatúra vezetését, nem akar azért mégsem nyomást gyakorolni a pápára, hogy haladéktalanul más nunciust küldjön Agliardi helyébe. Megelégednék a kormány vele, ha ez csak a nyár folyamán történnék meg. A változást így a pápa legszemélyesebb döntésének lehetne tulajdonítani s a legkisebb mértékben sem sértené a Szentszék méltóságát. Nem tagadható azonban, fejezte be utasítását a miniszter, lényegesen megnyugtatólag hatna, ha a közeljövöben távol lenne Agliardi egy rövid idöre Bécstöl. A katolikus körök ugyanis továbbra is tüntetnek mellette s nagy kellemetlenséggel járhat, ha e tüntetések a delegációk közeli ülései idején is tovább tartanak.

Revertera nem akarta a szokás szerint az átadás elött elöre közölni Rampollával Ferenc József levelének tartalmát, mert azt óhajtotta, hogy a levél közvetlen első hatása alatt hozza meg a pápa a döntését s ne legyen ideje Rampollának befolyásolni öt. Azt remélte, hogy az első hatás csak kedvezö lehet.[65] Irásban kért ezért csak a levél átadása végett Rampolla útján kihallgatást a pápától. Rampolla három napig válasz nélkül hagyta a kérést s mikor Revertera a negyedik nap megjelent nála, különbözö kérdésekkel szerette volna megtudni töle a levél tartalmát, Revertera azonban kitérően válaszolt kérdéseire. Követünk már azt hitte, hogy nyert ügye van, de csalódnia kellett, mert mint kihallgatása lefolyásából látni fogjuk, Rampolla valószínüleg megkérte XIII. Leót, hogy ne tegyen semmiféle ígéretet sem a levél átnyujtásakor. A pápa Revertera június 8-i kihallgatása alkalmával fennhangon olvasta el Ferenc József levelét s követünk észrevette a hangján a meghatottságot.[66] Alig fejezte be azonban XIII. Leó az olvasást,

[65] Ferenc József Revertera jelentésében e mondatot megkérdőjelezte.

[66] Pápai kihallgatásáról június 8-i 32. sz. táviratával és június 9-i 24. A. sz. jelentésével számolt be Revertera. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

mindjárt panaszkodott, hogy Ferenc József szép soraiban semmi nyomát sem találja fájdalmára a súlyosan megsértett nuncius iránti jóakaratnak. Revertera igyekezett az uralkodó tartózkodását Agliardi hibájául felróni. Kötelessége, mondotta a pápának, nyiltan feltárnia az igazságot, hogy Agliardi nem müködhetik többé hasznosan Bécsben. Ha a Szentatya azt kívánja, hogy teljesüljön Ferenc József kívánsága a szívélyes és bizalmas kapcsolatokat illetöleg, akkor szükséges, hogy teljes bizalommal legyenek a képviselője iránt Bécsben, Agliardi pedig, sajnos, eljátszotta e bizalmat s vissza sem tudja már szerezni.

Mikép lehetséges ez, szólott a pápa, mikor még legutóbb is oly kitüntetöen bánt az uralkodó Agliardival?

Az uralkodó kitüntetöen bánt Agliardival, hangzott Revertera válasza, s így is fog vele bánni mindaddig, amíg nuncius, hogy megtisztelje ezáltal képviselöjének személyében magát a Szentatyát. A nunciusnak azonban egy katolikus udvarban befolyásos személyiségnek kell lennie, akit súlyosabb esetekben megajándékoznak bizalmukkal s akiröl meg lehetnek győződve, hogy tettei és magatartása szigorúan a Szentszék szándékait tükrözik vissza. Részletesen ismertette ezután Revertera Agliardi viszonyát a monarchia mindkét kormányához, valamint az osztrák püspöki karhoz s kérdezte a pápát, helyeselheti-e, hogy a nunciatúra középpontjává lett a keresztény-szociálisták politikai agitációjának, amely a kormánynak kellemetlenségeket szerez, a püspöki tekintélyt megtagadja s ennek következtében az uralkodó ellenszenvét is kihívta. Agliardinak a nép ama köreiben van pártja, amely minden tekintetben támadja a kormányt. Lehetetlen, hogy a pápa ezt akarja s a legjobb lenne, ha új nuncius kerülne Bécsbe.

„Hogy Agliardit visszahívjam! Ezt semmi esetre sem teszem meg!“ — szakította a pápa félbe Reverterát. „Büntessem meg öt azért, amiért megsértették? Nem önmagam megalázása lenne ez? Nem, semmi esetre sem, ez nem lehet!“

Revertera kérte a pápát, fontolja meg, hogy több forog itt a kockán, mint Agliardi személye. Senki sem merészkedik Agliardit a Szentszékkel azonosítani, de egy nuncius nagy és fontos feladatai elöbbre valók, semhogy egy olyan állomáson hagyják Agliardit, ahol nem felel meg. „Szentséged bizonyos lehet felöle — folytatta Revertera —, elegendö ok lenne azonnali visszahívásomra, ha azt sejtenék, hogy nem kedvel Szentséged vagy valami okot adtam az elégedetlenségre. Ez diplo-

matasors s ezt másokhoz hasonlóan Agliardinak is el kell türnie."

„Hogyan jöhet ilyen gondolatra? — szólt közbe a pápa. Én csak azt kívánhatom, hogy Ön maradjon itt állandóan, de Agliardit sem ejthetem el azért, mert a magyarok cselt vetettek neki, hogy töle és talán gróf Kálnokytól is megszabaduljanak."

Revertera ezután elöadta, hogy Agliardi visszahívását a kormány nem kívánja, hanem inkább rá akarja bízni a pápára, hogy kíméletesen és Agliardi kegyvesztettségének minden jele nélkül hajtsa végre a bécsi nunciatúrán a változást. Része lesz Agliardinak Bécsből való távozásakor, biztosította követünk XIII. Leót, az uralkodó nagyrabecsülésének megnyilvánulásában is.

A pápa Revertera minden érvelésére sem engedett s azt válaszolta, hogy Agliardi csakis egyidejü bíborosi kinevezése esetében hagyhatja el Bécset. Ez meg fog történni, ha az ideje elérkezik, egyelöre azonban nincs annyi bíborosi kalap üresedésben, mint amennyi a várakozó. Revertera hivatkozott most Oreglia és Aloisi-Masella volt lissaboni és Rotteli volt párizsi nunciusokra, akik visszahívásuk után több hónapig várakoztak a bíborosi kalapra.

Ők vissza lettek híva, válaszolta a pápa, Agliardi visszahívására azonban semmi ok sincs.

Revertera megkérdezte erre, hogy meddig kell várni Agliardi bíborosi kinevezésére? A pápa kitéröen és határozatlanul válaszolt, utalt a kevés üresedésre s mosolyogva hozzáfüzte: „Ne kívánjuk az élök halálát".

Revertera kérte most a pápát, fontolja meg, milyen következményei lesznek, ha Agliardi még hosszabb ideig marad Bécsben. A diplomáciai viszony el fog hidegülni, a folyó ügyek elintézése is meg fog nehezedni s ennek következtében az egyházi érdekek is kárt fognak szenvedni.

A pápa nem engedett s Revertera belátva minden további érvelése hiábavalóságát, arra kérte most már csak a pápát, hogy legalább is a delegációk üléseinek idejére távolítsák el Agliardit Bécsből, nehogy újabb kellemetlenségeket okozzon jelenléte.

Ezt a kérést nem utasította vissza a pápa, de egy napi gondolkozási idöt kért, midön azt mondotta neki Revertera, hogy azonnal meg kell táviratoznia a választ.

Ezzel véget ért Revertera háromnegyedórás kihallgatása. A pápa után a szokásnak megfelelöen az államtitkárt kereste fel a követ. Rampolla izgatottnak látszott és szemére hányta

Reverterának, hogy nem közölte vele előzetesen Ferenc József levelének tartalmát. Ezt bizalmatlanságnak tekintette. „Ön a pápához fordult — mondotta a követnek —, nekem tehát nincs mit mondanom többet. Majd meglátjuk, mit parancsol ő.“[67]

Ferenc József levele s Revertera kihallgatása, mint láthattuk, nem érte el azt a hatást, amit reméltek tőle. Annyi eredménye azonban mégis volt, hogy Agliardi két nappal később, június 10-én, Róma utasítására háromheti üdülésre Karlsbadba utazott.[68] Goluchowski nem volt elégedetlen a helyzet fejlődésével, mert a Szentszékkel való további barátságos viszony érdekében nem akarta erőszakolni Agliardi feltünő és gyors visszahívását s remélte, hogy az alatt a pár hét alatt, míg Agliardi Karlsbadban üdül, békülékenységre tudják hangolni Rómát. Megelégedett volna Goluchowski azzal, ha Agliardi sorsa a nyár folyamán eldől, semmi szín alatt nem akart azonban beleegyezni, hogy az őszig vagy a télig elhúzódjék.[69]

Revertera bizakodó volt. Agliardi visszahívását bevégzett ténynek tekintette s biztosan remélte, hogy már a legközelebbi, ősszel tartandó consistoriumon bíborossá kreálja a pápa Agliardit. Közvetlenül pápai kihallgatása után írt jelentéseiben már az új nuncius személyének kiválasztásával s Agliardi kitüntetésének kérdésével foglalkozott.[70] Hasznosnak tartotta azonban mégis, ha más valaki is emlékezteti a pápát Agliardi mielőbbi visszahívásának szükségességére. Galimbertire nem gondolhatott most, mert úgy értesült, hogy a pápa elhidegült vele szemben. A bécsi Neue Freie Presse azt írta ugyanis, Galimberti úgy nyilatkozott, nem tudja, hogy Agliardi elvesztette-e a fejét, vagy pedig sohasem volt helyén az esze. Galim-

[67] Rampolla ez a szemrehányása nagyon bántotta Reverterát s legközelebbi látogatása alkalmával meg is mondotta Rampollának, hogy jelentést tett róla s levonja a következményeket, ha helytelenítik eljárását. Goluchowski megnyugtatta Reverterát, hogy sem ő, sem Ferenc József nem kifogásolják a levél átnyujtásának a módját, mert az az álláspontjuk, hogy egy ilyen kevéssé fontos feladat végrehajtásának a mikéntjét a követek ítéletére kell bízni. (Lásd Revertera június 9-én kelt 24. C. sz. és 13-án kelt 25. C. sz. jelentéseit, valamint Goluchowski június 17-én kelt 111. sz. utasítását. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.)

[68] Lásd u. o. Goluchowski június 9-i 28. sz. táviratát és Revertera június 12-én kelt magánlevelét.

[69] Lásd u. o. Goluchowski június 17-én kelt 106. sz. utasítását.

[70] Lásd u. o. Revertera június 9-i 24. D. sz. jelentését és hivatalos levelét. Megfontolandónak tartotta Revertera, ne éreztessék-e elégedetlenségüket Agliardival azáltal, hogy nem a Szent István-rend, hanem csak a Lipót-rend nagykeresztjével tüntetik ki.

berti ujságírói kapcsolatai közismertek voltak, Agliardi panaszkodott ellene Rómában s Rampolla támogatta a pápa előtt panaszát. Ezenfelül az olasz képviselőházi választásokkal kapcsolatban is olyan irányt pártfogolt Galimberti, amelyet XIII. Leó végül is határozottan elítélt. Az hírlett, hogy Rampolla rávette a pápát, ne kérje ki többé Galimberti tanácsát. Ily körülmények között Galimberti segítségére nem számíthatott Revertera s ezért egy másik, az osztrák-magyar monarchiával szintén szimpatizáló bíboros, Ledóchowski támogatását kérte most. Ledóchowski készségesen vállalkozott rá, hogy sejtesse a pápával, Revertera nyári szabadsága kényszerü meghosszabbítására számít, ha nem hívják közben vissza Agliardit. Revertera azt remélte, hogy ez nagyon érzékenyen fogja érinteni a pápát s el fogja hárítani visszatérésének akadályát, mert XIII. Leó nemcsak azt nem látta szívesen, ha a bíborosok Rómából elutaznak, hanem fájlalta a követek hosszabb távollétét is.[71]

Ledóchowski az első kínálkozó alkalommal szóba hozta a pápa előtt a kérdést.[72] XIII. Leó nem szerette, ha a bíborosok hatáskörükbe nem tartozó dolgokba avatkoznak, láthatólag meg is lepődött Ledóchowski szavain, de azért mégis figyelmesen meghallgatta őt. Ledóchowski kifejtette a pápa előtt, mennyire fontos, hogy az osztrák-magyar monarchiával ne kerüljön feszült viszonyba a Vatikán és hogy egy oly nuncius legyen Bécsben, aki Ferenc József teljes bizalmát élvezi. Az összes nagyhatalmak között, mondotta Ledóchowski, a monarchiában van viszonylagosan a legnagyobb szabadsága az Egyháznak, hol egy őszintén katolikus uralkodó védelmét élvezi. Ferenc József katolikus érzelmeinek legújabb bizonyítéka a rutén kollégium részére juttatott adomány s helytelen lenne, ha a pápa nem lenne előzékeny vele. A pápa elismerte, hogy sok tekintetben hálára van kötelezve Ferenc Józseffel szemben s nagyon dícsérte őt. Levelére adandó válaszában, mondotta XIII. Leó, ki is akarja fejezni rendkívüli nagyrabecsülését. Ledóchowski Agliardi személyével kapcsolatos aggodalmait azonban nem tartotta megokoltnak a pápa. Ugyanúgy nyilatkozott róla, mint legutóbb Reverterának és ismételten kijelentette, hogy csakis bíborosi kinevezése esetén hívhatja vissza, erre azonban várnia kell még Agliardinak, mert sok a jelölt. Ledóchowski figyelmeztette most a pápát, gondolja

[71] Lásd a fentiekre Revertera június 9-i 24. B. sz. jelentését. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

[72] Lásd u. o. Revertera június 25-én kelt 26. B. sz. jelentését.

meg, milyen következményei lesznek, ha elhidegül vagy megszakad a diplomáciai kapcsolat a monarchiával.

Van valami alapja, hogy ezt lehetségesnek tartja? — kérdezte a pápa megdöbbenve.

Oknak elég lenne erre a Reverterának adott válasz, felelte Ledóchowski. Általános diplomáciai szokás, hogyha egy követ nem tudja kormánya tárgyilag megokolt kívánságát érvényre juttatni, a kormány gyakran azzal fejezi ki elégedetlenségét, hogy felszólítja a követet, hagyja el állomáshelyét. Igy lehetséges, hogy Revertera hosszú szabadságra megy s ezalatt Agliardi, mivel nem bíznak benne, aligha képviselheti sikeresen Bécsben a Szentszék érdekeit.

Határozott választ nem kapott Ledóchowski a pápától, a benyomása azonban mégis az volt, hogy belátta a pápa a bécsi nunciatúrán eszközlendő mielőbbi változás szükségességét. Hogy megkönnyítse neki a dolgot, tanácsolta még Ledóchowski, hogy ne egyszerre, hanem csak successive nevezze ki az új bíborosokat, de föltétlenül a legközelebbi első consistoriumon kreálja bíborossá Agliardit.

Ledóchowski tanácsainak nem volt nagy a hatása. Az ügyeket Rampolla intézte s Revertera hiába reménykedett, hogy a pápa válasza Ferenc József levelére kielégítő lesz s meg sem fogja említeni Agliardi nevét. Éppen az ellenkezője történt. Terjedelmes levelének[73] négyötödrészében az Agliardival kapcsolatos dolgokkal foglalkozott a pápa. Megköszönte a király adományát, kifejezte örömét, hogy teljesítheti kívánságát s a két ausztriai érseket, ha nem is egyszerre, de két egymás után következő, még az év folyamán s a következő évben tartandó consistoriumon bíborossá kreálhatja s áttért mindjárt az Agliardi-ügyre.

Felséged ismeri a személye iránti mély tiszteletemet, írta XIII. Leó, tudja, hogy különösen igyekszem kedvében járni s meg fogja ezért engedni, hogy teljes szabadsággal és nyiltsággal írjam meg véleményemet. Annál nagyobb bizalommal teszem ezt, mert meg vagyok győződve Felségednek az Egyház és személyem iránti fiúi ragaszkodásáról. Nem titkolhatom el ezért meglepetésemet és izgalmamat, amelyet Revertera okozott Agliardi visszahívását kívánva. Agliardiban teljesen bízom, becsülöm öt s tudom, hogy mennyire tiszteli a nuncius Felségedet és az uralkodói családot. Ismételten dícsérték öt a császári udvar kiváló személyiségei s dícsérte öt mindig a leg-

[73] Mellékletként közöljük.

utóbbi hetekig maga Revertera is. Most felhozzák ellene az úgynevezett keresztény-szociálistákkal szemben való állásfoglalását, akiknek magatartása, mint mondják, nem felel meg a jelenlegi kormány politikájának. Felséged tudja, hogy foglalkoztam ezzel a kérdéssel. Pártatlanul megvizsgáltam az ügyet, kikértem kompetens férfiak véleményét, megkérdeztem azokat a bíborosokat, akik korábban bécsi nunciusok voltak és a vizsgálat semmi olyat sem mutatott ki, ami egyházi szempontból a nuncius eljárása ellen szólhatna. Agliardi nem mulasztotta el, hogy e párt hibáira ne figyelmeztessen bennünket. A Szentszék természetesen más, inkább erkölcsi és egyházi s nem politikai szempontból ítéli meg a politikai pártokat, mint az illető kormányok. Ebből a szempontból eröteljesen el kell ítélnünk a párt demagógikus tendenciáit. Ezt már megtettük és meg fogjuk tenni újból s figyelmeztetni fogjuk a hivöket alattvalói kötelességeikre. Másrészt azonban örülnie kell a Szentszéknek a mostani erkölcsi sülyedés idején a keresztény szellem minden ébredésének és megnyilvánulásának, mérsékelnie kell azonban az esetleges túlzásokat. Nem hisszük, hogy e miatt aggodalmaskodnia kellene a politikai tekintélynek, inkább segítségére lesz neki ez a szellem a szociális rend ellenségeivel szemben. Úgy látjuk ezért, hogy Agliardi magatartása ebben az ügyben helyes volt s csakis a Szentszék szempontjai irányították öt.

Mivel mások magyarországi utazása miatt támadják a nunciust, folytatta a pápa, megengedi Felséged, hogy erre vonatkozólag is tegyünk egy-két megjegyzést. Meg kívánjuk említeni, hogy nem a mi tanácsunkra utazott oda s nem azzal a szándékkal ment, hogy nehézségeket okozzon a kormánynak, hanem azért, mert a bíboros-prímás ismételten meghívta. Megtehette volna, hogy nem utazik, de biztatták a magyar miniszterek is. Utazásáról értesítette gróf Kálnokyt s nem sejthette, hogy hibáztatni fogják miatta. Rövid magyarországi tartózkodását csak az udvariasság szabályai irányították és nem vett részt politikai demonstrációkban. Úgy beszélt, amint a mi képviselönknek katolikus hivök körében beszélnie kell. Udvarias volt a vendéglátó ország kormánya iránt, elment külön Budapestre is, hogy üdvözölje a minisztereket; szívélyesen fogadták s így azt hihette, hogy semmi kifogásuk sincs vele szemben. Rossz néven vették talán az Egyház ellenségei, hogy oly nagy lelkesedéssel fogadták mindenfelé, de ezért sem hibáztatható, hacsak nem akarnak hibát látni abban, hogy a katolikusok vallásuk fejének képviselöjét ünneplik. Ez másvallású

országokban is megtörténik s a kormányok nem kifogásolják. Helyesen megítélve végeredményben az erkölcsi erő hasznára vannak az ilyen tüntetések s így a trónt és a tekintélyt is védelmezik.

Ha a nuncius magyarországi magatartása, amint nem hisszük, megütközést keltett volna s ezt tudomásunkra hozzák, akkor az eziránti panaszt rögtön megvizsgálták volna. Ezt Reverterának is megmondották. Már ezért is gondolhatja Felséged, mennyire fájt, amikor a korona minisztere egészen váratlanul, a diplomáciai szokások ellenére s ránk való tekintet nélkül parlamenti ülésen megbírálta nunciusunk magatartását és nyilvánosan megsértette őt. Lehetetlenség volt, Felség, hogy el ne keserítse lelkünket ez a nyilvános gyalázás, amely a nunciuson keresztül a Szentszéket és Bennünket ért. Ha ez más szuverén képviselőjével történt volna, akkor nagyon erőteljes tiltakozás és gyors elégtétel követte volna. Mi azonban a további szívélyes viszony érdekében helyesebbnek tartottuk, ha bizalmasan és barátságosan a követtel beszéljük meg a dolgot. Ezt oly mérsékelten tettük, hogy igazságosabb megítélést reméltünk. A Szentszéknek, világi uralmától megfosztva, különösen nagy szüksége van rá, hogy az iránta való tiszteletet és tekintélyét sértetlenül fenntartsuk.

Nemes és vallásos érzelmei által bátorítva, atyai bizalommal közöltük véleményünket Felségeddel s ez érzelmei újabb zálogául reméljük, hogy továbbra is jóakaratában őrzi meg képviselőnket.

A továbbiakban áldását adta még XIII. Leó Ferenc Józsefre és az uralkodóházra s befejezte levelét.

Gondolhatjuk, hogy e levél nem hathatott kellemesen Bécsben. Ferenc József tanácskozott a további teendőkről Goluchowskival s úgy döntött, hogy nem ír újból XIII. Leónak, Goluchowski pedig utasította Reverterát,[74] szabadságának megkezdése előtt vagy személyesen, vagy valamelyik bíboros útján közölje mintegy titokszegésként a pápával, hogy szabadságáról való visszatérése az Agliardi-ügy kielégítő megoldására vonatkozó előzetes ígérettől fog függni. Miként közölte ezt Revertera a pápával, személyesen-e a búcsúkihallgatás alkalmával vagy valamelyik bíboros útján, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy nem mint véglegesen elhatározott dolgot, hanem csak mint valószínűséget hozta a Szentszék tudomására. Rampolla különben XIII. Leó-

[74] Július 4-én kelt 126. sz. utasításával. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

nak Ledóchowskival folytatott beszélgetése után sejthette már Bécs e szándékát. Mikor Revertera jelezte neki, hogy legközelebb szabadságra megy, megkérdezte ugyanis őt, hogy rendes nyári szabadságról van-e szó? Revertera csak kis hallgatás után mondott igent s ezért Rampolla tovább kérdezte a követet, hogy visszatér-e szokása szerint októberben? Revertera azt felelte erre, hogy ezt csak remélheti, de nem tud rá bizonyosan válaszolni, amíg személyesen nem beszélt Goluchowskival.[75]

Revertera szabadsága megkezdésekor, július közepén, Bécsbe utazott s személyesen számolt be a helyzetről Goluchowskinak. Ugyanezekben a napokban fogadta a külügyminiszter a Karlsbadból visszatért nunciust is.[76] Agliardi kérte Goluchowskit, engedje meg, hogy nem hivatalos minőségben, hanem tisztán személyes szempontból egészen nyiltan beszéljen vele. E bevezetés után említést tett a nuncius a Róma elfoglalásának huszonöt éves évfordulója alkalmával Olaszországban készülő tüntetésekről, melyek a pápát nagyon felizgatják és elkeserítik s nagyon kérte Goluchowskit, ne tegyen semmit, ami újabb fájdalmat okozhatna a pápának. Goluchowski válaszára, hogy nem érti, mire céloz, azt felelte Agliardi, hogy minden az ő személye elleni akció nagyon bántaná a pápát s nagy kora miatt aggasztó következményekkel járhatna. Tudom — folytatta Agliardi —, hogy Revertera Ferenc József levelének átadásakor visszahívásomat kívánta. Bánffy nyilatkozata és Kálnoky jegyzékének felolvasása annakidején mélyen megsértettek s vártam az elégtételt. Az uralkodó levelében azonban meg sem emlékezett rólam, pedig reméltem, hogy kifejezi benne valamikép a bizalmát irántam. Tudom, hogy az ellenem indított hadjárat a szabadkőművesek és a zsidók műve s Bécsből való távozásom ezért az ő diadaluk lenne. Ha egy nuncius elhagyja az állomáshelyét s a bíborosi kollégium tagjává lesz, nagyon kívánatos az illető kormány részére, érvelt Agliardi, hogy barátként távozzék s mint az ország jó ismerője elősegítse Rómában a jóviszony megőrzését. Ez okokból nem tudom összeegyeztetni jelenleg sem a Szentszék méltóságával, sem az osztrák-magyar monarchia érdekeivel Bécsből való visszahívásomat.

[75] Lásd u. o. Revertera július 10-i 27. B. sz. jelentését.

[76] Erről maga Goluchowski számol be egy feljegyzésével. Polit. Arch. Varia de Rome, 1895 július 17.

Goluchowski kijelentette Agliardinak, hogy ő is teljes nyiltsággal akar beszélni s figyelmeztetnie kell öt mindenekelőtt arra, hogy nem vállalhat semmiféle felelősséget sem a hivatalba lépése előtt történtekért. Megtagadva a magyar kormány kívánságát, nem tiltakozott Rómában s nem kívánta visszahívását. Sikerült megakadályoznia azt is, hogy a delegációkban tárgyalják a dolgot. Mindent megtett a kérdés elmérgesedése ellen s remélte, hogy Róma részéről is a legnagyobb előzékenységre számíthat. Revertera nem kívánta az Ön visszahívását, folytatta Goluchowski, hanem csak arra szorítkozott, hogy feltárja a pápa előtt a helyzetet s rámutasson, az Ön itteni helyzete, Monsignore, nem olyan, hogy elősegíthetné a jó és bensőséges diplomáciai viszonyt. Remélem, hogy a Szentatya, akinek atyai jóakaratában senki sem kételkedik, szintén be fogja látni, nem érdeke az Egyháznak, hogy egy olyan nuncius képviselje itt, akinek személye a parlamentben és a sajtóban kellemetlen megjegyzésekre adhat alkalmat s akinek nem sikerült a bécsi és a budapesti kormányhoz mindkét fél előnyére megfelelően alakítani kapcsolatait. A felvilágosítások által lehetővé akarták tenni a pápának, mondotta a külügyminiszter, hogy teljesen a saját iniciatívájából intézze el a visszahívás kérdését. Pillanatnyilag enyhült a helyzet s ezért, ha a legközelebbi hónapok folyamán történik a visszahívás, senki sem fogja gondolni, hogy Bécs nyomására történt. A búcsúztatás époly körülmények között folyna le, mint a korábbi nunciusoké. Ha azonban őszig semmi sem történik, félős, hogy nyilvánosan tárgyalják a kérdést s így az esetleges visszahívás lényegesen kellemetlenebb körülmények között történik meg.

Agliardi azt a panaszát, hogy Ferenc József nem fejezte ki a levelében iránta a bizalmát, nem tartotta Goluchowski jogosultnak, mert a levelet, mint mondta, szuverén írta szuverénnek s nem volt szerinte az uralkodónak semmi oka rá, hogy megemlékezzék a nunciusról is.

Ön azt kívánja, mondta Goluchowski tovább a nunciusnak, hogy az uralkodó ajándékozza meg újból a bizalmával, de ki mondotta Önnek, hogy már részese is volt ennek a bizalomnak? Az állást megillető tiszteletet és nagyrabecsülést sohasem tagadták meg, a bizalmat azonban nem lehet kívánni, azt meg kell nyerni.

Figyelmeztette végül még Goluchowski Agliardit, hogy saját jól felfogott érdeke lenne, ha a legközelebbi hetekben vagy hónapokban visszavonulna, majd így fejezte be szavait:

„Az Ön nyilt szavaira hasonlóan őszintén válaszoltam, miután azonban ily nyiltan és bizalmasan felfedtem a helyzetet, ki kell jelentenem, eleve elhárítok személyemet illetőleg minden felelősséget a keletkező kellemetlenségekért, ha nem számol a helyzettel s nem használja fel a mostani kedvező időpontot állásának minden tiszteletadással történő elhagyására".

Goluchowski szavai nem voltak barátságosnak nevezhetők. Agliardi a jelek szerint nem tett jelentést róluk Rómának, Bécsből azonban hamarosan újból elutazott és Gasteinben folytatta üdülését. Amint Bécs, ugyanúgy a Szentszék is szilárdan ragaszkodott továbbra is álláspontjához. A pápa hallani sem akart Agliardi visszahívásáról. Július utolsó és augusztus első hetében három olyan főpap volt nyári szabadsága előtt búcsúkihallgatáson nála, akikről tudta, hogy szoros kapcsolataik vannak a vatikáni osztrák-magyar nagykövetséggel: Galimberti, Ledóchowski és a Rota osztrák-magyar uditoreja, Montel, de egyikük sem tudta ráterelni a szót Agliardira. Galimberti két órán át volt a pápánál, a pápa azonban egyébről sem beszélt neki, mint csak a keleti egyházakról s amikor Galimberti végül is távozásakor engedélyt kért, hogy egy ausztriai barátját meglátogathassa, a pápa megtagadta a kérést azzal a megokolással, hogy bizonyos függőben lévő kérdések (certi affari pendenti) következtében nem látja most kívánatosnak az utazást.

Amíg a három főpap minden igyekezete ellenére sem tudta szóba hozni az Agliardi-ügyet a pápának, addig maga XIII. Leó terelte rá a szót Bülow porosz követ búcsúkihallgatásakor. Amikor Bülow megemlítette, hogy Gasteinbe megy üdülni, a pápa megjegyezte rá, hogy bizonyosan ott fogja még találni Agliardit, akinek személyében súlyos sérelmet szenvedett, amiért nemcsak elégtételt nem tudott kapni, hanem most még a nuncius visszahívását is kívánják. Ebbe azonban sohasem fog beleegyezni.[77]

A pápa szándéka az volt, hogy a legközelebbi, november végén tartandó consistoriumon bíborossá kreálja Agliardit s ezzel végét veti a viszálynak. Rampolla augusztus végén több követnek is megmondotta, hogy Agliardi a novemberi consistoriumon megkapja a bíbort s valószínűleg Ajutit, a müncheni nunciust nevezik ki utódjául. Maga Ajuti is nyil-

[77] Lásd a fentiekre gróf Brandis Ottó követségi tanácsos augusztus 9-én kelt 30. A. sz. jelentését. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

tan beszélt Bécsbe való közeli áthelyezéséről.[78] Egyszerre megváltozott a helyzet október végén, amikor nyilvánvaló lett, hogy Bécs beváltja fenyegetését s nem engedi vissza Rómába Reverterát, amíg az ügy el nem intéződik. Rampolla ekkor megkeményedett, ennek a nyomásnak nem akart engedni. Galimberti híradása szerint még lemondásával is fenyegetőzött, ha a pápa már a novemberi consistoriumon bíborossá nevezné ki Agliardit.[79] Akaratát keresztül is vitte. A pápa úgy döntött, hogy egyetlen egy nunciust sem kreál most bíborossá. Ennek az volt a célja, hogy Bécs esetleges felszólalását visszautasíthassák azzal, hogy nem tehettek a többi rangban idősebb nuncius hátrányára Agliardival kivételt.[80]

Július közepétől egészen november elejéig hivatalos tárgyalások nélkül telt el az idő. Csak november 4-én került újból szóba a kérdés, amikor a követség ügyvivője, Ambró Béla meglátogatta Rinaldini pápai alállamtitkárt.[81] Rinaldini mindjárt az Agliardi-ügyre terelte ekkor a beszédet és sajnálatát fejezte ki, hogy Bécs a jelek szerint a nuncius visszahívásától teszi függővé Revertera visszatérését. Ez presszió, mondotta Rinaldini, melynek a pápa természetesen nem engedhet. Ha annak idején nem a nyilvánosság előtt tárgyalták volna az ügyet s nem sértették volna meg a nunciust parlamenti ülésen, aligha lett volna akadálya Agliardi Bécsből való eltávolításának. Miután azonban így történt a dolog, nem hagyhatja a pápa cserben saját képviselőjét. Visszahívása azt jelentené, hogy a nyilvános megalázás után még a Szentszék is megalázná önmagát.

Ambró csodálkozott, hogy Rinaldini presszióról beszél, mert véleménye szerint ellentmondanak ennek a tények. Revertera még szabadsága előtt jelezte, mondotta Ambró, hogy valószínűleg nem térhet vissza addig, amíg a kérdés meg nem oldódik s Rampolla ezt annyira nem fogta fel presszió gyanánt, hogy még augusztus végén is Agliardi legközelebbi

[78] Lásd báró Braun Károly müncheni követ 1895 nov. 2-án kelt 27. B. jelzésű jelentését a Polit. Archivban.

[79] Lásd Ambró november 16-i 47. A. sz. jelentését: Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

[80] Érdekesen ír erről a Rómában megjelenő francianyelvű Italie október 27-éről keltezett vezércikke. Lásd u. o. Ambró okt. 31-i 41. B. sz. jelentését.

[81] Ambró november 4-i 42. sz. jelentésével számolt be e látogatásáról. U. o.

bíborosi kinevezéséről beszélt. De a kormány eddigi magatartása is ellentmond annak, folytatta az ügyvivő, hogy pressziót akartak gyakorolni. Mind az uralkodó, mind a kormány szigorúan különbséget tesznek a nuncius személye és a Szentszékkel való viszony között s nem akarják ezt e kérdés által megzavartatni. Ahhoz azonban, hogy ez sikerüljön, sürgősen meg kell oldani a személyes kérdést. Agliardi, mint bécsi nuncius, nem működhetik hasznosan az Egyház javára, mert sem az uralkodó, sem a kormány nem bíznak benne.

Rinaldini Ambró fejtegetésére azt válaszolta, hogy a személyi kérdés csak elméletben választható el a diplomáciai viszony kérdésétől, a gyakorlatban azonban nem, mert érintik egymást. Lehetetlennek hitte, hogy gyorsan megoldódjék az ügy, mert jóvátehetetlen hibák történtek szerinte mindjárt kezdetben. Meglepte bizonyos mértékben Rinaldinit, ahogy Ambró Agliardi helyzetét ecsetelte, mert a nuncius, mint mondotta, minden jelentésében hangsúlyozta, hogy Goluchowski szívélyesen fogadta s legutóbb is hivatkozott Pasetti külügyi osztályfőnökre, aki római utazása előtt meglátogatta őt s kifejezte a kívánságát, hogy a kormány és a Szentszék viszonya necsak szívélyes maradjon, hanem még szívélyesebbé váljék.

Ez a kívánság csak azt bizonyítja, szakította félbe Ambró Rinaldinit, hogy Bécsben a viszonyt szívélyesnek tekintik. Csak az a kár, hogy Agliardi a saját személyére vonatkoztatja a kormánynak a nunciusi méltóság iránti tiszteletét s Pasetti kívánságát. Kérdezte Ambró, jelentette-e Agliardi, hogy a vezető államférfiak őszintén feltárták neki a helyzetét s megmondották neki, hogy a személye iránti bizalmat senki sem hozza magával a hivatalba, azt meg kell szerezni s ez neki idáig nem sikerült. Megkérdezte az ügyvivő azt is, megírta-e Agliardi, amit Pasetti az ő személyes helyzetéről mondott neki.

Nem, — felelt határozottan Rinaldini.

Akkor engedje meg, Monsignore, megjegyezzem, hogy én jobban vagyok értesülve a dologról, válaszolta Ambró. Agliardinak olyan dolgokat mondtak már Bécsben, hogy hasonló helyzetben minden más diplomata visszahívását kívánta volna. És még most is ideje lenne neki rá, hogy hosszú szabadságra menve, tisztes körülmények között hagyja el Bécset.

Rinaldini hallgatott egy kicsit, majd így fejezte be a

beszélgetést: „Szomorú történet ez, de nem látom a kivezető utat".

Agliardi, mint Rinaldini szavaiból következtethetjük, nem festette jelentéseiben annyira tarthatatlannak a helyzetét, mint amilyen a valóságban volt. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy az osztrák kormány részéről bíztatást kapott: gróf Badeni, az új osztrák miniszterelnök felajánlotta neki a támogatását. Ezenfelül egészen október végéig biztosan remélhette novemberi bíborossá kinevezését s így Bécsből való közeli végleges távozását. Nem akarta ezért talán a rideg valóság jelentésével még jobban elmérgesíteni a helyzetet. Most azonban, amikor október végén, bíborosi kinevezésének elhalasztása következtében úgy látszott, hogy még bizonytalan ideig kell Bécsben maradnia, őszintén feltárta a jelek szerint Rómában a helyzetét s igyekezett kellemetlen helyzetéből megszabadulni. A Bécsben tartózkodó Montel közvetítésével érintkezésbe lépett Goluchowskival és Reverterával s maga tett javaslatot az ellentétek megoldására.[82] E tárgyalások eredményeként Goluchowski hajlandó volt Revertera Rómába való azonnali visszatérésébe beleegyezni, ha ígéretet kap a Szentszéktől, hogy legkésőbb a következő év májusában bíborossá kreálják, illetőleg visszahívják Agliardit. Agliardi jelentést tett Goluchowski ajánlatáról Rampollának, Rampolla azonban visszautasította a javaslatot, mert presszionak tekintette s még meg is rótta Agliardit, amiért a Szentszék külön utasítása, illetőleg engedélye nélkül tárgyalásokba bocsátkozott.

Valami eredménye mégis volt Agliardi jelentésének. Rampolla november 12-én megkérte Ambrót, tudassa Goluchowskival, hogy a mostani novemberit követő legközelebbi consistoriumon mind a négy elsőosztályú nunciust,[83] s így Agliardit is, bíborossá kreálja a pápa, feltéve, hogy megfelelő számú üresedés történik addig. Hozzáfűzte azonban Rampolla, hogy Agliardi csakis a másik három elsőosztályú nunciussal egyidejűleg kreálható bíborossá, mert rangban fiatalabb náluk. Kinevezéséig továbbá Bécsben kell maradnia, mert ellenkeznék a római kúria tradíciójával, ha egyidejű bíborosi kinevezés nélkül hívnák vissza. Nem kérheti

[82] Lásd erre vonatkozólag Montel 1895 nov. 25-én Reverterának írt magánlevelét. Polit. Arch. Liasse: Interna XXXI. b. 231—238.

[83] Az elsőosztályú nunciusok Agliardin kívül a következők voltak: Ferrata (Párizs), Cretoni (Madrid) és Jacobini (Portugália).

Agliardi sajátmaga sem a visszahívását. A Szentszék egyetlenegy nunciusnak sem engedné ezt meg. A nunciusoknak ki kell tartaniok a helyükön mindaddig, mondotta Rampolla, amíg a pápa bizalmát élvezik.

Ambró ezzel szemben ellenvetette, hogy a pápa bizalmának karöltve kell járnia a kormány bizalmával s nagyon kérte Rampollát, ne halassza az ellentétek elsimítását most már tovább, amikor az Agliardi bíborosi kinevezésére vonatkozó ígéret, ha az időpontot illetőleg bizonytalannak látszik is, a Szentszék hajlandóságát mutatja már a megegyezésre. Egy további lépés, esetleg Agliardi szabadságolása, mondotta Ambró, végét vethetné most már a kérdésnek.

Rampolla válasza erre az volt, hogy a Szentszéknek az osztrák-magyar monarchia iránti jóindulatában senki sem kételkedhetik. Bizonyítja a jóakaratot a két osztrák érsek mostani bíborossá kreálása, valamint az Agliardi bíborosi kinevezésére vonatkozó ígéret is. Ennél többet nem tehet a Szentszék.[84]

Goluchowskit nem elégítette ki Rampolla ígérete, mert kételkedett benne, hogy megürül-e a kellő számú bíborosi hely a legközelebbi consistoriumig, amelynek az időpontja is szintén bizonytalan volt még. Ezért úgy döntött, hogy Revertera maradjon továbbra is szabadságon, Ambrót pedig utasította, hogy a legközelebbi alkalommal a kérdés további tárgyalásától tartózkodjék s csak annyit mondjon Rampollának, hogy kijelentései a legkedvezőtlenebb hatással voltak Bécsre.[85]

A legközelebbi napokban visszaérkezett Rómába Montel, aki azonnal felkereste Rampollát s beszámolt neki bécsi tárgyalásairól.[86] Rampolla nem akart e tárgyalásokról tudomást venni s kijelentette, hogy az Agliardi személyes dolga volt s meg is dorgálta már őt, amiért a Szentszék felhatalmazása nélkül tárgyalásokba bocsátkozott. Megmondotta Rampolla Montelnek is, hogy a legközelebbi consistoriumon bíborossá kreálja a pápa Agliardit, Montel azonban hiába érvelt, hogy ez az ígéret nem oldja meg az ellentéteket s nem

[84] Lásd Ambró november 12-i 39. sz. táviratát és november 13-i 46. sz. jelentését: Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

[85] Goluchowski 241. sz. november 15-i utasítása: Polit. Arch. Liasse: Interna: XXXI. b. 215—218.

[86] Lásd erről Montel Reverterához intézett november 25-i levelét: u. o. 231—238. Montel november 18-án érkezett vissza Rómába s 19-én látogatta meg Rampollát.

tér vissza Revertera Rómába mindaddig, amíg meg nem ígérik, hogy Agliardi legkésőbb a következő év májusában elhagyja Bécset. Rampolla erre azt válaszolta, hogy nem fogadható el egy olyan kikötés, amely megszabná a pápának, hogy egy bizonyos időpontig meg kell tartania a consistoriumot Agliardi bíborossá kreálása érdekében. A consistoriumok ideje gyakran előre nem látható körülményektől, így például püspöki kinevezésektől függ. A jelen esetben, mondotta Rampolla, szükséges, hogy bizalommal legyen a kormány a pápa és ő iránta, mint államtitkár iránt.

Nem járt eredménnyel Montel pápai kihallgatása sem.[87] Montel a pápának is elbeszélte Goluchowskival folytatott tárgyalásait, a pápa azonban csak annak a kijelentésére szorítkozott, hogy biztosan kinevezi Agliardit a következő évben bíborossá s nem volt hajlandó Montel kérésére sem nyilatkozni a consistorium időpontjáról. Montel Agliardi magyarországi útjával kapcsolatos egy-két erősebb megjegyzésére annyit mondott XIII. Leó, hogy a korábbi nunciusok, így Vannutelli és Galimberti is hasonló látogatásokat tettek Magyarországon s a lakosság őket is a legnagyobb ünnepélyességgel fogadta. Montel erre annyit jegyzett meg, hogy abban az időben más volt a helyzet és más miniszterek is voltak Magyarországon. Ecsetelte Montel Agliardi helyzetét. Azzal a körülménnyel kapcsolatban, hogy elvesztette a nuncius Goluchowski bizalmát, a következőket mondotta a pápa: „Agliardinak, mint nunciusnak nem kell már sok ügyet elintéznie, egy-két megüresedett püspökség betöltésével kapcsolatban kell már csak az uralkodó praesentatiója után a javaslatba hozandó személyek alkalmasságáról értesüléseket szereznie". Mikor búcsúzáskor mégegyszer sürgette Montel a pápát, hogy gondoskodjék mielőbb a bécsi nunciatúra új betöltéséről, kissé ingerülten válaszolt XIII. Leó: „Nem akarom magam presszionáltatni, a nuncius méltóságát meg kell őrizni".

Sikertelen maradt Ambró újabb látogatása Rampollánál s pápai kihallgatása is, amikor mint új ügyvivőt első alkalommal fogadta őt XIII. Leó. Rampolla Ambró szavaira, hogy legutóbbi közlései Agliardi bíborosi kinevezését illető-

[87] Montel ugyancsak Reverterának számolt be pápai kihallgatásáról is. Legkésőbben december 1-én kelt levelének kelet nélküli német fordítása u. o. 225—230. Pápai kihallgatása november 30-án vagy 1—2 nappal korábban lehetett.

leg kedvezőtlenül hatottak Bécsben, csak annyit válaszolt, hogy ezt nagyon sajnálja, ismételnie kell azonban, hogy a Szentszék nem tehet már többet, mint amennyit tett.[88]

A pápa december 6-án fogadta Ambrót.[89] Nagyon szívélyesen üdvözölte őt, beszélt neki az örményekről, a konstantinápolyi állapotokról, a kopt-katolikus hierarchia kérdéséről írt leveléről, majd egyszerre elkomolyodott s ráterelte a szót az Agliardi-ügyre. Nagyon kívánta Revertera mielőbbi visszatérését, mert, mint mondotta, nagyon szívesen érintkezik vele s végét vetné a követ visszatérése az újságok pletykáinak is, melyek már a diplomáciai viszony megszakításáról szólnak, jóllehet ez épolyan szívélyes maradt, mint korábban. Érthetetlen is, mondotta a pápa, miért halogatja a kormány most már a követ visszaküldését, amikor ígérete van Agliardi legközelebbi bíborosi kinevezésére.

Ambró megjegyezte erre, hogy ismeri már a pápa Revertera visszatartásának az okát s ha kívánja a visszatérését, csak a Szentszéktől függ kívánságának teljesülése.

A pápa tagadólag rázta a fejét és így szólt:

Nem hívhatok vissza egy nunciust, aki semmiféle bűnt sem követett el, fel lehet talán neki róni kisebb megfontolatlanságokat, visszahívásához azonban más ok kellene. Egyetlen egy szuveréntől sem kívánnának hasonló dolgot. Visszahívjuk majd Agliardit, ha a Szentszék érdeke azt kívánni fogja. Az a politika, amely a kormánynak tett ígéretünk ellenére sem engedi meg a követ visszatérését, szőrszálhasogató, kicsinyes politika és nem nemes.[90]

Ambró igyekezett a kormányt menteni s kérte a pápát, legyen meggyőződve róla, hogy a kormány politikáját a Szentszékkel szemben az Egyház érdeke irányítja. Agliardi visszahívását is azért kérik, hogy ne szenvedjen az Egyház kárt, mert meggyőződtek róla, hogy nem működhetik a nuncius haszonnal Bécsben.

A pápa azt kérte most, rendelje el az uralkodó motu proprio Revertera visszatérését. Ambró hiába vetette ellen,

[88] Lásd Ambró november 30-án kelt levelét Goluchowskihoz. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

[89] Lásd erről Ambró dec. 10-i 51. A. sz. jelentését u. o. és dec. 7-én kelt magánlevelét Reverterához. (Polit. Arch. Varia de Rome 1895.)

[90] Érdemesnek tartjuk XIII. Leó ez elítélő nyilatkozatát eredetiben is közölni: „La politica di non far ritornare l'Ambasciatore malgrado la promessa che noi abbiamo fatto al Governo, mi pare una politica di puntiglio, una politica piccola, non nobile".

hogy mint alkotmányos uralkodó nem teheti Ferenc József ezt meg, a pápa félhangosan válaszolta mintegy magának: L'Imperatore può far tutto — A császár mindent megtehet.

Ambró XIII. Leónak a kormány Revertera visszatartásával folytatott politikájáról mondott elítélő szavait nem merte hivatalos jelentésében megírni, mert félt, hogy elmérgesíti vele a helyzetet. Reverterával azonban titoktartás mellett bizalmasan közölte s rábízta, hogy szükség szerint felhasználja. Revertera nem titkolta el a pápa elítélő nyilatkozatát s átadta Ambró levelének másolatát Goluchowskinak. Világosan láthatták a pápa nyilatkozatából Bécsben, hogy Róma részéről a tett ígéretnél többet már nem várhatnak, sőt Revertera visszaküldésének halogatása csak késleltetheti Agliardi bíborosi kinevezését. Beláthatták, hogy hibáztak már Revertera eddigi visszatartásával is, mert ha még októberben visszaküldték volna Rómába, akkor kétség nélkül már novemberben bíborossá kreálta volna a pápa Agliardit. Pár napi halogatás után Goluchowski jelentést tett az uralkodónak a helyzetről s Ferenc József most Revertera Rómába való visszatérése mellett döntött. December 20-án táviratilag utasította Goluchowski Ambrót,[91] értesítse Rampollát, hogy a kormány tudomásul veszi a Szentszék Agliardi bíborosi kinevezésére vonatkozó ígéretét s remélik, hogy a bíborosi kollégiumban legutóbb bekövetkezett több üresedés következtében a közeljövőben meg is történik már a kinevezés. A kormány is igyekszik előzékenységének tanujelét adni, táviratozta Goluchowski, s utasították már Reverterát, hogy a legközelebbi időben térjen vissza Rómába.

Rampolla Agliardi útján valószínűleg tudott már Bécs döntéséről, amikor Ambró másnap megjelent nála s a jelek szerint előre készen volt válaszával. Ambró látogatása alig tartott két percnél tovább s az ügyvivő a legkellemetlenebbnek minősítette Rampollánál tett látogatásai sorában. Rosszkedvűen, jéghidegen fogadta őt Rampolla s szemét a földre szegezve hallgatta meg szavait. Még nem is tudta Ambró befejezni szavait, Rampolla máris félbeszakította őt s nagy sietséggel megköszönve a közlést, kérte Ambrót, biztosítsa a kormányt, hogy a legközelebbi consistoriumon a többi elsőosztályú nunciussal együtt Agliardit is bíborossá kreálja a pápa, csak a consistorium időpontja nincs még eldöntve. Ha nem is lenne meg már júniusban, a következő év folyamán

[91] 42. sz. táviratával. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

föltétlenül megtartják. Ezzel vége is volt Ambró látogatásának, mert Rampolla mentegetve magát, hogy a pápa vár reá, felállt s elbúcsúzott Ambrótól.[92]

Amíg Rampolla éreztetni akarta mégegyszer az üggyel kapcsolatban a Szentszék méltóságát s egyáltalában nem bíztatta Ambrót a consistorium közeli megtartásával, addig a pápa nem titkolta el az őszinte örömét, hogy az uralkodó Revertera visszatérése mellett döntött. Ezt az intézkedést annál jobban kell becsülnöm, — mondotta XIII. Leó pár nappal később Montelnek —, mert gyöngéd figyelmességet látok benne az ügyvivőnek kifejezett kívánságommal szemben.[93]

Revertera az év utolsó napján érkezett vissza Rómába. Mindjárt újév napján felkereste Rampollát. A bíboros-államtitkár rendkívül előzékenyen fogadta és biztosította őt, hogy mindent meg fog tenni a kormány kívánságának a teljesítése érdekében s reméli, hogy a consistoriumot a közeli jövőben megtarthatják. Hangoztatta Rampolla, Agliardira célozva, hogy a Szentszék és a monarchia nagy és fontos közös érdekei mögött a személyes tekinteteknek háttérbe kell szorulniok s el kell kerülni a korábbi nézeteltérések emlegetését. Nagy megbotránkozással szólt Rampolla különböző hírlapírókról, melyek azzal gyanúsították, hogy ő idézte fel a viszályt s általában az osztrák-magyar monarchia ellenségeként tüntették fel. Tudom, mondotta Rampolla, hogy honnét erednek ezek a gyanúsítások, s nagyon sajnálnám, ha hitelt adnának nekik Bécsben. Megkérte az államtitkár Reverterát, hogy cáfolja meg ezeket a híreket, mert sohasem volt az osztrák-magyar monarchia ellensége s nem akarja, hogy jószándékait félreismerjék.[94]

Rampollának e szavaival bizonyára az volt a célja, hogy

[92] Lásd u. o. Ambró december 21-i 45. sz. táviratát és december 23-i 55. A. sz. jelentését.

[93] Lásd Ambró december 28-i 56. A. sz. jelentését. Montel 24-én volt a pápánál.

[94] Lásd Revertera 1896 január 4-i 1. B. sz. jelentését a Polit. Archivban, Rome S. S. 1896. Revertera bizalmasan úgy értesült, hogy Rampolla az ellene szőtt intrikák középpontjában a monarchia vatikáni követségét látta, mert úgy tudta, hogy az Italie és a Corriera delle Sera ellene írt cikkei egy Cari nevű ujságírótól származnak, aki gyakran fordult meg értesülése szerint a követség házában, a Palazzo di Veneziában. Carira Revertera előtt is nyiltan hivatkozott Rampolla, Revertera azonban, mint jelentésében írta, nyugodt lelkiismerettel válaszolhatta Rampollának, hogy Carit sohasem látta s nevét is alig ismeri.

személyével szemben minden bizalmatlanságot kiküszöböljön, mert jól tudhatta, hogy Bécsben az ő meg nem alkuvó magatartásának tulajdonították az Agliardi-ügy következtében keletkezett válságot. Rampolla tényleg erélyesen képviselte az üggyel kapcsolatban, mint láthattuk, a Szentszék méltóságát, de ez neki, mint államtitkárnak kötelessége volt s csakis az egyházellenes sajtótól befolyásolt közvélemény tulajdoníthatta az osztrák-magyar monarchiával szemben való állítólagos ellenséges érzületének. A liberális világ nagyon érzékeny volt a keresztény szellem politikai ébredésével szemben s a maga részére követelte az Egyház támogatását is. Goluchowski Rampolla ellenséges érzületét látta abban is, hogy a pápa áldását küldte Rampolla útján az új osztrák keresztény napilapnak, a Reichspostnak.[95] A Reichspost kereszténysége mellett a keresztényszociálisták pártlapja s mint ilyen, ellenzéki és antiszemita irányú volt. Ez elég ok volt Goluchowskinak arra, hogy kételkedjék Rampollának a monarchia kormánya iránti jóindulatában.

A pápa január 3-án fogadta Reverterát.[96] Leplezetlen örömmel és szívélyességgel üdvözölte s kijelentette, hogy minden ellentétet el akar oszlatni, ami az Agliardi-ügyből keletkezett. Revertera Ferenc József parancsa értelmében hangsúlyozta, hogy Agliardi hiába igyekeznék már visszanyerni az elvesztett bizalmat s bízik benne az uralkodó, hogy a pápa siettetni fogja Bécsből való távozását. XIII. Leó elismerte, hogy Agliardi helyzete, akár hibázott, akár nem, lehetetlenné lett s el is határozta ezért, mondotta a pápa, hogy lehetővé teszi neki a bíborosi kalap adományozásával Bécs elhagyását. A consistorium időpontjáról nem nyilatkozott XIII. Leó, de megkérdezte, mikorra hívják meg a milleniumi ünnepségekkel kapcsolatban Budapestre a diplomáciai kart, mert, mint mondotta, természetesen gondoskodniok kell róla, hogy abban az időben ne tartózkodjék már Agliardi Bécsben. Revertera májusra jelezte a meghívást. A pápa erre kissé elgondolkozott, majd azt mondotta, hogyha nem neveznének ki addig új nuncĭust, akkor majd külön legátust bíz meg a képviseletével, esetleg a magyar bíborosok egyikét.[97]

[95] Lásd u. o. Goluchowski 1896 január 7-én küldött 338. sz. utasítását.

[96] Revertera 1896 január 4-én kelt 1. A. sz. jelentésével számolt be a pápai kihallgatásról. U. o.

[97] A pápának az volt a szándéka, hogy Schlauch nagyváradi bíboros-püspököt nevezi ki legátussá. Rampolla is Schlauch megbizatását támogatta, Bécs azonban Vaszary hercegprímás kinevezését pártfogolta. A pápa végül

A pápa eredeti szándéka az volt, hogy még a milleniumi ünnepségek előtt, áprilisban megtartja a consistoriumot. E szándékát azonban nem tudta megvalósítani, mert nem tudtak idejében megegyezni a francia kormánnyal az új francia püspökök személyét illetőleg.[98] A consistorium így június végéig halasztódott. Róma azonban gondoskodott róla, hogy ne Bécsben várja meg Agliardi a kinevezését. Még a milleniumi ünnepségek megkezdése előtt, április folyamán, Rómába rendelték s Moszkvába küldték II. Miklós cár május 26-iki koronázására képviselőül.[99] A milleniumi ünnepségekre a többi diplomáciai képviselővel együtt Agliardit is meghívta a kormány, de e meghívás csak udvariassági tény maradt, mert Agliardi előzetes megegyezés alapján[100] Róma utasítására kimentette magát[101] s Locatelli, a nunciatúra első tisztviselője jelent meg, mint ügyvivő az ünnepségeken.[102]

Agliardi áprilisi Rómába rendelése után már csak két alkalommal tartózkodott rövid ideig Bécsben. Először május második felében Moszkvába utaztában, amikor meglátogatta Goluchowskit s kihallgatáson jelent meg Ferenc Józsefnél, akinek kézirat kíséretében átadta a pápa milleniumi enciklikáját.[103] Ezután már csak végleges távozása előtt fordult meg Agliardi újból Bécsben. Június 22-iki bíborossá kreálása után külön futár vitte Bécsbe a birétumát, amelyet Locatelli adott át, mint ablegatus az uralkodónak.[104] A birétum-feltétel szer-

is úgy döntött, hogy nem küld külön legátust, külön enciklikát írt azonban a milleniumra s megbízta Vaszaryt, hogy adja át az ünnepségek alkalmával szerencsekívánatait a királynak. Ferenc József május 4-én a diplomáciai kar előtt külön fogadta e célból Vaszaryt. (Lásd ezekre vonatkozólag Revertera január 4-i idézett két jelentésén kívül január 15-i 4. A., február 18-i 9. A. és április 28-i 18. sz. jelentéseit, valamint január 16-i 2., február 18-i 8., február 27-i 9., április 27, 28, 29. és 30-i 14—17. sz. táviratait, továbbá Goluchowski január 18-i 1., február 28-i 8., április 26-i 10., április 28-i 11. és 12. sz., valamint május 7-én szám nélkül küldött táviratait. Valamennyi a Polit. Archivban, Rome S. S. 1896.)

[98] Lásd u. o. Revertera 1896 február 18-i 9. A. sz. jelentését.

[99] Agliardi moszkvai megbizatásáról lásd u. o. Revertera február 2-i 4. sz. táviratát, Goluchowski február 7-i 5. sz. távirati válaszát, Revertera február 8-i 7. E. sz. jelentését, február 27-i 9. sz. táviratát, április 4-i 15. B. sz. jelentését és április 24-i 13. sz. táviratát.

[100] Lásd Revertera február 27-i 9. sz. és Goluchowski február 28-i táviratát. U. o.

[101] Lásd Revertera március 6-i 11. és március 28-i 12. sz. táviratait. U. o.

[102] Lásd Revertera április 24-i 13. sz. táviratát. U. o.

[103] Lásd u. o. Revertera május 16-i 20. C. és F. sz. jelentéseit. XIII. Leó Insignes Deo aeterno kezdetű enciklikája 1896 május 1-én kelt.

[104] Lásd Revertera június 11-i 21. sz. táviratát és 24. sz. jelentését. U. o.

tartását, az államfőt megillető kiváltság alapján, június 27-én tartotta meg Ferenc József. Ezzel eo ipso megszűnt Agliardi nuncius lenni, a nélkül, hogy külön vissza kellett volna hívni. Revertera nem tudta, hogy a bíborossá kinevezett nunciusok nem nyújtanak át visszahívó-levelet s Bécsben várták ezért ezt június közepén egy ideig.[105] Féltek tőle, hogy mint bíborost is Bécsben hagyják őt. Rampolla azonban megnyugtatta Reverterát, hogy a bíborosi kinevezés tudtuladása éppen annyit jelent, mint a visszahívás s ha Agliardit pronunciusként[106] Bécsben akarnák hagyni, azt külön kellene jelenteni, ez azonban nem fog megtörténni.[107] Erre Rómában egyáltalában nem is gondoltak, mert igyekeztek most már a nunciatúra és a monarchia kormányai között a jóviszonyt minél előbb helyreállítani. Az új nunciust, Taliani Emilt, június 22-iki praeconisatiója után már másnap kinevezte a pápa.

Búcsúkihallgatáson június 30-án fogadta Ferenc József Agliardit. Ez alkalommal kitüntette őt az uralkodó a nagyköveteknek adományozható legnagyobb rendjellel, a Szent István-rend nagykeresztjével. Ezzel a tisztelet minden külső jelével távozhatott Agliardi Bécsből s véget ért a több mint egy évig húzódó és kellő ok nélkül, meggondolatlanságból felidézett viszály. A politikailag öntudatosodó katolikusok hálásan emlékeztek Agliardira vissza, Lueger, a bécsi kereszténységszociálisták vezére Bécs megváltójának nevezte őt.

Rómában egyike lett Agliardi a legnépszerűbb bíborosoknak. Magyarországi meghurcoltatása azonban később is bizonyos keserűséggel töltötte el. Multa passus sum propter Hungaros, — mondotta 1900-ban az őt meglátogató zirci apátnak.[108] 1903-ban mint az Egyház vicecancellariusa a Cancellaria apostolica élére került. Élvezhette 1915 március 19-én bekövetkezett elhúnytáig XIII. León kívül X. Pius és XV. Benedek legteljesebb bizalmát is.

[105] Lásd u. o. Revertera június 11-i 24. sz. jelentését, június 12-i 22. sz. táviratát, Goluchowski június 18-i Budapestről szám nélkül küldött táviratát, valamint Revertera június 19-i 24. sz. táviratát és 26. sz. jelentését.

[106] Pronunciusnak nevezik az olyan nunciust, aki működése közben bíbornok lett.

[107] Lásd Revertera június 19-i 26. sz. jelentését. U. o.

[108] Lásd Mihályfi Ákos: Zichy Nándor grófról c. cikkét a Toma István által szerkesztett Élet és irodalom (Budapest 1914) c. kötetben a 152. lapon.

MELLÉKLET.

XIII. Leó 1895. június 18-án kelt levele Ferenc Józsefhez.

Eredetije a bécsi Állami Levéltárban, Külügyminisztériumi irattár. Politisches Archiv. Varia de Rome. 1895.

Az első lapon Ferenc József kézírása: «bitte mit mir zu besprechen. F. J.»

Maestà.

Accettissima Ci fu la ossequiosa lettera di V. M. Apostolica, presentataci dal Suo Ambasciatore, in un colla generosa offerta di lire italiane cento mila pel riattamento del Collegio Ruteno in questa città. L'una cosa e l'altra mentre Ci porge novello argomento delle benevole disposizioni di V. M. nel secondare i Nostri intenti, C'invita altresì a significargliene i sensi dell'animo Nostro più che mai grato e riconoscente. E innanzi tutto Ci piace accertarla a Sua consolazione, che tale munificenza apporterà ubertosi e felici frutti nell'educazione del giovane Clero Ruteno; la cui influenza benefica si spanderà moralmente e civilmente ancora per tutto il Suo regno della Galizia. — Quanto a Noi, per dimostrarle ogni più cordiale corrispondenza, siamo lieti di raffermare alla M. V. il divisamento che abbiamo, giusta i Suoi desiderii, di elevare alla dignità cardinalizia i due degni Prelati, Monsignor Haller, Arcivescovo di Salisburgo, e Monsignor Sembratowicz, Arcivescovo greco-unito di Leopoli: quantunque per motivi indipendenti dal Nostro buon volere, prevediamo di non poterlo forse eseguire che in due distinti Concistori, che Ci sembra di poter tenere l'uno in questo e l'altro nel prossimo anno.

Begnissimo poi della esimia prudenza e dell'avita fede di V. M. si è il proposito che Ci ha espresso, di voler mantenere integri e saldi con la Santa Sede i rapporti amichevoli del Suo Impero, malgrado i deplorevoli incidenti di questi ultimi mesi: e anche Noi in verità nulla più ardentemente desideriamo di questo. Ma qui V. M., che conosce a prova l'alta considerazione in che Noi sempre L'avemmo e la Nostra singolar propensione di compiacerla, Ci consenta di aprirLe l'animo con tutta libertà e schiettezza. Noi lo facciamo con tanto maggior fiducia, quanto più intimamente Ci sono noti i sentimenti di devozione filiale, onde la M. V. è stretta

alla Madre Chiesa e alla Nostra stessa persona; come luminosamente ha pur testè comprovato. — Non possiamo dunque occultarLe la sorpresa e il turbamento che Ci ha cagionato il discorso tenutoCi dal Suo Ambasciatore in ordine al Nostro Nunzio, Monsignor Agliardi, del quale si vorrebbe sollecitare il richiamo. Questi infatti, mentre gode la Nostra intera stima e fiducia, è pieno eziandio di riverente affetto verso l'augusta persona della M. V. e la Imperiale Famiglia. Ne udimmo più volte Noi medesimi i più ampli elogi da personaggi cospicui di cotesta Corte: e lo stesso Conte Revertera, sino a qualche mese fa, rendeva testimonianza alle egregie qualità di lui e al pregio in che era costì tenuto. Ora si adduce a suo disfavore l'attitudine da lui presa verso i così detti cristiano-sociali, che vengono rappresentati non del tutto conformi alla politica del presente Ministero. — È noto senza dubbio a V. M. che Noi anche recentemente Ci siamo occupati di siffata questione. L'abbiamo esaminata con ogni sollecitudine, e con quella serenità di vedute e imparzialità di giudizî che in singolar modo si addicono al ministero Nostro: Ci è piaciuto inoltre ricercar l'avviso di uomini competenti, e chiamare a parte dei Nostri consigli quei Cardinali, che essendo stati Nunzii presso V. M., si ebbero l'onore di meritarne l'estimazione e la fiducia. Però da un tale esame, quanto più si potè accurato e cauto, nulla risultò che potesse comechesia fornire argomento di censura alla condotta del Nostro Rappresentante: il quale dal canto suo non aveva omesso di denunziare a Noi i difetti del menzionato partito meritevoli di correzione. — Per altro non dee recar meraviglia se i giudizî della Santa Sede intorno ai partiti politici delle diverse nazioni non riescano sempre conformi a quelli dei rispettivi Governi. Imperocchè è dovere della Santa Sede di considerarli dal lato del diritto, della moralità, degl'interessi religiosi, senz'entrare nelle speciali mire dei Governi e nelle pure ragioni politiche. Mossi Noi da tale ordine elevato di considerazioni, non possiamo in verità non riprovare risolutamente, ovunque esse si manifestino, le tendenze demagogiche e sovversive contro le Autorità e la sicurezza degli Stati. Quindi è che già Noi più volte abbiamo levata la voce, e la leveremo ancora, per sostenere e ravvalorare in mezzo ai popoli cristiani il principio d'autorità, rammentando ad essi i doveri sacri di fedel sudditanza che la coscienza ne impone. Contuttociò è manifesto come la Santa Sede sia egualmente tenuta ad apprezzare e rispettare ogni salutare risveglio che

si venga eccitando nei popoli stessi verso le idee religiose, massime in tempi di moralità sì scaduta: che anzi debba essa favorire ogni unione di animi e di forze che valga a migliorare l'indirizzo della società e a caldeggiare la pubblica professione della vita cristiana; moderando bensì e infrenando qual si sia intemperanza di modi. Se non che da questo non crediamo che le Autorità politiche possano trar motivo di preoccupazione, ma piuttosto abbiano a ripromettersi un ben efficace concorso di nuove forze a difesa della società, per l'una parte travagliata dalla prevalenza di elementi avversi alla Chiesa, e minacciata per l'altra dai nemici delle istituzioni e d'ogni ordine sociale. — Appare pertanto che la condotta tenuta dal Nostro Nunzio in tale emergenza, sia stata retta, e non da altro guidata che dalle vedute di questa Sede Apostolica.

Che se altri volesse dar biasimo al medesimo Nunzio pel suo viaggio in Ungheria, V. M. Ci permetta qualche opportuno riflesso. — Non si recò egli colà per Nostro ordine o consiglio, nè con animo di creare difficoltà al Governo; ma solo per cortese corrispondenza all'invito che gliene ebbe fatto il Cardinal Primate fin dallo scorso anno e che ultimamente aveagli rinnovato. Avrebbe egli potuto per avventura astenersene; ma gli eccitamenti degli stessi Ministri ungheresi, che al pari del Conte Kalnoky ne furono da lui prevenuti, ve lo determinarono, senz'ombra di sospetto che ciò gli si potesse rivolgere in accusa. Nel breve soggiorno che ivi fece, s'ispirò egli ai doveri di cortesia, nè ebbe parte in dimostrazioni politiche. Il suo linguaggio, se fu qual si conveniva al Nostro Rappresentante in mezzo a popoli cattolici, fu altresì ossequentissimo verso la M. V., nè men che convenevole pel Governo del Paese, di cui era ospite: anzi volle egli recarsi a Budapest espressamente per complimentarvi i Ministri, e la loro cordiale accoglienza gli fece credere che in nulla essi avessero a richiamarsi di lui. — Forse animi men onesti e alla Chiesa malevoli si rattristarono delle manifestazioni di rispetto e di simpatia onde fu circondata la presenza del Nunzio: ma neppure di questo si può egli incolpare, ove non vogliasi riconoscere colpa nelle testimonianze di filiale affetto che, nella persona del suo Rappresentante, spontaneamente si porgono dai cattolici al Capo supremo della loro religione. Noi abbiamo Nunzii e Delegati Apostolici in molte altre regioni ed anche in paesi eterodossi: ed essi liberamente si muovono nei territorii di

loro missione, ricevono accoglienze onorevoli e festose, nè mai veruno dei Governi ne impensierì o se ne chiamò offeso, e più di sovente si pregiarono di prendervi parte pur essi. E invero, siffatte dimostrazioni verso il Capo della Chiesa, chi ben le voglia ponderare, ridondano in fine a vantaggio di una forza morale che è la più valida a sostegno dei troni e a tutela dell'autorità.

Che se la condotta del Nunzio in Ungheria avesse dato luogo, ciò che non crediamo, a giuste rimostranze, queste (come fu dichiarato al Suo Ambasciatore) doverosamente rappresentate a Noi, senz'altro sarebbero state prese nella debita considerazione. Per ciò stesso, V. M. può di leggieri misurare il rammarico che provammo, allorchè d'improvviso, contro le convenienze diplomatiche e contro anche quei riguardi a cui avevamo diritto, vedemmo dai Ministri della Corona portato il Nostro Nunzio alla tribuna parlamentare, censuratane la condotta e fatto segno a pubbliche offese. Tutto questo, Maestà, non potè non amareggiarCi l'animo, per lo sfregio pubblico che ne tornava alla Santa Sede e a Noi medesimi nella persona del Nostro Rappresentante. Simile fatto se si fosse avverato nel Rappresentante di altro Sovrano, avrebbe tratto seco energiche rimostranze e sollecita riparazione: Noi pel desiderio che nutriamo vivissimo di mantenere con la M. V. i più cordiali rapporti, abbiam preferito trattar quest'affare col Suo Ambasciatore amichevolmente, e con tale moderazione, da doverne sperare apprezzamento più equo. — A questi atti precipuamenti C'indusse il gravissimo Nostro dovere di guardare inviolati in faccia ai popoli l'onore e il prestigio di questa Apostolica Sede, i quali al presente le sono più che mai necessarii nell'opera sua di salute e di pace. Nè può certo sfuggire all'avvedutezza della M. V. quanto si faccia tuttodì e con quanta nequizia dai partiti avversi alla Chiesa, per scemarli appunto e invilirli; dopo l'indegna spogliazione del civile principato di cui fummo vittima.

Questa dichiarazione dell'animo Nostro abbiamo creduto fare al cuore religioso di V. M. con quella paterna fiducia che sempre C'ispirarono i Suoi nobilissimi sentimenti; di che speriamo un nuovo pegno nella benevolenza che vorrà conservare al Nostro Rappresentante. — Non Ci resta che supplicare il sommo Iddio, come facciamo dall'intimo del cuor Nostro, acciocchè si degni essere ognor più largo a V. M. Apostolica di lumi e di assistenza pietosa, sì a prosperare

le varie genti che obbediscono all'inclita Sua Corona, e sì a sventare le maligne arti di quelli, i quali per ciò stesso che osteggiano la Chiesa, sono i più funesti nemici dell'ordine, della giustizia e della pace pubblica. A tal fine con la maggiore effusione del cuore, impartiamo alla M. V. e all'augusta Sua Casa l'Apostolica Benedizione.

Dal Vaticano il 18 Giugno 1895.

Leo P. P. XIII. m. p.

Bodnár Remig:

Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky M. Mór.

Az Isteni Gondviselés mulandónak alkotta az emberi életet. Küzdünk, fáradozunk egy ideig itt a földön és egyszer eljön az óra, amikor mindent itt kell hagynunk, hogy átköltözzünk az örökkévalóságba. Az elválás fájdalmas mindíg, különösen akkor, ha egy hozzátartozót, vagy jóbarátot veszítünk el. Ezért tölti el fájdalommal szívünket dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór munkatársunk korai halála.

Elhúnyt munkatársunk Ruttkán született 1888 november 23-án.

1907-ben belépett a premontrei rendbe s annak tagjaként teológiai és bölcsészeti tanulmányokat végzett az egyetemen. Szaktárgyainak a történelmet és a latin nyelvet választotta és nagy kedvvel tanulta azokat. Közben idegen nyelveket is tanult és ezekben is igen szép eredményt ért el. A Felvidékről magával hozott magyar, német és szlovák nyelvhez még a franciát is elsajátította s mivel nagy érdeklődést tanusított a lengyel történelem és irodalom iránt, megtanulta a lengyel nyelvet is. Később még olaszul, angolul és oroszul is megtanult. A nyelveken kívül különösen a történelemmel foglalkozott tüzetesebben s mint egyetemi hallgató „A zsarnokölés tana az újkorban" című értekezésével megnyerte az egyetem történelmi pályadíját. Ezt később doktori értekezésnek dolgozta ki.

1911 szeptembertől a rend nagyváradi gimnáziumában tanár.

Mint nagyváradi tanár tovább folytatta tudományos munkásságát. 1912-ben a nyári szünidőt Berlinben töltötte, ahol dr. Richard Smitt egyetemi tanár irányításával végzett történelmi tanulmányokat. A következő nyáron Krakkóba ment s ott dr. Waclaw Sobieski és dr. Boleslav Ulanowszky egyetemi tanárok vezetése mellett lengyel vonatkozású történelmi kutatásokat végzett. 1914 tavaszán letette a doktori szigorlatot és ez év nyarán Párizsba utazott tudományos kutatás céljából. Ekkor folyt a vita Ballagi Aladár és Szekfü Gyula közt a Rákóczi-kérdésben és Ballagi megkérte őt, hogy részére adatokat gyüjtsön Szekfü ellen. Párizsban sikerült Viviani külügyminiszter engedélyét megszereznie a kül-

ügyminisztérium levéltárában való kutatásra. Azonban az ott talált adatok alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy Szekfü helyesen írta meg Rákóczi életét s igazságérzete arra indította, hogy Szekfü felfogásához csatlakozzék. Így jutott összeköttetésbe Szekfüvel és a kapcsolatokat később is fenntartotta vele. Alig három hétig tartózkodott Párizsban, amikor kitört a világháború és csak nagy nehézségekkel sikerült onnan hazajutnia.

Nagyváradra való visszatérése után rövidesen új munkakör nyílt meg számára, mert 1914 november 8-án tábori lelkészi szolgálatra hívták be. A trencséni 15. honvéd gyalogezredhez nyert beosztást és ennek kötelékében maradt a háború végéig. A harctéri szolgálatot szerette legjobban s ott érezte magát igazán elemében. Ott vette hasznát nagy nyelvtudásának, mert mindenféle nemzetiségű katonának lelkiatyja lehetett. Minden idejét a legénység között a lövészárokban töltötte. Gyóntatott és prédikált mindenféle nyelven, vigasztalta, bátorította és lelkesítette őket. Azt is el tudta érni, hogy ezredének tisztikara is példát adott a legénységnek a vallásos kötelességek teljesítésére. A sebesültek ellátásának céljából életének kockáztatásával mindíg a katonák nyomában járt az ütközetek idején. Nemcsak feloldozta, hanem gyakran első segélyben is részesítette őket s nem lehetett visszatartani a veszélyektől. Résztvett az oroszok és románok elleni küzdelemben. Pergőtüzeket állott ki a lövészárokban. Megtörtént, hogy az ellenség és a saját csapata között állandó fegyver- és ágyútűzben haladt át, hogy egy haldokló katonát a szentségekkel ellásson. A Bicta Arsutilor körüli harcokban azt is megtette, hogy az ujoncok lelkesítésére egy sétapálcával kezében ő is résztvett a rohamban és századparancsnok hiányában ő adott rendelkezéseket a tüzérségnek az elfoglalt magaslatról.

Harctéri szolgálataiért több kitüntetésben részesült. (Ferenc József-rend lovagkeresztje a hadi ékítménnyel és a kardokkal, a II. osztályú lelkészi érdemkeresztet a kardokkal stb.)

Nagyváradra való visszatérése után ismét elfoglalta katedráját, de ez az idő sok keserűséget okozott neki, mert ott kellett megérnie az ország szétdarabolását és a városnak a románok által történt megszállását.

1924 őszén nagy változás állt be életében s ez tudományos működésében is fordulópontot jelentett. Váratlanul beteljesült régi vágya s ezentúl a történelmi kutatásnak élhe-

tett. Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából állami támogatással Velencébe nyert kiküldetést, hogy az ottani állami levéltárban a velencei követek jelentéseit áttanulmányozza és összegyüjtse. Hét évig tartózkodott Velencében. 1931-ben a rend generális apátjának felszólítására Rómába ment s az ottani rendházban először a növendékek tanulmányi felügyelője, később pedig perjel lett. E beosztásai mellett maradt még ideje a tudományos munkára is s a vatikáni levéltárban és könyvtárban tovább folytatta kutatásait.

A Velencében és Rómában eltöltött évek alatt bámulatraméltó szorgalommal dolgozott. Amint hátrahagyott kéziratai bizonyítják, oly sok értékes történelmi adatot gyüjtött össze, hogy azoknak feldolgozására alig elegendő egy emberi élet. Ezen adatokból készítette későbbi munkáit. Már 1933-ban kiadott egy hatalmas kötetet „Rudolf uralkodásának első tíz éve" címen. Ezt követte az „Il processo degli Uscochi" című tanulmánya, melyben az 1592-ben megindult hosszú hadjárat felelősségének kérdésével foglalkozott. Ezután a „Magyar inkvizíciós perek Velencében" című értekezése jelent meg. Még több kisebb tanulmányt és cikket is írt, de összegyüjtött anyagának legnagyobb részét már nem tudta feldolgozni. Tudományos érdemeit Itáliában is elismerték és a R. Deputazione per la Storia Patria velencei osztálya 1927-ben levelező tagjává választotta.

1934 nyarán betegsége miatt kénytelen volt visszatérni Rómából és a gödöllői gimnáziumhoz kapott kinevezést. Gyenge egészsége mellett is pontosan végezte iskolai munkáját és szabad idejében a magával hozott kéziratok feldolgozásával foglalkozott.

Gödöllői tartózkodása alatt betegsége egyre jobban elhatalmasodott. 1937-ben a jászóvári hittudományi főiskolához kapott kinevezést, de ezt az állást már nem foglalhatta el, hanem továbbra is Gödöllőn maradt betegszabadságon. Utolsó hónapjaiban tudományos munkássága is elismerést nyert azáltal, hogy a Szent István Akadémia tagja és a debreceni Tisza István-egyetem magántanára lett. Ekkor már nagyon beteg volt, 1940 december 11-én a szenvedésekben megtisztult lelke felszállt az ő Teremtőjéhez. Gödöllőn a rend temetőjében nyugszik. Önfeláldozó támogatója volt a Munkaközösség munkájának mindaddig, amíg betegsége lehetetlenné nem tette számára a részvételt. Munkásságának eredményét őrzi a „Regnum"-ban megjelent két értekezése.

Nevezetesebb művei és cikkei: Tanulmányok a zsarnokölés történetéhez. Nagyvárad, 1914. 153 old — A velencei állami levéltár. Levéltári közlemények. 1928. 1—19. old. Kny. — Il processo degli Uscocchi. L Archivo Veneto. 1929, 234—266. old. Kny. — Rudolf uralkodásának első tíz éve. Budapest, 1933. 278. old. — Magyar inkvizíciós perek Velencében. Budapest, 1933. 20 old. — A katolikus Báthory István. Magyar kultúra. 1933. 312—315. old. — Szent Norbert. Magyar Kultúra. 1934. 524—525. old. — Az 1697-i kuruc felkelés. Hadtörténelmi Közlemények, 1935., 318—329. old. Kny. — *Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya, Regnum I. 94—141. old.* Kny. — Vác és Hatvan a hosszú török háborúk idején. Gödöllői prem. gimn. értesítője, 1935—36. 3—18. old. Kny. — Magyar királyok és királynék esztergomi kanonoksága. Theologia, 1937. 53—61. old. Kny. — A római böjti fegyelem. Theologoia, 1938. — *Forgách Ferenc bíbornok-érsek történetéhez. Regnum. III. 169—176. old. Kny.* — Báthory Endre bíbornok krakkói püspöksége Szent István Akadémia Ért. 1938. 54—65. old. Kny. — Besnyői kapucinus gyógyszerészek. Gyógyszerészeti Közlöny, 1939. 724—725. old. — I. Rákóczi Ferenc katolizálásának politikai vonatkozásai. Szent István Akadémia II. oszt. értekezései, II. köt. 7. sz. 22. old.

Bónis György:

Murarik Antal.

A nagy háború első őszén Isten akaratából kidőlt sorainkból a fiatal katolikus történészgárda egyik legizmosabb tehetsége, a magyar jogtörténetírás ígérete, Murarik Antal. Ugyan ki hitte volna, mikor feltűnt üléseinken egészségtől és vidámságtól sugárzó alakja, hogy ilyen korán kell majd búcsút vennünk tőle? A lesujtó hír vétele utáni első ülésén a Munkaközösség kegyelettel emlékezett meg halottjáról s most szomorú kötelességet teljesít, mikor rövidre szabott pályájának értékét felmérni és méltatni kívánja.

Murarik Antal 1913-ban született s a budapesti bencés gimnáziumban, majd a Pázmány-Egyetem jogi karán folytatta tanulmányait. A fiatal jogászt már az első évben megragadta a magyar jogtörténet akkoriban sokat és méltatlanul támadott tanárának, Eckhart Ferencnek újszerű, bátor előadása. Tanítványi kapcsolatát a következő években egyre szorosabbra fűzte s a mesternek nem egy gondolatát fejtette ki, támasztotta alá hamarosan meginduló tudományos munkásságában. Harmadéves korában jelent meg első ismertetése a Századokban s ettől kezdve mindvégig hű maradt választott tudományához. Az egyetemi évek után a bírói pályára lépett, s itt igen fiatalon jutott a kúriai tanácsjegyzői beosztásba. A bíróságnál töltött egyik évében állami ösztöndíjjal jogtörténeti tanulmányokat folytatott Bécsben és Prágában s ez az év mélyreható nyomot hagyott művein. 1934 óta számos bírálatban (Századok 1934—1939), több önálló cikkben (A szabad rendelkezési jog Szent István törvényeiben, Századok 1934. pótfüzet; Katolikus szempontok érvényesítése a magyar jogtörténetírásban, Katolikus Szemle 1935; A lélekváltságadomány, Regnum 1937) és egy nagyobb lélekzetű munkában (Az ősiség alapintézményeinek eredete, Budapest, 1938, Eckhart-Szeminárium Értekezései, 6. sz.) tárta fel mindinkább egyéni ízű mondanivalóit. Életműve csonkán maradt, de így is értéket és színt jelent a magyar jogtörténet irodalmában.

Művének megértéséhez maga Murarik adott kulcsot kezünkbe az ősiségről írott nagy munkájának módszertani részében. Itt mutatkozott meg benne leginkább az erős jogászi szemlélet: tárgyát mint történeti jogtudományt fogta fel

s ezért vonzódott a ténybeli elemeket kirekesztő tiszta jogtan (Kelsen) felé, amelyet e történeti jellegű tudományág alapelvévé kívánt tenni. Komoly eredményekre vezetett ez a szigorú jogászi nézőpont tárgya kiválasztásában és feldolgozásában. Mindig alapvető kérdések foglalkoztatták, ezért ragadta meg először a magyar nemesi jogot felölelő ősiséget; mindig a jog végső elvei érdekelték, ezért látott hozzá az intézmények eredetének kutatásához. Ezen a területen maradandót alkotott: rendkívül gazdag fantáziája bőségesen vetette felszínre az eredeti ötleteket, széles összehasonlító jogi olvasottsága pedig könnyen rostálta meg őket és meggyőzően támasztotta alá kiválasztott megoldásait. Hogy a szabad rendelkezés jogát a kegyescélú adomány, Murarik szavával „lélekváltság" fejlesztette ki, hogy a leánynegyed a római jogi kötelesrészből alakult át magyar intézménnyé és került tőlünk az északi szláv jogokba, azt ő állapította meg s állításait nem egyhamar fogja megdönteni a kutatás.

Módszerének második jellemvonásául a jogösszehasonlítást jelölte meg. Az azonos gazdasági és művelődési fokon álló népek jogának hasonló alakulásában, a „párhuzamos jogfejlődés elméletében" találta meg az ősi intézmények kulcsát s ezzel közel jutott a szükségszerű evolúció tanához. Mindig szkeptikusan fogadta az idegen jogok hatásának említését; inkább önálló, párhuzamos kialakulást tételezett fel. Széles, az egész világra kiterjedő érdeklődése és az összehasonlító irodalom ismerete, amellyel jogosan büszkélkedett, sokszor meglepő eredményekhez segítették. A nagy távlatok áttekintése egyre inkább belevitte a jogfilozófia problémáiba, szinte eredményeinél is többre becsülte módszertanát s első ismertetésében még egészen tárgyias stílusát egyre inkább színezték általános érvényre törekvő jogbölcseleti tételek.

Az általános összehasonlító módszert mégis szívesen felcserélte a szűkebbkörű egybevetéssel. Azt vallotta, hogy minden jogrendszerben vannak a kultúrától függő elemek, amelyek egy-egy tájon hasonló veretű intézményeket hoznak létre. Igy az összehasonlítás egy kultúrkörön belül, szerinte, e kör egységes jogtörténetébe torkollik. A magyar jogfejlődést is a középeurópai jogtörténet részének tekintette. Ezért foglalkozott olyan szeretettel a szláv jogokkal, ezért használta fel adataikat bőségesen az ősiség alapintézményeiben, ezért ismertette lengyel, cseh és szlovák írók munkáit a magyarokon kívül a Századokban. Kivételes nyelvismerete ké-

pessé tette e jogrendszerek megértésére, olthatatlan tudásszomja pedig elvitte Prágába, Krakkóba, Pozsonyba, Belgrádba, s a Kárpátaljára, a ruszinok közé. Számos alkalommal tört lándzsát írásaiban a szláv és magyar jogtörténészek együttműködése mellett s boldog volt, amikor törekvései a másik oldalon is megértésre találtak.

Mindezeken túl Murarik Antal öntudatos katolikus ember és történetbúvár volt. Felismerte, hogy a középeurópai népeket egységbe fűző kultúra a középkori keresztény műveltség, s hogy a felismert analógiák mélyén közös római és kánonjogi eredet rejlik. Katolikus meggyőződését mindjárt működése kezdetén hangoztatta szaktudományában is, mikor az egyházjog hatásának számos példáját csillogtatta meg munkaközösségünk esztergomi ülésének hallgatói előtt. A keresztény alapokra épült középeurópai jogi műveltség kutatásának, amelyre Eckhart Ferenc buzdított, ő lett volna legalkalmasabb munkása. Ugyancsak nagy eredményeket vártunk tőle a magyar jog szláv területre való kisugárzásának megismertetésében is. Isten másként akarta: művét nem fejezhette be. Szeretettel őrizzük emlékét, s eredményeit, e becses hagyatékot, büszkeséggel.

1. Ravenna. S. Apollinare in Classe.

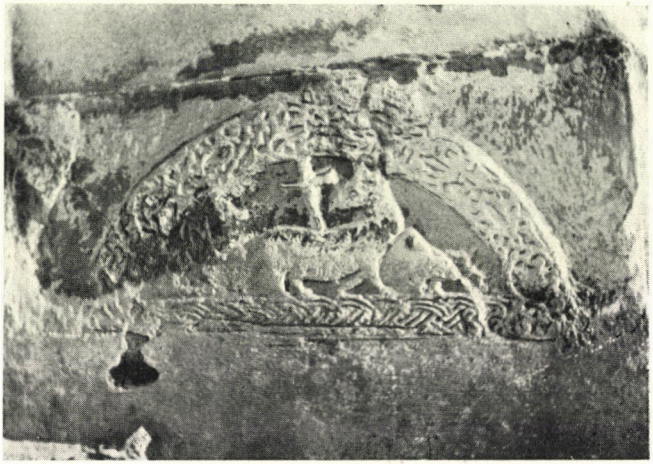

2. Szentmihályfa. R. kat. templom.

3. Zalaháshágy. R. kat. plébániatemplom.

Horthy Miklós-Tudományegyetem * A. M. Kir. KÖNYVTÁRA SZEGED

4. Domonkosfa (Vas m.) R. kat. templom.

5. Budapest. Magyar Történeti Múzeum.

Klimó György pécsi püspök. Olajfestmény a 18. század 50-es éveiből. Sümeg, püspöki kastély. (A kép jobb felső sarkában: Restaur. Steiner R. 1892.)

M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem * KÖNYVTÁRA SZEGED

A KATOLIKUS TÖRTÉNETÍRÓK MUNKAKÖZÖSSÉGE.

1934 óta működik Szekfű Gyula egyetemi tanár irányításával. Nevének megfelelően «munkaközösség», tehát nem szervezett társulat, hanem közös célok felé törekvő történészek szellemi együttműködése.

Célja

az elhanyagolt katolikus egyháztörténeti kutatás föllendítése és a történettudomány mai színvonalára emelése, egyháztörténetíráson nemcsak a szervezeti kérdéseket értve, hanem mindazt, ami a magyar vallásos élet történetére és a katolikus Egyház szerepére vonatkozik;

●

a magyar történelemben eddig fel nem ismert, vagy félreértett katolikus vonatkozásoknak az objektív igazság alapján való tisztázása;

●

alkalmat nyujtani arra, hogy a munkaközösség résztvevői, akik a történettudomány legkülönbözőbb ágaival foglalkoznak, az egyes történeti tudományágak újabb eredményeit és a segédtudományok módszereit összefoglalóan megismertessék egymással;

●

egymás tudományos munkásságának támogatása;

●

mindezek alapján pedig a magyar katolikus társadalom történelmi műveltségének kimélyítése.

Célja elérésére

megbeszélésekkel kapcsolatos előadásokat tart minden hónapban;

●

vidéki vándorgyűléseken igyekszik szélesebb körökkel kapcsolatot szerezni;

●

kiadja a «Regnum» c. évkönyvet, mely a munkaközösség tagjai tudományos kutatásának eredményét közli.

A MUNKAKÖZÖSSÉG ELŐADÁSAI

1939

Clauser Mihály: Barkóczy prímás és a magyar irodalom.

Horváth Konstantin: Az előszállási uradalom a ciszterciták kezén.

1940

Dezsényi Béla: A Nemzeti Ujság 1840—1848.

Csapodi Csaba: Magyar barokk.

Nagy Tibor: Aquincum (vezetés).

Török Jenő: A katolikus autonómia és a püspöki kar az autonómiai kongresszus idején.

Petró Sándor: A nemzeti nyelvű egyházi ének a középkorban.

1941

Pákay Zsolt: A veszprémi káptalan a XVIII. században.

Entz Géza: A templomépítés stílustörténete (vetített képekkel).

Degré Alajos: Katolikus szentszékek joghatósága protestánsok házassági pereiben.

Bogyay Tamás: A magyar nemzettudat jelentkezése a vendvidék középkori művészeti emlékeiben.

TARTALOMJEGYZÉK. — INHALTSVERZEICHNIS. — TABLE DES MATIÈRES.

Oldal

Vanyó Tihamér:
A plébániatörténetírás módszertana. — Die Methodologie der Pfarrengeschichte. — La méthodologie de l'histoire des paroisses 3

Kádár Zoltán:
A Triumphus-eszme a pécsi ókeresztény héroon egyik freskóján. — Der Triumphus-Gedanke in einem Wandgemälde des altchristlichen Heroon zu Pécs. — L'idée du Triomphe dans une fresque du héroon à Pécs provenant du temps de l'église primitive..... 65

Ferdinandy Mihály:
Adatok a magyar egyháztörténet első fejezetéhez. A kazárok és ómagyarok vallási viszonyai. — Beiträge zum ersten Kapitel der ungarischen Kirchengeschichte. Die Religionsverhältnisse der Kazaren und des ungarischen Volkes vor der Landnahme. — Contributions au premier chapitre de l'histoire ecclésiastique hongroise. La religion des Kazars et de l'ancien peuple hongrois 70

Bogyay Tamás:
Isten báránya. (Adatok az Árpád-kori templomkapuk ívmeződíszítéseinek ikonográfiájához.) — Das Gotteslamm. (Beiträge zur Ikonographie der Kirchentorverzierungen aus der Arpadenzeit. — L'agneau sans tache. (Contributions à l'iconographie des éléments décoratifs des portes d'église à l'époque des Arpadiens.) 94

Galla Ferenc:
A pálosrend reformálása a XVII. században. — Die Reform des Paulinerordens im XVII. Jahrhundert. — La réforme de l'ordre de Saint-Paul au XVIIe siècle 123

Németh László:
A Regnum Marianum állameszme. — Der Staatsgedanke des Regnum Marianum. — La conception de l'état hongrois dit Regnum Marianum 223

Pákay Zsolt:
A veszprémi káptalan a XVIII. században. — Das Veszprémer Domkapitel im XVIII. Jahrhundert. — Le chapitre de Veszprém au XVIIIe siècle 293

Ifj. Entz Géza:
Klimó György, mint Janus Pannonius-kutató. — Georg Klimó und die Janus Pannonius-Forschung. — Georges Klimó et les recherches sur Janus Pannonius. 303

Dezsényi Béla:
Nemzeti Ujság 1840—1848. — Geschichte der Zeitung Nemzeti Ujság (1840—1848). — Histoire du journal Nemzeti Ujság (1840—1848) 313
Salacz Gábor:
Az Agliardi-affaire. — Die Agliardi-Affäre. — L'affaire Agliardi 357
Bodnár Remig:
Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky M. Mór. (Nekrol.) 430
Bónis György:
Murarik Antal. (Nekrol.) 434
A munkaközösség működése. — Die Tätigkeit der Arbeitsgemeinschaft. — L'activité du cercle d'études 437

1842/43 174

Horthy Miklós-Tudományegyetem • A M. Kir. KÖNYVTÁR SZEGED

A

REGNUM

első három kötetének tartalma:

I. kötet. (1936.)

Szekfű Gyula: Előszó.

Pélegyházy József: A katolikus történetszemlélet és egyház-történetírásunk feladatai.

Nagy Tibor: Az eusebianus reakció és a pannóniai ariánizmus kezdetei.

Belitzky János: A csornai premontrei prépostság alapítása és birtokszerzeményei a nemzetségi kegyuraság korában.

P. Gyenis András S. J.: A magyar püspökségek helyzete a mohácsi vésztől 1600-ig.

Pitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór O. Praem.: Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya.

Clauser Mihály: Pázmány Péter írói műhelyéből.

Horányi Lukács János O. Cist.: A márcsai görögkeleti püspökség kialakulása.

Kelényi B. Ottó: Marco d'Aviano és a barokk állammisztika.

Meszlényi Antal: II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták.

Bónis György: Házassági törvényjavaslatok a XVIII. század elején.

Schoen Arnold: A buda-tabáni Szent Katalin plébániatemplom.

Ember Győző: Egy katolikus államférfi a XVIII. században.

Csapodi Csaba: Kinek tartották Szent Istvánt a XVIII. században.

Hermann Egyed O. Praem.: A bécsi államtanács és báró Andrássy Antal rozsnyói püspök sequestratiója.

II. kötet. (1937.)

Vanyó Tihamér dr.: Az egyházmegye-történetírásról.

Bálint Sándor dr.: Népünk imádságai.

Karsai Géza dr.: A színjátszás vallásos gyökerei.

Balanyi György dr.: Magyarországi Boldog Ilona.

Gábriel Asztrik dr.: Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel.

Barta István dr.: Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek.

Kónyi Mária dr.: A bátai apátság Szent Vér ereklyéje.

Pásztor Lajos: Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát az egyházi és világ pályáról.

Murarik Antal dr.: A lélekváltság.

Miklósy Zoltán dr.: A magyarországi archipresbyterek.

Clauser Mihály dr.: A patrióta Pázmány.

Babics András dr.: Radanay Mátyás pécsi püspök kinevezése.

Kisbán Emil dr.: A Pálosrend eltörlése.

Gárdonyi Klára dr.: A biedermeier-kor vallásossága.

Ifj. Iványi-Grünwald Béla dr.: Széchenyi István gróf vallásosságának kérdése.

III. kötet. (1938—1939.)

Kádár Zoltán: Pannonia ókeresztény emlékeinek ikonográfiája.

Waczulik Margit: Szűz Mária tisztelete kereszténységünk első századában.

Bónis György: Első törvényeink sorsa és az egyházi menedékjog.

Pallós Kornél: Szent István és kora a magyarországi drámairodalomban.

Balanyi György: Csehországi Boldog Ágnes (1205—1282).

Kárpáthy-Kravjánszky Mór: Forgách Ferenc bíbornok-érsek történetéhez.

Meszlényi Antal: Báthory Zsófia élete és végrendelete.

Kisbán Emil: A pálosok és a tanügy.

Néhány szó a plébániatörténetírásról.

Ára kötetenként 10 P.

Megrendelhető *dr. Ember Győző* címén: I., Bécsikapu-tér 4. Postatakarékpénztári csekkszámla sz. 53.700.

Inhalt der drei ersten Jahrgänge. — Contenu des trois premiers volumes.

Vol. I. Bd. (1936.)

Gy. Szekfű: Vorwort. — Avant-propos.

J. Félegyházy: Die katholische Geschichtsbetrachtung und die Aufgaben der ungarischen Kirchengeschichte. — La conception catholique de l'histoire et les problèmes de l'historiographie religieuse en Hongrie.

T. Nagy: Die Reaktion der Eusebianer und der Anfang des Arianismus in Pannonien. — La réaction eusébienne et le début de l'arianisme en Pannonie.

J. *Belitzky:* Die Gründung der Probstei der Premonstratenser zu Csorna u. die von ihr erworbenen Grundbesitztümer im Zeitalter des Patronats der Familien. — La fondation de la prèvôté à Csorna et ses acquisitions à l'époque du patronage familial.

A. *Gyenis:* Die Lage der ungarischen Bistümer von der Mohácser Schlacht (1526) bis zum Jahre 1600. — Les évêchés hongroises depuis la défaite de Mohács (1526) jusqu'à 1600.

M. *Kárpáthy-Kravjánszky:* Gromo, Gardekapitän des Johann Sigismund, Fürst von Siebenbürgen. — Gromo, capitaine de garde de Jean Sigismond.

M. *Clauser:* Kardinal Peter Pázmány als Schriftsteller. — Pierre Pázmány, l'écrivain.

L. *Horányi:* Geschichte des or. gr. Bistums zu Márcsa. — L'histoire de l'évêché oriental à Márcsa.

B. O. *Kelényi:* Marco d'Aviano und die mystisch-barocke Staatsidee. — Marco d'Aviano et la conception mystique de l'État au XVIIIe siècle.

A. *Meszlényi:* Die Religionspolitik des Fürsten Franz Rákóczi II. u. die Jesuiten. — La politique religieuse de l'insurrection du prince François II. Rákóczi et les jésuites.

y. *Bónis:* Eherechtliche Gesetzvorlagen am Beginn des XVIII. Jh. — Projets de loi matrimoniale au début du XVIIIe siècle.

. *Schoen:* Die Pfarrkirche der Hlg. Katherine in Buda. — L'église de la paroisse de Ste Catherine à Bude.

Gy. *Ember:* Ein katholischer Staatsmann im XVIII. Jh. — Un homme d'État catholique au XVIIIe siècle (E. Borié).

Cs. *Csapodi:* Die Gestalt des Königs St. Stephan in der Literatur des XVIII. Jh. — S. Étienne dans la littérature du XVIIIe siècle.

E. *Hermann:* Der Staatsrat in Wien u. die Sequestration des Bischofs von Rozsnyó, Baron A. v. Andrássy. — Le Conseil d'État à Vienne et la séquestration du baron A. Andrássy, évêque de Rozsnyó.

Vol. II. Bd. (1937.)

T. *Vanyó:* Über die Geschichte der Diözesen. — De l'histoire des diocèses.

S. *Bálint:* Die Gebete des ungarischen Volkes. — Les prières de peuple hongrois.

G. *Karsai:* Die religiösen Quellen der dramatischen Dichtung. — Les sources religieuses de l'art dramatique.

I. *Barta:* Die ungarische Kultur zu Ende des Mittelalters u. ihre Beziehungen zu den ausländischen Universitäten. — La culture hongroise à la fin du moyen âge et ses relations avec les universités occidentales.

M. Kónyi: Die heilige Blutreliquie in der Bátaer Abtei. — La relique du Saint-Sang à l'abbaye de Báta.

A. Gábriel: Die Hl. Elisabeth u. ihre ungarische Abstammung im Bewußtsein der westlichen Völker. — Ste Élisabeth et son origine hongroise dans la conscience de l'Occident.

Z. Miklósy: Ungarische Archipresbyter. — Les archipresbytères hongrois.

L. Pásztor: P. von Temesvár u. O. Laskai über die geistlichen u. über die weltlichen Berufe. — L'opinion de Pelbart de Temesvár et d'Osvat Laskai sur les carrières séculaires et sur les carrières ecclésiastiques.

M. Clauser: Der Patriotismus des Kardinals Peter Pázmány. — Pierre Pázmány, le patriote.

A. Murarik: Donum pro salute animae.

E. Kisbán: Die Auflösung des ungarischen Paulinerordens. — L'abolition de l'ordre de S. Paul l'Ermite.

K. Gárdonyi: Das religiöse Leben in den Biedermeyer-Zeiten in Ungarn. — La religiosité de l'époque Biedermeyer en Hongrie.

B. Iványi-Grünwald: Zur Frage der Religiosität des Gr. S. Széchenyi. — Sur le problème de la religiosité du comte É. Széchenyi.

A. Babics: Die Ernennung M. Radanay's zum Bischof von Pécs. — La nomination de M. Radanay, évêque de Pécs.

Vol. III. Bd. (1938—39.)

Z. Kádár: Die Ikonographie der altchristlichen Denkmäler Pannoniens. — L'iconographie des monuments chrétiens de Pannonie.

M. Waczulik: Die Verehrung der Heiligen Jungfrau in Ungarn im XI. Jh. — La vénération de la Sainte-Vierge en Hongrie au XIe siècle.

Gy. Bónis: Die altungarische Gesetzgebung u. das kirchliche Asylrecht. — Les anciennes lois hongroises et le droit d'asyle de l'Église.

K. Pallós: St. Stephan und seine Zeit in der ung. dramatischen Literatur. — St. Étienne et son époque dans la littérature dramatique de la Hongrie.

Gy. Balanyi: Die Selige Agnes. — La Bienheureuse Agnès. (1205—1282.)

M. Kárpáthy-Kravjánszky: Beiträge zur Biographie d. Bischofs F. Forgách. — Contributions à la biographie de l'évêque F. Forgách.

A. Meszlényi: S. Sophie von Báthory. — Sophie de Báthory.

E. Kisbán: Die Pauliner und das Unterrichtswesen in Ungarn. — L'ordre de Saint Paul l'Ermite et l'instruction en Hongrie.

Über die Methoden der Pfarrengeschichte. — Remarques sur l'histoire des paroisses.

MTA KÖZPONTI KÖNYVTÁR